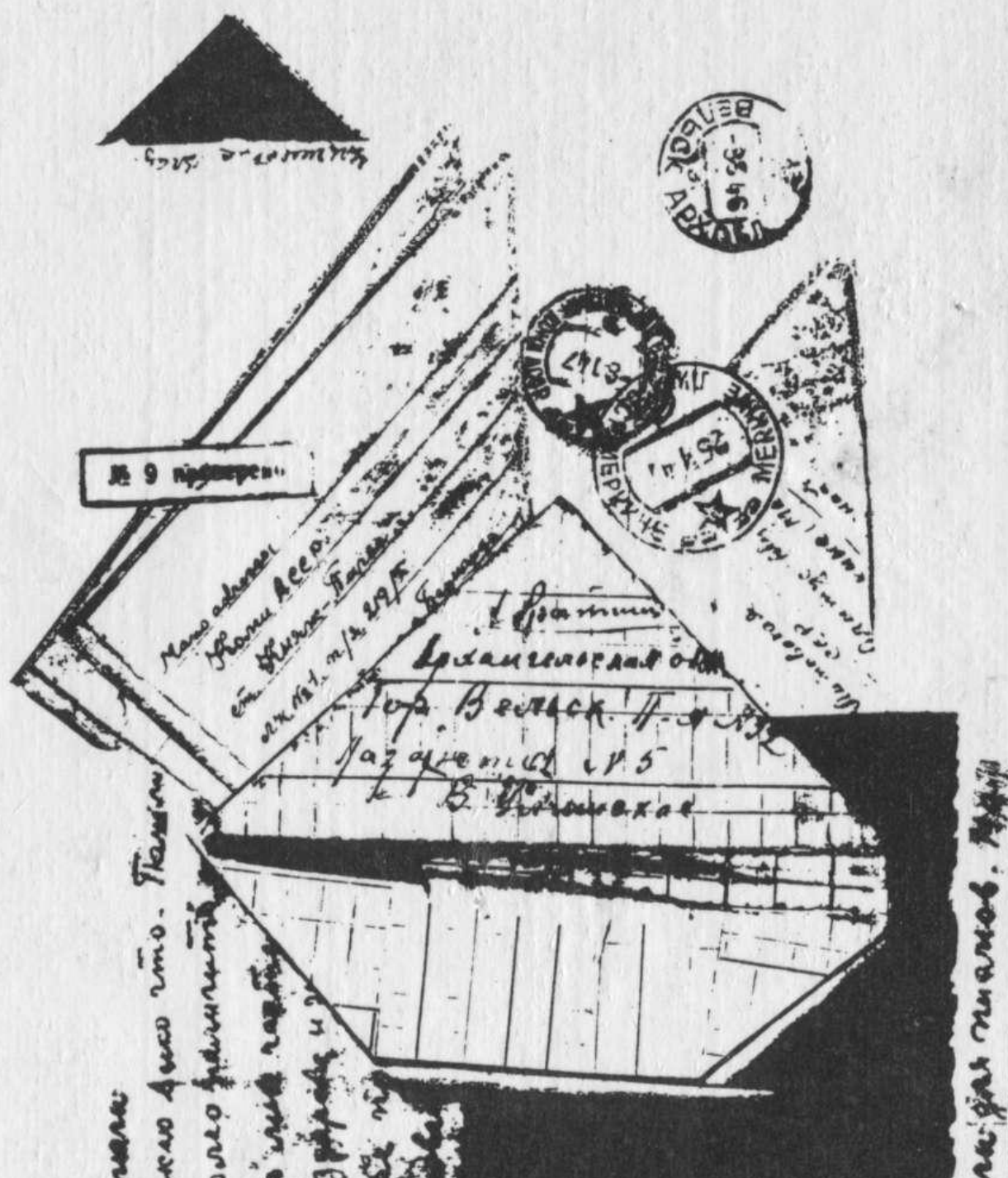

EŠELONŲ BROLIAI

EŠELONŲ BROLIAI

Sudarė Albina VENSKEVIČIENĖ

VILNIUS „VYTURYS“ 1991

UDK 947.45
Eš 09

480339201—025
F ----- 30-91
M856 (08)—91

© Sudarymas, Albina Venskevičienė, 1991
ISBN 5—7900—0530—6

Vytautas Jakelaitis

TAI TOKS PARGRĮŽIMAS

Mes iki šiol dar tiksliai ir nežinome lietuvių tautos stalinistinė genocido kraupių rezultatų. Ne tik lietuvių tautos, bet ir mūsų žemėje gyvenančių visų kitų tautų. Iki vieno visų žuvusių arba visai suluošintų veikiausiai ir nesužinosim, bet kasdien vis atsiskleidžiant naujoms aukoms, žuvusiųjų skaičius jau sveriasi per pusę milijono, tai — kas šeštas Lietuvos gyventojas. Kai anais metais sužinojome, kad kas šeštas lenkas žuvo per Antrąjį pasaulinį karą ir nacių okupaciją, širdingai užjautėme kaimynus. O dabar matome, kad ir mūsų žmonės buvo tokiame pačiame genocido kelyje, pavadintame socializmu. Tikrai reikėtų nepamiršti, kad šita Golgota nesibaigė su Stalinu, o tęsėsi visą brežneviją, tikrai jau kitaip — užsimojus ištirpinti tautas iš visų žmogiškų vėžių iškrypusiame internacionalizme ir jo didžiausiame išradime — tarybinės bendrijos katile.

Ar šitokios įžangos reikia?

Reikia, nes turime įvardinti jūrą, iš kurios pasemsim rieškučias vandens. Mūsų delnuose telpa tikra knyga. Todėl norėtume pasekti „Amžino įšalo žemės“, o tiksliau — vienos ten tilpusios apybraižos „Mokytojai ir mokiniai“ veikėjų tolimesnį gyvenimą.

Ak visur mes dabar skubame, vis norėdami greičiau ką nors gero nuveikti, nes kas jau padaryta, tai padaryta, kas žino, ar ilgam ta pertvarka, ar ilgam tas leidimas laisvai kalbėti ir daug ką daryti. Šitaip pakalba lietuviai, o jie karčių istorijos pamokų daug iškentę ir daug patyrę. Tas jų apdairumas nesmerktnas, nes jisai skatina pastangas kažką svarbaus nuveikti, suspėti. Taigi leisdami tą knygą turėjome skubėti, nes matėme, kaip žmonės pasiilgę tiesos žodžio. Reikia ir dabar skubėti, ne vien dėl abejonių, o labiau dėl to, kad šitas darbas didžiai prasmingas, gyviems ir mirusiųjų atminimui reikalingas. Šitas artėjimas į tiesą ir jos apvalymas, yra akių nuskaidrinimas, kad gerai matytume kelių į ateitį tiesumus ir duobes.

Tada besikubant nespėta išsikalbėti su Algimantu Vaičiūnu, kajūru nuo Ledjūrio. Kajūras? Kas tai? Lietuvos žmonėms šitas žodis nežinomas. Paaiškiname: kajūras — tai elnių ar šunų kinkinio važnyčiotojas. Taip, Stalino klika išmokė lietuvius naujų profesijų. Be kajūro, dar paminėkime ir lavonų išvežiotojus, kurių buvo lageriuose ir tremties vietose. Buvo ir Trofimovsko saloje, visa brigada kasdien vežė ir vežė mirusius. Lietuviai išmoko ir anglis kasti Vorkutoj, Intoj, Kuzbase. Dar daug ko buvo priversti išmokti katorgoj. Išmoko naujo kajūro darbo ir Algis Vaičiūnas, jaunas berniokas nuo aukštaičių krašto, kai tėvą ten suėmė ir nuteisė už „antitarybinę propagandą“ penkeriems metams. Nes reikėjo gintis nuo bado mirties, kai šeimoj lieki vienas vyras. Tai išmoko valdyti šunų kinkinį, toli išvažiuodavo į tundrą, į salas, į užšalusią jūrą žvejoti. Ir vis dainuodavo bekrasėje sniego ir ledo platybėje, gindamasis nuo šalčio, bado ir mirties. Neseniai išėjo knyga „Leiskit į Tėvynę“, kur yra jo ir sesers Jūratės gražiai parašyti atsiminimai. Algis parašė ir eilėraščių, viename jų šitaip sako:

*Tad kur tik nepūva lietuviški kaulai...
Jų rasi Jakutijos tundroj plačioj,*

*Vorkutoj, Pečioroj, Taišete, Altajuj,
O kiek išbarstyta bekraštėj Sibiro taigoj. <...>
Visus juos surinkęs, sudėtum į krūvą,
Piliakalnis būtų baisus.
Kiek kraujo praliejo tėvai mūs ir broliai,
Kiek ašarų sesės išliejo gailių.
Kad viską supiltum į vieną upelį,
Jam neužtektų net Volgos plačiųjų krantų.*

Šitie palyginimai arti tiesos, tą jis matė ir patyrė per didžiojo išmirimo metus. A. Vaičiūno eilės, tai kaip mūsų primityvistų tapybos paveikslai — jose su kaupu nuoširdumo ir tiesos, ir savitas požiūris. Jokio įmantrumo, jokio dirbtinumo. Viskas paprasta ir tiesu. Didžiųjų sukrėtimų metais poetų jėgą ir jų žodžio vertę dažnai randame ne klasikiniuose kanonuose, ir net ne genialumo viršūnėse. Apie tai dar pirmojo tautinio atgimimo aušroj mums priminė B. Sruoga, kalbėdamas apie Klojimų teatrą. A. Vaičiūno pavardės dar nėra tremties ir lagerių metais rašiusiųjų literatų kartotekoje, kurią sudarė prof. V. Daujotytė, o ten jau daugiau kaip 120 autorių, ir vis nauji vardai iš užmaršties pakyla. Ar tik ne mūsų tauta turi daugiausia benamių poetų. Algis nelaiko savęs poetu, kaip ir didžioji dauguma tų, tada rašusių, eiliavusių, savo eiles dainavusių. Tada buvo toks nesąmoningas, bet labai didelis poreikis, būtinybė — išsikalbėti, išsiraudoti, kitus paguosti, save nuraminti ir viltį sustiprinti.

Kitas tos knygos veikėjas ir autorius Napalys Kitkauskas už savo atsiminimus „Mes — politkaliniai“ pateko į teismą. Taip taip, nesistebėkite, į tikrą liaudies teismą. Už tai, kad savo atsiminimų pabaigoje paminėjęs keletą ano meto Utenos apskrities tardytojų, nepamiršo ir Deordejaščenko pavardės. Tas pensininkas, dar visai neseniai buvęs Tauragės mėsos kombinato direktoriaus pavaduotojas, padavė Napalį į teismą, protestuodamas prieš tokį įžeidimą, pamintą garbę, nes esą jis niekados tenai nebuvoęs. Teismą atidėjo, nes buvo supainiotas atsakovo gyvenamasis rajonas Vilniuje, o tuokart N. Kitkauskas dar suspėjo nuvažiuoti į Prahą ir perskaityti svarbų pranešimą architektų — paminklų restauratorių kongrese. Per tą laiką nesnaudė Utenos sąjūdžio dalyviai. A. Žemaitytė, žurnalistė ir tos knygos sudarytoja, pasakojo, kad pamatęs oficialią pažymą iš Utenos vidaus reikalų skyriaus apie jo buvusias savo pareigas, Deordejaščenko subliuško. Jau lyg ir norėtų atsiimti ieškinį, bet dabar jau mes nenorim. Mes — tai spauda, televizija ir apskritys Lietuvos žmonės. Kiti gal mėgsta slapstytis, nes negerų darbų pridirbę, o ištraukti į šviesą ginasi visokiais būdais, melu ir kruvinom rankom dengiasi. Mes stebimės tų žmonių akiplėšiška morale, tik stebėtis neverta, kokie buvo jų darbai, tokia ir moralė.

Dabar kiek platesnis pokalbis su Algirdu Marcinkevičium, dar vienu tos knygos veikėju, dar vienu, iš genocido ištrūkusiu eiliniu žmogumi. Ten tada visi buvo ir eiliniai, ir paprasti. Visi lygiai alkani ir sušalę, nes nebeliko nei rangų, nei aukštų postų. Galėjo būti didelė tikrai dvasios stiprybė, galėjo būti menka tikrai dvasios menkystė. Algirdo gyvenime nieko ypatingo neįvyko, bet pasiprašiau jį prie diktofono todėl, kad jis buvo 1989 metų vasaros didžiojo lietuvių žygio į Šiaurę dalyvis. Pernai džiaugėmės ir verkėm girdėdami Tautiškos giesmės žodžius, vėl keldami trispalvę, metų metais troškę, dabar gėrėme vienybės ir stiprybės dvasinį skaidrumą. Paskui tą Lietuvos atgimusį dvasios stiprumą pajutome Baltijos kelyje nuo Vilniaus iki Talino, kai nepažįstamo žmogaus, o iš tikrųjų tikro brolio ir

sesers rankos tvirtam paspaudime nubėgo pulsas per visus tris milijonus. Ak čia vėl tiek daug patoso, bet nesigėdinkime, nes tai nuoširdu, nepakartojama ir nepamirštama. Čia ne maivymasis, o tikras jausmų pakilus nuoširdumas, prikėles visą Lietuvą. Dabar gal jau visam likusiam gyvenimui įkvėpėm laisvės oro. Žinia, kai vėl grįžtame į kasdienybę, neišblėsta šitas dvasinis pakilimas, nors tikrovėje matom dar pernelyg daug blogio. Lietuvių vieningumas yra didelis paradoksas: šita tauta savo himne užsirašė „Vardan tos Lietuvos vienybė težydi“ ir gieda kiekviena proga, mažas ir senas nuolat kartoja, visuomenės veikėjai ragina. Tiktai namo parėjęs dažnai pajunti, kad nedaug tėra tos vienybės, kiek vienas kitą beragintume. Ir patys stebimės šitaip elgdamiesi. Tik štai vėl atūžia juodas pavojaus debesis, ir vėl stoja žmogus prie žmogaus. Lietuvai reikia pavojų grėsmės, nes tada ji gražiausia, o jos žmonės vieningi ir veiklūs.

Tačiau ar nepasirodė gražiausia, nepasiekiamai aukštos dvasios Lietuva šią liepą, kai Kėdainių aerodrome nusileido galingas svetimos kariuomenės lėktuvas su 120 tremtinių palaikų, kai išnešamus karstus dengė tautinės vėliavos, o netrukus miestų ir miestelių gatvėmis nuvilnijo žmonių marios iškilmingose laidotuvėse. Tai buvo taip tauru, didinga, tokia gili ir didelė pagarba kankiniams, kad ir pačių gražiausių žodžių pritrūko. Iš kur tiek taurios jėgos!.. Tą nepamirštamą vakarą vis prisimindami, mąstome — ar ne šitas žygis yra svarbiausio posūkio vingis į dvasinę Lietuvos nepriklausomybę. Nes ką gi dar aukštesnio galima pasiekti, ar yra tokia jėga, kuri vėl galėtų mus nustumti nuo šitos taip sunkiai įveiktos aukštumos. Dabar jau tai ne gražūs žodžiai, kad lietuviui nėra didesnės nelaimės, kaip gulėti svetimoj padangėj po svetimu šaltu akmeniu, kad sugrąžinti į Lietuvą, į gimtą žemę tremtinių palaikus, įvykdyti paskutinę mirusiųjų valią yra šventa gyvųjų pareiga. Nes jau parodyta, kad vykdoma šita valia, nežiūrint visokių kliūčių ir sunkumų. Tiktai kaip juos parveši, tuos šimtus tūkstančių, kad jų daugelio nė kapavietės, nė žemės kauburėlio? Juos vertė į šachtų gelmes, į duobes ir griovius, juos mėtė iš baržų ir traukinių, — kas juos besuras. Tačiau juk būna nuostabių dalykų, kai mirusiems pasiseka; tai tiems, kurių kapai žinomi, kurie surasti ir atpažinti. Jų vėlės gali nurimti, nes palaikus apibėrė šilta ir lengva tėviškės žemė. Nors raudose vadinom ją šaltąja ir sierąja. Tai tada, kai mirti reikia namuose, o dar nesinori. O mirdami tenai, kur ta žemė ir svetima, ir amžinai išalusi, dažnas paskutinius valios žodžius tokius sakė — tik nepalikit, jei grįšit į Lietuvą. Ilsėtis amžinai — tai tik pagmie, po klevu ar ąžuolu, po pilka pušele, būtinai savam smėlio kalnelyje. Tokie jau mes pagoniškai ištikimi savo žemei. Netikri ir seklūs žmonės yra tie, kurie nesupranta ir nevertina šitokios ištikimybės. Nedaug tokių, o kiekvieno, išklydusio iš taurios protėvių pasaulėjautos, labai gaila, nes juk iš viso mūsų nedaug.

Be galo sudėtingas ir sunkus tremtinių palaikų grąžinimo žygis buvo ir tebėra, ir dar tęsis. Iš pradžių ėjo žvalgytinių ekspedicijos — sužinoti ir pamatyti, kas kur išliko, kokios galimybės išsikasti ir parsivežti artimųjų palaikus. Kai žvalgai sugrįžo, tada jau pakilo didelė banga pasiryžusių visas kliūtis įveikti, bet savuosius parsigabenti. Kiti susiruošė kapines tvarkyti, paminklus statyti, nors ten ir nebuvo jų artimųjų. Sukilo į Šiaurę keliauti studentai ir moksleiviai — į grūdinančią tautiško sąmoningumo mokyklą. Toks buvo nepaprastas, toks prasmingas visų žmonių sujudimas — kuo kas gali prisidėti.

Reikia atskiros knygos — Atminties ir Taurumo knygos — šitiems žygiams aprašyti. Čionai mums nepavyks nė maža dalimi aprėpti tos svarbios temos, ją tik palietė ir keliuose laikraščiuose tilpę reportažai. Taigi lauksime išsamaus tomo.

Tik nepamirškime dar vieno fakto. Yra paskaičiuota: kai 1941 metais vežė geriausius Lietuvos žmones, reikėjo apie 900 vagonų. Prasidėjo karas, tie vagonai mirtinai buvo reikalingi frontui ir evakuacijai, o jie riedėjo į rytus, į šiaurę. Paskui po karo vėl šimtai vagonų vežė mūsų žmones į pražūtį, o ir vėl jie buvo ne mažiau reikalingi atstatymo darbams, badaujantiems gelbėti. Dabar, kai grįžta teisybė ir tiesa, Lietuva paprašė vieno traukinio, vieno vienintelio, kad bent dalį tremtinių palaikų namo galėtume parsigabenti. Mečys Laurinkus, Sąjūdžio komisijos stalinizmo nusikaltimams tirti sekretorius, TSRS liaudies deputatas, kreipėsi net į M. Gorbačiovą ir į N. Ryžkovą. Nedavė, nes... vagonų labai trūksta liaudies ūkio kroviniams. Kaipgi šitaip, dideli valdžios vyrai esate, šitokią didelę šalį valdote, o vieno traukinio ir šimtą kart mažiau vagonų nei anais metais, nesuradote! Gal tie aukšti vyrai nesuprato, ką Lietuvai reiškia tas vienas traukinys, gal nenorėjo, o būtų tapę mieliausi ir gerbiami žmonės, nes niekas negali nieko atsakyti laidotuviams, toks mūsų paprotys. Vienu šituo gestu jūs būtumėte atsiriboję nuo stalinizmo nusikaltimų, o Lietuvos dėkingumas būtų beribis. Mūsų žmonėms ne tiek daug reikia — tik supratimo, tiktai pagarbos, atjautimo, ir lietuvis bus tavo ištikimas draugas. O štai jūs nuolat kartojate — *budem vmeste*, tik šitą kartą, svarbiausią mums kartą, nebuvote kartu su lietuvių tauta, kai ji taurią valandą laukė savo mirusiųjų. Neprisidėjote, praradote Lietuvos dėkingumą. Ką gi... Tada jau Lietuva pati.

Algirdas Marcinkevičius irgi pakilo savo tėvo parsivežti. Gal dar nepamiršote iš „Amžino įšalo žemės“ — tai tas pats Algis, kuris, mažametis vaikelis būdamas, šalo ir badavo Bykovo kyšulyje, Tit Aruose, Jakutske, ten ir tėvą palaidojo, už karsto sukalinimą atidavė gerą medžioklinį šautuvą. Paskui jis tarnavo karo laivyne, grįžo į Lietuvą, baigė aukštuosius mokslus. Jakutske likę draugai lankydavo ir tvarkydavo tėvo kapą. Taigi tėvas neliko užmirštas, bet ne tėvų žemėje gulėjo, ne namie. Tai Algis ir buvo tarp tų pirmų veikliųjų, kurie būriavosi Kauno tremtinių klube, ruošdamiesi į Tolimą Šiaurę.

1 nuotrauka. Štai mes čia, prie Laisvės paminklo susirinkome į nepamirštas išleistuves, čia prasideda naujas patriotinis žygis. Iš visų Lietuvos pakraščių, nuo partizanų kapų išpilama po saują žemės, o nuo paminklo papėdės ją susemia nuvežti ant tolimų kankinių kapų. Pakviečia ir Algį pasisakyti, jis prisimena kažkurio išmintingo mąstytojo seniai pasakytus žodžius: žmogus tik tada iš tikrųjų tampa žmogumi, kai pradeda gerbti savo mirusius. Prasmingi ir įsidėmėtini žodžiai. Nė vienas nemirė, kol mūsų mintyse gyvena, jis dar gali kalbėti, patarti ir paguosti, nes jo žodžius prisimenam, jo laiškus skaitom, jo darbus matom. Štai ir Aleksas Marcinkevičius — Ramutės, Algirdo ir Aloyzo tėvas — dar tebėra gyvas, nes taip dažnai minimas, taip dažnai dar skaitomi jo laišakai. Juk ne veltui nuolat skamba frazė: „jo atminimas amžinai liks gyvas mūsų širdyse“. Tiesa, nors jau tapusi trafaretu. Užtat mūsų jausmai brangiems žmonėms visados tikri.

— Pareis tėveliukas, pareis,— sako dabar Ramutė, laiškų pluoštelį vartydama. Jos vardas mažybinis, o juk jau seniai pensininkė, gražiai pražilusė, o tiek vaikiško laukimo ir nerimo, anos sunkios vaikystės aidas — rodos, kažkur ne taip toli tas jų tėvas išvykęs, tuoj turėtų grįžti. O nerimas tai dėl Algio kelionės, kad tik pasisektų, kad tik viskas laimingai.

Štai ir tada, išsiųstas žvejoti į tolimiausią gyvenvietę, tėvas rašė: „Brangioji mano šeimynėle, rašau Jums keletą žodelių iš garsaus Arangastacho. Mes iš Tytarų atvažiavome per vieną parą, tai gana greitai, bet kelionėje labai šalome. O kai reikėjo išlipti iš baržos, tai

buvo tikras kryžiaus kelias, nes kilo štormas ir per štormą reikėjo keltis su valtimis, o vėliau valtį stumti brendant vandeniui ir laužant ledą apie vieną kilometrą. Bet viskas gerai baigėsi".

— Netiesa,— kartu sako Ramutė ir Algis,— tai jis mus tikrai ramino. Mes vėliau sužinojome, kad po tos kelionės tėvas buvo labai peršalęs, kojas į aštirus ledus kruvinai nusidraskęs, drabužiai ir apavas skudurais pavirto. Ilgai sirgo, o mūsų nenorėjo jaudinti.

Skaitom toliau. „Mes visi lietuviai susitarėme ir apsigyvenome vienoje jurtoje <...> Mūsų tarpe nėra svetimos tautybės, kas užvis geriausia, nes nėra kas išnešiotų skundus. <...> Jūs mane apraminot, kad gavote vaikams veltinius, bo man labai rūpėjo kaip išnešiosite su apsiavimais. Dabartės Jums nebus reikalingi tie vilokų aulai, tai progai pasitaikius tuos aulus pasiūskite man, nes <...> padai man per žiemą vargiai išlaikys."

Ir dar kiekviename laiške vis rūpestis per pažįstamus kajūrus pasiūsti šeimai žuvies. „Ar gavote žuvį?" Tai jau buvo geresni laikai, 1946-ųjų žiema, nors toks ir gerumas — žvejai gaudavo tik duonos ir aliejaus. „Dabar netikėtai išeina narta ir daugiau parašyti nespėju. Bučiuoju Jus visus su Naujais metais." Gyventi jam liko tik dveji metai.

Dabar mes jau liekam dviese su Algiu prie diktofono, ant stalo krūva nuotraukų.

— Jakutijos šiaurė ilgai buvo uždara zona, ten žmogui iš Lietuvos įvažiuoti buvo neįmanoma arba bent jau labai sudėtinga. Taigi kažkada pasigirdę priekaištai, kad buvę tremtiniai šiose vietose netvarko savo artimųjų kapų, yra neteisingi. Dabar jau kiti laikai, nėra daugelio draudimų. Šiomet balandžio mėnesį pirmieji šiuos kraštus aplankė Lietuvos slidininkai. Dešimties žmonių grupė perėjo Lenos salas ir Laptevų jūros bei Nejelovo įlankos gyvenvietes, parvežė pirmąsias žinias bei išpūdžius — kaip ten viskas atrodo, kokie kapai išliko. Gegužės mėnesį vėl ten važiavo Kauno tremtinių klubo atstovai. Jie susipažino su valdžios žmonėmis ir gyventojais, rado nemažai būsimų talkininkų, paliko užsakymus metaliniams karstams ir dėžėms gaminti. O Kauno tremtinių klube tuo metu buvo ruošama kelių grupių ekspedicija: būrėsi į grupes buvę tremtiniai ir jų vaikai paminklams statyti, kapinėms tvarkyti ir palaikams pervežti. Didesnė grupė ruošėsi pasiekti Igarką, ten didelės kapinės, o kiti į Laptevų pajūrį ir Jakutską, ten ir mūsų tėvas palaidotas.

— Gal apie rėmėjus.

— Be jų būtų neįmanoma. Ypač mūsų ekspediciją gerai parėmė Radijo gamykla, ji apmokėjo kelionės išlaidas į Tiksi, finansavo paminklų statybos grupę (R. Pleštys). Labai daug padarė vilniečiai (grupės vadovas inžinierius V. Gibavičius). Jie vežėsi kryžius, koplytstulpį, ruošėsi tvarkyti kapus. Šešių ir net vienuolikos metrų aukščio surenkamų konstrukcijų, atsparaus metalo kryžius pastatyti amžino įšalo žemėje — sudėtingas uždavinys. Labai pravertė Romo Antanaičio konsultacijos. Jis, buvęs tremtinys šituose kraštuose, gerai žino įšalo specifiką. Kitaip kryžiai išsivartytų, kaip nepatyrusių lietuvių kapinėse. Ministrų Taryba leido žmonėms daryti atitinkamų išlaidų, todėl gavome kelionės rūbus, reikalingas medžiagas, maisto. Viską susiruošėm apie antrą liepos pusę, ten pati vasara, geriausias metas. O kai visos grupės vyksta kartu, gali viena kitai padėti.

— Dabar apie viską iš eilės.

— Liepos 9, po mišių Katedroje ir išleistuvių prie Laisvės paminklo tuoj pat ir išskridome specialiu reisų iš Vilniaus, lėktuve buvo apie 40 žmonių, paminklai ir kryžiai. Taigi lėktuvas perkrautas, jo vadas P. Staševičius turėjo bent tris kartus leisti tarpiniuose aerodromuose kuro atsargų papildyti. Skridom naktį, bet buvo šviesu, saulė sukasi ratu nenusileisdama. Pro langelį valandas slenka lygi žemuma, galybė ežerų, upės jungiasi su ežerais ir vėl skiriasi, jokios gyvybės nematyti, nebent apie aerodromus. Tiksyje atsisveikinom su malonia įgula ir jau ruošėmės kiekviena grupė savais maršrutais, bet atsirado netikėta kliūtis — Nejelovo įlankon susigrūdo ledai, kateriai negali praplaukti. Tik po dviejų dienų atsirado geodezininkų laivas, kapitonas sutiko vieną grupę nuvežti į Tit Arus, o dar reikėjo kitas grupes į Bykovą, Trofimovską, Mastachą. Vietinis kooperatyvas nespėjo pagaminti karstų iš cinkuotos skardos, netikėtai teko patiems imtis to darbo. Trečią parą man pasisekė malūnsparniu nuskristi į Bykovo kyšulį, kur buvau tremtyje prieš 40 metų.

— Kaip dabar atrodo Bykovas?

— Įspūdžiai neapsakomi. Kai lakūnai sužinojo, ką veža, tai specialiai pasuko pro Mastachą, skrido žemai, dar papildomai apsuko ratą. Vaikystėje, kai pats mažas esi, viskas atrodo dideli, o dabar negalėjau suprasti, kaip čia mes galėjom gyventi ant tos siauros sausumos juostos; na — kaip Kuršių nerija, keliasdešimt kilometrų nutįsusi į Laptevų jūrą, tik tarpais dar siauresnė. O tas kyšulys, ta sausumos juostelė — tai amžino ledo aukštas gūbrys, ant kurio tundros samanų plonas sluoksnis, kuris vasarą (vieną mėnesį!) atšyla per mažą sprindį. Gamta siaubingai sužalota, stūkso tundros žaizdų randai, viskas visureigių mašinų išmalta, sujaukta. O plonas samanų sluoksnis pažeistas atsistato tik per 50 metų. Kas iš to, kad dabar jau bando drausti, viskas suardyta, vėjai, audros ir vanduo toliau viską ardo, tai drausk nedraudęs. Dabar Bykove žvejų kolūkis „Arktika“, nedidelė žuvies apdirbimo įmonė, ledainės, gyvena apie 400 šeimų. Kitos gyvenvietės gerokai sunykusios, o Bykovas išliko, stoties, tik to gyvenimo vaizdas šiurpus. Prie kiekvieno namo šiukšlių, konservų dėžių krūvos, nes visa, kas atlieka, žmonės meta pro duris, pro langus, taip ir auga šiukšlynai. Apsistojom kas mokykloje, kas žvejų nameliuose. Iškėlėm savo trispalvę. Gegužės mėnesį čionai lankėsi Voldemaras Gimbeckas ir Albinas Jankus iš tremtinių klubo, tai vietiniai gyventojai ir kolūkio vadovai žinojo apie mus, komjaunimo komitetas ir vykdomasis daug padėjo. Tik vėliau buvo susigriebta, kad atvykėliai daro kažkokią įtaką vietiniams, o tie jau pradeda mąstyti, ir parama gerokai sumažėjo. Už visas paslaugas reikia mokėti, o štai vieną valandą skristi malūnsparniu — 400 rublių. Bykove aukščiausia ir vienintelė valdžia yra kolūkio pirmininkas Vinokurovas. Jis viską nutaria ir sprendžia. Anąkart, kai mūsų vyrai atėjo jam padėkoti už pažadėtą paramą, žinoma, atsinešė ir kai ką ant stalo pastatyti, reikia žinoti, kad čia be šitokio ritualo nieko nenuveiksi, taigi šeimininkas liepė vyriausiam mechanikui grindis išplauti, girdi, svečių turėsime. Paaiškėjo, kad čia dar klesti feodalizmas. Šviesus žmogus, tikras mūsų globėjas ir pertvarkos šalininkas yra tenykštis vidurinės mokyklos direktorius Aleksejus Markovas.

2 *nuotrauka*. Va dabartinis Bykovas, 1989 metų vasara. Visur patirpęs išalas, tai žmonės vaikščioja mediniais lieptais. Nuotraukos viduryje matyti sukalti poliai į amžiną išalą, ant jų apie vieną metrą nuo žemės jau dės namo pamatus, taip dabar moderniai stato. Toliau matyti

jau pabaigtas namas. Jame šilta, nes kūrena centrinė katilinė, yra visi patogumai. Tačiau... labai savita kanalizacija. Visos atliekos per vamzdį iškrenta po namu, tarp tų polių ir kaupiasi, auga, o vasarą atšilusios krūvos ima šliaužti į gatvę prie lieptų ir laiptų. Niekas nevalo, tai nežinia, kaip toliau bus. Matai, kairiam "krašte stovi Juozas Eidukaitis, jis dabar atvažiavo į savo vaikystės vietas. Tai Algio Vaičiūno draugas — kajūras. Jis turėjo gerą savo šunų kinkinį, išbuvo čia aštuonerius metus ilgiau negu mes.

3 *nuotrauka*. Tada čionai atvežti lietuviai greit išmoko žvejoti, paskui vaikai net ir kajūrais tapo, apsitvarkė gyvenvietę, o dabar čia sąvartynas, griuvėsiai, tarpais nė praeit, nė pravažiuot. Štai čia apleista kepykla. Ją irgi lietuviai pastatė, nutinkavo jau vėliau. Netoli buvo parduotuvė. Kepykloje dirbo Romas Monkus, dabar gyvena Vilniuje. Pas jį ateidavom apdegusių duonos kriaukšlelių. Vos ištrūkė iš namų (jurtos!), jau laukdavom jo, o jis šelpė mus kiek galėjo. Į parduotuvę eidavom ko nors nutverti, na, kad ir saulėgrąžų išspaudų. Lietuvoje tokiomis kiaules šeria. Pasitaikydavo, kad kokį nereikalingą maišą išmeta. Vaikų visuomet būdavo ir šalia *zasolkos* (sūdymo), nes ten išmesdavo žuvų galvas, vidurius. Šią vasarą buvusi kepykla atrodė liūdnai. Viduje viskas išgriauta, išgrobta, sujaukta, mėtosi apvirtę tešlos katilai.

4 *nuotrauka*. Čia garbingiausia Bykovo vieta, pats centras. Matyti apie 1956 metus pastatytas paminklas žuvusiems kovose už tarybų valdžią. Niekas negali pasakyti, kokios buvo tos kovos, su kuo, ir kas čia žuvo. Kai mus čionai atvežė, radome gal septynis, gal aštuonis namus ir kelis suomių tremtinių barakus. Matyt, vietinė valdžia girdėjo, kad visur statomi paminklai, tai pastatė ir čia.

Ilgai galvojom ir svarstėm, kodėl čia viskas šitaip apleista. Mums atrodė, kad anais tragiškais metais buvo netgi tvarkingiau. Kai išsikalbėjom su vietiniais gyventojais, šis tas paaiškėjo. Kokie jie vietiniai! Nėra čia vietinių gyventojų, o tiktai iš visur suvažiavę kas uždarbio, kas pasislėpti. Vienas rusas grįžo iš armijos, nesutarė su motina, tai ir lėkė į pasaulio kraštą, kitas neteko buto, ar ką negero pridirbo. Vienas gruzinas sakė — negalėjau sugyventi su žmona. Visi jie sudarę sutartis, žvejoja, dirba, tik mirti čia nesiruošia. Pasiutęs amžino bastūno jausmas! Visur tokiam žmogui namai, ir visur jis be šaknų. Jam viskas vis tiek, tai kas ten saugos gamtą, kas žiūrės tvarkos. Visą maistą jiems atveža, gėralui susimeta, o kitų poreikių kaip ir nėra. Jie tik iš pasakojimų žino, kad čia būta tremtinių.

5 *nuotrauka*. Čia gal švariausia Bykovo vieta. Priešakyje tradiciniai jakutų paminkliniai stulpai, tautiniais raštais išraižyti, o toliau — ligoninė. Šį gražų pastatą projektavo anais laikais lietuvis inžinierius, gaila — pavardės neatsimenu, o statė lietuviai tremtiniai. Tada tai buvo Kultūros namai, bet mes jau buvome išvažiavę. Dešinėje toliau matyti *požarkos* (gaisrinės) namukas. Prireikus jis tapdavo areštine. Artimiausi kalėjimai buvo Tiksyje ir Stolbų saloje. Bykovo ateitis neaiški. Vis garsiau kalbama, kad žvejoti jau neapsimoka, nors žuvų turtai čia pasakiški. Ir kokių žuvų! Tik nežinia, kas ją ragauja, kas ją mato. Puikiausia delikatesinė sterlė, eršketas, omulis, muksūnas, neima. Kas savaitę ją krauna į lėktuvus ir kažkur išveža.

6 *nuotrauka*. Tai tragiško dėkingumo vieta. 1942 metais Tadas Aravičius, dvidešimtmetis jaunuolis, buvo išmokęs laivavedybos ir dirbo kateryje. Kartą kilo baisi audra, grįždama iš jūros, skendo jakutų valtys. Tadas puolė juos gelbėti, bet pats nuskendo.

Kūno nerado. Dėkingi jakutai pastatė jam paminklą — maumedžio stulpą su laivo šturvalu, o lietuviai dar ir kryžių. Tą paminklą radome šitaip nuvirtusį. J. Eidukaitis ir V. Gibavičiaus grupė atstatė paminklą, sutvarkė aplinką.

7 *nuotrauka*. Suradau ir savo apgriuvusią žeminę. Kai per pirmus dvejus metus dauguma lietuvių ir suomių išmirė, 1945 metais mus perkėlė štai į šitą žeminę prie Nejelovo įlankos. Čionai gyvenom dvejus metus, turėjom patalpą gal dešimt ar dvylikos kvadratinų metrų, gultai dviem aukštais, ir tilpom keturios šeimos, marškomis atsitvėrę. Man tada šita žeminė atrodė labai didelė, o dabar niekaip nesuprantu, kaip galėjom tilpti.

— Vargas sutalpina, ar ne? Tai tik dabar neįtikėtina.

— Dabar netoli šitos vietos vyrai pastatė koplytstulpį.

O man šią nuotrauką žiūrint, prisiminė Jūratės pasakojimas, kai skirstėmės po išleistuvių nuo Laisvės paminklo:

— Žiūrėk,— sako,— va, eina Karatajūtė, Natalija. Tai tik jos dėka mes žeminėje pažinome lėles. Ji labai gerai mokėjo piešti, tai ant popieriaus mažų skiautelių nupiešdavo mažas lėlytes, o mes jomis žaisdavome, iš to paties popieriaus skiautelių pasidarydavom mažulytes kamarėles, ten lėlytes apgyvendindavom. Tai ir buvo visi mūsų žaislai, kitokių lėlių nebuvo.

— Tai čia, karui besibaigiant, atėjo pirmas laiškas iš Lietuvos. Mama bėgo kaip pamišęs per visas žemines ir šaukė — mane surado! Mane surado! Dabar jau nepražūsime!

8 *nuotrauka*. O šitame barake, tada, žinoma, jis buvo netinkuotas, gyveno Lietuvos tremtinių žydų šeimos. Gerai išžiūrėkite į barako kairįjį kampą, čia parašyta Lenino gatvė 7. Tai mat, ir gatvės yra, ir pavadintos garbingų žmonių vardais. Už poros kilometrų buvo žydų kapinės. Tenai ieškojome H. Perelšteino motinos kapo, bet neradome. Vilniaus žydai įdavė antkapinę lentelę, tai vyrai ją įtaisė Trofimovske, kur daugelo žydų vargai vargta ir tebėra didelės kapinės. O gyventojų tenai jau nėra, neradome nė kryžių, nė kapų kauburėlių, vėjas ir ledai viską sulygino.

10 *nuotrauka*. Visą Bykovo kyšulį, visas Lenos salas ardo griaua audros, vėjai ir vanduo. Žemės šlaitai virsta, šliaužia, krenta į jūrą. Griaunamos ardamos šitaip žūsta mūsų tremtinių kapinės. Štai matyti jau nuslinkusi žemė, pasirodė karsto galas. Dar viena audra, ir jis nuvirs. Tada jau niekados niekas jo neras...

9 *nuotrauka*. Štai kokia idiliška ramybė, kokia tyluma, lyg laukiant vakaro. Tokie gražūs, taikūs, ištvermingi šiaurės šunys — *laikos*. Jie stiprūs, nereiklūs ir ištikimi žmogaus draugai ir pagalbininkai. Jų visur pilna, bet dažniausiai jie sukiojasi kur maisto atliekų yra. Jie visuomet budi... kapinėse. Tai pati šurpiausia nuotrauka būtent dėl apgaulingos ramybės. Šuneliai kasdien ateina apžiūrėti, ar dar nenuvirto koks karstas. Kai nušliaužia šlaitas, atsiveria karstas, šitie šuneliai nuplėšo ir suėda lavono minkštuosius audinius, paskui jau tiktai balti kaulai mėtysis, kol ir tuos vanduo nuplaus. Štai koks baisus lietuvių kapinių likimas tenai. Čia atsidengė vaikelio Jonuko Žvirblio karstelis. Jis nebuvo numatytas atkasti,

bet kaip galėjom jį palikti šunims! Tai dabar galime suprasti, ar gali būti kas abejingas tokiam mūsų artimųjų išniekinimui, kaip nevažiuosi ir nesirūpinsi. Visą gyvenimą kaip akmenį ant širdies nešiotum. Tikrai deja, deja, šimtai palaikų visur šitaip jau pražuvo.

11 *nuotrauka*. Dabar ilgai tylim, ką gi daugiau pasakysi. Paskui paimam pluoštelį nuotraukų iš Tit Arų.

— Tai irgi jau nykstanti gyvenvietė, dabar radom vos kelias vietinių gyventojų šeimas. Vasarą kiek pagyvėja, nes atvyksta sezoninių darbininkų. Mes čionai gyvenome tik vienus 1946 metus, turėjome gerą žeminę dviem šeimom, buvo laisviau. Tada čia buvo daug lietuvių, suomių, vokiečių, tai ir kapinės didelės. Čia mes kiek atsigavome po didžiojo išmirimo Bykove, pradėjom eiti į mokyklą. Dabar tos mokyklos vietoje tik žemės kauburys, nes kai neliko vaikų, tai išardė ir sukūreno visą mokyklą. Daug pastatų išgriuvusių, kitų tiktai krosnelės ar statinių rąstų liekanos. Čionai atvažiavę dabar apsigyvenom vadinamajame klube, tai irgi kažkada lietuvių statytas pastatas, o dabar — patys matote. Išsiplovėm grindis, apsitvarkėm, ir tuoj pat ėjom žiūrėti kapinių, kurios čia gana didelės.

12 *nuotrauka*. Tit Arų kapinių vaizdas šiurpus kaip ir Bykovo, nors čia smėlis, bet irgi amžinai įšalęs. Iškirsti palaikus iš amžino įšalo mums buvo nežinomas dalykas, niekam dar neteko dirbti šitokio darbo. Grupė dar Tiksyje pasigamino kirtiklius, bet jie pasirodė netinkami, reikėjo čia pat vietoje perdirbti. Giliau palaidotų artimųjų palaikai buvo geriau išsilaikę, o kur paviršiuje, tie suirę. Sunkiausia, atplėšus karsto dangtį, atskirti palaikus nuo dugno lentos.

14 *nuotrauka*. Iškeltus palaikus čia pat, kapinėse, dėdavome į politileno maišus, tada jau į dėzes ir cinkuotus karstus. Taip ruošėme ilgai kelionei. Diena po dienos, ir kapinėse išsirikiavo dvylika karstų.

13 *nuotrauka*. Reikia gerai įsižiūrėti į užrašus ant šitų karstų — čia parašyta Aniceta Urbšienė ir Antanas Urbšys, o su mumis grupėje buvo Gintaras Urbšys, jo ir nuotrauka padaryta. Kai suėmė ir išvežė Lietuvos Respublikos užsienio reikalų ministrą, tai paėmė ne tik jo šeimą, bet išvežė ir visą giminę, kiek tik suspėjo. Šitaip kovojo su „liaudies priešais“. Kaune laidotuvėse išsirikiavo keturi Urbšių karstai.

15 *nuotrauka*. Gal nėra sunku suprasti, koks sudėtingas ir sunkus darbas iškasti, iškirsti mirusiųjų palaikus, paruošti juos kelionei. Sunkus, slegiantis darbas, reikia tvirtų ir užgrūdintų nervų, tokius turi buvę tremtiniai, kurie matė daugybę mirčių ir artimuosius laidojo, bet dabar sunku ir jiems. Moraliai labai slegia, negali minčių išblaškyti, jos niūrios ir sunkios. Bet štai darbas baigtas, ir kunigas Stasys Kazėnas iš Troškūnų parapijos apsivelka kamžą, stulą, pašventina karstus tolimai laimingai kelionei. Jis dabar čia labai reikalingas, negalėjau net pamanyti?, koks jis reikalingas. Mes užsidedėme žvakes, ir niūri nuotaika nyksta kaip pašalas, skaidrėja sielos ir darosi ramu ir gera, kaip po didelio, bet labai svarbaus prasmingo darbo. Dabar jau suprantame, kad Sibiro kankiniai čia buvo tik laikinai užkasti, jie nebuvo užmiršti, laukė mūsų, kad pasiimtume juos į Tėvynę, o tas supratimas visai nustūmė šalin slegiančius išpūdžius ir nuovargį. Vietiniai gyventojai ilgai nesusigaudė, ko lietuviai šitaip bruzda, vargsta su tais palaikais, su kapais. Daug kalbėjome, aiškinome mūsų papročius, ir pamažu atsirado abipusė pagarba, išsiskyrėme kaip geri

draugai. Girdėjom, kitur pamatę lietuvius šitaip gerbiant savo mirusius, vietiniai irgi ėmė tvarkyti kapus. Čia taip nebuvo, nes gyventojai neturi šitose vietose palaidotų artimųjų žmonių.

16 *nuotrauka*. Tit Arų kapinėse Rimo Pleščio grupė stato paminklą. Inžinierius Vaidas Kasperavičius jį padarė Vilniuje, o dabar pats iškirto pamatų duobę, mūrijo akmenis. Didelis, šešių metrų aukščio kryžius iš nerūdijančio metalo titano nuo šiol visiems primins lietuvių tremtinių kančias, o pučiant stipresniam vėjui, šoniniai vamzdžiai ims groti fantastiškas liūdnas melodijas. Ant paminklo lenta su užrašais lietuvių, rusų ir jakutų kalbomis. Mažesni paminklai pastatyti Bykove, Mastache ir Trofimovsko saloje.

17 *nuotrauka*. Visi darbai baigti, ir prasideda ilga kelionė į Lietuvą, kurios pirmas etapas — rogės, prikabinotos prie traktoriaus, ir mes visi lydime sukrautus karstus į prieplauką, ten reikės pakrauti juos į žvejų laivą ir tada plauksim į Tiksi. Su videokamera darbuojasi visur suspėjanti didžioji nenuorama Laima Pangonytė. Tiksio uoste mūsų brangų krovinį reikia dar kartą perkrauti į konteinerį ir ilgai plukdyti Lena iki artimiausios geležinkelio stoties, o toliau vėl mėnesį, gal ir daugiau vežti iki Lietuvos. Taisyklės reikalauja, kad mirusiųjų karstus visą kelią lydėtų palydovai. Bet kas tai galėtų padaryti — du ar tris mėnesius keliauti kartu, nežinia kur būti, gyventi, nakvoti, maitintis baržose ir ant geležinkelio platformų. Niekam nepaaiškinsi, kad mūsų mirusieji ne vakar mirė, kad čia ypatingi palaikai. Reikia ieškoti kitų būdų. Susitarėm su Tiksio kooperatyvu, kuris mums gerai talkino, ir išsiuntėm krovinį jų vardu Kauno tremtinių klubui, užrašę visur, kad tai statybinės medžiagos. Ir keliavo mūsų krovinyš tris mėnesius, jau visi buvom pradėję nerimauti ir tarėmės, kad kažkam reikia važiuoti jų ieškoti.

— Tai bus, žinoma, vėliau. O juk tavo kelionės tikslas buvo Jakutskas, tenai važiavai tėvo.

— Taip. Bet aš norėjau visur suspėti: ir vaikystės vietas aplankyti, draugams padėti ir savo tėvą parsivežti. Tiksio miestas mums buvo svetimas, tremtiniais ten buvo draudžiama gyventi, nebent pakliūdavo į kalėjimą, kai sukurpdavo kokį straipsnį. Ten kalėjo daug lietuvių, ir Klemas Vaičiūnas, bet apie tai jau rašyta. Kalėjo tenai ir Jūratė Papečkytė, jos motinos palaikus dabar iškasėm ir paruošėm kelionei. Tai ta Jūratė, būdama dar visai mergiotė, atšiaurią žiemą per pūgą paklydo tundroje ir klaidžiojo tris paras. Kai vos gyva parsikasė į gyvenvietę, ją teisė už... pravaikštą ir gavo pusantrų metų kalėjimo. O štai Regina Lukoševičiūtė, tada penkiolikmetė mergina, susitarusi su ne ką vyresniais draugais, sumanė valtimi pabėgti iš tremties košmaro į užsienį, pasiekti amerikiečių laivą. Tik tokiems svajotojams ir galėjo šauti į galvą fantastiškos idėjos. Žinoma, juos greit sugavo ir nuteisė dešimčiai metų. Ji dabar gyvena Kaune. Į Tiksi nuvažiuodavo nartomis vienas kitas tremtinys ką nors parduoti, mūsų šeima niekad nebuvo tame uoste. Tiesa, tėvas buvo. Žvejodamas susirgo apendicitu, tai kažkas nuvežė nartomis, nes chirurgas buvo tik tenai. Po operacijos į dešimtą dieną suvargusį, dar leisgyvį tremtinį pavarė iš ligoninės pėsčią namo. Tėvas ir išėjo per patį polaidį į 60 kilometrų kelią. Reikėjo perbristi plačią protaką, pilną ledinio vandens iki krūtinės. Ką darysi, brido, ir šlapiais rūbais ėjo toliau. Šiaip taip parėjęs namo, rimtai susirgo, atsivėrė apendikso siūlės, mama vos išgydė. Dabar, kai skridau malūnsparniu, pamačiau visą varganą tėvo kelią.

Dabar Jakutske mes atsiradom šešiese. Labai skubėjom viską greičiau sutvarkyti, o darbo ir formalumų buvo gana daug: reikėjo gauti pažymą, kad tėvas mirė ne infekcine liga, paskui leidimą iš kapinių priežiūros kontoros išsikasti palaikus, tada pasirūpinti kaip išsiųsti. Tai mes visi smarkiai vyniojomės.

— Kaip tai suprasti?

— Judėjome, dirbome be jokios pertraukos, be poilsio. Mums pasisekė gana gerai, nes jau turėjome mirties liudijimą. Ten, Laptevų jūros salose, niekas apie jokių liudijimus net negalvojo, laidojo mirusius be jokių popierių, kur kas galėjo ir norėjo. O čia buvo šokia tokia tvarka. Tėvas mirė 1948 metais, o liudijimas išduotas tik 1956 metais, ir parašyta, kad mirė nuo kepenų vėžio. Matai, anksčiau ir čia liudijimus tremtiniams būdavo draudžiama išduoti. Gerai ir tiek, to pakako. Kooperatyvas neapgavo, cinkuoti karstai buvo paruošti. Jakutskas didelis miestas, o kapinės tik vienos, jose apie 120 tūkstančių kapų, jų vaizdas labai pasikeitęs, vienas kraštas statybų nuniokotas. Tai nelengvai kapus suradome, nes kapinės yra miške, labai apleistos. Ir dar — tame miške yra miškas aukštų tvorelių, toks rusų paprotys. Daug kryžių ir tvorų sudeginta, tai vietinių vandalų darbas. Vietinis rusas pasakė — vargiai besurasit, jei kryžius buvo medinis. Į talką atėjo Jakutske gyvenantys lietuviai Sigitas Junevičius, Juozas Šiugždinis, dar keletas atsiprašė nuo darbo toms dienoms ir nuolatos dirbo su mumis. Kai tik rasdavom reikiamą kapą, tuoj kasėm, kėlėm palaikus. O aš jau dvi dienas einu ir einu per tą kryžių ir obeliskų mišką, niekaip nerandu savo tėvo. 1962 metais, jau iš Lietuvos atvažiavę, pakeitėm medinį kryžių, atsigabenom metalinę lentelę su užrašu, išbetonavom bortelius. Ir nėra. Nusiminęs paskambinau į Omską mūsų senai draugei Briuchanovai. Ji patarė eiti iš kitos pusės. Tada iškart ir atradom. Tėvas palaidotas balandžio mėnesį, badmečio laiku, Ramutės paprašytas žmogus nepajėgė iškirsti gilios duobės, tai viskas jau buvo sunykę, sveikas išliko tiktai gražus maumedžio kryžius, kurį tada prikalėm prie karsto. Tėvo palaikus suvyniojome į baltą drobę, įdėjau sauja žemės nuo motinos kapo. Ir štai jau prie vartų susirikiavo penki karstai. Dabar jau galima rūpintis kelione namo. O kaip? Lena ties Jakutsku plati, vos ne 50 kilometrų, taigi mūsų karstus pridurti prie konteinerio, kuris ateis iš Tikso, praktiškai neįmanoma. Regina Burbulytė-Trofimenko, ištekęjusi už ukrainiečio advokato Igorio, daug mums padėjo. Igoris čia žinomas žmogus, važiavo su mumis pas laivininkystės viršininką. Jis davė atskirą konteinerį ir patarė krovinį pavadinti „knygos“. Išsirašėme popierius, bet tuoj paaikšėjo, kad yra tokia instrukcija — knygas iš Jakutijos išvežti draudžiama. Bet jau yra viršininko parašas, tai tiek to, gal praeis — nutarė žemesnieji tarnautojai. Praėjo. Tada pamaniau, kad čia visai nedidelis melas, juk kiekvienas miręs žmogus yra perskaityta ir užversta knyga. Mūsų konteineris gana greitai pasiekė Kauną ir šv. Antano bažnyčioje karstai laukė kitų, vėluojančių iš Tikso.

Apie Jakutską reikėtų daug pasakoti. Čia mes mokėmės, sekmadieniais rinkdavomės draugėn pabendrauti, apie grįžimą Lietuvon pasvajoti. Ir daugelis grįžom.

18 *nuotrauka.* Šitie rūmai vieni gražiausių Jakutijos ATSR sostinės pastatų, tai Finansų ministerija Kirovo gatvėje. Nelabai atkreiptume dėmesį, bet mes žinome, kad po 1947 metų į šį miestą iš visų šiaurės gyvenviečių visokiais būdais veržėsi išlikę gyvi tremtiniai. Jų niekur nepriimdavo į darbą, tik į statybas, nes statė jie sąžiningai ir gerai. Tai va, ir šita

pastatą statė beveik vieni lietuviai. Gatvės tada buvo grįstos medinėmis trinkelėmis, tai ir dabar dar kai kada jos išlenda iš po asfalto.

19 *nuotrauka*. O šiame bendrabutyje mes gyvenome 1950—1954 metais, kai mokiausi Žemės ūkio technikume. Čia ir dabar tebegyvena kažkokie žmonės, nenorėjau jų trukdyti, tai savo kambario nepaieškojau.

Mums ne visiems pavyko sugrįžti iš tos amžino įšalo žemės. Ne visi laimingi buvo sugrįžę į Lietuvą, bet ar tik nebus dar nelaimingesni tie, kurie čionai pasiliko. Daugeliui čia visai neblogai sekasi, o ar ne drasko abejonės, ar nėra tas gyvenimas dvilypis? Visko būna. Štai susirinkom pas J. Šiugždinį bute apie 18 lietuvių, aptarėm jų tautinius reikalus, sąjūdžio grupės įsteigimą, juk Sigitas Junevičius buvo pernai Vilniuje, Sąjūdžio suvažiavime. Kalbėjome apie jų vaikų ateitį, apie lietuviybės išsaugojimą, apie spaudą ir knygas. Ten jakutų vaikus priima į specialius internatus, valstybė jais rūpinasi, o dar labiau tuo giriasi, o tie vaikai visai nutautėja. Mačiau aerodrome kalbėjosi jakutė su dukra iš tokio internato, tai pasibaisėjau: motina jakutiškai, nes nemoka kitaip, o dukra jai atsako rusiškai, nes gimtą jakutų kalbą jau užmiršo, jau tik supranta. Tai garsiosios dvikalbystės tragiškas invalidumas. Tačiau ir mūsų draugų lietuvių dauguma vaikų jau nebemoka lietuviškai. Sakėm kai kuriom rusėm žmonom — tokia dalia, nieko nepadarysi, bet juk reikia mišrios šeimos vaikams duoti ir antrosios, lietuviškos kultūros pradmenis, suaugę tegul pasirinks kurią norėtų. Ne visos šitą suprato, kitos tiesiai atrėžė — kam čia reikia tos lietuviybės, rusiškai visur susikalbėsi, o kas ta Lietuva, ten mūsų niekas nevilioja. „Beje, pastebėjome, kad rusės nuo Volgos, iš europinės dalies, yra piktos, o kitos, sibirietės, linkę suprasti tautines problemas, atgimimą vertina ir mielai bendrauja su lietuviais, domisi vyro tėvyne, neturi pikto šovinizmo. Apskritai anapus Uralo tikri sibiriečiai visuomet buvo palankūs tremtiniam, taip jau yra nuo seno, nes dauguma patys yra tremtinių ainiai. Tačiau būna visai tragiškų atvejų. Mūsų draugai iš Kauno tremtinių klubo, kurie lankėsi Tiksyje anksčiau, buvo susitikę su III vidurinės mokyklos direktore Vida Valangevičiūte. Ji čia labai žinoma veikėja ir visų gerbiama, puikiai sutvarkiusi mokyklą. Būdama trejų metų pateko čionai su tėvais ir visiškai nutautėjo, nebent išlikęs dar jos didelis veiklumas ir darbštumas. Tai mūsų šaliai su ja ir nesusikalbėjo — nei lietuviškai, nei iš esmės. Kai jie ėmė pasakoti apie atgimimą, apie valstybinę lietuvių kalbą, ji nuoširdžiai nustebo — kam ta lietuvių kalba, juk rusiškai su žmonėmis bendraujant, visur prieisi, viskas greičiau pasiekama, kultūra sparčiau įsisavinama. Stebėtinas dalykas toksai greitas ir visiškas žmogaus nutautėjimas. O štai šią vasarą, kai lankėmės Tiksyje, jinai buvo išvykusi atostogų. Vaikščioju po miesto aikštę, L. Pangonytė filmuoja garbės lentą. Prieina moteris, vėliau sužinosime, kad tai buvo partijos rajoninio komiteto sekretorė, ir klausia, ką mes čia veikiamo. Sakau, čia garbės lentoje vienas lietuvis, laivo kapitonas, mums tai įdomu ir malonu, kad čia yra taip gerbiamų lietuvių. Tada ji pasakė, kad čia dar labai gerbiama III vidurinės mokyklos direktorė. Paskui dar po trumpos pauzės pridūrė, — žinokite, jinai iš čia niekur neišvažiuos, čia ji pasiliks. Matyt, kad jau taip. Tai toks tenai sudėtingas lietuvių gyvenimas.

— O paskui mes perskridome į Igarką, ten darbas jau buvo baigtas, jau kraunami karstai į galingą lėktuvą, lyg ir karišką, krovininį. Sėdėjome prie savo tautiečių karstų, kur kas įsitaisę, ilsejomės, jau ir atsipalaidavimas ateina, tik dar su pertraukom, dar netikras. Paskui pažiūrėjim per langelį — o pasakų šalie! Jau Lietuva, po nykios tundros, toks neapsakomas grožis, kaip pažadėtoji žemė. Paskui bus karstų išnešimas, mitingas, daugybė mums

dėkojančių žmonių. Jau visa jūra žmonių, senimas sako — kaip per Dariaus ir Girėno liūdnas sutiktuves. Pilnos Kėdainių gatvės žmonių su uždegtom žvakėm... Tai ne veltui mūsų vargas, ne veltui.

Kai laidosim Aleksą Marcinkevičių spalio 22 d., Algis pasakys prie tėvo karsto — aš dabar triskart stipresnis, aš žinau gyvenimo prasmę, matau, kur eina Lietuva. Ir nuaidės „Lietuva, tėvyne mūsų“.

Jau seniai trakstelėjo ir sustojo diktofonas, kasetė pilna. Jau pažiūrėtos ir atrinktos visos nuotraukos. Abu nutylame, nes nėra linksma. Daug apie ką verta pamąstyti, tokia sunki mūsų tautos naujausia istorija. Šitoks lietuvių skriaudimas, šitoks išblaškymas po rytus ir vakarus, ir net namie — ko tik nepamatėme, kai atgimimas nudrėskė skraistes, o ta „saulė Lietuvos tamsumus pašalino“. Juk dar taip neseniai varė mus į laimę ir žadėjo ištrypinti kreivomis peršamame internacionalizme: tu būsi laimingas, nes komunizmas va jau čia pat, už tvoros, bet tavęs, lietuvi, nebus. Tu būsi *homo sovieticus*, bespalvis tarybinės bendrijos lašas.

Taip neišėjo, nepavyko šita didžiausia dvidešimto amžiaus klasta.

20 nuotrauka. Šitaip Aleksas Marcinkevičius parėjo namo, į Kauną, iš kurio 1941 birželio 14 d. buvo su šeima išvežtas genocido traukiniu, 1989 metų spalio 18 dieną Vytauto bažnyčioje išrikiuota šešiolika juoda gelumbe aptrauktų karstų su lino rankšluoščiais. Kunigas Ričardas Mikutavičius laiko gedulingas pamaldas, pašventina tremtinius dabar tikrai jau į paskutinį kelią. Spalio 22 dieną, skaisčiai šviečiant rudenio saulei, krito paskutiniai klevų ir kaštonų lapai Donelaičio gatvėje. Keliolikai minučių sustojo čionai prie Laisvės paminklo gedulingas kortežas. Ir vėl prie paminklo atėjo patriotinės ekspedicijos į šiaurę dalyviai su gėlių puokštėmis. Atėjo, nulenkę galvas — štai mes ir grįžome, Tėvyne, ir parvežėm savuosius. Jei reikės, dar eisim, važiuosim, dar daug darbų laukia, dar tiktai didelio kelio pradžia. Vakar buvo tremtinių suvažiavimas, tai dabar žinom, ką ryt veiksime, apie ką mąstysime poryt. Paskui mašinos pajudėjo toliau ir išsiskirstė. Mes sustojome prie Petrašiūnų kapinių vartų, iškėlėme Alekso karstą ir nunešėme prie jo žmonos Kazės. Dabar jau ramu, ir mirusiems, ir gyviems. Laidotuvės visuomet yra skausmo, sielvarto, raudos diena. Šitos buvo kitokios — jos pilnos ir skausmo, ir gaudžios laimės, juk parėjo tėveliukas, Ramute.

O jau visai pabaigai sakau — dabar daug tremties atsiminimų, kaip antai pastebėjo kritikas, savo autentišku šiurpiu tikroviškumu ir neapsakoma jausmo jėga jie net nustelbia grožinę literatūrą, kurioje — deja, šitos tematikos nėra, nebuvo jos nei slapčiausiuose rašytojų stalčiuose. Tai štai, kai tų atsiminimų tiek daug, jau pasigirdo balsų — gal jau gana, jau viskas žinoma, jau nieko naujo. Neduok Dieve, tai negerai balsai. Tai sergančių sielų balsai. Neduok Dieve, kad apsiprastume, kad nusibostų mums šitie lietuvių tautos kančių vaizdai. Kaip didelę likimo dovaną turėtume vertinti šią maloną pažintį, suvokti ir branginti tą baisiausią Lietuvos istorijos dalį. Jaudina poeto A. Miškinio priesakas: Kai pučia vėjas iš rytų, /įsiklausyk, ką ošia miškas, / išgirsi balsą išvežtų... Klausykimės amžinai gyvų mūsų tremtinių balsų, klausykimės širdim ir protu.

Neatsitiktinai šio rašinio pradžioje užsiminiau apie tą lietuvių vienybės paradoksą. Atgavę amą ir daug laisvės pajutę, karštai puolėmės vykdyti seną svajonę — paminklą

Gediminui kurti. Buvo geras konkursas, balsavome, tikėjomės, laukėme. O paminklo nėra, kivirčiuose žlugo. Paskui laikraščius užtvindė pasiūlymai dėl paminklo stalinizmo aukoms. Vėl susikirto nuomonės, ir vėl paminklo nėra. Grįžę iš šaltosios šiaurės daugelio tremtinių palaikai bažnyčiose laukė Kančios ir Vilties lauko, kuris buvo sumanytas prie Cinkiškio, pačiame Lietuvos viduryje. Nesulaukė, išsiskirstė kas kur po įvairias kapines.

Kelkis, Vincai Kudirka, nesusitaria Tavo vaikaičiai, dėl šventų dalykų vienybės nėra.

Nejaugi! Kol rašome, kol spausdiname knygas, galgi atsiras visa tai. Turėtų atsirasti.

Ar dabar jau bus viskas pasakyta, ar jau baigta ši tema?

Atsakysiu sau ir jums tokiu klausimu: o ar būna kada nors pabaigta amžinoji tiesa, ar išsenka amžinoji vertybė? Dar dažnai eisime atsiremti žuvusiųjų stiprybės, kartu vaikus ir vaikaičius pasiimsime.

1989 vasara

Valentinas Dėdinas

IŠVEŽIMAS

1939 m. raudoniesiems carams gimė geniali mintis: „susitaikyt“ su Hitleriu ir pasidalyti Europoje įtakos zonomis. Ir 1939 m. rugpjūčio 23-ią Hitlerio užsienio reikalų ministras von Ribentropas kviečiamas į Maskvą pasirašyti „nepuolimo paktą“. Nepuolimo paktas, tai tik apdumti pasauliui akis. Jį sulipdo, paskui surašo slaptą protokolą, kuriame Vokietija ir Tarybų Sąjunga pasidalija Suomiją, Lenkiją, Lietuvą, Latviją ir Estiją.

Kiekvienas doras lietuvis turėtų žinoti ir atminti dieną, kai Stalinas kėlė taurę už Hitlerį,— tai 1939 m. rugpjūčio 23-ioji.

1940 m. birželio 15-a. „Beprotris būtų tas, kuris galvotų, kad mes kišamės į Lietuvos vidaus reikalus,— pareiškė Tarybų Sąjungos užsienio reikalų komisaras Molotovas.— Mes tik apsaugosime Lietuvą nuo grobuoniškų kaimynų užmačių.“ Nepraėjo nė pusė paros po ištartų jo žodžių, o kalėjimai buvo pilni ir kišo vis naujus ir naujus. Vieniems kulka, kitiems kalėjimas ligi gyvos galvos, o tretiems „švelninanti bausmė“ — 25 metai. Bet kalėjimų tiek nepristatysi, kad sugrūstum visą tautą. O ji šiaušiasi. Reikia ieškoti priemonių. Jų jau rasta ir išbandyta Tarybų Sąjungoj.

Praėjo metai po 1940 m. birželio 15-os, kuomet tarybinė armija „apsaugojo Lietuvą, Latviją ir Estiją nuo kaimyno kėslių“.

* * *

Paskutinė mokslo metų diena, beliko įteikti baigimo pažymėjimus, paskutinį kartą paspausti rankas savo mokiniams, kuriuos aš auklėjau 4 metus ir daugiau gal nesusitiksiu gyvenime. Tai buvo atmintina 1941 m. birželio 13-a. Buvau parvykęs į kaimą pas savo šeimą (nes ji jau visus metus gyveno ten). Rytą anksti pakilęs skubu į autobusų stotį (Keturnaujienoj). Nueinu, deja, jau autobusas nuvažiavęs, grįžtu namo, paimu dviratį ir skubu važiuoti. Pamačiusi mane, žmona dar kalbina, bet aš skubu. Atsakau jai vieną kitą žodį, bet nežinau, kad amžinai iš čia išvykstu. Jei būčiau žinojęs, būčiau ėjęs prie miegančių dukterų, nors miegančias jas būčiau pabučiavęs tą paskutinį kartą. Kitaip būčiau kalbėjęs ir su žmona, kitaip pažvelgęs į tuos namus, medžius, visą aplinką. Deja, aš to nežinojau. Palikau aš viską amžinai. Daugiau ten negrįžau. Važiuoju dviračiu į Pilviškius. Skubu. Suspėjau.

Išleistuvių naktis ėjo į pabaigą. Pradėjo danguje blankti žvaigždės. Pasilinksminimas, kuriame buvo ir daug kariškių, skirstėsi. Jį paskelbiau baigtą ir nuėjau namo pas seną tos pačios mokyklos mokytoją. Neatmenu, kodėl ji man liepia eiti miegoti į klėtaite (aš miegodavau kambariuos). Guliau ir tuoj užmigau. Nespėjau gerai įmigti, beldžiasi į duris. Praplėšiu akis, girdžiu šeimnininkės mokytojos balsą: „Kelk!“ Atidarau. Prie durų, be mokytojos, stovi trys vyrai. Du kariškiai ir vienas civilis. Aš nutirpstu. Pirma mintis — atėjo manęs areštuoti — ves į kalėjimą. Kariškis su žvaigždutėmis ir tarybiniu herbu ant rankovės žiūri į sąrašą ir klausia: „Pavardė“. Atsakau. „Pasą“. Paduodu. Antras kariškis su šautuvu

stovi ramiai pasiruošęs, o civilis šalia — keistai žiūri į mane ir šypsosi. Karininkas — politrukas paima mano pasą ir sako: „Apsirenk, eime“. Nesako, nei kur mane ves, nei už ką. Aš nieko nežinau. Apsirengiu, paimu palatą ir einu. Mane varo trys vyrai apsupę iš visų pusių. Einam miestelio gatvėmis. Saulė dar netekėjus, visi miega, gatvės tuščios, tik mes kaukšime jomis. Varo į kiemą, kur? Net nustembu,— pas mano mokinio tėvus Šimbergus. Įvaro mane į priebutį, prie durų stovi sargybinis su šautuvu. Kambariuose didžiausias sumišimas, verksmas. Verkia Šimbergienė, riša į paklodę patalynę, daiktus ir vis verkia, kažką kalba savo vyrui žydiškai. Mane pastato priebutyje ir liepia laukti. Politrukas dingsta su kareiviu ir civiliu. Šimbergas nustemba, mane pamatęs. „Mus veža, mus veža į Sibirą“,— verkdamas sako man Šimbergienė. Tik dabar paaiškėja ir man. O aš visai plikas. Po butą maišosi civilis. Jis prižiūri su sargybiniu mus, kad nepabėgtume ir išmetinėja: „Jūs, smetonininkai, persekiojot mus, grūdote į kalėjimus“,— su įtūžimu ir pasitenkinimu drebia mums į akis. Kaip man pikta ir skaudu. Kad jis žinotų, kad aš ne mažiau nekenčiau Smetonos, kuris privedė savo lėbavimais Lietuvą prie šios padėties.

Aš stoviu prie durų ir žiūriu į tą kareivį raudonais antsiuvais su šautuvu rankoje ir matau, kad jam nelabai patogu eiti tokias pareigas. Aš klausiu jo, ar galėsime mes grįžti Lietuvon. Jis papurto galvą. Man baisu darosi, kad štai amžinai palieku savo šeimą, artimuosius, gimines ir Lietuvą. Aš daugiau jos nematysiu. Baisu! Žiaurus likimas. Man gimsta mintis pabėgti. Aš manau, kad turi būti užpakalinės durys, taip būna visur. Aš eisiu, jei klaus tas civilis sargybinis, atseit gerti į virtuvę, o iš ten per duris ir lauk. Taip ir padariau. Stumdydamasis pro vienas kitą, pralindau į virtuvę ir tikrai — ten durys į lauką. Aš pro jas. Net nežinau, kaip atsidūriau prie Šešupės. Džiaugsmas užliejo krūtinę. Aš laisvas, pabėgau. Bet kur man sprukti, kad nepastebėtų, ir kuo greičiausiai pas šeimą, kad jos neužklyptų. Pėsčias greit nenuėisiu — net vakaras pasieks. O aš turiu dviratį palikęs pas mokytoją Žebrauskaitę. Pašešupiu, slapstydamasis bėgu pas ją. Bet čion man kelią pastojų Pilve, kur įteka į Šešupę. Aš po Pilvės tiltu, išlipsiu, per jį į šventorių, o ten netoli Žebrauskaitės namas. Bet pirmiausia pažiūrėsiu, ar niekas neateina. Kyšt galvą, o kaip tik čia netoli tas pats politrukas su savo gauja. Jis, pamatęs bėga artyn, išsitraukia brauningą mane šauti. Šaukia pakelti rankas. Aš pakeliu. Vėl varo mane į tą patį namą, kur buvo pastatę, ir įtūžęs sako: „Jį tik peršauti“. Ta mano laimė, kokia ji buvo trumpa! Ir man likimas lėmė būti išvežtam. Gal ir gerai. Likęs Lietuvoj, greičiausiai būčiau įsivėlęs į partizaninę kovą, kaip daugelis įsivėlė; ir manęs jau nebūtų gyvo. Vėl mane pastatė ten, kur buvau stovėjęs. Dabar mano mintys sukosi: kaip paimti nors patalynę, kuri liko pas šeimnininkę. Juk aš sušalsiu Sibire. Pas Šimbergą nuolat atbėgdavo jo brolis, brolienė. Aš juos prašiau, kad nueitų pas Žebrauskaitę ir paprašytų man atnešti nors patalynę. Taip ir padarė. Po kiek laiko atvažiavo sunkvežimis, mus visus su daiktais susodino į jį ir nuvežė į Pilviškių geležinkelio stotį. Ten pastovėjom kiek laiko, vėl atgal į Pilviškius, iš Pilviškių veža, bet kur?! Veža per žaliuojančius laukus. (Tiesa, važiuojant į Pilviškių stotį, sustoję pakelėję ir atvarė iš vieno namo valsčiaus sekretorių ir jo žmoną. Jo žmona, šluostydamosi ašaras, lipo į sunkvežimį, bet jai jau sunku įlipti, buvo nėsčia.) O tie laukai gražūs! Rugiai išplaukę, nuo lengvo vėjelio banguoja. Mane ima mintis šokti iš sunkvežimio ir bėgti per laukus. Bet čia pat su šautuvu kampe tupi kareivis, o kabinoj politrukas, nepabėgsi. Pasiikiame Vilkaviškio geležinkelio stotį. Stovi vagonų eilė ant šalutinių bėgių, o prie jų vieni sunkvežimiai atvažiavę čia iškrauna žmones ir daiktus. Kelios jau tuščios išvažiuoja, trečios tik prisuka. Su sąrašu rankose jas priiminėja kariškis politrukas ir nurodo, į kurią vagoną dar telpa. Vieni

atvežtieji dar verkia, kitiems, atrodo, nieko nereikia šiame pasauly. Dar kiti skuba išsikrauti savo daiktus, juos verčia iš sunkvežimio ir tempia į vagoną, kiti, pamatę pažįstamą, nustebe kažko klausia. Visi pritrenkti to nežmoniško smūgio. Mūsų mašina pasuko prie vieno vagono, tai paprastas vagonas galvijams. Langai mažiukai, aukšti ir tie patys užkalti storomis geležinėmis grotomis. Durys didelės, atstumiamos į abi puses, dabar praviros, žmogus gali laisvai įlipti.. Jame jau „gyvena“ keli žmonės. Mes ten metame savo ryšulius. Viduje trys aukštai, padaryti iš paprastų lentų taip, kad atsisėdęs vos gali išsitekti, net reikia susikūprinti. Išokę į savo „naująjį namą“, žiūrime, kur užsiimti vietą. Aš lipu į trečiąjį aukštą ir dedu kelis savo daiktus. Vidury vagono skylė ir padarytas paįstrižas paaukštinimas, kad nutektų ir nukristų, mat išvietė. Ji nedengta, atvira. Šimbergai kraustosi antrame aukšte. O valsčiaus sekretoriui su žmona priėmėjas rodo kitą vagoną. Kai mus, baltuosius vergus, palydovas politrukas išlaipino, tada patikrino ir priėmė naujas šeiminkas, pasirašė.

Atvedė daug žmonių, dar senuką vaistininką su žmona ir Bartininką, kaip įsikalbėjau, net man giminę. Jo du sūnūs paspruko į užsienį, už tai nubaudė seną tėvą — į Sibirą. Juodu turėjo labai daug daiktų. Kai įsikalbėjau, jų buvo labai geri kareiviai. Jie sakė: „Imkit kuo daugiau daiktų“, net patys padėjo pakuoti, rišti pundus ir nešti į sunkvežimį. Tai buvo tikri žmonės, o mane paėmė buvo žvėrys.

Dar atvarė vieną šeimą į mūsų „namą“, tai Barzdų valsčiaus viršaitį Sulžicką su žmona ir vaikais. Taigi mūsų vagone prisirinko 32 žmonės. Dieną, kai būdavo atidaros durys, galima kvėpuoti, bet naktį, kai jas uždarydavo, net užrakindavo, galėjai uždusti. Tris dienas vežė ir vežė į mūsų ešeloną vis naujus vergus. Sužinoję pažįstami, giminės ir draugai dieną ateidavo „išvažiuojančių“ aplankyti. Prie ešelonu kasdien nuo ankstyvo ryto ligi vėlyvo vakaro buvo minios žmonių.

Lozoraitis, buvęs policijos viršininkas, pats pasivijo jau už Kauno mūsų ešeloną ir sėdo į vagoną pas šeimą. Mat jis slapstėsi, jo nesugavo, tai jo žmoną su 5 mažais vaikais paėmė ir vežė. Vienas vaikas buvo tik ką gimęs. O kiek žmonių ir vyrų važiavo „savanoriais“ į Sibirą, kad nesiskirtų su savo žmonomis ir vyrais? Aš vis bijojau, kad neatvežtų mano žmonos ir dukterų, nes žinojau, kokie pyragai laukia mūsų Sibire. Manęs klausė suvarytojai (mus dažnai surašinėjo vagonuose), kur mano šeima, aš įvairiai jiems melavau. Net iššokęs vieną kartą ėjau per visus vagonus, ieškodamas savo šeimos, galvojau, gal atvežta, bet neradau. Tuomet širdį atleido. Tik įstrigo atmintin toks vaizdas: viename vagone sėdi Kudirkos Naumiesčio teisėjas Dobrovolskis su 4 mažais vaikais, vienas visai mažas, verkia, snarglys tįsta per lūputę, o jis šluosto jam ašaras ir nosiukę. Jo žmona laimingesnė: suspėjo numirti, tik jis vienas su mažais vaikais iškeliaavo į šaltąjį Sibirą. Vaikų negalėjo išmaitinti. Jie išmirė kaip daugelis tokių „keliautojų“.

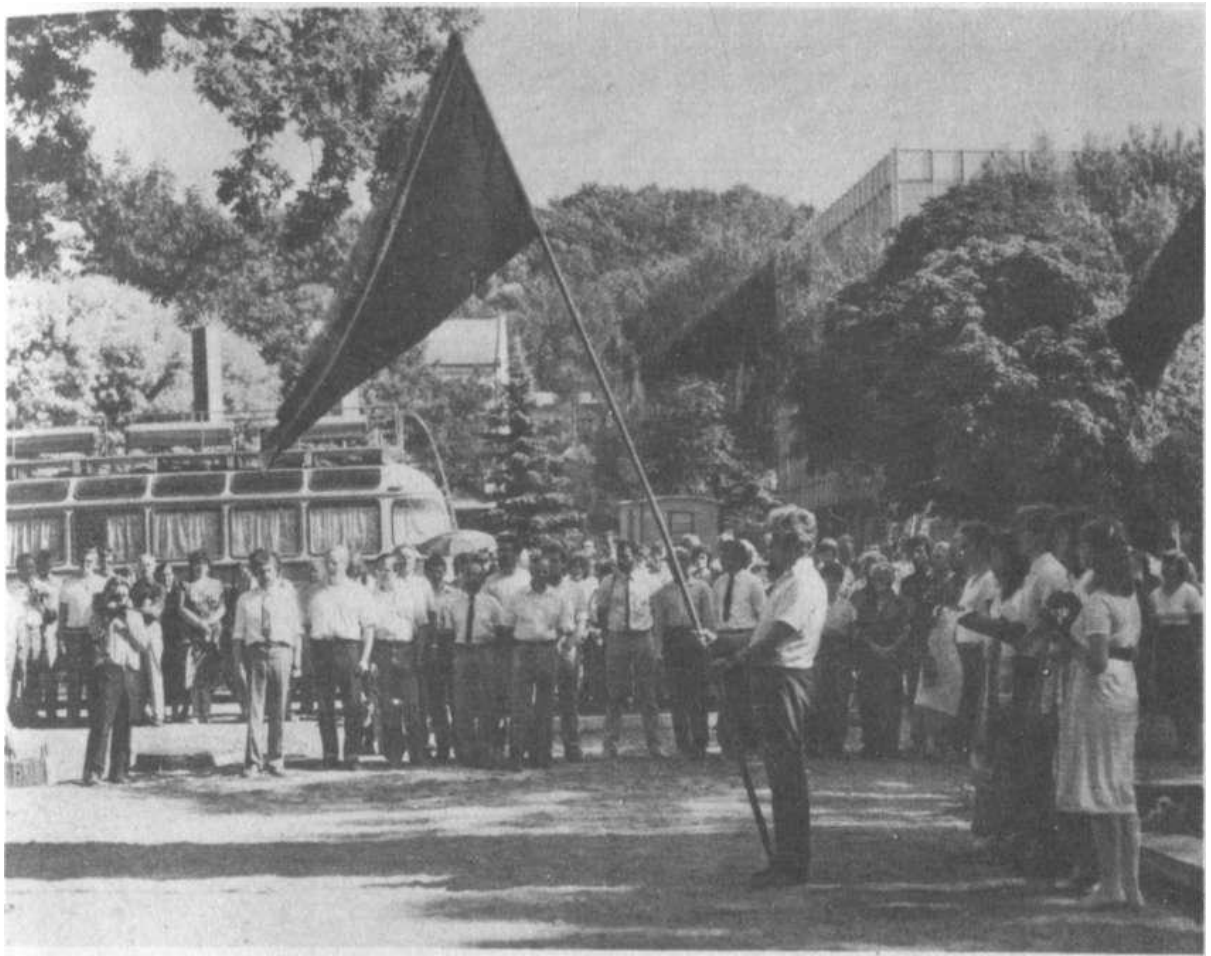
Mano širdis buvo nerami, mes blaškėmės, ne tik aš, bet visi — vežami ir išlydintieji, o mašinos vis užė ir užė, vis vežė ir vežė, kol prisipildė mūsų ešelonas. Bet buvo ir tokių vagonų mūsų ešlone, kuriuos stipriai saugojo, juose buvo daugiausia vyrai, iš mūsų vagono vienos moters vyras ten buvo, jai neleido su juo net pasikalbėti. Ten tikri lagerininkai — juos atskirs ir veš į „mirties“ lagerius, o mes kiti tik išsiųstieji, įtartini, kaltės mūsų nerado, bet buvome nepageidaujami tarybiniai piliečiai. Tris dienas mūsų ešelonas stovėjo ant bėgių Vilkaviškio stoty, tris dienas jį pildė. Nors nevalgėme, bet vis teko eiti savo reikalu. O į tokią išvietę — sarmata. Tuomet stengėmės kaip nors pakliūti į lauką, čia pat po vagonu, o

dažniausiai prašydavomės sargybinio, kad palydėtų į stoties išvietę. Palydėdavo. Aš sutikau kelis pažįstamus ir prašiau, kad praneštų mano šeimai. Bet vis nieko nesulaukiau. Prisiartino birželio 17-a. Ankstus rytas. Mūsų vagonų duris užrakino, ne taip kaip kitais rytais. Nors žmonių prie ešelonų jau daugybė, bet nieko neleidžia prieiti. Ir štai aš tarp jų pamatau tetėną Ulinską ir savo brolių Vinčą. Aš jiems surinku per užkaltą langą. Jie šoka prie vagono, kareivis su šautuvu juos varo, bet jie prasiveržia ir per užkaltą grotomis langą man grūda kumpį, pyrago, drabužių, o brolis savo žmonos vilnonį megztinį, alyvos butelį ir auksinį mūsų mamos sutuoktvių laikrodį (jį brolis turėjo). Juos nustumia sargybinis. Visus žmones kareiviai vaiko nuo vagonų, o žmonių didžiausia minia. Didžiausias sumišimas. Mūsų ešelonas pajudėjo. Lauke klyksmas. „Jau važiuojame“, — ištaria kažkas mūsų vagone. Vagone pradėjo verkti. Kiekvienas norėjome pažiūrėti, kas ten lauke, veržėmės prie to mažo langelio. Aš šiaip taip prisigrūdau. Ir pamačiau — verkė visa minia. Niekad aš nebuvau matęs, kad verktų visi. Ne tik verkė, bet šaukė kažkokiu gailiu, beviltišku balsu. Aš vėl pamačiau savo brolių ir tetėną, jie stovėjo tarp šaukiančios minios ir verkė... To apsaityti negalima, verkė, net parpuldami ant žemės, tik du civiliai stovėjo toliau nuo minios ir ironiškai šypsojosi. Aš, tai matydamas, atšokau nuo langelio. Gana man buvo. Verkiau, kaip visi mūsų vagone ir už jo sienų. Tik pavažiavus kurį galą, dar pašokau prie langelio ir pamačiau: kunigas stovėjo ant pylimo ir žegnojo kiekvieną vagoną. Vėliau sužinojau, kad tai buvo teisėjo Dobrovolskio brolis.

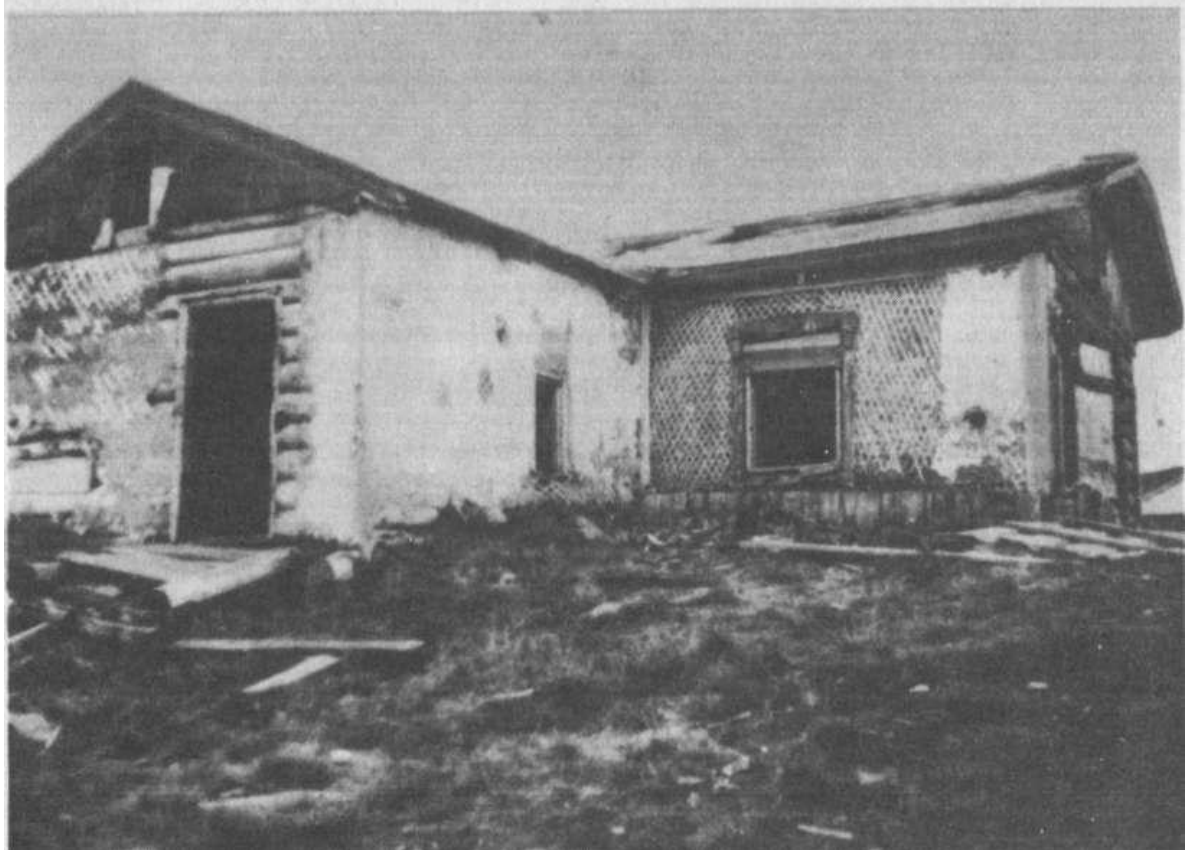
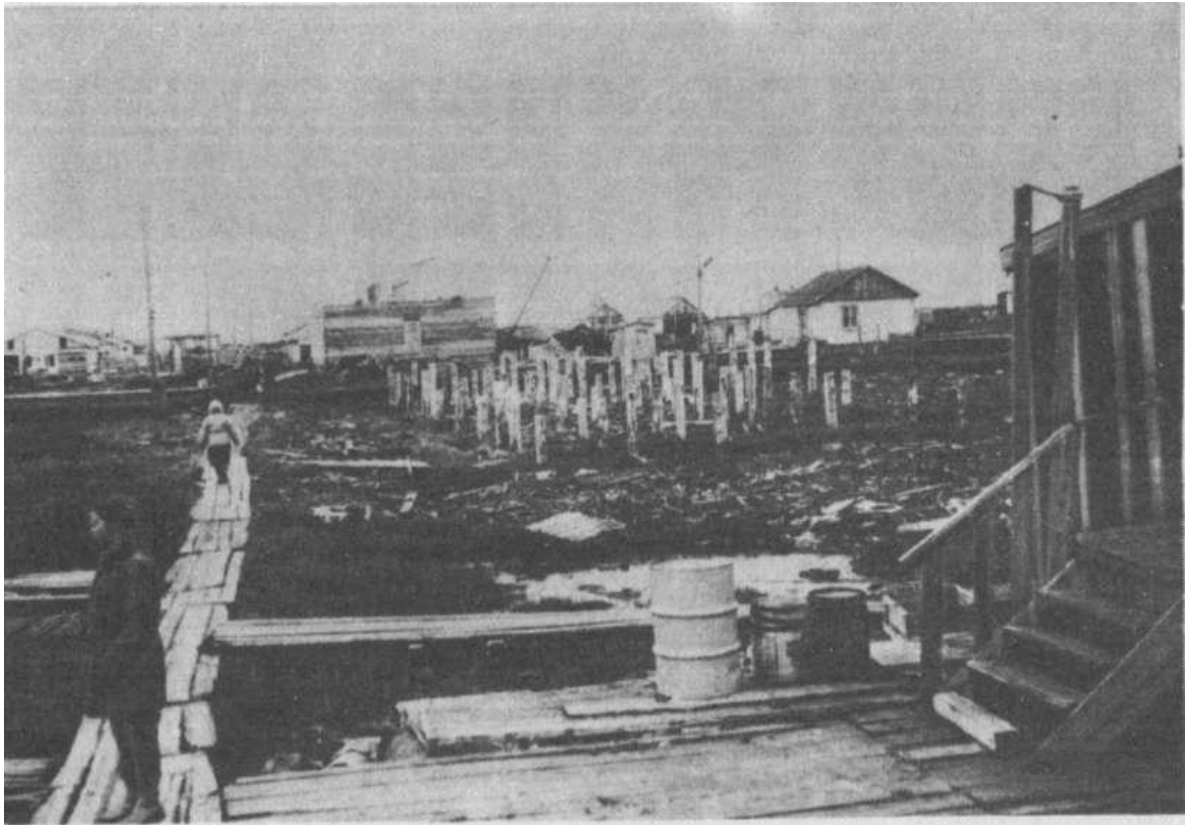
Tai buvo birželio 17-os rytas. Mane suėmė birželio 14-os rytą.

Sustojome Kaune, bet prie mūsų ešlono neleido niekam prieiti. Kaip mes važiavome per kitas stotis ir per Vilnių — net nepamenu. Tik apsinakvojome Naujojoje Vilnioje.

Tokių ešelonų stovėjo daugybė ir vienas prie kito, matyt, suginti iš visos Lietuvos. Mes kaišiojom galvą

Išleistuvės prie Laisvės paminklo

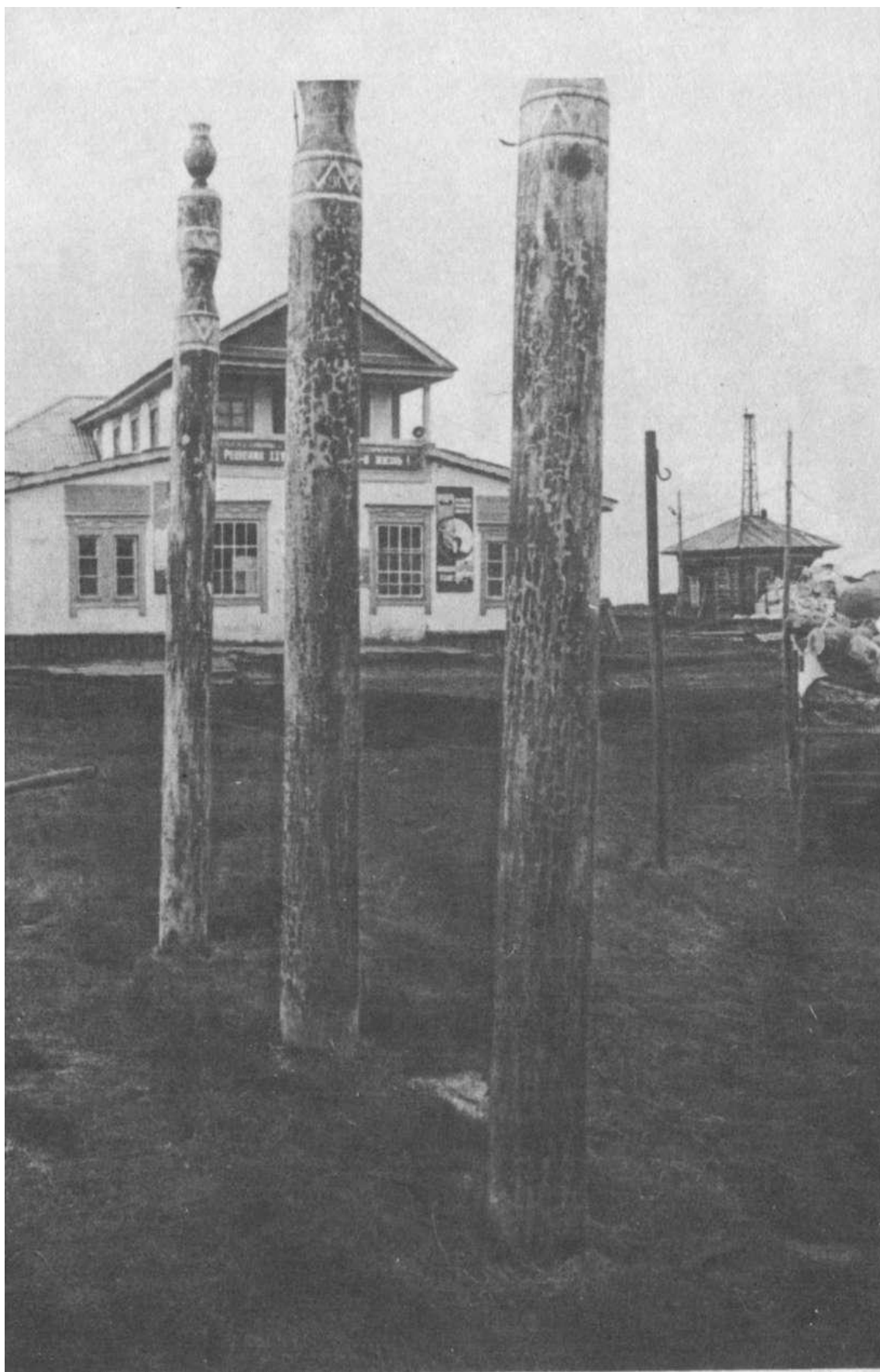

2. Bykovas, 1989

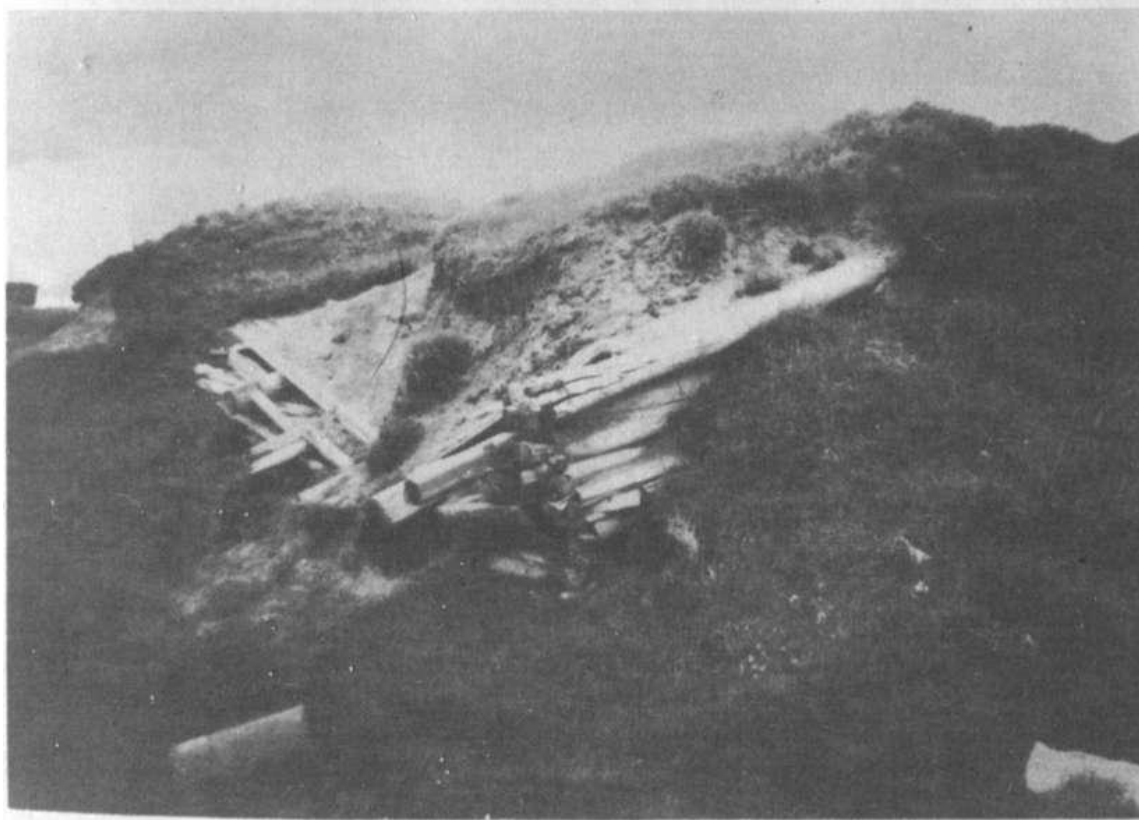
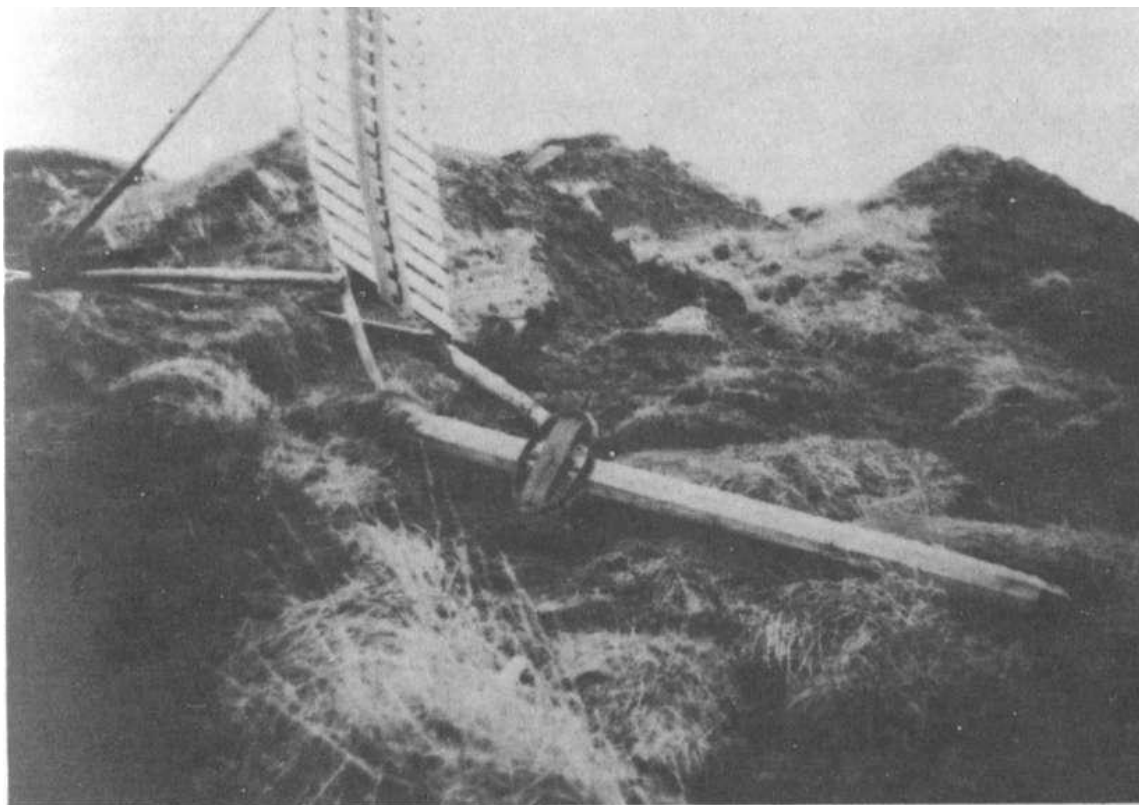
3. Buvusi kepykla

4. Bykovo centras

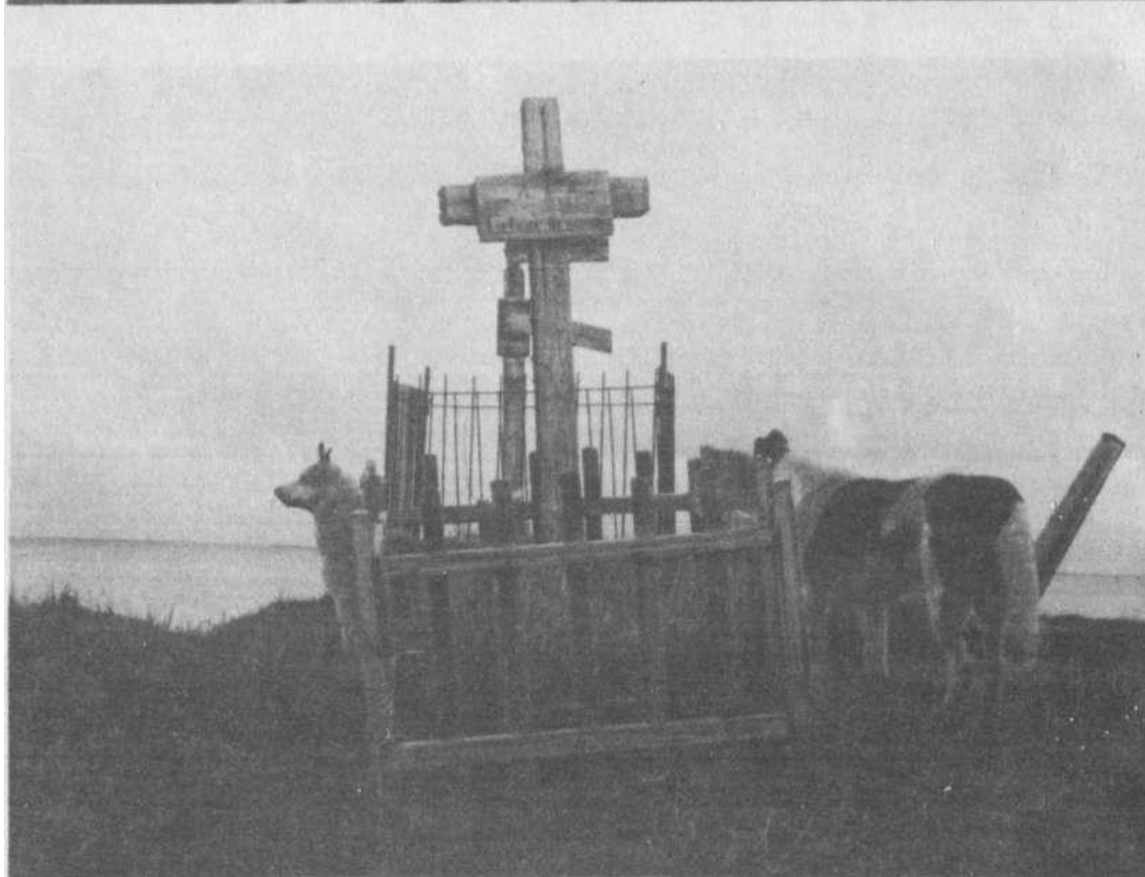

5. Jakutų paminkliniai stulpai

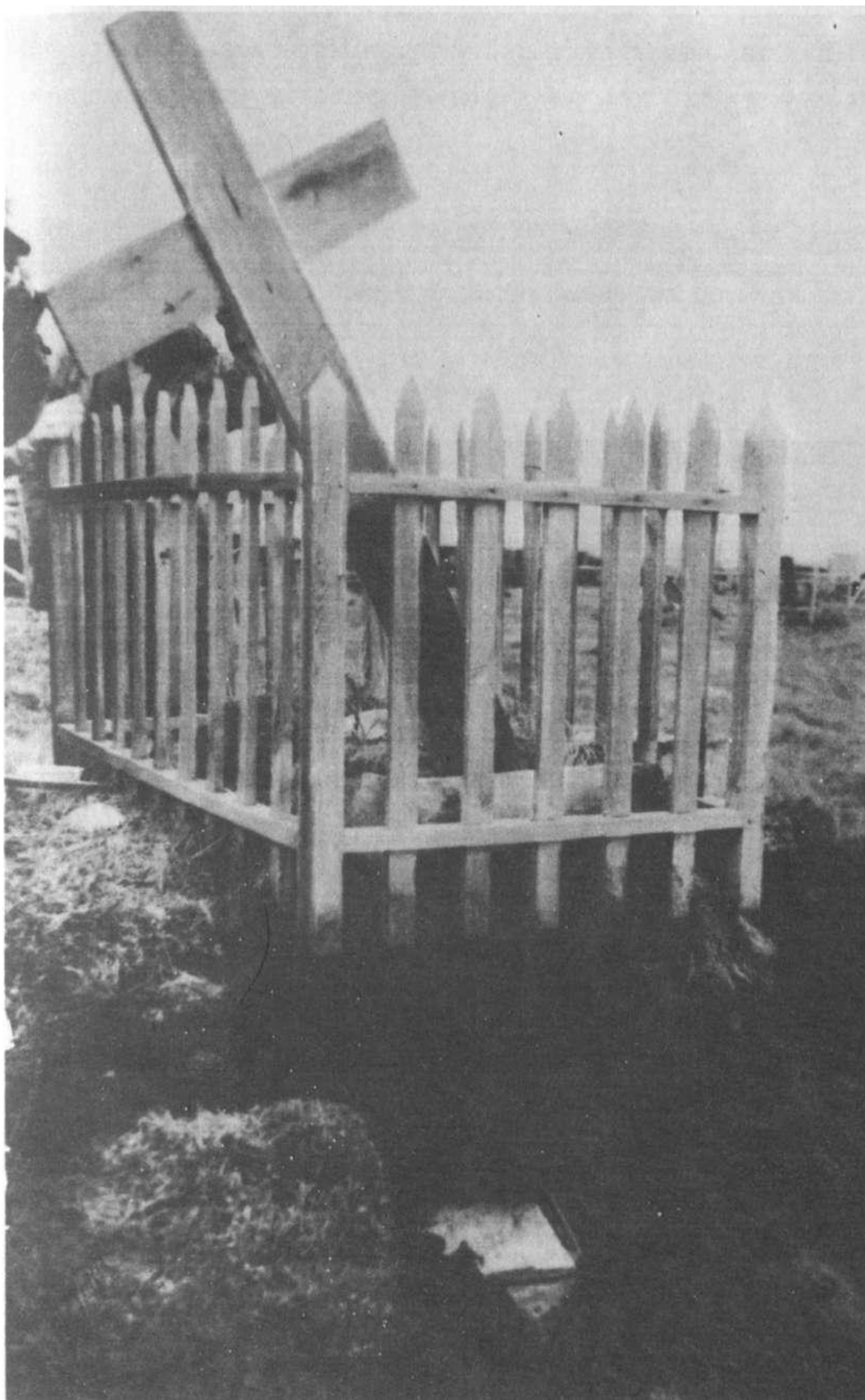
6. Tragiško dėkingumo vieta

7. Mūsų žeminė

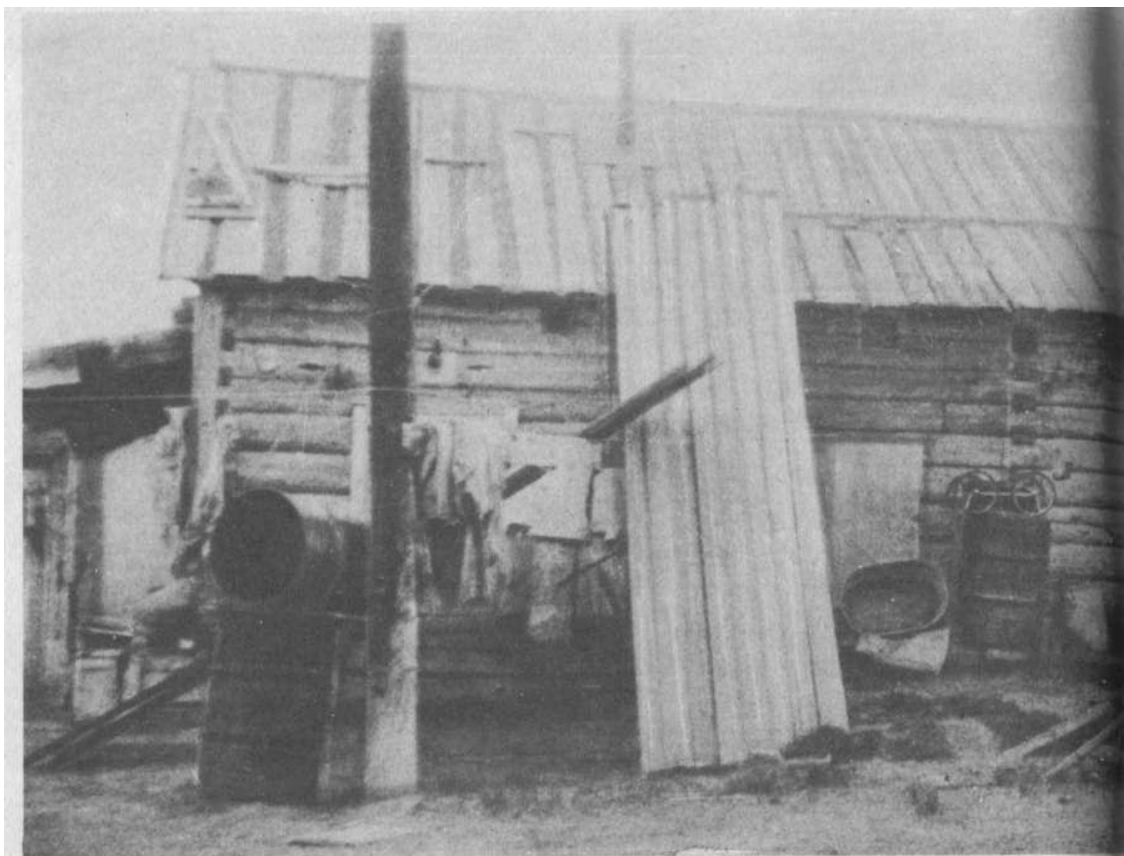

8. Barakas

9. Apgaulinga ramybė

10. Irsta kapa

11. Klubas

12. Tit Arų kapinės

13. Grįš į Lietuvą

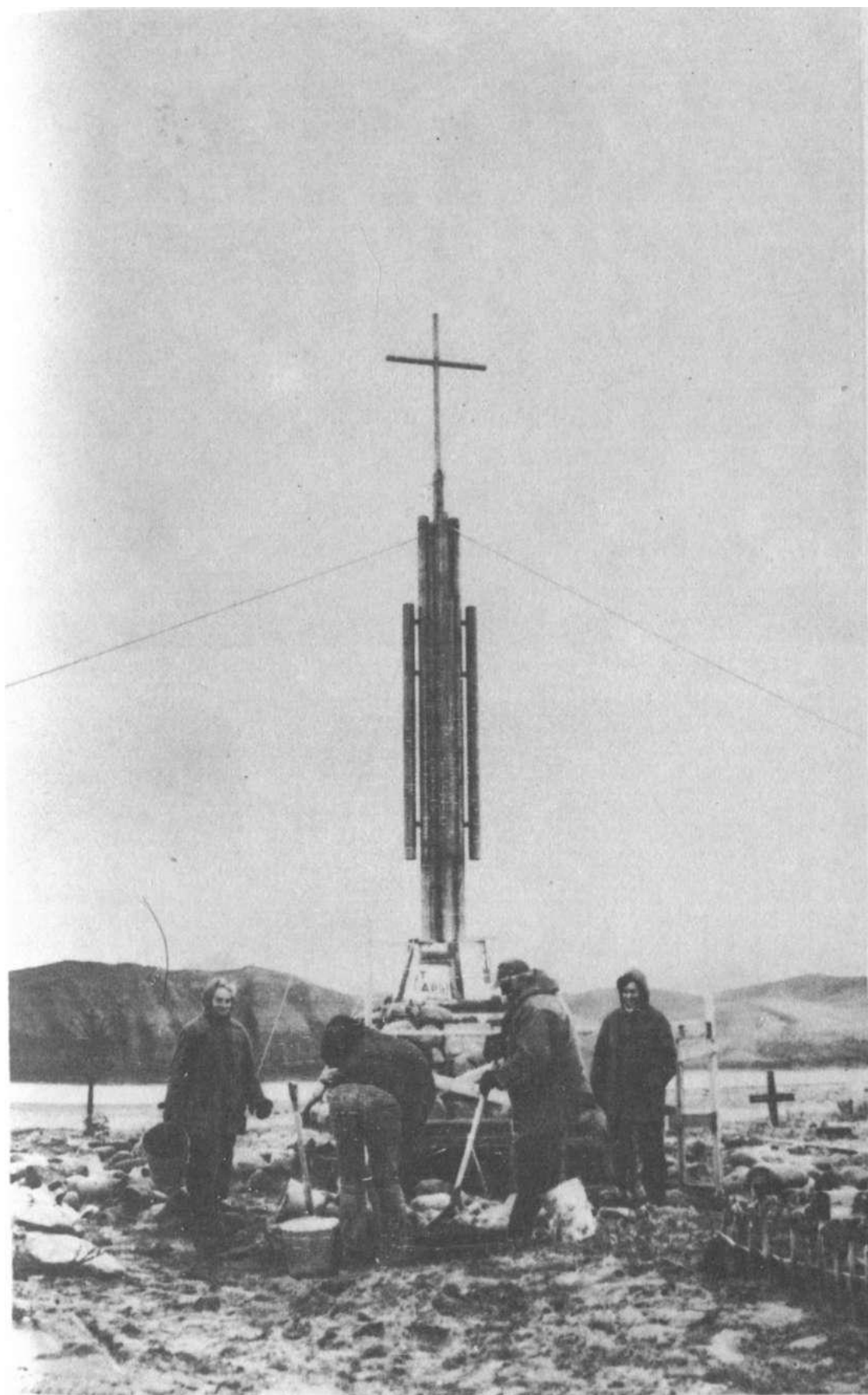

14. Ruošiamės ilgai kelionei

15. Šventina karstus

16. Stato paminklą Tit Arų Kapinėse

17. Pirmas kelionės etapas

18. Gražiausias Jakutsko pastatas

19. Buvęs bendrabutis

20. Sugrižo...

pro atviras duris, gaudėme žinią,— ką, kur?! Ir štai baisi žinia: gretimam ešelone vienas vyriškis — nepernešdamas savo baisaus likimo, pasipjovė skustuvu. Jį išnešė. Vinikas iškišęs galvą sušuko: „Mūsų ešelonu vyrus, kurie buvo atskirti nuo šeimų ir budriai saugomi, pervaro į kitą ešeloną, ir kaip baisu, iš visų pusių apsupti kareivių su šunimis". Taip, tai buvo lagerininkai, kurie gavo mažiausiai 25 metus, arba iki gyvos galvos, jų liko gyvų tik 5% .

Naujosios Vilnios bažnyčios varpai liūdnei gaudė, jie kvietė žmones melstis.

Dažnai stotyse mačiau mūsų ešelonu viršininką, nedidelį, liesą, raudonais antsiuvais kepure, daugiau pakreipta ant šono. Jis eidamas svirduliavo, ir taip buvo kasdien. Matyt, jam duodavo „ant drąsos", kad gerai pareigas ėjo, o gal pats „pasimaitino" mūsų sąskaita, nes mus privalėjo maitinti, o mums pirmą kartą davė sriubos tik Tomsko stoty. Išėjome su kibirais, atsinešėme į vagonus kažkokios geltonos sriubos, paragavome. Karti, ir nė vienas nevalgėme, išvertėme ją į išvietę. Kai ešelonas pajudėjo, išvydome, kad visa stotis buvo geltona. Mat visi tą pat padarė, ką ir mes. Tik Vinikas kraipė galvą ir sakė: „Dar mes privalgę". Teisybę jis sakė. Po metų mes su didžiausiu apetitu būtume ją išriję. Duonos mums nedavė. Jos mums nė nereikėjo, mes jos nė nereikalavome. O kaip ji mums būtų pravertusi. Stotyse, daugiausia kaimo, prie didelių kolchozų mūsų laukdavo minios žmonių, jie siūlydavo mums butelį pieno arba kokį kiaušinių, ir prašydavo ne pinigų, bet duonos. Mums keista buvo, net nuostabu, kad kolūkietis augina duoną, o jos nevalgo. Stebėjomės, bet po metų paaiškėjo, kas tai yra duona Tarybų Sąjungoj.

Pasiekėme Jaroslavlį stotį. Stotis didelė, žmonių daug. Iššokome iš vagonų savo reikalu ir bėgame į artimiausią kioską šio to nusipirkti. O tų žmonių daugybė, ypač vyrų. Tarp jų maišosi moterys, vienos verkia, kitos kažką gyvai kalba. O vyrai, daugiausia įgėrę, svirduliuoja, rankomis mosuoja, kepurės ant šonų. Kas tai?

„Važiuojam Hitlerio mušt",— vos apversdamas liežuvį atsako vienas. „Mobilizacija, karas",— išokęs į vagoną linksmi sušunka Vinikas. Visi pralinksmėja. Gal čia mūsų išsigelbėjimas, dingteli ne vienam mintis. Juk Hitleris visus sutriuškino, sutriuškins ir Tarybų Sąjungą.

Sustojom vienoj didelėj stoty, Uralo kalnų papėdėj, tai buvo Sverdlovskas, mums leido visiems išeiti iš vagonų. Vieni ėjome šen, kiti ten, kaip Lietuvoj Sintautuose ar kitam bažnytkaimy per atlaidus,— ir vis lietuviai. Aš pasijutau ten tikrai kaip per atlaidus. Visų veidai nušvitę, linksmi. O gal tikrai atlaidai, toks jausmas man kilo krūtinėj. Ir kiek pažįstamų, net giminių. Širdis atsigavo. Aiškiai pamenu, kad sutikau Jurgį iš Menčikių kaimo. Bet realybė buvo kita. Mūsų ešelonas kartais sustodavo vidury laukų, skraidė lėktuvai, o gal vokiečių, o gal pradės bombarduoti, ilgai stovėdavome ir laukdavome. Įvažiavome į Sibiro platybes. Tušti plotai, laukiniai plotai, žmogaus rankos nepalieti: krūmai, pelkės, pievos, toluoj dunkso vienas kitas kaimelis ir didelė gyvulių banda, o dirbamų žemių marios. Taip, čia Sibiro platybės. Pranyko sodai, nes jie ten neauga.

* * *

Daugiau kaip po pusės mėnesio trankymosi ir baladojimosi ankstų rytą ramiai ir tykiai sustojo mūsų ešelonas, ir aplinkui buvo tylu tylu ir mes, ešelono gyventojai, dar taip saldžiai ir ramiai miegojome. Pabudau, dirstelėjau pro grotomis apkaltą vagono langą — nedideli medžiai prie perono, saulė ką tik patekėjus ir vienas kitas praeivis.

Duotas įsakymas išlipti iš vagonų. Aš greitai išmečiau savo kelis ryšuliukus ant gražiai žaliuojančios žolės, nes jau buvo liepos 5-a, ir pamačiau daugybę žmonių, tokių kaip ir mes. Visi nešėsi daiktus iš vagonų. Pagailo man senukų Naujokaičių iš Sintautų. Aš jiems padėjau išsinešti viską ir už tai vos nesumokėjau gyvybe. Sušilau, užvalgiau sūrios dešros, kuria jie mane pavaišino, ir gėriau gėriau vandenį. Pradėjo skaudėti vidurius, pakilo temperatūra. Reikėjo eiti laukan kas 2—3 valandos. Medicinos pagalbos jokios. Pasikloti ir užsikloti mažai ką turėjau, o čia lyg tyčia lietūs: užeis gūsis ir vėl nustoja. Nakvojome visi ant gryo lauko prie aukštos tvoros, net su mažais vaikais. Dantys barškėjo, aš blaškiausi, pilvas liepė keltis ir eiti. Tik po 2 dienų įleido į sandėlius ligonius ir su mažais vaikais. Aš šiaip taip įsikrausčiau, pasiklojau, ką turėjau, ant plikų grindų. Mano vagono keleiviai „pamiršo“ mane, pradėjo nuo manęs šalintis, kad neužsikrėstų. Seniai būtų mano ir kaulai supuvę Bijske, jei ne Baršauskas (profesorius Baršausko brolis), kuris paėmė nuo savo 3 mėnesių vaiko patalus ir atnešė man. (O Naujokaitienė, kuri turėjo daugybę, nesusiprato.) Počvaitis pašaukė gydytoją Kalvelienę, ji suteikė man medicininę pagalbą. Aš jų niekuomet nepamiršiu.

Atėjo mūsų skirstymo arba, teisingiau pasakius, mūsų pirkimo diena.

Mūsų vagonas pakliuvo į cukraus fabriką Bijske. Bet mūsų nelaimei, o gal laimei, viską suardė iš Altajaus kalnų (tarybinio ūkio) atvykęs baltųjų vergų pirklys. Jis užprotestavo, kad cukraus fabriko pirkliai išsirinko tik muskulingus vergus, o moteris ir vaikus paliko. Teko nusileisti cukraus fabriko pirkliams ir imti iš eilės visus, nesirenkant. Taigi mūsų vagonas pakliuvo dabar į Altajaus kalnus, į tarybinį ūkį.

Tą rytą varė pro mus kalinius į darbus. Ėjo išgelte vyrai ir moterys, apsupti šautuvais ginkluotų mėlynkepurių. Vienas iš kalinių pasilenkė, stvėrė supelijusios duonos gabalą ir kimšo į kišenę; o kaip žiauriai jis už ją sumokėjo. Vienas sargybinių trenkė jam šautuvo buože per galvą, antrą smūgį į nugarą, tas susvyravo ir kone parvirto. Ir dar „tarybiškai“ sukeikė. Mane tai pritrenkė. Štai kur mes pakliuvome, pagalvojau aš. Ir tikrai ne vienam iš mūsų teko baigti savo dienas varinėjamam su šautuvu ir būti palaidotam nežinia kieno ir nežinia kur. Prisimenu senuką Martišių, kuris už 6 bulves, išspirtas arklio lauke einant iš darbo, gavo 6 mėn. kalėjimo ir iš jo negrižo. Prisimenu ir Stankevičių, 4 mažų vaikų tėvą, kuris sirgdamas neišėjo į darbą, buvo nuteistas 6 mėn. kalėjimo ir iš jo nebegrižo. Visu neišvardysi ir nesuskaičiuosi.

Mano sveikata šiek tiek taisėsi, bet ėjau svyruodamas. Kuo aš mitau, pats nepamenu, gal ir nieko nevalgiau. Laikiausi daugiausia su Šimbergais. Jie mane lyg globojo, man padėjo. Šimbergas, kaip šeimos galva, vis teiravosi apie tarybinį ūkį, į kur mus žada vežti. Pasirodo, buvo keli skyriai — tai jis vis teiravosi, kaip pakliūti į centrinį, nes manė, kad prie valdžios vis geriau.

Privažiavome kalnus, vingiuotas kelias kilo kaip siena, arkliai be atsikvėpimo kabinasi, kol randa mažą aikštelę atsikvėpti, o mes, keleiviai, irgi sulinę, kad nenudriebtume aukštiekninki nuo vežimo. Kelias pasuka prie upės, eina visai jos pakraščiu,— žingsnis, o kartais ir pusė žingsnio į šalį, o ten baisi bedugnė.

Kiek tolėliau pavažiavus, ant stačios juosvos kaip lenta uolos išraižytos datos ir parašai: tai tų, kurie nukeliavo šitais keliais į kalnus ir iš ten negrižo, o tai buvo baltagudžiai, ukrainiečiai, lenkai ir kitų, rusams nepageidaujamų tautybių žmonės. Jų kaulai liko ten amžiams, aš tai sužinojau vėliau.

Mane šiurpas nukrėtė, prisiminiau Dantę ir dingtelėjo mintis: „Palikite viltį čia įeinantieji“.

Pirmiausia žiaurus likimas pačiupinėjo vaikus. Lozoraitis paliko Altajaus kalnuose tris vaikus. Jis vos iš proto neišėjo. Mokytoja Černevičienė, turėjusi trejų metų tokią gražią mergaitę, ją irgi palaidojo Altajaus kalnų uolose. Ji 5 kilometrus nešė dukrą ant rankų į centrinę fermą pas felčerį, nors ferma pilna arklių, bet ką tas felčeris padarys, jei nėra jokių vaistų, net muilo. Tai pirmos aukos. O toliau — daugiau. Martišių šeima: į Sibirą važiavo 7 žmonės; senukai tėvai, duktė su trim vaikais ir žentu. Žentas Jurgilas, atskirtas nuo šeimos ir nuvežtas į Krasnojarsko lagerius,— ten mirė. Senukas už 6 bulves paimtas į kalėjimą ir iš jo negrižo, senutė jo žmona po 2 mėnesių mirė, jos duktė mirė po metų, liko trys vaikai. Po metų, kitų mirė viena mergaitė, paskui brolis, o liko tik viena iš 7 asmenų šeimos. O kas atsitiko su šeima Stankevičiaus, kuris turėjo 4 mažus vaikus kaip pipirus. Jį pasodino į kalėjimą už „pravaikštą“, nors vargšas tikrai sirgo. Negrižo. Kas maitino šeimą, juk žmona turėjo būti prie vaikų, nes vienas gimė Sibire. Jie badu turėjo išmirti. Kas laukė trijų Janušauskienės vaikų, kurių vyriausiai buvo vos 10 metų, o motina mirė plaučių uždegimu (turėjo temperatūros, fermos ūkvedys išvarė į darbą, persišaldė ir mirė). Nežinau nei apie Stankevičiaus šeimos, nei Janušauskienės vaikų likimą, nes mane po metų išvežė į Jakutiją.

Pirmą ar antrą dieną sutikome vilkstinę vežimą, tokių kaip ir mūsų. Mes lenkėmės. Ant vieno vežimo sėdintis senukas, jau visai žilas, prakalbino mus lietuviškai: „Ar jūs atkeliavot čion taip, kaip ir aš?“ — paklausė mūsų. Tai buvo caro į Sibirą atvežtas lietuvis, o mus dabar vežė raudonasis caras, tik jis vežimą „patobulino“.

Tą dieną mes ritomės nuo vieno kalno ant kito, slinkome tarpekliais, leidomės žemyn ir vėl aukštyn, kol pradėjo temti. Nejaugi ir naktį važiuosime, galvojome mes. Privažiuojame klonį. Žaliuoja graži žolė, krūmai. Žemiau upelis šniokščia. Čia mūsų vilkstinė sustabdo arklius, vežėjai iškinko juos, paleidžia į pievutę ganytis, o patys užkuria laužą ir verdasi arbata.

Antros dienos popietę privažiuojame didelį, krūmais apaugusį slėnį, jo dugne šniokščia šokinėdamas per uolas upelis, toliau daugybė lūšnelių. Privažiuojame arčiau, jos išsimėčiusios be jokios tvarkos abipus upelio. Kelias eina kaip tik per vidurį gyvenvietės. Stogai nuplyšę, arba visai jų nėra, sienos sulindusios į žemę, arba baigia sulįsti. Prie kiekvienos lūšnelės — mažas pastatas, o dar toliau, prie upelio, visai mažas — tai pirtis. Jos gyventojai, pamatę mus, išbėga ant kelio ir žiūri į „amerikonus“, kurie puikiais skėčiais dengiasi nuo karštų saulės spindulių galvas ir su puikiom suknelėm ir kostiumais sėdi

vežimuose. Jie, vargšai, apdriskę, drabužiai siūti iš maišų, o paltai — praplyšusios ir sudėvėtos vatuvkos, jie seka mus akimis, ir rodo į mus kažką šnekėdami, o jų pusnuogiai vaikai lydi mus per visą kaimą. Net fabrikas — pieninė — sustojo, ir jos darbininkai išbėgo pažiūrėti naujųjų gyventojų. „Tai Tumanovka,— paaiškino mūsų vežėjas,— tuoj bus ir mūsų namai". Man sudreba širdis. „Ir mes būsim tokie kaip tie vargšai",— pagalvojau aš. Tikrai už 3—4 kilometrų privažiuojame gyvenvietę ar kažką panašaus į gyvenvietę. Čia visai kitokie pastatai. Ten matėme išsimėčiusių ir pritūpusių mažų namiukų paupyj, o čia ilgi be jokios tvarkos pastatai. Viena kita lūšnelė, dengta lentomis. Mūsų karavanas risčia pasileidžia per vidurį vadinamosios gyvenvietės. Mūsų vežėjas prilekia prie vieno ilgo pastato ir sustoja. Barakai. Ilgas lyg mūsų kluonai pastatas, su langais ir durimis. O durys kas trys metrai. „Parvažiavome",— atsisukęs pasako jis ir iššoka iš vežimo, jo gruoblėtas ir įdegęs rudas veidas šypsosi, akys žiba. Viena štyva koja remiasi žemės, matyt, sulaužyta ir nelinksta, antra mikliai mina. Patenkintas, mat jų būrys padidėjo. Šimbergas lyg perkūno trenktas sėdi ant vežimo ir nelipa. Šimbergienė lyg ir verkti taikosi. Aš irgi sėdžiu ir žiūriu. Tai čia mūsų Tėvynė, čia ir kaulus teks palikti, dingteli man mintis, ir šiurpas nukrato mane. Moterys praveria duris ir žiūri į mus. O vaikai jau renkasi apie vežimą. „Apsirikau,— ištaria Šimbergas,— jis mane apgavo". Parodo mūsų besišypsantį vežėją. „Čia ne centrinė ferma." Pagaliau lipu nuo vežimo, ir Šimbergienė vos neverkdama nušoka. Dedame savo ryšulius ant juodos kaip smala ir kietos kaip asfaltas žemės, tik suplyšusios nuo saulės kaitros. Kol dairėmės, atsirado aukštas, stambokas su planšete vyras, priėjo prie mūsų ir parodė mums butą. Tai buvo pailgas kambarys, prieš jį — virtuvė. Į jį susinešėme daiktus. Jis visai tuščias: nei suolo, nei stalo, nei lovos. Viską dėjome ant grindų ir liūdnai žiūrėjome į mūsų sumėtytą ir dulkiną turtą. Apsiblausę, sudulkėję, murzini, pervargę ir alkani ieškojome, kur nusiprausti. Išiname į lauką, ogi palei mūsų „rūmus", šniokšdamas per didelius akmenis, šokinėdamas teka upelis. Apsidžiaugėme. Tuoj visi į jį praustis ir skalbti. Kojas mazgodami, bandėme bristi — ar gilu. Vandens pusiau blauzdų, o pastovėti negali, verčia. Mat kalnų upelis, todėl stipri srovė. Į vakarą atveža dar vieną partiją: Sintautų pašto viršininko žmoną su dviem dukterim, Stankevičių su žmona ir 3 mažais vaikais, ūkininką Surmą su žmona, 2 sūnum ir 2 dukterims, Počvaitį su žmona ir dukterim. Visus įkuria tame barake. Kai daugiau mūsų, širdžiai pasidarė lyg linksmiau, gyvenimo vargą pakelsime bendrai. Jie irgi šoko tvarkytis ir praustis. Jau ir vakaras netoli, kas ką turėjome — užkandome. Reikia ruošti ir gulti. Dabar jau ne grynam lauke, bet po stogu — kaip gerai! Klojamės ant grindų, juk lovų neturime. Išsiimu ką turiu, pasikloju. Guliu ir pradedu snausti, bet lyg bėga per veidą, paskui per kaklą. Aš griebiu, sutrinu,— pasmirsta. Pradedu niežėti rankas, kaklą, veidą. Šimbergas, Šimbergienė ir jų vaikai, girdžiu, vartos, kasosi, nemiega. „Kas tai?" — pagalvoju. „Mejeri,— šaukiu Šimbergą,— ar turi degtuką, užbrauk, pažiūrėsim, kas mus puola". Jis brūkšt degtuką, ir žiūri. „Štai, blakės",— jis purto ir mėto. Dabar aišku, kas neduoda ramybės. Nuo to pirmo vakaro ligi paskutinio, kol būsim Sibire, mus lydės ir gers mūsų kraują, kurio tiek maža buvo likę. Ar ne gyvenimo ironija! Pareini iš sunkaus darbo, alkanas guli į lovą, o čia tavęs laukia šimtai blakių ir čiulpia paskutinį kraują.

Antras vakaras. Dabar pasirodo ir vietinių daugiau. Viena kita moteris, gyvenanti tame barake, suodinas ir tepaluotas traktorininkas,— jie stengiasi susidraugauti su mumis, juk visi iš vieno molio, tik paviršius skiriasi. Jie mums aiškina, kaip gyvena, kaip dirba, o to jų vargo ir darbo galo nematyti. Jie nekalti, kad apdriskę ir suodini, jie nori mums tai pasakyti. Žiūri į mus ir galvoja, gal net mums pavydi ir norėtų taip apsirengti. Mūsų pasirodymas

sukėlė blogą propagandą — tarybinė santvarka bloga. Nežinau, ar dėl to, ar kita buvo priežastis, po dviejų dienų susodino mus į vežimą ir išvežė visai kiton vieton, atskirai nuo visų fermų, prie upelio į tuščią namą, netoli centrinės fermos. Ten niekas mūsų nematė. Tai buvo gana gražūs gyvenamieji namai, tik tušti. Matyt, gražiai gyveno vadinamasis „buožė“, o jį išvežė. Gal pas baltąsias meškas?

Įsikūrė visa lietuvių kolonija. Rusų matydavom tik duonos vežėją. Mat pradėjo mus maitinti, davė po 800 g duonos. Pagerino mums ir gyvenimą. Atvežė gultus, kad nereikėtų miegoti ant grindų. Name trys kambariai ir priebutis. Salia jo kitas namelis. Abu mediniai, pastatyti iš gerų maumedžio rąstų, drožinės langinės, tik senokos durys. Abu namai ant gražaus, ievomis ir karklais apaugusio upelio kranto, prieš akis lėkštas kalnas, kylantis į pietus su retais senais maumedžiais. Po jais graži, tanki žolė, nes žemė juoda lyg smala ir be galo derlinga. Tikras kurortas, tik gyvenk ir norėk. Tuose dviejuose namukuose sutilpome apie 50 žmonių. Gultas prie gulto, tik praėjimas. Aš laikiausi su Šimbergais, todėl ir mano gultai buvo prie jų. Dvi paras su mumis gyveno šlubasis vežėjas. Matyt, jis buvo atsiųstas kaip sargybinis, kad nepabėgtume. Jis neturėjo nei gultų, nei patalynės. Žiūrime, kur guls. Ogi pasimetė suplyšusią ir purviną vatuvkę ant grindų, užsitraukė kepurę ant akių ir saldžiai užmigo. Ir mums, ir jam duonos atveždavo 800 g, tuo jis maitinosi, užsigerdamas vandeniu iš upelio. Žinoma, mūsų moterys pagerindavo jam maistą — duodavo tai lašinių, tai dešros gabalėlį. Dar mes buvome turtingi, iš Lietuvos turėjome visko. Bet palengva atsargos nyko.

Po 2—3 dienų mūsų buvęs sargybinis atneša litovkę, taip jie vadina dalgius. Gal lietuviai, atvežti į Sibirą, ir atsivežė dalgius? Mat rusai pjaudavo javus su riestais pjautuvais. Mus nori „įdarbinti“. Nuvedęs už upelio ant šlaito, po senais maumedžiais, kur gera žolė, parodo, kaip reikia pjauti. Rytojaus dieną atneša vėl kelias litovkas, o mes, keli vyrai, ir Šimbergas išsirikiuojame pjauti. Einame pjauti, kada norime, ir grįžtame iš darbo, kada norime. Jokio prievaizdo neturime. Niekas neragina ir neprižiūri. Tai atrodo tik pramoga, kad netektų nuobodžiauti. Moterys mums verda valgyti, skalbiasi, žinoma, viskas iš atsivežtų išteklų. Mūsų litovkas išplaka ir pataiso senukas Šumacheris, atvežtas nuo Alytaus su žmona ir 3 dukterim.

Aš valgau daugiausia lašinius, kurių įdėjo mokytoja, žmonos įduotą kumpį taupau. Taigi 800 g duonos kol kas užtenka, net lieka. Šimbergienė nueina į centrinę fermą. Ten yra valgykla. Parneša sriubos. Mes jos paragaujame. Neskani. Centrinėj fermoje susitinka vieną kitą lietuvių. Išsipasakoja, kad jie netoli mūsų, ir gyvena, kaip mes — atskirti nuo vietinių. Pas mus kartais ateina mokytojas Baršauskas, tas, kur išgelbėjo mane nuo mirties. Jis pasakoja, kas pas juos gyvena (centrinėj fermoje). Tai žydai Salans-kiai iš Kudirkos Naumiesčio, Vinikas su gausia šeima, Lozoraitis su 5 vaikais, Noreika su žmona. Į tolesnę fermą -gerai pažįstami Česnavičiai; iš Menčikių Jurgis su žmona, dukteria ir 3 anūkais, žentas pakliuvęs į lagerį; buvęs policininkas Švagždys; Sulžickas; mokytoja Černevičienė su dukterim. Klausiam, ką jie dirba. Ogi davė siloso duobę valyti. Kastuvų neturi, tai davė padarytus iš geležinių statinių. Jie linksta. Salanskis tyčiodamasis ir sako: „Tokie jų ir tankai kaip kastuvai“, nesėjo vis dažnesnės žinios apie kautynes ir Raudonosios Armijos pralaimėjimus užleidžiant miestą po miesto. Iš fermų išlydėdavo kasdien vieną vyrą po kito į armiją. Karo mašina greitai rijo juos. Vis reikėdavo naujų aukų. Mes džiaugėmės, kad greit grius komunizmas ir grįšime į tėvynę. Išeidami vyrai sakė: „Mes einame pasiduoti į nelaisvę“. Kas juos paveikė, ar mūsų pasirodymas, ar įgrišęs skurdus ir vargingas

gyvenimas — kolchozai ir sovchozai. Mokytojas Baršauskas pasakojo apie Viniko ir Noreikos konfliktą, apie Viniko pataikavimą „valdžiai“. Jį per sušauktą susirinkimą net į garbės prezidiumą pasodino ir rodė kaip pavyzdį. O iš tikrųjų Vinikas ėjo išdaviko keliu. Jį prisiviliojo. Pirmiausia jis atsikeršijo Noreikai. Įskundė kaip Tarybų Sąjungos priešą. Noreika, tikėdamas greita vokiečių pergale, nesivaržė. Jis net vietiniams žmonėms sakė: „Už savaitės kitos bolševizmas žus“. To užteko. Jį areštavo. Teismas. Liudytoju pakvietė Viniką. Teisėjas klausė: „Ar tu sakei, kad bolševizmas išsilaikys tik kelias savaites?“ — „Sakiau, taip ir bus“. Nuteisė mirti. Liepė paduoti malonės prašymą. Atsisakė. Noreiką sušaudė. Jo rūbus gražino žmonai. Vinikas, grįždamas iš teismo, būdamas stipriai girtas, nušalo rankas. Visi mes žinojome, kam jis tarnauja ir jo šalindavomės.

Vieną dieną atvyksta iš centrinės fermos tarnautojai ir pas mus daro kratą. Turėjome parodyti ir išversti visus savo skarmalus. Iš Baleckaitienės paima puikų radijo aparatą. Gaila.

Kitą dieną atvažiuoja linguodami brikelyje du enkavedistai. Jie atsiveža ant apmušalų popieriaus atspausdintus pažymėjimus lyg mūsų pasą. Įrašė į juos tik mūsų vardus ir pavardes. Taigi gavome naujus „pasus“ vietoj senų. Veltui aš prašiau grąžinti iš mano paso dukters fotografiją. Veltui. Enkavedistai yra beširdžiai.

Gyvenome ir laukėme. Laukėme, kada kas nors įvyks ir galėsime grįžti į tėvynę. Pabudusios moterys pasakodavo įvairius sapnus: ritinius — kurie turėjo reikšti didelę kelionę. Kažkas pramanė pranašystę: rudenį, kai ateis jaunas mėnulis, turi griūti didelė valstybė. Kiti prisiminė ir Mikaldos pranašystę.

Vieną dieną atvyksta pas mus pareigūnas. Sušaukia mus ir aiškina: „Jūs esate čion amžinai atvežti, negalvokite grįžti namo. Čia jums bus gerai. Priprasite. Todėl gyvenkite, kaip kiti mūsų piliečiai gyvena. Veskite ir dauginkitės!“ Mus pritrenkė toks jo pasakymas. Pasipiktinome. Po kelių dienų iš kažkur sužinojome, kad jį paėmė į armiją. Šimbergas patenkintas tarė: „Gerai tam plačiaklyniui“.

Artinasi žiema. Ką valgysime? Šitai rūpėjo visiems. Prašome vadovybės arklio, kad galėtume nuvažiuoti į dar tolimesnius kolūkius bulvių nusipirkti. Susidėję vežame paskutinius savo skarmalus, nes kitos išeities nėra. Aš parduodu paskutinę paklodę, tik pasilieku tą dalį, kur žmonos rankomis išsiūti inicialai *J. D.* Ta paklodės dalis man labai brangi. Atvyksta pas mus ir aukso pirkliai. Jie žino, kad mes atvažiavome žieduoti, su aukso laikrodžiais, o gal ir daugiau aukso turime? Už auksą jie duoda miltų. Beveik visi išmainė žiedus į miltus, bet aš ne. Žiedas ir laikrodis (kurį man įdavė brolis), buvo per daug brangūs, kad aš juos atiduočiau už kelis kilogramus miltų. Net paskelbė, kad aukso mes neturime teisės laikyti. Tuomet žiedą ir laikrodį įlydžiau į lają, kad neatimtų.

Buvo ir valgykla. Bandėme valgyti ir mes, bet greit „atsisakėme“, virėja pakasdavo lauke bulvių, jas nuplaudavo upely, ir tuoj neskustas į katilą. Išverda, sugrūda ir išeina sausienė su lupenomis. Valgydavo liaudis, ką darys. Antras patiekalas buvo varškė, atvežta iš pieninės, bet ir tai kas antra ar trečia diena. Bet tokia rūgšti ir karti, kad ir šiandien sutraukia žandus, ją prisiminus. Kodėl pieninė duodavo tokią perrūgusią varškę, neaišku. Gal kad jos

nevalgytų. Bet vietiniai ją valgė, tik mes atsisakėme. Tuo tarpu ilgiausios karvidės pilnos karvių, ir gražių karvių. Jas melžia, ir visą pieną į pieninę. Nė gramo neduoda žmonėms.

Pavasariį pamačiau lėkštą šlaitą, nusileidžiantį į upeliūkštį, ir man akys raibo nuo skaisčiai geltonų lyg prisėtų gėlių. Tarp jų maišėsi įvairios kitų spalvų gėlės. Rojui aš buvau, ne žemėj. Net bijūnai augo laukuose. O po tą puikią gėlėtą pievą traukia giesmę griežlė. O bičių daugybė. Jos visą pavasariį ir vasarą turi darbo, nes vienos žolės nužydi, kitos pradeda, taip ligi rudens. Tuos lėkštus šlaitus aria ir sėja. Sėja be jokių trąšų ir be mėšlo, o auga beprotiškai. Mėšlas nereikalingas, jis guli prie fermų didžiau-siomis krūvomis, užstodamas praėjimą ir privažiavimą. Džiaugtusi fermų vedėjai, jei kas jį nuvežtų. Žemė juoda kaip smala, jei palyja — nepraeisi keliu, taip limpa prie kojų, kad nenuvalysi, o kaitinant saulei, suskilsta į didžiausius plyšius. Jei pasisodinai bulvių kelis kibirus, tai tau ligi kaklo per visą žiemą. Tas kraštas — aukso kraštas, tik nėra jame šeimininko.

Gyventojai rusai. Vieni patys atsidangino, kitus caras atgabeno kaip mus. Pamatę mus gražiai apsirengusius, lingavo galvomis ir širdyse sau sakė: kokie mes skurdžiai. Viena rusė nuo Gomelio sako man: „Aš grįšiu į savo tėvynę, ten bus geriau“. Jai neatėjo į galvą, kad Tarybų Sąjungoje visur vienodai.

Mes, ieškodami bulvių, išmaišėme visus gretimus kolūkius. Užėinam į trobą, į mus žiūri gailiomis akimis, o mes klausiamo, kur jų vyrai, nes daugiausia moteris rasdavome. „Jau 10 metų ir daugiau, kaip nežinau kur jis — išvežė kaip jus.“ Ir taip kiekvienoj troboj: neradome, kad žmogus sėdėtų savo vietoje — juos vežė ir vežė, maišė ir maišė, kad nepadarytų kontrrevoliucijos. Per karą kareivius lygiai taip maišo dalyse, kaip kolchoznikus, kad nesukeltų maišto. Amžinai amžinai mes palaidoti čia, dažnai galvodavau aš, ir ta mintis užmušdavo mane. Atsimenu gerai: ruduo, aš rišu lauke javų pėdus. Dangus giedras, saulutė, nors nekaitina, bet skaisti. Danguje nėra debesėlio. Ir štai padangėmis traukia į pietus šaukdamos gulbės. Kokios jos laimingos, kaip aš joms pavydžiu. Jos laisvos, skrenda ten, kur nori. Kodėl aš ne gulbė? O kad aš turėčiau sparnus, kaip aš skrisčiau. Aš būčiau laisvas kaip jos. Mane apima didžiausias pavydas ir aš kone verkiu, palydėdamas akimis jų gražų trikampį padangėj, kuris išnyksta kaip mano viltis.

Gražino iš šienapjūtės ir su jų darbininkais kasdienėjome ten, kur siuntė valdžia. Darbu buvo daug, o žmonių mažai. Vieni išmirė, kiti išlakstė po kalnus, o treči nežinia kur dingo. Tik liko jų žymės, parašai ant uolų prie kalnų verpetų. Laiminga dar buvo mūsų ferma, nėra vienas nemirė, o kitose vaikai iškrito kaip lapai.

Javus pjauna su paprastomis arklinėmis mašinomis, mes rišam pėdus ir statom į gubas. Kuomet nupjovėme ir surišome, reikėjo suvežti į kluonus. O „kluonai“ dangum dengti. Jų visai nėra; Tarybų Sąjungoj jie išėję iš mados.

Po darbo grįždavome į baraką ir virdavomės valgyti. O ką?! Bulvių, nes tik bulvės beliko. Lašiniai, dešros baigėsi. Laimė, kas turėjo daugiau daiktų, tas kolūkiuose išsikeitė ne tik bulvių, bet sviesto ir riebalų. Aš mažai jų turėjau, tuo blogiau man. Likau tik ant bulvių. Žmonos įdėtą kumpį taupiau. Mūsų moterys, kurios nėjo į darbą, paeiliui virė pietus. O mūsų kambaryje — mokykloj — buvo daug žmonių, tai prie plytos sunku pritilpti. Kartu

gyvenom Šimbergai (vyras su žmona ir du vaikai), Bandzienė su 2 mažais vaikais, Baleckaitienė su mergaite, vaistininkas Naujokaitis su žmona (abu senukai). Atskirai kitame kambary gyveno Stankevičius su 4 mažais vaikais, vienas gimė nuvažiavus. Surmų šeima: 2 sūnūs ir 2 dukterys (daug toliau, prie fermų). Ir nelaiminga Janušauskienė, kuri mirė plaučių uždegimu, palikus 3 mažus vaikus mažam kambarėlyje prie sandėlių. Tiesa, dar Počvaitis su žmona ir dukterim ir Reketienė su 2 dukterim gyveno mūsų barake-mokykloj. Buvome susispaudę kaip silkės bačkoj. Vakaraus visi rinkdavosi pas mus į mokyklą ir dalijomės išpūdžiais, pergyvenimais. Gaudėme žinias apie karą. Žinojome tik tiek, kad vokiečiai eina pirmyn.

Janušauskienės duktė Aldona turėjo gerą balsą ir mokydamasi gimnazijoje dalyvavo chore, todėl su broliais padainuodavo. Šimbergas buvo linksmas žydėlis, jis dažnai iškrėsdavo vieną kitą šposą. O jo žmona vis puldavo jį. „Mejeri,— toks buvo Šimbergo vardas,— kur tu mane nuvežei, net į Sibirą“,— išmetinėjo jina. Nežinojo, kad jis ją išgelbėjo nuo mirties. Senukas vaistininkas Naujokaitis, būdamas flegmatikas, sėdėjo ant savo gultų ir šypsojosi. Atrodė, jo neveikia žiaurus likimas. Gerai, kol turi daiktų, o paskui teks mirti badu, juk dirbti negali, o duoną išsipirkti reikės — kur pinigai?! Jo žmona nuolat susiraukus kalbėjo: „Kas bus. Reikia prašyti, kad leistų išvažiuoti į miestą. Ten vyras gaus darbą vaistinėj — pragyvensim“. Jie išsiprašė—leido išvažiuoti į Bijską. Bet kas iš to. Dirbti jos vyrui vaistinėj neleido. Jis ten mirė. Kas su žmona atsitiko — nežinau. Štai senų žmonių likimas! Tiesa, dar mūsų barake gyveno senukas Šumacheris su žmona ir trim dukterim. Viena duktė buvo širdininke, todėl nėjo į darbą. Taigi ir jų šeimoje į darbą ėjo tik dvi dukterys. Jis dažnai svajojo grįžti į Lietuvą ir, kaip sakė, garsiai pagiedoti Alvito bažnyčioj.

Pro mus, tai yra pro mūsų fermą, važiavo altajai, iš toli — turbūt nuo Mongolijos sienos, nes nuo Mongolijos ir Kinijos sienos buvo 500 kilometrų. Jie vežė į Bijską valstybinę duoklę: vilnas, javus, šieną. Platūs veidai, siauros akys, ruda, įdegus oda rodė, kad jie tikri vietiniai altajai. Apsistojo nakvynės mūsų fermoje. Mes pas juos pirkome kedrų riešutų, žadėjome parvežti lauktuvių saviems į Lietuvą. Bet parvežti nebuvo lemta. Pasirodo, toliau kalnuose augo kedrai. Net mūsų keli drąsuoliai buvo išsiruošę pasiriešutauti. Rado. Bet ne tas svarbu. Mums gimė mintis parašyti laišką į Ameriką ir pranešti apie save, kas turi giminų — giminėms, o kas pažįstamų — pažįstamiems, ir įduoti altajams, kad išsiųstų juos Bijske. Mat mes altajais pasitikėjome, o rusais — ne. Dabar man pravertė kun. Jakaičio gautas adresas. Prašiau pranešti mano žmonai, kur aš esu ir kad gyvas. Antrą laišką prašiau į Šveicariją Raudonajam Kryžiui. Rašiau prancūziškai. Irgi prašiau pranešti mano žmonai, kur aš esu ir kad gyvas. Ir kun. Jakaičio ir iš Šveicarijos Raudonojo Kryžiaus pranešimus žmona gavo. Aš turėjau būti dėkingas jiems, bet kartu esu dėkingas ir altajams, kurie išsiuntė mūsų laiškus. Janušauskaitė parašė į Ameriką savo giminėms laišką ir aprašė tas žiaurias sąlygas, kuriomis mes gyvenome. Matyt, cenzūra netikrino, nes ji gavo iš Amerikos laišką ir jame įdėtą dolerį pirmai pradžiai

Ten mums gyvenant, pro šalį jojo ant gražaus arklio nedidelis vyriškis su kuprele. Jis užsuko pas mus pasižiūrėti. Mat kiekvieną vietinį masino pamatyti naujus „tarybinius piliečius“. Jis ramiai kalbėjo sėdėdamas ant arklio, o mes apspitome jį iš visų pusių. Tarp mūsų maišėsi it Rakicko, buvusio Sintautų pašto viršininko, duktė, graži, gudri mergaitė, bet dar gana jauna, vos brendimo amžiuje. Iš svečio sužinojome, kad jis yra tarybinio ūkio agronomas. Jis mus užjautė, domėjosi mūsų gyvenimu. Taip vieną kartą, antrą kartą jis vis

užklysta pas mus. Kas jį traukia? Po kiek laiko lyg mus užjausdamas jis kreipėsi į Rakickienę, ar ji neleistų pas jį įstaigon dirbti savo mergaitę Janę, kaip tik tą gražiąją, nes Rakickienė turėjo dvi mergaites, vyresnioji nebuvo tokia graži. Visiems buvo aišku, kokių tikslų jis siūlo. Jam išėjus, kilo audra. Motina būtinai versti tą dar vaiką, kad eitų dirbti pas agronomą, o ji verkia, šaukia, kad neisianti. Mums pagailo mergaitės, visi už ją prieš motiną. Bet motina užsispyrus. Ji sumetė, kad aukodama dukterį, turės gerą gyvenimą. Pagaliau Šimbergas įsikarščiavęs sušuko: „Motin, ar tu žinai, kur stumi savo dukterį?“. Mes ją apgynėme, bet laikinai. Kai išvežė jas į Jakutiją, vis vien ji pakliuvo į rusų nasrus. Teisybę sakė „plačiaklynis“, kurio pasakymu mes visi pasipiktinome: „Čia jūs veskitės ir dauginkitės“. Gamta reikalauja aukų.

Vieną dieną kūlėme javus. Vėjas nešė sniegą, bloškė mums į veidus, šaltis spaudė, bet mes vis kūlėme. Į vakarą aprimo, nusigiedrijo, atrodė, bus gražus oras. Rengėmės baigti darbą ir eiti namo. Atvažiuoja rogutėmis žmogus iš centrinės fermos. Jis ieško manęs. Kam? Liepia pasiimti daiktus ir važiuoti į centrinę fermą dirbti kalviu pas gerai pažįstamą ir gerą, tikrą draugą, išgelbėjusį man gyvybę, mokytoją Baršauską.

Aš grįžtu namo, pasiimu daiktus ir išvažiuoju. Tiesiai nuveža mane pas mokytoją Baršauską. Jis gyvena atskirai, turėjo nedidelį kambarėlį ir priėmė mane gyventi. Be jo ir žmonos, buvo dar mergaitė kokių 3 metų ir mažutis vaikas.

Taip prasidėjo mano naujas gyvenimas. Jis vyriausias kalvis, o aš — gizelis. Mat paėmė į kariuomenę kalvio gizelį, tai Baršauską paskyrė jo vieton. Po trijų mėnesių paėmė ir kalvį, Baršauskas liko vyriausiu kalviu, o mane pasirinko gizeliu. Baršauskas gerai sugyveno su centrinės fermos ūkvedžiu ir jo prašė, kad direktorius leistų mane atvežti padėjėju. Tas sutiko. Šitaip aš tapau centrinės fermos vyriausiojo kalvio padėjėju. Dabar nebuvau taip pririštas ir suvaržytas. Į darbą stengdavomės eiti laiku, o darbe kaip norime, kada dirbame, kada ilsimės. Darbų ne per daugiausiai. Atsirado ir privačių darbų: užlietuoti puodą arba įdėti puodui dugną. Tai pieno litras arba keli kiaušiniai.

Su maistu irgi geriau, nes centrinėje fermoje buvo valgykla. Kokia ten valgykla, bet vis šis tas. Daugiausia virdavo makaronų, sumaltų vietiniame vandens malūne. (O tokį vandens malūną galima įtaisyti ant kiekvieno upelio.) Sriuba: makaronai, išvirti vandenyje, ir tie tik keli plauko lėkštėj. Bet mudu su „viršininku“, laukdavome pietų, šaldavome prie virtuvės durų, kol atidarys. Paskui godžiai srėbdavome virtą vandenį ir gaudydavome lėkštėj du makaronus. Vieną dieną buvo puota, mat kumeliukas nusilaužė koją, jį reikėjo papjauti ir mėsą atidavė valgyklai. Srėbėme mudu tą sriubą, bet apetitas buvo menkas. Pirmą kartą paragavau arklienos. Dažnai prie virtuvės durų matydavau stovinčią Stankevičienę ir ant rankų laikančią mažą, jau Sibire gimusį vaiką. Ji liūdna stovėjo ir laukė „pietų“. Vaikas tik kelių mėnesių, nesuprato žiauraus likimo. Tai ji Pilviškiuose verkdamas taip sunkiai lipo į sunkvežimį. Buvo matyti, kad jai laikas netoli, bet tarybinė valdžia griežta, ji nepasigailėjo net nėščią. Jos vyras mirė Krasnojarsko lageriuose. O sūnui davė tėvo Antaniuko vardą. Tegul jis bus gyvas. Matyt, sunkus buvo jos gyvenimas, kad ateidavo į valgyklą. Kuo ji maitino sūnų, kad nei pieno, nei manų kruopų, o viena duonutė, net bulvių nebuvo. Matyt, maitino pati. Lozoraitis nusiuntė miltų į Krasnojarsko lagerius mūsų vyrams, nes moterys iš kažkur sužinojo jų adresą ir pradėjo susirašinėti. Stankevičius atsakė: „Rūpinkitės patys

savimi, mus užmirškite". O kitoms vyrai rašė: „Negalime užmigti, nes naktimis baladojasi Badas ir Alkis". Nesuprato budri tarybinė cenzūra šio gudraus išsireiškimo.

Iš kur Lozoraitis gavo miltų, dar parašysiu, nes tai buvo brangus daiktas.

Į mudviejų „įstaigą" dažnai užsukdavo aukštas, liesas, liepsnabarzdis vyras, ilgaus rusvais dar iš Lietuvos atsivežtais kailiniais. Keista jo barzda: reta, permatoma, ilgoka ir rusva, susilieja su ūsais, o greitai šaudančios po akiniais akys žvelgė šypsodamos. Jo rankose botagas, o burnoje — bankrutka.

Tai penkių vaikų tėvas, tris jau palaidojęs Altajaus uolose,— vis dėlto iš proto neišėjo, stovėjo vidury kalvės ir greitai kalbėjo. Kam jam botagas? Jo ir kailiniai, ir ausinė kepurė, ir veidas, ir akiniai — miltuoti. Tai centrinės fermos malūnininkas. Jo pavardė Lozoraitis. Štai kodėl jis miltuotas, o botagas — arkliui paplakti, mat jis ir grūdų bei miltų vežėjas. Malūnas netoli fermos. Kad nereikėtų antro žmogaus, jam patikėjo ir vežėjo pareigas, matė, kad sugebės eiti jas sąžiningai ir gerai.

Kaip jis tapo malūnininku? Buvo šitaip. Kūlė jaus. Ant kūgio stovėjo 3 vyrai ir padavinėjo kuliamaiai. Nespėjo. Lozoraitis supykęs sušuko: „Lipkit žemyn!" Užlipo jis ir vienas sugebėjo aptarnauti kuliamają. Tą pastebėjo ūkvedys. Malūnininką paėmė į kariuomenę. Geresnio kandidato nebuvo.

Jis dabar valdo malūną ir kartu veža grūdus. Atvažiuavęs grūdų, būtinai užsuka pas mus į kalvę pasišnekėti.

Miltų jam iki soties, net mes nueidavome pas jį parsinešti. Užsiveisė vištų, prisiperino žmona viščiukų, reikėjo tik gyventi ir džiaugtis. Bet nelaimė, ir ta nelaimė iš geros jo širdies.

Suvarė mus vežti į Jakutiją. Jo, matyt, tokio puikaus darbininko neįtraukė. Suvarytiems įsakė ruošti. Prieš dieną Riaubienė atsinešė grūdų sumalti. Ji nešė miltus namo, o šnipas sustabdė ir atėmė. Įtarė Lozoraitį, kad jis juos davęs. To užteko. Įsakė ir jam ruošti ir važiuoti. Jakutijoje jis išsimušė iš jėgų, nušalo koją ir pasidarė kone invalidas. Grįžęs į Lietuvą, greitai mirė. Jei ne gera jo širdis, ir šiandien būtų gyvas.

Užsiminiau, kad Lozoraitis buvo su barzda. Mes visi buvome barzdoti. Nežinau, iš kur atėjo mums ta mintis, o gal, pamėgdžiodami Lietuvoje gyvenančius rusus, dabar, patekę į jų tėvynę, norėjome būti panašūs į juos.

Nepatiko tai rusams. Jie suprato, kad pamėgdžiojame, bet nieko negalėjo padaryti. Nejaugi įsakys nusiskusti. Ir aš buvau su barzda ir ūsais. Barzda juosva, gana graži, ūsai šviesesni, iš po apžėlusio veido švytėjo tik akys. Dar į Jakutiją nuvažiuavome barzdoti, bet ten labai nepatogu, per didelius šalčius prišąla, kad negali ledo išsikrapštyti. Nusiskutome.

Į kalvę užsukdavo dar kitas tipas. Tai buvęs policijos viršininkas Mardosas (vadas iš Kudirkos Naumiesčio), didelis šnekutis. Kalbos galo jam nebuvo, tik klausyk. Be to, ir pastabus. Pas mus į kalvę dar užsukdavo senas, aukštas, žila ilga barzda, liesas

inteligentiškos išvaizdos buvęs mokytojų seminarijos profesorius iš Leningrado. Jis ieškojo draugų, su kuriais galėtų pasikalbėti, pasidalyti išpūdžiais. Tai buvo inteligentiškas, matyt, caro laikų žmogus. Mūsų kalvėje jis rado bendros kalbos. Vieną kartą Mardosas susitinka su juo. Mardosas rėžia kalbą apie Tarybų Sąjungą. Jis sako: „Pervažiavau kone visą Tarybų Sąjungą, ir ką mačiau: nusėtas išmatomis stotis ir pusiau sulindusius į žemę, nuplyšusiais stogais arba visai be jų pastatus“. Profesorius klausė, klausė jo oracijos, pasiglostė ilgą žilą barzdą, bet nieko nesakė.

Rytojaus dieną atėjęs į kalvę mudviem sako: „Perspėkit tą jūsų oratorių, jis gali pakliūti. Užtenka dabar pasakyti tik kad seniau buvo geresni laikai, ir gana“. Oratorius Sibire susilaukė sūnaus. „Negalėjau susilaikyti“,— sakė jis. Gimė sūnus, tikras Sibiro sūnus, kurį jis užaugino jau Jakutijoje. Kur jis šiandien, ar grįžo į Lietuvą — nežinau.

Sulaukėme ir pavasario. Atgijo gamta, bet daug vėliau negu Lietuvoje. Pamenu gerai, kad birželio pradžioje sprogo medžiai.

Pavasarij, kai pradėjo tirpti sniegas, o kalnų upeliai pasipūtė ir pasidarė ypač triukšmingi, gavau iš buvusios fermos liūdną žinią: mirė Janušauskienė, trijų mažų vaikų motina. Jos vyras jau palaidotas Krasnojarsko miškų lageriuose. Tai buvo paprastas geležinkelietis darbininkas. Už ką jį išvežė?! Kas bus su vaikais, juk vyriausiai mergaitei vos 10 metų? Jos laidotuvėse aš privalau dalyvauti, juk mano fermos lietuvė. Kartu pakėlėme pirmuosius smūgius. Klampoju per pažliugusį sniegą iš centrinės fermos į savąją. O kalnų upeliai lyg bloga nujausdami taip triukšmauja ir šniokščia. O aš klampoju ir liūdnos mintys apniko mane — ką aš ten rasiu: dar vieną nekaltą auką, ir dar vieną kapą Altajaus kalnuose. Tai buvo laidotuvės, kurių aš niekuomet nepamiršiu. Draskė man širdį mano mamos ir tėtės mirtis, draskė mano sielą ir šios moters laidotuvės, beviltiškas 10 metų vyriausios mergaitės klyksmas. Tai buvo liūdniausios laidotuvės, ir man prieš akis stojasi tie žvėrys žmonės, kurie privedė prie to.

Kai mūsų arklys ištempė vežimą su mirusiaja ant kalnelio, vadinamo kapais, mes iškėlėme karstą ant iškirstos duobės krašto ir įleidome. Mergaitė susigūžusi stovėjo šalia ir žvelgė į motinos karstą, paskutinį kartą žvelgė, ji pasilenkė lyg norėdama dar išvysti veidą. Bet kai sušalusios žemės gabalai pradėjo kristi ant jos karsto ir žiauriai dundėti, mergaitė pradėjo taip šaukti, klykti, rėkti, kad jos balsas atsimušė į stačias kalnų uolas, draskė visų širdis. Ji šaukė tokiu balsu, kurio aš negaliu apsaityti, mes nustojome metę žemę,— privertė mus sustoti,— nes ji šaukė: „Ką jūs darote? Atimate iš manęs, broliuko ir sesutės paskutinę viltį, išganymą! Kas bus su mumis!“ Mes žvelgėme į tą nelaimingą verkiantį kūdikį, verkiau ir aš, ir mano antras draugas lietuvis, dirstelėjau į rusą, ir jam riedėjo ašaros. Aš pasilenkiau prie to vargšo kūdikio, norėdamas jį paguosti ir tariau: „Janule, mes turime susitaikyti su tuo, kas įvyko“. Ir vėl pradėjome mesti žemę. Ji užsikniaubė ir tokiu gailiu balsu verkė, kad, rodos, uolos pravirktų, atrodė, ji pati norėjo pulti į duobę ir kartu būti palaidota su motina. Kalnų uolos kartojo klyksmą, pagalbos šaukiantį klyksmą, atrodė, ji šaukė visą pasaulį,— žiūrėkite, kas darosi, gelbėkite mus, mažus kūdikius, tik, deja,— pasaulis buvo kurčias. Tai buvo liūdniausios ir tragiškiausios laidotuvės mano gyvenime, be mišių, gaudžių vargonų, pamokslų, atsisveikinimo kalbų, orkestro, taip gaudžiai aš nelaidojau nei savo tėvo, nei motinos, nei geriausio draugo. Ir šiandien tos laidotuvės man akyse, ir aš verkiu.

O Venclova su Paleckiu ar girdėjo nekaltų kūdikių verksmą šaltajame Sibire ir ar žino, kad jie tuoj išmirė? Jie nematė ešelonų, dundančių su jų tautiečiais į Sibirą. Jie matė ir aprašė tik džiaugsmą „liaudies“, kad atkurta Tarybų valdžia Lietuvoje.

Mes, visi tos fermos lietuviai, susitarėm tuos vaikus globoti ir šelpti. Vietinė valdžia ir ypač direktorius, kurį visi vadino **Zmej**, o ypač fermos vedėjas komjaunuolis, dėl kurio kaltės ta moteris ir mirė, nesirūpino vaikais.

Juos šelpėme visi. Po pusės metų eidamas per kalnus pamatau tą vargšę mergaitę. Ji prišoko prie manęs ir gailiai pradėjo verkti.

— Kas tave atvarė į kalnus? — klausiu aš.

— Išvarė mane ir rusę ganyti veršių, tai ir naktį namo negrižtu,— vos ištarė per ašaras ji.

Aš žvelgiau į tą vargšą kūdikį ir skausmas draskė širdį. Štai kaip tarybų valdžia globoja vaikus. Jai tik 10 metų, o tarybų valdžia vaikams leidžia dirbti tik nuo 16 metų. Ne, *Zmej* to nematė! Palikau vargšę mergaitę, nulydėjusią mane pilnomis ašarų akimis, ir daugiau jos nemačiau. Nežinau ir tų vaikų likimo, nes mane greitai išvežė į Jakutiją.

Toje pat fermoje, kaip ir Jurgilienė, gyveno ir Česnių šeima: Česnius, Česnienė, trys sūnūs (jau vyrai) ir viena duktė. Vienas, rodos, jauniausias sūnus buvo nuteistas už neišėjimą į darbą, gavo 6 mėn. kalėjimo. Išėjo gyvas iš jo ir parvažiavo į Lietuvą. Pasirodo, kalėjimas suteikia laisvę. Česnius ir Česnienė Jakutijoje mirė badu. Kalti vaikai, galėjo dirbti ir išmaitinti tėvus. Vyriausias, rodos, Jonas tapo enkavedistu, o duktė ištekėjo už ruso ir išvyko. Taip išnyko graži šeima.

Centrinėj fermoje gyveno Salanskis, jo žmona ir duktė. Salanskienė tyki kaip šešėlis, Salanskis smarkus kaip audra ir rūpestingas, duktė daugiau nusidavus į tėvą. Salanskis Kudirkos Naumiestyje buvo turtingas žmogus, turėjo manufaktūros krautuvę. Biznis ėjo gerai. Jis sugalvojo ir Sibire padaryti biznį. Bet kaip?! Čia nėra gojų, kuriuos galima apmauti. Sugalvojo pilvą apgauti. Neduoti jam duonos, o tik bulvių lupenas. O duoną parduoti. Bet pilvas — ne gojus. Jis žiauriai atkeršijo. Pradėjo viduriuoti ir mirė. Vežant į Jakutiją jau vos paėjo, o pakely mirė, Salanskienė mirė Sibire, Salanskaitė negrižo į Lietuvą. Toj pačioj fermoje, kaip ir Česniai, gyveno Švagždys su šeima. Lietuvoj jis buvo policininkas. Tuoj įsitaisė vežėju. Veždavo pieną iš fermos į pieninę. Kai mus vežė į Jakutiją, jis vežė mūsų, lietuvių, daiktus į Bijsko stotį. Ir Česnavičienė, sena moteris, turėjo eiti pėsčia 250 kilometrų. Nepriėmė jos ant vežimo. Tuo tarpu mūsų šlubis vežėjas visus pavėžėdavo.

Į Jakutiją pakliuvo Smilga su žmona ir dukterimi. Jakutijoje susirgo skrandžiu. Jakutske jam darė operaciją. Po operacijos mirė. Liko žmona su dukterimi. Žmona neištvėrė — pasipjovė. Tai buvo žydų šeima ir Virbalio.

Atėjo vasara. Vieną naktį smarkiai pradėjo belstis į mūsų duris. Pašokau nuo savo gultų ir paklausiau, kas. „Atidarykit, pranešimas.“ Visi atsibudo. Atidarau duris. Ogi mūsų fermos

kontoros darbuotoja. Ji perskaito kai kurių pavardes, tarp jų ir mano. „Ruoškitės, rytoj išvažiuojate“,— ir daugiau nieko. „Bet kur?“ —nusmelkia visus mintis. Paslaptis, kaip visuomet Tarybų Sąjungoj. Tokie pranešimai visuomet tik naktį. Mat taip nustatyta Tarybų Sąjungoj. Miegas visiems išdulkėjo. Vieni verkia, kad reikia išvažiuoti, kiti, kad lieka. Sumišimas ir triukšmas. Juk susigyvenome ir pasidarėme lyg viena šeima: bendri rūpesčiai, bendri vargai.

Pašokę iš lovų, imame rištis daiktus, ruošti išvažiavimui, nes nepranešė, kada išvažiuosime. Neramios mūsų širdys kaip ir visas mūsų gyvenimas. Kur mus veš? Gal į Lietuvą?

Triukšmas, nervingos kalbos, šūkismai, skubėjimas, gal tuoj atvažiuos ir reiks sėstis į vežimą, o čia dar nepasiruošta. Rišame, sukame patalynę į paklodę, dedame rūbus į lagaminus: kiek jų daug, kai reikia vežtis, o kiek jų maža, kai reikia pasikloti ir apsirengti. Šimbergienė ruošiasi ir pro verksmus žydiškai kalba Šimbergui, o jo rankos dreba ir negali greitai surišti. Aš rišu sumėtytus daiktus ir galvoju: ir vėl traukinys mus mėtys kokį mėnesį, tik dabar daug liūdniau bus, nes mes jau elgetos, ne taip kaip tada iš Lietuvos. Ką įsidėsime kelionei ir ką valgysim? Paliekame pasodintas bulves, o jos buvo mūsų viltis.

Baršauskienė atsiuntė man butelį lydyto sviesto už daržą,— reikia jį palikti, negi vešiuosi? Nemigę visą naktį laukėme. Apie valgį nė negalvojome. Krautuvės vedėjas pasišaukė mus ir išdavė kelioms dienoms duonos.

Tik apie pietus pasirodė trys vežimai, prikrauti ryšulių, o paskui juos būrys žmonių lyg per laidotuves.

Prilėkė ir mūsų šlubis, rauplėtas vežėjas, liepė greitai krautis. Mes mėtėme ryšulius be jokios tvarkos, o jis mus vis skubino, kad neatsiliktume. Ir mes jau ėjome paskui vežimus nuleidę galvas, o mus lydėjo išleidžiančiųjų ašaros. Atsimenu, dvi Surmaitės, ūkininko dukros, ilgai ėjo su mumis, ir vis verkė, verkė net balsu, kam jas palieka, ir kam mums reikia skirtis. Jos verkė mūsų kaip didžiausios giminės. Tik prie Tumanovkos kolūkio jos paliko mus, bet čia sutiko nauji palydovai. Tumanovkos gyventojai. Atvažiuojančius mus pasitiko, išvažiuojančius palydėjo neramiais žvilgsniais, nes jiems įprasta, kad žmogus Tarybų Sąjungoj turi mažiausiai 10 kartų pakeisti gyvenamąją vietą.

Pasklido eiseną po kalnus: vieni lenkė vežimus, kiti atsiliko. Senesniems žmonėms sunki buvo ta kelionė. Mūsų karavanas sustojo gražiam žaliajam klony; sužibo laužai, virš jų pakibo puodai, pabiro iš vežimų ryšuliai: margaspalvė minia dirbo, ruošė valgį, daugiausia karštą vandenį su duona, ir klojosi patalus. Ruošėsi saldžiam poilsiui. Jau buvo naktis, kai kur dar rūko nebaigę degti laužai, mirksėjo ugnelės, bet vis dar buvo girdėti mažų vaikų verksmas. Ko jie verkė? Ar kad neliko Altajaus kalnuose, o gal ten palaidotų broliukų ir sesučių? Tik motinų graudūs balsai juos guodė ir liūliavo. Kartais įsimaišydavo Salanskio balsas, šaukiantis dukterį: „Handa, Handa!“ Ją budino, vertė keltis ir patikrinti „turtą“, ar viskas yra, ar jų dar neapvogė.

Rytą, saulutei pašokus virš kalnų, mūsų vilkstinė sujudo: kas valgęs, kas nevalgęs skubinosi į kelionę, nes vežėjai nelaukė.

Ir vėl išalkusi ir nuvargusi minia slinko per Altajaus kalnus. Vargas kaimeliui, kuris pasitaikydavo pakeleję. Jį užplūsdavo vargšai klajūnai ir neduodavo ramybės prašydami parduoti nors kelias bulves. Bet ką jie galėjo parduoti? Aš griebiausi kitos taktikos. Pravėręs duris ir pamatęs išsigandusią šeimninę (ji žinojo, kad prašysiu ką nors parduoti) vis prašydavau tik vienos bulvės. Ji tuomet drebančiomis rankomis paduodavo.

Po kelių varginančių kelionės dienų ir nemiegotų, alkanų naktų pasiekėme lygumas, išėjome iš kalnų. Malonus jausmas išvydus tas platybes, kur akys siekė toli toli. Aš džiaugiausi. Nežinau, ar visiems tai buvo, ar tik man vienam. Aš dabar supratau, ką reikia lygumų sūnui lyguma. Už kelių kilometrų stūksojo miestelis. Tai paskutinė geležinkelio stotis prie Altajaus kalnų. Po gatves pasipylė neprašytų keleivių būrys. Jie ėjo dulkini, apsiblausę, taip nuvargę, kad vos vilko kojas. Vieni apsiavę, kiti pusiau, buvo ir visai basų. Tai buvo moterys, vyrai, vaikai, net labai maži vaikai, seneliai ir visai senos moterys. Dauguma su buvusiais gražiais kostiumais ir suknelėmis, bet jie tokie dulkini ir sudėvėti, kad pro dulkes, dėmes ir lopus negalima buvo atskirti, kokie „parėdai“. Vietos gyventojai atsidarę duris, net langus stebėjo keistą minią, vieni gyvai kalbėjo rodydami pirštais, kiti lingavo galvas ir tylėjo, o kiti sustoję gatvėje, praleido lyg priimdami parą. Bet karavano jau nejaudino niekas. Iš paskos važiavo vienkinkiai vežimai, prikrauti ryšulių, lagaminų, — ko tik nori. O priekyje lyg parado vadas — politrukas gražiam vežimaityj, traukiamam juodbėrio žirgo.

Minia apsistojo tuščiamе javų sandėlyje. Po valandos ji varstė gyventojų duris, kad gautų ką nusipirkti, ar išsimainyti. Bet veltui, nes patys gyventojai buvo alkani. Po miestą švaistosi daugiau keleivių; panašūs į lietuvius, bet jų nuotaika kita. Pirmieji — prislėgti, antrieji — linksmi. Tai buvo lenkai, keliais metais anksčiau atvežti į Sibirą, o dabar vežami į laisvę, į Iraną, iš ten į Angliją pagal sutartį su naująja lenkų vyriausybe. Jie pirkė iš lietuvių viską ir mokėjo didelius pinigus, kad išleistų tarybinius rublius. Prie sandėlių jau tikras turgus. Gailečiau kišeninio laikrodžio, kurį pavogė iš mano kostiumo kišenės.

Po kelių dienų, leisdamas juodų dūmų kamuolius, garvežys traukė vilkstinę vagonų. Juose sėdėjo keleiviai, prieš metus čia išlipę.

Privažiavome Novosibirską — didelį, neramų miestą. Tada buvo įnirtingų mūsų dienų, kai vokiečiai galvotrukčiais veržėsi į Rytus, prie Stalingrado. Spėliojome, kur mes suksime: ar į Rytus, ar į Vakarus? Ir dideliame mūsų nustebime — į Rytus. Vadinasi, galime atsidurti pas baltąsias meškas. Privažiavome Krasnojarską, platųjį Jenisejų ir po ilgo trankymo atsidūrėme prie Angaros. Ten mus iškraustė iš vagonų mažame prieplaukos miestelyje.

Beje, šį kartą važiavome keleiviniuose vagonuose. Bėgome prie Angaros nusiprausti, nusimaudyti, nes buvome gerai apžėlę ir apkerpėję. Bet įbridę ligi kelių į tyrą, švarų Angaros vandenį, šokome atgal, jis buvo toks šaltas, kad negalima pakęsti. Tai Baikalo ežero vanduo, jis toks šaltas ir skaidrus, kad giliai giliai matyti švarus dugnas ir žuvelės.

Išlaukus pusantros paros, naktį atpūškavo garlaivis **Karlas Marksas**. Mes su ryšuliais grūdomės, kad užimtume patogesnę vietą. Tą naktį beveik neteko miegoti, nauji išpūdžiai, nauja aplinka, ieškojimas geresnės vietos. Mūsų į kajutes neįleidžia: jos ne mums.

Sustojome Zajarske. Palydovas liepė išlipti. Pirmą kartą pamaitino: davė po silkę, o šiaip visą kelią maitinomės patys: 800 g duonos,— ir gyvenk kaip nori. Ten pirmą kartą pajutome ir bjaurios musytės įkandį. Apspito mūsų veidus kaip bičių spiečius ir taikėsi įkasti, kur plonesnė oda — prie akių. Po pusvalandžio sutikau Šimbergienę: jos veidas — dideli kraujo lašai po oda prie akių.

Po valandos, dviejų pradėjo ūžti sunkvežimiai. Mes išvykome.

Pro akis lėkė miškai, kaimai, upeliai, tiltai ir aukštomis lentomis su spygliuotomis vielomis aptverti plotai. Kampuose bokštai, lyg būtų tvirtovės. Kokia jų paskirtis, mes dar nežinojome. Jų buvo daug, daugiau negu gyvenviečių. Pasirodo, tai ir buvo naujo tipo gyvenvietės, kurios palaikė Tarybų Sąjungos galybę. Ne vienam iš mūsų teko ten pabūti. Krasnojarsko miškuose, tokiose gyvenvietėse amžinai liko 99% mūsų vyrų. Po ilgos ir varginančios kelionės pasiekėme Ust Kutą, tai buvo Lenos aukštupys. Nedidelė prieplauka, kur turėjome laukti garlaivio. Kelias dienas bastėmės po miestelį, ieškodami šio bei to nusipirkti valgyti. Kėlėmės į kitą Lenos pusę, tikėdamiesi ten rasti šio to daugiau. Pamenu labai skaidrų Lenos vandenį, akmenuotą dugną, vėgėles, kurias vietiniai badė žeberklais. Ten mane, einantį su draugu, mokiniai apmėtė akmenimis. Štai kaip mus priėmė ir įvertino jaunoji karta. Atplaukė garlaivis su barža. Įsitaisėme, kur kas išmanėme, tik ne kajutėse, ir išplaukėme pavardeniui į nežinomus kraštus.

Mažai pamenu plaukimą barža, atsimenu tik, kad Lena buvo dar siaura upė, ja plaukė kolūkiečiai, pasikrovę ant plaustų javų maišų (mat buvo ruduo, vežė duoklę) ir lopinėlius žemės tarp miškų, begalinių miškų su nupjautais arba plikais laukais.

Jau buvo tamsi naktis, kai įsakė kraustytis į didįjį garlaivį, kuriuo plaukė kareiviai. Skubėjome užimti patogesnę vietą prie laiptų, kajučių, nes ten šilčiau. Visur mūsų buvo pilna. Ne vieną ar du kartus teko keisti vietą, nes kelionė buvo ilga ir varginanti.

Ne vienas mūsų liko pakely. Prisimenu stiprų vyrą, jauną, jį nešiau ant pečių laidoti baltų lentų karste, ir jo sūnų, sukniubusių prie duobės ir balsu verkiantį, kai mes pylėme geltoną smėlį ant karsto. Daug tautiečių nunešiau į amžino poilsio vietą, ir iš manęs, jautraus žmogaus, pasidarė bejausmis.

Iš visų keleivių man labiausiai įstrigo atmintin jaunas, liesas 18 metų berniukas, kupinas entuziazmo, gražių veido bruožų, skaistaus veido.

Jis, bebaigias gimnaziją Lietuvoj, giedojo Lietuvos himną viešai, demonstratyviai, kaip giedojo visi Lietuvos mokytojai, suvaryti į Sporto halę Kaune. Himno giedojimas tada tapo kova, „Nebeužtvenksi upės bėgimo“ ir nebeužtvenkė. Kaip bedraudė Lietuvos himną giedoti mokyklose, neuždraudė, ir turėjo leisti. Todėl ir didžiausias procentas mokytojų 1941 metais „keliavo“ į Sibirą. O mūsų kariuomenė?! Ar iššovė nors vieną šūvį? Su skausmu aš tai prisimenu: nekovojo tie, kurie privalėjo, išskyrus likusius miškuose.

Po sunkios ir ilgos kelionės Lenos upe, mus iškraustė iš garlaivio viename miško darbininkų kaimelyje. Ten mus rūšiavo, ten mes laidojome ir minėtą vyriškį. Vienus paliko ten gyventi, kitus siuntė toliau, į rajono centrą — Oliokminską. Aš pasirinkau rajono centrą

ir išplaukiau garlaiviu toliau. Neilgai teko plaukti ir atsidūrėme nedideliame mediniame miestelyje. Apgyvendino mus salėje. Kelias dienas laukėme, kol mus atsiims tikrieji šeimnininkai. Jie atplaukė su didele valtim lyg barža, traukiama katerio, ir mes nupūškovome Lena žemyn, o toliau pasukome į jos intaką Oliokmą.

Jau buvo tamsi naktis ir stipriai šalo, kai mus pritraukė prie kranto. Ne visai pritraukė, nes ledas neleido, ir teko ne vienam išsimaudyti. Aš buvau prisiglaudęs prie Lozoraičių šeimos, todėl nutarėme: vienam bėgti ten, kur parodys apsigyventi ir užimti patogesnę vietą, kitiems likti prie daiktų.

Deja, mūsų atstovas Lozoraitis per vėlai nubėgo, ir mums liko paskutinė vieta — prie durų. Sunkiai nešėme savo daiktus tamsoje, ėjome nežinomu keliu — smukome į duobes, kliuvome už medžių kelmų, atsimušinėjome į juos. Mūsų „namai" — apvalių rąstų senas barakas; aukštesnis vyras galva siekė lubas. Viduryje geležinė iš žibalo statinės krosnis-viryklė, o šonuose prie sienų mūsų gultai: vienas prie kito, kad nenusiristume ir būtų talpia. Ir, žinoma, blakės.

Rytą iš „saldaus" miego pabudino urzgimas kitame barako gale, atitvertame nuo mūsų. Tai buvo tikri lagerininkai, juos kėlė, rikiavo, tikrino, „valgydino" ir varė į darbą. Mes atsibudome lyg nesavi. Menka šviesa veržėsi per du nedidelius langelius, pro kuriuos mažas šuo vos galėtų išlįsti, o pro tašytų lubų plyšius byrėjo samanų ir žemės. Moterys švaistėsi apie viryklę ir žiūrėjo, kaip čia ją užkurti. Atsikėlęs ėjau lauk ir stipriai daviau galvą į durų staktą, tai buvo pirma pamoka, kaip per mūsų „rūmų" duris reikia vaikščioti. Tai praktiška Sibire: žemos durys mažiau šalčio įleidžia. Išėjęs pamačiau dar 4 ar 5 pastatus, išmėtytus be jokios tvarkos tarp kelmų ir apskurdusių kreivų pušų ir eglių. Nuo upės ėjo vingiuotas, duobėtas ir purvinas, pažliugęs kelias. O toliau: į rytus, vakarus, pietus ir šiaurę išdarytas miškas, kur stypso kreivos pušaitės, eglaitės arba maumedžiai, pusiau nulenkti, sulaužti, išversti ir šakų krūvos, viršūnių likučiai.

O toliau — toliau plati, akmenuotais krantais upė, triskart platesnė už mūsų Nemuną, ir jos juosvas kunkuliuojantis vanduo, rodos, viliojo į savo gelmes. Aukšti jos krantai, apžėlę horizonte miškais, žaliavo lyg rūtos. Jie mane viliojo ir traukė ne vieną kartą. Daug kartų praleidau juose bemedžiodamas arba beuogaudamas. Tai buvo mano gyvenimo tikslas ir nusiramimas.

Gyvenome draugiškai: bendri vargai ir rūpesčiai mus jungė ir vienijo. Ypač buvo susidraugavę du vyriškiai: vienas juosva barzda, vadinęsis lenku, antras — rusva — tikras žydas. Mes, išvežtieji, barzdų neskutome. Juodu jau kelionėje turėjo kažkokių bendrų reikalų ir planų. Todėl jau rajono centre, Oliokmiske, aplankė miškų pramonės kontorą — ar negaus šiltesnės vietos. Bet viršininkas visus išgrūdo prie paties juodžiausio darbo: miško kirsti. Oliokmiske liko kelios sergančios šeimos.

Darbininkų sudėtis buvo marga: be mūsų — lietuvių ir rusų, kurių buvo didžiausias procentas, — buvo suomių, evakuotų nuo Leningrado, totorių, seniai atvežtų nuo Kazanės ir Ufos, vienas kitas čigonas ir vietinių jakutų, suvarytų iš kolūkių žiemą miško vežti su arkliais. Viskam vadovavo ir komandavo „vyresnysis" brolis. Jis buvo uždėjęs leteną ir stengėsi suvirškinti tą konglomeratą. Turėčiau pastebėti, kad jakutai, nors dar puslaukiniai ir

mažai apsišvietę, nesidavę suvirškinami, neišsižadėjo savo kalbos ir nesistengė svetimos mokytis. Prisimenu vieną susirinkimą, kuomet „vyresnysis“ brolis drožė kalbą rusiškai, atsistojo jakutas ir pareiškė: „Mes nesuprantame, kalbėkite jakutiškai“. Ir tas privalejo. O kaimuose kitaip ir nesusikalbėsi, tik jakutiškai. Ar ne pavyzdys?!

Prasidėjo žiema, šalta žiema, kokios savo gyvenime nebuva matęs. Pirmomis rugsėjo dienomis praplaukia Lena paskutinis garlaivis, o spalio 15-ą būna tiek sniego, kad galima puikiai vežti mišką, lapkričio 6—7-ą jau sustatyta Lena.

Žiemą normali temperatūra — 40 ° laipsnių, šalta, kuomet — 50 °, o atlydys — 30 °. Visa laimė, kad nėra vėjo, tai suragėtum kaip tarakonas.

Saulė menkai pasirodo virš horizonto, ir tai skuba pasislėpti pro šalčio rūkus, vos pastebima ir apsiblaususi. Dreba žmonės, dreba gyvuliai ir paukščiai. O sniego, sniego ligi juostos. Kol nueini nuo vieno medžio prie kito, kad jį nukirstum, pasidarei taką, užtrunki ir pailsti.

Šalta, oi šalta, be to, dar tuščias pilvas ir norma prieš akis (8 m³ rąstų arba 4 kietmetriai malkų), kad neprarastum tų 800 g. Mat nepadariusiam normos duonos davinį mažina iki 600 ir 400 g. Tuomet sveiks dingęs. Ruoškis į smėlio kalnelį.

Čia mano gyvenimas,

Čia mano meilė, viltis ir kančia!

JAKUTIJOJ

Mūsų gyvenvietėje buvo visos reikalingos įstaigos: krautuvė, kur kasdien pirkdavom 800 g duonos, o mėnesio pradžioj 1 kg sviesto ir 2 kg kruopų — tai mėnesio davinys; virtuvė, kurioje vakarienei išvirdavo sūrios lyg pati druska sriubos; joje plaukiojo keli žali kolūsto lapai: tokius Lietuvoje atiduotų karvėms, arba kelios žuvies galvos pilvams apgauti. Pusryčius ir pietus valgydavom „savo“. Dar kontora, kur gyveno mūsų viršininkas ir priiminėjo interesantus, pirtis, arklidės, dangum dengtos, o kartais net eglišakiais, kad neapsnigtų arklių, sienos irgi tokios pat. Mat jakutų arkliai neišpaikinti kaip lietuviški ir perneša šaltį iki —65°.

Dar keletas gyvenamųjų namų darbininkams, na ir reikalingiausia vieta — kapinės, ant neaukšto smėlio kalnelio, tarp svyruojančių pušelių, kur vos nepakliuvau ir aš.

Ten palaidojom ir 3 vaikų motiną, gerą motiną, kuri mirė betaupydama vaikams savąjį duonos davinį, nors jo tegaudavo tik 400 g.

Vyriausias jos sūnus buvo 16 metų, duktė — 14 ir jauniausias — 4. Tie du „milžinai“ turėjo eiti į darbą ir lygiai su suaugusiais vyrais padaryti normą.

Mes žinome, kad tarybiniai įstatymai humaniški ir draudžia paaugliams dirbti. Bet mus ne tam atvežė.

Mūsų kaimelyje, sakau mūsų, nes čia mes gyvenome, miško kirtėjų darbininkų buvo mažai. Čia įsikūręs administracinis punktas, o darbininkai gyveno kitame kaimelyje, giliai miškuose.

Pusėj barako sutilpome apie 50 žmonių, taigi gyvenome vienas ant kito. Praeiti galima tik vidury ir apie pečių. Seimų gultai vienas prie kito, atrodytų, viena lova, tik šeimą nuo šeimos skyrė mažas tarpelis, kad nesusimaišytų. Visas turtas — po lovomis.

Prasidėjo baisiausias mūsų gyvenimo laikotarpis. Nepripratę prie sunkaus miško darbo. Šaltis, alkis ir bjauriausios gyvenimo sąlygos — susigrūdę vienas ant kito

barake, kur knibždėte knibžda milijonai blakių ir neduoda pailsėti net naktį, siurbia tavo paskutinį kraują ir tas alkis, net sapne tave kankina — štai gyvenimas.

Žiemą išeidavome į darbą su tamsa ir pareidavome su tamsa, nes dienos beveik ir nebūdavo.

Išėini, teisingiau pasakius, išlendi rytą iš savo urvo, rūkas, vos žmogų už kelių žingsnių įžiūri. Sniegas girgžda po kojomis, skubi į darbą, kuone bėgte bėgi, kad būtų šilčiau.

O šaltis pradeda gnaibyti nosį, veidus ir rankas. Pilvas kliuksi, pripiltas šilto vandens, nes daugiau nieko neturėjai, duoną neiškentęs vakar vakare suvalgei.

Pasiekęs darbo vietą, kuri būna už 4—8 kilometrų, mini sniegą, darai taką, kad galėtum prieiti prie medžio. Priėjęs stukteli kirviu, ką jis atsakys, gal supuvęs, neapsimoka pjauti. Jei atsako — sveikas, tuomet kasi sniegą apie jį, kad galėtum žemai nupjauti, nepalikti aukšto kelmo, kad nepriseitų, viršininkams įsakius, paskui kelmą pjaustyti. Žiūri į medį, kur jis palinkęs, kur virs. Pakerti kirviu iš tos pusės. Tada imi pjūklą. Pjauni, šaltis bedirbant dar labiau gnaibo rankas. Pradeda šalti ir kojos, nes stovi. Trini rankas, trypi vietoje, kad nors kiek sušiltum. Nosiai ir veidui šilčiau negu einant, nes pasilenkęs dirbi. Vėl meties į darbą, skubini. Įpjovęs didesnę pusę, žiūri į medį, ar teisingai nustatėi jo virtimo kryptį. Jei svyra į pakirtimo pusę — laimingas, jei ne — sugnyba tavo pjūklą ir turi vargo, kol ištrauki. Kitas pavojus — virsdamas medis gali tave užmušti. Dar didesnė bėda, jei virsdamas pasikaria ant gretimo medžio, tuomet reiks pjauti ir tą. Tada antras virsdamas išlaisvins pirmąjį, kuris tikrai kris ant tavęs. Būna, kad papjautas virsdamas medis užkabina kito medžio šaką ir viršūnę, ta palenкта kaip spyruoklė šoka atgal ir nulūžusios būtinai lyg keršydamos lekia ant kaltininko — pjovėjo. Dviem lietuvių mergaitėm šitaip sulaužė raktikaulius, jos rankų negalėjo pakelti virš galvos: laimė, kad nepataikė į galvas — būtų užmušę. O kai labai šąla, tuomet medis plyšta per pusę ir vėlgi krinta ant pjovėjo.

Daug visokių pavojų tyko miško kirtėją — visų neišvardysi.

Pjauni medį, galvoji po juo, žiūri, ar daug padarei, o dar vis tamsu. Ir kuomet pradeda brėkšti rytas ir apsiblausus saulutė išlenda iš tirštų rūkų, sustoji, apsidairai aplinkui, pasiklausai, kaip poška krisdami medžiai, nuleisti tavo draugų, ir skamba miškas nuo jakutų balsų, varančių arklius *ač!*, nes jie veža mišką, o toluomoje rūksta laužas, juodi siluetai tiesia į jį rankas, tuomet ir tave ima pagunda ten nueiti, pasišildyti ir papietauti.

O šaltis spaudžia nežmoniškai. Eini, sutinki draugą ir jo nepažįsti: visas apšarmojęs, net veidai ir nosis, nuo kurių per žiemą nueina kelios odos. Iš burnos veržiasi garų kamuoliai, šalčio neatlaiko net dvejų pirštinių ir veltiniai. O be šimtasiūlių ir vatinių kelnų nė savo reikalu neišeik iš namų.

Štai ir mūs pietūs, kokie mūs pietūs! Tik tiek, kad apie laužą susirenka didesnis būrys žmonių. Jis smarkiau suliepsnoja ir daugiau tiesiančių į jį rankas. Prie šakų krūvų sustatyti jakutų arkliai alsuoja, nori atgauti prarastas jėgas. O darbininkai?

Laimingas tas, kuris gali išsitraukti iš kišenės sušalusios duonos gabalėlį ir jį graužti kaip šunelis kaulą.

Daugelis ir jo neturi, nes neiškentęs suvalgė vakar vakare, o gal pabaigė rytą bepusryčiaudamas. Tuomet su pavydu žiūri į tą, kuris graužia duoną lyg skaniausią dalyką. Atmenu, kokie buvome laimingi, mes, keturi vyrai, kai dieną ir naktį formavome sielių karavaną ant Lenos, pasirodė kateris, atvežė mums „dovanų“ mūsų viršininką, o tas — kepalėlius duonos.

Jakutijoje rūko pypkes. O mūsų vyrai — bankrutės. Tai yra tabaką, kišenėje susimaišiusį su įvairiais trupiniais, ir susuktą į laikraščio ar knygos popieriaus skiautelę. Bet retas iš mūsų vyrų ir to turi, tai stovi šalia rūkančiojo, prašo, gal dar liko kišenėje keletas trupinių, o jei ir to nėra, prašo palikti užtraukti nors dūmą, arba vaikščioja apie laužą ir žiūri, gal ras sniege numestą nuorūką.

Gaila man būdavo žiūrėti į tuos vyrus, kurie čiulpia viską, ką tik randa panašaus į nuorūką. Tik tuomet jų akys pralinksmėja, kai gauna užtraukti dūmą.

Taip baigiasi mūsų „iškilmingi“ pietūs, reikia skubėti prie darbo, kad padarytume normą: 8 m³ rąstų, arba 4 kietmetriai malkų.

Meties į darbą, kad atėjęs dešimtininkas rastų padarytą normą.

Greitai saulutė pasislepia už medžių ir pradeda temti. Tik sutemus grįžti namo ir esi laimingas, nes baigėsi viena darbo ir kančių diena. Skubi namo, tuoj stoji eilėn prie krautuvės ir lauki tos gražiausios gyvenimo minutės: gausi duonos ir taip skaniai valgysi, net krautuvėj atsilauši jos gabalėlį. O čia didžiausia žmonių eilė. Vėl šla tau rankos, kojos, nosis ir veidai: trypi, trini, trepsi ir pyksti, kad pardavėjas toks nerangus.

Prie virtuvės vėl ta pati daina, kol gauni „skanios“ sriubos, o spūstis būna, jei, Dieve neduok, duoda po šaukštą kruopų. Suvalgęs tuos skanumynus, vėl skubi į virtuvę, gal dar liko sriubos. O jos kartais būna „likę“, nes virėjos, plaudamos katilą „padaugina“, ir tau tenka vienas kitas samtis paplavų. Nešies namo ir esi laimingas, kad gavai antrą porciją. O pilvui tiek svarbu, kad pilnas.

Taip vaišinausi, kol pradėjo tinti paakiai, gavau inkstų uždegimą. Mūsų „daktarė“ uždraudė valgyti sūriai. Bet ką valgyti, juk ta pati duona irgi su druska, o man atskirai

niekas nekeps. Dvi savaites svaiguliavau lyg girtas. Temperatūra pašoko iki 40 °. Ir kaip aš išsikapsčiau iš tos ligos, pats nežinau.

Tarp „pasivaišinimų“ apsižiūri rūbus ir veltinius, ar jie dar nekiauri. Reikia ir juos sutvarkyti ir išsidžiovinti.

Mūsų barake 50 žmonių, kiekvienas nori, jei turi iš ko, ką nors papildomai išsivirti ar išsikepti.

Duodavo kartais ir mėsos. Arklį, visai nuvarytą, arba nutrinta nugara ir strėnomišką, iš kurių veržiasi tik pūliai ir jo jau neįmanoma išgydyti. Jį pjaudavo ir mėsą parduodavo darbininkams.

To skanėsto neprisiverčiau valgyti, nors badavau.

Vakare mūsų viryklė raudona, temperatūra prie jos kaip pirtų, o prie sienų — normali.

Krisdavai į savo guolį, ištiesdavai sustirusias kojas ir rankas, kad pailsėtum ir rytoj stotum su naujomis jėgomis į darbą. Bet tave apnikdavo blakės, neduodavo ramybės ir siurbdavo kraują, kurio taip mažai buvo likę. Blaškydavaisi, vartydavaisi, trindavai rankas ir veidą, nuvargęs ir iškankintas užmigdavai, bet vidurnaktį vėl pabusdavai, nes mūsų „šutintuvas“ greit atvėsdavo, ir dantys pradėdavo barškėti. Sušildavai tik tuomet, kai mūsų šeimininkės užkurdavo pečių, norėdamos išvirti nors vandens darbininkams, einantiems į darbą, bet tuomet jau ne miegas. Reikdavo keltis ir eiti į darbą.

Taip sukosi mūsų gyvenimo ratas, viena diena buvo panaši į kitą ir laukdavai, kada bus sekmadienis, tarybiškai vadinamas nedarbo diena. Bet retai jos sulaukdavai, nes degė planai, rusų darbininkų vis mažėjo, juos ėdė karo mašina, o mus — giltinė.

Tirpo mūsų jėgos. O viršininkai ir saugumas laikėsi pačioj galybėj. Mes badavome, o jie buvo visko pertekę. Jiems buvo atskiros krautuvės, kad nesimaišytų su paprasta liaudimi, mat jie naujos rūšies aristokratija ir aukštesnysis luomas.

Net mums skirti produktai buvo jų rankose.

Viršininkas gaudavo papildomų produktų darbininkams, bet juos mieliau sušerdavo savo karvutei.

Apie kokią nors sąžinę, žodžio laisvę negalėjai nė sapnuoti. Mes buvome tokie menki vabalėliai, kuriuos kiekvienu momentu galima sutraiškyti koja.

Dažnai mūsų gyvenvietę lankydavo tam tikri „pareigūnai“, kurie stengdavosi užverbuoti vieną kitą mūsų mūsiškį, tuomet pas mūsų viršininką griaudėdavo tikra puota. Nestigo nei valgių, nei gėrimų.

Na o gerdavo tikrai „rusiškai“.

Kuomet įpusėjo Jakutijos žiema su šalčiais, ne vienas mūsų sukniubo po šalčio, bado ir darbo našta. Mane pačiupinėjo nepaprastas svečias — liga.

Jau iš pat rudens, prasidėjus stipresniems šalčiams, pradėjau jausti strėnose ir sėdmenyse skausmus. Kažkokie nežinomi skausmai, kad nei pasėdėti, nei pagulėti, nei pastovėti būdavo negalima. Atsigulęs versdavaus nuo vieno šono ant kito, ieškodamas patogesnės padėties, bet jos nerasdavau.

Mūsų moterėlės „felčerės ir gydytojos“, kurios nusimanė šiek tiek apie mediciną, man pranašavo sunkią ir ilgą ligą — kojos nervų uždegimą — ischiją.

Lagerio gydytojas, iškviestas rudojo žydėlio pas savo sergantį vaiką, apžiūrėjo mane (man paprašius). Pažiūrėjo, palingavo galva ir pasakė, kad čia ilga liga. Vaistų jokių nenurodė, nes jų ir nebuvo. Ką jis gali nurodyti, jei sergant ischiju reikia sėdėti namuose šiltai ir nieko nedirbti.

Aš nepraradau dar tuomet vilties, galvojau, kad vis tiek praeis ir ėjau į darbą. Bet skaudžiai apsirikau. Kuomet skausmai perėjo į koją ir pasidarė tokie stiprūs, kad aš vos iškęsdamas parėjau namo ir daugiau į darbą negrižau. Mūsų felčerė — rusaitė — pripažino ischiją ir nukreipė į rajoninę Oliokminsko ligoninę gydytis, bet mūsų viršininkai niekaip nesurado arklio man nuvežti, nors arklių buvo apie šimtą.

Taip aš blaškiausi visą mėnesį ant savo gultų, dieną ir naktį nesumerkdamas akių. Rytą ir vakarą dar, be skausmų, kėsdamas didelį karštį mūsų „šutintuvo“, kuris buvo raudonas kaip pati ugnis, o naktį šalčio, nes „šutintuvui“ nesikūrenant, prie sienos temperatūra kone 0⁰. O mano kojėlė ir strėnos taip bijojo šalčio.

Jau nuvargintas ilgos nemigos ir skausmų, prieš rytą užsnūdavau, bet vis vien girdėdavau sunkų mano draugų alsavimą ir atodūsius. Tai buvo mano miegas. Gerosios mūsų moterėlės, ypač Lozoraitienė ir jos vyras, mano draugas Kazimieras, atnešdavo iš virtuvės virto šilto vandens ir dar šio to. Mažai aš valgiau ir 800 g duonos likdavo nesuvalgyti, kuriuos anksčiau kaip medų prarydavau.

Taip slinko man sunkios gyvenimo dienos. Aš blaškiausi, skausmai didėjo, bet arklio vis nebuvo mane nuvežti į ligoninę.

Vėliau, man pasveikus, Lozoraitienė pasakojo, kad ji stebėdavo mane ir mano akys jai atrodėdavo kaip pamišusios.

Vieną naktį staiga kažkas pasibeldė į mūsų barako duris. Tai buvo arklininkas iš kalinių lagerio, atvarytas viršininko, nes staiga susirgo arklys. Esą negalima laukti dienos, nes arklys stipriai serga.

Tik dabar aš supratau, ką reiškia Tarybų Sąjungoj žmogus ir arklys.

Arklys pastips — koks nuostolis valstybei, o baltasis vergas mirs — jų Pabaltyje yra, daugiau atsivešim.

Jei ne žibalo trūkumas, aš dar ilgai būčiau blaškęsis ant savo gultų skausmuose ir blakių ėdamas, o gal būčiau ir pabaigęs vargingas dienas.

Mūsų Juodąjį — veterinorių — komandiravo į Oliokminską žibalo parvežti, o kartu paėmė ir mane.

Kazimieras davė savo ilgus lietuviškus kailinius, paguldė mane į rusiškas žemas roges, ir aš palikau baraką bei miškų gūdumą.

Lėkė pro mano akis statūs snieguoti Oliokmos krantai, pasipuošę apšerkšnijusiais, rūke paskendusiais miškais, nes mes važiovome Oliokmos ledu.

Privažiavome Leną. Jos krantai vienas nuo kito vos užmatomi pro šalčio rūkus. Privažiavome rajoninį miestelį Oliokminską.

Tą dieną manęs nepriėmė į ligoninę ir aš apsistočiau pas lietuvius, gyvenusius Oliokminske viename nedideliame kambaryje 20 žmonių. Tai buvo visi nedarbingieji, palikti miestelyje. Naktį šiaip taip suguldavo ant grindų, tik viena moteris G. turėjo mažą suoliuką ir ji tą naktį užleido jį man kaip ligoniui. Rytojaus dieną priėmė mane į ligoninę. Nurengė visus mano lietuviškus rūbus, atidavė į sandėlį saugoti, o mane nuvedė į vonią. Įkėlė į ją sanitaras ir liepė praustis, kad neliktų „palydovų“. Aš maudžiausi, bet pats nustebau ir nusigandau pamatęs savo menką kūną. Tai buvo tik kaulai, aptraukti oda. Tuomet suabejojau savo likimu.

Prasidėjo mano gydymas. Vyriausias gydytojas buvo išvykęs į rajoną kaip komisijos narys. Vyrus ėmė į kariuomenę, nes ją nuolatos reikėjo papildyti. Tai buvo 1942 metų žiema, įnirtingų mūšių žiema prie Stalingrado. Ligoninėje buvo likusi jauna gydytoja žydaitė. Diagnozė buvo aiški, reikėjo tik gydyti. Matyt, buvo girdėjusi iš vyr. gydytojo, kad reikia gydyti aspirinu. Taip ji mane ir maitino aspirinu beveik visą mėnesį, kol sugadino širdį. Per dieną turėjau jo suvalgyti 5 tabletes. Dar skystu tepalu trindavo man skaudamą koją. Bet mano kojėlė nesitaisė. Aprimdavo skausmai privalgius aspirino, bet tik laikinai. Vizitacijos metu gydytoja ir sesutė žiūrėdavo į auksinį sutuoktvių žiedą ant mano rankos ir kalbindavo mane, kad joms padovanočiau. Bet aš to gero nesiruošiau padaryti.

Vieną popietę, privalgęs aspirino, pradėjau mirti. Atbėgo sesutė ir mane išgelbėjo kamparo injekcija. Nuo to laiko liovėsi mane juo maitinę, bet aš įsigijau antrą ligą, kuri lydi mane visą gyvenimą. O mano širdis buvo tokia stipri, aš ja taip didžiavausi.

Artinosi 1942 metų gruodis. Atvykusi nauja gydytoja manęs irgi neišgydė. Jau laikas mane išrašyti iš ligoninės, nes ligonį ten laiko tik vieną mėnesį, nesvarbu, pagijo ar ne. Atsimenu ir tą 1943 metų rytą, kai skausmai dar padidėjo, aš nosisukau į sieną, kad niekas manęs nematytų, ir verkiau kaip mažas vaikas. Prisiminiau namus, šeimą, ir tai, kad aš jos daugiau nematysiu. Ypač prieš akis stijo vyriausios dukrelės paveikslas, gal dėl to, kad daugiau mudu draugavome. Verkiau, nes mano ateitis buvo beviltiška, ir pirmą kartą aš puoliau į pesimizmą.

Po Naujų metų mane išrašė iš ligoninės ir paskyrė ambulatorinį gydymą. Privalėjau dar 3 savaites išgyventi Oliokminske ir kartą per savaitę ateiti į ambulatoriją, kad suleistų man vaistų, kurių dar tuo metu nebuvo gavę.

Atgavęs senuosius rūbus, pasiramsčiuodamas lazda, vos parėjau pas lietuvius, kur buvau apsistojęs pirmą kartą. Jie mane priėmė, ir geroji ponja G. man vėl užleido suolelį.

Ligoninėj, nors maistas buvo blogas, bet vis šiaip taip maitinausi.

Dabar liko tik 800 g duonos ir daugiau nieko. Ir tai galvą sukau, kur aš gausiu pinigų duonai išsipirkti, nes mano ištekliai pasibaigė, o kostiumą, kurį Juodasis davė parduoti vienai lietuvei,— jinaį jį pardavė, bet pinigus išleido vaikams pamaitinti. Pravalgydino, nes jai reikėjo maitinti du mažus vaikus ir sergančią seserį.

Aš likau be pinigų ir sveikatos. Skolintis pinigų duonai išsipirkti, kai žmonės patys jų neturėjo arba mažai turėjo, nebuvo prasmės.

Laužiau galvą, kur jų gauti. Apgalvojau visus savo daiktus, kuriuos galėčiau parduoti, bet aš su savim jų neturėjau, jie buvo palikti miškuose.

Galų gale apsistočiau prie savo naujų veltinių, kuriuos gavau pirkti tuoj atvykęs į miškų pramonės punktą. Jie buvo naujutėliai, vos porą mėnesių nešioti. Už juos galėjau gauti gerus pinigus. Bet ir man pačiam reikėjo apsiauti, negi basas vaikščiosi?

Bet skęstantis net šiaudo griebiasi.

Ir aš vieną dieną su dideliu vargu išsirengiau į turgų. Vos į jį nušliaužiau pasiramsčiuodamas lazda, vilkdamas koją.

Žmonių nedaug ir tie patys mažai ką turi parduoti. Aš pastebėjau vieną jakutą apyblogiais nacionaliniais veltiniais, ir jį užkalbinau, ar nenorėtų pirkti naujų — manusius. Mielu noru, sutiko jis. Ir mudu, ilgai nesiderėję, sulygome. Jis nupirko manusius, o aš jojo. Žinoma, man dar liko keletas rublių kišenėje ir aš galėjau tuo tarpu pramisti. Laimingas buvau, kad nors tuo tarpu nustūmiau vieną bėdą nuo galvos. Gyvenau pas lietuvius, tikriau sakant, gulėjau dieną ir naktį ant savo suoliuko, nenusirengęs, kankinamas skausmų ir laukiau dienos, kada galėsiu eiti į ambulatoriją.

Maitinausi vien 800 g duona. Mane visai apsėmė gyviai — nelaimės draugai.

Galų gale sulaukiau tos laimingos dienos ir vos nuėjau į ambulatoriją. Priėmė gydytoja ir praktikantė. Liepė nusirengti ir strėnose, arčiau sėdmenų, ieškojo nervo. Ilgai gydytoja aiškino praktikei, kur ir kaip reikia suleisti vaistus. Nežinau, kuri iš jų suleido.

Po savaitės vėl liepė ateiti. Nuėjau, bet vargas man buvo su rūbais, nežinojau, nei kur juos dėti ar kabinti,— jie knibždėjo.

Po antro suleidimo kojai pasidarė geriau. Praėjo didieji skausmai. Po trečio liepė ateiti į komisiją. Komisija davė antro laipsnio invalidumo pažymėjimą ir liepė važiuoti namo. „Pagydytas“ sugadinta širdimi grįžau į namus.

Pakely bevažiuodamas sustojau pas lietuvius pasišildyti. Viena lietuvė pavaišino papločiais, keptais iš bulvių lupenų. Ji dirbo virtuvėje, todėl lupenų gaudavo. Buvo labai skanu, nes aš 3 savaites nieko daugiau burnoj neturėjau, tik duonos.

Sugrįžau į vadinamuosius namus ir prisistačiau dalies viršininkui, parodęs antros grupės invalidumo pažymėjimą. Jis perskaitė, pametė ant stalo ir šypsodamasis tarė:

— Eik į kiemą ir kirsk malkas, kai sušalsi ir pavargsi, nueisi į baraką pasišildyti. Kito darbo aš tau neturiu.

Mat pažymėjime buvo parašyta, kad negaliu dirbti šaltyje ir stovėdamas.

Su širdies skausmu išėjau iš kontoros, žinodamas, kad už kyšius viskas yra. O kur buhalterija, sandėlininkai, ūkvedžiai. Tu, bandite, pagalvojau, tau žmogus yra niekis. Ir kuomet aš pabėgau be leidimo ir grįžau į Lietuvą, vienas iš motyvų buvo atkeršyti tam žmogui. Man kaip tik tai suteikdavo jėgų ir ištvermės sunkiomis valandomis.

Sugrįžęs iš ligoninės, radau tautiečius pakrikusius. Vienas sirgo vienokia liga, kitas kitokia. Mano artimiausias draugas Kazimieras buvo nušalęs kojos nykštį, jis pradėjo gangrenuoti, teko skubiai nupjauti. Be to, turėdamas dvi mažas dukteris ir nedarbingą žmoną, sunkiai gyveno. Jos, kaip nedarbingos, gaudavo 400 g duonos. Todėl jis parėjęs iš darbo rasdavo dažniausiai suvalgytą duoną. Ką tėvas gali sakyti savo alkanam vaikui? Jis tik kentėjo.

Esant man ligoninėj, jis apčiupinėjo mano maišiukus ir rado šiek tiek kruopų, svogūnų. Juos suvalgė. Suvalgė iš bado.

Aš sugrįžęs ir neturėdamas ką valgyti, stvėriausi už savo atsargų. Bet radau tik kaulą nuo ano, Lietuvoj įduoto kumpio.

Kumpį valgiau vežamas į Sibirą, Altajaus kalnuose, o Jakutijai liko tik kaulas. Graužiau jį kaip alkanas šuo, neturėdamas ką daugiau valgyti, ir galvojau, ką galėčiau parduoti, kad išbrischiau iš tos klampynės. Bet nieko nesugalvojau.

Kelias savaites tryniausi po kiemą ir jo pakraščius, ieškodamas vienur kitur medį nukirsti ir padaryti malkų. Nesisekė man darbas, nes neturėjau nei jėgų, nei sveikatos, o tuščią pilvą vis reikėjo veržti.

Apipuolė mane visai gyviai, ir aš buvau ne žmogus, bet šešėlis arba pabaisa, slankiojanti po kiemą, vilkdama dešinę koją.

Aš stebėjau savo viršininką, išsirpusį, raudoną, svyruojantį po naktinių vaišių su tarybine „aristokratija“, ir galvojau — štai kur komunizmas, štai kur žmogus žmogaus neišnaudoja, štai kur visi lygūs.

Gal dar būčiau šliaužiojęs po kiemą, kol būtų nenuvežę į kalnelį, jei ne Juodojo nuopelnas. Jis mane užjautė, ir supratau, kad tai jis rekomendavo skirti mane arklį į kalinių lagerį.

Noriu priminti ir liūdną Juodojo likimą. Jis mokėjo prie viršininkų prieiti, turėjo kandų liežuvi. Ir saugumas paspendė jam spąstus. Viename išgėrime kažkas metė dviprasmišką anekdotą, Juodasis nusišypsojo ir dviprasmiškai pataisė. To užteko, jį ten pat areštavo ir nuteisė kalėti.

Kalinius barža vežė į Jakutską, jie sukilo prieš sargybinius. Į baržą šaudė. Ji skendo, ir kartu su kitais pasiglemžė Lenos gelmės ir Juodąjį. O gal tyčiom tai buvo padaryta — kas supras pasaulio gudrybes?

Mane paskyrė lagerio arklių šeriku.

Vieną dieną lagerio arklių viršininkas, totorius, pasisodino mane į rogutes ir Oliokmos ledu atsidūrėme už 8 km nuo mūsų gyvenvietės. Vidury miškų, prie tos pačios upės, buvo kalinių lageris.

Pirmą kartą iš arti išvydau aptvarus, matytus vežant Angara ligi Lenos. Ten jie buvo tušti, o čia pilni žmonių. Ta pati aukšta lentų tvora, apipinta spygliuota viela, tie patys aukšti bokštai kampuose sargybiniams stovėti, tie patys dideli vartai.

Šalia spygliuoto aptvaro dar keli pastatai, kurie neįėjo į draudžiamą zoną. Tai buvo puikūs lagerio viršininko, komendanto ir kiek paprastesni sargybinių pastatai. Tarp jų ir mūsų, arklį, trobelė su pakinkine, keliais sandėliais, krautuve ir kontora.

Mes, penki žmonės, vos tilpome savo lūšnelėj, žinoma, pilnoj blakių. Iš mūsų penkių tik vienas buvo laisvas, tai arklį viršininkas, mobilizuotas iš kolūkio kaip geras arklių prižiūrėtojas, aš buvau pusiau laisvas, nes mano judėjimo riba buvo rajonas, ir trys lagerininkai, kurių judėjimo riba buvo arklidės, mūsų lūšna ir lageris.

Man pavedė 10 arklių šerti, valyti ir prižiūrėti. Aš juos turėjau priimti grįžus kaliniams iš darbo, laikyti pririštus lauke kol išdžius ir tik tuomet vesti į vadinamąją arklidę ir šerti. Jei sušilusį arklį pašersi ar pagirdysi, jis gali stipti, mat tokia jakutiškų arklių prigimtis. O arklių buvo gražių ir stiprių. Jie buvo nedidukai, apvalūs, plačiapečiai; buvo įvairaus plauko: juodi, sarti, bėri, šyvi.

Vienas žydelis iš Lietuvos, buvęs arklių pirklys, man sakė:

— Jei man leistų jakutų arkliais prekiauti, aš Tarybų Sąjungai daugiau aukso uždirbčiau negu jie gauna iš aukso kasyklų.

Iš tikrųjų jakutų arkliai buvo stiprūs, patvarūs ir nelepūs. Jie pasitenkino paprastu šienų, nuo kurio mūsų arkliai būtų pastipę ir sušalę tokiose arklidėse. Arklidės tai pastatas, kurio sienos eglišakių, kad sulaikytų sniegą, ir stogas paprastų medžių šakų, o ant jų sumestas arkliams šienas. Šienas čia pat, nei nešti, nei vežti. Jį nuolatos papildydavo kolūkiečiai, atveždami prievolę.

Arklius pradėdavo šerti maždaug po 2 valandų grįžus iš darbo. Šerdavo visą naktį su pertraukomis, o vidurnaktį duodavo avižų. Paskui girdydavo, o prieš rytą — valydavome. Taigi mūsų darbas buvo visą naktį su pertraukomis, kurių metu eidavome į namelį pasišildyti ir užsnūsti. Vienam iš mūsų reikėdavo visą naktį nemiegoti, budėti, kad arkliai nepasileistų ar ko nepasidarytų. Be to, reikėdavo kūrenti krosnį namelyje, kur džiūvo pakinktai. Rytą, kaliniams su arkliais išėjus į darbą, valydavome arklidę, kas buvo sunkiausia, nes mėšlas sušaldavo ir jį reikėjo kirste kirsti. O tam reikėdavo jėgų ir laiko. Todėl, visą naktį mažai migęs, o ir dieną mažai pailsėjęs. Be to, mūsų namelis buvo pilnas blakių. Bet man jau vis tiek buvo geriau, nes gaudavau pastovų atlyginimą, be to, darbas nesunkus ir nuolatos galėjau pailsėti. O svarbiausia, aš priėjau prie maisto šaltinio — avižų. 800 g duonos buvo tik priedas prie mano pasigaminto maisto. Aš avižas džiovindavau ant skardos pakinktinėje arba savo namely, jas trindavau ant lentos su buteliu, išpūsdavau kevalus ir turėdavau puikiausių kruopų.

Iš avižų pasidaryti kruopas mane išmokė bendradarbiai kaliniai. Išsekęs kūnas pradėjo atsigauti, nors koją vis vilkau šlubuodamas. Didelių skausmų nejaučiau, bet liga buvo padarius savo. Tik bėda buvo su gyviais. Nors kas šeštadienįėjau pirtin, prausiausi, ploviau baltinius, bet ką padarysi, kai pilni rūbai ir guolis. Nuo jų mane išgelbėjo sanitarinė komisija. Pasirodžius dėmėtajai šiltinei, jiėjo per visus gyvenamus namus ir barstė rudus miltelius ant drabužių ir patalynės. Aš net nebuvo tada namuose. Tik radau savo gultus ir drabužius apipiltus. Aš miltelius net rinkau nuo kitų lovų, kad turėčiau kuo apsiginti nuo parazitų.

Laimė — jie mane išgelbėjo.

Po kiek laiko pas mus apsigyveno šikšnius, pakinktų taisytojas. Čigonas. Rūkydavo ilgą pypkę ir taisydavo pakinktus. Jis pasakojo mums įvairių nuotykių iš savo gyvenimo, taip pat apie medžioklę Jakutijos miškuose ir žūklę jos upėse ir ežeruose. Aš klausiausi, klausiausi ir mane paėmė noras tapti medžiotoju.

Ant sienos kabėjo jo medžioklinis šautuvas ir šovinių diržas. Aš paklausiau jį, kiek norėtų už jį ir šovinius.

— Duok man odinį portfeli, kuris guli ant tavo lovos,— atsakė jis.

Sutikau, ir šautuvas su keletu šovinių tapo mano nuosavybe. Laukiau tik pavasario, kada parskris antys.

Lageris turėjo savo virtuvę ir kepyklą. Vandens vežėjas buvo kalinys totorius. Jis turėjo teisę išvažiuoti už aptvaro ligi upės, prisisemti vandens į statinę ir grįžti atgal. Palydovo neturėjo, juo vadovybė pasitikėjo.

Vieną kartą, man esant prie kelio, sustojo ir užkalbino mane, ar negalėčiau jam nupirkti degtinės. Žadėjo atsilyginti duona ir miltais. Aš sutikau, tik pareikalavau pinigų. Ir kai važiauvau avižų į senąją gyvenvietę, ten krautuvėj nupirkau degtinės. Pusę jos nusipyliau ir pripyliau vandens. Parvežęs perdaviau, o jis man atsilygino duona. Buvo patenkintas, tik sakė esanti silpna ir klausė, ar neturiu daugiau.

— Turiu,— atsakiau,— bet ta už mano pinigus.

Jis mielu noru paėmė ir tą — sumokėjo man pinigus ir dar pristatė miltų ir duonos.

Taip prasidėjo prekyba. Aš jam pristatydavau degtinės, o jis man — miltų ir duonos. Tą vandenėlį ir šiandien aš laikau šventu. Jis padėjo išgelbėti mano gyvybę.

O paslaptis tokia: lagerių kepėjas alkoholikas, be degtinės — nė iš vietos. Jis davė miltų ir duonos, kad tik gautų degtinės.

Pradėjau sočiai pavalgyti, ir mano jėgos ėmė atsistatyti.

Man, kaip arklininkui, tekdavo vežti arkliams avižų į mišką. Tomis pačiomis rogėmis veždavo ir kaliniams pietus į mišką. Kol kaliniai valgydavo, aš šerdavau arklius, jiems papildamas avižų ant sniego. Kai kurie kaliniai, išgeltę kaip vaškas, eidami pro šalį griebdavo avižas ir pildavosi į kišenę arba tiesiai į burną ir jas rydavo su didžiausiu apetitu. Man gaila būdavo tų svyruojančių, išgeltusių būtybių, aš užjaučiau juos, nes pats buvau panašioje padėtyje.

Stengiausi nosisukti ir nematyti.

Bet kaip buvo skaudu, kai kiti kaliniai (rusai) apskundė mane viršininkui, kad skriaudžiu arklius.

Šalia aptvaro stovėjo gražūs namai. Juose gyveno lagerio viršininkas ir komendanto šeima. Blizgėjo nušveisti langai, baltavo skalbiniai prieš saulę, o viršininkai, sotūs ligi gerklei, džiaugėsi šeimos laime. Jų žmonoms su vaikais buvo tikras rojus. Jie jautėsi kaip trečiame danguje, kada šalia jų ir jiems patarnaudamos slankiojo išgeltusios, alkanos būtybės, vos nevirsdamos šluodavo takelius. Tai buvo baisus vaizdas, tai buvo du pasauliai: išrinktųjų ir pasmerktųjų, tai buvo tarybinė lygybė, aš jos užmiršti negaliu. Tas vaizdas ypač ryškus balandžio mėnesį, kritišką kalinių mėnesį, kada gamtoje vyksta persilaužimas.

Tuomet tas svyruojančias, išgeltusias būtybes nedrįsdavo varyti į darbą, nes iš jo tekių parvežti.

Ką gali suvalgyti badaudamas žmogus, net negalima įsivaizduoti.

Prie mūsų arklidės buvo namelis, kuriame vienas kalinys vadinamas Jonu Kurčiuoju (*Ivan gluchoj*), galąsdavo pjūklus.

Vieną rytą, kaliniams vedantis arklius į darbą, dešimtininkas man sako:

— Žiūrėk, Jonas Kurčiasis vaikosi šunį.

Tikrai, jis vaikėsi šunį, kurįs tąsė kažkokias žarnas, išsikasęs iš mėšlyno. Vargšas norėjo jas atimti. Tai neseniai išsimetusios komendanto kumelės žarnos. Jas virdavosi ir valgė.

O kumeliuką Kurčiasis Jonas su komendanto arklininku virė ir valgė kaip didžiausią skanėstą. Juodu „puotavo“ visą savaitę.

Vieną rytą aš nuėjau į sandėlį paduoti kažkokį įrankį kaliniui. Jis nusekė paskui. Kai aš ieškojau įrankio, jis su didžiausiu atsargumu sėmė ir pylėsi avižas į kišenes ir maišelį. Aš nusidaviau nematęs. Rytojaus dieną, sutikęs mane, sako:

— Jūs geras žmogus, matyt, ne rusas. Taip skaniai pavalgiau.

Kaliniai suvalgydavo batus, jei jie būdavo odiniai.

Todėl mirtingumas buvo didelis. Kiekvieną rytą rasdavo vieną ar kelis negyvus. O laidodavo netoli kalnely, bendram kape.

Pavasari ypač pablogėdavo, kai atgydavo gamta, sužaliuodavo medžiai ir žolė.

Ne vienas iš kalinių stengdavosi pabėgti. Tada aš jau buvau paskirtas sielių naktiniu sargu. Arkliai buvo nereikalingi ir paleisti į ganyklas: miškų balas.

Kiekvieną rytą apie 9 val. išvysdavau žiaurų vaizdą.

Iš toli pamatydavau atjudančią juodą masę. Ji palengva artinosi. Tai buvo kalinių minia, iš visų pusių apsupta kareivių, atstačiusių šautuvus su durtuvais. Kas antras turėjo šunį.

Šalia juodosios minios jojo lagerių komendantas. Jo arklys, gerai įšertas, šoko piestu ir buvo vos suvaldomas. Arklio šeimininkas irgi ne blogiau atrodė.

Minia ėjo klupdama ir svyruodama, surikiuota po keturis. Dažnai gretos iširdavo, ir palydovams tekdavo jas atstatyti raginimais ir šautuvų buožėmis. Minia klupo, bet ji privalėjo eiti. Tai buvo „šaunūs darbininkai“.

Aš kiekvieną kartą sudrebėdavau, pamatęs tą minią. Juk ne vienas iš mano tautiečių baigė savo dienas panašiuose lageriuose. Ir man stojosi akyse Krasnojarsko miškai, kur 1941 metais buvo nuvežti mūsų vyrai. Jų liko tik 5% .

Taip tirpo Tarybų Sąjungoj užgrobtos mažosios tautos ir „nepageidaujami“ elementai.

Juk Hitleris lagerių idėją pasisavino iš Tarybų Sąjungos. Vokiečiai — lagerių viršininkai ir prižiūrėtojai — nuteisti ir daugelis sušaudyti. O Tarybų Sąjungos lagerių viršininkai ir prižiūrėtojai net apdovanoti.

Koks skirtumas pasauly!

Kai ta minia pasiekdavo sielius, sustodavo. Sargybiniai lipdavo į medinius bokštus, pastatytus prie medžių štabelių, kiti išsirikiuodavo netoliese, likusieji grįždavo.

Kaliniai, pasiskirstę brigadomis, pradėdavo darbą: ritino upėn medžius ir rišo sielius.

Artinosi Velykos, apie jų datą sužinojau iš atvykusių lietuvių. Laukiau labiau negu Lietuvoje. Atrodė, man jos atneš laimės ir džiaugsmo. Laukiau ir atgimstančios gamtos. Mano koja taisėsi, nors vis labiau šlubavau. Laimingas buvau, kad galėjau ligi sočiai pavalgyti duonos ir savo gamintų kruopų. Išsekęs kūnas pradėjo atsigauti. Ėmiau kalbėti apie prabėgusius netolimo gyvenimo įvykius ir juos atgaminti savo vaizduotėje. O jų buvo įvairių: liūdnu, tragiškų ir net baisių. Rašiau dienoraštį, kurį pradėjau plaukiant Lena. Deja, nors ir gailėdamas, prieš kelionę į Lietuvą jį sudeginau. Blyksteldavo ir viena ir kita mano svajonių eilutė, bet liūdna, kaip ir mūsų gyvenimas, nes tauta sutrypta, sumalta, išniekinta. „O vienok, Lietuva atsibus gi kada...“, liūdnai skambėjo ausyse Maironio žodžiai.

Aš kartais verkiau, verkiau už auksą ir dolerius parduotos mūsų laisvės. Verkiau tų nekaltų aukų, ypač vaikų ir net kūdikių, kurie liko Altajaus kalnuose ir šaltuose Jakutijos sniegynuose. Kartais keikiau banditus, mažųjų tautų smauglius ir naikintojus. Aš neradau nė vienos didžiosios valstybės, kuri nenaikintų ir neišnaudotų mažos tautos, nors jie skelbiasi esą jų užtarėjai ir globėjai. Gražios idėjos jiems tik priedanga.

Dabar, kai kūnas atsigavo, pradėjo atsigauti ir mano dvasia.

Aš buvau ne caro tremtinys A. Mickevičius, kuris po Petrapilio ir Maskvos salonus skaitė caro kunigaikščiams, grafams ir jų damoms kūrybą, bet buvau tas paniekintas, badu marinamas vergas, pastatytas kartu su puslaukiniu jakutu kirsti ir vežti mišką. A. Mickevičius buvo caro tremtinys, o aš — Tarybų Sąjungos.

Kaip „žiauriai“ caras elgėsi su savo tremtiniais, o kaip „humaniškai“ Tarybų Sąjunga, suprantate patys.

Ar tik rusų komunistai žiaurumu ir nežmoniškumu daug kartų nepralenkė caro?! O kokios gražios jų idėjos: visi žmonės, visos tautos — lygūs, žmogaus neišnaudoja. Ar tos idėjos ne priedanga nuslėpti mūsų imperializmui ir sąlygos išnaikinti mažesnes tautas. Norom nenorom man lindo į galvą tokios mintys.

Vokiečių hitlerininkai atvirai skelbė, kad kitos tautos jiems tik mėšlas, ant kurio turi išaugti vokiškas grūdas.

O rusų komunistai tai darė prisidengdami gražiomis idėjomis ir slapta.

Į tuos klausimus ieškojo atsakymo mano suvargusi dvasia. Ir jį rado. Rusų komunistų imperializmo-šovinizmo tikslai pridengti ir net paslėpti gražiomis idėjomis, o tikslai tie patys kaip hitlerininkų.

Jeigu aš, mokytojas, buvau komunistams priešas, tai koks galėjo būti priešas vargšas lietuvis geležinkelietis, paprastas darbininkas, kuris mirė lageriuose, o jo žmona Altajaus kalnuose, palikdama tris mažus vaikus. Kuo kalti vargšai vaikai?!

Tegul į šį klausimą atsako rusų komunistai.

Artinosi pavasaris. Išgeltusių, svyruojančių kalinių skaičius vis didėjo apie lagerius ir „aristokratijos“ rūmus. Jų daugėjo ir kalnelyje, bendrame kape.

Prabėgo ir Velykos, mano taip lauktos, neatnešė man jos nei naujo, nei įdomaus, tik saulutė vis aiškiau švietė ir lipo aukščiau horizontu. Ant Oliokmos kranto didelės prikirstų medžių krūvos. Tai buvo ženklas, kad baigiasi žiemos darbai. Saulutės atokaitoje žemė pradėjo išlįsti iš po sniego. Sniegas pasidarė minkštas ir vandeningas. Ant Oliokmos ledo pasirodė balos. Linksmiau pradėjo čirškėti paukščiai. Pasirodė vienas kitas laukinių ančių pulkelis. Mūsų arkliai po sunkaus darbo išseko. Juos reikėjo atgaivinti, bet baigėsi pašaras, ir nebuvo kuo. Gegužės mėnesiui einant į pabaigą, kai sniegą visai nuleido, vadovybė nutarė arklius ginti į ganyklą.

Vieną dieną didesnę jų dalį perplukdė per upelį, įtekantį į Oliokmą, ir paleido į balas be jokios priežiūros, ten nebuvo jokios žolės.

Aš prisimenu tuos svyruojančius, išsekusius arklius, nutrintom nugarom ir šonais: jie vos galėjo perplaukti upelį. Prisimenu aš juos ir vidurvasarį, kuomet medžiodamas po krūmus, pamačiau juos ir nustebau. Tai buvo ne arkliai, o žirgai, neišpasakyto gražumo: sprandai lenkti, apvalūs, kaulų nė žymės, blizgantys saulėje. Jie vaikščiojo susiskirstę kaimenėmis, kiekvienas eržilas turėjo savo būrį, jį vedžiojo ir saugojo nuo pavojų. Neprileido prie savo kaimenės ne tik svetimo eržilo, bet stojo į grumtynes su meškomis ir net pavojinga buvo žmogui prieiti. Jie pasidarydavo laukiniai. Ir rudenį, kai reikėjo pagauti pakinkyti į roges miškui vežti, buvo daug vargo.

Kai susitikdavo dvi arklių kaimenės, eržilai stodavo į žūtbutinę kovą. Jie stengdavosi kąsti vienas kitam į gerklę ir paimti savo priešo kaimenę.

Kai arklius puldavo lokys, jie stodavo ratu, o į vidurį suvarydavo kumeliukus, eržilas eidavo pasitikti lokio ir jį kirsdavo priekinėmis kojomis, spirdavo užpakalinėmis. Jei lokiui pavykdavo prieiti prie rato, arkliai jam spirdavo. Tai man pasakojo jakutas piemuo.

Kita, mažesnė arklių dalis, liko prie lagerių. Juos man vienam teko prižiūrėti ir ganyti, nes vyriausias arklininkas buvo išsiųstas į kolūkių kalinius grįžo į savo aptvarą. Šerti nebuvo kuo, tai man teko naktimis juos ganyti. O ganykla už 5 km, ant Oliokmos kranto. Kadaise ten buvo jakuto gyvenvietė, nes dar buvo likusi trobelė, tik be langų, durų ir su sugriuvusiu židiniu. Aš privalėjau arklius nujoti į ganyklą, per naktį juos ganyti ir ryte 9 val. parjoti, kad su jais kaliniai galėtų dirbti.

Atsimenu vieną naktį. Surikiavęs arklius po keturis, nujojau į ganyklą. Supančiojau ir paleidau. Pats nuėjau į apleistą jakuto namą, susikūriau ugnį ant buvusio židinio, pasidariau lovą iš dviejų lentų, ramiai atsiguliau ir valgydamas duoną, kurią buvau gavęs išjodamas,

svajojau apie savo gyvenimą. Ar ilgai, nežinau. Tokioj idilėj mano užmigta. Atsibudau — ugnis bebaigianti užgesti, duonos kšnis burnoj dar nesuvalgytas. Aš šokau kaip įdiegtas nuo lentų ir pirmas mano rūpestis — Kur arkliai. Bėgau jų ieškoti. Laimei, radau visus. Lengviau atsidusau ir daugiau nebandžiau užmigti.

Joiau rytą namo, jie žengė lėtai, lyg nujausdami sunkų darbą. Aplinkui žaliavo pušys, jų geltoni lyg vaškas liemenys skendo prieblandoje. Miškas ramus, tylus. Tik kur ne kur stukseno genys, tas amžinas miško kalvis, ieškodamas pusryčių. Aušo rytas, blaivėsi diena. Mane apėmė ilgesys ir aš užtraukiau giesmę: „Marija, Marija..." paskui dainą. Mano balsas skambėjo Jakutijos miškais ir plaukė toli toli... Aš pats stebėjau gražumu ir bangavimu. Paskui ne vieną kartą, jodamas namo, dainavau. Daina atgaivindavo, suteikdavo jėgų ir vilties.

Beganydamas arklius, pastebėjau, kad į balą, esančią ganykloje, rytais atleikia laukinių ančių pulkelis. Viena kartą pasiėmiau šautuvą, pirkimą pas čigoną. Rytą, beaužtant dienas, atskrido antys. Aš jas pastebėjau. Ant balos kranto augo kelios eglės, lauko eglės—šakotos, dengia net žemę. Jų priedangoj prislinkau prie balos, atsiguliau prie vienos kamieno, nusitaikiau ir šoviau į artimiausią antelę, kuri ramiai turškėsi vandenyje. Pasigirdo šūvis, jis nuskambėjo miškuose, o antys su didžiausiu triukšmu pakilo iš balos ir nuskrido. Mano auka pasviro ant šono ir liko beplūduriuojanti. Nušaut tai nušoviau, bet paimti negaliu. Nusimoviau kelnės, bandau bristi, bet gilu, o vanduo šaltas. Ieškojau išeities. Suradau ilgą, nudžiūvusią medžio šaką. Aš ją įbridęs pasiekiau antį ir išsigriebiau. Koks buvo mano džiaugsmas! Tai buvo didelė raiba antis. Tą rytą grįžau su laimikiu ir, atidavęs arklius, net nemigęs, ėmiausi šeiminingės darbo. Po valandos puode virė antis su mano gamintomis krupomis, o ant viršaus plaukė didelis sluoksnis taukų. Skanus kvapas sklido į visas puses. Aš buvau laimingas. Tikrai, po valandos kitos jau puotavau, puotavau skaniau už grafus, kunigaikščius, net karalius. Mano puota tęsėsi kelias dienas. Taip pirmą kartą po dvejų metų valgiau mėsos. Net būdamas Lietuvoje nesu taip skaniai valgęs. Dabar apėmė mane medžioklės aistra. Ir aš tapau Siaurės Sibiro, Jakutijos neįžengiamų miškų, kur žmogaus koja nėra stovėjusi, „garsiuoju" medžiotoju.

Pavasaris visai išaušo. Žemė telkšnojo vandenyje. Miškuose atsivėrė liūnai. Parskrido visi pavasario paukščiai. Man ypač rūpėjo medžiojami. Girdėjau miškuose verkiantį paukščio balsą. Tai buvo verksmas gaigaliuko, puošnaus gaigaliuko su poverplunksnomis. Ko jis verkė?! Gal prarastos meilės, gal paliktos žmonos, o gal ieškodamas ir viliodamas naują meilę. Kas supras?! Jis mane viliojo ir traukė.

Dažnai, parjojęs arklius iš ganyklos, ėjau į miškus, kur girdėjau jo verksmą. Lindau per brūzgynus, rangiausi po išvirtusius medžius, bridau per klampynes ir pelkes, kurios baigė atsiverti. O ten jis daugiausia verkė žuvusios žmonos ar ieškodamas naujos. Bet vis neteko prieiti arčiau, kad galėčiau nušauti, nes traškančios po kojomis medžių šakos pranešdavo jam apie pavojų.

Bet vienas kartas nemelavo. Nuviliotas jo verkiančio balso, atsidūriau miško gilumoj. Išgriuvę medžiai pastoję man kelią, draskė rūbus, rankas per juos besirangant. Verkiantis balsas vis artėjo. Aš sulėtinau žingsnius, pradėjau atsargiau eiti, kad neužlipčiau ant šakų ir nenubaidyčiau aukos. Pamačiau nedidelę balą ir joje milžinišką eglę, kuri buvo išgriuvusi ir

šaknimis bei keltu sudarė lyg skydą. Aš už jo pasislėpiau, nes verksmas sklido čia pat. Ir pamačiau baloj, prie išvirtusios eglės viršūnės, mažą gaigaliuką. Vargingai nusitaikiau pro medžių šakas ir šoviau. Pašoviau. Aš, kaip plėšrus laukinis žvėris, nežiūrėdamas, kad klimpstu beveik iki kelių į liūną, paknopstom pribėgau prie savo aukos, nors eglės šakos draskė man veidą ir rankas. Išvydau ją palindusią po eglės kamieniu ir besislepiančią, stvėriau abiem rankom. Tai buvo puikus, gražus gaigaliukas. Žalsvai melsvos plunksnos žėrėjo saulėje. Akys negalėjo atsigėrėti. Paėmęs bebaigiančią mirti auką, ėjau namo, o batai buvo pilni purvo ir šliuksėjo. Parėjęs namo, parodžiau savo viršininkui totoriui. Tas sako:

— Tai verkiantis gaigaliukas.

Gailėjau aš jį nušovęs, nes man iš jo naudos buvo maža, o sunaikinau gražų Sibiro paukštelį.

Taip prasidėjo mano medžioklės.

Daug naktų išsėdėjau ant sielių, tų baltųjų naktų, kurios nesumerkia akių, ir svajojau, dūmojau apie prabėgusią jaunystę, atgimstančią tėvynę, savo šeimą, tėvus, brolius, seseris, tėviškę, paliktą kažkur toli toli... ji tik kaip svajonė ir sapnas.

O jūs, baltosios naktys, kiek jūs man atnešėt sielvarto ir skausmo!..

Artinosi vidurvasaris. Mažėjo medžių ant Oliokmos kranto, daugėjo sielių. Baigėsi mano darbas pas lagerininkus. Vieną dieną įsakė persikelti į senąją vietą. Susirinkęs turtą, grįžau. Grįžau į tą patį baraką. Daug permainų radau. Retai kurio buvo nepačiupinėjus liga.

Mirė Oliokminske vaikas, motina jį ilgai slėpė dėl 400 g duonos.

Mirė senelis nuo Alvito. Žmonės kalbėjo, kad mirė badu, kaltos duktė ir žmona

Grįžęs iš kalinių lagerių, buvau paskirtas dirbti į kalvę, mat Altajaus kalnuose buvau šiek tiek pramokęs amato.

Sau padėjėju pasirinkau Kazimierą. Gerai mudu gyvenome kalvėje. Dirbdavom, kiek norėdavom, ilsėdavomės, kiek patinka, nes patys buvome sau viršininkai. Be to, ir šiokių tokių patogumų ir uždarbio turėjome iš šalies.

Kai į krautuvę parveždavo miltų ar kitokių produktų, mudu, kaip laisviausius nuo kitų darbų, pardavėja samdydavo nuo upės parvežti į sandėlį. Užmokestį už darbą imdavome tik duona. Be to, ir patys sau pasidarydavome. Jei kuris maišas praplyšęs, arba sviesto bačkutė neužkalta, pasinaudodavome. Daug neimdavome, tik tam sykiui pavalgyti. Vieną kartą mano draugas Kazimieras tiek prisivalgė miltų, kad maniau, jog teks šaukti gydytoją. Laimė — viduriai pasiliuosavo, ir viskas baigėsi laimingai.

Vieną dieną jis man sako:

— Žinai ką, aš tą statinę nuo aliejaus, kur išmesta prie krautuvės, atsirisiu į kalvę pakaitinti. Iš jos mudu turėsime daug naudos.

Jo buvo tiesa. Pakaitinus iš jos išbėgo apie 1,5 litro aliejaus, ir mudu puotavome.

Rudeniop mūsų gyvenvietėje baigėsi darbai, nes aplinkui iškirto miškus. Reikėjo kraustyti į kitą vietą, kur dar nelietė žmogaus ranka.

Mūsų viršininkai ruošėsi. Reikėjo palikti senąją gyvenvietę ir kraustyti naujon. Naujoji buvo parinkta ant Lenos kranto, netoli mažo upeliuko, vadinamo Solianka, už 20 km nuo Oliokmos santakos su Lena (plaukiant žemyn). Tai buvo ne gyvenvietė, o miškas, kur mes privalėjome pasistatyti visus gyvenamus namus (barakus), virtuvę, kepyklą, krautuvę, kontorą, pirtį, mokyklą, raudonąjį kampelį, salę, kalvę, arkliams šiokias tokias arklides.

Galima įsivaizduoti, kiek buvo darbo. Todėl mūsų senojoje gyvenvietėje griovė geresnius pastatus, juos vežė prie upės, darė sielius, ant jų susikrovė visą turtą ir plaukėme į naująją vietą.

Kaliniai, kur aš šeriau arklius, irgi išsikėlė. Bet ten liko gerų pastatų. Todėl mūsų vadovybė nutarė ir tuos nugriauti, parplukdyti į naują vietą ir ten pastatyti. Tam darbui pasiuntė nemažai darbininkų, tarp jų buvau ir aš su Kazimieru.

Lageryje griovėme geriausius pastatus, juos vežėme prie upės ir rišom sielius. Mudu su Kazimieru nutarėme nusigriauti vieną pastatą ir naujoj vietoj pasistatyti, kad turėtume kur gyventi. Taip ir padarėme. Bet nebuvo lemta jame gyventi, jį pasiėmė viršininkas.

Prie darbo užtrukome apie savaitę. Valgėme savo, ką atsinešėme: 800 g duonos.

Baigę darbus, grįžome „namo“

Oliokminske gyveno viena lietuvė su dukra. Jos mergaitė fiziškai silpna, menka. Atrodė kaip kūdikis, nors jau buvo baigusi 5 gimnazijos klases. Dažnai ta moteris skųsdavosi, kad jos duktė nenorinti gyventi, ją viliojanti Lena.

Kiek ją besaugojo, vis vien neišsaugojo. Vieną kartą pradingo, ir daugiau jos niekas nematė.

Dažnai tą moterį sutikdavau kaip apkvaišusią, nesavą,— ir kas jai beliko, senai moteriškai...

Lena paviliojo ir vieną gražų, protingą lietuvį berniuką. Jis buvo kokių 15 metų. Motina didžiuodavosi jo rimtumu ir išmintingumu. Ji man pasakojo, kad dažnai jis sėdėdavo ant sielių susimąstęs ir susirūpinęs. Žiūrėdavo į tą baisų Lenos kunkuliuojantį vandenį. Ir paviliojo... Oi, kiek lietuvių paskendo jos gelmėse, ir kodėl?!

Pats gyvenimas, neviltis, juoda ir niūri, be jokių perspektyvų, ateitis.

Ar ta fiziškai menka mergaitė galėjo ko viltis? Jai reikėjo išmaitinti seną motiną. Bet iš ko, iš fizinio darbo, o jėgų nėra. Jai liko viena išeitis — Lena.

Berniukas, kuris nusiskandino, kas jį vertė tai padaryti? Iškankintas kančios ir niūrios ateities. Jo tėvas miręs lageriuose, brolis kalėjime (Lietuvoje). Jis su motina ir jaunesniu broliuku — Sibiro miškuose. Nervai neišlaikė.

O Lena, Lena, daug tu pasiėmei aukų ir mūsų ašarų!

Visi apsigyvenome lauke, pasidarę šiokias tokias palapines. Statėme namus iš atsiplukdytų sielių. Statyba ėjo greitai, nes namus reikėjo tik sudėti. Taip stojo vienas namas po kito. Aš visuomet laikiausi kartu su Kazimieru, nes su juo gyvenau senoj vietoj, su juo nutariau laikytis ir toliau.

Vieną dieną mane užkalbino kitas lietuvis, Baltrukonis, jis siūlė prisistatyti prie jo atsiplukdyto namelio priestatą ir ten mudviem (vyrams) apsigyventi. Jo šeimos buvo žmona, du sūnūs ir duktė.

Jau buvo aišku, kad mudu su Kazimieru negausime to nusigriauto namelio. Mat valdžia lieka valdžia. Ji visur Dievo duota. Tuomet aš, nenorėdamas gyventi bendrame barake, sutikau. Kodėl jis pasirinko mane, o ne kitą? Gal dėl anties, kurią padovanojau jo sergančiai mažai dukrelei. Nežinau. Bet aš apsirikau. Teko daug kentėti pas juos. Mane paliko gyventi priestate su vištomis, pats išsikėlė gyventi pas šeimą į kitą kambarį. Mat jo žmona įsitaisė vištų ir iš mudviejų priestato padarė vištidę.

Kiti lietuviai apsigyveno bendrame barake. Aš tame vištininke išgyvenau penkerius metus, kol 1947-ais, po septynerių metų tremties, išvažiavau į Lietuvą savo valia.

Sakau, savo valia, nes nepakęsdamas tos vergovės, ir traukiamas nežmoniškos jėgos tėvynėn, aš slapčiomis grįžau namo be jokių dokumentų ir leidimo. Likimas lėmė, kad pakliuvau į vagoną, kuriuo važiavo tokie kaip aš. Tik buvo rusai. Vienas, seniai grįžęs, antras, tik paleistas. Juodu kalbasi: „Grįžau, ir kas iš to mano grįžimo. Žmona gyvena su kitu, aš jai nereikalingas. Vaikai manęs ne tik nepažįsta, bet ir nepripažįsta. Aš jau nereikalingas jiems ir išmestas iš gyvenimo“. Antras jam sako: „O aš ką rasiu, ir pats nežinau. Jokio laiško, jokios žinios. Juk susirašinėti neleido. Turbūt toks pats likimas, kaip ir tavo“. O aš sėdžiu netoli ir galvoju: štai tragedija. Kokia panaši į mano! Mus atvežė čia su palydovais. Nors Tarybų valdžia skelbė visam pasauliui, kad mes, Pabaltijo gyventojai, važiuojame į Sibirą savanoriais. Bet tai tik apdumti pasauliui akis. O grįžau slapčiomis pats.

Išsitiesė mūsų miško kirtėjų gyvenvietė ant Lenos kranto gaivališkai, be jokio plano ir tvarkos. Statėsi kiekvienas, kur norėjo ir kaip norėjo — tikra laisvė. Sibire daug vietos — dėl to varžytis nėra ko. Vieta mūsų gyvenvietei buvo parinkta ten, kur retesnis miškas ir net aikštelės.

Pirmiausia kiek toliau nuo kranto išsitiesė didelis barakas, tas buvo skirtas lietuviams, nes jų daugiausia ir buvo.

Prieš jį, arčiau upės, pasistatėme mudu su Baltrukoniu. Šalia mudviejų, į Šiaurę, nedidelis namelis, kuriame gyveno didelis žmogus,— pardavėjas. Todėl didelis, kad jo žinioj buvo duona, sviestas, kruopos, na ir dar kiti niekniekiai.

Už jo — dar didesnės įstaigos: virtuvė ir kepykla. Ypač kepykla vaidino didelį vaidmenį. Kepėjas — apysenis geras žmogus — alkoholikas.

Virtuvė nevaicino tokios didelės reikšmės. Jeigu kada virdavo košės, tai didelė laimė gauti papildomą kaušelį. O paplavų katilo — kiek nori.

Tos „įstaigos" ir pastatai buvo vienoje eilėje, arčiau upės.

Prieš kepyklą, toliau į mišką — krautuvė, kur taip dažnai tekdavo trypti prie jos stovint eilėje ir belaukiant duonos. Stovėdavome lauke, ar temperatūra +10, +15°, ar —30, —65°.

Už parduotuvės, kiek į šiaurę — didelis namas. Tai mūsų salė — raudonasis kampelis. Ten vykdavo susirinkimai, kurių būdavo labai mažai, bet dažniausiai šokių vakarai, kone kasdien. Ten buvo mūsų kinas, teatras, opera, baletas ir koncertas. O artistai ir atlikėjai būdavome mes patys. Pabaigę dienos darbą (dirbome tik 8 val.), šiek tiek užvalgę ir kvėptelėję, pradėdavome rinktis į salę. Vienas nešasi gitarą, antras balalaiką, o šokėjai ir šokėjos — tuščiomis. Jie eina ten, nes nėra kur eiti.

Bet kur vargšams žmonėms reikėjo dėtis: nei knygos, nei laikraščio, nei radijo, nei kino, nei teatro — mes buvome lyg laukiniai.

O apie maldos namus arba dvasinį gyvenimą — šventimą Kalėdų, Velykų, Naujųjų metų ir kitų švenčių — nėra ir kalbos. Tik mūsų moterys, atsiminusios gegužines pamaldas, jas suruošdavo lietuvių barake. O Kalėdos, Velykos tiek švenčiamos, kad jas prisimindavome. Tuo jos ir baigdavosi. Gal didžiausias tautinio jausmo palaikymas buvo lietuviškos dainos, kurias su noru dainuodavo jaunimas.

Mokykla ir du mokytojai buvo, bet tik rusišką. Nors mes, lietuviai, sudarėme daugumą, o rusai mažumą, palyginti su mumis ir kitomis tautomis, bet viskas mokykloj rusiškai. Tai kur dingo Lenino idėja?!

Grįžtu prie „miesto". Dar toliau į šiaurę, į mišką buvo didelis barakas. Vasarą jis tylus, ramus, tuščias. O žiemą gyvas, triukšmingas. Tai jakutų barakas. Žiemą jie suvažiuodavo iš kolūkių, teisingiau pasakius, juos suvarydavo miško vežti. O vasarą išvykdavo lauko darbų dirbti.

Pavasarijant, orui atšilus, žiūrėk, šalia barako jų didelis ratas, rankomis susikibę, šoka nacionalinį šokį, dainuoja ir palengva pasisuka į vieną pusę. Ir aš esu dalyvavęs tame jų šokyje. Nori šokti — eik, tverkis už rankų, jie tave priims, nenori — eik sau, nieko nesakys.

Mūsų viršininkas buvo tikras rėksnys, sakėsi, esąs kilimo nuo Žiez marių, lietuvis, bet lietuviybės jau nė kvapo nelikę. Nuolat šaukiąs ir su ironija besišypsąs, kad tave įgeltų; kepurė pakreipta ant šono, kyšojo tik pusė ausies numuštos ar nuplėštos. Jis maišėsi tai

vienur, tai kitur; vieną apibardamas, kitą išjuokdamas. Jakutai ir darbininkai jo neapkentė, apskundė saugumui. Saugumas atsiuntė vieną lietuvį (iš mūsų atvežtą —buvo ir tokių), kad patikrintų jo elgesį su žmonėmis. Ir šiandien man stovi akyse vaizdas: sėdi mūsiškis pasipūtęs prie stalo, paltą užsimetęs ant pečių ir stebi, kaip viršininkas priiminėja interesus. Šlykštus buvo. Mes visi su šimtasiūlėmis, net viršininkas su ja. O tas inteligentas su juodu paltu ir dar tik ant pečių...

Tiesa, tas naujas viršininkas ilgai pas mus nebuvo. Atsiuntė kitą — suomį: aukštą, stambų, jau žilą vyrą, gana gerą, bet savotišką.

Paminėjau, kad visi mūsų pastatai — be stogų (gyvenamųjų lubos užpiltos žemėmis).

Taip, be stogų. Kai mus vežė per Tarybų Sąjungos platybes, ypač kaimuose visur namai be stogų. Vėliau, kai jau grįžęs iš Sibiro dirbau miškotvarkoj, įsitikinau, kad visur be stogų. Teko važinėti po visą Tarybų Sąjungą ir gyventi pas miško eigulius arba kaime pas kolūkietį, todėl aš mačiau paprastos liaudies gyvenimą ir jos pastatus.

Didelis kaimas, namai sulinkę, suklypę, bebaigią sulįsti į žemę. Žinoma, buvo ir išimčių, bet retai. Prisimenu, kad blakės kambaryje neduodavo miegoti, eidavome vasara ant šieno arba lauke ant žemės. Geriau ant šieno, kad šunys nerastų... O „plačiojoje tėvynėje" aš neišsivaizduoju gyvenamo namo be blakės. Turbūt ir Kremliuje jų yra. Rusas susigyvenęs su blake, ir sako, jų nekanda.

Tame „mieste" išgyvenau šešerius metus, be kino, be radijo, be teatro, be bibliotekos, be bažnyčios, be jokių įvykių, išskyrus rajoninį miestelį Oliokminską. Į jį nuvykdavau, kai reikėjo gipsuoti koją, medžio atverstą per kelią į priešingą pusę.

Tik vieną kartą atvežė kiną, rodė kolūkiečio gyvenimą, aš jo nebaigiau žiūrėti. Ir vieną kartą atplaukė laivas su prekėmis, artistais ir dainininkais. Artistai parodė kelis šposus, o „solistai" sudainavo kelias dainas. Viena daina mane privertė verkti. Dainuoja apkasuose laukdamas mūšio kareivis:

— O, akmenėli gimtasai, kai aš sugrįšiu namo, aplaistysiu ašaromis.

Tos dainos žodžiai man priminė tėvynę, kuri buvo toli toli — lyg sapnas.

Ir aš savo žemelę aplaistysiu ašaromis, kai grįšiu: drebėjo širdis ir verkė... Liūdnas grįžau iš laivo.

Taigi „miestas" buvo atskiras pasaulis, atskiri rūpesčiai ir vargai, net, galėčiau pasakyti, atskiras kontinentas. Jūs galite įsivaizduoti, kad kai baigėsi Antrasis pasaulinis karas, mes sužinojome tik po kelių dienų, nes baisioji Lena buvo pajudėjus, šaltais dantimis draskė uolėtus krantus. Per ją perplaukti buvo neįmanoma.

Naujoj vietoj pradėjom miško kirtimo darbus. Miško kirtimo darbai yra ketveriopi: miško kirtėjo, miško vežėjo, miško štabeliuotojo ir miško plukdytojo.

Pradėsiu nuo vežėjo, nes trumpiausiai juo buvau. Naujojoje vietoje mane paskyrė vežėju. Gavau juodą, ramią kumelaitę ir sibirietiškas roges. Tris ar keturias dienas vežiau mišką.

Paskui kirtau mišką. Miško kirtėjo darbas — nukirsti medį, iš jo padaryti sortimentą. Sortimentai buvo trijų rūšių rąstai: 4,5; 6,5 ir 8,5 metro ilgio. Jei geras, storas rąstas — juos skirdavo lentoms. Rąstai turėjo būti neįpuvę, jei įpuvęs — nupjauk tą galą. Tokių rąstų per dieną reikėdavo padaryti 8 m³. Tai buvo miško kirtėjo norma. Jei nepadarei — blogai. Gali tau nubraukti duonos normą (800 g), gali likti su 600 g, o dar blogiau — su 400 g. Be to, viršininkas, sušaukęs susirinkimą, tave išbars. O jei padarei viršaus, gausi kruopų košės šaukštą kaip pagerintą maistą. Norma buvo visiems vienoda — stipriems vyrams, silpnoms moterims, vaikams ir mergaitėms. Sakau, vaikams ir mergaitėms, nes tokių mūsų lietuvių buvo kone pusė. Kas dirbs, jei tėvas lageryje, o motina su nepilnamečiais vaikais Jakutijos taigoj.

GRĮŽIMAS

Aš vėl grįžtu mintimis į Sibiro šaltąją taigą, Jakutijos miškus. Ten būnant Lietuva man atrodė lyg tolima svajonė, lyg sapnas, o dabar, kai po tiek metų rašau atsiminimus,— gyvenimas Sibire atrodo lyg sapnas. O jūs svajonės, o jūs sapnai! Artinasi mano gyvenimo saulėlydis, trokštu palikti, ką esu išgyvenęs. Gal bus lemta kam nors skaityti mano mintis, o gal ne.

Baigėsi karas. Mes apie pabaigą sužinojome tik po kelių dienų, nes Lena buvo pajudėjęs.

Du drašuoliai, pasiėmę valtį, nuo vienos lyties ant kitos ją persitraukdami, ėjo Lena. Užteko susigrūsti arba skilti lytims, juodu būtų nugarmėję į dugną. Bet jie sibiriškai — perėjo ir grįžo atgal, parveždami žinią iš Oliokminko apie karo pabaigą. Linksmi buvo rusai; jakutams, čigonams, totoriams buvo tas pat, o mums, lietuviams, buvo liūdna, nes mūsų tėvynė buvo toli, ir Stalinas — negailestingas. Buvo suruoštos pergalės iškilmės. Paskelbė, kad visi, turintieji šautuvus, rinkęsi prie krautuvės. Nedidelis būrelis medžiotojų, tarp jų ir aš, iššovėme vieną ar du kartus. Mums asistavo vienas kitas žioplys, o kiti visi prie kasdieninių darbų. Karo pabaigą šventėme be prakalbų, mitingų, linksmumo. Būtų buvę daug linksmiau, daug daugiau nuotykių, jei krautuvėje būtų buvę degtinės. Tuomet tikrai būtų šventė, o kai jos nelieta, nereikia nė karo pabaigos.

Po karo sklido įvairios kalbos, gandai, o mes, lietuviai, laukėme grįžimo į tėvynę kaip gervė giedros dienos, bet vis nesulaukėme. Praėjo metai, užstojo antri, o grįžimas į tėvynę vis tolo. Liūdna ir skaudu. Rašiau į tėvynę šeimai. Jokio atsakymo. Rašiau kaimynams, į tėviškę, giminėms — neatsiliepia. Galų gale atsiliepė šeima iš nežinomos vietos. Vadinas, savo namuose negyvena. Atsimenu ir šiandien tą telegramą. Tuo metu dirbau ant Lenos kranto, ritau medžius į štabelius. Salta, bet buvau išsirengęs ligi švarko, nes dirbome iš peties. Reikia suprasti, kaip turi dirbti, kad išsirengtum, kai šaltis žemiau —50°. Man atneša paprastą laikraščio gabalėlį, o ant jo parašyta: „Žmona ir dukterys gyvos“, adresas — ir viskas. Aš apstulbau. Džiaugsmas. Keistas jausmas perėjo per visą kūną. Jos gyvos... Aš sustojau dirbęs, iš džiaugsmo nežinojau ką sakyti. „Kas yra?“ klausia draugas.

— Jos gyvos,— ištariau ir šluostydamas prakaitą nuo kaktos vėl susimąščiau. Visą vakarą ir naktį tik ir galvojau apie jas. Tuoju rašau laišką. Taip užsimezgė mano ryšiai su šeima. Atsiliepė savieji ir iš tėviškės, bet ne visi. Pusė pasitraukė su vokiečiais. Sunkus lietuvių gyvenimas. Liūdnas ir skaudus.

Mūsų gyvenimas ėjo įprasta vaga. Juodasis, kuris daug man padėjo, galima sakyti, išgelbėjo mano gyvybę, parveždavo daug žinių iš rajoninio miestelio, nes jis, kaip veterinaras, dažnai ten lankydavosi. Parvežė žinią, kad visus iš Pabaltijo išvežtus gyventojus turi grąžinti į jų gyvenamąsias vietas. Toks esąs Tarybų Sąjungos ministrų nutarimas ir net esąs **Pravdoj** paskelbtas vidaus reikalų ministro įsakymas. Mes gaudėme tą laikraštį. Tikrai. Bet mūs grįžimas nejudėjo nė iš vietos.

Matyt, tai padaryta apdumti akis durniams amerikonomams ir kitiems sąjungininkams. 1946 metai. Jie dar nesuprato, kuo laikosi Tarybų Sąjunga.

1947 metų vasarą atvažiavo pas savo šeimą vienas žydas, išleistas iš lagerių. Tai buvo Prūsako Iserio tėvas iš Lazdijų. Jis daug mums pasakojo naujienų, daug įdomių dalykų. Visi stengėmės su juo susitikti ir pasikalbėti. Man rūpėjo grįžimas į Lietuvą, pas savo šeimą. Todėl aš stengiausi iš jo išgauti, kaip jis važiavo, ar nėra kontrolės, pasų tikrinimo. Juk aš neturiu jokio paso. Ir man sunku būtų išsisukti.

Taigi aš jo teiravausi apie kelionę Lena, Angara, paskui traukiniu. Viską jis suprato. Suprato, kad ruošiuosi grįžti į Lietuvą. Grįžimo noras stiprėjo. Jis mane persekiojo, nedavė naktimis užmigti. Iš kažin kur į rankas pakliuvo knygelė, kad Dzeržinskį caras buvo ištrėmęs į Jakutiją prie Lenos, bet jis iš ten pabėgo. Galvojau, kuo aš blogesnis už Dzeržinskį? Prie tos minties prisidėjo gautas sesers laiškas. Ji rašė, kad mano pusseserė Arminaitė grįžo į Lietuvą.

Svyravau ligi paskutinės valandos. Niekam nesakiau, tik išvakarėse, grįždamas iš darbo, tariau savo ištikimiausiam draugui Lozoraičiui:

— Kazimierai, aš žadu važiuoti į Lietuvą.

— A, taip,— susimąstė jis, ir nutrūko mudviejų kalba.

Ryžausi. Bet aš dirbu. Skubiai bėgu pas viršininką, pasiprašau, kad leistų atostogų, pasisakau, kad važiuosiu bulvių pirktis žiemai. Išleido, nes buvo geras žmogus, naujai paskirtas. Greit susimėčiau šį tą į savo valtelę,— visko nepasiimsi. Patalynę, šautuvą, daug drabužių, lagaminą palikau. Paėmiau tik geresnius drabužius, kailinius ir sumėčiau į valtį. Didžioji valtis stovėjo netoli namų, bet reikia prie jos prisiirti prieš vandenį ir prisirišti. Sėdau į valtelę ir pradėjau irtis. O srovė baisiai stipri ir mane neša atgal. Tik po didelių pastangų prisiyriau prie didžiosios valties ir prisirišau. Jei būčiau nevaliojęs, būčiau likęs dar 10 metų Jakutijoje su savo draugais, nes juos tik po 10 metų paleido. Tai padarė N. Chruščiovas, nuvainikuodamas Staliną.

Baltrukoūiui ir jo žmonai, su kuriais gyvenau kartu pasistatytam namely, pasakiau, kad važiuoju bulvių arba tinklo pirkti.

Sėdo keletas rusų į didžiąją valtį, ant arklio paauglys; išsitempė virvė, nuo arklio pavalkų prižiūrėta prie valtės, ir mūsų karavanas pajudėjo. Sukaukšėjo arklio pasagos į Lenos kranto akmenis, ir pradėjo bėgti pro akis miškai ir miškai. Aš sėdėjau savo valtelėje, lengviau atsidusau, bet širdis neramiai plakė. Aš išvykstu, bet kur? Pamatau savo ištikimiausią draugą Lozoraitį, grįžtantį su meškere. Aš jam ištariau: „Sudiev, Kazimierai“, Jis man atsakė liūdnai: „Sudiev!“ Suprato. Tai buvo paskutinis mudviejų pasikalbėjimas. Artinosi vakaras. Dangus buvo apsiniaukęs. Priplaukėme Oliokmą. Toliau arklys netrauks, nes Oliokma pastoja kelią. Atsirišom nuo didžiosios valtės, į mano valtelę sėdo prie manęs dar vienas rusas, kiti į kitą, ir mes yrėmės per Leną į Oliokminsko miestelį. Ilgai teko irtis, nes Lena ištvinus, plati.

Nepamenu, kiek mes plaukėm Lena. Tas pats **Stalinas**, kuris mane nuvežė, vežė ir atgal. Koks sutapimas! Išlipę iš garlaivio, dairėmės, kaip toliau vykti į Angaros aukštupį - Zojarską. Sunkvežimiai užė, keleiviai juos gaudė ir lipo su ryšuliais. Ir mes pasigavome vieną. Dabar pajutome tikrą vargą, 200 kilometrų po atviru dangumi, švilpiančiam šaltam rudens vėjui. Jau buvo rugsėjo antra pusė, nes aš išvažiavau iš Oliokminsko 8 rugsėjo. Pagaliau pasiekėme Zojarską. Nustebome. Šitiek keleivių?! Kodėl, klausiamo. Vėlavo garlaivis iš Irkutsko. O keleivių vis daugėjo. Aš su viena moterimi ir vaiku nakvojome gatvėje, jau ir gatvėje pasidarė ankšta. Taip nuvargau, kad pradėjau naktimis kliedėti. Turbūt turėjau temperatūros. Laimė moteris turėjo patalus, tai pagelbėjo. Oras šaltas, ypač naktį. Valgyklos jokios, maisto krautuvėse jokio. Tik duona ir vanduo. Pradėjau silpti. Reikėjo ieškotis išeities. Ją radau. Pastebėjau, kad kiti keleiviai gyvena pasisamdę pas vietinius gyventojus. Aš irgi pabandžiau prašyti, kad priimtų mus visus tris. Tuomet atsigavome. Vis po pastoge, ne ant lauko. Laukėme garlaivio, o jo kaip nėra, taip nėra. Pagaliau vieną dieną jis sukaukė. Sujudo žmonės. Prie kasos susidarė begalinė eilė. Kas bus, galvoju, negausiu bilieto, vėl reikės laukti. O už „butą“ reikia mokėti. Aš pastebėjau, kad kiti „gyventojai“ prašo šeiminkus nupirkti bilietus, žinoma, už tam tikrą atlyginimą jiems ir kasininkui. Aš irgi paprašiau, nesiderėjau dėl kainos, tik džiaugiausi, kad nupirks. Nupirko. Sėdom į garlavį ir išplaukėm. O didelė žmonių minia liko laukti kito garlaivio. Ir Lena plaukdamas, ir Angara, visą laiką buvau neramus, bijojau, kad kas nepaklaustų dokumentų, nors buvau prisisegęs prie krūtinės Stalino ordina, kurį gavau už šaunų darbą. Bet laimė niekas neklausė. Ypač buvo neramu, kaip bus Irkutske ir kaip gausiu bilietą toliau.

Pasirodo, Irkutske bilietus geležinkeliui nusipirkti dar sunkiau negu Zojarske garlaiviui. Pirmiausia reikia pereiti visas „čysčiaus“ kančias, kad galėtum stotis prie kasų. O tos kančios, tai sanitarinis „apdorojimas“. Reikia eiti į pirtį išsimaudyti ir duoti iškaitinti drabužius, kad žūtų visi gyviai. Tik su pirties pažymėjimu turi teisę pirkti bilietą. Aš su vaiku į vieną skyrių, moteris į kitą, atlikome tas pareigas. Bet koks susigrūdimas žmonių, apsaugok Viešpatie, kartais gali iš pirties išeiti tik Adomo kostiumu.

Pagalinau aš Maskvoje, Baltarusijos stoty. Išmečiau savo maišą ir ryšulius, sumokėjau vairuotojui ir nusitempia juos į stotį. O joje pilna kaip prigrūsta žmonių. Mano bilietas į Minską, taigi reikia komposteruoti. Pasižiūrėjau, kada išeis traukinys į Vilnių, stojau eilėn ir laikiu. Praėjo vyriškis siūlydamas bilietus. Pagailėjau pinigų ir per tai vos neįkliuvau. Šalia manęs du lietuviai, vienas vairuotojas, antras, nepamenu kas, abu atvykę su reikalais į Maskvą. Mums bestovint ir belaukiant staiga atsirado žvilgančia uniforma leitenantas-ir

parodė: pirštu: tu, tu ir tu prašom parodyti pasus ir karinius dokumentus. Parodė ir mane. Mano ir blusos numirė. Šitiek išvargęs — pakliuvau. Drebančia ranka išsiėmiau piniginę ir ištraukiau įsigytą dokumentą. Leitenantas paskaitė, pažiūrėjo į mane, ir nieko nesakęs, gražino. Gavau bilietą į Vilnių ir po kelių valandų išbildėjau į Lietuvą. Galvojau, pasibaigs mano visi vargai, gal šiaip taip parvažiuosiu. Nepamenu, nei kiek laiko važiavau, nei kaip važiavau, tik pamenu, kad Vilniuje buvau po pietų. Vilniuje turėjau parvažiavusios žydaitės ir jos motinos adresą. Nuėjau. Kaip nustebo Perkė mane išvydus. Ji žiūri ir netiki, kad čia aš. Kadangi buvo pavakarys, aš paprašiau, ar negalėčiau pernaktuoti pas juos. Dingo. Atėjusi pasakė, kad ne. Matyt, šeiminkai nesutiko, bijojo tokių „svečių“. Pirmą kartą pajutau, kad aš lyg užkrečiama liga sergu, manęs visi bijo. Man nieko neliko, kaip važiuoti į Kauną. Įlipau priemiestinin traukinki. Vagonas ilgas, be jokių pertvarų, atrodė, kad mes sėdime pailgam kambaryj. Keleivių daug, užsėdo visus suolus, ir stovinčių netrūko. Buvo naktis, visai tamsu. Palubėj spinksojo mažos lemputės. Vieni snaudė, kiti kalbėjosi, o aš, atsisėdęs kamputyj, žiūrėjau per langą ir nieko nemačiau. Pačiam vidurnaktyj sustojome Kaune. Išlipau tempdamas ryšulius. O čia visai ne Kaunas — vieni griuvėsiai. Vieni keleiviai skubėjo į miestą, kiti dairėsi transporto, o tretį žiūrėjo ir nežinojo ką daryti. Ir aš. Žinojau sesers adresą, bet per visą miestą eiti į Žaliakalnį pėsčiam pavojinga, gali galvos netekti. Stovėjau ir galvojau. Be to, kol surasi Žaliąją gatvę ir numerį, pražūsi. Nutariau stotyje sulaukti ryto. O stotis maža — medinis namelis. Senoji sudegė. Įsigrūdau. Vieni stovi, kiti sėdi, o tretį snaudžia ant savo daiktų, pamestų ant purvinų grindų. Obuoliui nukristi vietos nėra. Ilgai ieškojau, kur galėčiau prisiglausti. Mano laimei, išėjo traukinys, ir viename pakraštyj palaisvėjo.

Rytą prašvitus, nutempiau maišą ir ryšulius į bagažinę, o pats pėsčias drožiu Vytauto prospektu, Laisvės alėja ieškoti Žaliosios gatvės. Ne tas Kaunas, ne tie žmonės — visai ne tie. Tik Laisvės alėjos gale pamačiau pažįstamą vyriškį, su kuriuo kartu teko būti Karo mokykloj ir 2-am pėstininkų pulke. Bet aš nediršau jo užkalbinti, o jis manęs turbūt nepažino. Lipau Ukmergės plentu į Žaliąją kalną ir ten ieškojau. Radau gatvę, žiūrėjau numerius. Štai 31 Einu į kiemą. Tarpuvarty sutinku vyriausiąjį brolių Vinčą. Jis susijaudinęs ir nustebeš.

— Tai tu parvažiavai? — lyg netikėdamas klausia jis.

Sveikinamės.

— Aš tave išlydėjau į Sibirą, aš tave pirmas ir sutinku,— taria jis.

— Taip, tu mane išlydėjai, tu mane ir sutinki,— atsakau.

Grįžta jis atgal pas seserį ir mane vedasi. Nustemba pamačius sesuo ir svainis. Džiaugiasi, kalbamės. Brolis Vincas neužilgo išvažiuoja, nes jam reikia grįžti į darbą (gyvena Žemaitijoje su žmona). Svainiui reikia į darbą. Tik sesuo nedirba, nes turi mažą vaiką ir laukiasi kito. Ji rašo mano žmonai, kad atvyktų, aš grįžau. Sesuo su vyru priima mane kaip savo šeimos narį. Man duoda butą ir valgi. Pas svainį dar gyvena jo brolis, mokosi, ir viena senyvo amžiaus vokietė (atbėgus iš Rytprūsių nuo bado). Ji padeda seseriai. Duona su kortelėm, nors jau dveji metai po karo. Sunku jiems, nes prisidėjo dar viena burna, kuri duonos negauna, bet valgo — tai aš.

Į Kauną parvažiavau 1947 m. spalio 8-ą. Kelionėje iš Jakutijos į Lietuvą užtrukau lygiai mėnesį. Po kelių dienų vargingai atvažiavo žmona su dukterimis. Atvežė mano naujintėlaitį kostiumą, kurį išsaugojo per karo audras. Žiūrėjo jos į mane, klausėsi pasakojimų apie gyvenimą Sibire, o jos pasakojo apie patirtus vargus ir fronte praleistas dienas ir valandas. Vyresnioji duktė manęs nevengė, ji jautė, lyg aš jos tėtis, nes turbūt prisiminė mane, kaip eidavova pasivaikščioti po Šešupės krantus. O jaunesnioji manęs lyg šalinosi.

Aprėngė mane žmona nauju gražiuoju kostiumu, išėmė iš jaunesnės dukters paltuko įsiūtą auksą, kurį ta išnešiojo per karus, padovanojo jį man, kad nusipirkčiau „laisvę“ gyventi Lietuvoje, nes dabar didžiausias rūpestis buvo pasas. Aš grįžau be dokumentų. Kaip gyvensiu, kur gyvensiu, kur gausiu darbą ir dokumentus, tai pirmiausia rūpėjo mums visiems. Paliko man tą auksą, kuris joms irgi buvo reikalingas, nes beveik badavo. Žmona su dukterimis po dienos išplaukė atgal garlaiviu į Gelgaudiškį, o iš ten pėsčios į Šakius. Atvažiavo per Vilkaviškį traukiniu. Varginga kelionė pas mane ir atgal, bet jos ryžosi. Aš pasirodyti Sakiuose negalėjau, nes tuoj būtų išsiuntę atgal. Šnipų ir padlaižių buvo visur pilna. Prasidėjo mano „kryžiaus keliai“ jau Lietuvoje, kurie truko net 10 metų. Man reikėjo bijoti kiekvieno žmogaus, ne tik nepažįstamo, bet ypač pažįstamo. Man reikėjo pasverti kiekvieną žodį, nes budri tarybinė ausis galėjo nugirsti. Mano turėjo būti apskaičiuotas kiekvienas žingsnis, nes galėjo mane pražudyti. Aš neturėjau ramybės nei dieną, nei naktį. Naktį bemiegant mažiausias bildesys už sienos ar lango priversdavo mane sudrebėti, ar neateina manęs areštuoti. Dieną pamatęs nepažįstamą žmogų, ypač uniformotą — baisiausiai persigąsdavau, ar nepaklaus dokumentų. Baimė tęsėsi 10 metų, nes ant mano kaktos buvo užrašyta *ssylnyj* — ištremtasis — aš sirgau baisia užkrečiama liga, kurios kiekvienas bijojo ir šalinosi, kad neužsikrėstų. Tai buvo kančia, begalinė kančia, kurios aprašyti negalima. Grįžęs į Lietuvą, savo tėvynę, vietos neradau. Ir daug kartų su sielvartu rengiaus ją palikti ir grįžti atgal į šaltąjį Sibirą. Mane išgelbėjo svainis ir sesuo. Priėmė mane ir nebijojo. Taip pat žmona, tėvai, broliai ir sesuo, tik ne visi giminės. Šitaip gyvenau, kol Stalinas pakratė kojas ir Chruščiovas suteikė mums laisvę. Jei ne Chruščiovas, mes visi būtume supuvę Sibire: Lietuva, Latvija ir Estija būtų tapę *Pribaltika*.

Grįžau iš Sibiro, bet ką radau. Visas mano turtas išgrobtas, namelis sunaikintas. Sitai padarė mane įskundęs žmogus.

Per didelį vargą ir kančias įsigijau šiuokius tokius dokumentus. Dabar naujas rūpestis prieš akis. Ko nusitverti ir kaip gyventi. Negaliu visą laiką sėdėti ant sprando ir valgyti svetimą duoną. Žmona atsiunčia kartais duonos kortelių, bet ir ji su dukterimis pusbadžiu gyvena. Taigi aš pasidariau nereikalingas žmogus, kitiems sunkenybė.

Manęs visi šalinosi. Baisus jausmas. Ne tik aš tą jausmą patyriau, bet daugelis panašių į mane.

Pradėjau mokslus Miškų tvarkymo kontoroje. Aš jau pagyvenęs, žilstelėjęs, kiti kursantai daugiausia jauni.

Bet ką darysi, reikia kasti. Kaip kursantas jau gaunu 200 rb. Padėtis taisosi. Buvo 1948 metų pavasaris. Baigiau kursus, kuriuos lankiau tik 1 mėnesį, gerai, kad tiek mokslų pakako.

Miškų tvarkymo kontorėj sutilpome visi „griešni“, nes ten nebuvo jokio kadrų skyriaus, administracija visa sava, jai vadovavo viršininkas Kuzminas, rusas, senas bolševikas, kuriam partinį bilietą buvo pasirašęs pats Leninas. Už jo pečių mes sėdėjome kaip Dievo užanty, nes jis buvo labai geras žmogus. Štai kur aš pakliuvau dirbti, ir laimingai, o kitur būčiau išsyk pražuvęs.

Išgijau techniko vardą. Vadinasi, turėsiu miškus matuoti. Koks aš ten matininkas, kad apie teodolitą vos susigraibau. Goniometras ir busolė — dar šiaip taip. Paskyrė dirbti į Žemaitiją, Kretingos rajoną, pas gerą vedėją. Nusiperku už gautą algą „žalią kostiumą“. Kokį ten kostiumą, tik treningą. Man tiko. Išvažiuoju drebančia širdimi, kaip aš dirbsiu ir kaip išsisuksiu nuo budrios tarybinės akies.

Tuoj už Kauno mūsų pilną vyrų mašiną sustabdo reguliuotojas. Patikrina vairuotojo dokumentus, paskui vieno kito pasus. Mano širdis dreba, o gal iššifruos. Bet manęs neklausė. Lekiam per Žemaitijos laukus. Įdomu — seniai matęs Lietuvą. Išklampoti traktorių kiemai, apgriuvusios tvoros, kitur jau krypta trobos. Vienur kitur kėpsio tik degėšiai, niekas jų nevalo. Tingiai lyg apsnūdęs vaikščioja vienas kitas žmogus apie sodybas. Prie didesnių pastatų iškabinti tarybiniai šūkliai. Apie juos vaikštinėja jau su šautuvu ant peties. Savotiškas nejaukumas dvelkia iš visų kampų. O dar važiuojant draugai pasakoja apie kautynes, kurios vyko toje ar kitoje vietoje. Miškai pilni žaliukų. Vyksta karas. Už ką? Už laisvę.

Kartenos miestelis, kurio apylinkėse man teko dirbti, nedidelis, paprastas bažnytkaimis. O ten buvo rusų įgula ir pilnas kalėjimas žmonių. Vienas žemaitis, išėjęs iš jo, man pasakojo. „Ne Dieve duok, ką tos mano strėnos atlaikė, o vis už tą Juzopą (suprask Staliną)“. Ten įgulos viršininku buvo surusėjęs lenkas. Apie jo „žygdarbius“ ir tardymą pasakojo pakliuvę į jo nagus. Ypač žiauriai jis elgdavosi su miškiniais. Mušdavo tol, kol sąmonės netek -davo, o apalpusiam šlapindavosi ant galvos sakydamas. „Tai dušas, kad atsigautum“. Buvo ne žmogus, bet žvėris. Nušautus arba betardant užmuštus miškinius pakasdavo naktį kur nors miške, pelkėse arba gyvulių laidojimo vietose, kad niekas nesužinotų ir nelankytų.

Baigėsi 1948—1949 darbo metai, grįžau į Kauną pas seserį. Atvažiavo žmona manęs aplankyti.

Mačiau, kad ir žmona nori atvažiuoti pas mane gyventi. Atsakyti jai, kad su manim gyventi pavojinga, nes aš neturiu švirių dokumentų (jie padirbti nežinia kieno), negalėjau. Ji galėjo pagalvoti, kad aš jos ir dukterų nekenčiu. Be to, neturėjau nė kur gyventi,— kambario. Vyriausias mano brolis Vincas turėjo Kaune savo svainio, pabėgusio į Ameriką, namelį. Prašiau kad priimtų mane, duotų kambarį. Sutiko. 1948 m. gruodžio 5-ą šeima persikraustė gyventi pas mane į Kauną. Gyvenome keturi žmonės vienam kambary. Miegojome po du lovoj. Buvo linksma ir gera. Aš neprisiregistravęs, žmona per didelį vargą. Dukros pradėjo lankyti mokyklą. Vyriausiajai buvo kiek sunkiau, nes teko lankyti mokyklą, kur svetima dėstomoji kalba buvo anglų, o ji mokėsi vokiečių. Mano padėtis buvo ne per geriausia, nes jaučiau, kad kiekvienu momentu gali mane sučiupti, bet to žmonai nerodžiau. Buvau tyčia neprisiregistravęs, nes prisiregistravusį tuoj būtų sučiupę. Artinosi pavasaris, vėl reikėjo ruoštis į darbą. Bet reikėjo aplankyti mamą, kurią aš taip mylėjau ir

kuri dėl manęs buvo išliejusi tiek ašarų. Ji apverkė kiekvieną savo vaiką ir kiekvieno savo vaiko skausmu dalijosi. Kaipgi jos neaplankysi, žinojo, kad grįžau. Gyveno pas svainį Petrą kaime už Raudonės — mokykloj. Mokykla atskirai nuo gyventojų. Iš Kauno plaukiau Nemunu. Sveikinuosi su saviškiais. Bet kur mama? Ji kitam kambarėly. (Tėtis gyveno pas brolių Saliamoną tėviškėj.) Veda sesuo pas ją. Įeinu. Sėdi ant lovos senukė, jau visai žila. Užsidėjus akinius skaito maldaknygę. Meldžiasi, ar ką? Iš pradžių nepažįsta manęs. Bet pakelia akis ir pravirksta. Bučiuoju jai ranką.

— Ko verki, mama,— klausiu,— juk aš grįžau?

Raminu, bet ji negali sulaikyti ašarų, nežinau, ar džiaugsmo ar skausmo.

1949 m. teko vėl dirbti Žemaitijoje, Plungės girininkijoje. Pasidariau tikras miškų matininkas.

Šeimą laukė grįžtančio. Sugrįžau. Rodos, viskas normalu ir gera. Bet aš kaip koją įsikirtęs. Ar nesuseks manęs, ar neareštuos? O vežimai ir valymas pačiam smarkume. Iš mūsų įstaigos dingsta vienas po kito. Su raudonais antsiuvais lankosi mūsų kadru skyriuje beveik kasdien. Aš matau per langą, kaip jie ateina. O gal ateina areštuoti manęs? Taip ir dreba širdis. Kiek metų kainavo tas netikrumas? Paėdė ne tik mano nervus, bet ir širdį. O dar paskirtas kadru skyriaus vedėjas, bemokslis lietuvis tikras partinis. Reikėjo laviruoti, kad neišsiduotum ir nepakliūtum. Reikėjo rūpintis ir naujais dokumentais — pasu, nes senojo jau baigėsi terminas. Kur aš jį gausiu, kur nusipirksiu ir kokį — vėl galvosūkis.

Ruošiausi važiuoti trečiai vasarai į darbus: vėl į Žemaitiją, į Telšių miškų ūkį. Kaip tik į tas vietas, kur prieš 25 metus teko būti, tai yra į Alsėdžius.

Per didelį vargą gaunu pasą. Dabar nutrintas nuo kaktos užrašas *tremtinys*. Jis nepersekios daugiau manęs ir nelydės kiekviename žingsnyje. Aš, kaip visi žmonės, galėsiu laisvai gyventi. Atsikvėps ir mano žmona, dukros.

Deja, ne taip lengva buvo. Ne vieną siaubo valandą teko išgyventi.

Vargais negalais pasistačiau Šakiuose namelį. Daug man ir žmonai buvo vargo. Pradėjom naują gyvenimą, bet jau nėr kada gyventi, beliko tik svajonės, išpūdžiai, prisiminimai ir... mirtis.

Stanislovas Petkevičius

AUKŲ KELIONĖS

1945 m. pradžioje Žemės ūkio ministerija pasiuntė mane su komisija į Klaipėdą perimti visas Klaipėdos žemės ūkio institucijas. Atvažiavom į Kretingą. Karinė valdžia į Klaipėdą neleido, ten dar karas. Mums patarė laikinai apsigyventi Šilutėje. Klaipėdos krašte kaip iššluota, nė vieno žmogaus. Nėra net ko paklausti, kaip tas ar kitas ūkis vadinasi. Po savaitės krito Klaipėda, ir ten mes persikėlėm gyventi. Apsistojom Tilžės 24. Pasirinkom namą, išvalėm šiukšles ir apsigyvenom: aš, Bučiūnas K., Valenčių Petras, Kontrimas, 2 mergaitės klaipėdietės, Lapinskas su šeima. Klaipėdoje radom tik vieną senį, ir tą kurčią (Smiltynį). Pradėjom organizuoti tarybinius ūkius. Skyrėm žmones iš Lietuvos, nes vietinių nebuvo. Dirbo vokiečiai, paimti per Liepojos apsupimą. Mašinas ministerijai pirkom iš vokiečių lagerio už samagoną: 2—5 litrai už tvarkingą sunkvežimį **Mercedes Benz**. Sekėsi neblogai. Po savaitės turėjau baigti sėjos darbus ir grįžti Vilniun. Deja, 1945 m. birželio 14 d., apie 10 val. vakaro saugumo organai areštavo ir nuvežė Klaipėdos saugumo būstan. Kalėjiman nevežė, porą parų laikė bute su 2 sargybiniais. Po 2-ų parų, saugomą 20 kareivių, marškon susuktą, atvežė sunkvežimiu į Vilnių sauguman, rūsiuose, kur vyko tardymai. Niekas neleido pasiimti, o suėmė be kepurės, tik su švarku ir kelnėmis. Vilniuje išplovė sagas, kabliukus ir įmetė vienutėm Prasideda tardymas: primeta kaltinimą, kad buktai priklausęs organizacijai LLA, užverbavęs kažkoks Radvila. Pritaiko straipsnį 58-1^a, 58-11 Kaipo tėvynės išdavikui.

Aš viską neigiau, nes nesijaučiau kaltas, bet manim netikėjo. Radvilos parodymas trumpas: mane užverbavęs vokiečių okupacijos metais kovai prieš vokiečius, t. y. 1944 m. pradžioje, ir po 2 mėnesių aš iš tos organizacijos išstojęs. Tardė 10 dienų be pertraukos, vieną laiką kameroje. Nufotografavo su lenta ir paėmė pirštų antspaudus. Per 10 dienų nei valgiau, nei miegojau. Po 10 dienų įleido 38 kameron, ten radau 5-is draugus. Jų tarpe Ant. Čia atsigavau ir dvasiškai sutvirtėjau. Tardymas nesibaigė, bet suretėjo. Iš namų neturiu jokios žinios. Jaučiu, kad namiškiai ieško manęs ir kankinasi. Rugsėjo pabaigoje gaunu pirmą siuntinėlį — rūbų, o vėliau pradėjau gauti ir maisto. Kameroje buvo: Juška A., studentas Jasudis, prof. Jurgutis ir 3 lenkai, išmesti iš Londono desantu: kapitonas Fortūna, majorai Certis ir Ramanovski, labai išauklėti. Pradėjom mokytis anglų kalbos. Kapitonas Fortūna gerai mokėjo angliškai. Kameroje meldėmės visi: pirma lietuviškai giedojom „Marija, Marija..." paskui lenkiškai: „Boże, Ciec Polska..." Suklaupę meldėmės rytas ir vakaras. Išbuvom apie pusę mėnesio, paskiau išskirstė po kitas kameras. Mes pakliuvom su A. Juška vėl kartu. Pas mus pasodino žydėlį, bėgusį Palestinon per Rumuniją. Papasakojo, kad jis vilnietis, baigęs Vilniuje gimnaziją, apkeliavęs visą pasaulį, daug matęs, buvo vedęs, žmona buvusi labai graži. Prasidėjus karui, 1939 m. rudenį jį lenkai mobilizavo. Pakliuvo nelaisvėn Tarybų Sąjungoj, Komi lageriuose. 1942 m., kai į lagerius, kur buvo Lenkijos piliečiai, iš Turkijos atvažiavo Lenkijos atstovas generolas Andersonas, išleido kartu ir jį. Visi išvyko į Turkiją, o jis likęs Taškente, spekuliuojęs ir per porą metų uždirbęs 2 maišiukus aukso. Kambarėje pasidaręs dvejas duris, kad galėtų išbėgti. Lietuva buvusi jau išvaduota. Vieną naktį pasibeldė milicija. Čiupęs vieną maišiuką aukso, nes du buvo per sunku ir per atsargines duris pasprukęs parbėgęs Lietuvon. Radęs gyvą žmoną, tėvus vokiečiai sušaudė.

Sumanęs išvažiuoti Palestinon, tik reikia surasti lakūną. Pinigų turi: susipažino su kapitonu, lakūnu. Jis pasiūlė Rumuniją, o iš ten esą lengvai pervaziuosit į Palestiną. Už pervežimą sulygo apmokėti auksu. Sutarė. Pirmi važiuoja svainis su žmona ir svainė. Kapitonas raštelį atvežė, kad laimingai pasiekę vietą. Kapitonas su mašina nusiveža, pasodina į lėktuvą ir skrenda, tik po pusvalandžio žiūrįs, skrenda virš Vilniaus. Suprato esąs parduotas. Aukso maišiuką išmetęs į aerodromą, lėktuvas nusileidęs. Prieina du žmonės ir klausia dokumentų. Pirštu parodęs kapitoną: „Dokumentai pas jį“. Pasodino abu su žmona į mašiną ir atvežė sauguman. Jį įmetė į vieną kamerą, žmoną į kitą, o svainis para anksčiau sėdi. Taip pasiekė Palestiną.

Žydelis kameroj blaškėsi, baisiai krimtosi, kad pražudė svainio šeimą, savo žmoną, kurie vokiečių okupacijos laikais tiek daug iškentė ir liko gyvi. Jis savęs jau negailėjo. Porą parų žydas blaškėsi po kamerą, kampas iš kampo vaikštinėjo ir plaukus rovēsi. Mes raminom sakydami: „Ne tu vienas kenti, juk ir mes kenčiam“.

Po mėnesio, t. y. 1945 m. rudenį, mane iš tos kameros saugumas perkėlė į Lukiškių III korpusą. Palikau žydelį, A. Jušką ir kitus. Jušką vėliau paleido. Lukiškėse vienoj kameroj buvom 150 žmonių. Užpuolė rusai *blatnieji*, norėjo atimti maišiuką. Pamatė iš kampo lietuviai, kurių buvo apie 50, atėjo ir išgelbėjo mano maišiuką su rūbais, nusivedė savo kampan. Po dienos į mūsų kamerą atvedė agronomą Brasiškį, kurį tuoj užpuolė. Aš pažinau ir bendro likimo draugams paaiškinau, kad tai pažįstamas agronomas, išgelbėjom. Paskui perkėlė į II korpusą, ten pradėjo ruošti etapą į Rusiją. Tai buvo 1945 m. apie spalio 20-ą. Surinko vien lietuvius apie 300 žmonių. Daugiausiai buvo šiauliškiai ir alytiškiai. Čia visokių profesijų žmonių: kunigai, agronomai, mokytojai, teisininkai ir t. t. Pamenu tik kai kuriuos: prelatas Pukys iš Plungės, miškininkas Kačkauskas, uteniškis ir daugel kitų.

Vieną vakarą kalėjimo administracija prieina su bylom prie langelio ir pradeda šaukti pavardes, paaiškindami, kaip reikia atsiliepti. Mes su Kačkausku susitarėm, kai šauks, neatsiliepti, nes norėjom dar likti Vilniuje. Kas atsiliepia, bylas deda vienon pusėn, o kas neatsiliepia — deda kiton pusėn. Pasitaikė, kad pirma šaukia Kačkauską, tas atsiliepė, aš klausiu, kodėl atsiliepei? Jis atsakė, kad bijojęs. Neužilgo šaukia mane — aš tyliu. Dabar aš sakau Kačkauskui, kad teks išsiskirti. Jis man sako: „Eik ir tu kartu“. Aš palaukiau komandos: „Kas atsiliepė, išeiti su daiktais“. Išėjau ir aš. Koridoriuje priiminėja etapo sargybiniai, šaukia pagal tas bylas ir daro smulkią kratą. Reikia nuogai nusivilkti ir pritūpti. Mačiau, kaip žiauriai purtė prelatą Pūkį, išmėtė jo daiktelius ir dar keliu gavo, kaip stūmė, tai senukas net parvirto. Iškratytus grūdo į atskiras kameras. Laukiu, kada mane šauks. Poros invalidų nepriėmė etapan, liepė stoti šonan. Stoviu ir aš prie tų invalidų, o jau baigia kratas daryti. Pasibaigus kratai, mane su tais invalidais veda atgal kameron. Po pusvalandžio vėl per langelį šaukia mano pavardę. Aš tyliu. Jie ieško po visą kalėjimą, nežino, kurioj kameroj tas ar kitas žmogus. Taip kartojo kelis kartus. Pagaliau po kiek laiko trys kalėjimo prižiūrėtojai su bylom įėjo į kameros vidurį, pradėjo rodyti pirštu žmogų ir klausiti, kokia tavo pavardė. Priėjo eilė ir man. Atsakiau kitokią, greit sugalvotą, dabar ir neatsimenu. Kas pusę valandos vis kartojo — šaukė visą naktį, vis ieškojo manęs ir daugelio kitų. Ir rytą, apie 6 val., kai jau pradėjo rikiuoti etapą kieme, dar vis ieškojo ir šaukė, bet, laimei, nerado. Likom nuo šito etapo. Kai etapas išėjo, nervai nusiramino. Po dienos ėmė tvarkyti kameras, ir mane perkėlė į I korpusą. Visi draugai išvažiavo. Vėliau sužinojau, kad tas etapas išėjo į Vorkutą. Per tą laiką susirišau su namais, susiradau gerą prižiūrėtoją, kuris buvo nuėjęs į

namus ir man atnešė laišką. Po mėnesio vėl pradėjo ruošti naują etapą. Dabar galvojau, kaip padaryti, ar važiuoti, nes tas pasilikimas baisiai privargina, prigadina nervų. Vienutėn 12 m² uždare laikė savaitę po 22 žmones. Stovėjom, gulėti nebuvo kur, jei vienas sukasi, turi visi suktis. Iš vakaro atvažiavo iš Vologdos sargyba, perėmė kalinius, darė krata, paskirstė į vagonus. Aš pakliuvau į antrą vagoną, paskyrė seniūnu lietuvi alytiškį ir jo padėjėją. 1945 m. lapkričio 20-ą iš ryto pradėjo rikiuoti etapus, paragindami su šautuvų buožėmis: kas vikresnis, tam nekliuvo, o kas nevikrus, tam kliūdavo į šoną. Visus suklupdė. Be to, sargybos viršininkas pasakė kalbą: „Gana ryti dykai duoną, išvešim į Rusiją; ten dirbsit ir stipsit“. Viskas buvo rusiškai. Tardymai saugume ir Lukiškėse buvo tokie, kad ne vienam šonkaulius sulaužė. Gulėjom ant grindų cementinių, jei kas turėdavo ryzų kokių pasikloti, tai gerai, o jei ne — tai ir drebėdavo visą naktį. Valgis: balanda, duonos 300 g ir mažos žuvelės.

Varė į geležinkelio stotį anksti rytą, 6 val., po šešis — susikibusius, iš šonų šunys ir sargybiniai. Žmonės matydami verkė, nes mes visi išblyškę, suvargę. Moteris vežė mašinom. Etapas susidarė iš 1 500 vyrų, o moterų — 500.

Iš viso 2 000. Privarė prie geležinkelio stoties, vagonai paruošti. Prie vagonų vėl suklupdė ir iš eilės pradėjo klupsčius varinėti po 50 žmonių į vagoną

Vilniuje laike visą parą, tik kitą rytą pajudėjo ešelonas Sargybiniai aplink vagonus vaikšto ir kaukši su mediniais plaktukais 2 metrų ilgio kotais. Sargybiniai pastebėjo, kad mūsų vagone Nr 2 kažkas skrebsi jiems pasirodė, jog norime pabėgti. Kad poūžė sargybinių su plaktukais ir tuoj sukomandavo nusivilkti nuogai ir perbėgti iš vieno vagono galo į kitą. Mojuodami plaktukais per plikus kūnus buktai skaičiuoja, ar visi žmonės. Žinoma, kas vikresnis, sugeba perbėgti, bet dauguma gavo, ir skaudžiai. Sargybiniai, apkūlę plaktukais, išsinešė žibintą, uždare duris ir paliko mus plikus, o buvo naktis, lapkričio pabaiga Jau dideli šalčiai. Visi pradėjo nervintis, nieko nesimato, savų rūbų neranda.

Šiaip taip nors ir ne savais apsivilkome, tik rytojaus dieną, išaušus, pradėjom keistis rūbus

Kur veža, niekas nežino, per langelius matyti šiaurės geležinkelis Vologdos link Po paros sargyba atveda du **blatnus** rusus į mūsų vagoną ir sako „Vienas bus seniūnas, o kitas padėjėjas“, o Vilniuje paskirtus lietuvius atleido. Tuoj tie užėmė ant gultų geresnes vietas ir po kokių 2-ų valandų pradėjo darbą. Jie turėjo ir **tinkas** peilius. Mes labai nusiminėm, pradėjom pašnibždom tartis: pasiduoti ar kovoti. Visi buvome labai suvargę, išsekę, nusiminę ir pasidavėm tų banditų valiai. Visus nurengė, atėmė geresnius rūbus, batus, kas turėjo maisto, viską perduodavo sargybiniams. Važiuom savaitę. Atvežė į Kizmos stotį už Velsko, Archangelsko srityje. Buvo jau sutemę. Išrikiavo ir pradėjo varyti. Kelias išklotas rąstais, nes aplink klampynės, pelkės Iš geležinkelio stoties varė kokius du kilometrus bėgte, kas nepabėga, leidžia šunis ant galvos. Dauguma pabėgti negali, nes nusilpę yra, o svarbiausia, vagone banditai pamainė batus, apsiavę mažais, kojas spaudžia. Žmonės krinta, o šunys lipa ant jų ir drasko. Atsimenu, Paniavas A., teisininkas iš Švenčionių, taip nusilpo, šunų visas apdraskytas, pradėjo verkėti, sakydamas: „Neišgyvensim čia, nukankins“ Mes, tvirtesni, paimam už parankių ir tempiam jį: „Laikykis, brole, vis kaip nors pergyvensim“ Po poros kilometrų leido eiti jau žingsniu, atsigavome ir šiaip taip jau priėjome lagerį, bet

reikėjo žygiuoti dar 7 kilometrus. Kartu buvo Vilkas Pov., miškininkas, Matkėnas Ant., Jasudis Ut., kunigas Kiškis, Pamavas Antanas iš Švenčionių ir daugel kitų. Lageris buvo visai arti geležinkelio linijos Velskas—Kotlas. Tame lageryje žmonių nebuvo, tik radom administraciją ir gydytoją ukrainietį, kuris baigė sėdėti 10 metų, tai medicinos 5-o kurso studentas, bet labai geras vyras. Apgyvendino barakuose, suskirstė brigadomis. Prieš mus čia gyveno vokiečiai Valgyti davė duonos 650 g, sriubos ir košės po kaušelį 3 kart per dieną. Visą gruodį buvo karantinas. Darban nevarė ilsėjomės. Per Kūčias smarkiai susirgau, 40°. Per savaitę pasveikau. Buvo kunigas Kiškis. Priėjau išpažinties prieš Kalėdas, be komunijos. Kalėdas leido švęsti, buvo pamaldos. Sausio 6-ą prasidėjo gelžkelio tiesimo darbai Aprengė mus valdiškais rūbais. vatinėm kelnėm, *bušlatais, čiūnėm ir čiulkėm*. Apranga nebloga. Pradedam gauti *pajoką* 1/1, 1/2, 1/3, 3/2, 3/3. Viršutinis duona, apatinis košė ir priedai: cukraus, žuvies. Vienas duonos reiškia 100 g, vienas košės reiškia 200 g Duonos aš daugiau nesurinkau garantuota 650 g -) - 300 g = 950 g Čia duona svarbiausia. Visą laiką alkis.

Parą leido pailsėti ir po to pradėjo varyti darban prie geležinkelio. Reikėjo vežti karučiais žemę. Jei normos nepadarai, *štralnaja* 300 g duonos, o jei išdirbi, garantuota 550 g ir dar košės, o jei normą viršiji, tai gauni 100 g duonos ir 100 g košės daugiau. Mūsų vyrai čiupo smarkiai dirbti ir per mėnesį prisivarė nes riebalų nebuvo. Daugumą išvežė į artimiausią ligoninę. Daugiausiai nusilpo jauni vyrai gimnazistai, studentai, būtent: Jasudis, Ulozas (Almos brolis) ir kt. Ulozas mirė, Jasudis išoko į šulinį, nes negalėjo ištverti.

Su namais jokio ryšio neturėjom, nes ir popieriaus nebuvo, pradėjom rašyti ant tošies. Jeigu kas turėdavo mažą gabaliuką popieriaus, keisdavo į *paiką* duonos. Per Kalėdas buvom jau visi suvargę. Kai nuvaro į pirtį, jau pats apsivilkti negali. Man daug padėdavo gydytojas ukrainietis, dažnai paleisdavo nuo darbų, liepdavo gulėti.

Dažnai į baraką atsiųsdavo jauną lenką sanitarą pašaukti manęs stacionarai!, kad nueičiau, o tenai padėdavo bliūdelį manų košės su aliejum, aš pasijusdavau kaip ant kito svieto. Per savaitę sutvirtėjau. Ačiū tam gydytojui ukrainiečiui! Stacionare dirbo lietuvis studentas medikas Petriškis. Jis irgi žmonėm padėdavo.

Pirmus laiškus leido rašyti 1946 1 26. Svarbiausia — trūksta riebalų. Per Kalėdas prasidėjo dideli šalčiai iki — 50°. Darban nevaro kai —30°.

Balandžio 7-ą perkelia į antrą koloną izoliatoriun baigti tardymą. Tardo septynias dienas. Tardymą baigia, pasirašau tardymo baigimo straipsnį prie prokuroro. Man paaiškina, kad teis Archangelsko apygardoj. Du mėnesius laukiau teismo ir deja, nesulaukiau. Balandžio 14-ą perkelia į 4-ą koloną. Čia pakliūnu kolonos ligoninėlės sanitaru. Jei daktaras geras, neblogai, bet čia buvo daktaras blogas.

Apie Naujus metus važiavo ešelonas, visas traukinys, kariškas su produktais,— pupelės, cukrus, gėrimai,— ir palei mūsų lagerį nuvirto nuo bėgių. Naktį kėlė visus lagerininkus gelbėti vagonų. Aš pakliuvau prie vagono su cukrumi. Valgėm, kiek kas norėjo, kitas net apsidirbo. Nešti į lagerį neleido, bet mes rizikavom ir nešėmės. Pupelių pasislėpėm žemėj, nes ten dirbdavom prie gelžkelio, ir vėliau jų išsivirdavom. Įeinant lagerin *nadzirateliai*

pradėjo kratyti, bet man pasisekė bušlate įsinešti apie 5 kg cukraus maišiuką. Turėjom ilgam cukraus pasmaguriauti. Iš kitų atėmė.

Mes visi buvom neteisti, todėl lagerio administracija mūsų nenorėjo laikyti. Kreipėsi į Maskvą, kur įsakė priimt. Parėję iš darbo, visi suklaupdavom ir giedojom: „Marija, Marija...“ Buvom vien lietuviai. Pirmą siuntinį gavau iš namų 1946 m. apie kovą, labai apsidžiaugiau, ten buvo ir laikraštis įdėtas, pabrauktos raidės, perskaičiau, kad tėtė mirė vasario 6-ą. Žmona aiškino, kad siuntinius buvo labai sunku išsiųsti. Dauguma grįždavo. Pinigų irgi nepriiminėjo. Žmona pašto viršininkui net rankas bučiuodavo, kad priimtų siuntinį. 1946 m. apie balandžio mėnesį perkėlė į kitą lagerį, netoli geležinkelio stoties. Kizma. Ten iš naujo pradėjo tardyti. Aš čia įsitaisiau kaip gydytojas: priiminėjau ligonius, jei temperatūros turi, atleisdavau nuo darbo, jei labai serga, siunčiau artimiausią ligoninę. Čia susitikau Ceičį iš Rokiškio ir daugel kitų. Sitam lageryje, rodos 4-e, vieną naktį pabėgo gimnazistas iš Marijampolės, Brazaitis. Pradėjo visur ieškoti ir tą pačią dieną sugavo. Atvarė į lagerio zoną visą sudraskytą šunų. Išrikiavo visą lagerį. Lagerio viršininkas sako kalbą, o šunį leidžia Brazaičiui ant galvos, kad draskytų. Pasakė, jei bėgsit, ir jums tas pats bus. Vienas iš mūsų, panevėžietis Subačius (jis buvo brigadininkas), priėjo prie Brazaičio ir smogė jam į veidą: „Girdi, lietuviams gėdą daras“ Mes visi baisiai pasipiktinom brigadininko elgesiu ir pradėjom šaukti: „Eik šalin, šėtone!“ Atstojo. Vienas kitam sakom: „Šito įvykio nepamiršim, jei grįšim, nedovanosim. Juk visur būna išsišokėlių!“

Apie gegužės mėnesį pervežė į patį Velską **peresilkon**, rodos, 6 lagerin. Čia buvo ir mergaičių lietuvių. Iš Čedasų sutikau Sakalauskaitį, Ladygą ir kt. Vasarą atvažiavo aplankyti mergaitė Nijolė. Pasisakė esanti duktė. Atvežė kunigo Skurskio pinigų ir liepė pasidalyti. Pasimatyti neleido, nes dar neteisti buvom. Bet sargybinių paprašiau, kad leistų dukterį pabučiuoti. Sako: „Greit, kad nematytų viršininkai“. Abu apsiverkėm. Ji pasakė: „Neliūdėkit, grįšit“. Toks aplankymas mus visus nuramino, rodos, buvo ir lengviau kentėti. Po Nijolės už mėnesio atvažiavo ir sesuo Olytė. Atbėga mano draugas Vilkas: „Stasy, žiūrėk, gal Tavo sesuo, labai panaši į Tave“. Aš bėgu, žiūriu, Olytė: „Sveika, Olyte, ar visi sveiki, Braniukas ar grįžo?“ Pamačius sustojo širdis plakus iš džiaugsmo. Nuo to laiko pradėjau atsigauti — lyg pabudau iš miego: „Stasy, žinok, Tavo visi sveiki ir gyvi: yra dėl ko gyventi ir aukotis“. Pasimatymo nedavė, nes buvau dar neteistas. Atvežė daug maisto ir pinigų. Per tvorą pasimatydavom ir vogčiomis pasikalbėdavom. Buvo ramiau, nors šiek tiek sužinojau apie saviškius. Žinoma, Tėvelis jau miręs, be galo buvo gaila! Dabar visas rūpestis, kaip išlaikyti maistą, nes didesnė dalis rusų — **žulikų**. Padėsi **koptiorkoj** — pavogs. Nutariau laikyti barake, nes tuo laiku aš buvau **dnevalnu** — tvarkdariu. Susiradau lazda rankos storumo ir naktį laikiau prie lovos. Maistą laikiau pagalvyje. Vieną naktį sapnuoju, kad medų traukia iš po galvos, tik čiupt už rankos — iš po gultų vagis, iškišęs ranką, traukia medų. Greit spruko pro duris ir išbėgo nieko nepešęs. Barake tamsu, elektros nebuvo. Po dviejų valandų tas pats vagis su lazda rankoj vėl atėjo į baraką ir artinasi prie manęs, duodamas lazda į gultus, kad atrodytų, jog čia eina ne vienas, o daug jų. Bet aš kad daviau lazda per galvą, tai lazda per pusę lūžo, vagis parkrito ir guli kaip negyvas. Nunešėm į ligoninę, po savaitės pasveiko. Tik bijojau, kad nuo jų nenukentėčiau, bet daugiau nesirodė.

6-oj kolonoj gavau laišką iš Ramūnėlio. Čia mano geresni draugai: Vilkas, Matkėnas, Jucius, Čyžas, Katinas, Repšys, Sobas, Meškus ir Reinys (Olytės direktorius). Priėjau dukart išpažinties. Vienąkart priėmiau ir Šv. komuniją. Čia laikomos kas sekmadienį ir Šv. Mišios.

Tuo pat atsigavau dvasiškai ir fiziškai. Atvažiuodavo aplankyti iš įvairių Lietuvos vietų saviškių. Kai kas grįžo į namus, net netolimi mano kaimynai, kaip Baltaduonis iš Suginčių. Jam įdaviau parvežti laišką į Buitūnus. Grįžo vienas vilniškis ir vienas kauniškis, matyt, ir jie buvo užėję.

*Velskas, 1947 VII 4 Brangūs Namiškiai!*¹

(Parvežti namo)

Jau prieš mėnesį pradėjau laukti Olytės, bet nuo šios dienos pradėjau rašyti. Kaip aš Jūsų išsiilgau, negaliu raštu išreikšti. Koks man bus džiaugsmas, kai Olytę pamatysiu, o per Ją ir Jus visus! Pradėjau trečius metus kaip karvelis uždarytas narvelyje, atskirtas nuo pasaulio, tėvynės. Ir už ką gi? Už niekus! Bet aš tvirtai nusiraminau, netikėlius nustūmiau į šalį kaip nereikalingus. Galvoju tik apie Jus ir kitus artimus saviškius. Man dėl Jūsų yra tikslas gyventi ir aukotis. Jūs mano viltis ir paguoda, aš dėl Jūsų vargsiu, kentėsiu ir, jei bus reikalas, mirsiu, o Jūsų neapviliu. Šiandien užteks. **St.**

¹ Laukdamas sesers Olytės iš anksto rašė laiškus.

5 VII

Gaila, kad nesu poetas ar rašytojas, galėčiau daug kūrinėlių parašyti. Gal atsiras iš mūsų gabių vyrų. Aš pasitenkinsiu plakimu širdies, kuri dar nepažeista. Tegu ji kalba. Dėka Jūsų visų dabar gyvenu neblogai. Siuntinių niekas neatima. Darbą turiu lengvą — *dnevalnyj*, baraką išplaunu, atnešu vandens ir saugau žmonių turtą, kad vagys nepavogtų. Barake yra 50 žmonių ir visiems 58 str. Mus vadina *fašistais*. Daugiau kaip 50% yra lietuvių. Žmonės geri. Kolonos *načialstva* irgi gera. Per pusryčius ir vakarienę griežia armoška — atrodo kaip restorane. Darban išleidžia iš ryto irgi su armoška. Tiesa, dažnai valgykloje būna koncertas ir paskaitos, bet daugiau publikos susirenka prie maisto langelio *dabavkių*. Alkano žmogaus nevilioja muzika. Jis eina galvą nuleidęs žemyn ir žiūri, gal kur ras duonos trupinuką ar bankrutės galiuką. Vaizdas — kaip Vilniaus gatvėse tekdamas matyti. Visa laimė, kad laikas bėga greit. Norėtusi, kad tas laikas bėgtų kaip upelyje vanduo, bet ne, jis nori savo atsiimti. Nejaugi jis mūsų nepagailės! Norėtusi visam tam laikui užmigti, nieko negirdėti, nieko nematyti, o pabusti, kad aplink nematytum *streluko*, spygliuotų vielų ir kitų barjerų. Kas išgalvojo kultūringam žmogui tokius namus! Užteks. **St.**

6 VII (sekmadienis)

Šiandien poilsio diena — *vychodnoj*. Per mėnesį duoda poilsiui keturias dienas. Kitose kolonose, kaip papuola. Man poilsio nėra, nes vandens atnešti reikia, iššluoti ir turtą saugoti reikia. Svarbiausia — alkio jau nėra, valgyti turiu ką. Pietum išsivirėm košytės ir rūgštynių sriubikės, o kai kada ir blynėlių išsikepam. Buvo mažas turto patikrinimas — *obyskas*. Tokius patikrinimus daro dažnai, mat ieško peilių ir kitų gelžgalių, ko negalima laikyti. Mūs tas nejaudina, mes esam jau prie visko pripratę, ir jiems ką nors surasti yra sunku, nes ir mes per tiek laiko pasidarėm gudrūs. Tą dieną visi rašo laiškus namiškiams, ilsisi, miega, kiti futbolą žaidžia — buvo rungtynės Pabaltijo su „mūsų broliais“. Aną sekmadienį mūsų šeimoms sekėsi, o šiandien mūsų namiškiai pralaimėjo 7:1 jų naudai.

Tiesa, prieš porą savaičių į kiekvieną baraką įvedė radijus. Tai geras išgalvojimas, nereikia nė sukinėti, ieškoti kitų stočių. Mums didelis dalykas: pasiklausom iš Maskvos gražios muzikos ir žinių.

Iš pat ryto persikėliau pas Jus ir tarsi Olytę lydžiu kelionėje. Pasimeldžiu, kad Dievas padėtų laimingai suvažinėti. Šiomis dienomis daug lietuvių išvežė dar toliau į šiaurę, dar nuo mūsų apie 2 000 km. Ten vasaros visai nėra, tik baltos meškos. Kalba, kad užskaitys už 1 dieną 4-ias. Meldžiuos, ir Jūs melskitės, kad tik iš čia neišvežtų, nes tokių kolonų jau nerasiu: siuntiniai ateina normaliai, su namiškiais ryšys geras. O kaip aš bijau kelionių, ir taip jos nusibosta, reikia viską prarasti, ką turi — banditai atima vagone, nes važiuojant negali ką prisišaukti. Vagys tai nori ir laukia tokių kelionių. Daug buvo atsitikimų, kai nedavė, pasiginčijo: užmušė. Vaitiekūną ir kitus; dar pernai Olytė jo laišką parvežė namiškiams ir pernai sesuo buvo atvažiavusi, o jau šiandien ilsis taigoj. Iš 8-os kolonos vagys grasino mums ir kartu man, jie mums: *Otrūbit golovy*. Bet nenusimenu, Dievas man visuomet padėjo ir čia padės, gal aš jų nepamatysiu ir to-dėlei aš nenusimenu ir neimu į galvą. Dabar ir aš sutvirtėjau fiziškai ir, jei bus reikalas, pasistengsiu nepasiduoti. Jūs neimkit į galvą, gal ir nereikėjo parašyti, bet man norisi pasidalyti mintimis...

7 VII 1947 m.

Jei užtrukčiau ilgokai „Aukų kelionė“, noriu išdėstyti savo pažiūrą į tėviškę. Tėviškė Buitūnuose turi būti nedaloma. Čia būtų mūsiškių susirinkimo vieta, kur būtų galima išreikšti: džiaugsmą, paguodą ir ašaras. Jei kartais ir susipyksit, prisiminkit mano kančias ir mano prašymus. Tikiu, manęs neapvilsit! **St. Petk.**

8 VII

Kasdien *padjomas* 6 val. Darban veda 7 val. Grįžta iš darbo 6³⁰ val. (vakaro). Gulti varo — *otboj* 10 val. Pusryčiai 6—7 val., pietūs 12—13 val. Vakarienė 4—8 val. Darban eina trys pamainos, t. y. dieną viena pamaina ir naktį 2 pamainos. Geriausia dirbti naktį, mažiau viršininkų.

Mūsų kolonoj gauna nemažai laiškų, visi rašo ir laukia grįžtančių: vieni rašo, kad pomidorų parvažiuosit valgyti, kiti, kad vasarojaus nuimti, treči, kad obuolių valgyti ir t. t. Tokius laiškus rašė ir pereitais metais. Mes jau jais ir netikime. Kad mes grįšime, tai mums aišku, bet kada — niekas negali pasakyti. Tiek to, mes kantriai palauksim. Žinokit, aš grįžęs noriu rasti visus sveikus ir energingus, tai bus mano paguoda ir tuo pačiu pasiteisins mano vargai bei kančios. Užteks. **St.**

9 VII

Šiandien oras gražus — šilta. Šilta dar buvo apie birželio vidurį, o šiaip visą laiką šalta — nebūt šiaurė. Laiško vakar dar negavau. Vis laikiu. Vakaro buvo vėl patikrinimas — *šmonas*. Surinko surūdijusius katiliukus ir kitus gelžgalius. Šiandien iš tikrųjų graži diena, visi deginasi saulėje, labai lengva atskirti mūsiškius nuo jų. „Brolių“ kūnai išmarginti. Kūne visokios figūros bei užrašai. Tai vagių mada!

Vakar pinigus mokėjo — algas. Mat toj kolonoj ir algą moka, kitose tai ne. Aš, kaip *dnevalnyj*, gaunu per mėnesį 10 rb, bet už birželį 2 rb atskaitė: gavau 8 rb. Už gegužę algos dar negavau, pamiršo įtraukti į sąrašą. Už pinigus toj kolonoj galima pirktis svogūnų, pienu, tabako, svogūnų laiškų, uogų, tuoj bus grybų, bulvių, pieno litras 20 rb, pienas ožkų, karvių čia mažai yra.

Šiandien vėl poilsio diena — *vychodnoj*. Vis laukiu Olytės. Širdis jaučia, kad Olytė kelyje. Esu neramus, prašau Dievo, kad pasisektų laimingai kelionė ir kad kelyje neapvogtų. Štai šiandien priešpiet kviečia į kontorą. Ten sėdi vyriškis, manau, gal tardys, kas mums dažnai pasitaiko, bet, žinoma, mes esam pripratę ir tai mūsų nejaudina. Išsiveda laukan ir įteikia Olytės laiškėlį, iš kurio matau, kad Olytė atvažiavo vakar vakare. Aš jai irgi atsakau. Be galo apsidžiaugiau. Širdis vis nerimauja, norisi pasimatyti. Juk taip išsiilgau. Tikiu, kad Dievui padedant, rasim kaip pasimatyti ir pasikalbėti. Koks aš tuokart laimingas būsiu — nėra žodžių. Pradėjau smarkiai ruoštis: grupuoju dovanėles, rašau laiškus. Iš to džiaugsmo negaliu ir miegoti, nes mintys ir širdis laksto pas Olytę ir vėl grįžta atgal. Širdis neranda ramumo. Ji daug norėtų ką pasakyti, bet suvaržyta spygliuotų vielų bei užtvarų. Baigiasi ir mano laiško lapai. Olytės prašysime nuvažiuoti į 15-ą koloną pas Vilką, mūsų geriausią draugą. Šiandien užteks. *St.*

Olytės atvykimo proga vakar inžinierius architektas nupiešė mano paveikslą. Vakar vakare buvo futbolo rungtynės—3:2 mūsų naudai. Suėjom į baraką visi pakilios nuotaikos: lietuviškos dainos, stygų orkestrėliui pritariant. O aš vis neramus: mintys laksto pas Olytę ir atgal, kaip ją pamatyti. Ir koks aš laimingas būsiu, kai galėsiu ją išbučiuoti nuo galvos iki kojų, tada aš jausiu, kad būsiu pašalinęs dalį ilgesio.

Įduodu dovanėles giminėms bei geradariams, prisidėjusiems prie mano paguodos.

Dovanėlės daugiausia kryželiai Noriu, kad tas kryžius visur mus lydėtų ir saugotų. Laiikykime stipriai jį rankose. Kas jį iš rankų išleidžia, tą apsėda prakeikimas. Būkim tvirti, kryžius mus apsaugos ir išgelbės. *St.*

Vclskas, 16 VII 47 m.

Manyt, Stasiuk ir Ramūniuk.

Noriu parašyti daug ką, bet neįstengiu, nes vis dėlto esu pavargęs. Be galo esu patenkintas, kad Olytė atvyko taip toli ir aplankė mane, net išsirūpino oficialų pasimatymą, ir vakar turėjau progos pasikalbėti daugiau kaip valandą. Kokį turėjau džiaugsmą — negaliu aprašyti. Pamačiau ją iš arti, išbučiavau, o per ją ir Jus. Juk daugiau kaip dvejus metus nesimatyti su saviškiais mūsų sąlygose daug ką reiškia. Dabar pajutau, kad dar esu žmogus, kad yra kam rūpintis, kad yra tikslas gyventi ir aukotis. Pasidarė dabar lengva, rodos, ir visi

sunkūs pergyvenimai lyg atsitolino. Olytė klausė, ar aš sveikas. Jai pasirodė, kad aš kaip ir negirdžiu. Aš esu sveikas, tik dantys netvarkoj, bet čia ne tiek svarbu. Daugelis turi trūkumų nuo mušimo, bet aš nuo tos pirties išsisukau vikrumu, nors grasinimų buvo daug. Esu laimingas, kad vargstu už kitus, o ne kiti už mane, taip pat kad aš vienas iš šeimos. Daugelis yra tokių, „keliauja visi arba pusė gyvų jau nėra. Esu pilnas vilčių grįžti, nes noriu Jus dar pamatyti, o be galo išsiilgau Jūsų visų, ypač sūnų Taip būtų įdomu su jais pasivedžioti. Mūsų tarnautojų vaikus kai kada tenka pamatyti Pagalvoji, kad ir aš turiu tokius, ir leki mintimis pas juos. Aš turiu kantrybės, iškentėsiu ir Jus pamatysiu, o Dievas man padės.

Manyt, sūnų darželin neleisk, ten visokios ligos atsiranda.

Už viską visiems ačiū. Daugiau važiuoti pas mane jau nesutiksiu, nes žinau: daug vargo ir brangiai kainuoja. Labai ačiū tiems, kas prisidėjo.

Kaip aš atrodau, papasakos Olytė, manau, kad aš jos neišgąsdinau, atrodžiau ne per blogiausiai.

Likit sveikučiai, tegul laimina Jus Dievas! Bučiuoju **St**

1946 m. rudenį mus, 15 lietuvių, iškelia į visai naują lagerį 8-ą nuo Velsko kokie 50 kilometrų. Buvo vienas tik barakas, net ir tvoros nebuvo. Pradėjom organizuoti lietuvišką brigadą. Davėm kyši ***nariadčikui***, kad brigadininką savą paskirtų — Matkėną A. Velske buvo sudarytas etapas iš 100 žmonių, daugiausiai ***blatni***, banditai. Šitie banditai darban nėjo, tik lošė kortomis, valgė, gulėjo ir mus kamavo. Mūsų brigada ėjo miško kirsti kokius 10 kilometrų. Prisimenu, vieną vakarą draugas nuo Kaišiadorių (pavarde pamiršau) sugriūva ir nepaeina. Nešėm pasikeisdami ir vos ne vos atvilkom iki lagerio, o ant rytojaus iš ryto mirė nuo alkio, nes maistas buvo prastas, o siuntinių negavom. Mes visi pastebėjom, kad jo antakiai buvo sutinę, nes jis vis į sriubą (balandą) prisipildavo dar vandens, kad daugiau būtų. Bardavom, bet neklausė. Iš mūsų brigados vabalninkietis (irgi pavarde pamiršau) gimnazistas visai pasilpo ir nėjo darban. Mes patarėm neiti. Ne vieną kartą lagerio administracija, paėmus už kojų, traukdavo per visą lagerį prie vachtos, bet jis neatsikeldavo. Po to įmesdavo į izoliatorių keliom parom.

Vis tiek nėjo darban. Maistą irgi gaudavo ***štrafną*** — duonos 300 g. Todėl mes sumesdavom po trupinėlių, nors ir patys alkani buvom. Aš dar turėjau apie 20 červoncu, bet negalėjau pasirodyti, nes tie banditai mane purtydavo naktį kelis kartus. Negana to, net nurengdavo plikai ir žiūrėdavo į užpakalinę angą, ar nėra pinigų, bet vis nerasdavo. Pinigus laikiau sniege po keltu lauke, ir tai eidavo paimti Matkėnas A., nes jį ne taip sekė, o man ir pasirodyti neduodavo, nes sakydavo: „***U etovo starika dengi jest***“. Matkėnas, kaip brigadininkas, eidamas duonos parnešti į ***koptiorką***, išmesdavo kokį rublį, gaudavo papildomą normą duonos. Pasidalindavom. Prisimenu, per Kalėdas irgi gavom papildomą duonos davinį, tai jautėme didelę šventę. Sudarė brigadą statybininkų, kurie statė daugiau barakų, pirtį, valgyklą. Jau pradėjo atsirasti utėlių, nes nebuvo pirties. Pirmiausiai ir pastatė pirtį. Nuvarė pirtin pirmą kartą, davė vandens po nedidelį bliūdėlį, ir viskas. Tik išsimurzinom daugiau. Tai — vienas iš blogiausių lagerių. Vakare pareini į baraką ilsėtis, o čia poilsio nėra: ***blatni*** lošia kortomis, keiksmi, purtymai, išdarinėja visokias eibes. Pavyzdžiui, pederastai išrikiuoja vakariniam patikrinimui ir visų lagerininkų akivaizdoj

užgula jaunos vyrus kaip gyvuliai ir tenkina geidulius. Arba kitas epizodas: viena grupė banditų liepė dainuoti, o kita nedainuoti. Ir ką lagerininkas bedarytų, muša jį ir taip duoda, kad net baisu. Atsimenu, užėjau vakare į kitą baraką, nespėjau įeiti, parvertė ant šono, užmetė bušlatą ant galvos ir atėmė iš manęs liemenę — paskutinį šiltą rūbą. Dabar galvoju bus viskas — sušalsiu. Nuėjau pas banditų vadą Ivaną, jis buvo neblogas, o ypač ant manęs turėjo akį. Pasiskundžiau, kad atėmė liemenę. Neliūdėk, po pusvalandžio ją gražins. Teisingai, ją man gražino ir dar pavaišino, davė riebios košės dubenėlį. Banditai mane gerbė, visi šnekėjo, kad man yra bagažas, o aš prašiau Dievą, kad tas bagažas neateitų, nes vis vien jo nevalgysiu, dar gali galvą prilopyti. Paaiškėjo, kad bagažas buvo, bet jis grįžo atgal. Atvažiavo iš Rokiškio Plumpos A. sesuo ir atvežė maisto, geriau būtų negavęs to maisto. Kiek Plumpa gavo lupti, sunku ir aprašyti. Mes kalbėdavom, kad geriau būti alkanam negu gauti siuntinį, nes namiškiečiai siunčia gal paskutinį kąsnį, o čia atima banditai Lageris tai lageris, yra savotiška tvarka ir nieko baisaus. Daugiausiai nukenti nuo tų pačių kalinių banditų. Jie yra viešpačiai. Jų bijo net lagerio administracija. Nori eina darban, nenori neina. Pamėgink pasiskųsti administracijai, tai galva kaip kopūstas lekia nuo kaklo. Ne vienam jau nuriedėjo. Kirviu nukerta, nors kirvių zonoj neleidžia turėti, bet jie sugeba. Kai galvą nukerta, eina į vachtą, deda kirvį ant stalo ir sako: „*Odnomu gadu golovu sniali*“ Kai lageris kuriamas, nėra dar tvoros, sargyba saugojo prie kiekvieno barako, eini laukan naktį, eina sargybinis iš paskos. O kai jau tvora aptverta, tada sargybiniai saugo kampuose, bokšteliuose: kai eini laukan, turi kreiptis į sargybinių. „*Graždanin nadziratel! Možno idti v ubornuju?*“ — „*Idi*“ Tada tik gali eiti, o jeigu eisi nesiklausęs, gali prilopyti galvą. Jeigu veda darban, vakare ir ryte atskaito maldele: „*Šag na levo...*“ Klausia: „*Poniatno?*“ Turi visi atsakyti. „*Poniatno*“. Taip jau visiems atsibosta tos maldos,— alkani ir sušalę kartais atsako vietoj *poniatno*, *Idi nachuj*. Sargyba labai pasiunta. Nutarėm, kad reikia kreiptis į prokurorą dėl tų banditų. Bet kaip, popieriaus ir paišiuko nėra. Matkėnas gavo lapelį popieriaus ir paišiuką. Parašėm prokurorui į Velską kas pas mus daros ir įdavėm sargybiniui, kad perduotų. Tiesa, prokuroras po savaitės atvažiavo ir mus iškvietė, apklausė apie lagerio gyvenimą. Vis dėlto mums pasisekė įtikinti prokurorą. Gerai, kad mes buvom dar neteisti. Kai pareidavom į baraką, blatni klausdavo: „*Začem vas vizyvali*“. Atsakom, dėl mūsų bylų, nes mes neteisti. Patikėdavo, o kitu atveju galva lėktų kaip kopūstas. Išvažiavus prokurorui, po savaitės atvažiavo keli sunkvežimiai su kariuomene ir prokuroru tiesiai į lagerį (tas retai būna), apsupo barakus. Tada darban nevarė, visi buvo barakuose. Įėję į vidų kareiviai atsuko ginklus: „*Ruki vverch!*“ Visi pakėlė rankas. Blatnų buvo apie 30. Uždėjo antrankius, suguldė į mašinas ir išvežė į Velską, Centrinį izoliatorių. Iš banditų bjauriausias buvo galvažudys Rabinovičiūs iš Baltarusijos. Jį suėmė Vilniuje butus beplėšiantį. Jis per visą karą su kariškio uniforma plėšė Balkanų valstybėse, Pabaltijj ir kt. Jis buvo nepanašus į žmogų. Vėliau paaiškėjo, kad jis pabėgo iš Centrinio izoliatoriaus, ko nėra buvę. Kai teisė blatnuosius, Rabino-vičiaus jau nebuvo.

Mane ir mano kelius draugus išvežė Velskan maždaug 1947 m. kovo mėnesį ir apgyvendino lageryje **R.M.F.** Remonto mašinų fabriko kolonijoje. Tai buvo rojus palyginti su 8 kolonija. Čia radau apie 50 lietuvių: Sabas J., Ekertas, Vilkauskas iš Kauno, Pilkauskas, Palašius, Vyšniauskas V., Brazas (didelis vyras) ir kt. Daviau kyšį *pariadčikui*, išsikviečiau ir Matkėną. Tiesa, po mėnesio 8-ą lagerį likvidavo, visus išvežė, o barakus paliko tuščius. Su Matkėnu pradėjom įsidarbinti fabrike. Aš prie mašinos *Ajaks* geležies pjovėju, o Matkėnas liejyklos ceche formuotoju. Labai buvom patenkinti. Nereikia šalti. Pradėjom

gauti siuntinius. Gyvenimas pasidarė lengvesnis. Aš į fabriką ėjau gal porą mėnesių. Pradėjo visi kalbinti, kad eičiau barako tvarkdariu. Sutikau. Gyveno apie 50 žmonių, daugiausiai lietuviai, buvo keli rusai, baltarusai, bet žmonės geri, ramūs. 1947 m. vasarą atvažiavo aplankyti sesuo Olė. Išgavo, nors ir sunkiai, pasimatymą. Viršininkai nenorėjo leisti, sako: „Didelis nusikaltėlis, str. 50-la-II. Tai tėvynės išdavimas“. Sesuo pradėjo verkti, gal Jums ir didelis nusikaltėlis, bet man brolis ir noriu jį pamatyti. Viršininkas susigraudino ir leido pasimatyti. Aš jau buvau buktai teistas už akių Maskvoje 6 metams. Atėjo toks raštelis, kad Maskvoje *Osoboje soveščanije* davė už akių

6 metus ir liepė pasirašyti, bet aš nepasirašiau ir tas pats buvo. Sesuo atvežė daug maisto, papasakojo apie namiškius, o svarbiausia, man rūpėjo žinoti tėvelio mirties smulkmenas. Sėseriai įdaviau dovanėlių. Sesuo aplankė ir Vilką P., kuriam nuvežė maisto, taip pat savo draugę Makaraitę, išvežtą 1941 m. Bet, rodos, nerado, ta buvo išvažiavusi į Lietuvą. Tame lageryje išbuvau iki 1948 m. kovo. Pradėjo kalbėti, kad kels fabriką į Totoriją. Ir iškalbėjo. Fabriką iškėlė, pradėjo rinkti žmones specialistus: tekintojus, šaltkalvius, suvirintojus ir t. t. O aš nespecialistas. Tiesa, fabrike daug dirbo laisvųjų. Pradėjau ieškoti būdų, kaip įsisukti, kad ir mane ten įrašytų. Padėjo draugai. Vyr. inžinieriaus žmonai įdaviau kyšį iš siuntinio, ir ji liepė eiti į kabinetą pas vyrą. Aš pakliuvau su fabriku į Totoriją, geležinkelio stotis Svirask, netoli Kazanės, 30 km nuo Volgos. Daugiausiai radom lageryje vietinių totorių, ne politinių kalinių. Greta buvo ir moterų lageris. Mane, kaip šaltkalvį, paskyrė į traktorių-ekskavatorių cechą, o aš jokio supratimo neturiu. Ten dirbo laisvi Pavolgio vokiečiai. Mūsų cecho viršininkas buvo Vainkaufas, mandras vokiečių. Aš jam pasakiau, kad ne šaltkalvis, o agronomas. Kaip tave atvežė? Vežė ir atvežė, atsakiau. Rytojaus dieną cecho viršininkas Vainkaufas davė šluotą su ilgu kotu ir liepė šluoti cechą, o cechas ilgas ir didelis. Kai eina viršininkas, šluoju, o kai neina sėdžiu. Po savaitės vakare šaukia į raštinę. Gana sėdėti ant šluotos, aš tau turiu geresnį darbą. Būsi sandėlininko Bėro pavaduotojas. Buvo geras vokiečių, jis ir laiškus išsiųsdavo, ir duonos atnešdavo. Čia man buvo gerai, bet neilgai. Per porą mėnesių pasitaisiau, įpratau. Bet mane iš tų pareigų atleidžia, aiškina, kad mažinami etatai. Paskiria *aprubčiku*. Porą naktų su plaktuku pakalinėjau detales ir mečiau, nes pamačiau: sunkus, nesveikas ir ne mano darbas. Pradėjau suktis į svarstyklių cechą. Priėmė ten, kur dirbo Matkėnas. Iš karto mane paskyrė mokiniu pas Plumpą. Paskui paskyrė sandėlininku, dar vėliau,— naktinės pamainos *instrumentalčiku*. Dieninės pamainos *instrumentalčiku* buvo Tamu-laitis V. Darbas geras ir patiko. Naktinėj pamainoj dirbo apie 12 žmonių, buvau jų vyresnysis. Taip išbuvau iki 1949 m. rudens. Baisiai nenorėjau iš čia išvažiuoti. 1949 pavasarį dalį žmonių iškėlė į Taišetą, Irkutsko srityje. Ten išvežė daug lietuvių. Mūsų paliko apie 15: aš, Matkėnas, Piliponis, Plumpa, Vyšniauskas, Tamulaitis ir kt. Šiaip lageris buvo įdomus. Siuntinius gavau normaliai, laiškus irgi gaudavom. Jau čia buvo atskiri barakai. Politiniai atskirame barake, kriminaliniai vėl atskirai. Jau tvarka geresnė, bet galvas dar nukirsdavo. 1949 m. rudenį iš mūsų 15-os lietuvių, rodos, 10 išvežė, o 5-is paliko: Piliponis, Plumpa ir kt. Išveža: mane, Matkėną, Vyšniauską, Tamulaitį ir t. t. Labai sunerimom. Kur veža, niekas nesako, etapas ir viskas, *peresilkos*, kratos, banditai, alkis ir kiti vargai. Tuoj plikai nurengia, baltinius atima šiltus (2-us, rodos) maldaknygę atima, kovoju, nieko neduodu. Paliko mažai laiko iki traukinio, vyresnysis sako — mat ji velniai, tegul vežasi. Taip ir laimėjau. Nuveža iš karto Kazanėn *peresilkon*. Ten palaiko kelias dienas ir mus jau perskiria. Vienus į vieną šoną, kitus į kitą. Aš pakliūnu į centrinę Kirovo *peresilką*. Ten palaiko kokią savaitę. Gulėti teko po narais, pilna prigrūsta. Sudarė

didelį etapą ir veža Šiaurės link, kur — nesako Vėl (krata) su pritūpimais, maišo su banditais, ką turi, atima, ir vėl palikau kaip stoviu. Todėl mes etapų baisiai bijodavom. Pagaliau po savaitės atsiduriame Abežėj. Netoli Vorkutos 180 km, Zapolianja. Niekas neauga: nei bulvės, nei miškas, tik mažos pušelės. Tuoj įvažiavus paskelbė, kas turi pinigų, geruoju atiduoti, o kai ras — atims. Aš nedaviau ir kratydami nerado, dar kelius rublius turėjau prie savęs sunkiai valandai. Čia radau savo kaimyną N. V., vienas kito nepažinom, tik iš pavardžių. Tiesa, jis dirbo jau kontoroj, tvarkė maisto stalą ir man daug padėjo. Drausmė buvo didelė, blatnų daug, darbai sunkūs, kasi žemę, sušalusią kelius metrus, o šalčiai iki —50 °C. Tik žiūri baltuoja tai nosis, tai skruostai. Ateina į galvą mintis, kad jau čia bus galas. Ryšio su namais nėra, klimatas blogas, režimas stragus. Pradėjo kalbėti, kad numerius rašys ant nugaros. Kalbam, kas per velnias yra, ar jau šaudys. Aš pradėjau kombinuoti, kad neičiau per šalčius į darbą: dar kelius rublius turėjau, įdaviau brigadininkui Zacharenkai, buvo blatinas, sako: „*Leži*“. Na gulėjau ant narų kaip sergantis. Per tą laiką pradėjau suktis dirbti patalpoj. Priėmė mane elektrinė budinčiu šaltkalviu. Ten šilta. Pirmą dieną niekas negedo, o antrą dieną sugedo mašina didžioji. O aš nespecialistas, nesuprantu. Žinoma, mašinistas supranta, bet aš, kaip budintysis, turiu greit sutvarkyti. Kilo didelis triukšmas, nes mes elektrą tiekdavom visai Abezei ir keliems lageriams. Šiaip taip atpyliau dvi dienas. Ir pradėjau galvoti apie kitą darbą, nes čia man neverta. Vadovavo elektrinei ukrainietis Maksimiukas. Pradėjau prašyti, kad paskirtų vandentiekyje mašinisto padėjėju. Taip ir padarė, dirbau vandentiekj. Po mėnesio Maksimiukas perėjo į kitą darbą, perėmė visą lagerių šildymą ir Abezės garvežius. Čia atidarė naują lagerį 5, ir šiokių tokių specialistus perkėlė ten. Mano draugą N. V. paliko I lageryje. Kūriką dirbau iki 1951 m. pavasario, iki *sroko* galo. Man tas darbas patiko ir sekėsi

Turėjau padėjėją ir du darbininkus. Reikėjo kūrėti du garvežius. Niekas nestumdė, savo darbą žinojau. Tiesa, atskyrė barakus, uždėjo numerius ant pečių. Mano numeris — Š **244**. Jei pamatydavo einantį be numerio, bausdavo izoliatorium. Laiškus rašyti į namus galėjai tik du kartus per metus, ir tai griežta kontrolė. Siuntinius leido, taip pat patvirtinimus apie siuntinio gavimą. O daugiau nė žodžio. Čia susirinko vėl nemažai lietuvių: Mikulninas A., Žilys V., kunigas Velavičius V., Pivariūnas K. Daug ukrainiečių, ypač vakarų ukrainiečių (buvusi Lenkija). Latvių ir estų. Nors režimas buvo griežtas, bet visi buvo politiniai, ir nuotaika buvo geresnė. Nebuvo kam atimti paskutinio duonos kąsnio. Labiausiai vargindavo patikrinimai ir kratos. Žmonių daug, apie 5 000, ir patikrinimai būdavo lauke rytą ir vakarą. Gerai, jeigu iš karto suskaičiuoja,

o jeigu ne, tai išlaiko lauke plikus iki vidurnakčio. Atsimenu, vieną žiemos dieną trūko žmogaus. Skaičiavo skaičiavo,— nėra ir baigta. Pradėjo skaityti iš formulių pavardėmis, kad nustatytų, kokio nėra. Nustatė, kad tokio durniuko trūksta. Pradėjo jo ieškoti ir rado lavoninėj tarp lavonų gulintį. Mūsų nepaleido, lauke laikė, kol jį surado. Čia klimatas sunkus, trūksta oro, gaudai, dienos beveik nėra. Naktis ir naktis. Ir būdavo didelės pūgos, eini valgyklon, reikia laikytis vielos, nes kitaip nenuėsi, nesimato draugo. Per mėnesį kratą darydavo kelis kartus. Jei rasdavo geležies, peilius, maldaknyges ir kt., tai atimdavo. Čia purto ne tik žmones, bet ir patalynę. Bet mes mokėdavom saugoti, kad nerasdavo. Turėdavom ir peiliukus pasidarą iš geležies atsipjauti lašinukams, turėdavo kai kurie ir maldaknyges. Siuntinius kai gaudavom, tai kratydavo 3 žmonės, įeidavo ir gydytojas. Smulkiai peržiūrėdavo bet žmonės išgudrėjo, kad nerastų paslėptų pinigų. Pavyzdžiui,

skardinėje dėžutėje riebalai, įdėda antrą dugną ir tarp jų padėda pinigų: laimingai gaudavom. Tarp siūlų kamuoliuke kai kam nepasisekdavo gauti, rasdavo. Lašinių viduryje irgi kai kurie rasdavo. Gerai pasisekdavo tarp rūbų į siūles įsiūti arba kailinės liemenės pažastyje. Man vieną kartą atsiuntė kailines pirštines dvigubas, ten įdėjo pinigų, ir aš gavau. Jau mes buvom išmokę ir slėpti. Vieną kartą Totorijoje draugas gavo kepalėlį duonos (matyt, laisvasis atnešė) ir prašo mane įnešti į zoną iš fabriko-„Tau, Stasy, geriau sekasi!“ Kai varo į zoną, tai bent kokie 10 *nadziratelių* krato. Aš kepaliuką įsidėjau į bušlatą iš užpakalio ir einu. Dar nešiau susukęs ruloną popieriaus (aš tada dirbau sandėlininko pavaduotoju) *Nadziratelis* klausia Kur neši popierių? Darysiu apyskaitą „Stok šonan, eisim į kontorą Stoviu šone. Kai baigė visus kratyti, mane ir dar kelis nuvedė kontoron. Duonos nerado Atbulas per duris ir pabėgau su kepaliuku duonos į baraką. Apsidžiaugė draugas, iš tikrųjų tau, Stasy, ir sekasi

1951 m. birželio mėnesį baigėsi mano bausmė — 6 metai. Atėjo į baraką *nadzirateliai*. „Ruoškis, Tamsta, važiuosim. Draugai sako: „Namo važiuos?“ *Nadziratelis* pakelia rankas į dangų ir sako: „Jis savo namus matys kaip dangų.“ Na surinko mus kelis, atsisveikinom su draugais. Nuotaika savotiška, svarbu, kad vyksta kas nors, nes tupėti kelerius metus vienoj vietoj nusibosta. Nuveža į 4-ą koloną (netoliese). Ten dar surinko senukų, išvežtų 1941 m., apie 30. Liutkevičius uteniškis, buvęs Rokiškio komendantas ir kt. dar likę gyvi. Po 3—5 dienų atvaro į Abezės geležinkelio stotį ir veža į Intą, nes ten buvo lagerio valdyba. Kai atvežė į Intą, neatėjo sutikti sargyba, matyt pamiršo, o vagono sargyba neturi kam perduoti, maistas taip pat neišrašytas. Nervinasi vagono viršininkas: „Kur aš dabar jus dėsiu, sušaudysiu“. O vagonas turi važiuoti į Kirovą, apie 5 000 km, maždaug 5 dienas,— reik važiuoti. Taip mus ir išvežė į Kirovą. Didesnė pusė susirgo, nes buvo nusėję, o dar oras buvo šiltas, tvankus. Atvežę į Kirovą, sugrūdo sunkvežimin ir dar kojom pabaksnojo, kad visi sutilptų. O karšta, prakaitas varva, pasidarė visi šlapi, kad net pradėjom galvoti, jog uždusime. Kai atvežė į Intą, beveik visi sirgom. Paguldė į ligoninę Atsimenu, man buvo 40 °C. Ligoninėje radom gydytoją Molį iš Telšių, kuris daug padėjo. Vėliau jis mirė. Intoj, *peresilkoj*. Intoj pabuvom apie 10 dienų, vėl surinko į vadinamąją laisvę apie 50 žmonių ir vėl atvežė į Kirovą. Kirove išbuvom apie porą savaitę, kol surinko didesnę etapą į Sibirą. Namo neleidžia, juk man nebuvo jokio ištrėmimo, net nėra kam ir paaiškinti. Sudarė nemažą etapą apie 2 000 žmonių ir vežė Sibirą su sargyba, plaktukais ir t. t. *Vologodskij konvoj štuk neliubit*.“ Vežė kokią savaitę, kur veža nesako. Pagaliau atvežė į Krasnojarską. Uždarė Krasnojarsko kalėjimą. Buvo visokių, politinių ir banditų. Kalėjime kameros didelės, po 200 žmonių ir daugiau. Mes, lietuviai, apie 60 žmonių įsitaisėm ant gultų, kad galėtume gintis nuo banditų. Paskui nuvežė Kanską, iš ten Dolgomostan

Atvažiavom į Dolgomostą. Kelias labai blogas. Čia buvo jau anksčiau atvežtų lietuvių, nubėgom pas juos, nusipirkom bulvių, išsivirėm košės. Rodos, kaip ant kito svieto pasijutome. Įregistravo milicijoje ir pasakė, kad esame laisvi, tik reikia ateiti per mėnesį du kartus ir niekur be komendanto žinios neišvažiuoti. Pradėjom ieškoti, kur apsigyventi, derinomės prie lietuvių. Ačiū, prigludė, nors jis pats mažai vietos turėjo. Beinoras Mažeikutis, atvežtas 1948 m. su visa šeima, vaikai maži. Jis priėmė mane ir Augustienę, 1951 m. gegužės mėnesį. Žilį V. Mes visi trys sandėliuke ant šieno ir gulėjom. Aš atvažiavau į Dolgomostą 1951 m. rugpjūčio 15 dieną. Buvo ir daugiau lietuvių, atvežtų su šeimomis iš Žemaitijos: Lapinskai, Budriai, Riaukai, Juškai, Dirgeliai, Končiai, Venskai, Jurevičiai ir t. t. Lagerininkų pavienių Grigas J., Bartašius J., Žilys V., Riauba, Kazlauskas, Čepaitis,

Antanaitis ir t. t. Mane įdarbino pirtį statyti. Dvi dienas kasėm tranšėją ir uždirbom 10,30 rb. Duonos nebuvo, iš vakaro eilė stovėdavo ir tai dar ne visi gaudavo. Paskiau duoną dalijo įstaigose. Nuėjau pas komendantą ir sakau, kad ten nedirbsiu, man sunkus darbas! Mano kojos buvo sutinusios. Su šeimininku Beinoru pradėjom ligoninėje malkas pjauti. Supjaudavom abu 4 m³ (po 2 m³). Už m³ mokėdavo po 10 rb senais. Pradėjau iš namų gauti siuntinius, nes iš savo uždarbio negalėjau pragyventi. Prie mūsų prisijungė ir Žilys Beinoras, mums padedant, prisistatė prie lūšnos dar vieną kambariuką, kurį nuomavo (man ir Žiliui). Abu kartu gyvenom ir valgėm. Mes abu susitikom lageryje Abezėje. 1954 m. tą kambariuką nusipirko Grigas J. su Meta. Aš likau gyventi pas Grigą J., o Žilys apsigyveno pas Daukšus, kuriems namuką padėjom visi pastatyti. Namuką čia pastatyti nesunku, miškas veik veltui. 1954 m. vasarą atvažiavo aplankyti Žilienė su sūnumi ir kartu atvažiavo mano sūnus Stasiukas, kurį palikau 4,5 metų. Nei aš pažinau, nei jis. Jau buvo didelis užaugęs. Pabuvo du mėnesius, pasisvečiavo, susipažino su mūsų gyvenimu ir grįžo atgal į Vilnių pas mamą. Aš nuo 1954 m. dirbau kolūkyje agronomu, buvo geriau, sutvarkiau 10 ha sodą, 200 šeimų bityną. Pasikviečiau Stočkų šeimą. Jie buvo geri bitininkai. Kolūkis pastatė maną mums gyventi, į kurį perėjom 1955 pavasarį. Gyvenom ūkiškai, pirkom karvę, laikėm porą kiaulių. Jau aš galėjau ir namiškiams padėti. 1956 m. pradžioj sukombinavom atostogas ir atvažiavau aplankyti savo šeimos. Išbuvau porą mėnesių. Tai buvo didelis džiaugsmas. Kai grįžau, greit pradėjo leisti į namus ir 1956m. liepos mėnesį grįžau į Vilnių, pas savo šeimą. 1957 m. gavau reabilitaciją, kaip nekaltai nukentėjęs. Buvau atskirtas nuo šeimos, skausmo, vargo ir alkio kankinamas 11 metų. Per tą laiką nustojau sveikatos, tapau invalidu. Niekas negali sveikatos grąžinti. Man siuntinius siuntė žmona, nors ir pati neturėjo iš ko siųsti, svainis Bartašius su seserimi, Šimėnai, taip pat ir sesuo Olytė su vyru nepamiršdavo. Iš draugų padėdavo daugiausiai Narbutas V.

Kai mirdavo lageryje, mes nežinodavom, kur išveždavo. O tremtyje patys laidodavom. Dolgomoste palaidojom apie dešimt: Lapinskų dukterį Basę (1953 m. 18 metų mergaitę). Budimierą (vyrą gerai pažinojau) Budrį ir kt. Iš pradžių kunigo nebuvo, tai man tekdavo eiti kunigo pareigas: turėjau iš Lietuvos švento vandens ir krpylą. Laidotuvėse dalyvaudavo visi lietuviai. Iš tikrųjų, kur teko būti, visur rasi lietuvių daugiau ar mažiau, bet rasi. O kiek paliko galvas Rusijos laukuose: Vorkuta, Abezė, Karaganda, o daugiausiai priglaudė Sibiro žemė. Netoli Dolgomosto yra Rešiotai, apie 70 km. Ten guli išvežtieji 1941 metais. Beveik visa mūsų inteligentija, apie 70 000. Suguldyti pliki, be grabų. Supiltas stovi žemės kaupas. Per karą iš bado krito kaip musės, nuo viduriavimo. Gyvų paliko tik 10% . Be galo gaila ir turbūt niekas šito negali pamiršti.

Juozas Jurkšaitis

KANČIŲ KELIAI

Mane įpareigojo likimo broliai, l-e režimo lageryje kalėjusieji ir žuvę lietuviai, pranešti visai lietuvių tautai apie jų tragišką likimą ir mirtį Sibiro taigoje. Buvo lemta man likti gyvam. Dievas suteikė malonę grįžti Lietuvon. Atsiminimų ir išgyvenimų aš negalėjau anksčiau paskelbti Kiekvieno kalinio ar tremtinio likimas — tai jo gyvenimas, ir apie tai visi galėtų parašyti toms prisiminimų. Tik vieną bendrą likimo bruožą galėtume apibendrinti: visi lietuviai buvo ištremti ne gyvenimui, o mirčiai, bado mirčiai.

Pabėgę iš Lietuvos išgelbėjo savo gyvybes. Jie taip pat iškentė tą baisų širdies skausmą, kad amžiams netenka senolių ir tėvų žemės, savo sodybų ir savo tėviškių.

Atsiminimus rašau todėl, kad visame pasaulyje gyvenantys lietuviai žinotų apie tautos tragediją.

Gimiau 1911 m. lapkričio 2 d. Gelgaudiškyje. Mano tėvas turėjo 3 ha žemės. Savo atsiminimus rašau remdamasis tikrovės faktais, be jokių literatūrinių aprašymų. Ilgas ir įtemptas buvo mano kelias pasiekti mokslo, nes mane domino daug mokslo šakų, ir aš ilgai blaškiausi. Gyvenimo sąlygos privertė susikaupti ir paskubėti įsigyti ekonomisto profesiją.

1930 m. lapkričio mėnesį aš gavau tarnybą Vidaus reikalų ministerijos buhalterijoje.

1935 m. sausio mėnesį mane paaukštino ir paskyrė Ministerijos sekretoriumi ūkio ir finansų darbams. Aš vėlei grįžau dirbti pas buvusius savo bendradarbius, gerus pažįstamus ir darbo draugus.

Mano gimtasis Gelgaudiškis yra ant Nemuno kranto, gražios jo apylinkės, geros žemės ir darbštūs žmonės. Visi gelgaudiškiai labai mylėjo savo tėvų ir prosenelių žemes, statė gražias sodybas, apjuosdami jas sodais ir medžiais. Zanavykai didžiudavosi savo tėviškėmis. Kur zanavykas begyventų, jis visada sugrįš aplankyti savo sodybos.

AREŠTAI IR TRĖMIMAI

Sovietų Sąjungos vyriausybė parengė kruopštų planą, kaip išvežti iš Lietuvos visą inteligentiją, šimtą tūkstančių žmonių su šeimomis, o vėliau ir visus Lietuvos ūkininkus.

Reikėjo kelių šimtų gyvulinių vagonų. Sudaryti numatomų areštuoti lietuvių sąrašus, juos patvirtinti Ministrui Pirmininkui Gedvilui ir suderinti su Pirmuoju partijos sekretoriumi Sniečkumi. Perkelti iš Ukrainos ir Baltarusijos NKVD kariuomenės kelis pulkus. Data masiniams lietuvių areštams buvo numatyta 1941 m. birželio 14 d. Visi paruošiamieji darbai buvo padaryti, ir areštai prasidėjo 1941 m. birželio 14 d., pirmą valandą nakties. Dabar mes žinome, ką Sovietų Sąjungai reiškia planas ir būtinasis jo įvykdymas. Iki 1941 m. birželio 19 dienos buvo areštuota 37 tūkstančiai lietuvių, kai kurie su šeimomis. Žmonės, pajutę pavojų, slapstėsi miškuose ir pelkėse. Kiek lietuvių pagavo, tiek iki birželio 19 d. ir išvežė į katorgą.

Jeigu vyras pasislėpė, tai areštavo jo žmoną ir vaikus. Žmona ir vaikai sumokėjo už tėvą savo gyvybėmis.

Areštavo rusai NKVD karininkai, lydimi kareivių. Karininkai ir kareiviai visi buvo prityrę, tai buvo jų profesija ir darbas. Dabar žinome, kad areštuotųjų lietuvių masinius šaudymus pradėjo besitraukiančios specialios NKVD kariuomenės dalys ir lietuviai komunistai. Tai ir masiniai lietuvių šaudymai Telšių Rainių miškelyje, Kauno priemiesčio Petrašiūnų miškelyje, Pravieniškių koncentracijos stovykloje, Panevėžio gydytojų ir cukraus fabriko darbininkų sušaudymas.

Mane areštavo Vilniuje 1941 m. birželio 18 d. 3-ią valandą ryto. Mano butas buvo Tiltų gatvėje 3, dabartinis Nr. 7, buto Nr. 17. Į kambarį įsiveržė karininkas su naganu rankose ir du kareiviai su šautuvais ir durtuvais. Prie buto durų stovėjo seklys. Aš miegojau ant sofos.

Užpuolikų pasisveikinimas buvo smūgis į veidą, kareivis spyrė į pilvą, ir aš nugriuvau. Pakėlė ir pasodino vidury kambario ant kėdės vienmarškinį, neleido apsirengti. Darė smulkia krata. Kratė ir skaitė mano užrašus, vartė albumus. Mano parašytą studiją „Politinė Lietuvos istorija“ išmėtė po visą kambarį. Krata tęsėsi dvi valandas. Nuo spyrio trūko pilvo plėvė. (Išvarža ilgai mane vargino ir ją operavo tik 1953 m. tremtyje.) Juozas Obelienis nunešė mano lagaminą iki sunkvežimio, nes aš vos ėjau. Išvežė į Naujosios Vilnios stotį. Ten stovėjo daug ešelonų su prigrūstais žmonių vagonais. Mane uždarė į 5-ą ešelono vagoną. Pavakarę atvažiavo atsisveikinti Kunigunda Budrevičienė ir Alfonsas Babarskas. Kunigunda sugebėjo man į ranką įkišti laikrodį. Penktas ešelonas iš Naujosios Vilnios išvažiavo 1941 m. birželio 19 d. naktį. Atvežė į Minsko stotį.

Birželio 22 d. pavakare mūsų ešelonas sustojo Starobelsko stotyje, jau žinojome, kad prasidėjo karas. Dabar mus laikė baisiais nusikaltėliais — fašistais ir, pirmai progai pasitaikius, norėjo su mumis atsiskaityti už karą. Ilgas traukinys važiavo labai lėtai, kiekvienoje stotyje sustodavo, nes reikėjo praleisti traukinius su kareiviais ir ginklais į frontą. Maisto ir vandens nedavė. Troškulys neapsakomas. Daužėme vagono duris ir prašėme vandens. Pervaziavus Volgą, Baškirijos stepėse, traukinys sustojo, atidarė vagono duris, ir mes pamatėme penkis kareivius su nutaikytais šautuvais į vagono duryse susigrūdusius žmones. Karininkas paklausė, kodėl mes daužome vagono duris. Surikome, kad jau ketvirta para neduoda vandens. Atsakymas buvo toks: kulkos norite, ir bus jums vanduo.

Anksčiau dar keli žmonės vagone buvo nusiteikę optimistiškai, bet dabar ir tie suprato, kad mus gali sušaudyti Uralo kalnuose. Po kelių dienų privažiavome Ufos stotį. Po poros valandų mums davė labai prastos duonos, maždaug po pusę kilogramo, ir litrinį kaušą vandens. Prašėme dar po vieną kaušą, bet gavo tik senesni. Dabar mes jau orientavomės, kokioje vietoje esame, ir visi puolė prie mažo vagono langelio pažiūrėti Uralo kalnų ir aukštų uolų prie geležinkelio.

Nuo Čeliabinsko iki Omsko ir Novosibirsko traukinys tarpstotėse važiavo greitai. Novosibirske atskyrė vagonus su moterimis ir vaikais nuo vyrų ir tėvų. Nuo Novosibirsko iki Kanskio traukinys važiavo lėtai ir didesnėse stotyse stovėdavo ilgiau. Rešiotų stotyje traukinys pasuko į Šiaurę. Matėme toluoje miškų plotus ir netoli geležinkelio, tai vienoje,

tai kitoje pusėje, daug trobesių, aptvertų lentų tvora. Visi supratome, kad tai lageriai, kuriuose dirba kaliniai.

1941 m. liepos 6 d. privažiavome savo mirties lagerį. Tai buvo Krasnojarsko lagerių valdybos Rešiotų skyriaus 7-as režimo lageris. Mūsų vagonus iš abiejų pusių apsupo daug sargybinių su šunimis. Atrakino vagonų duris ir liepė išeiti su daiktais. Nurodė, kur turime susėsti. Vagone buvome prasėdėję 23 paras. Neklausė kojos, o senesniems žmonėms buvo tikra bėda, nes eidami svirduliavo ir negalėjo panešti lagaminų ir ryšulių. Surikiuotus nuvarė prie lagerio vartų. Aikštelėje prie vartų vėl susodino į krūvą ir pagal rusišką abėcėlę šaukė pas kariškius kratai. Atėmė metalinius daiktus, pinigus, dokumentus, popierių. Paliko rūbus ir maistą. Man pavyko gerą šveicarišką laikrodį įsinešti į lagerį pakišus ant viršaus kortų kaladę. Sargybinis jas čiupo, įsidėjo į kišenę, o mano lagaminą paspyrė koja ir suriko, eik greičiau, ko riogsai. Triukas pavyko, jeigu būčiau turėjęs lagamine mauzerį, ir tą būčiau įsinešęs į lagerį.

Lagerio barakai tušti, tik viename barake gal koks šimtas *urkų*. *Urkos* — tai vagys ir galvažudžiai. Paskui atvežė daugiau urkų, nes jie vadovavo visiems darbams. Prieš mus tame režimo lageryje buvo 2 000 lenkų karininkų, bet mes jau neradome nė vieno. Urkos pasakojo, kad dalį lenkų išvežė iš lagerio prieš dvi savaites. Vėliau mūsų miško vežėjai rado lenkų karininkų kapus. Ar visi lenkai ten gulėjo, ar iš tikrųjų dalį išvežė, nežinau.

7-AS REŽIMO LAGERIS

Į 7-ą režimo lagerį atvežė du ešelonus lietuvių. Pirmas ešelonas — 63 vagonai. Po trijų dienų atvežė antrą ešeloną — 40 vagonų. Vagonai įvairaus dydžio. Vagone vidutiniškai po 40 žmonių. Iš viso dviejuose ešelonuose turėjo būti apie 4 120 žmonių (ir du maži vaikai, Budrevičiukai, išvežti su tėvu).

Pakeliui iš pirmojo ešelono išnešė 28 lavonus. 1941 m. spalio mėnesį atvežė dar apie 250 lietuvių iš kitų lagerių (Buriatkos ir kitų).

1943 m. dar atvežė apie 200 lietuvių iš kitų lagerių.

1941 m., prasidėjus tardymui, iš 7-o režimo lagerio į spec. tardymą išvežė kelis šimtus žmonių. Rudenį išvežė apie 38 buvusių ministrų ir kitų aukšto rango žmonių į senelių lagerį (Buriatka).

Lagerio darbams vadovavo specialiai parengti kaliniai urkos. Urkos buvo miško kirtimo meistrai, miško sandėlių vedėjai, dešimtininkai, administracijos, kontoros, virtuvės, kepyklos ir kitų lengvesnių darbų darbininkai.

Lagerio viršininkas buvo žydas. Lagerio darbų vykdytojas — sadistas Poliakovas. Lagerio apsaugos viršininkas ir sargybiniai — enkavedistai, daugiausia rusai ir kazokai, labai žiaurūs.

Mes nėjome į darbą visą savaitę ir dainavome lietuviškas dainas. Po trijų dienų mums uždraudė dainuoti ir pagrasino, kad į dainuojančius šaudys iš sargybos bokštelių.

Lagerio viršininkas iš atvežtų žydų sukomplektavo vieną virėjų pamainą, o kitus žydus paskyrė dirbti lagerio vidaus darbininkais. Virtuvės vedėju paskyrė žydą Šarūną. Spec. skyriaus vedėju ir asmens bylų saugotoju (formuliaru) — daktarą Zaką.

Po savaitės visus suskirstė į brigadas ir išvarė miško kirsti, vežti.

Šeštą valandą ryto gongas pakeldavo visą lagerį, septintą valandą išvarydavo į darbą. Kiekvieną rytą prie vartų išvedant kalinius į darbą akordeonu grojo maršus. Tai buvo pasityčiojimas iš alkanų vergų.

Dvyliką — pietų pertrauka (viena valanda), bet valgyti neduodavo. Aštuonioliktą valandą sargybiniai reikalaudavo nutraukti darbus ir liepdavo rikiuotis į eilę po keturis. Sargybiniai buvo mažai raštingi ir jiems nepasisekdavo iš karto suskaičiuoti, kiek eilėse stovi žmonių, tai padėdavo brigadininkai. Jeigu meistrai pranešdavo sargybiniams, kad normos neįvykdytos, tai reikėdavo dirbti iki tamsos. Miško kirtėjų vienai porai buvo nustatyta norma nuo 12 iki 14 m³. Darbai tokie, nupjauti medį, nugenėti šakas, sukrauti šakas už krūvą ir sudeginti, supjaustyti medį į rastus pagal išmatavimus, nuridenti rąstų galus, kad būtų galima pamatuoti.

Gydytojai lietuviai nustatė mūsų darbingumo kategorijas. Nors lagerio viršininkas gydytojus labai įbaugino, bet jie nelabai paisė I-a kategorija tų lagerininkų, ant kurių sėdmenų yra raumenų. II-a kategorija, kurių mažiau raumenų, III-a kategorija, kurių raumenys suglebę. Ketvirta kategorija tų, kurie išsekę ir sunkiai serga. Dauguma lietuvių gavo II-ą ir III-ą kategorijas, I-os kategorijos buvo labai mažai. Lagerio gamybos vadovas Poliakovas baisiai įsiuto, kad lagerininkų daug, o miško kirsti nėra kam. Todėl nuo pirmos dienos beveik visus lietuvius išvarė kirsti miško nepaisydamas kategorijų. Poliakovas sadistiškai juokėsi iš lietuvių inteligentų, kad jam vadovybė davė darbo jėgos skaičių, o ne kategorijas.

Dažniausiai brigadininkais skirdavo lietuvius, bet meistrai urkos jiems neleido rašyti darbų raportų ar išsirašyti didesni maisto davinį. Miško kirtimo, štabeliavimo ir išvežimo normos buvo labai didelės ir jų įvykdyti buvo neįmanoma. Žmonės dirbo iki paskutinių jėgų, o duonos gaudavo tik po 500—600 gramų ir du kartus per parą sriubos. Sriuba iš pasmirdusių raugintų kopūstų ir surūdijusios supuvusios žuvies. Per tris kilometrus nuo lagerio dvokė ta sriuba. Dauguma žmonių sugadino vidurius ir prasidėjo viduriavimas krauju, nuvaręs į kapus daug lietuvių. Jau rugpjūčio mėnesį prasidėjo badas, žmonės išseko nuo sunkaus darbo.

Įvykdžiusiems darbo normas 150% , duodavo 700 gramų duonos, ryte ir vakare po 3/4 litro sriubos ir du kartus po 100 gramų košės. Košė vadino tirštą sriubą. 150% darbų planus galėdavo įvykdyti iš 100 tik 15- 20 lagerininkų. Neįvykdžiusiems darbų normos iki 100% , duodavo duonos nuo 500 iki 300 gramų ir pusę litro sriubos ryte ir vakare. Daugelis normos neįvykdydavo ir gaudavo duonos po 500 gramų beveik žalias.

Visai lagerio administracijai (*pridurkams*) duodavo po 500 gramų ir pusę litro sriubos.

Politiniam kaliniams tokių darbų neleido dirbti. Lagerio vadovybė visada pasitelkdavo urkas šantažuoti ir kankinti politiniams kaliniams, nebausdavo urkų už politinių kalinių užpuolimus, sumušimus, atimtą iš jų maistą, rūbus, sužeidimą ar suluošinimą. Urkos nešiodavosi peilius ir grasindavo, lošdavo kortomis iš kitų lagerininkų gyvybių, o pralošęs turėdavo auką nužudyti.

Mus kankindavo ne tik urkos, bet ir milijardai muselių (*moškų*). Muselės buvo labai pavojingos, o jų apsiginti neįmanoma. Nors duodavo tinklelius užsidėti ant galvos arba smalos išsitempti veidui ir rankoms, bet jų prilisdavo už apykaklės ir ėsdavo visą kūną. Nuo muselių įkandimo sutindavo veidas, silpdavo regėjimas, pakildavo temperatūra. Naktimis barakuose mus ėsdavo milijonai blakių. Be to, visi buvom utėlėti, nes į pirtį vesdavo vieną kartą per dvi ar tris savaites. Lageris turėjo tik vieną pirtį, ir visi nesusėdavo išsimaudyti, išdeginti iš rūbų utėlės ir blakes. Tai visa plataus Sibiro gyvūnija buvo mūsų, lietuvių, priešas ir kraugerys.

Malkų duodavo labai mažai. Su jomis galėjai sušildyti tik krosnelę, bet ne visą patalpą. Prie krosnelės šildytis draudžiama. Malkas supjaudavo ir susikapodavo brigados tvarkdarys.

Jis rūpinosi barako švara, plaudavo grindis, vandens statines, prinešdavo šalto vandens, parnešdavo brigados duoną, vesdavo į virtuvę, nunešdavo džiovintą šlapį apavus ir rūbus, o ryte atnešdavo barakan. Palaikydavo švarą ir aplink baraką.

Brigadininko atributika maždaug 50 cm pločio ir 60 cm ilgio obliuota lenta. Ant jos rašydavo darbo raportą. Jį atiduodavo normavimo skyriui, ir gaudavo naują lentą. Raportą rašydavo paprastu pieštuku, o paskui įrašus išskusdavo stiklo šukele.

Visas lagerio gyvenimas sutvarkytas taip, kad vyresnis vergas eksploatuotų žemesnį. Skųstis negalima, nes prisidarysi bėdos. Tai Sibiro taisyklė: kas stipresnis, tas ir teisis.

1941 m. rugpjūčio mėnesį ir aš susirgau kruvinu viduriavimu. Kamavausi 10 dienų ir jau išnešė į pašiūrę, kad vienas nusibaigčiau. Tokių ligonių buvo daug, o vaistų — jokių. Jaunas gydytojas iš Alytaus apskrities atėjo manęs aplankyti į pašiūrę. Aš buvau su juo pažįstamas. Jis pasiryžo man padėti. Suleido į veną vaistų ir liepė nieko negerti ir nevalgyti, ramiai gulėti. Pažadėjo rytoj vėl ateiti ir suleisti dar vieną injekciją. Gydytojui išėjus, pradėjo svaigti galva, užmigau. Su mano draugu gydytoju atėjo dr. Sipavičius ir dr. Žasinas. Jie mane pažadino, apvilko naujais baltiniais ir suleido dar vaistų. Dr. Žasinas buvo ligoninės gydytojas ir po kelių valandų perkėlė mane į ligoninę. Man sunkiai sergant pažįstami ateidavo aplankyti ir paguosti mane. Mane gydė tik keliais šaukštais virinto vandens ir badu, o kai nustojau viduriuoti, gaudavau po tris šaukštus sriubos nuoviro. Vėlais vakarais ateidavo manęs aplankyti brigadininkas, buvęs Susisiekimo ministras, inžinierius J. Stanišauskas. Jis padaršindavo, perduodavo brigados linkėjimus. Kai aš jau galėjau išeiti į lauką pasišildyti, mane aplankė buvęs Švietimo ministras, o vėliau Valstybės kontrolierius inž. K. Šakenis. Šakenis buvo malonus žmogus, daug kartų aš esu pas jį buvęs kaip ministerijos tarnautojas. Dabar su K. Šakeniu, susėdę ant barako aptvaro lentų, pasikalbėdavome apie praeitį, Kauną. K. Šakenis vis tvirtindavo, kad tokios Lietuvos katastrofos buvo galima išvengti, jeigu vyriausybė ir kariuomenės vadai būtų buvę ryžtingi ir drąsūs vyrai. Mano draugą gydytoją tuojau išvežė į kitą lagerį, ir aš nesusėdėjau su juo

atsisveikinti, net padėkoti už gyvybę. Užmiršau jo pavardę ir niekas negali priminti Spalio mėnesį mane išrašė iš ligoninės, vėl grįžau į brigadą.

Inžinieriaus J. Stanišausko brigada tiesė geležinkelį. Brigadininkas stengdavosi išrašyti didesnę duonos normą, bet tai pavykdavo retai. 1941 m. spalio pabaigoje Stanišauskas ir aš nuėjome pas vyresnįjį normuotoją-urką ir pareiškėme, kad jis neturįs teisės taisyti mūsų raportus, jeigu kelio meistras yra pasirašęs. Vyresnysis normuotojas ramiai atsakė: nesijaudinkite ir žinokite, čia jūsų namai, čia bus ir kapai.

Lageryje buvo 12 barakų, kur normaliai galėjo tilpti iki 3 000 žmonių. O čia jų buvo 4 600. Dviaukščių narų viršutiniai ir apatiniai gultai buvo sujungti ir padaryti ištisiniai guoliai. Žmonės ant gultų spaudė, bet neužteko vietos. Gulėjo sekcijose ant grindų, lentinėse pašiūrėse prie barakų, ant stalų, po nerais. Bet kokios užkrečiamos ligos arba gyviai galėjo užkrėsti Kai prasidėjo šalčiai, prasidėjo kova už vietą barakuose.

Ryte ir vakare gaudavome duonos. Vieni suvalgydavo ją iš karto, kiti bandydavo pasilikti. Duoną nešiotis buvo pavojinga, atimdavo urkos. Ryte ir vakare kiekviena brigada eidavo prie virtuvės langelio savo porcijos sriubos ir košės pagal sąrašą. Jeigu pats nestovėjai eilėje, tai ir sriubos negausi. Pietų neduodavo, bet galėjai atsigerti iki soties šalto vandens iš upelio ar balos. Nusilpę ar atleisti nuo darbo žmonės, būdami barakuose, per pietus išgerdavo virinto vandens, o kartais net per daug. Nuo besaikio gėrimo gaudavo pleuritą. Sutindavo kojos, rankos, pilvas ir visas kūnas. Tokia liga lageryje baigdavosi mirtimi.

Jau rugpjūtį prasidėjo badas. Alkani žmonės valgė viską: žoles, lapus, įvairius nuodingus žvėrelius ir net pušų ir maumedžių sakus. Kaliniai pasidarė kaip maži vaikai, kas po ranka, tą į burną, nes išalkęs pilvas reikalavo. Iš mažo gabalėlio duonos virdavosi katiliuke du litrus sriubos. Daugelį grįžtančių iš darbo reikėdavo vesti arba nešti. Sargybiniai nusilpusių ir nugriuvusių nepalikdavo, priversdavo stipresnius nešti iki lagerio, nugriuvusius mušdavo ir pjudydavo šunimis.

Be to, lapkričio mėnesį prasidėjo dideli šalčiai, o apsirengimo lietuviams nedavė. Su švarkeliais, vasariniais paltais, batais, kelnėmis, kepurėmis ir be pirštinių turėjome eiti į darbus per gilų sniegą ir kalenti dantimis, kol nueinam į darbą ir susikuriam ugnį.

Iki 1941 m. gruodžio išgulė pusė lagerio lietuvių, o paskui prasidėjo mirtys. Vienus jau vežė juodas jautis į kapus, ten laidojo sniege, o kiti lietuviai užėmė išvežtųjų vietas barakuose. Sausio mėnesį nusilpusieji jau užėmė 8 barakus. Žmonės neperkeldavo kojų per 10 cm durų slenkstį. Žiemą per parą mirdavo apie 20 žmonių, o šaltesnėmis dienomis — iki 40. 1942 m. žiemą mirė apie 2 000 lietuvių. Vienus užkasė, kitus palaidojo sniege. Vilkai, lapės ir kiti žvėrys ėdė lietuvių lavonus, o pavasarį lavonų kaulus užkasdavo į žemę urkos.

Gilių duobių nekasė, nes žemė buvo įšalusi.

Mirusio lagerininko mirtį apiformindavo pagal standartą.

Ypatingojo skyriaus vedėjas mirusiojo lagerininko asmens kortelėje (formuliare) įrašydavo mirties datą ir išduodavo sanitarijos felčeriui medinę lentelę su mirusiojo lagerininko numeriu. Tą medinę lentelę su numeriu pririšdavo prie mirusiojo dešinės kojos nykščio arba kaklo, ir nurašymo aktas baigtas. Mirusįjį išbraukdavo iš maitinimo ir iš brigados arba ligoninės sąrašo. Lavoninėje laikydavo apie parą, kad palaikai sušaltų ar bent sustingtų. Mirusiuosius išveždavo iš lagerio naktį, kruopščiai juos apžiūrėjus laidojimo viršininkui ir gydytojui. Sargybinis mirusiam į krūtinę įsmeigdavo durtuvą, ir po to sanitarai sukraudavo į dėžę. Mirusiųjų galvas kišdavo į dėžės dugną, o kojas kyšodavo. Vežiką su juodu jaučiu į kapus lydėdavo sargybinis su šautuvu ir durtuvu. Nuo lagerio iki kapų buvo apie 3 kilometrai.

NUSILPUSIEJI

Nesvarbu, kiek brigadininkas išvesdavo žmonių į darbą, meistras nustatydavo darbų užduotį ir reikalaudavo įvykdyti 100% . Seni brigadininkai ir nieko nebijantys, darbų prirašydavo tiek, kiek reikia 151% įvykdyti, ir gaudavo didesnę duonos ir maisto davinį. Taip darydavo tik drąsūs ir sumanūs brigadininkai.

Lietuvių vyriausiasis gydytojas neskubėdavo siųsti į nusilpusių barakus, bet duodavo 2—3 dienas poilsio ir vėl į darbą. Kai žmogus nevaliodavo paeiti ir jį grįžtantį iš darbo parnešdavo lagerin, tik tada pasiųsdavo į nusilpusiųjų baraką. Nusilpusį kalinį nuveda į pirtį išsimaudyti ir išdezinjekuoti jo rūbų.

Švariai aprengtas gali eiti į nusilpusių baraką ir gultis į nurodytą vietą ant narų. Jeigu pajėgi užlipti į antrą narų aukštą, tai gali lipti ant aukštesnių.

Ryte ir vakare duodavo po 250 g pusžalės duonos. Ryte, per pietus ir vakare sriubos, įpiltos į kubilą, atneša sanitarai ir po kaušelį išdalija. Nuo 1943 m. padaugėjo vaistų, nes duodavo pušų ir kėnio spyglių, užplikytų karštu vandeniu, vadinamosios *chvojokos* po pusę puodelio.

Dauguma nusilpusių žmonių nepajėgdavo vieni vaikščioti arba perkelti kojos per 10 cm slenkstį. Todėl jų būtiniams reikalams reikėjo stipresnių pagalbos.

Pirmas 7-o lagerio viršininkas išbuvo apie tris mėnesius. Išsigando lietuvių, kad jo neužmuštų, ir išvažiavo.

Lagerio viršininku paskyrė darbų vykdytoją sadistą Poliakovą. Jam kalinio mirtis, ašaros ir kančios teikė pasitenkinimą. Nuo atvežimo į darbą varė kiekvieną dieną be poilsio tris mėnesius. Pradėjęs viršininkauti paskelbė, kad ateinantį sekmadienį bus poilsio diena. Visi apsidžiaugė, kad galės pailsėti ir susilopyti drabužius bei avalynę. Lauktas poilsis virto kančia.

Po pusryčių liepė visiems su daiktais išeiti už lagerio vartų ir ten bus patikrinimas. Sargybiniai ir drausmės prižiūrėtojai (*nadzirateliai*) nuėjo į lagerio barakus ir pradėjo tikrinti gultus, atplėšę grindis, išvertė duris, iškrėtė pašiūres ir palėpes. Ieškojo barakuose paslėptų kirvių, laužtuvų, gelžgalių, akmenų ir kitokių įrankių, su kuriais būtų galima pasipriešinti

lagerio vadovybei. Už vartų išvaryti žmonės visą dieną turėjo sėdėti ramiai. Žmonės sušalo, pamėlynavo, prašė, kad vestų į barakus, bet veltui. Pavakare atėjo sargybiniai ir pradėjo krėsti daiktus ir rūbus. Atėmė peiliukus, pasidirbtus iš geležtelių, stumdė ir mušė per veidą. Temstant leido grįžti į iššalusius barakus. Nedavė malkų, ir visą naktį žmonės drebėjo. Tada bėgo į virtuvę prie langelio šiltos sriubos kaušo, kurį čia pat išgėrė, kad sušiltų viduriai. Poilsio diena buvo žiauri. Į darbą išvedė tik pusę lagerio žmonių, kiti gulėjo barakuose su aukšta temperatūra. Žmonės nepratę prie 30° šalčio, ir beveik pusė susirgo.

Vėliau kaliniai bijojo „poilsio“ dienų, bet vis tiek jos buvo kas du tris mėnesius.

Lagerio viršininkas Poliakovas drebėjo iš pykčio: kaliniai neina į darbą, plano nėra. Meistrai urkos pradėjo mušti lietuvius barakuose ir prievarta varyti į darbus.

Lagerio sanitarijos prižiūrėtojas Ivanas Markovičius (kalinys) pradėjo tikrinti gydytojus, ar jie neatleidžia nuo darbo apsimesusių. Ivanas Markovičius, buvęs armijos felčeris, lageryje tapo pačiu didžiausiu gydytoju ir jam nuspėjaut, kad yra medicinos profesorių, daktarų ir gydytojų.

Sunkiausias darbas buvo 5-e miško sandėlyje. Į sandėlį atvežtus rąstus reikėjo krauti štabeliais iki 5-ųjų metrų aukščio. Rąstai stori ir ilgi, nuo 4,5 iki 6,5 m ilgio. Vieną rąstą ritindavo 8 žmonės, jie klupdavo, virsdavo, susilaužydavo rankas ir kojas. Geležinkelininkai skubiai tiesė geležinkelio šaką į 5-ą sandėlį, nes ten buvo labai daug miško medžiagos. Aš dirbau geležinkelininkų brigadoje Nr. 45. Brigadininkas J. Stanišauskas. Su juo buvau pažįstamas nuo 1936 m. Lageryje gulėjome šalia ant viršutinių narų. Vakaraais dažnai pasikalbėdavome. Brigados žmonių kas dieną vis mažėjo.

Nutariau pasikalbėti su Januškevičium, anksčiau dirbusiu mūsų brigadoje. Jis dabar bulvių sandėlyje perrinkinėja bulves. Patarė man neiti į darbą, o tuos, kurie neišėjo, po patikrinimo varo perrinkti sušalusią bulvių. Naktį ilgai nemiegojau ir nutariau likti: kas bus, tas bus. Blogiausiu atveju per patikrinimą pagaus ir duos į sprandą drausmės sargybinis, paskui uždarys į izoliatorių.

Po patikrinimo mane išvarė į sandėlį. Atvežė kelis vagonus bulvių ir supylė į krūvą. Viršuje — sušalusios, o viduje sukaitusios ir pradėjusios pūti. Reikėjo atrinkti 25 tonas sveikų bulvių sėklai. Bulves rinkome į vieną dėžę. Iki pietų perrinkome 5 dėžes ir nunešėm į sandėlį. Sandėlio vedėjas, buvęs pulkininkas Uborevičiaus armijoje, patikrino, ar bulvės sveikos. Per pietų pertrauką atnešė mums, aštuoniems rinkėjams, kibirą virtų bulvių.

Sandėlio vedėjas perspėjo visus darbininkus, kad bulvių neštis negalima, jeigu per kratą prie vartų ras bulvių, tai sargybiniai muš. Kitą dieną vėl su Januškevičium rinkome bulves. Sandėlio vedėjui per pietų pertrauką papasakojau, kad 8-e nusilpusiųjų barake yra karvedžio Jeronimo Uborevičiaus brolis Boleslovas Uborevičius ir kad jis labai silpnas. Vakare jis nunešė B. Uborevičiui savo duoną — 600 g — ir ilgokai kalbėjosi apie karvedį Jeronimą Uborevičių. B. Uborevičius tik verkė ir lingavo galvą, kad jis jau senas ir labai nusilpęs, nežinia kiek dar gyvens. Boleslovas Uborevičius mirė 1942 m. žiemą.

1941 m. spalio vidury atrinko žymesnius Lietuvos vyriausybės atstovus ir išvežė į senelių lagerį: buvęs Lietuvos Prezidentas A. Stulginskis, buvęs Susisiekimo ministras J. Stanišauskas, buvęs Teisingumo ministras S. Šilingas, buvęs Žemės ūkio ministras Putvinskis, buvęs Švietimo ministras prof. J. Tomkūnas, buvęs Valstybės kontrolierius K. Šakenis, prof. I. Tamošaitis, generolas Sprangauskas, diplomatas Dailidė ir kitus žymesnius veikėjus, iš viso apie 38 žmones. Urkos kalbėjo, kad tame lageryje sodinamos bulvės ir gaminami įvairūs ūkio reikmenys. Profesorius Tomkūnas pasakojo, kad daugelis lageryje mirė.

Vaistininkas Budrevičius lageryje gamino vaistus nuo visų ligų — *margancovka*. Buvęs karo aviacijos gydytojas J. Šarkis juokaudamas sakė, kad ir žmogaus šlapimas yra vaistai, už tai galingasis gydytojas Ivanas Markovičius jį išvarė į darbą, trim dienom miško kirsti, kad laikytų liežuvį už dantų.

Lietuviai vis mirė ir mirė, juodas jautis dirbo, kas naktį išveždamas lavonus. Į darbą išvarydavo vis mažiau ir mažiau. Tiksliai negaliu pasakyti, kiek mirė lietuvių, bet iki 1942 m. gegužės barakuose smarkiai sumažėjo žmonių. Kas išsilaikė iki pavasario, tas kartu su gamta atbudo, galėjo atsikelti ir išeiti iš barako pasišildyti saulutės spinduliais.

Gegužės mėnesio viduryje buvo masinis sveikatos patikrinimas, *komisovka*. Tikrino vyriausiasis gydytojas Svetajevas (teistas už Kirovo nužudymą), gydytojas Dakinevičius, gydytojas Šarkis ir pats „vyriausias“ felčeris Ivanas Markovičius. Jie rado daug darbininkų. Ypač pasistengė Ivanas Markovičius. Jis patikrino gydytojų Šarkio ir Dakinevičiaus atleistus ir didelę dalį išsiuntė į darbus.

TARDYMAS

Tardyti pradėjo praėjus mėnesiui po atvežimo į lagerį. Tardė rusai ir latviai enkavedistai, kurie gerai žinojo Lietuvos reikalus ir lietuvių organizacijas. Kuris neprisipažindavo kaltas, tą mušdavo arba sodindavo į izoliatorių 3—15 parų. Izoliatoriuje gaudavai per parą 300 g duonos ir litrą virinto vandens. Didelę davinio dalį suvalgydavo izoliatoriaus prižiūrėtojas. Kurie 10—15 parų izoliatoriaus neišlaikydavo, tuos nurašydavo „į aną pasaulį“. Kurie vis neprisipažindavo esantys kalti, tuos išsiųsdavo į specialius tardymo punktus ir daugiau nesugrįždavo. Tardymas tęsėsi iki 1942 m. lapkričio mėnesio. Ypatingai tardė Lietuvos savanorius, šaulių vadus ir policijos darbuotojus. Kitus tardė abėcėlės tvarka.

1942 m. vasario pabaigoje pašaukė mane į tardymą. Aš sirgau plaučių uždegimu ir gulėjau 10-e ligoninėje. Mane į tardymą atvedė agronomas Baltokas, jis buvo vertėjas. Tardytojas mažai klausinėjo, viską surašė iš atvežtos mano tarnybos bylos. Po dviejų dienų vėl pakvietė į tardymą. Protokolas jau parašytas, perskaitė ir pareikalavo pasirašyti. Paaškinau, kad aš dirbau Lietuvos valstybėje, vakarais mokiausi universitete ir niekuo nenusikaltau Sovietų Sąjungai. Tardytojas patylėjęs pasakė, kad nusikaltau, jog buvau Lietuvos valstybės aukštas valdininkas. Juokdamasis aš paaškinau, kad su šitokiu kaltinimu galiu sutikti.

1943 m. sausį, kai jau daug lietuvių išmirė, atvyko komisija ir paskelbė nuosprendžius mums, gyviems ir mirusiems lietuviams. **Troikos** teismas vieniems davė 10 ir 8 metus lagerio. Žydai daugiausia gavo tik po 5 metus lagerio.

Aš gavau 8 metus lagerio. Buvau vidutinis Lietuvos valstybės valdininkas, vidutinę porciją ir gavau.

Išgijęs po kruvino viduriavimo, supratau lagerio gyvenimą: kova už gyvybę. Pradėjau nieko nebijoti, nei viršininkų, nei urkų. Svarbiausia buvo neprarasti proto, valdytis, ieškoti išeities ir jokių būdu nenusileisti engėjams.

Kai paskelbė man terminą 8 metus, aš nekritau į neviltį, o dar labiau ėmiau pasitikėti savimi.

1942 m. vasarą išvarė į taigą šienauti. Nuo šienavimo visi seni kaliniai bėgdavo kaip galėdami. Taigoje šienaujantiems duonos duodavo po 600—700 g per parą ir tris kartus čeremšos sriubos, patirštintos miltais. Šienauti aš mokėjau gerai, mokėjau išplakti dalgį ir jį pritaikyti žolės kietumui. Taigoje pjauti šieną buvo ne taip jau sunku, bet grėbti, krauti į kupetas,— tai sunkus darbas. Dar milijonai muselių užpuldavo suprakaitavusį žmogų. Retas šienautojas ištverdavo iki vėlyvo rudens, dažniausiai nusilpusius ir susirgusius parveždavo į lagerį. Šienaudavome iki pat sniego.

Nuo atvežimo į lagerį dienos asmens skyriaus vedėju (URB) buvo paskirtas žydas daktaras Zaksas. Pasakojo kai kurie žydai, kad dr. Zaksas buvo nuteistas tik 3 metams lagerio. Jis turėjo visų kalinių asmens korteles (formuliarus). Daug kam kilo abejonės, ar dr. Zaksas iš viso yra kalinys. Dienomis ir vakarais dr. Zaksas nueidavo pas lagerio viršininką ir tik po geros valandos grįždavo.

1942 m. pradėjo kilti žydas Baronas, kuris anksčiau pasakojo, kad buvęs Panevėžio miesto vežikas. Baronas pasidarė įtakingas žmogus lageryje, o nuo 1944 m. buvo paskirtas darbų skirstytoju (*nariadčiku*), komendantu ir mirusių žmonių drabužių globėju. Labai įtartini buvo Panevėžio vežiko gabumai. O iš tikrųjų niekas nežino, kas buvo dr. Zaksas ir kas buvo Baronas. Aš ir Baronas kiek laiko vežėme mišką ir buvome Klimo brigadoje (Lietuvos diplomato Klimo giminaitis).

1943 m. pavasarį, man būnant nusilpusiųjų barake, dr. Zaksas pamatė mane vaikščiojantį ir užrašė į sąrašą žmonių, naktį siunčiamų pakrauti į vagonus rąstų. Aš į darbus neišėjau, už tai dr. Zaksas įrašė į mano asmens kortelę (*Otkazčik*). Toks įrašas buvo laikomas dideliu nusikaltimu. Už tai kiekvieną vasarą mane išsiųsdavo į taigą pjauti šieno, į **štrafnaja brigada**.

1941 — 1943 metų laikotarpiu brigadininkais buvo lietuviai, rusai ir du žydai: Kušneris ir Gitkinas. Kušneris buvo miško išvežimo brigadininkas ir visada sugebėdavo išrašyti dirbantiems brigadoje gerą duoną.

Visi kalbėdavo, kad Gitkinas blogas brigadininkas, o vėliau, kai į lagerį buvo atvežta rusų, tai jie Gitkiną apkuldavo.

Kai kurie lietuviai brigadininkai bijodavo išrašyti didesnę duonos davinį, nes vis dar nepriprato prie vergų darbo. Rusai brigadininkai versdavo dirbti, bet duonos ir maisto davinį brigados darbininkams išrašydavo didžiausią. O jeigu meistrai tokio raporto nepasirašydavo, tai jie vakare pasiūsdavo stiprius vyrukus tokį meistrą „pamokyti“.

Iš lietuvių buvo geriausias brigadininkas, geležinkelių statybos meistras Petras Kėželis.

1943 m. sausio viduryje paguldė į nusilpusiųjų baraką, kurį prižiūrėjo dr. Sipavičius. Dr. Sipavičius aptarnavo tris nusilpusiųjų sekcijas. Jis labai užjautė nusilpusius žmones ir gailėjosi lietuvių, ramino juos ir guodė liūdesio valandą. Dr. Sipavičius aiškino nusilpusiems lietuviams, kad geresnio maisto ir didesnės porcijos negaus, vaistų nėra ir jų negausime, nes viskas atiduodama frontui. Ragino ir prašė negerti virinto vandens. Duoną suvalgykite su sriuba. Nerūkykite ir nemainykite duonos į tabaką arba į sušalusius bulvių lupenas. Urkos į tabaką maišo pjuvenų ir deda kenksmingų žolių. Dr. Sipavičius ir dr. Žašinas prašė nusilpusius lietuvius laikytis ir nepamesti proto. Lietuviai jau buvo tokie silpni ir pasimetę, kad negalėjo susikaupti. Kai kurie jau neatsiminė žmonos ir vaikų vardų, neprisiminė, kiek jie turėjo vaikų. Negalėjo prisiminti apie tėvus ir brolius bei seseris. Buvo kančia žiūrėti į tokius iškamtuosius žmones, nes jų likimas jau buvo nulemtas.

Dr. Žašinas ir dr. Sipavičius sakė man, kad aš nors ir nusilpęs, bet dar proto nepamečiau, todėl turiu broliams padėti. Reikia jiems pasakoti apie Lietuvos istoriją, kultūrą, tikybą, kunigaikščių galią ir didvyriškumą, apie užsienio valstybes, kuriose teko būti ir apie tų kraštų kultūrą, mokslą ir gražų gyvenimą.

Klausydami nusilpę ir nusikamavę žmonės dvasiškai atgydavo. Jie visi prašydavo, kad priečiau. Pasakodavo ir spėliodavo apie savo vaikus, koks likimas ištiko juos, nes atskyrė dar vagonuose. Labai susijaudinęs kalbėdavo su manim žilas senukas, Telšių vaistininkas, vis gailėdavosi savo dukterų. Visi linkėdavo man išlikti gyvam ir grįžti į Lietuvą. Kas išlaikė iki 1945 metų vidurio, tas liko gyvas, ir daugelis grįžo į Lietuvą.

Šiaulių miesto ir apskrities policijos vadas buvo didelis ir stambus vyras, o maisto gaudavo tą patį davinį kaip ir visi, ryte ir vakare po pusę litro sriubos ir 500 g šlapios duonos. Jis sriubą išgerdavo trim gurkšniais ir 250 g duonos suvalgydavo keliais kąsniais. Negalėdamas niekaip numalšinti alkio ir žiūrėdamas kaip kiti ilgiau valgo, griebdavo kelias saujas žemės ir prarydavo. Suprantama, kad jis greitai atsidūrė beviltiškoje padėtyje ir mirė, šaukdamas paklaikusiu balsu.

Telšių miesto vaistininkas (pavardės neprisimenu), ryte gavęs 250 g duonos, pusę jos suvalgė su sriuba, o kitą pusę pasiliko pietums ir pasislėpė už ančio. Taip ir mirė, nesulaukęs pietų, prispaudęs ranka duoną prie širdies.

Marijampolės advokatas Antanas Kubilius mirė bevalgydamas duoną ir likusią duonos gabalėlį taip suspaudė delne, kad nebuvo galima atplėšti jo pirštu, taip išvežė į kapus.

Lietuvos savanoris Jonas Radzevičius, ryte gavęs duonos gabalėlį, stovėjo ir glostė ranka duoną, sakydamas, kad dabar jis pasisotins duona taip, kaip savo 8 ha ūkelyje. Galbūt plyšo jo širdis, ir krito ant grindų negyvas, bet duonos iš rankų nepaleido.

1942 m. žiemą vienas žmogus norėjo pabaigti savo vargus ir po pietų pertraukos pasislėpė rastų štabelyje 5-e miško sandėlyje, įlindo giliai į štabelį ir šaltyje užsnūdo. Einant brigadoms namo, per patikrinimą trūko vieno žmogaus ketvirtoje brigadoje. Sargybiniai norėjo nušauti brigadininką ir jį tiek gąsdino, kad per valandą žmogus pražilo.

Mušė, spardė ir daužė galvą, kam leido pabėgti vergui. Pasislėpusį žmogų štabelyje surado šunys. Kai jį su vąšais ištraukė iš štabelio, buvo apšalęs ir nereagavo į mušimą. Parneštas į lagerį „bėglys“ ir brigadininkas gavo po 10 parų izoliatoriaus ir septintą dieną mirė iš bado. Be abejo, juos nurašė kaip bėglius.

Dirbdamas žmogus pamiršdavo valgį ir galėdavo ilgiau iškentėti. Gulėdami nusilpusiųjų barakuose žmonės galvodavo tik apie valgį, badą ir mirtį. Todėl jie labai nusilpdavo protiškai ir dėl to išsigelbėti pasidarydavo beviltiška.

1943 m. žiemą į 7-ą režimo lagerį atvežė iš Uralo Selikamsko lagerių aštuonis nusilpusius estus. Vienas iš jų buvo Estijos švietimo ministras, kuris po 5 dienų mirė 10-e ligoninėje. Prieš pat mirtį aš kalbėjausi su Estijos ministru. Jis pareiškė, kad mirštas už Estijos laisvę ir nepriklausomybę. Kiti septyni estai taip pat sausio mėnesį mirė.

1943 metų žiemą į mūsų lagerį buvo atvažiavusi kažkokia lietuvių rašytojų trijų asmenų komisija. Komisijos narių nusilpusieji ir sergantieji neatpažino, nes tie nepasisakė, kas jie tokie ir koks jų inspekcijos tikslas. Jie apžiūrėjo 10-e ligoninėje sergančius ir visas aštuonias nusilpusių lietuvių sekcijas. Nieko nekalbėjo su nusilpusiais žmonėmis. Po apžiūros pakvietė dr. Sipavičių, dr. Žasną ir gydytoją Šarkį ir jiems pareiškė: vyrai, mes tokio vaizdo nesitikėjome matyti, ir visi trys apsiverkė. Aiškinosi ir prašė jiems atleisti. Jų pasiaiškinimai niekuo nepadėjo mums, nes jie buvo nesavarankiški, o tik Sovietų Sąjungos valios vykdytojai.

1943 m. balandžio pabaigoje nusilpusių barakuose prasidėjo sveikatos patikrinimas ir stipresnių išrašymas į darbą. Komisijai vadovavo felčeris Ivanas Markovičius ir gydytojas Dakinevičius. Nedaug ką išrašė į darbą, bet aš pakliuvau. Komisija paskyrė mane į ūkio brigadą, sodinti bulvių. Kol žemė atšils ir išeis pašalas, mums reikėjo sutaisyti daug kastuvų ir padaryti naujų kotų. Gegužės pradžioje su agronomo Baltoko brigada išėjome kasti aplink kelmus žemės, ją smulkinti ir iki bulvių sodinimo laiko parengti 10 ha naujos žemės bulvėms. Iš viso pasodinome 20 ha bulvių. Ateinanti rudenį ir žiemą lageris galės pamaitinti savo vergus. Bulves sodinome netoli geležinkelio ir dažnai matėme, kaip prikrautų medžių vagonus veždavo į Rešiotų stotį. Iš Rešiotų stoties atvežė kalinių į mūsų pustuštį lagerį.

1943 METŲ ŠIENAVIMAS

Liepos mėnesį šienauti išvarė dvi brigadas, maždaug 150 žmonių. Šienavome kitose vietose negu pernai vasarą. Ėjome nuo ryto 7-os valandos iki vakaro. Atėję tuojau griebėmės dalgių ir kirvių, vieni pjovėme žolę palapinėms uždengti, kiti kirtome berželius palapinėms statyti. Temstant jau uždengėme palapines žole ir į vidų prisinešėme daug žolės, kad būtų minkščiau miegoti. Lietuvių į šienavimą išvarė apie 10 žmonių, kiti buvo rusai, baltarusiai, ukrainiečiai ir kitų tautybių kaliniai. Kai kurie seni šienautojai prisiminė, kad pernai aš gerai plakiau dalgius. Brigadininkas paskyrė mane sutvarkyti 80 dalgių ir išplakti

juos. Mūsų brigados sargybinis buvo jaunas truputį šlubas vyrukas. Visus šienautojus saugojo tik trys sargybiniai. Vienas iš jų buvo vyresnysis, vadinamas **nadzirateliu**. Aš visas dienas išsijuosęs plakiau dalgius. Brigadininkas stebėjo pjovėjus ir kai kuriuos mokė šienauti. Duonos mums davė po 750 g ir tirštos sriubos po tris ketvirtadalius litro. Košei skirtus miltus supylė į sriubą, nes neturėjo katilo košei virti. Šienavom visą savaitę. Anksčiau pjautas šienas jau išdžiūvo, reikėjo grėbti ir krauti į kupetas. Sudarė dvi brigadas. Atrinko 35 gerus pjovėjus, o kitiems liepė grėbti šieną ir krauti į kupetas. Suprantama, pjovėjui buvo daug geriau. Mes pjaudami šieną prisikasdavome laukinių bulvių, **serankių**, kurios labai krakmolingos. Be to, šienpjoviai prisigaudydavo gyvačių, pelių ir burundukų, o nudybę kailį, virdavo čeremšos sriubos su mėsa, kuri buvo didelis skanėstas. Suprantama, kiekvieno pjovėjo grobis priklausė jam. Dėl gyvatės kartais susipešdavo. Jeigu savo pradalgėje gyvatės nespėjai perpjauti, ji nuslinko į kito pradalgę, reikėdavo aiškintis, kieno grobis, arba gyvatę dalytis. Rugpjūčio mėnesį prasidėjo grybai. Galėjome prisikimšti pilną pilvą, kuris gerai suvirškindavo viską, kas ten patekdavo. Kartais pasitaikydavo ir skanėstų, tai samanių bičių medus ir koriai su perais. Taip pat pjovėjai galėjo pauogauti, pasirinkti laukinių serbentų ir bruknių.

Mūsų sargybinis buvo geras žmogus, sunkiai sužeistas Maskvos fronte, pasveikęs kariavo prie Stalingrado prieigų ir vėl jį sužeidė. 1943 m. pavasarį jį pervedė į vidaus reikalų kariuomenę.

Jis mums ir pranešė, kad rugsėjį eisime padėti nuimti derlių kolūkiui: pjauti miežių, avižų ir kitų javų. Pirmiausiai mes turėjome nupjauti kolūkiui priklausiusią pievą, apie 40 ha, o paskui padėti nupjauti vasarojų.

Ėjome šienauti pro kolūkio trobesius. Moterys ir vaikai sustoję žiūrėjo į mus ir mojavo rankomis. Per pietų pertrauką prie sargybinio priėjo graži jauna ir linksma mergina, pasakiusi, kad yra kolūkio pirmininko pavaduotoja. Kolūkio pirmininkas senas, jam 75 metai ir jis negalys pas mus atvykti.

Sargybinis pakvietė brigadininką ir mane pasitarti dėl darbų tvarkos su kolūkio pirmininko pavaduotoja. Merginą lydėjo didelis šuo, nes aplinkui buvo daug vilkų. Mus perspėjo, kad nenuklystume vieni į taigą.

Rugsėjo pabaigoje mus užklupo sniegas ir šaltis. Daug šieno sukrovėm į kupetas, bet nesuvežėm ir nesukrovėm į stirtas. Muselės prapuolė, bet uodai sulindo į mūsų palapines. Spalio pradžioje tris šienautojus sukandžiojo uodai ir juos sergančius išvežė į lagerį. Uodų sukandžioti žmonės sutino, pakilo temperatūra. Tai buvo rytų kraštų maliarija, kurią į taigą atnešdavo skruzdės didumo uodai. Spalio pradžioje tas maliarinis uodas įkando ir man, po trijų dienų mane sergantį išvežė į lagerį. Taip baigėsi mano 1943 m. vasaros ir rudens šienapjūtė. Lageryje paguldė kartu su kitais maliarininkais. Po pusvalandžio mane pradėjo krėsti šaltis, kad net dantys tauškėjo. Gydytojas tik rankomis skėsčiojo ir pareiškė neturįs vaistų nuo maliarijos. Prasidėjo sunki ir labai mane kamavusi liga. Girdė kažkokių žolių arbata, bet ir ji nepadėjo. Lapkričio pabaigoj ėmė kristi temperatūra. Visi keturi maliarininkai numetė apie 10 kilogramų. Mūsų padėtis buvo beviltiška. Ivanas Markovičius manimi domėjosi ir pagerėjusį tuoj pasiūlė perkelti iš ligoninės į nusilpusiųjų baraką, pas dr. Sipavičių.

DAKTARAI SIPAVIČIUS IR ŽĄSINAS

Dr. Sipavičius ir dr. Žąsinas buvo seni žmonės, geri gydytojai. Dr. Sipavičius buvo Vytauto Didžiojo universiteto Medicinos fakulteto dėstytojas, pradėjęs dėstyti nuo 1922 m. Dr. Sipavičius buvo Vidaus reikalų ministerijos Sveikatos departamento direktoriumi. Vėliau persikėlė gyventi į Rokiškį ir buvo apskrities gydytojas. Dr. Sipavičius buvo vidaus ligų gydytojas ir ginekologas. Jis daugeliui išgelbėjo gyvybę. Buvo ramaus būdo, nešiojo ilgą barzdą, neaukšto ūgio ir smulkaus sudėjimo.

Lageryje jis buvo visų lietuvių—senų ir jaunų — tikras tėvas, globėjas. Visiems patardavo ir kuo tik galėdavo padėdavo. Ir atvežtas į lagerį, iškart orientavosi, kur mes papuolėme ir kokios galimybės išlikti gyvam. Perspėjo kitus gydytojus, ministrus, aukštus valdininkus, kariškus ir visus kitus, kad nepuoselėtų iliuzijų: gyvi išliks tik tie, kas nepames proto. Po trijų dienų lageryje prasidėjo atvežtų lietuvių sveikatos patikrinimas ir sveikatingumo kategorijos nustatymas. Prie komisijų stalo sėdėjo dr. Žąsinas, dr. Sipavičius, gyd. Šarkis, gyd. Dakinevičius, gyd. Stropus, gyd. Stepanovas, gyd. Velainiškis ir jaunas gydytojas iš Daugų miestelio. Komisavimą prižiūrėjo vyriausiasis lagerio gydytojas Svetajevas. Kas pakliuvo pas dr. Žąsiną, dr. Sipavičių, gyd. Stepanovą ir jauną gydytoją, pavardės neprisimenu, visi gavo trečią arba ketvirtą kategoriją. Stovėję eilėje pas gyd. Stropų, gyd. Šarkį, gyd. Dakinevičių ir gyd. Veliuoniškį, gavo pirmą, antrą ir trečią kategoriją. Baimė neįtikti vyriausiam lagerio gydytojui Svetajevui ir savo kailis jiems buvo svarbiau už viską. Gydytojas Svetajevas buvo senas kalinys ir visai netikrino lietuvių kalinių komisavimo ir kategorijų nustatymo. Jis patvirtino komisijos sudarytus sąrašus ir perdavė juos lagerio viršininkui. Dr. Sipavičius pasakojo, kad kai kurie jauni lietuviai gyrėsi gavę pirmą kategoriją.

Pirmiausiai ir krito mūsų lietuviai, stipriausi vyrai, turėję pirmą ir antrą kategoriją. Jie lageryje dirbo sunkiausius darbus ir gavo mažą duonos gabalėlį, supuvusių kopūstų ir surūdijusios žuvies sriubos. Po sunkaus darbo alkis buvo nepakeliamas. Mūsų vyrai valgė viską, kas pakliuvo, kas buvo valgoma ir kas ne. Jie nesilankstė rusams kankintojams ir nekelia klupsčia prieš juos.

Dr. Sipavičius ir dr. Žąsinas iš karto pelnė visų lietuvių pasitikėjimą ir didžią pagarbą. Tais dviem daktarais nepasitikėjo lagerio viršininkas Poliakovas ir ypač vyresnysis lagerio sanitaras Ivanas Markovičius. Jis sekė abu daktarus. Dr. Sipavičius dažnai bardavo lietuvius brigadininkus, kad jie per daug lėti, bijo viršininkų ir urkų meistrų. Jis primygtinai primindavo, kad reikia suprasti lietuvių likimą, padėti jiems ir kad duonos gabalą reikia jėga ir drąsa išplėsti. Nevaikščioti nukabinusiems nosis, o imti pagalį ir gerai pašventinti urkas. Dr. Sipavičius buvo tylus visų lietuvių kalinių vadovas. Jis daug kentėjo nuo lagerio vadovybės, bet senyvas amžius ir aukšta gydytojo kvalifikacija jam padėjo. Susirgdavo lagerio viršininkų ir apsaugos viršininkų vaikai ir žmonos, ir jie nuolankiai kreipdavosi į dr. Sipavičių, prašydami pagalbos. Jis niekada neatsisakydavo suteikti pagalbą ligoniams. Jauna medicinos ir sanitarijos lagerio viršininkė Zinaida Jakovlevna gimdė. Ją ir jos mažylį dr. Sipavičius išgelbėjo nuo mirties.

Skundikas Ivanas Markovičius nekentė dr. Sipavičiaus, o medicinos ir sanitarijos viršininkė jį gerbė ir dažnai jam atnešdavo butelį pieno, kiaušinių arba mėsos gabalėlį. Kitos lagerio viršininkų žmonos ir mamos panašiai darydavo.

Lankydamasis pas dr. Sipavičių ir aš susipažinau su Zinaida Jakovlevna, kuri man duodavo po 2—3 dienas pailsėti nuo darbo.

Su dr. Sipavičium aš dar susitiksiu kituose lageriuose, susitiksiu ir su gera moterimi gydytoja Zinaida Jakovlevna.

Dr. Žąsinas buvo Radviliškio geležinkelių ruožo ambulatorijos gydytojas ir geras administratorius. Vyriausiojo gydytojo pareigas ėjo daugelį metų. Dr. Žąsinas buvo lagerio ligoninės gydytojas, gydė sunkiai sužeistus arba sunkiai sergančius. Lagerio pagrindiniai vaistai buvo jodas ir kalio permanganatas. Jis ligonius ramindavo kilnia elgsena, geru žodžiu ir pagarba sergančiam. Kuo galėdavo, tuo ir gydydavo. Išklausydavo ligonio skundus ir kančias, jį ramindavo, kad viskas praeis ir mes grįšime į mylimą Lietuvą. Dr. Žąsinui buvo apie 70 metų. Jis buvo nedidelio ūgio, kresnas vyras, lėtos kalbos ir lėtų judesių. 1943 m. pabaigoje jį išvežė į senelių lagerį. Dr. Sipavičius pasakojo, kad jis tame lageryje 1949 m. mirė. Ar buvo tame lageryje lietuvių, ar nuramino kas senelį ir užmerkė jam akis? Galbūt ir duobės jam niekas neiškasė?

1943 m. pabaigoje lagerio viršininką Poliakovą atleido iš pareigų ir jis iš lagerio išvažiavo. Administracijos darbuotojai pradėjo kalbėti, kad Poliakovą teis už lietuvių inteligentų sunaikinimą. Poliakovas mums, lietuviams kaliniams, aiškino, kad jam vadovybė davė darbo jėgą ir jis turįs vykdyti miško kirtimo ir išvežimo planus. Kad mes žmonės, nevalgę ir neaprengti negalime dirbti, jis ciniškai pasijuokdavo, pareikšdamas: vyriausybė arkliui duoda 1 kg avižų, šuniui 300 g mėsos, o kiek jums duoda, tiek turi užtekti.

Atsiuntė naują lagerio viršininką, daug žmoniškesnį ir galbūt mažiau vogusį maisto produktų. Iš lietuvių mažiau tyčiojosi urkos ir sargybiniai. Pagerėjo šiek tiek ir maistas, nes pakeitė visą virtuvės personalą, virėjais paskyrė lietuvius. Naujas viršininkas Makarovas pas mus buvo neilgai, po pusmečio perkėlė į kitą lagerį.

IVANAS MARKOVIČIUS

Kokios buvo Ivano Markovičiaus pareigos? Sanitarinė barakų ir kalinių priežiūra, kad jie neturėtų utėlių. Nustatyti eiles brigadoms, kada maudytisirtyje, dezinfekuoti kalinių rūbus. Baltinių niekas nedavė, todėl savo baltinius arba vasarines palaidinukes reikėjo lopyti irirtyje kaitinti iki parudavimo.

Per dieną kelis kartus virtuvėje ragauti maistą ir sriubą, ar gerai išvirta. Tikrinti, kiek per naktį numirė kalinių, juos išvežti į atskirą mirusių patalpą. Suprantama, kad Ivanas Markovičius neneš numirusių ir nenurenginės jų — tai atliks sanitarai. Naktį mirusius perduoti vežikui, kad išvežtų juodu jaučiu. Vaikščioti po barakus ir klausinėti kalinių ir nusilpusių, kokia sveikata, ar nesiskundžia gydytojais ir sanitarais. Paslapčiomis tikrinti Joną Gervę, ar jis nenuslepia duonos, skirtos jau mirusiems. Svarbiausios Ivano

Markovičiaus pareigos buvo nueiti pas lagerio viršininką ir įskusti kalinius, kurie nepatiko. Jam nepranešė ir neatidavė mirusiųjų lietuvių palaikų, saugomų specialioje patalpoje. Ivanas Markovičius gerai žinojo, kad mirusieji turėjo gražių kostiumų, odinių batų, viršutinių baltinių, gražių kaklaraiščių. Be to, kai kurie turėjo žmonių lagaminus, o ten buvo šilkinų kojinių, gražių suknelių ir kitokių dalykėlių. Ivanas Markovičius, suradęs tokį turtą, kategoriškai pareikšdavo, kad visa tai priklauso valstybei, reikia surašyti daiktus ir perduoti jam „saugoti“. Ivanas Markovičius daiktus saugodavo tol, kol lagerio viršininkas Poliakovas nepasiteiraudavo. Mirė daugiau kaip 4 000 lietuvių, o jie turėjo lagaminuose gražių kostiumų, batų ir kitų daiktų, kuriais visą **Kraslago** vadovybę galima pamaloninti, patiems viršininkams praturtėti.

Ivanas Markovičius labai nemėgo manęs, nes aš dažnai užeidavau pas dr. Sipavičių ir dr. Žasną, ir su jais kalbėdavausi lietuviškai. O svarbiausia nenukeldavau kepurės. Aš jau žinojau, kas jis yra, o tokių žmonių neapkenčiau.

Vyriausiasis lagerio gydytojas Svetajevas paseno ir jį išvežė į senelių lagerį. Nauju vyriausiu gydytoju paskyrė Kičiginą, iki arešto dirbusį įvairiose pasiuntinybėse.

Dr. Sipavičius budėjo ambulatorijoje. Aš gulėjau nusilpusiųjų barake. Per priešpietinį apsilankymą mūsų barake dr. Sipavičius pasakė man, kad po pietų užeičiau į ambulatoriją. Nuėjau, parodė paties pasidarytus šachmatus ir lentą. Tuo metu užsuko ir Zinaida Jakovlevna, gydytojas Kičiginas. Mes visi keturi, susėdę aplink stalą, kalbėjomės. Zinaida Jakovlevna labai mėgo klausytis, kaip dr. Sipavičius pasakojo apie Lietuvą ir savo jaunystę.

Ivanas Markovičius matė, kad suėjome į ambulatoriją. Neiškentė ir pravėrė duris. Pamatė, kad šnekučiuojamės ir juokaujame. Jis nuoširdžiai nusilenkė savo viršininkei, o aš atsistojęs pasiūliau kėdę. Bet jis nesisėdo. Pastovėjęs Ivanas Markovičius išėjo.

Rytojaus dieną ligoninės ūkvedys Jonas Gervė pranešė man, kad Ivanas Markovičius liepęs ateiti. Nuėjau, pasisveikinau. Ivanas Markovičius pareiškė, kad esu protingas vyrukas ir todėl skiria mane virti *chvoją*. Kedrų ir pušų atveš, reikia smulkiai sukapoti, užplikyti verdančiu vandeniu ir po paros duoti po kibirą nusilpusiųjų barakams ir brigadoms. Tai buvo mirtininko laimė, nes įleido į rojų — virtuvę. Kaliniai, pakliuvę dirbti į virtuvę, duonos kepyklą, duonos raikyklą ir maisto sandėlį, nesiskundė pilvo gurguliavimu. Netikėtai pasidariau vaistininku ir dirbau visą žiemą, iki gegužės. Gegužį išsiuntė į miško sandėlį štabeliuoti rąstų. Gegužės pabaigoje labai kaitino saulutė, ir mes per pietus susėdome ant žemės ir užsnūdome. Gavau plaučių uždegimą. Vėlei paguldė į 10-ą ligoninę.

1944 m. balandį pasklido žinia, kad atrinks lietuvių kalinių grupę ir paleis iš lagerio. Lagerio vadovybė atrinko 50 numatytų kandidatų ir leido vykti prie fronto linijos, kuri jau netoli Lietuvos sienos. Darbą kandidatams numatė labai šlykštų: jie turėjo pasakoti Lietuvos gyventojams, kad 1941 m. išstremti lietuviai visi yra sveiki ir gyvi, po karo grįš. Skleisti propagandą, kad sovietai yra lietuvių tautos globėjai, todėl Lietuvos jaunimas ir vyrai turi stoti į sovietų kariuomenę ir su rusais mušti vokiečius iki galo. Už tai lietuviai nusipelnys garbę kaip ir visos pasaulio tautos, kurios jau kariauja prieš Vokietiją. Dirbti ir agituoti reikės Lietuvoje. Atrinkti lietuviai kaliniai pirmiausia turi raštu pasižadėti, kad vykdys

pavestus darbus. Kas pasižadės raštiškai, tam dovanos bausmę, neatsižvelgdami, kiek kalinys būtų gavęs.

Priesaiką pasirašė tik 30 lietuvių, žydų ir lenkų tautybės kalinių. Dvidešimt lietuvių kalinių atsisakė. Priesaiką pasirašiusius 30 kalinių visą mėnesį gerai maitino, aprengė naujais drabužiais, batais ir po mėnesio išvežė iš lagerio ieškoti išdavikų laimės. Be abejo, tokie asmenys turėjo Lietuvoje bendrauti su NKVD. Bet ne visi lietuviai laikėsi priesaikos, kiti nuėjo į miškus pas Lietuvos žaliuosius partizanus ir krito nelygaus mūšio lauke.

Nepasirašę priesaikos 20 lietuvių buvo išvežti į kitus lagerius, jiems pritaikytas specialus drausmės režimas.

1944 m. liepos mėnesį dar 10 lietuvių išvežė iš 7-o režimo lagerio. Iki vartų palydėjo dr. Sipavičius. Prie vartų jis pasakė, kad lageryje dar liko 283 lietuviai. Mums, vienuolikai kalinių, bestovint prie vartų, sanitarijos viršininkė Zinaida Jakovlevna pareiškė lagerio viršininkui, kad kalinys Jurkšaitis serga ir jo negalima išvežti etapu į kitą lagerį. Lagerio viršininkas tik numojo ranka, o kas pjaus šieną lagerio arkliams, neturiu aš kitų žmonių. Atsidarė vartai, ir mus priėmė etapo viršininkas.

6-AS LAGERIS

1944 m. liepos pradžioje mane ir dar 10 lietuvių atvežė į 6-ą lagerį. To lagerio senbuviai jau žinojo, kad lietuviai turi gerų drabužių, todėl visi klausinėjo ir siūlė tabako, duonos ir net geresnį darbą zonoje. Mes tokių daiktų jau nebeturėjome; buvome pravalgę. Keli lietuviai dar turėjo gerus lagaminus, bet jie — tušti. Mes vilkėjome suplyšusius vatinukus, avėjome senus kerzinius batus, turėjome katiliukus sriubai ir medinius šaukštus.

Visą savaitę mus laikė be darbo. Vėliau sukomplektavo dvi dideles šienapjūvių brigadas, ir mus, keturis lietuvius, ten paskyrė. Aš su Matiuku papuolėva pas brigadininką gruziną, anksčiau dirbusį miško kirtimo brigadininku. Gruzinas savo brigadą laikė labai tvirtai, bet duonos išrašydavo po 800 gramų.

Brigadininkas gruzinas buvo nešnekus, mažai bendravo su rusais ir su mumis, lietuviais. Pirmą rytą atėjus brigadai į krūmokšniais apaugusią pievutę, sustojome parūkyti, brigadininkas su sargybiniu apžiūrėjo pievutes; parinko stovyklavietę. Aš turėjau nuosavą bobelę ir plaktuką ir pradėjau plaktis savo dalgį, po to išplakiau dalgį Matiukui. Kiti brigados darbininkai nekreipė dėmesio į dalgių aštrumą, nes brigadininkas jau buvo paskyręs dalgių plakėją ir tas dalgius plakė iš eilės.

Dalgius plakė duonos dalintojas, sriubos ir košės virėjas bei brigadininko padėjėjas ir gynėjas. Plakė prastai. Brigados vyrai pradėjo pjauti šieną neišplaktais dalgiais, jėga, bet pakilios nuotaikos. Mudu su Matiuku stojova į pjovėjų eilę paskutiniai. Be didelio vargo ir jėgos neatsilikdavova nuo kitų pjovėjų. Skirtumas buvo tik tas, kad mudviejų nupjautos pradalgės buvo švarios ir po pradalgėmis nebuvo palikta žolės barzdų.

Pjovėjai, baigę pradalgės, grįždavo atgal mano ir Matiuko nupjautomis pradalgėmis ir pastebėjo, kad mudviejų su Matiuku pjauta švariai. Dalgių plakėjas iki pietų išplakė visiems

47 šienpjoviams dalgius. Jis nekreipė dėmesio nei į žolės stambumą, nei į pievos apaugimą jaunais krūmokšniais, o kalė ir kalė dalgius, skubėdamas kuo greičiau atsikratyti tuo bereikalingumu, jam primestu darbu. Mat jis anksčiau buvo pripratęs prieš pietus pasirinkti čeremšos, pagrybauti, pauogauti, susikurti ugnį ir virti pietus miško kirtėjams, kurie pietums gaudavo sausą davinį. Be to, dar su brigadininku parūkyti bei pasišnekėti apie įvairius reikalus ir savo gimtinę Gruziją. Svarbiausias jo darbas buvo pasirinkti čeremšos, ją supjaustyti, sudėti į kibirą, užpilti vandeniu ir kai vanduo užverda, įberti kelias saujas miltų į sriubą, o kitus miltus paslėpti pas brigadininką. Sriuba nuo čeremšos ar grybų būdavo tiršta. Miško kirtėjai, papietavę „tirštos“ sriubos, parūkydavo ir net užsnūsdavo valandėlę menką, o virėjas išplaudavo kibirus ir atnešdavo dar du kibirus šalto vandens atsigerti.

Kai tik brigada nueidavo pjauti, virėjas su brigadininku tuoj užsikurdavo ugnį ir trijų litrų katiliuke virdavosi „arbatą“ brigadininkui atsigerti. Išeidavo beveik trys litrai tirštos košės iš kvietinių amerikoniškų miltų.

Šienavome, kaip nustatė urka brigadininkas ir jo padėjėjas, dalgių plakėjas. Nors brigadininkas ir padėjėjas buvo urkos, bet abu kilę iš Josifo Visarionovičiaus krašto, o tai didelė ir nepaprasta privilegija.

Iš stovyklos maisto skirstytojo sužinojau, kad šienapjoviui pietums išduodama po 300 g kvietinių miltų. Praėjo savaitė, o mūsų brigadininkas mus maitina per pietus tik tiršta čeremšos sriuba, supuvusiais grūzdais, šiek tiek pablėstais miltais. Kitose brigadose brigadininkai per pietus patys verda sriubą pietums, tirštoką, be čeremšos ir grybų. Nuotaika brigadoje pasikeitė.

Kai tik mes nuėjome pjauti, pakrūmėje tuojau užkūrė ugnį, ir brigadininko padėjėjas pradėjo virti brigadininkui „arbatą“. Nupjovė ilgą pradalgę, išgirdome triukšmą. Sargybinis, pasiėmęs ilgą pagalį, daužė brigadininko ugnį ir verdančią „arbatą“. O paskui priėjęs arčiau prie mūsų, pasakė, kad ateitumėme visi prie išmėtytos ugnies ir sudaužyto katiliuko su koše. Sargybinis durtuvu parodė mums, va kur jūsų pietūs ir kas juos anksčiau ėsdavo. Sargybinis buvo sibirietis, kovojo Stalingrado fronte, buvo sužeistas ir po išrašymo iš ligoninės pasiūstas dirbti į lagerį. Tokia pamoka buvo labai reta, bet labai gera brigadininkams.

Šienauti baigėme spalio 15 dieną ir visi grįžome į 6-ą lagerį.

Spalio pabaigoje keturiems lietuviams paskelbė, kad išveža į 8-ą režimo lagerį. Atvežė iki 7-o lagerio pabėgių gamyklos, o iki 8-o lagerio ėjome pėsti, nes nebuvo geležinkelio.

8-AS SPEC. LAGERIS

Aštuntas lageris naujas. Keturi barakai jau apgyvendinti. Lagerį vadino specialiu, nes jame koncentravo banditus ir galvažudžius. Lagerio gyventojai mus pasitiko susidomėję, prašė papasakoti, iš kur atvykome. Pasidomėjo mūsų lagaminais ir pasižiūrėjo, kas juose yra, bet nieko nepaėmė. Pavaišino mus tabaku ir išėjo. Vakaraus mes domėjomės bendra gyventojų kilme, jų „profesija“ ir kaip jie čia pateko. Per dvi mūsų buvimo tame lageryje savaites niekas mūsų neužpuolė ir neatėmė iš mūsų nei duonos, nei kitų daiktų. Bet pastebėjome, kad vadinamieji banditai kažkam ruošiasi, visi turi pasidžiovinę duonos po

krepšelį. Grįždami iš darbo jie parsineša daug sulaužytų pjūklų, kirvių ir metalinių laužtuvų. Per didelius šalčius pjūklai lūždavo. Lagerio apsauga nesuprato, kodėl taip lūžta pjūklai. Sulaužytus pjūklus kaliniai atiduodavo į instrumentų dirbtuvę, o ten per naktį supjaustydavo reikiamo ilgio peiliams gaminti. Beveik visi kaliniai turėjo tokius peilius. 1944 m. gruodžio pabaigoje, kai prasidėjo didžiausi šalčiai, naktį išgirdome triukšmą prie vartų: „**Ura! Vperiod!**“ Elektra išjungta. Pastebėjome, kad barake likome tik keturi lietuviai. Puolėme prie durų, bet jos iš lauko užremtos. Girdėjome tik triukšmą ir padriką šaudymą.

Tai buvo spec. kalinių sukilimas. Sukilėliai išlaužė lagerio vartus, įsiveržė į sargybos būstinę, suėmė ir nuginklavo vartų sargybą, išėjo į laisvę. Dalis sukilėlių puolė prie lagerio sargybos bokštų, nes tuose bokštuose buvo po vieną sargybinių, kuris turėjo kulkosvaidį. Sargybos bokštus nuvertė kartu su sargybiniu, o kulkosvaidžius pasiėmė. Kita dalis sukilėlių puolė prie sargybinių bendrabučio ir viršininkų namų, daužė jų langus ir duris. Apsupti sargybiniai šaudė per langus padrikai ir, be abejo, tamsoje pataikė į dievo vartus. Keletą sargybinių užmušė, o kitus sužeidė. Nė vienas sukilėlis nenukentėjo, visi išėjo į taigą.

Iš virtuvės, duonos raikyklos, duonos kepyklos ir maisto sandėlių produktus pasiėmė sukilėliai. Lageryje liko labai mažai kalinių. Ant lagerio vartų, sargybos būstinės durų ir tvorų buvo užrašyta: **Zdrastvuj Hitler! doloj** banditą Staliną ir jo klikos tarną Molotovą.

Ryte pradėjo atstatyti lagerį.

Spec. kaliniai dažnai pasakodavo, kad jie kariavę Stalingrado ir kituose frontuose, dažnai minėdavo generolų Čiuikovo ir Rokosovskio pavardes. Aš klausdavau jų, už ką čia papuolei. Atsakymai būdavo panašūs: „nugnybau“ vokiečių belaisvius karininkus ir kareivius. O kiti dar girdavosi, kad „nugnybė“ ir saviškių karininkų per atakas.

Urkos dažnai girdavosi „didvyriškais“ darbais, todėl aš labai abejočiau jų pasakojimais. Bet po lagerio sukilimo ir pabėgimo daug ką supratau. Galbūt jų pasakojimai buvo ir teisingi.

Sukilimas ir pabėgimas iš lagerio buvo organizuotas, apgalvotas ir tiksliai parengtas. Tai buvo drąsus žygis, ir jam reikėjo gerų karinių gabumų. Be to, beveik per mėnesį nebuvo girdėti, kad nors vieną sukilėlį pagautų.

Sausio viduryje mus išsiuntė į Revučių lagerį. Ryte davė po du kaušus sriubos ir po du kaušus košės, 300 g žuvies. Duonos po 2 kilogramus. Išdavė po naują gelumbinį vatinuką (bušlatą) ir naujas vatines kelnės. Matyt, lagerio vadovybė nenorėjo mūsų išleisti nutriušusių.

REVUČIŲ LAGERIS

Mus, keturis lietuvius, lydėjo vienas sargybinis. Lageryje mane vėl paskyrė į buvusią šienautojų brigadą. Ten radau Antaną Babušį, (jam dabar 90 metų, gyvena Švenčionyse). Miško kirtimo brigadininkas buvo agronomas Vasarevičius. Lietuvoje jis buvo Šakių apskrities agronomas. Aplankiau Vasarevičių, abu šakiečiai, pasišnekėjome apie savo kraštą.

Lageryje buvo dvi urkų brigados, kurios dažnai užpuldavo duonos nešėjus ir atimdavo duoną, o kartais net ir sriubą su koše. Todėl ryte, kol tamsu, eidavome atsinešti duonos 4—5 žmonės su atitinkamais įrankiais nuo užpuolikų. Tame lageryje nebuvo barakų nusilpusiems. Visi dirbo ir vilko sunkios katorgos jungą. Per žiemą aš nusilpau ir Babušis buvo nusilpęs, bet dirbti dar galėjome. Lagerio gydytojas buvo leningradietis, geras žmogus ir dažnai duodavo po poilsio dieną, o kartais net ir po dvi. Babušis kartais gaudavo iš virtuvės bulvių lupynų, tada mudu kepdavome iš lupynų blynus (*lepioškas*). Lepioškos būdavo labai karčios ir nuodingos, bet pilvas viską suvirškindavo. Apskritai, maistas buvo geresnis negu 7-e režimo lageryj. Be to, urkos turėjo dirbti kaip ir visi kaliniai.

1945 metų kovo pabaigoj tikrino visų kalinių sveikatą. Tvirtiesiems paliko 2-ą kategoriją, o kitiems davė 3-ią. Pirmos ir ketvirtos kategorijos kalinių nebuvo. Tai buvo didžiausias lagerio gydytojo nuopelnas, nes jis labai sergėjo lagerio žmonių sveikatą. Taip pat ir lagerio vadovybė nereikalavo didelių pastangų darbe. Suprato, kad su tais pačiais vergais reikės dirbti ne vieną mėnesį, o keletą metų. Lagerio vadovybė sudarė sąlygas brigadininkams, o tie visada išrašydavo didesnius duonos davinius dirbantiems kaliniams.

Aš buvau naujokas, todėl man paliko 2-ą kategoriją.

Balandžio mėnesio pabaigoje vėl gavo leidimą pasiūsti į Ingašo poilsio namus 25 žmones. Vėl buvo komisuotė su atvažiavusiu gydytoju ir lagerio viršininku. Iš likusių 41 kandidato reikėjo atrinkti 25 kalinius. Matiukas dirbo miško kirtimo brigadoje ir į poilsiautojų sąrašą papuolė

14 numeriu. Šį kartą papuoliau į poilsiautojų sąrašą ir aš.

INGAŠO LAGERIS

Ingašo lageryje buvo derlingi laukai, apsėjami javais, ten sodino bulves ir daržoves. Lageris buvo didelis, perskirtas į dvi dalis: viena lagerio dalis — kaliniams poilsiautojams, o kita — lagerio darbininkams kaliniams. Nors ir buvo tvora, bet jos niekas nesaugojo, ir per plyšius galėjai nueiti į kitą lagerio pusę. Gydytojai nustatė mums dietą ir režimą, kurio reikėjo griežtai laikytis. Duonos davė po kilogramą per dieną, dalindami ją į tris dalis. Sriubą virė su mėsa, bulvėmis ir kruopomis. Sriubos duodavo po tris ketvirčius litro, tris kartus per dieną. Tris kartus duodavo kruopų košės, po 300 g. Kasdien per pietus duodavo po 200 g mėsos arba geros žuvies. Paros režimas buvo labai griežtas: nustatytu laiku keltis, padaryti bendrą mankštą, pavalgyti pusryčius, valandą pailsėti, kiekvieną dieną prieš pietus pasisverti, kad žinotum, kiek priaugo svoris. Prieš pietus galėjai paskaityti norimą knygą. Pavalgęs pietus turėjai dvi valandas pamiegoti, po to 1 val. gali išeiti į kiemą pasivaikščioti arba salėje su įrankiais pasportuoti. Vakarienė būdavo 19 valandą, po vakarienės gultis be jokių ceremonijų ir miegoti iki 6 valandos ryto.

Jeigu per tris dienas nepriaugai nustatyto svorio, tai vėl į komisiją, ir bus nustatytas naujas, dar griežtesnis režimas, o kartais duodavo dar papildomai maisto. Per du mėnesius turi priaugti 8 kilogramus. Po to nustato naują kategoriją ir vėl išsiunčia į lagerius. Jeigu per du mėnesius nepriaugai nustatyto svorio, tai poilsį dar pratęsia mėnesiui. Po to vėl komisuotė ir gausi 3-ią kategoriją į invalidų ir senelių lagerį.

1945 metų gegužės 10-ą mums pranešė, kad baigėsi karas.

Per du mėnesius mus Ingaše atšėrė, priaugome nustatytą svorį. Tris šimtus pailsėjusių kalinių išsiuntė į Lebedžių lagerį, t. y. dar toliau į šiaurę negu Revučių lageris.

LEBEDŽIŲ LAGERIS

Tai miško kirtimo, išvežimo, miško apdirbimo ir žemės ūkio lageris. Vasarą jame labai trūkdavo darbo jėgos, nes bulves sodino kastuvais ir kaupė kauptukais. Mišką kirtė tolokai nuo lagerio. Pusę rąstų apdirbdavo lentpjūvės, o kitą išveždavo vagonais. Siame lageryje sutikau vokiečių nuo Volgos, vadinamųjų *trudaarmeicų*. Tame lageryje radau agronomą Baltoką ir dar kelis lietuvius, buvusius

7-e režimo lageryje. Iš atvežtų 300 buvusių poilsiautojų sudarė 3 brigadas, o likusius paskirstė įvairiai. Pasirodo, Ingašo poilsiavietėje buvo labai daug urkų. Banditai buvo labai stiprūs ir kur jie nusilpo, nesužinojau. Iš 300 atvežtų į Lebedžių lagerį kalinių buvo 200 urkų, 80 kolūkių ir valstybės įstaigų nusikaltėlių ir apie 20 politinių kalinių. Urkoms davė atskirą baraką, juos suskirstė į dvi sekcijas ir dvi brigadas. Baraką nuo kitų lagerio gyventojų aptvėrė aukšta lentine tvora. Iš 80 kolūkiečių ir valstybės tarnautojų sudarė atskirą brigadą Nr. 40, o mane paskyrė brigadininku. Po keturių lagerio metų ir aš tapau brigadininku, t. y. brigados vadovu, darbų vykdytoju ir brigados maitintoju. Dabar man pravertė žinios, darbo raportų rašymo metodika ir normų paskaičiavimas. Mano brigadai davė atskirą sekciją barake. Vakare darbų skirstytojas paliepė su juo eiti prisistatyti lagerio viršininkui. Viršininko kabinete buvo dar vienas kariškis. Nurodė mano brigadai prakirsti spindžius naujam kirtimo plotui ateinančiai žiemai. Spindžiai 5 kilometrų ilgio ir 3-ų kilometrų pločio. Visus medžius nupjauti ne aukščiau kaip 5 centimetrus nuo žemės. Kalnelius nukasti, o duobes užpilti žemėmis. Nupjautus medžius sutvarkyti. Visus darbus atlikti per pusantro mėnesio. Jeigu gerai dirbsite, gausite duonos po 850 g, sriubos ir košės. Retkarčiais duosiu bulvių ir pieno. Na tai kaip, susitarėme, vykdysite užduotį? Atsakiau aiškiai, kad užduotį įvykdysiu. Užsirūkėme. Man pasakė, kad brigadą saugos vienas senas sargybinis. Reikės žiūrėti; kad kaliniai nenuklystų. Jei būsiu drausmingas, galėsiu visą laiką dirbti brigadininku ir per vartus einančio manęs nekratys, katiliuke galėsiu neštis kelias bulves. Žaibu per galvą pralėkė mintis: tai gera tokio didelio viršininko garantija, juk čia didžiuliai bulvių laukai, o einant pro šalį galima išsirauti keletą virkščių su bulvėmis.

Penkių kilometrų spindį brigada iškirto ir išvalė per 35 darbo dienas. Be to, dar pastatėme 6 sargybinių bokštelių. Per tą laiką brigada gavo tris kartus pieno po kibirą ir po kilogramą bulvių. Urkos pradėjo domėtis mūsų brigada ir du kartus ryte užpuolė brigados duonos nešėjus, bet gavo gerą atkirtį. Aš ir 8 grandininkai gavome lagerio viršininko pagyrimus už gerą darbą. Man buvo didelė nauda, nes į formuliarą 7-o lagerio viršininkas Poliakovas buvo įrašęs, kad esu *otkazčik*, ir dėl to negalėjau gauti lengvesnio darbo. Dabartinis pagyrimas anuliavo *otkazčiko* vardą, ir aš vėl tapau paklusnus kalinys. Lagerio viršininkas pasiūlė mūsų brigadai suremontuoti tiltą per upelį ir balą. Tiltą sulaužydavo kiekvieną dieną, todėl remontuoti reikėjo kapitaliai.

Mes tiltą pastatėm ne ant polių, bet ant rentinių, įkastų į žemę, kad nuo sunkaus svorio ir traktoriaus trūkčiojimų neiširtų.

Rugsėjo pradžioje tiltas buvo pastatytas. Viršininkas vėl paskelbė brigadą rekordininke, ir vėl gavome kibirą pieno ir po du kilogramus bulvių. Vakare vėl buvo bulvių košės balius. Už gerą darbą padėkas gavo 45 brigados žmonės, žinoma, ir aš. Visai brigadai davė vieną poilsio dieną.

Deja, mūsų brigadą išformavo. Gavau 10 brigadą bulvėms kasti. Vėl mano brigada buvo labai didelė. Kask bulves ir per pietus stenkis išvirti porą kibirų. Kepti bulvių nedraudė, nes jos „atsitiktinai“ įkrisdavo į karštus pelenus ir žarijas.

Bulves kasėme iki šalčių ir pirmo sniego, bet nukasėme nesusalusias. Vieną vakarą, vėlai grįžtant iš kontoros, prie barako mane užpuolė trys urkos. Griebė už gerklės ir pradėjo smaugti. Iš pradžių gargaliuodamas dar šaukiausi pagalbos, bet nustojau rėkti ir kritau ant žemės. Kai paleido, vėl atgavau sąmonę. Urkos pareikalavo, kad aš kiekvieną vakarą jiems atneščiau kibirą bulvių. Tavęs prie vartų nekrato, tai ir nešk bulves mums. Jei neneši, užmušime. Tuo metu grįžo į baraką trys mano darbininkai ir pastebėjo mane gulintį. Puolė urkas su lazdomis. Visai brigadai pasakė, kas su manim atsitiko. Brigada tuoj pasirengė mūšiui, nes manė, kad urkos ateis organizuotai. Nieko neįvyko, tik gerklę skaudėjo 3 dienas.

Iki mūsų etapo Lebedžių lageryje urkų buvo mažai. Bet lagerių valdyba atsiuntė Lebedžių lageriui dar dvi urkų brigadas, kad galėtų kankinti politinius. Lebedžių lagerio sudėtis pagal profesijas ir „nusikaltimus“ buvo maždaug tokia: 50% jaunų kareivių ir karininkų. Juos suėmė Lenkijoje ir Vokietijoje už plėšikavimus, moterų ir merginų karštą meilę, bei kitus smulkius nusižengimus. Tarp buvusių kareivių ir karininkų buvo nemažai ir generolo Vlasovo šalininkų, nuteistų po 20—25 metus lagerio. Kita dalis buvo įvairūs politiniai kaliniai ir kolūkiečiai.

Senelis sargybinis saugojo mano brigadą iki bulvių nukasimo. Jo du sūnūs žuvo prie Stalingrado ir abu paliko žmonas su mažais vaikais. Jis papasakojo, kad dauguma lagerio viršininkų ir sargybinių dalyvavo kare prie Maskvos, Stalingrado ir Kursko—Oriolo kautynėse. Tik po to aš supratau lagerio viršininkų ir sargybinių žmoniškumą ir padoresnį elgesį su nekaltais žmonėmis.

Mes, visi šio lagerio lietuviai, jautėme buvusių kareivių ir karininkų pašaipą dėl to, kad prisijungėme prie Sovietų Sąjungos.

Nukasus bulves maniau, kad per žiemą liksiu dirbti bulvių sandėliuose, bet, deja, mano svajonės neišsipildė.

Abi urkų brigados nesutarė ir smarkiai susimušė. Banditai negalėjo išspręsti, kurioje brigadoje turįs būti jų karalius. Į karaliaus valdžią pretendavo net trys. Todėl jie nutarė, kad ginčą turi spręsti jėga, po to bus vienas karalius.

Muštynės buvo didelės, o šauksmas dar didesnis. Vieną dieną jie neišėjo į darbą ir sprendė valdžios reikalus. Būrys sargybinių su geležinėmis lazdomis apsupo banditų baraką, bet įeiti negalėjo, nes duris užbarikadavo iš vidaus. Kas iš banditų per muštynes suspėjo iššokti per langus, tas mažiau nukentėjo. Kritus visiems pretendams į karalius, muštynės baigėsi. Po trijų dienų dalį sužeistų banditų išvežė į kitus lagerius. Likusius urkas sujungė į

vieną brigadą ir 10 dienų nevarė į darbą. Vieną vakarą pasikvietė mane lagerio viršininkas, pareiškė, kad jį ištiko didelė bėda, reikės mano pagalbos. Po pauzės labai susirūpinusiu veidu pasakė: „Eik pas banditus brigadininku“. Mane nukrėtė šurpas ir pradėjau aiškintis, kad nesugebėsiu. Bet nebuvo kur dingti. Kitaip įrašys į formuliarą *отказчик*. Parėjau į baraką nei gyvas, nei miręs. Pasakiau, kad man duoda kitą brigadą. Užsiklojau galvą ir verkiau. Ryte po pusryčių pasakiau, kad aš banditų brigadininkas, ir jie mane užmuš. Visa brigada nutilo.

Banditai jau žinojo, kad aš paskirtas jų brigadininku. Visi sveiki buvo apsirengę ir laukė manęs. Ramiai pasakiau, kad aš paskirtas jų brigadininku ir prašau rengtis, eisime į darbą. Prie vartų atvedžiau 70 banditų.

Darbe urkos tuojau užkūrė ugnį. Kai priėjau, bent 10 rankų atkišo man tabako maišelius ir siūlė užsirūkyti. Iš vieno paėmiau popieriaus, iš kito tabako ir užsirūkiau. Patraukęs keletą dūmų, nuraminau nervus ir pasakiau, jog sudarysime 5 grandis po 14 žmonių. Prašiau susiskirstyti į grandis ir išsirinkti grandininkus. Toks nurodymas urkoms buvo didelis netikėtumas, nes jie niekada neturėjo savo nuomonės, o turėjo klausyti tik stipresniųjų. Skirstėsi į grandis ir rinko grandininkus ilgai, bet taikiai. Pietų sriubą atvežė statinėje kelioms brigadoms, bet visada pirmiausiai atveždavo banditams. Virėjas pradėjo dalinti pietus, bet banditai atėmė samtį ir sriubą pradėjo piltis patys, semdami tirštesnę iš dugno. Paskui atidavė samtį ir pasakė: važiuok toliau ir dirbk savo darbą.

Grįžtančių iš darbo prie vartų laukė lagerio viršininkas. Paklausė, kaip dirbo banditai. Atsakiau, kad gerai ir incidentų nebuvo. Nesvarbu, kiek jie dirbs, sakė viršininkas, ir kaip dirbs, svarbu, kad dirbs. Ir duoną jiems išrašyk didžiausią. Lageryje palikti jų negalima, nes eina plėšikauti ir iš sergančiųjų atima duoną ir rūbus. Gydytojai banditų nemėgdavo ir retai kada juos atleisdavo nuo darbo. Todėl lagerio viršininkas suteikė man teisę kasdien trims banditams duoti poilsio, kad geriau klausytų brigadininko. Banditų brigadininku išbuvau tris mėnesius, niekas manęs neužpuolė ir neižeidinėjo. Gyvenau buvusioje brigadoje ir vakarais stengiausi kuo mažiau vaikščioti, bet vidinė įtampa neatsileido, buvau vienišas.

Žiemos viduryj sužinojau, kad banditai vėl pasidarė kortas ir pradėjo lošti iš duonos davinio (*paikės*). Vėlyvą vakarą nuėjau į jų brigadas ir pats pamačiau, kaip jie azartiškai lošė iš duonos davinio. Perspėjau banditus, jeigu jie los kortomis, atsisakysiu būti brigadininku. Jie buvo kortų mėgėjai ir net nemanė jas sunaikinti. Bet lošdami vėl susipešė, buvo sužeistų.

Nuėjau pas lagerio viršininką ir pasakiau, kad aš daugiau nebūsiu banditų brigadininku. Galite bausti kaip norite. Tuo metu buvo jau naujas lagerio viršininkas. Jis pakraipė galvą ir pasakė, kad gali eiti dirbti į kitą. Pasiprašiau į naktinę vagonų krovėjų brigadą. Ten dirbau iki balandžio pabaigos. Toje brigadoje buvo daug mano pažįstamų. Naktį mes kraudavome vagonus, o dieną miegodavome. Banditai vengdavo mūsų brigados, nes ji buvo labai vieninga, čia daug įvairaus rango buvusių karininkų.

Balandžio pabaigoj iš tolimo žemės ūkio lagerio atstovai atvažiavo pasirinkti darbininkų. Netikėtai pamačiau buvusią 7-o režimo lagerio medicinos ir sanitarijos viršininkę Zinaidą Jakovlevną. Ji paklausė, gal aš norįs važiuoti į jų lagerį, ten gera dirbti, dideli bulvių ir pasėlių laukai. Aš nudžiugęs pasakiau, kad sutinku. Jinai sakė, kad jau bandė parsivežti dr.

Sipavičių, bet nepasisėkė. Mes su agronomu Baltoku nesiskyrėme ir patekome į vieną barako sekciją. Mus paskyrė į buvusio majoro Paškevič brigadą. Brigadininkas pasakė Baltokui, kad jis galės būti brigadininko padėjėjas, o aš galėsiu būti grandininkas. Rytą dieną mus išvedė į kelmynus kasti žemės, reikėjo parengti 20 ha žemės bulvėms. Nepratusiems buvo sunkoka kasti velėną ir ją smulkinti. Kitą dieną gavome po 700 g duonos ir tirštos bulvių sriubos. Kai pradėjome sodinti bulves, tai kiekvienas pagal sugebėjimus išsivirdavome arba prisišutindavome katiliuką bulvių, kiti valgė žalias, nes jų skrandis jau buvo pripratęs suvirškinti. Sargybiniai irgi mėgdavo bulves, todėl Baltokas jiems nuskusdavo, o aš, kaip darbininkas, eidavau į mišką malkų, nes sargybiniams reikėdavo dažnai užsirūkyti, o degtukų nebuvo. Kai išvirdavo kibirą nuskustų bulvių, agronomas Baltokas priklausomą dalį atiduodavo sargybiniams, kitą dalį brigadininkui ir sau, o kibirą išgrandyti palikdavo man. Aš daviniu nesiskusdavau, nes eidamas ugnies pakurstyti, visada kišenėse nešdavau 5—6 bulvikes ir jas įmesdavau į karštus pelenus. Brigada irgi nesnausdavo. Mes bulves, burokus ir morkas sodinome ir ravėjome. Pro burokėlių ir morkų laukus rytais mus varė į darbą kaupti bulvių. Kas tik eidamas pro morkų lauką griebdavo už morkų ar burokėlių lapų, tuojau suzvimbavo kulkos. Taip mokė šaulius budriai elgtis su kaliniais. Būdavo atsitikimų, kai šauliai-sargybiniai pataikydavo į kalinį arba jį sužeisdavo, tada sužeistąjį užpuldavo vilkšunis ir draskydavo. Keletą kalinių sužeidė ir mūsų sargybinis, iš pažiūros neblogas žmogus, bet jo širdis buvo tikro stalinisto-urkos.

Nukastų bulvių nespėjo suvežti į sandėlius. Pylėme į kaupus ir nakčiai uždengdavome virkščiomis. Kaupuose bulvės tuojau pradėjo pūti. Neperrinktas bulves iš kaupų pradėjo vežti į sandėlius. Sandėlininkai pradėjo skųstis,

Paskyrė bulvių rinkėjus. Bet lagerio viršininkas Ivanovas atėjęs pastebėjo, kad čia reikia žmogaus, išmanančio darbą. Liepė pašaukti grandininką Jurkšaitį, sako, eik pažiūrėti tų *prochvosų*, kaip jie bulves renka ir pila į dėžes, argi taip gali daryti normalus žmogus. Pamokyk tuos balvonus. Kaip viskas greitai pasikeitė: išėjau į darbą darbininkas, o grįžau jau viršininkas ir dar aukštesnis už brigadininkus. Tik neįvykdžiau lagerio viršininko duoto pirmo nurodymo,— blogiems rinkėjams trenkti su pagaliu per galvą: a) bulvių laukuose jau seniai sukūrenti visi pagaliai; b) pagaliu duoti į kailį kitam, bet kitu galu gali ir pats gauti per sprandą. Po mėnesio baigėsi tie darbai. Dabar visiems bulviakasiams reikės suveržti išsipūtusius pilvus,— iki pavasario labai ilgas laikas.

Vienas brigadas išsiuntė kirsti ir vežti miško, kitas prie ūkinių darbų. Paškevičiaus brigadą, kartu mane ir agronomą Baltoką, nusiuntė sutvarkyti bulvių sandėlių duris, užkamšyti visas skylės sandėliuose, kad ten nepatektų šaltis.

Pirmo bulvių sandėlio vedėjas buvo labai taupus ir tvarkingas vokiečių. Jo pareiga — išsaugoti bulves sėklai. Antro sandėlio vedėjas buvo mano bičiulis Karlušas, jo sandėlio bulvės buvo skirtos lagerio maitinimui. Trečio sandėlio vedėja buvo jauna, graži ir simpatiška vokiečių Liza, Jos sandėlio bulvės bus sušaldytos ant sniego ir sušalusias išsiųs kitiems lageriams. Žiemą taip eksportuodavo bulves, nes jos, vandenyje atsileidusios, būdavo normalios.

Pas mane pradėjo ateiti mano bičiulis, švento Jurgio kryžiaus kavalierius. Jis ką nors papasakodavo man iš lagerio gyvenimo ir, stovėdamas šalia bulvių aruodo, dėdavosi bulvikes į kareivišką kišenę.

1946 m. gruodžio 20 dieną, eidami pusryčių, sužinojome, kad į mūsų lagerį atvežė baisias nusikaltėles, Ukrainos *banderovkas*. Joms visoms paskirta bausmė po 20—25 metus. Tą rytą atrinko stipresnius vyrus ir jau vienuoliktą valandą etapu išvarė į geležinkelio stotį. Ten laukė traukinys su šaltais vagonais, nes šaltis buvo per 40 laipsnių. Pavakarėj išlydėjo antrą etapą, taip pat į stotį. Mane paskyrė į trečią etapą, kuris rytojaus dieną turėjo išvykti į kaimyninį lagerį. Man buvo labai nemalonius to lagerio viršininkas Poliakovas. Tas pats Poliakovas, 7-e režimo lageryje nukankinęs daugiau kaip 4 000 lietuvių inteligentų. Nemigau visą naktį, bet nieko nesugalvojau. Ryte prie vartų pamačiau Zinaidą Jakovlevną ir mano sandėlio vedėją. Jie aiškino, kad gal mane dar paliks, nes palieka 20 vyrų. Etapo viršininkas perskaitė mano pavardę ir sukomandavo, marš pro vartus, aš einu, mane sulaiko Zinaida Jakovlevna ir sandėlio vedėjas, aiškina, kad mane reikia palikti kaip bulvių auginimo specialistą. Užteks jums 20 besargybinių kalinių, ir riktėlėjo man, eik greičiau per vartus. Lagerio viršininkas žiūrėjo į tą sceną, bet nieko nesakė.

VIENUOLIKTAS *OLP*

OLP buvo 2—4 lagerių poskyris, kuris tvarkėsi savarankiškai. Mūsų etapas po dviejų valandų žygio buvo prie vienuolikto lagerio vartų. Tai buvo miško kirtimo ir išvežimo lageris. Buvo čia pastatytos ir didelės lentpjūvės. Nuo Sosnovkos atvesta geležinkelio šaka į jas. Aš bijojau eiti į tą lagerį, nenorėjau susitikti Poliakovą, bet turėjau eiti. Lagerio komendantas įsakas Salamonovičius nuvedė mus į klubą ir suleido į vidų. Paaiškino, kad čia reikės pagyventi keletą parų, nes lageryje nėra vietų. Aš paklausiau komendanto, ar čia yra lietuvių. Taip, yra ir lietuvių, ir latvių. Nueik pas mano pasiuntinį, jis tau papasakos, kokiame barake gyvena lietuviai. Pirmiausia plovėme malkas ir kūrenome pečių, o paskui įsitaisėme į „minkštas lovas“, pro kurias veržėsi šaltis iš apačios. Klubo grindys aukštos, o apačioj švilpė vėjas ir šaltis. Mūsų buvo nedaug, apie 200 žmonių. Klubas didelis ir prikūrenti neįmanoma. Aš paprašiau kaimyną pasaugoti lentinį lagaminą ir katiliuką, o pats nuėjau pas komendanto pasiuntinį. Susiradau latvį, pasakiau, kad esu lietuvis. Prašau pasakyti, kur gyvena lietuviai. Jie gyvena atskiruose barakuose. Dar negrįžo iš darbo. Sėsk, išvirsiu karštos arbatos, turbūt sušalai? Išgėriau arbatos ir net su cukrumi. Čia, šioje sekcijoje, gyvena meistrai ir dešimtininkai. Čia Petro Kėželio lova — narai vieno aukšto. Kėželis yra vyr. meistras, tiesia geležinkelius. Per langą matyti duonos raikykla, jos vedėjas Gulbinas. Trečiame barake Ūsas ir Pavilionis, jie skirsto maistą visam lageriui. Ten, žiūrėk, priestatas, jame dirba Vieversys, jis vyr. normuotojas. Sasnauskas — lentpjūvės dešimtininkas. Figaras dirba miško kirtimo brigadoje. Šklėrius — arklidėse. Nustebau. Visi lietuviai įsitaisę į šiltas vieteles. Paklausiau, kas lagerio viršininkas. Lagerio viršininkas Poliakovas. Dabar vaikšto nusiminiš, nes jį tardo už 60 korėjiečių kolektyvinį nusižudymą — nusinuodijimą, o kaip tu čia, Jurkšaiti, atsiradai. Papasakoju jam apie save. Per dvejus su puse metų jau pabuvojau 6 lageryuose. Gulbinas davė puskilogramį duonos ir laukinių serbentų arbatos. Kitą vakarą nuėjau pas visus lietuvius ir su jais pasikalbėjome.

Mes gyvenome klube du mėnesius ir nieko nedarėme, nes buvo dideli šalčiai, be to, mūsų nelaikė savais lagerio darbininkais. Vis sakė, kad ryt poryt išveš. Po dviejų mėnesių

pranešė, kad liksime čia ir suskirstė po brigadas. Vieną brigadą organizavo iš mūsų etapo, mane paskyrė brigadininku. Ėjome į senus kirtimus ir deginome šakas. Duonos gaudavome po 600 g ir greitai sulysom.

Vieną vakarą mane pakvietė lagerio viršininkas. Poliakovas paklausė, kaip tu čia, Jurkšaiti, patekai ir kas tave paskyrė brigadininku. Atsakiau, kad nežinau, man taip pranešė darbų skirstytojas. Tai buvo padaryta be man žinios, bet kad jau brigadininkas, tai ir būk. Tave nori pasiimti lagerio komendantas įsakas Salamonovičius. Reikia sutvarkyti lagerio aplinką. Atsakiau, kad sutinku dirbti pas komendantą. Kas mane rekomendavo tokiam darbui, nežinau. Turėjau su tuo žiauriu žmogumi kalbėtis apie darbą.

Rytojaus dieną su komendantu sudarėme darbų planą:

1. Išstinkuoti iš išorės visus gyvenamus barakus ir ligoninę.
2. Išnaikinti blakes visuose barakuose, išardyti narus, išnešti juos į lauką, nuplikinti verdančiu vandeniu.
3. Pirtyje išdezinfekuoti čiužinius, antklodes ir visus kalinių rūbus.
4. Pakloti visame lageryje naujus lentinius šaligatvius.
5. Sukasti lageryje keletą klombų ir apsodinti gėlėmis.
6. Per vasarą suremontuoti barakų, pirčių, džiovyklų, ligoninių ir virtuvių krosnis.

Komendantas nunešė parodyti lagerio viršininkui Poliakovui.

Poliakovas šaipydamasis pareiškė, gal Jurkšaitis dar sugalvos į lagerį pasikviesti banderovkas ir su jomis pašokti.

Pradėjom lagerio ūkio darbus. Parengiamuosius darbus baigėm iki gegužės pradžios. Po savaitės atėjo lagerio viršininkas pažiūrėti. Juokaudamas pasakė: „Ką, Jurkšaiti, iš lagerio ruošiesi padaryti kurortą?" Aš taip pat šypsodamasis atsakiau, kad galima padaryti kurortą, juk čia pat teka Tunguska, užtvėnsime ir bus baseinas maudytis. Poliakovas nusikvatojo, kiti irgi. Toks nuoširdus ir smagus pasikalbėjimas man buvo labai reikšmingas, nes anksčiau Poliakovas laikė mane nelabuoju kaliniu, o dabar atėjo pajuokauti. Po gegužės švenčių mes pradėjome apkalti balanomis pirmą baraką. Prieš lagerio viršininko kabinetą padarėme klombą, sovietišką žvaigždę.

Tame lageryje buvo apie 2 500 kalinių. Maždaug apie 90% buvo jauni vyrai, 30—40 metų amžiaus. Apie 70% buvę kariai, eiliniai, puskarininkiai, leitenantai, kapitonai, majorai ir keli pulkininkai. Apie 30% buvusių vlasovininkų. Dvi brigados urkų. Kiti politiniai kaliniai, bebaigiantys terminus. Lagerio vadovybei ir lagerio apsaugos viršininkams toks kalinių kontingentas buvo labai nepalankus ir nepatikimas. Dauguma buvusių karių reikalavo, kad urkas izoliuotų arba visai išvežtų iš lagerio. Buvę kariai nesutiko, kad urkos

užimtų meistrų ar dešimtininkų vietas, kategoriškai reikalavo, kad nė vienas urka neužimtų vadovaujančių pareigų lageryje.

Nors lageryje buvo absoliuti dauguma rusų tautybės kalinių, lagerio vadovybė jiems didelio palankumo nerodė. Į ūkio lagerį atvežė labai nusilpusias ir išvargintas žiemos šalčių banderovkas. Nors jos ir buvo „labai baisios nusikaltėlės“, nuteistos po 20—25 metus lagerio, bet jų, moterų, likimas buvo tikrai tragiškas, nes joms išeiti į laisvę po 25 metų buvo tikrai beviltiška svajonė. Todėl mūsų lagerio vyrai, ypač ukrainiečiai, labai gailėjosi savo krašto merginų. Ūkio lagerio vadovybė taip pat patyliukais reiškė joms užuojautas, bet ką padarysi, negalėjo palengvinti jų gyvenimo. Visą žiemą mums nerodė benderovkų, varė jas kirsti miško visai į kitą šoną.

Kas yra slepiama, tas labai įdomu. Kalbėjo, kad jos labai gražios, visos su aukštuoju išsilavinimu. Mūsų lagerio vyrai „eterio bangomis“ siuntė joms geriausius linkėjimus. Tik gaila, kad tos eterio bangos banderovkų nepasiekdavo. Vieną kartą įsakas Salamonovičius išsiprašė iš lagerio viršininko, kad jį leistų nueiti į ūkio lagerį pas savo kolegą komendantą su reikalu. Įsakas Salamonovičius buvo didelis smaližius moterų atžvilgiu, ir jam pirmam pasisekė gražuoles ukrainietes pamatyti.

Gegužės viduryj išgirdome tokią naujieną: lagerio viršininkas atleistas iš viršininko pareigų už korėjiečių kolektyvinį nusinuodijimą. Aš jau antrą kartą girdžiu tokias naujienas. 1943 metais Poliakovą atleido už 4 000 lietuvių sunaikinimą, o dabar atleido už 60 korėjiečių nusinuodijimą. Nelogiška buvo galvoti, kad Poliakovas, komunistų partijos narys, ištikimas stalinistas, mažas žmonių naikinimo mašinos varžtelis, bus teisiamas. Tas mažas varžtelis juk aktyviai prisidėjo prie komunizmo statybos ir tvarkingai vykdė komunistinės vyriausybės nurodymus, o dabar bus teisiamas. Aš teisingai galvojau, nes su Poliakovu dar kartą susitikau, bet jis jau ėjo daug aukštesnes pareigas negu lagerio viršininkas.

Atvažiavo naujas lagerio viršininkas, buvęs karys, leitenantas Nikolajevas.

Po savaitės vėl išgirdome naujieną. Į mūsų lagerį iš Sosnovkos persikelia Vienuoliktas lagerių poskyris, vadinamasis **OLP 11**. Viršininkas leitenantas Tokmačiovas. Ūkio lagerio viršininkas Ivanovas paskirtas **OLP** gamybos skyriaus viršininku. **OLP** medicinos ir sanitarijos viršininke paskirta gydytoja Zinaida Jakovlevna, ir ūkio ir buities viršininku paskirtas kapitonas Rebuševas, apsaugos viršininkas bus vyr. leitenantas Savčenka. Tiek daug viršininkų, jie visi aukštesni už lagerio viršininką. Dabar kaliniams teks lankstyti nugaras. Mes tinkavom barakus, remontavom šaligatvius ir darėm naujus, kasėm klombas ir apsodinom gėlėmis. Komendantas pradėjo naikinti blakes. Iki birželio 1-os vieną baraką jau ištinkavom. Ant namo galo dailininkas nupiešė komunistinės statybos šūkius ir gamybos planų įvykdymo procentus. Miško vežikų brigadininkas atvežė tinkamo storio rąstų, turėjau lentų štabelį. Kai darbininkai pradėjo rėsti apvalų maniežą, komendantas primygtinai teiravosi, ką čia statau. Aš jam paaiškinau, jei nori su banderovkomis pašokti, tai tylėk, neateik čia, nes gali pastebėti lagerio viršininkas.

Kai rentinį iškėlėme, statybininkai suprato, kad čia bus šokių aikštelė, o aplinkui ant įkastų kaladžių suolai. Buvęs viršininkas Poliakovas sakė, kad Jurkšaitis sugalvos padaryti šokių aikštelę banderovkoms, tai aš ir padariau. Dirbome sutelktinai. Daug darbininkų mane

sveikino už tokį sumanymą. Bet man rūpėjo, kiek gausiu parų izoliatoriaus ir, be abejo, išvarys miško kirsti.

Antrą dieną, baigus daryti suolus aplink šokių aikštelę, pamačiau ateinant **OLP** viršininką Tokmačiovą su žmona. Neklauskite, kaip tada jaučiausi. Jeigu po nakties drabužiuose būtų likusi gyva blakė, tai ir ta iš baimės būtų pastipusi.

Ponia Tokmačiova užlipo ant šokių aikštelės, du kartus apsisuko ir pasakė: „Oi kaip linksma! *Gospadin Tokmačiov*, pašokime valsą! " Taip ir buvo, o mes šokantiems plojome.

Isakas Salamonovičius tą ceremoniją matė iš savo barako per langą. Kai pamatė, kad Tokmačiovai šoka valsą, tai buvo gatavas šokti per langą iš džiaugsmo ir bėgti prie mūsų, bet jį sulaikė tarnas.

1947 m. liepos 10 dieną buvo netikėtas įvykis. Drausmingiems ir gerai dirbantiems politiniams kaliniams išdavė besargybinių leidimus. Besargybiniai leidimai buvo kolektyviniai, ir aš gavau tokį leidimą, mus išsiuntė į šienapjūtę. Besargybinis galėjo vaikščioti 50 kilometrų spinduliu, bet vakare iki 24 valandos turėjo grįžti į lagerį ir sargybai atiduoti leidimą. Besargybinių leidimus gavo 8 lietuviai iš 10 esančių tame lageryje. Mane paskyrė besargybininkų brigadininku ir rytojaus dieną išsiuntė šienauti. Komendantas visokiais būdais stengėsi palikti mane lageryje prie savo darbų, bet viršininkai jam atsakė, kad pirmiau šienas 100-ui arklių, po to lageris. Šienautojų stovykloje buvo apie 100 besargybinių, suskirstytų į tris brigadas.

Mano brigada pjovė šieną, grėbė ir krovė į stirtas. Po darbo šienpjoviai eidavo į taigą statyti kilpų laukiniams žvėrimis. Be to, grybaudavo ir uogaudavo, nes tais metais buvo labai daug serbentų ir bruknių.

ŠIENAUJAM ŪKIO LAGERIUI

Kelias dienas pjovėm šieną. Grėbė banderovkos. Išdžiūvusį reikėjo mums sukrauti į stirtas. Dvi brigados persikėlė į kitą stovyklą, toliau į taigą. Po savaitės ir trečioji brigada, sukrovusi šieną, atsikėlė į bendrą stovyklą. Šienavimo viršininkas pastebėjo, kad trūksta vieno arkliuko. Darbininkai tvirtino, kad tas arkliukas naktį atsiskirdavęs nuo bandos, dažnai reikėdavę jo ieškoti. Bet arkliukas neatsirado. Pasklido gandas, kad arkliuką vilkai suėdė.

Ūkio lagerio direktorius Kovei ir jo sargybiniai pagavo septynis besargybinius iš mūsų lagerio kasančius bulves. Juos visus perdavė teismui ir už 1—2 kilogramus atimtų bulvių nubaudė po 7 metus lagerio.

O mūsų lagerio viršininkas Nikolajevas už dingusio arkliuko suvalgymą penkis besargybinius nubaudė po penkias paras izoliatoriaus su išvedimu į darbą.

Rugpjūčio pabaigoj ūkio lageris pradėjo kasti bulves, davė ir mūsų lageriui. Aš rengiausi ryte eiti į lagerį, todėl savo bulvių davinį galvojau nusinešti lagerin ir pavaišinti draugus. Jie man duotų duonos ir sriubos. Keliuku kirtau per bulvių lauką, priėjau palapinę. Ten dvi

banderovkos ir saugojo bulvių lauką. Pasisveikinau, paaiškinau, kad pernai pavasarį šį lauką mes pirmą kartą sukasėme ir tarp kelmų pasodinome bulves. Jos pasiūlė užsirūkyti šviežio tabako. Man rengiantis išeiti, pavaišino virtomis bulvėmis, likusiomis nuo pusryčių. Suvalgiau kelias, bet be druskos neskani. Pasiūlė pasiimti likusias: lageryje gausite druskos ir suvalgysite. Aš paėmiau šešias virtas bulves ir įsidėjau į katiliuką. Savo žalias bulves nešiausi tinklelyje nuo muselių. Staiga pakrūmėje iš už nugaros suriko: „Stok, šausiu!“ Atsisukęs pamačiau ūkio lagerio direktorių Kovei su atkištu naganu: „Štai ir pagavau tave kasant bulves“. Aiškinau, kad bulvių nekasiau, o du kilogramus jų gavau už gerą darbą ir nešiuosi į lagerį, nes ten reikės nakvoti, o maisto davinio aš negausiu. „Meluoji, **negodiaj**, eik pirmyn, o tai paleisiu kulką!“ Aš ėjau savo lagerio link, o Kovei sekė kokius tris metrus atsilikęs. Eidamas per Tunguskos tiltą galvojau šokti prie ilgšio Kovei ir nuversti jį į upę, tegul gerai pasimaudo, bet jis rankoje laiko naganą ir gali peršauti man vidurius. Mane uždarė budėtojo kambaryj. Padėjau ant suolo tinklelį su bulvėmis ir katiliuką su 6 virtomis bulvėmis. Budinčiam sargybiniui ištiesiau abi rankas ir parodžiau, kad jos visiškai švarios, panagėse nėra žemių. Prašau tai įrašyti į protokolą. Pasverkite ir įsitikinsite, kad bulvių turi būti du kilogramai, o kiek svėrė 6 bulvės, nežinau. Antras sargybinis pasakė, kad vakar matęs, jog šienpjoviams vežė vežimą bulvių.

Anksti ryte mane išleido į stovyklą. Parėjęs nieko nepasakojau. Pavalgiau pusryčius ir nuėjau prie brigados darbo vietos.

Po 10 dienų mane pakvietė pas tardytoją. Susirūpinau. Jau 7 bulviakasiai gavo po 7 metus. Taip ir man gali būti.

Tardytojas nutarė į akistatą iškviesti banderovkas. Visą naktį nemiegojau. Mano išsigelbėjimas — tos dvi banderovkos. Jeigu jos pabijos Kovei, tai aš žuvęs. Pagaliau pakvietė tas dvi banderovkas ir mane į kabinetą.

Pirmoji apklausta mergina viską atsakė teisingai. Tą patį pakartojo ir antra. Tardytojas protokolo baigiamojoje išvadoje pažymėjo, kad mano nusikaltimas neįrodytas. Tai išgirdęs, aš net susverdėjau.

Palikau kelias šieno stirtas miške. Žinojau, kad žiemą šienas mus gelbės: nuvešim viršininkams, o tie duos duonos, tabako. Taip ir buvo. Kai šieną aprūpinom visus, pasidariau nereikalingas ir mane paskyrė miško kirsti.

Mišką kirtau iki balandžio mėnesio.

Balandžio mėnesio viduryje buvo dar žiema, bet saulutė jau pradėjo šildyti. Brigadininkas pasakė man, kad rytojaus dieną po patikrinimo eičiau pas **OLP** gamybos skyriaus viršininką Ivanovą. Iš karto pagalvojau, kad pasiūlys naują darbą. Ivanovas pasiūlė sėstis arčiau stalo ir užsirūkyti. **OLP** lagerio vadovybė gavo nurodymą iš valdybos, kad nuo balandžio 15 iki 25 dienos reikia surengti generalisimo Stalino darbo **vachtą**. Buvo visų vadovų pasitarimas, kada mes galėsime surengti darbo vachtą mūsų lageriuose. Vachta truks tris dienas. Joje turės dirbti visi lagerio kaliniai be išimties. Man pavedė parengti gamybą, o aš neturiu žmogaus tam darbui organizuoti. Lagerio viršininkas Nikolajevas tam darbui pasiūlė tave, ir visi vienbalsiai pritarė. Tai ar sutinki parengti gamybos užduotis ir

paskaičiuoti rezultatus. Kiekvieną dieną reikės pranešti lagerių valdybai, kiek įvykdyta plano ir kiek kalinių tapo rekordininkais. Pasakiau, kad sutinku, bet už ką dirbs kaliniai tris dienas? Už 200 g duonos nedirbs. Pagalvokime visi kartu, kaip suinteresuoti darbo brigadas ir lagerio tarnautojus (*pridurkus*), kad jie dirbtų. Ar ūkio lagerio banderovkos irgi dirbs vachtos garbei ir stengsis būti rekordininkėmis? Tai gal po vachtos pakvieskime abiejų lagerių rekordininkus į pobūvį. Mūsų lageryje du bajanistai, jie pagros ir pašokti bus galima.

Idėja patraukli, bet ar sutiks **OLP** viršininkas Tokmačiovas ir apsaugos viršininkas Savčenka? Pamėginkite jiems paaiškinti, kad vachtos pasisiekimas būtų jų prestižo reikalas. Į gerą vachtos organizavimą ir gerus darbo rezultatus lagerių vadovybė gali atkreipti dėmesį. Banderov-kų rekordininkės gali atlydėti sustiprinta sargyba, Klube kalbą pasakytų **OLP** viršininkas Tokmačiovas, lagerio vyrai pagrotų akordeonu, gal dar kas padainuotų, ir merginos galėtų pašokti. Aš žinau, kad banderovkos nori susitikti su lagerio vyrais, tai būtų ir vieniems, ir kitiems tikra šventė. Suprantama, visus rekordininkus reikėtų gerai pamaitinti ir ūkio lagerio merginos su diena vėl galėtų grįžti į savo lagerį. Juk nieko blogo negali atsitikti per 4—5 valandas klube arba šokių aikštelėje. Ivanovas pasakė, kad jis pirmiausia pasitars su Tokmačiova, o paskui kalbės su **OLP** lagerių viršininku. Merginų lageryje dėl rekordininkių skaičiaus sutarėme greitai — 100. Dėl programos ginčų buvo daug, nes vadovybė bijojo, kad jos neiškrėstų pokštų. Mums reikėjo paklausti dainininkių, šokėjų. Mano tikslas buvo užrašyti kuo daugiau merginų. Akorrekordistės dalyvaus be konkurencijos. Vargais negalais nutarėme, kad merginų, su rekordininkėmis, galės dalyvauti 120. Po to įsakas Salamonovičius nuėjo į ūkio lagerį su „reikalais“, ir merginos domėjosi, kaip rengiamasi jas sutikti mūsų lageryje.

Vyrų brigados naujame miško kvartale dirbo dideliame plote, kad viena kitai netrukdytų.

Suvedus trijų darbo dienų vachtos rezultatus paaiškėjo, kad mūsų lageryje rekordininkais tapo 180 kalinių, ūkio lageryje 112 rekordininkių, su jomis dar ateis 20 merginų, programos atlikėjų.

Dabar reikėjo ruošti šventei, kuri buvo numatyta gegužės 2 dieną. Aš gavau lengvas pareigas. Man buvo pavesta tikrinti prie virtuvės langelio maitinimo talonus, kad visi rekordininkai gautų maisto davinių, t. y. litrą avižinių kruopų sriubos, 400 g košės, 300 g lašišos ir 400 g baltos duonos.

Moteris į mūsų lagerį lydėjo daug sargybinių. Ukrainietėsėjo labai pakiliai.

Visi kaliniai moteris sutiko prie lagerio vartų ir tuojau pradėjo su merginomis sveikintis, imti už parankių ir bučiuoti skruostus. Susikibę žygiavo į klubą. Atrodė, kad čia susitiko seni pažįstami, ilgai nesimatę arba net sužadėtiniai.

Į klubą suėjo minia žmonių. Ten nebuvo vietos net apsisukti, visi kalbėjosi ir juokėsi. Tai buvo džiaugsmingas susitikimas, lauktas daugiau kaip metus.

Po pietų klube pradėjo groti vienas akordeonistas, o prie šokių aikštelės grojo kitas. Visi viršininkai ir jų žmonos išėjo pietauti namo. Žadėjo dar grįžti, bet negrįžo. Kaliniai mažai bijojo lagerio viršininkų leitenantų, bet Ivanovo bijojo visi, nes už menkiausią prasižengimą

lagerio tarnautojai-kaliniai būdavo išvaromi į darbą. Ivanovas visą laiką stebėjo šokėjus ir rūkė suktinę po suktinės ir man siūlė. Šokėjos buvo sušilusios, net suprakaitavusios. Per dvi su puse valandos merginos buvo išvargusios, jos atsišoko už visus praeitus metus. 17 valandą nustojo groti, ir Ivanovas liepė pailsėti, po pusvalandžio prisistatė merginų palydovai, liepė rikiuotis po keturias. Vyrų ir moterų išsiskyrimas buvo labai graudus, bet tokia jau vergų dalia. Lagerio vyrai griebė merginas į glėbį ir nunešė iki vartų. Prie vartų buvo graudus atsisveikinimas, vieną merginą buvo apstoję keli vyrai, atsisveikinimo bučiniai, moterims ir vyrams iš akių pasipylė ašaros.

Sargybiniai visa tai matė, bet nieko nesakė, atidarė vartus ir sukomandavo: pirma pora, antra pora ir t. t.

Kol vartai užsidarė, merginos iš kitos vartų pusės siuntė rankomis bučinius, bet pragaro vartai greitai užsivėrė.

Tokio linksmo, džiaugsmingo susitikimo su Ukrainos merginomis ir tokio liūdno išsiskyrimo kaltininkas iš dalies buvau aš. Ukrainietėms pastačiau šokių aikštelę ir buvau patenkintas, kad jos visos buvo savo krašto patriotės, kovojo už savo krašto kultūrą, tradicijas, ir už tai jas drakoniškai nubaudė atėjūnai. Kam jos bus reikalingos turėdamos 50—60 metų?

OLP ir abiejų lagerių vadovybės gavo pagyrimus iš **Kraslago** viršininko už gerą vachtą.

Vergai ir vergės galėjo išlieti savo ilgesį, kurį jie ir jos brandino ilgiau kaip metus. Tai buvo jų vienintelis džiaugsmas, už kurį galėjo aukoti gyvybę. Lagerio viršininkų žmonos tai suprato, bet jos buvo bejėgės padėti, todėl po koncerto pasišalino, kad nematytų džiaugsmo ir atsisveikinimo ašarų.

1948 metais vyriausybė leido išeiti iš lagerių kaliniams, išbuvusiems priklausomą laiką. Tokių atsirado ir mūsų lageryje.

Po vachtos gero organizavimo Ivanovas pasakė man, kad galiu dirbti kontoroje. Nemėgau aš Ivanovo, bet rūkiau jo tabaką ir nesivaržiau jo stačiokiškumo.

Po gegužės švenčių iš Sosnovkos atvežė daug siuntinių. Siuntinius išdavinėjo tik po darbo. Urkos apsupdavo pastatą ir apiplėšdavo arba visai atimdavo. Jeigu nuo vienos urkų apsigynei, tai kiti lauks prie barakų. Ivanovas ir aš buvome kontoroje, kai tamsoje išgirdome pagalbos šauksmą. Ivanovas sušuko: bėkim gelbėti. Čiupo storą dviejų durų skląstį ir kelis kartus tvojo ant viršaus gulintiems urkoms. Apačioje žmogus, užgulęs siuntinį ir besišaukiantis pagalbos. Dabar aimanavo jau keli. Mes su Ivanovu grįžome į kontorą, užsidarėme duris ir užgesinome šviesą. Po kokio pusvalandžio išėjom.

Ryte ligoninėje gulėjo trys urkos: vienam sužeista galva, kitam lūžusi ranka, o trečiam permuštas stuburkaulis.

GIMNAZISTĖS IŠ UTENOS

1948 m. birželio mėnesį į mūsų lagerio lentpjūves atvežė apie 500 mergaičių iš Lietuvos ir keliasdešimt senelių — moterų ir vyrų. Mergaitės visos buvo iš Utenos apskrities gimnazijos. Jos mokėsi 7—8 klasėse. Dabartiniu metu atitinka 11—12 klases.

Nuo lentpjūvės stoties, pro ūkio lagerį, mergaites ir senelius nuvarė į taigą, apie kokius 10 kilometrų nuo dirbamų laukų ir paliko taigoje. Įsakė visiems įsirengti palapines,— ten reikės gyventi ir rinkti medžių sakus. Parodė, kaip rinkti, davė įrankius, atvežė tuščių statinių sakams pilti. Duonos atveždavo iš ūkio lagerio kepyklos ir duodavo visiems po 500 g. Jaunos mergaitės nevaliodavo su rėžtuvais prarėžti medžių žievę. Prarėžti žievės ateidavo keli seneliai, bet kai jie susirgo, tai pačioms mergaitėms teko. Kai kurios mergaitės gavo trūkį. Mokėjo jiems tik už surinktus sakus, o kaip juos surinkti,— ne priėmėjų reikalas. Darbininkės gaudavo po 500 g duonos ir 50 g miltų. Pirmasis su atvežtomis gimnazistėmis kalbėjosi Kėželis prie geležinkelio stoties. Mes visi susirūpinome mergaičių likimu, nes žinojome, kas yra taiga. Per ūkio lagerio sargybinius Kėželis sužinojo, kur mergaičių stovykla. Rizikavo ir nuėjo pas jas. Kėželis pamatė, kad vaizdas mergaičių stovykloje labai liūdnas: seniai ir senelės serga, juos slaugo jaunesnės mergaitės, bet ir jos labai sulysusios, muselių suėstos. Stipresnės mergaitės renka sakus, sukandžiotos uodų ir muselių, dauguma sutinusios. Kėželis pasakojo, pamačiusios jį, visos pradėjo verkti. Jos palapines užsidengusios žole, kai lyja, tai vanduo bėga ant sergančių. Nuolatos kūrena ugnį, nes degtukų gavo tik vieną dėžutę.

Mes, lietuviai, išklause Kėželio pasakojimą, pasibjaurėjome NKVD-ais. Tuoju organizavome nors ir mažą pagalbą. Surinkome 5 paklodes, 6 maišus nuo miltų, dvi antklodes ir 4 dėžutes degtukų. Be to, dar gavome 5 tinklelius nuo muselių, o Gulbinas davė 2 kepalus duonos. Kėželis ir du ukrainiečiai besargybiniai per pietus išėjo tariamai ieškoti tinkamos miško medžiagos pabėgiams, o iš tikrųjų nuėjo pas mergaites ir nunešė joms mūsų dovanėles. Kėželis papasakojo, kad kelionė pasisekė gerai, ir man nupaisė kelius, kur yra mergaičių stovykla. Dr. Sipavičius ir aš prašėme Zinaidą Jakovlevną, kad ji nuvažiuotų į mergaičių stovyklą. Zinaida Jakovlevna sutiko. Po trijų dienų ji informavo dr. Sipavičių apie mergaičių stovyklos padėtį ir prašė ponią Tokmačiovą, kad patartų savo vyrui atkreipti dėmesį į tragišką mergaičių ir senelių padėtį.

Dirbančioms mergaitėms padidino duonos davinį iki 600 g, jos dar gavo po 100 g miltų ir druskos. Be to, iš moterų lagerio surinko suplyšusių drabužių, avalynės ir nuvežė mergaitėms.

Rugpjūčio pabaigoje leido dr. Sipavičiui ir man nueiti į mergaičių stovyklą ir nunešti joms vaistų: jodo, kalio permanganato, aspirino ir tvarsčių. Mes irgi nunešėme kelias paklodes ir kelias poras baltinių. Mergaitės grįžo pietų su grybais ir čeremšos lapais, mums išvirė grybų sriubos. Dr. Sipavičius apžiūrėjo visus sergančius ir jau mirusius senelius, liepė mirusius užkasti giliai, nes užuodę vilkai lavonus išsikasdavo ir suėsdavo. Po pietų apžiūrėjo daug mergaičių, kurioms muselės praėdė pažastis ir kirkšnis išplovė žaizdas, Daktaras patarė valgyti daug čeremšos, serbentų, o iš lapų virtis arbatą nuo peršalimo. Dr. Sipavičius pasisakė, kad jis buvęs Rokiškio apskrities gydytojas, o aš papasakojau, kaip 7-e režimo lageryje sunaikino daugiau kaip 4 000 Lietuvos inteligentų. Paminėjau keletą

uteniškių pavardžių, tai Boleslovą Uborevičių ir Vilotį. Daugelis mergaičių sakė, kad pažinojo tuos žmones. Graudžiai atsisveikinome su mergaitėmis.

Iki žiemos šalčių daug senelių ir mergaičių išmirė, kur dingo kitos, nežinau. Utenos gimnazistes ištrėmė už tai, kad jos gimnazijoje giedojo Lietuvos himną, Maironio dainas ir laikė paslėpusios du vyčius. Be to, ėjo į bažnyčią, nors partorgas buvo uždraudęs.

Rugpjūčio pabaigoje atvažiavo lagerių apžiūros komisija, vadovaujama **Kraslago** viršininko, ir daug jo palydovų kariškių ir civiliai apsirengusių žmonių. Jie pavaikščiojo po lagerį, užėjo į kelius barakus. Stebėjosi švara, tvarka: centrinėje gatvėje visi barakai buvo ištinkuoti, menininkų išpuošti šūkais ir skaičiais su pasiektais darbo rezultatais. Lageryje buvo 5 klombos, apsodintos gėlėmis. Centrinėje aikštėje pastatyta šokių aikštelė su suolais. Tą dieną virė pagerintą maistą: sriuba tiršta, su bulvėmis, košė normali, visiems lagerininkams vakarienei buvo paruošta po 200—300 g žuvies.

Komisija nematė darbo brigadų ir su jomis nesikalbėjo, nes jos tuo metu dirbo. Lagerio **OLP** vadovai ir komendantas įsakas Salamonovičius vaikščiojo su komisijos nariais ir aiškino. Aš stebėjau nuošalėj. Kai didieji viršininkai išėjo už lagerio vartų, pulkininkas Filipovas pagyrė komendantą už gerą lagerio tvarką ir švarą.

Įsakas Salamonovičius apie tai visiems pasakojo su didžiausiu džiaugsmu. Apie mane neužsiminė nė žodžio, nors aš daug prisidėjau.

Pagaliau atėjo žinia, kad 11-as **OLP** centrinis lageris už gerą tvarką ir švarą užėmė pirmą vietą. Vadovai gavo pagyrimus ir premijas. Premiją gavo ir įsakas Salamonovičius: 200 g duonos ir kopūsto galvą, sveriančią 2 kilogramus. Aš irgi gavau premiją: 200 g duonos, kilogramą kopūstų ir kilogramą morkų (matyt, kopūstų jau neužteko).

Kai kurie brigadininkai šaipėsi iš mūsų premijų, bet mes su įsaku Salamonovičium tylėjome.

Tokia buvo lagerio viršininkų padėka kaliniui-vergui.

Rugsėjo pabaigoj, po bulviakasio, vėl organizavo darbo vachtą Generalisimui Stalinui pagerbti. Šį kartą nuo malonaus darbelio likau nuošalyj, nes turėjau skubiai atlikti daug darbų prieš žiemą.

Šįkart darbo rekordai nebuvo tokie geri kaip pavasarį. Bet vieną gražų rugsėjo rytą atsivėrė lagerio vartai, ir ižygiavo 150 jaunų gražių merginų. Aš visas jaunas moteris vadinau merginomis, nors gal jos buvo jau mamos arba sužadėtinės. Mūsų lagerio vyrai, kaip ir pridera, pasitiko merginas su gėlėmis, gražiais pasveikinimais ir net bučiniais. Žinoma, nukentėjo mano augintos gėlės. Bet vyrai ramino: tu gėles auginai moterims, tai ko dabar gailiesi.

Šį kartą lauktos lagerio viešnios apsistojo prie šokių aikštelės, o kai kurios užlipusios net patrepsejo. Toks jų linksmumas labai patiko vyrams ir teikė didelių vilčių.

Mūsų didysis „maršalas“ — jaunesnysis leitenantas Prichodka sunerimo (jis buvo jaunas, storas, žemo ūgio, milinė visada siekė žemę ir buvo atsilapojusi, kaip maršalo Rokosovskio). Prichodka truputį trūktelėjo iš bonku-tės ir pradėjo gaudyt merginas po barakus, norėjo įvaryti joms baimės. Rankoj laikė naganą, kišenėje turėjo da'ug šovinių. Prichodka pykšt pykšt į lubas. Sukilo miško kirtėjai ir pagal visas karo strategijos taisykles apsupo priešą, jo palydovus ir juos nuginklavo. Merginos klykė iš džiaugsmo ir juokėsi iš surištų didvyrių. Antausiai tai vieni niekai, bet kaip atgauti naganus? Naganus tuojau paslėpė. Bausmė už tai — 15 parų arešto ir pašalinimas iš darbo.

1948 m. gruodžio mėnesį atvažiavo buvęs 7-o režimo lagerio viršininkas Poliakovas. Jis atvežė iš Rešiotų skyriaus viršininko paskyrą mane pervesti į Kansko lagerį. Ten aš turėjau būti paskirtas miško pervežimo geležinkeliais juriskonsultu. Jis prisimenąs mano bylą, kurioje įrašyta: teisininkas-ekonomistas. Išgirdęs apie tai, aš net krūptelėjau. Pagalvojau, kad to velnio Poliakovo niekas nenuteis ir net velnias jo nepaims į peklą. Susitvardęs padėkojau ir pasakiau, kad dabar aš dirbu labai svarbų darbą ir pasakiau, kad noriu baigti savo terminą šiame lageryje, nes nedaug man liko.

Kitą dieną Ivanovas man pasakė: gerai, kad atsisakei. Jis negauna juriskonsulto dėl to, kad ten labai keblus darbas.

Lapkričio pabaigoje mane pakvietė **OLP** lagerių ūkio ir buities tarnybos viršininkas kapitonas Riabuševas. Pasiūlė ūkio lagerio komendanto pareigas. Padėkojau už gerus patarimus ir pasakiau, kad pagalvosiu, bet aš norėčiau grįžti į Lietuvą. Jis aiškino, kad neleis man grįžti į Lietuvą. Vakare nuėjau pas dr. Sipavičių pasitarti. Jis nepatarė pasilikti lageryje.

TREMTIS VISAM GYVENIMUI

Aš buvau aštuoniuose lageryuose. Baisiausias iš jų — 7-as režimo lageris. Kas turėjo laimės iš jo ištrūkti, tas liko gyvas. Man teko tame prakeiktame lageryje išbūti trejus metus ir pergyventi visas baisybes. Jas paminėjau tik bendrais bruožais, nes jau praėjo 47 metai ir sunku viską prisiminti. Kiekvienas kalinys-mirtininkas turėjo savo likimą, nugyveno savaip. Mirė už tai, kad buvo lietuvis. Mylėjo tėvų ir senelių žemę. Galbūt tuos pačius įvykius kitaip būtų aprašę. Aš aprašiau kaip supratau. Visi tie 8 lageriai, kuriuose man teko būti, buvo kitokie. Gal todėl, kad ten buvo kitokie lagerių viršininkai. Aš supratau, kad reikia prisitaikyti prie aplinkos, tada galėsi išlikti gyvas. Nors ir pikčiausią gyvulį paglostyk, ir jis taip skaudžiai neįkąs.

Stalino, Molotovo, Malenkovo, Kaganovičiaus, Berijos ir kitų politika laikėsi tik darbu nelaimingų vergų, kurių tautybes ir skaičių sunku išvardyti. Dabartinio komunizmo statybos filosofai ir dabar mulkina mums akis. Mano nuomone, komunizmas nėra joks mokslas, nes jis pagrįstas apgaule, karjerizmu ir veltėdžiavimu. Galbūt teisingiau būtų, jeigu dabartinius komunizmo kūrėjus mes priskirtume prie apgaudinėtojų ir nustatytume jiems prideramus titulus, melo akademikas, melo daktaras, melo profesorius.

Tikruosius komunistus Stalinas, Molotovas, Vorošilovas ir Berija iššaudė, juos apšaukė liaudies priešais. Dabartinė vyriausybė pasmerkė stalinizmą, bet nelikviduoja stalinizmo padarinių. Kaip tai suprasti? Jeigu pasmerktas stalinizmas, tai pirmiausia reikia likviduoti jo

padarytas klaidas ir nusižengimus Sovietų Sąjungos Konstitucijai, įstatymams ir visoms Sovietų Sąjungos tautoms, tarp jų ir rusų tautai.

Pagaliau išeinu pro lagerio vartus. Nuo lagerio iki lentpjūvių ėjau su sargybiniu. Jis patarė skubėti, nes traukinys tuoj turi išeiti į Sosnovką, o ten persėsime į traukinį iki Rešiotų stoties. Važiuojom pro visus lagerius, kuriuose man teko būti. Stotyse traukinys sustodavo tik trumpam, kad laukiantys žmonės suspėtų įlipti. Privažiuojom 7-ą lagerį, niekas neįlipo. Tolumoje mačiau krūmokšnius, kur gulėjo Lietuvos valstybei ir lietuvių tautai nusipelnusių žmonių kaulai. Drebulys sukrėtė žiūrint per vagono langą, pradėjo riedėti ašaros, nes aš jau paskutinį kartą važiuoju pro brolių kapus. Nedaug trūko, kad ir aš ten gulėčiau, juk du kartus buvo išnešę iš palatos, bet vėl grąžino apšalusia nosimi, veidu ir ausimis.

Vėlai vakare traukinys pasiekė Rešiotų stotį, sargybinis nuvedė mane į lagerį ir perdavė sargybai. Nuvedė mane į patalpas ir ten pamačiau pažįstamą agronomą Kundrotą ir Plungę. Rytojaus dieną mane pakvietė į kabinetą vyresniojo leitenanto uniforma vilkintis vyriškis ir pasakė, kad nuo šios dienos aš esu tremtinys be termino, t. y. iki gyvos galvos. Dar po dienos išvežė į Krasnojarsko persiuntimo kalėjimą. Mus, šešis žmones, lydėjo vienas sargybinis. Krasnojarske susitikau Figarą iš Joniškio. Mus visus po kelis kartus per dieną tardė. Po dešimties dienų pranešė, kad Figarą ir dar vieną žmogų siunčia į Igarkos statybas, o mus keturis rytoj išveš į Kanską. Stotyje pasitiks enkavedistas ir nuves į paskirtą vietą. Kansko stotyje niekas mūsų nelaukė. Ten išbuvome 24 valandas, bet niekas neatėjo. Prašėme palydovą, kad mus nuvestų į kalėjimą ir ten paliktų, bet jis atsisakė. Mes dar kartą primygtinai prašėme nuvesti į kalėjimą.

Matote, kaip būna gyvenime. Iš kalėjimo visi bėga, o mes prašomės. Galų gale atėjome iki kalėjimo vartų, bet sargybinis neįsileidžia, neturi paskyros. Po ilgų derybų priėmė. Prieblandoje išgirdau kalbant lietuviškai ir tuoj atsiliepiu. Toj kameroj buvo daug lietuvių, išbuvusių lagerio terminus: Botvinikas, Savickas, Lingė, Čaplikas, Babušis, Jakubauskas, P. Šklėrius, Gaušas, Šaulys, Mikalajūnas, prisidėjau dar ir aš. Kansko kalėjime išbuvome 2 savaites. Niekas mūsų netardė, ir niekas mumis nesidomėjo. Po dviejų savaičių susodino į tris nedengtas automašinas ir 40 žmonių, kartu 5 moteris, išvežė į Dzeržinskio rajoną. Kartu buvo Antanina Povilaitytė. Babušis ir aš susirgome, todėl mus ir dar tris merginas nuvedė į atskirą medinį namuką, visus suleido į vieną kambarį. Tai buvo Dzeržinskio rajono viešbutis. Babušis susirado darbo gyvulių supirkimo bazėje, Povilaitytė, Galė ir aš ilgai gyvenome „viešbutyje“, nes jos negavo darbo, o aš vis sirgau. Manimi pradėjo rūpintis NKVD viršininko pavaduotojas kapitonas Krištopas. Jis ateidavo kasdien pas mane ir labai atsargiai tardė. Kai gavo reikiamų žinių, pas mane daugiau neateidavo.

Trise tame namuke gyvenome beveik mėnesį. Buvo riesta su pinigais ir gyvenome labai taupiai. Išsivirdavome puodą bulvių, dar šiek tiek nusipirkdavome duonos.

Rusaitė Galia vėliau tapo Batviniko žmona, Povilaitytė kažkur įsidarbino. Po mėnesio aš pasveikau ir pradėjau ieškoti darbo.

Norėjau įsidarbinti prekybos organizacijoje buhalteriu, bet po trijų dienų atsakė: priimtas kitas žmogus. Veterinarijos įstaigai reikėjo sąskaitininko. Liepė užėiti po dviejų dienų. Kai nuėjau, jauna gydytoja labai atsiprašė manęs už sutrukdyimą, nes rajonas neduodas etato.

Rajono žemės ūkio vedėjas norėjo įdarbinti mane Verkmano kolūkyje agronomu. Bet ten gyveno vieni estai ir į kolūkį neįsileisdavo rusų nei kitų tautybių žmonių. Ir kitiems lietuviams nesisekė įsidarbinti tarnautojais, jiems tiesiog pranešė, kad rajono partijos sekretorius Nadzarovas draudžia priimti į darbą tremtinius. Nadzarovo nurodymu, tremtiniai turi dirbti tik fizinį darbą. Nuėjau į rajono maisto pramonės įmonę ir pasiprašiau priimti žemės ūkio darbininku.

Direktorius Kurolenko suprato mane, priėmė, bet perspėjo, kad labai mažas atlyginimas. Kol prasidės žemės ūkio darbai, liepė kirsti malkas ir nešti į kepyklą. Maisto pramonės įmonė buvo miestelio centre, o ūkio bazė už miestelio, už kokių 3-ų kilometrų. Žemė, apie 18 ha, buvo dar toliau, maždaug už 8—10 kilometrų. Ūkio vedėjas laukė, kol kolūkis apsės savo laukus, o paskui atvažiuos traktorius ir sėjamosiomis apsės mūsų 15 ha. Pavasaris buvo šaltokas, sėja labai užsitęsė. Aš pasiūliau direktoriui Kurolenkai nieko nelaukti, o dirbti su esamais dviem jaučiais ir dviem arkliais. Direktorius pritarė. Aš su vokiečiu tuojau pradėjome arti laukus ir sėti javus. Laukus arėme jaučiais, o asilu ir vienu arkliu akėjome. Sėjome miežius, avižas ir vasarinius kviečius. Mano bendradarbis gerai užakėjo pasėtus grūdus. Miežių ir avižų pasėjome 7 ha, o vasarinių kviečių — 6 ha. Kiti laukai liko bulvėms ir šienavimui.

Nors sėja pavėlavo, bet tuoj atšilo, pylė šiltas lietus. Visi pasėliai gerai sudygo ir gerai augo. Nupjovėme miežius, avižas ir kviečius, suvežėme. Spalio mėnesį direktorius gavo kolūkio kombainą ir pirmiausiai iškūlėme kviečius, nes reikia miltų meduoliams ir pyragams kepti. Vasarinių kviečių iš vieno hektaro prikūlėme po 18,5 centnerio (po 100 kg). Iškūlėme miežius ir avižas — irgi didelis derlius.

Nuo sėjos iki derliaus nuėmimo aš buvau brigadininku. Už gerą derlių direktorius pareiškė man pagyrimą. Dzeržinskio miestelyje visi šnekėjo, kad tremtinys Josifas Josifovičius užaugino rekordinį derlių. Direktorius ir vyriausiasis buhalteris, pateikdami ataskaitas į Krasnojarską, nurodė, kiek iš vieno hektaro prikulta vasarinių kviečių, miežių, avižų, prikasta bulvių. Su ataskaita pristatė ir mane premijai už gerą derlių. Man pareiškė padėką ir dar paskyrė 500 rublių premiją.

Rajono pirmasis sekretorius Nadzarovas apstulbo ir gavo šoką. Sukvietė visą biurą ir NKVD viršininką. Nadzarovas pareiškė, kad įvyko baisi tregedija, ir jis tik dabar sužinojo apie tai. Visi Dzeržinskio rajono kolūkiai ir tarybinis ūkis vidutiniškai prikūlė kviečių po 9—10 centnerių iš hektaro. Kolūkiai ir tarybinis ūkis ataskaitose prirašo po 3 centnerius, partijos komitetas pridėda dar po 2 centnerius ir jau susidaro apie 15 centnerių kviečių iš hektaro. Maisto įmonės direktorius Kurolenko ataskaitoje parašė, kad prikūlė 18,5 centnerio kviečių iš hektaro ir nusiuntė tokią ataskaitą į Krasnojarską. Kas dabar bus, kai sužinos Krasnojarsko krašto partijos komitetas, galvas mums vissiems nusuks. Tas liaudies priešas Josifas Josifovičius *zakoldoval* visus, ir tik jo burtų dėka toks derlius užaugo. Atleisti priešą iš darbo ir neleisti dirbti žemės ūkyje.

Rytojaus dieną pakvietė mane į kontorą. Visi buvo rimti ir keistai žiūrėjo į mane. Vyriausiasis buhalteris pasakė, kad tie 500 rublių pražudė mane. Aš paklausiau kodėl. Nueik pas direktorių ir sužinosi. Nuėjau. Tas pasakė, kad už gerą derlių sudegėme abu. Papasakojo, kas įvyko partijos komitete, kad turi atleisti mane iš darbo. O pats gavęs

pastabą iš partijos sekretoriaus Nadzarovo Duos man dvi savaites perduoti ūkio bazę ir dar dvi savaites atostogų. Kai bus bėda, Josifai Josifovičiaus, ateik pas mane, aš tau padėsiu.

Štai kuo baigėsi mano sąžiningas darbas.

1941 metais į Dzeržinskio rajoną atvežė daug moterų, latvių tremtinių su mažais vaikais. Jų vyrai beveik visi žuvo lageriuose. Mes, lietuviai, susipažinome su latvių moterimis ir kartu švęsdavome religines šventes.

Stasys Jokūbauskas supažindino mane su Lena Voicek. Ji dirbo restorane vyresne virėja. Gyveno su Anos Bori-sovnos Čirulis šeima. Čirulis turėjo keturias dukteris, vyras žuvo lageriuose. Po karo dvi nepilnametės dukras grąžino į Latviją, o Gaida ir Birutė pasiliko su motina tremtyje. Birutė ištekėjo už Prano Sklėriaus ir abu su vyru mirė 1984 m. Trakuose. Paliko sūnus Rimantą ir Valdį Gaida gyvena Latvijoje, dabar jau pensininkė.

Sibire tremtinius skirstė į keturias grupes:

1. Spectremtiniai — daugiausia Rusijos vokiečiai.
2. Administraciniai tremtiniai.
3. Teismų nuteisti tremtiniai su terminais.
4. Tremtiniai be termino — iki gyvos galvos.

Mes, lietuviai, visi Pabaltijo tremtiniai ir kitų tautų žmonės, išleisti iš lagerių, buvome tremtiniai be termino, todėl mums visiems taikė griežtą režimą. Iš pradžių reikėjo eiti į speckomendantūrą registruotis tris kartus per savaitę.

Po kiek laiko ėjom tik du kartus ir kiekvieną dieną pasirodydavom savo vyriausiajam.

1950 Naujuosius metus sutikau bedarbis. Jokūbauskas sutiko priimti mane gyventi į išsinuomotą namuką. Dviem bus linksmiau. Pasišnekėjome su vykdomojo komiteto statybos inžinieriumi Osinskiu. Jis patarė sudaryti brigadą ir remontuoti namus. Dabar reikėjo gerų santykių su tremtinių komendantu, kuris turėjo daug mažų vaikų, o namelis jau lindo į žemę. Susitarėme, kad namuką patvarkysime, ir jis nelabai domėsis, kur mes dirbame.

Dzeržinskio rajone pirmą statybininkų brigadą suorganizavo Stasys Jokūbauskas.

Paskui Jokūbauską pakvietė dirbti gręžimo darbus kaip statybos vadovą, o komunalinio ūkio statybos brigadininku likau aš.

Dabar mūsų brigada darė kapitalinį remontą elektros stotyje. Senoji elektros stotis tiekė energiją ligoninei, mokyklai ir pirčiai. Iki žiemos šalčių suspėjome pastatyti priestatą, elektros stulpus, nuvesti laidus. Spalio ir lapkričio mėnesiais nuvedėme elektrą į valdiškas įstaigas ir kai kuriuos gyvenamuosius namus.

1951 m. gegužės 20-ą vedžiau Latvijos tremtinę Lidiją Augustovną Asaris. Užsiregistravome metrikacijos biure ir kėlėme vestuves pas Martą Karlovną. Ji iškepė šviežios duonos, bandelių, buvo mėsos ir arbatos. Iš viso vestuvėse buvo 5 žmonės, žinoma, su Lida ir manimi.

Išsinuomavome mažą kambarėlį ir jame gyvenome iki rugsėjo. Rugsėį išmokėjo atlyginimą už du mėnesius, ir aš nusipirkau mažą pirtelę. Toje pirtelėje gyveno Jonas Gricukno su žmona, taip pat tremtiniai. Prie pirtelės buvo 15 arų žemės, o ji stovėjo beveik miesto centre. Taigi pasidariau namų savininku ir kitais metais bulves sodinau savo sklype.

1952 m. mano brigadą perorganizavo, paėmė tris gerus darbininkus. Man pasiūlė pereiti į kolūkių, bet aš suspėjau sudaryti sutartį su prekybos organizacija.

Brigadą papildžiau trim naujais vyrais, grįžusiais iš kariuomenės. Pastatėme naują kontorą, naują bulvių sandėlį, suremontavome daug parduotuvių. Naują kontorą statėme šalia KGB, ir aš per dažnai turėdavau susitikti su savo „viršininkais“. Anksčiau pas mus, statybininkus, ateidavo kapitonas Krištopas, mūsų kankintojas. Kai tik ateidavo, kalba prasidėdavo: jūs liaudies priešai, paskutiniai niekšai, vis pridėdamas prie kiekvieno sakinio epiteta — keiksmazodį. Žadėdavo jau rytoj mus išsiųsti į Tasėjavo rajoną, Igarką arba Dudinką, geriausiu atveju mus išvarysias į kolūkius kiaulių ganyti. Tokia kalba mums jau buvo įprasta, tai aš pasiūlydavau užsirūkyti, o kiti darbininkai išsilakstydavo. Į pakelį įdėdavau vieną papirosą ir 30 rublių pusei litro. Užsirūkęs dar garsiau nusikeikdavo ir nueidavo savo keliais. Dabar Krištopas pas mane jau neateina, priežastis ta, kad mano brigadoje dirba trys buvę kariai, tie gali sugadinti jam karjerą.

Buvusi mano kaimynė Liuba kartą man mieste pasakė: „Saugokis, tau rengiama pirtis“. Po tokio perspėjimo man reikėjo gerai apgalvoti ėjimus.

Nuėjau pas rajono inžinierių Osinskį ir pastačiau puslitrį ant stalo. Jis atpjovė duonos, žmona atnešė svogūną ir pradėjome ragauti stipraus skystimo, o jis buvo didelis mėgėjas. Paklausiau, ką planuoja ateinančiais metais statyti? Tuoju pradėsimė statyti inkubatorių. Siūlau tavo brigadai statyti elektros stotį. Susitarėme, kad jis pakalbės su statybos direktorium.

Eidamas namo galvojau, kad ir naujasis partijos sekretorius nė kiek neblogesnis už buvusį Nadzarovą. Bet aš dirbu rankomis ir galva, o tu, veltėdi sekretoriau, dirbk savo filosofinius darbus.

Elektros stotį pastatėme balandžio mėnesį, ir atvažiavusi iš Krasnojarsko komisija mūsų darbus priėmė ir įvertino gerai. Aš išrašiau paskutinę darbų paskyrą, surašiau, kiek gauta pinigų avansu, ir kiek dar mūsų brigadai priklauso gauti.

Po dviejų savaitių mus pakvietė į buhalteriją atsiskaityti. Pastebėjome, kad kiekvienam trūksta po 800—900 rublių. Paklausėme buhalterio, kodėl neišmoka visų pinigų. Pasakė, kad tai viskas, kas jums priklauso. Mes paprašėme prokuratūros pagalbos. Prokuroras pasiuntė savo pavaduotoją ir rajono statybos inžinierių išsiaiškinti skundo. Pasirodo, kad statybos direktorius, darbų vykdytojas ir buhalteris susitarė mums nemokėti žiemos priedo,

nes dabar pavasaris, balandžio mėnuo. Kai statybos inžinierius parodė paskyrų datas, tik tada kombinatoriai suprato, kad suokaltis neišdegs. Su mumis atsiskaitė per tris dienas ir pareiškė, kad aš atleistas iš darbo.

Direktorius parašė skundą KGB viršininkui, kad aš agituojąs statybininkus. Be to, iš valstybės išplėšta — permokėta — keletas tūkstančių rublių. Jis, direktorius, komunistas, dar nėra girdėjęs, kad darbininkamas išmokėtų už darbą tiek, kiek jie uždirbo, o ne tiek, kiek valstybė jiems moka (valstybės organai — suprantama, direktorius).

Dabar aš supratau kaimynės Liubos perspėjimus, saugokis, kad tavęs neapgautų. Ponai, komunizmo statytojai, nesugebėjo man įkasti ir nuskriausti, tai eidami pro šalį, stengėsi įspirti.

MIRĖ DIDYSIS VADAS STALINAS

1953 m. kovo 5-ą mirus Stalinui, visi Dzeržinskio rajono vadovai apstulbo ir nusigando.

Komjaunuoliai ir komjaunuolės bliovė kaip veršiai, atitraukti nuo tešmens. Eiliniai komunistai dejavo, kad jau atėjo pasaulio pabaiga, nes didysis vadas buvo jų viltis ir džiaugsmas. Eiliniai žmonės ir kolūkiečiai, kurių buvo absoliuti dauguma, susikaupę tylėjo, nes bijojo viešai ištarti žodį, o širdyje džiaugėsi. Mes, visų kategorijų tremtiniai, džiaugėmės ir raminoje „nelaimės“ ištiktus, kad pasaulio pabaigos dar nebus, bet šis tas gali pasikeisti. Visi žmonės klausėsi radijo, įvesto į gyvenamuosius namus. Turėti radijo aparatą ir jo klausytis buvo griežtai draudžiama. Kas nelegaliai klausėsi, KGB ir prokuratūra tam iškeldavo baudžiamąją bylą ir visi gaudavo po 10 metų lagerio. Kas atsisakydavo balsuoti per rinkimus, taip pat bausdavo 10 metų lagerio. Kas pavasarį laukuose rinkdavo sušalusias bulves, taip pat gaudavo 10 metų. 10 metų bausmė buvo standartinė, tai lengvino prokurorų ir teisėjų darbą; nereikėjo jokio pasirengimo bylai nagrinėti ir gaišinti laiką.

1955 metų žiemą buvo juokingas teismas.

Atvažiavo maskviečio Sašos žmona ir atsivežė 3 metų vaiką. Vyras ir žmona nesugebėdavo užsidirbti savo ir vaiko išlaikymui. Saša prašė nors mažo kambarėlio ir geresnio darbo. Prašymai ir maldavimai nepadėjo. Sausio vidury Saša parašė pareiškimą atleisti iš darbo. Bet praėjo 15 dienų, o jo neatleido. Antrą kartą prašė atleisti iš darbo, bet vėl po 15 dienų neatleido. Tada Saša pradėjo ieškotis kitur darbo. Promartelės vadovai nutarė Sašą paduoti į teismą kaip pravaikštininką ir pamokyti. Jis gi tremtinys — beteisis žmogus.

Iškilmingą teismą surengė sekmadienį promartelės salėje. Advokato kaltinamasis neturėjo, tai jį galėjo gini visuomenės atstovas, jeigu toks atsirastų.

Paprasčiau leisti ginti kaltinamąjį man. Aš pasakiau, kad jie pažeidė Darbo kodeksą. Po 15 dienų darbininkas nutraukia darbo sutartį ir neina į darbą.

Visa salė suūžė, pradėjo šaukti, kad taip daryti neteisinga.

Teisėja susikrovė popierius į krepšį ir neatsisveikinusi išėjo iš salės.

Rytojaus dieną gamybos vadovas pranešė, kad aš atleistas iš darbo ir galiu eiti į kontorą pasiimti man priklausančio atlyginimo. KGB viršininkas pažadėjo, kad mane ištrems į kitą rajoną, bet taip neatsitiko.

Praėjo dveji metai nuo vado mirties, viskas apsisvertė aukštyn kojomis, ir vėl pažįstami pradėjo vadinti mane Josifu Josifovičium. Tik vienam prokurorui Koltunovui liko ant širdies nuosėda, jis ją saugojo, kad galėtų pasijuokti iš manęs.

Gyvenimas nestovėjo vietoje. Ir Dzeržinskyje jis buvo permainingas. Tremtiniam pradėjo šviesti prošvaistės. Tremtinių komendantas paskelbė, kad daugiau registruotis nereikės. Visiems išduos leidimus gyventi Krasnojarsko krašte ir važinėti po jį.

Nikita Chruščiovas smarkiai trenkė per galvą provokatorių provokatoriui Berijai.

Mūsų kankintojas kapitonas Krištopas nušovė savo žmoną ir paliko našlaitėmis dvi mažas mergaites.

Dauguma Dzeržinskio rajono vadovų buvo mažamoksliai, bet visi — komunistai. Mano nuomone, jie suprato komunizmą tik kaip priedą prie savo pareigų, nes jų užimamos pareigos leido gyventi geriau už kitus žmones. Sąžinės jie neturėjo, nes jau buvo užmiršę, kas tai yra. Todėl apgaulė buvo įsišaknijusi iki pat jų menkų smegenų. Visko gali tikėtis iš žmonių, kurie neturi sąžinės. Nutariau būti atsargus ir su statybomis neprasidėti. Darbo ir rūpesčių daug, o nauda nedidelė. Nuėjau į rajono prekybos organizaciją ir paprašiau priimti mane darbininku-vežiku. Į darbą mane priėmė, davė du arklius.

Sekmadienį susirgo duonos vežikas ir mane paskyrė nuvežti duoną į dvi parduotuves. Iškraunu duoną, pro šalį eina naujas KGB viršininko pavaduotojas, bet nieko nesako. Pirmadienį į KGB kontorą pakvietė prekybos organizacijos pirmininką ir pavaduotoją, išdrožė jiems prakalbą. Kaip jūs drįstate liaudies priešui patikėti duoną, jis gali nunuodyti mane ir visą miestelį. Toks pokalbis buvo 1954 metų rugsėjį.

Žiemos pabaigoj nuėjau į Dzeržinskio miškų urėdiją, nusipirkau 40 m³ medžiagos. Rengiausi statyti namą, nes senoji pirtelė jau buvo sulindusi į žemę.

Mišką padėjo kirsti draugai. Vieną sekmadienį mano likimo draugas Sipelis atvažiavo su traktoriaus rogėmis rąstų parvežti. Traktorius smarkiai trūktelėjo, ir aš nuvirtau po rogėmis. Rogės vilko mane aukštiełninką, Šipelis traktorių sustabdė per vėlai, ir rogės sulaužė man krūtinę. Važiavau į mišką sulaužytas, mane prilaikė Viktoras Savickas. Juodu prikrovė pilnas roges rąstų, o mane paguldė ant viršaus ir grįžome namo.

Mane paguldė į ligoninę, taisė krūtinę. Pusanthro mėnesio negalėjau vaikščioti ir rūpintis savo darbais.

Atėjo vasara. Visiems užteko darbų namuose. O ta vasara tokia trumpa... Aš, parėjęs iš darbo, tašydavau rąstus namui, rūšiuodavau. Iškasiau duobes pamatams metro gylio, nes

namą statysiu ant stulpų. Suleidau stulpus į žemę, nustačiau su gulsčiu stulpų lygį, užkasiau žemėmis. Man padėjo žmona Lida. Neatsilikdavo ir pirmas padėjėjas, jau trejų metų sūnus Algirdas. Šalia manęs iš skiedrų statydavo savo namą, kuris turėtų būti toks kaip tėtės.

Su kaimynais aš jau buvau susitaręs, kad tarp jų namų statysiuosi savo. Jie neprieštaravo,— statyk, mes padėsime, nes tavo pirtelė jau griūva.

Į žemę sukasiau 10 storų stulpų, galima pradėti namo sienas.

Pakviečiau sekmadienį į talką Praną Šklėrių, Antaną Gaušą, Viktorą Savicką ir Juozą Vaicilei. Per dieną uždėjome keturis vainikus ir išklajome tarpus minkštomis samanomis. Vakare Lida paruošė gerą vakarienę, mes padainavome gražių lietuviškų dainų.

Antradienį gavau pakvietimą ateiti į vykdomąjį komitetą dėl namo statybos. Žmonės jau kalbėjo, kad abu kaimynai raštu protestavo dėl mano namo statybos, nes nėra 15 metrų atstumo, o tai draudžia priešgaisrinės taisyklės. Pirmininkas pasakė, kad pradėtą namą reikia nugriauti. Nuotolis nuo vieno namo buvo 12 metrų, o nuo antro — 7 metrai.

Mano kaimynai buvo rusai ir abu — komunistai. Jiems nepatiko, kad tarp jų pasistatys namą tremtinys ir dar lietuvis. Iki to nelemto atsitikimo mes su kaimynais draugavome, aš remontavau Kiseliovo namą, o Lida bendravo su Ušakovo dukra ir sūnumi, nes abudu buvo moksleiviai.

Kaimynai matė, kad prisivežiau daug rąstų, matė, kaip aš dirbu vakarais ir rytais, matė, kad susikasiau stulpus, pasirengiau namo statybai, bet tylėjo. Be to, Dzeržinskio miestelyje buvo pristatyta daug namų vienas prie kito, net prokuroras tais pačiais metais pasistatė namą tik 4 metrų atstumu. Vykdomasis komitetas į jokiais priešgaisrinėmis taisyklėmis nekreipė dėmesio. Nuėjau pas miestelio viršininką ir paprašiau nustatyti vietą, kur aš galėčiau statyti namą. Jie atmatavo 15 metrų toliau nuo kaimynų namų ir įkalė žymeklį. Žiūrėjo ir netikėjo, kad aš statysiuosi čia namą.

Vėl iškasiau 10 duobių, vėl pasirengiau namo statybai. Persivežiau rąstus į naują statybos aikštelę. Tada mano kaimynai suprato, kad šunybė nepasisekė. Rugsėjo pabaigoj pradėjau dengti stogą. Stogą dengiau su specialiai plėstomis medinėmis lentelėmis. Dabar jau mano trejų metų sūnus Algirdas tikrai daug padėjo. Dengiau stogą vienas, todėl reikėjo paduoti nuo žemės lentelių. Kai tik aš baigdavau stoglentes, šaukdavau: „Lida, paduok lenteles“. Algirdas bėgdavo į trobelę ir taip pat šaukdavo: „Lida, paduok lenteles“. Aš per žiemą sudėjau langus, duris, kambarių pertvaras, pastačiau iš lentų priebutį ir sandėliukus.

Birželio 14-ą Algirdas susilaukė sesutės Ritos. Dabar mes jau buvome keturių žmonių šeima. Liepos pradžioj šventėme Ritos krikštynas ir įkurtuves naujame name.

Svečių turėjome daug, bet jau Ana Borisovna su šeima ir žentu Pranu Sklėriumi buvo išvažiavę į Lietuvą.

Daug kas atėjo pažiūrėti mano trijų kambarių buto, nes tokių namų Dzeržinskio miestelyje buvo labai mažai. Nuo 1941 metų birželio 18-os, mano išvežimo iš Lietuvos, aš iš niekur negavau nė vieno laiško, nei žinios apie savo artimuosius. Todėl labai laukiau Prano Sklėriaus laiško.

1956 m. spalio 20-ą į statybos aikštelę atėjo milicijos leitenantas Černaokas ir sušuko: „Jurkšaiti, tu laisvas! Atėjo tavo reabilitacijos pranešimas, eime į pasų skyrių, ten perskaitys tau visą Lietuvos Aukščiausiojo teismo posėdžio protokolą ir supažindins su sprendimu. Pasų skyriuje tau išduos reabilitacijos pažymėjimą. Rytoj atnešk dvi nuotraukas ir gausi Sovietų Sąjungos piliečio pasą“.

Žmona ir pažįstami jau manęs laukė ir sveikino su laisve. Visi klausė, ar aš važiuosiu į Lietuvą? Be jokios abejonės, važiuosime į Lietuvą.

Rytojaus dieną man išdavė pasą. Karo komisariatas įrašė mane į atsargos karius ir išdavė pažymėjimą.

Pagal įstatymą, jeigu vyras reabilituotas, tai ir žmona reabilituota, ir jai išdavė pasą.

Nuo lapkričio 1-os direktorius davė atostogų ir nuo gruodžio 1-os atleido iš darbo. Per lapkritį išpardaviau visą turtą. Gruodžio pradžioje rengėmės išvažiuoti namo. Mano pažįstami atėjo atsisveikinti su mumis ir palinkėti gero kelio.

Savo name palikau gyventi Oženeckienę ir jai daviau įgaliojimą parduoti namą.

Atvažiavo automašina, ir mes atsisveikinome su pa žįstamais, išvažiavome iš tremties laisvi.

Dvi paras pabuvome Rygoje pas žmonos draugę ir apsirengėme šiek tiek padoresniais drabužiais. Paskui visi išvažiavome į Ventspilį, pas žmonos senelius. 1956 m. gruodžio 20-ą aš vienas atvažiavau į Vilnių, susitvarkiau buto reikalus, po to atvažiavo į Vilnių visa mano šeima

Vladas Ulčinskas

UŽ VIELŲ IR GROTŲ

NUVARĖ MUS...

Buvo šiltas 1945 metų balandžio vidurys. Artojai vagojo pradžiūvusias dirvas. Vienas kitas jau ir sėti pradėjo. Mes tą 17-ą balandžio saulėtą dieną irgi pradėjome sėti. O nuo Rytprūsių girdėjosi tolimi bombardavimų ir „katiušų“ garsai.

Apie vidudienį brolis Juozas nuėjo aparti žirnių, o aš susinešiau tvarto virtuvės sumalti grūdų. Nepraėjo nė pusvalandis, atbėga žmona Ona ir išsigandusi įspėja.

— Vlada, niekur nebėk! Mes apsupti!

Netoli sodybos miškas. Į jį gali sprukti greitai ir nepastebėtas. Gerai, kad žmona įspėjo, jeigu būčiau bėgęs, būtų nušovę, nes miško krūmuose buvo pilna enkavedistų.

Enkavedistų vyresnysis pašaukė mane iš virtuvės trobon. Padarė kratą.

Atsivarė brolių Juozą. Jų buvo daug. Enkavedistai tikėjosi, kad mes bėgsime į mišką. Tai buvo suorganizuota tik man su broliu, nes, mus suėmę, pasalą atšaukė.

Kai atėjo mūsų suimti, kažis kas iš šeimos žiūrėjo nuotraukas, ir jos gulėjo ant stalo. Čiupo jas ir pasiėmė mano nuotrauką, kur buvau nusifotografavęs su Lietuvos kariška aviacijos uniforma, kai buvau pakartojime. Supratau, kad mane su broliu areštuoja.

Kariškių vyresnysis sako mums:

— Eisime į dvarą ir iš ten jus paleis.

Einame į Makniūnų dvaro centrą. Ant kiemo sėdi daug vyrų, daugiausia Piliakalnio, Lydekininkų, ir aš su broliu — Makniūnų. Saugo ginkluoti enkavedistai. Mums įsako irgi sėstis. Sėdime. Laukiame. Saulė jau leidžiasi, vakaras. O jų vyriausias pas Vaceką Muiželį geria

Tą balandžio 17-ą „šukavo" kaimus. Tada mobilizavo visus sveikus vyrus, neturėjusius *spravkių*, kur dirba. Mes su broliu Juozu jas turėjome, buvome palikti kaip miško darbininkai.

„Šukavimą" sukėlė makniūniškis V. Petukauskas. Jis vaikščiojo tarp Makniūnkos ir Apsnigęs ežerų po mišką. Tais laikais daug kas turėjo šautuvų ir automatų bei šovinių, nes po mūsų prie Nemuno liko daug ginklų. Juos ėmė, kas norėjo. Gal kam parūpo pašaudyti miške. O tas nubėgęs Merkinėn pasakė, kad jį apšaudėme mes su broliu.

Iraudęs nuo išgerto samagono atėjo karininkas. Skaito pavardes tų, kuriuos paleidžia. Aš, brolis Juozas, Julius Baranauskas iš Piliakalnio ir Jonas Mikalonis iš Lydekininkų pasiliecame. Man aišku — areštuoti.

Įsako stotis, apsupa enkavedistai ir žygiuosim Merkinėn pro Samūniškes. Ėjome pro mūsų sodybą. Pro langą žiūrėjo verkianti motina, žmona ir dukrelės... Slinko sutemos. Miške, prie savo sodybos, pamačiau besiskleidžiančius beržiuko lapelius... Atsigręžęs nužvelgiau sodybą ir pagalvojau — gal daugiau nepamatysiu jos... O vakaruose dundėjo karo pragaras.

Įėjus miškan, enkavedistai apsupo mus, susispietė aplink tankiu žiedu ir paspartino žingsnį. Makniūnų miškas kvepėjo pavasariu, bet tamsiu ir grėsmingu... Mūsų sargybiniai bijojo partizanų.

Už miško — Samūniškių kaimas, už jo vėl miškas, Kačingė ir Merkinė. Visur tamsu. Tik batų kaukšėjimas ir prakaito kvapas maišosi... Merkinės miestelis. Enkavedistai prakriko. Ir tuoj: „*Stoj, kto idiot!*“ Kol priėjome aikštę prie cerkvės, išgirdome net tris „*Stoj!*“

Tamsu ir miestely. Karas. Priešo lėktuvai pasiekia ir čia... Sugirgžda rakinama spyna, atsiveria durys, ir mus visus keturis, suprakaitavusius, pavargusius po dešimties kilometrų tokios kelionės, sustumia tamson, po kojom jaučiam šiaudagalius, žmones...

MERKINĖS DABOKLĖJE

Prie daboklės durų atėmė diržus, peilius ir kitus daiktus.

— Labas vakaras! — sakau ir klausiu.— Ar yra čia kas gyvas?

— Labas, labas! Prašom toliau. Keli atėjot? — atsiliepė iš tamsių kampų keli balsai,

— Keturiese,— atsako kažkas iš mūsų.

— Iš kur? Kas?

Pasakome. Išgirstu pažįstamą Juozo Zeziulevičiaus iš Raitininkų balsą. Jį suėmė prieš kelias dienas.

— Vlada! Juozai! — šaukia jisai.— Eikit va čia, kartu gulėsim ir pasikalbėsime.

Po skubaus žygio malonu prisėsti, pailsėti... Tokia kelionė nuvargino kūną ir dvasią. Reikia susigaudyti, kas įvyko ir apmąstyti, kas laukia ir kas bus... Atsigulu, dar truputį kalbuosi ir pradedu snausti. Padedu galvą ant maišo su maistu ir mingu. Nutrūksta rūpesčių spiečius, ir paskęstu sapnuose. Beužmigdamas spėlioju, kur likimas mane šį kartą nublokš. Jau buvau ragavęs generalisimo Stalino „malonės" 1940—1941 metais. Žinojau, kas tai yra.

Vos užsnaudžiu, sugirgžda spyna ir šaukia brolių Juozą. Bet be daiktų — suprantu, tardyti. Per naktį varstė duris. Rytojaus dieną tardė ir mane. Lietuviai su guminėmis lazdomis. Bet skonio gerai nepajutau, nes ir jie patys nežinojo, kodėl aš suimtas.

Mus areštavęs enkavedistas tą naktį išėjo į mūšį su partizanais už Nemuno, Kapčiamiesčio link, ir ten buvo nukautas. O su juo pražuvo ir mūsų įskundimas. Bet praėjo pro tardymo kambarį Juliaus Barausko iš Menciūniškės duktė. Ji mane pažinojo ir pasakė, kad 1940 metais buvau areštuotas.

Tardymą sutrukdė atėjęs karininkas, naktį irgi dalyvavęs kautynėse Užnemunėje. Jis manė, kad aš nesuprantu rusų kalbos, ir laisvai pasakojo. Gyrė partizanų mūsų taktiką ir sakė, jog taip vadovauti kautynėms galėjo tik gabus karininkas.

Protokolą irgi rašė lietuviai, bet nepažįstami. Jie stengėsi parašyti, kad esu suimtas miške, atseit partizanas. Nesutikau. Už tai gavau bjaurių keiksmų ir smūgių į veidą. Bet mano kantrybė nugalėjo — protokolą turėjo parašyti taip, kaip buvo. Mano amžiaus visus vyrus turėjo mobilizuoti, kad jie kūnais nuklotų Rytprūsių žemę. Bet mane ir brolių Juozą buvo palikę miškų kirtimo darbams — turėjome atleidimus nuo karinės tarnybos (*bronirovkes*). Mūsų suimti neturėjo teisės. Bet kas tada paisė teisių!

Rytojaus diena žmona atnešė mums maisto ir man šiltesnį apšvilkimą. Kai areštavo, neleido pasiimti. Avėjau klumpes. Su jom ir žygiavau. Oi tos klumpės buvo toli nukeliavusios!

ŽYGIS Į ALYTŲ

Dar saulei netekėjus visus, kiek mūsų ten buvo, išvaro laukan su daiktais. Juos sukrauna į keturis vežimus. Supratome, — kur nors varys. Apsupo mus enkavedistai su automatais, perspėjo, kas bandys bėgti, be išpėjimo šaus.

Kolona patraukė Vilniaus gatvės link. Iš jos plentu — į Alytų. Senesnius paleido namo. Aš su broliu, Juozas Zeziulevičius ir Jonas Mikalonis iš tų pačių vietų, o kiti — nepažįstami. Kaukši mano klumpės į plento grindinį... O vyturėlis virš dirvų giesmę pradėjo... Tokiu laiku oi kaip sunku skirtis su pažįstamais laukais! Atskirtam nuo šeimos...

Jau mano klumpės nuo Merkinės nukaukšėjo iki Subartonių miško. Miške kareiviai susiglaudžia tankiau ir apie mus susispiečia. Bijo. Vienas jaunas berniokas, šalimais ejęs, sako man: „Bėkim!“ Suprantu, kad automato kulkos pasieks mus dar nuo plento nenubėgusius, ir atsakau: „Ne“. O tasai nervingai muistosi, pastebi enkavedistai ir kaipmat suriša jam rankas. Ir po bėgimo. Kareiviai stebi kiekvieną ir iš elgsenos numato, ką galvojam.

Vėl miškas. Vėl mes suspausti — enkavedistai prisiglaudę prie mūsų. Jie žino, „banditai“ suimtųjų nešaudys, prisiglaudę prie mūsų, ir jie liks gyvi. Mirti niekas nenori. Miške verda paukščių balsai, saulė šildo, ir prakaitas jau čiuožia per nugarą. Jau nužygiuota daugiau kaip 25 kilometrai. Ir dar klumpėtam. Nieko nevalgius. Norisi gerti.

Butrimiškėse koloną sustabdo. Įsako sėstis. Čia atsikvepiam, pasiilsim, užvalgom. Mes sėdime paplentėje. Plentu žmonės važiuoja į Alytų. Važiavo ir Antanas Raklinevičius, savas; pamatė mus ir parvažiavęs pasakė namiškiams, kad mes iš Merkinės išvaryti Alytun. Suimtųjų šeimos lengviau susirasdavo savus ir jiems pristatydavo maisto. 1945 metais kalinius laikė be maisto ir vandens. Kas negaudavo maisto, tą maitino kiti.

Enkavedistai — įvairių tautybių. Ypač žiaurūs buvo mahometonų tikėjimo kareiviai iš Vidurinės Azijos. Juk jiems amžiais skiepijo, jog nužudžius kitatikį, po mirties sielą priims Alachas į dangų. Ir čia mums besėdint, azijiečiai į mus žvelgė piktai. O vienas, pamatęs sodyboje lizde stovintį gandrą, paleido iš automato šūvius. Bet gandras suplasnojo ir nuskrido. Ir gandras pagalvojo — čia ne vietinis, jeigu šaudo,— užėivis.

Pagaliau „*Vstavai!*“, ir kolona vėl siūbavo toliau, vis artėdama prie Alytaus. Visų viltys, kad partizanai išlaisvins — išblėso. Mūsų laimė, kad nevadavo, nes tai būtų savų žmonių sunaikinimas.

ULONŲ KAREIVINĖSE

Prie ulonų kareivinių koloną sustabdo. Skirsto. Aš, brolis Juozas ir Juozas Zeziulevičius patenkame į nedidelį pastatėlį netoli vartų. Čia randame du vyriškius, neblogai apsirengusius. Jie mus nužvelgė, bet į kalbas nesileido.

Vakare, slenkant sutemoms, suklaupia anie kaliniai ir garsiai kalba poterius. Prie jų prisideda ir mano abu bendražygiai. Aš poterius sukalbu vienas, tyliai. Anie klausia:

— Kodėl neprisidėjai prie mūsų maldos?

— Dievas girdi ir vieną, tyliai besimeldžiantį,— ramiai atsakau. Ir kitais vakarais taip meldėmės — jie kartu, o aš vienas, tyliai.

Sėdime tame pastatėlyje ir niekas mūsų neieško, tik žmona Ona ir čia maisto atneša. Čia dieną šviesu, erdvu, tai ne Merkinės landynė!

IR VĖL VARO...

Balandžio 25-ą mus išvaro ir sargybinių apsupti einame į miesto centrą. Turgaus aikštėje sustojame. Enkavedistai mus perduoda civiliams sribams. Tie sugrūda į rūsį. O ten — žmogus ant žmogaus! Tvankus oras. Vienas langas...

J. Zeziulevičių ir brolių Juozą nugarūdo į kitą rūsį po tuo pačiu namu. Čia pažįstamų nėra. Visi vyrai mobilizuojamo amžiaus. Bet reikia sudaryti bylas ir rūšiuoti: vienus į dešinę, kitus į kairę. Dešinieji eidavo kariuomenėn, kairioji pusė — kalėjiman.

Iš šitų rūsijų mano brolių, Juozą Ulčinską, paėmė į armiją. Apie tai pranešė žmona. Zeziulevičius ir aš netikome armijai, abu įskūsti. Tupime rūsiuose, o lauke šėlsta pavasaris. Neapsakomas skausmas verda tavyje, kai pagalvoji apie savo likimą. Kas juos prašė ateiti į

svetimą kraštą ir čia savo tvarką daryti? Vienas okupantas veja kitą okupantą. Kur teisingumas, tarptautinė teisė! Stiprus silpno nepaiso.

Rūsyje buvo tiek žmonių, kad susėsti ant grindų galėjom tik sulenkę per kelius kojas. Buvo du patogūs pasirinkimai — stovėti ar ant grindų sėdėti. Naktį reikėjo gultis aukštiekninkam ir kojas kuo arčiau prisitraukti. Gulėjome kaip silkės ant plikų grindų, dieną naktį nenusirengę. O utėlės kaip skruzdės laipiojo ne tik mūsų kūnais, bet net rūsio sienomis. Tiek jų buvo!

Išvietė kieme, miesto parko link. Duobė jau kupina išmatų. Išleidžia, sutupiam kelnes nusimovę, o šaligatviu eina moterys... Susirenka suimtųjų žmonos, seserys, motinos... Stovi ir žiūri į mus, o mes atliekame gamtos reikalus. Nors taip pasimatom. Kartais ir žodžiu persitariam.

Man žmona kas savaitę keisdavo baltinius. Kartu perduodavo raštelius apie naujienas. O kokių jų nebuvo! Kad miškiniai puls Alytų ir išvaduos visus, kad..., ir vis kad...

Suimtuosius prižiūrėjo civiliai, žinoma, ginkluoti automatais. Tarp prižiūrėtojų buvo ir Jokūbo Kužulio sūnus iš Raitininkų kaimo. Beveik artimas mūsų kaimynas. Vėliau, po gegužės 9-osios, jis mane ir kitus imdavo darbams, kartą net miškan, kažį kam malkų parvežti. Tai buvo proga pakvėpuoti tyru oru.

Iškvietieji nebijojo eiti. Kartą vakare, jau sutemus, irgi iškvietė vieną. Girdime, ant rūsio laiptų kažką muša, girdėti smūgiai ir šūviai. Atsiveria durys, ir grįžta išvestasis, jį ant laiptų daužė. Tasai jaunas vyras šypsosi ir sako:

— Vieno stribo nēr! Kaip kirto automato buože man, tai automatas jam pačiam suvarė kulkas...

Bemušdamas kitą, pats žuvo. Visko tada buvo.

Dieną stovėjau prie lango ir žiūrėjau į gatvę. Priėjo prie lango stiprus vyras, pajudino grotas ir sako:

— Galima išlupti.

Galima išlupti, tą aš ir pats žinau, ne kartą pergalvojau, kas daryti. Pabėgti gal ir pavyktų, progų buvo. Bet ką daryti pabėgus? Kur dėtis? Reikia apgalvoti visą padėtį. Ir man protas liepė susitaikyti su likimu, laukti pabaigos. Taip ir padariau.

Bet tasai, kur sakė, jog „galima išlupti“, vieną vakarą tvėrė tvorą. Jau temo. Prižiūrėtojas užsižiopsojo, o tas — duok Dieve kojas! Grįžta vietoj dviejų išvestų vienas. Palaukęs sako:

— Pabėgo!

— Stučka nustučkavo! — kažį kas iš kampo pasakė.

Čia buvo jį pažinojusių. Žmogui pavyko pabėgti dar lengviau negu grotas išlupus...

KARO PABAIGA

Vos saulei pakilus girdime kulkosvaidžių, automatų, šautuvų tarškėjimą — visais kampais šaudė. Nejau miškiniai užpuolė Alytų? Nesuprantame, kas dedasi. O šūviai nesiliauja. Buvo gegužės 9-osios rytas.

Kažkas ir mums pasakė, jog pasibaigė karas. Apsidžiaugėme. Žinojome, kad netapsime „patrankų mėsa“. Ir tai jau teikia vilčių. O kad ir Stalinas būtų su karu nusibaigęs! Kiek mažiau būtų mūsų Lietuvėlei kančių! Bet trokštamas stebuklas neįvyko, ir lietuviai lavonais nuklojo kelius iki Tolimųjų Rytų...

Trečią dieną po karo pabaigos, tai yra, gegužės 12-ą, mane išvedė tardyti. Tardytojas — rusas enkavedistas, lietuviškai nemokantis. Aš pasisakiau, kad rusiškai nesuprantu. Davė vertėją. Kaltinimas — vengimas karo tarnybos. Sunkus kaltinimas. Aš turėjau atleidimą nuo karo tarnybos kaip miško darbininkas. Tos *spravkės* — pažymėjimo — su savim neturėjau, žmona jam atnešė, tada tardytojas jos akyse suplėšė popierių ir man pritaikė dezertyro straipsnį.

Be to, jau žinojo, kad aš buvau sulaikytas ir 1940 metais. Tai irgi makniūniškių kaimynų „paslauga“ Tardymas daugiau apie tai ir sukosi.

Į ENKAVEDĘ DABOKLĘ

Rūsyje po milicija išbuvau 38 paras! Kur sienomis lyg skruzdėlės laipiojo utėlės, kur visiems net susėsti ant žemės neužteko vietos, jau nekalbant apie miegą... Kur vandens ne visada buvo ir gamtos reikalu kartą per parą išleisdavo... Tik vienas langas tokiai žmonių kamšalynei! Alsuok, žmogau, sulaukęs Stalino laisvės! Birželio antrą mane iš to rūšio nuvarė, kaip tada vadino, „po enkavedė“.

Alytuje už Vilniaus gatvės buvo keisti mediniai barakai, juose enkavedistai ir laikė suimtuosius, persiūstus milicijos. Čia irgi buvo prigrūsta vyrų. Bet suimtuosius prižiūrėjo civiliai apsirengę lietuviai. Jau ir valgyti retsykais atnešdavo, ir vandens atsigerti. Gulėti buvo erdviau, bet miegojome ant plikų grindų apsirengę. Sienomis utėlės čia nelaipiojo.

Kartą išleido į lauką kažko dirbti. Einu pro duris ir matau: prižiūrėtojai apstoję daužo kumščiais jauną vyrą. Ogi Barysas iš Gudakiemio! Jis dirbo Merkinės valsčiaus raštinėje. Prižiūrėtojai žiauriai jį daužė ir vis klausinėjo: „O kas su tavimi dar buvo?“ Tai buvo prižiūrėtojų savavaliavimas, o ne tardymas. Prižiūrėtojai ir iš milicijos rūšių iškviisdavo ką norėjo ir mušė, taip ir čia darė. Sadistai iškviestą kalinį sukruvindavo, sumušdavo ir neduodavo vandens nei atsigerti, nei nusiprausti. Tokios egzekucijos vyko kasdien. Ne visi Alytaus kalėjimų prižiūrėtojai taip žiauriai elgėsi, bet buvo ir tokių, kurie kasdien troško žmogaus kraujo...

Į VILNIŲ

Neilgai buvau „po enkavedė“. Birželio 11-ą išleidžia su daiktais į kiemą. Žinau, veš. Kiemą įvažiuoja sunkvežimiai. Automatais ginkluoti civiliai apsupę saugo. Karininkas rusas šaukia pavardėmis ir stato grupėmis. Rūšiuoja. Prižiūrėtojai pikti. Už kiemo susirinko moterų. Nori pamatyti, įduoti maisto, pažiūrėti, į kurią pusę veš. Visi suimtieji kasdieniais rūbais, su kokiais juos areštavo dirbančius.

Varo areštantus į sunkvežimį, sodina. Niekaip jie nesusėda — per daug. Aš irgi mašinoje. Atsisėdau. Vėliau sulipę nežino, kaip susėsti. Vieni pritūpė, kiti susilenkė stovėdami, o čia šaukia: „Sėstis“! Bet kur sėstis? Kad pilnas kėbulas beveik stačių! Palypėjo jaunas prižiūrėtojas ir ilgoka lenta ploja per galvas šaukdamas:

— Aš jus susodinsiu! Aš jus susodinsiu!

Terška lenta per suimtųjų galvas, lygina, kad nė viena nebūtų aukščiau. Taip padaužęs sulygino. Susitraukė, susigūžė vienas ant kito ir nė vienas neaimanavo, kad jo koja beveik išsukta, kad ranka kito užminta... Ramu.

Ilgai dar tupėjome mašinoje, kol išvažiuom iš Alytaus. Pagaliau šeši stribai su automatais užsikorė: trys prieky, trys užpakaly mašinos. Važiuojam. O kur? Nežinom. Veža Daugų link, matyt į Vilnių. Kai tik privažiuojam mišką—stribai nerimsta. Bijo, kad partizanai neužpultų. Dar būnant Alytaus daboklėje, ėjo gandas, kad vežant į Vilnių, apie Daugus mus išlaisvins partizanai.

LUKIŠKIŲ KALĖJIME

Suvarė mus į kalėjimo pirtį. Čia sukrauname maišus su maistu, kuriuo aprūpino namiškiai, nusivelkame visus rūbus, juos seni kaliniai išneša. Mes puolame praustis. Nuo balandžio pradžios išbuvo nesiprausę, o nūnai beveik birželio vidurys! Sis prausimasis buvo kaip šventė.

Saukia mus pavardėmis ir prižiūrėtojai grupelėmis išvedžioja. Aš pakliuvau į antrą korpusą, 278 kamerą. Kameros langas — į kalėjimo kiemą. Jo nemato bokštelių sargybiniai. Todėl čia vyksta „pasimatymai“ ir „pasikalbėjimai“. Ėjo gandas, kad vienas jaunas kalinys, pamatęs kiemu einantį viršininką, žiūrėdamas per langą sušuko:

— *Načialnik daj chleba!* — Tasai čiupo iš makšties pistoletą ir nušovė duonos prašantį. Viršininko bijojo, nes buvo žiaurus.

Alytuje man žmona įdavė maišą džiovintos duonos ir molinę puodynę lydytų taukų. Be to, pinigų ir paprastą paišėlį. Man pavyko per priėmimo kratą įsinešti į kamerą paišėlį ir pinigų. Turėjau patyrimo.

Būdamas 278 kameroje mačiau, kaip iš šio korpuso požemio,— o ten laikė pasmerktus mirties bausmei,— kalinius išvesdavo į mašiną. Mirtininkų priežiūra buvo griežta.

Kartą, grįžęs iš pasivaikščiojimo, radau tuščią puodynę. Man paliko šiek tiek duonos džiūvėsių. Juk tais, 1945 metais, visiems trūko maisto!

349 KAMERA

Birželio 27-ą perkėlė į 349 kamerą antrame korpuse. Antras korpusas viduje tuščias per visus aukštus. Prie kamerų takas, kuriuo prižiūrėtojai ir kaliniai vaikščiojo.

349 — vienutė. Kampe, prie lango, dešinėje įmontuotas į sieną mažas stalelis — trikampė lenta, o kairėje pusėje — geležinė lova, atvožta ir prie sienos prirakinta. Pailgas grotuotas langas į Lukiškių aikštę. Kameros grindys asfalto. Kamera žema, labai panaši į senovinę kaimišką duonkepę.

Iš pradžių čia uždarė 6 kalinius: mane, Rutkauską nuo Butrimonių, Sokolovą iš Seirijų, lenkutį iš Vilniaus Aušros Vartų, gudą nuo Eišiškių ir Lukiškių kalėjimo tarnautoją, jauną rusą. Tikras internacionalas! Nejauku „krosnyje“. Svetimi žmonės ir dar ne vienos tautybės. Atvirai, nuoširdžiai čia niekas nekalba, kiekvienas paskendęs savo rūpesčiuose... Tokia nuotaika irgi sveikatą tarkuoja. Atrodo, neišlaikys nervai ir neteksi proto. O iš apatinio aukšto sklinda išprotėjusios moters klyksmas.

„TUPEK, PAUKŠTELI, TUPEK...“

Likau tik su kalėjimo maistu. O koks jis, gali suprasti tik tas, kam teko valgyti. Rytą virintas vanduo ir duonos norma — *paikė*. Žalios, šlapios duonos 400 gramų. Pietums — dilgėlių sriuba. Plauko keli dilgėlių lapai, o kartais būna net žuvų kaulų. Vakare vėl samtis sriubos, tiksliau, vandens. Ir visas maistas!

Visa kamera valgė tą, ką davė kalėjimo administracija. Manęs namiškiai nerado, nors tėvas ir žmona ieškojo po Vilniaus ir Kauno kalėjimus. Alytaus tardytojas byloje užrašė mano pavardę — Kulčinskas.

Duonos gaudavome ryte su šiltu vandeniu. Negalėjom išlaikyti iki pietų sriubos. Tiktai rusas, sakęsis esąs šio kalėjimo tarnautojas, duoną pasidėdavo ant mažytės lentynėlės, vaikščiodamas žiūrėjo į ją ir šnekėjo: „Tupėk, paukšteli, tupėk...“ Prieina, atsilaužia mažą gabalėlį, įsideda burnon ir vėl žingsniuoja po kamerą. Šitaip jis sulaukdavo pietų ir dilgėlių sriubą valgydavo su duona.

PATALYNĖ

Uždarė vienutėje penkis. Kai sugulame ant asfalto grindų, kojomis siekiame priešingą sieną. Jokios patalynės nedavė. Visi su vasariniais rūbais — nėra kuom pasikloti nei užsikloti. Tiesa, aš turėjau maišą nuo maisto. Tai ir viskas.

Kol vasara, buvo šilta kameroje, net grindų asfaltas lipo, o atvėsus orams, rudeni, teko ir padrebėti. Bet pripratau ir gerai miegojau! Vietoj pagalvės pasidėdavau klumpes, kelnes po šonais, o švarkeliu užsikloji. Ir miegi kaip pataluose! Taip ir kiti kaliniai klodavosi. Tik

Rutkauskas nuo Butrimonių buvo vienmarškinis, be švarko ir kepurės,— tad jam asfaltas buvo kietesnis.

Būdavo dienų, kai į mūsų „pečių“ suvarydavo dar kokius dešimt kalinių. Tada suguldavome taip: vienų galvos prie vienos sienos, kitų prie kitos, ir prie kiekvieno nosies kito kojos.

Per penkis mėnesius mūsų šonai priprato. Buvo gerai: kelnes užsimauni, švarką ant pečių, įsistojai klumpėsna — ir sutvarkytas guolis! Tada lauk, kol išleis klozetan, atneš virinto vandens ir 400 g duonos..

GAUNAME PASPIRTĮ

Kai atėjo ilgos naktys, pagyvėjo kaliniai. Tamsoje iš bokštelių ne taip matyti. Vilnietis iš Aušros Vartų ir butrimoniškis išsijuosę „dirbo“. Susisiekimo priemonė — virvutė. Virvute galima susisiekti su apatine ir šoninėmis kameromis. Viršutinis aukštas mums ir „balandos“ atsiųsdavo. Jie, matyt, gaudavo paramą iš namų.

Gavę sriubos, visi sustoję išvalgome ir katiliuką, surūdijusį, aplamdytą, tuščią pririšame prie nuleistos virvutės. Mus tasai aukštas gal savaitę rėmė.

Pradėjo šiek tiek maisto gauti lenkutis iš Vilniaus ir gudas nuo Eišiškių. Jie mus rėmė. Abu buvo geri žmonės, nors ir kitataučiai, dalijosi paskutiniu kąsniu. Ir aš neturėjau kur dėtis iš gėdos, kai mūsų kameron įleido dzūką iš Bugonių kaimo su dideliu maišu maisto. Jisai ne tik esančių kameroje nepavaišino duonos džiovėsių, bet ir man, savo kaimynui, nieko nedavė. Tas Bugonių dzūkas užtraukė gėdą lietuviams. Jį po geros paros vėl išsivedė.

NUBAUDĖ

Kartą vienas iš mūsų pažvelgė pro langą. Šūviai ir kulkos suaižė tinką. Sargybiniai iš bokštelių į žiūrinčius šauna be jokio perspėjimo. Po kelių minučių atskuba prižiūrėtojų vyresnysis ir šaukia:

— Katras žiūrėjote pro langą?!

Tyla. Kaltas neprisipažįsta. Kiti neišduoda. Prižiūrėtojas sako:

— Neprisipažįstat — visą kamerą bausiu.

Ir nubaudė. Kur jis ves į karcerį penkis kalinius — vietų nėra! Tuoju įsakė nusirengti iki baltinių, viską išnešti į koridorių. Mūsų kamerą pavertė karceriu trims paroms. Vykdėme įsakymus ir kalto neišdavėme. Žinojome, kad teks pabadauti. Negausime ir tos duonelės, ir tos dilgėlių sriubos, ir dar pasivaikščiojimo, kur tave kartais užgriebia vasaros saulės spindulėlis ir tyresnio oro įkvepi.

Kenčiame. Tokia valdžios valia. Toks kalėjimo režimas. Bet niekas neprasitaria, kad reikia kentėti už vieną.

Šiandien nusikalto jis, rytoj gal aš. Naktį išsitašai ant grindų, pasidedi ranką po galva ir užmiegi. Trečią parą sunku.

Kameroje jokių kalbų apie maistą. Taip lengviau. O tos trys paros tokios ilgos...

IR TRUMENĄ TURĖJOME

Kartą atsidaro durelės ir įkrinta kameron „Tiesa“. Supratome — prižiūrėtojas įmetė. Pastebėjome ir katras. Vartome, skaitome. O ten Jungtinių Amerikos Valstijų prezidento Trumeno kalba ir nuotrauka. Oho! Tais laikais kalėjime gauti tokią prabangą, tai stebuklas! Susipažįstame su pasaulio įvykiais, nuo kurių esame atskirti seniai. Tai lyg trumpas žaibo švystelėjimas kurčiame kameros gyvenime!

Laikraštis pravertė rūkantiems, o prezidentą Trumeną išplėšėme ir prie sienos priklijavome. Mes juokavome: Amerikos prezidentas kartu su mumis tarybiname kalėjime!

Kai gavome „Tiesą“, pabandėme tą prižiūrėtoją paprašyti, kad nupirktų mums rūkalų. Pinigų tik aš turėjau, todėl duodavau, kad nupirktų, nors pats nerūkiau. Taip penketukas ir gyvenome. Už grotų vėjai pranašavo artėjantį rudenį, ir kameroje naktimis asfaltas buvo šaltesnis...

RUOŠIAMĖS ŽIEMAI

Buvau apsirengęs drobiniu švarkeliu be pamušalo, atvėsus orams, jis mažai šildė. Mūsų kamera turėjo pasidariusi aštrų peilį ir net adatą! Kiek reikėjo darbo ir kantrybės, kol juos pasigaminome. Juk kameroje jokių metalinių daiktų nebuvo, tik metalinė, prie sienos prirakinta lova. O kol viela pavirto adata — daug laiko praėjo. Bet turim įrankių.

Iš prieškarinio maišo nuo cukraus įdėjo man švarkui pamušalą. Buvo šilčiau. O mūsų Rutkauskas — vienmarškinis, tik viršutinėmis kelnėmis, ir basas. Juo pirmiausia ir rūpinomės. Lenkas ir gudas paaukėjo savo maišus Rutkauskui, o rusas nuo Seirijų, Sergejus Sokolovas, pasiuvo jam švarką, kepurę ir apavą. Ir buvome aprengti. Dirbome slapta nuo administracijos.

Naktys ilgėjo, ir tamsa užklojo Lukiškių aikštę. Sargybinių jau nematėme, tik girdėjome vis tą pačią melodiją: „*Belorusi ja rodnaja...*“ Tyli stovėjo Šv. Jokūbo bažnyčia, o netoli jos nepolitiniai kaliniai rengė daržovių rūšį. Mūsų kamera tuštėjo. Išvedė rusą, gudą ir lenką. Kameroje likome dviese su vaikinuku Rutkausku. Kai sumažėjo žmonių, pasidarė vėsoka ne tik naktį, bet ir dieną.

Kameroje ilgesnį laiką pabuvę kaliniai susigyvena ir skirtis nesinori. Išsiskyrimą išgyvenau. O apie namiškius jokios žinėlės...

PAJUDĖJAU

Neliko kameroje ir dzūkelio nuo Butrimonių, išvedė. Išvedė mūsų „dirbtuvės“ aprengtą. Atėjo ir mano eilė. Palikau kameros slėptuvėje visus įrankius. Iš 349 kameros pervedė į

337-ą, tame pačiame korpuse. Čia dar tik rinko kalinius, kamera didesnė — bendra. Radau keliolika kalinių, visi lietuviai, neteisti. Iki sutemų privarė daug. Kalbamės, žinome, kad mus pajudino — veš, o kur?

Ūžia kamera. Kiekvienas išsako nuomonę. Visi — Lietuvos artojai. Kažkodėl į mūsų kamerą nepakliūva inteligentijos. Matyt, rūšiuoja ir čia. Nemaišo. Enkavedistų nepamokysi — žino, kaip tvarkytis. Bet ir tarp eilinių sodžiaus žmonių yra neblogų proto, kartais net geresnio negu mokytų. Tuo įsitikinau eidamas lagerių keliais.

Sutemus įleidžia mūsų kameron vokiečių karine uniforma. Kariškis. Nežinome jo rango. Nei lietuviškai, nei rusiškai kalbėti nemoka. Jaučiasi nejaukiai. Buvo kalinių, kurie turėjo maišus maisto, tai vokiečių vaišino. O kad aš neturėjau valgyti, niekas neklausė ir niekas nieko nedavė. Tu lietuvis, privalai turėti savo. Ar ne taip?

Pakutinį į mūsų kamerą įleido rusą. Kariškį. Ir susitiko kameroje priešai, kariavę vienas prieš kitą. Rusas jautėsi lyg tarp savų. Einant gult sukomandavo bendrai pasikloti ir visiems kartu sugulti, taip bus šilčiau. Sugulėm. Stovi vokiečiai, ir nežino, kur gulti. Rusas irgi. Vokiečių priėmė, ruso — ne. Tas stovi, žiūri, vokiečių priima, o jo — ne. Man gaila buvo ir ruso...

RŪŠIUOJA

Ryte renka, grupuoja, aišku, kad iš Lukiškių pajudėsime. Gerai. Išsekino kūną ilgėlių sriuba... Kad ir į patį pragarą vežtų, vis gal nebus blogiau. Taip galvojau vedžiojamas iš kameros į kamerą, iš korpuso į korpusą, vis po tą Lukiškių viešbutį...

Lapkričio 21-ą tikrina sveikatą. Pirkliai ima visas prekes. Svarbu, kad paeina. Mums nebuvo paslaptis, kad Stalino vyriausybė išblaškys mus po Rusijos platybes, kur jau šimtmetis su galu lietuvių kaulai nukloja jos laukus, taigą ir tundrą. Mus ruošė irgi ten ir tam.

Sveikatą patikrino greitai. Ką gi! Tiek atostogavę Lukiškių kameroje ir taip atpenėti ilgėlėmis! Enkavedistai patenkinti šypsosi, džiaugiasi dovanai vergų gavę! Ne veltui Kryme Ruzveltas ir Čerčilis su Stalinu lyg mūsų kraujo išgėrė... ir pardavė.

PRIEŠ KELIONĘ — KRATA

Lapkričio 21-ą ir 22-ą mus suvarė į trečią korpusą ir darė kratą. Tai graži ir maloni procedūra. Ji kitiems neįsivaizduojama ir žodžiais neapsakoma. Jau buvome parduoti ir mus kratė enkavedė kariškiai. Išrengia, visus rūbus apčiupinėja, ar nėra metalinių daiktų. Sagas, kabliukus, viską išpjausto. O aš, senas kalinys, išsaugojau likusius pinigus ir pieštuką, kuriuos dar Alytuje žmona buvo įdavusi!

Apsirengiau, nė vienos sagos! Nesilaiko kelnės, smunka. Laikydamas kelnių juosmenį, įeinu jau kiton kameron. Stoviu ir laikau kelnes. Už mane vyresnis džūkelis nuo Švenčionių juokiasi ir sako:

— Nenusimink, jie mūsų nepabaidys!

Ir čia pat išsiėmė drobės gabalą, pradėjo siūlus traukyti. Iš tų siūlų suvijome raištukus ir įsivėrėme vieton išpjautų sagų. Vėl mes susitvarę, susisagstę. Visi po kratos taip gelbėjosi.

Naktį, kaip kas išgalėjo,— sutūpę, susiraitoję,— numigome. Mane irgi aprengė, nes tik su švarkeliu buvau Davė lagerinį *bušlatą* ir *čiulki* — tokias siūtas kojines. Jomis apsiaviau ir visa laimė, kad koja lindo klumpėn. Jau nebijoju šalčio, turėjau kuom apsivilkti ir apsiauti.

ŽYGIS Į STOTĮ

Ūkanotas 23-ios lapkričio rytas. Didelis judėjimas. Žinau, kad išveš. O su namais jokio ryšio... Atėjo ir mūsų kameros eilė. Po visų rusiškų keiksmų atsidūrėme už Lukiškių vartų.

Susidarė nemaža kolona. Ją apsupo ginkluoti kareiviai su vilkiniais šunimis. Kai kolona pajudėjo — nemačiau nei jos pradžios, nei pabaigos. Pėsčius iš Lukiškių varė Vilniaus gatvelėmis į geležinkelio prekių stotį. Ant kai kurių medinių trobesių buvo užsikorusių enkavedistų, jie iš viršaus stebėjo koloną. Pro antrų aukštų langus matėsi žmonių veidai, jie žiūrėjo į mus, o gal ieškojo savų.

Buvo suimtųjų ir su maisto ar drabužių maišais ant pečių. Juos nešėsi apsiginti nuo bado ir šalčio. Buvo nepolitinių kalinių, rusų, kuriuos varė kartu. Mačiau, kaip vienas jų vikriai prapjaudavo maišus, ir nešantieji nė nejuto, kad jų daiktai krinta iš maišo. Ko tas maišų pjaustytojas siekė, nežinau.

Lyg upė judėjo, slinko žmonių srautas. Slinko į nežinią, o gal ir į paskutinę kelionę... Šunų lojimas ir enkavedistų komandos, keiksmi buvo gyvų žmonių laidotuvių giesmė...

EŠELONAS PAJUDĖJO

1945 metų lapkričio 24-ą pajudėjo ešelonas. Vagone niūniuoja „Sudiev Lietuva, man gera buvo..." Važiuojame. O kur? Du geležinkelininkai nuo Ignalinos, sukišę galvas langelin, spėlioja, kuriuo geležinkeliu veš. Ar per Minską, ar Daugpilį? Pagaliau jie praneša, kad per Daugpilį — vadinasi, važiuojame į šiaurę.

O mano pilvas urzgia — valgyti prašo. Gal ir ne mano vieno. Tie, kurie turi duonos džiūvėsių, tyli, irgi nevalgo.

Kaip valgysi, kai kiti badą kenčia! Dalintis nenori, laiko sau. Taip ir keliaujame.

Vieną naktį atsidaro vagono durys, paduoda 400 g duonos ir dubenėlius. Duos ir sriubos! Vyresnysis praneša, kad iš vieno indo valgys dviese. Tamsu. Iš vieno dubenėlio, jį prilaikydami, valgome stovėdami. Ne valgome, o skubėdami ryjame. Šaukštų nedavė. Kas jų neturėjo, gėrė pasikeisdami su pusininku.

„LITVA“

Stovėjome vienoje stotyje, pro šalį ėjo moteriškė. Vagono vyresnysis, sėdintis prie lango, paklausė ją rusiškai:

— *Kakaja zdes mestnostj?*

— *Litva.*— atsakė praeinančioji.

— *Ach ty...*— supykę abu geležinkelininkai paleido rusiškai.

Klausėjas ir mes visi pamanėme, kad ji žino, jog veža Lietuvos vyrus, užtat tyčiojasi. Kad toji vietovė vadinasi Litva, sužinojau tik po kelerių metų. Negerai, kai žmogus mažai žino.

Dieną žiūrėjau pro langelį. Jokio trobesėlio, jokios gyvenvietės! Tik brūzgynai, brūzgynai. Važiuojame buvusių frontų vietomis. Čia Hitlerio armija veržėsi Leningrado link. Tuščia ir tuščia...

Davė glėbį malkų, vandens atsigerti. Niekas neprieina, matyt, bijo kalbėti su „nusikaltėliais“. Gerų žmonių neveš su tokia apsauga! Taip ir nežinome, kur esame.

ŠALTA, LAUŽOME LENTAS

Atšalo, vagone kalename dantimis, šalta. Tas glėbelis malkų bemat sudegė geležinėje krosnelėje, ir vagone šalta vėl. Vienas pagyvenęs žmogus pradeda laužyti gultų lentas ir jomis kūrena. Storą lentą taip laužėme: atsistojame keliolika vyrų, sutartinai visi pašokam. Lenta lūžta. Tada ją lengviau susmulkinti.

Lenta po lentos sukūrenom visas. Šilta buvo, bet kur atsisėsti? Ir kur atsigulti? Taigi gulėme tame vagono gale, kur buvo sudaryti gultai. Gulė vienas ant kito, nenusirengę, kad šilčiau būtų.

Kartą naktį prabudau ir dūstu, trūksta oro Noriu pajudėti — negaliu. Ant manęs miega krūva žmonių. Negaliu pajudinti rankų nei kojų. Prislėgta ir krūtinė. Dūstu. Vos nemiriau. Atsigavęs ritinu miegančius nuo savęs. O išlįsti negaliu. Tik kai visi pabudo, aš išlindau.

Kad ir šalta buvo, daugiau pirmas neužmigau ir su visais neguliau. Guldavau ten, kur laisviau, kur kiti gulti nenorėjo. Ir kiti taip darė. Pagal vagono sieną gulėdavo už mane vyresnis vyriškis, aš už jo, o šalia - tualetu skylė

KRATA

Vėl stotyje sustojo mūsų ešelonas. O kokioje? Nuo mūs viską slėpė. Buvo antra kelionės diena, ir traukinys stuksėjo Rusijos žeme. Paukščiai iš Lietuvos trauke pietų link, o mes link šiaurės... Gervių, žąsų virtinės skrido savo noru, o mus prievarta... Prievarta, lydimus žiaurių rusų kariškių, piktų šunų, spygliuotomis vielomis apraizgytuose vagonuose...

Atsivėrė vagono durys, ir pro jas sulindo enkavedistai. Keturi. Jauni, stiprūs vyrai. Pikti. Piktesni už savo šunis. Mus visus suvaro į vieną vagono galą ir įsako nusirengti nuogai. Išsirengę nuogi stovime. Vagono durys praviros, mūsų krosnelė nekūrenta, o lauke šaltukas. Tokią „vonią“ surengė valdžios pareigūnai savo „svečiams“. Jie moka „priimti“

Kiekvieną siūlę iščiupinėjo, apvartė, išvartė... Ir kiekvieną iščiupinėtą drabužį sviedė į kitą vagono galą. Kad greitai neatsirinktumėm rūbų ir ilgiau nuogi šaltume. Šėtonas žino, ką savo pekloje daryti, ir moka ne dūšias, o gyvus žmones kankinti. Rastus duonos džiūvėsius išpylė viduryje vagono ir įsakė visiems suvalgyti. Kad bėgliai neturėtų maisto. Kratytojai išėjo, o mes ieškojome savo aprangėlių kalendami dantimis...

ĮTARIMAS

Lakstė ir lakstė vagonų stogais, smarkiai batais trenkdami enkavedistai, stotyse mediniais kūjais daužė vagonų šonus, net ir apačią. Tikrino, ar nebando išsilaužta Tikrino kasdien, po kelis kartus, dieną ir naktį. Atrodytų, kad nuo tų lakstymų stogais ir daužymo turėtų subyrėti vagonai. O jie ir seni buvo. Daug kartų daužomi ir daug žmonių į pražūtį išvežę... Tokia jau jų paskirtis.

Gal ketvirtą važiavimo parą stovėjo mūsų traukinys. Apdaužė sienas ir atsidaro vagono durys. Įeina du aukšti jauni vyrai — mūsų „globėjai“. Vienas jų atsinešė medinį kūjį ant ilgo koto. Sustojo prie įėjimo ir klausia:

— Kas prie šios sienos guli?

Vagono vyresnysis parodo už manęs stovintį žmogų. Tasai miegojo prie vagono sienos, o aš už jo. Enkavedistas prišoko prie jo, čiupo už rankų ir surakino retežiais. Surakinęs suėmė už retežių ir šoktelėjo į viršų. Surakintasis aukštelininkas griuvo ant grindų. Antras kūju daužė gulintį kur papuolė, per galvą, veidą... Daužė tol, kol kūjo kotas lūžo. O antras spardė. Kai abu mušdami apsilpo, vienas užšoko ant krūtinės ir pasišokinėdamas kelis kartus treptelėjo. Žmogus buvo be žado. Nė karto neatsiliepė, neištarė nė žodžio. Gulėjo be sąmonės. Aš ir kiti buvom čia pat, prie kankinamojo. Stot jį ginti — pačiam būti taip nukankintam. O sadistai išeidami pasakė:

— Kas bandys suteikti jam kokią pagalbą — pats bus taip sutvarkytas.

Šiurpasėjo per kūną matant tokį vaizdą ir širdyse virė kraujas pulti žudikus. Bet pulk! — atsisveikink su savo gyvastim. Niekas negynė kankinio, niekas prie jo nepriėjo... Kur pargriovė jį „šaunūs Rusijos vyrai“, ten ir merdėjo. Broliška ištiesta ranka jau ir gyvastį ištraukė. O kuo jis nusikalto? Juk be teismo buvo! Arė apie Ignaliną savo žemės lopinėlių, kol vaduotojai neišvarė. Už ką? Kam? Kad stipresnė tauta gali mažesnę naikinti, ir dar sakyti: „Mes jus išvadavome“.

Visą parą nukankintasis taip ir išgulėjo. Aukštelininkas, surakintomis rankomis, be pagalbos, be vandens lašo. Tik po paros įėjo baltu chalatu moteris ir du kareiviai su neštuvais. Užvertė ant neštuvų ir išnešė. Išnešė, kad lietuviškais kaulais patręštų Rusijos žemę.

Žmogėdros norėjo aukos, pasisotino...

VIS VAŽIUOJAME

Vis važiuojame... Dienos trumpos, naktys ilgos. Šviesos neturime, malkų irgi. Duoda putros dubenėlį dviem. Kiekvienas skuba valgyti, kad antras nepasemtų daugiau. Valgome tamsoje, stovėdami ir rankomis abu laikydami, kad pusininkas nedingtų ir vienas neišvalgytų. Juk naktis, tamsa. Tamsa ir šaltis. Visos gultų lentos sukūrentos... Kalinio duonos normą suvalgom, kai tik ji pakliūva į rankas. Salta. Virš vagonų laksto. Sienas vis daužo. Vis važiuojame...

Naktį pamatėme labai daug žiburių — miestas! Nutarėme, kad bus Leningradas. Traukiame šiaurės link. Žiemon. O kai vagone šalta, dar labiau gąsdina šaltis. Ar atlaikysime speigus? Juk organizmas išsekęs, nusilpęs. Drebu vagone, tyliau, kam čia skųsies, guosies, juk svetimi, nors ir lietuviai, bet kiekvienas susirūpinęs savimi. Kiekvieno laukia nežinomas rytojus.

Vologda! Aha, Europinė šiaurė! Kelionė aiškėja, pagyvėjimas vagone. Daugiau šnektos — mažiau galvoje rūpesčių! Taip žmogus atsigauna nuo nervų įtampos. Tariamės... O nuo to ir šaltame vagone šilčiau. Visi stovime ir, lyg stebuklo laukdami, žvilgčiojame pro langą.

Archangelsko geležinkelis šauna tiesiai į šiaurę, o mūsų ešelonas pakrypo truputį rytų link. Prasideda taiga. Kiek važiuojame — miškas ir miškas. Proskynose lygumos be medžių ir jose šieno kūgeliai — pievos.

ATVEŽĖ

Pagaliau traukinys sustoja Kizmos stotyje. Buvo 1945 metų gruodžio 1-os vakaras. Prieblanda. Mus stumdo iš vagono enkavedistai ir šaukia:

— *Nebojtes, sneg svoj, russkij!*

Kad ir ant sniego krenti iš vagono, bet žinai, kad bus pastogė, šilima, o gal ir guolis koks nors. Patikrino, suskaičiavo, išrikiavo ir pajudėjome per sniegą keistu keliu. Archangelsko taigoje vietos pelkėtos, ir keliai mediniai. Ant išilgai patiestų rąstų skersai nugrištas kelio paviršius. Jais ir važinėja. Arkliais, mašinom. Tokiu keliu mus ir vedė — varė. Aš su klumpėmis. Sniego prilindo, atsileido nuo kojų šilumos ir kietėjo, kaupėsi, o kojoms vis ankščiau. Nesustosi, neišsikrapštysi. Taip ir einu pirštų galais.

Pagaliau pirmieji priėjo vartus ir sustojo. Sustojome visi. Šlapias nuo prakaito stoviu ir laikiu, kada galėsiu pakliūti po sogu. Išsikrapštau sniegą iš klumpių. Kojos šlapios, visas išprakaitavęs, ilgiau pastovėjus vėsu darosi.

O ten skaičiuoja, skaičiuoja... Va ir mes prie lagerio vartų pirmi. Tuoju priims! Bet vartai užsidaro. Ši kolonija daugiau nepriima.

Vėl žygis! 5—6 kilometrų žygis. Aš dabar pirmoj eilėj, o dar su tokia avalyne! Brendu minkštu, puriu sniegu, prakaituoju, kojoms vietos klumpėse nebėr, pasiimu į rankas, o pirštinių neturiu, ir einu su Vilniuje gautomis kojinėmis. Taip lengviau. Be klumpių buvo lengviau eiti ir net kojos nešalo. Eini lyg basas, smagu!

Aš jau pirmas stoviu prie 21-os kolonos vartų. Tamsi naktis. Vartai, aukšta tvora ir tamsu. Su žibintais mus skaičiuoja ir leidžia pro vartus. Tenai parodo barakus, kuriuose gyvensime. Skubu vidun. Mediniai narai, krosnis. Jokio žiburėlio. Čia mūsų susirinko ne kažki kiek, atsirado malkų, užkūrėme krosnį ir jos šviesoje apžvelgėme „butą“¹. Nuovargis ir alkis atėmė norą dairytis, susirangau ant narų ir užmiegu.

SAULĖ MIŠKU SLINKO

Švito kai nubudau. Kažkas prie manęs guli, miega. Tiek daug mūsų buvo prie vartų, o čia kokie šeši žmonės! Kur jie? Pasirodo, visi sugužėjo į antrą baraką — daugiau žmonių — šilčiau. Ir tas, naktį pakūręs čia krosnį, dingo.

Išeinu laukan apsidairyti. Du dideli barakai ir keletas mažesnių trobesių. Aplink visą koloniją aukšta stačių medžių tvora ir ant kampų bokšteliai, ten sargybiniai stovi. Virš tvoros spygliuota viela. Tvorą tokia tanki, be jokio plyšelio.

Rytas. Archangelsko taigos gruodžio rytas! Stebiu saulės, šiaurinės saulės tekėjimą žiemą. Giedras dangus. Ir saulė, tokia raudona, pasirodė tarp žemų eglaičių. Raudonesnė negu Lietuvoje. Ir, atrodo, didesnė. Galiu į ją žiūrėti ilgai, kaip į mėnulio pilnatį, akių nebedo. Vis laukiu, kada saulė pakils, o ji slinko, nuslinko eglaičių viršūnėmis ir pasislėpė už jų. Vis tokia raudona, akių nebadanti. Pabuvo dangaus skliauto pakraštyje toji raudona saulė lyg įkaitinta geležis kalvės žaizdre ir pasislėpė — nusileido.

Oi kaip seniai vienas buvau lauke! Net keista. Juk nuo balandžio 17-os iki gruodžio 2-os anei žingsnio be apsaugos. Nors aplink aukšta tvora, saugoma ginkluotų sargybinių, bet čia, kad ir nedideliame plote, jauties laisvas. Gali žiūrėti į saulę, dangų...

Baigėsi trumputė šiaurinė taigos diena. Vėl danguje žvaigždžių spiečius, užslinko naktis. O mes dar pusryčių negavome!

GYVENAME...

Dauguma susibūrė pirmame barake, o antrame likome tik keli. Salta. Argi glėbelis malkų apšildys tokį baraką! Sugulame vienas prie kito, susiglaudžiame, kad būtų šilčiau, ir nenusirengę gulame ant narų lentų. Mūsų rūbai — mūsų pasiklojimas ir užsiklojimas. Likome atskirti nuo savų. Nė karto per tris savaites neužėjo čia paragavę mokslo broliai lietuviai pažiūrėti, kaip laikosi jų tautiečiai. Dieną kartais žvilgtelėdavau į jų baraką.

Kol šviesu, susipažįstu su kolonijos aplinka, jos vidumi. Nustebau, pamatęs vokiškus užrašus. Supratau, kad vokiečių belaisviai užleido mums, lietuviams, savo vietą. Vasarą už 21-os kolonos, mačiau didelį plotą, nustatytą kryžiais. Ten tų kryžių buvo daugiau negu

galėjo iškart sutilpti žmonių šiame lageryje. Žmonės čia mirė, ir vis naujų atveždavo — kitaip tiek kryžių nebūtų pristatyta.

Kieme, netoli barako, buvo išvietė. Einant į ją naktį, reikėjo šaukti: „*Načalnik, idu v ubornuju!*“ Be šito išpėjimo sargybinis galėjo nušauti. Tai ir šūkalojom per naktis.

O sriuba čia buvo geresnė negu Lukiškių kalėjime. Nors norma tokia pati. Duonos norma irgi kaip kalėjime. Čia mus laikė karantine. Į darbus nevarė. Pavalgai, nori gulėk, nori vaikščiok lauke. Tik kad tos dienos tik truputis! Viešpatauja ilgoji naktis. Susirangai ant narų, snaudi, galvoji...

Čia, kaip pas mus, Dzūkijoje, apie 1918 metus, buvo mediniai kibirai vandeniui semti ir laikyti. Gerti — surūdijusi konservų dėžutė. Vanduo trenkia žibalu, negardus. Ir pagalvoji: kaip čia galėjo gyventi vokiečiai? Ar ir jie gėrė tokį vandenį iš šitos surūdijusios, aplamdytos dėžutės?

Gėriau tą vandenį ir džiaugiausi, kad galiu lauke pabūti, raudoną saulę matyti ir nakties tamsoje į žvaigždes žiūrėti, žvaigždes, kurias mato ir mano namiškiai, o gal ir jie žiūri dabar į jas kaip ir aš. Tik jos riša mane su šeima, savuoju kraštu...

KALĖDOS

1945 metų Kūčias praleidau tamsiame barake be maisto. Gal ten, kitame barake, kur buvo susibūrusi Lietuvos šviesuomenė, ir buvo Kūčios, bet čia, kur buvo tik keli žmonės, jas atšventė kiekvienas atskirai, susikaupęs atsiminimuose... Nebuvo kaip eiti ten, kur tavęs niekas nekviatė. O juk ten buvo ir kunigas. Ar negalėjo pakviesti katalikų lietuvių nors maldai?

Ruošėsi Kalėdų pirmą dieną laikyti mišias pirmame barake. O lagerio viršininkas pažadėjo ir ištesėjo: per Kalėdas davė mums geresnį maistą. Pamaldas laikė kunigas Kiškis. Kun. Kiškis 1926 metais dirbo Merkinės parapijoje, tai jį pažinau. Kitų kunigų šitoje kolonijoje tada nebuvo. Pamaldose dalyvavo visi kaliniai ir net pats lagerio viršininkas. Tai pagyvenęs žmogus, aukšto stoto, paprastais rūbais. Šnekėjo, kad jisai irgi kalinys. Kunigas Kiškis pasakė pamokslą lietuviškai ir lenkiškai, nes čia buvo ir lenkų. Gražiai sugiedojo Kalėdines giesmes jau suorganizuotas choras: buvo vargonininkas ir kitų, baigusių Klaipėdos konservatoriją. Kalėdų pamaldos praėjo ne prasčiau kaip bažnyčioje, tik, žinoma, be vargonų muzikos. Visi karštai meldėsi, matėsi ir ašarų. Tolimoje taigoje plaukė Kalėdinių giesmių melodija.

Kol pasibaigė pamaldos, ir saulė už eglaičių pasislėpė, dangus užžiebė žvaigždes, tarsi ant Kalėdų eglaitės sužibino. Tamsa vis gaubė, tamsu buvo ir prote, ir širdyje. Kur švęsi kitas Kalėdas? Ar sulauksi jų? Klausimai, kurie nuolat galvoje ir ėda tave kaip išdžiūvusį medį kirminai.

Kalėdas šventėme su pamaldomis ir geresniu maistu. Bet kaip dėl tų pamaldų sujudo enkavedistai! Oho! Jų „šventovėje“ buvo šventos pamaldos. Kur tai girdėta, kur tai regėta! Kreivas, susuktas enkavedė tardytojas jau ir čia. Tardo, klausinėja, rašo. Labiausiai čiupo

lagerio viršininką, kam leido. Kai birželio mėnesį vėl čia patekau, to lagerio viršininko jau nebebuvo, suėmė. Kaip dovanosi tokį nusižengimą — pamaldas laikyti lageryje. Dar velnius gali išbaudyti iš jo, o juk čia visi *načalninkai* tikri liuciperio broliai. Tik kad ragų ir kanopų nematyti!

Taip švenčiau 1945 metų Kalėdų pirmą dieną. Juk pasaulyje jau buvo taika. O Lietuvoje siautėjo Stalino ranka. Jai padėjo ir mūsų tautos vaikai. Ačiū jiems!

SERGU

Kalėdų antra diena. Kad būtų šilčiau, miegojome dviese su Dionyzu Verenium iš Savilionių. Mes buvome pažįstami iš senų laikų, gretimų sodžių. Kai susiglaudi, būna šilčiau.

Bet antros Kalėdų dienos rytą Verenius pasijuto blogai. Susirgo taigos viduriavimu. Atnešiau jam sriubą, bet jisai nevalgė ir liepė valgyti man. Suvalgiau savo ir jo sriubą. Pranešiau gydytojui ir Verenių nulydėjau į ligoninę. Likau vėl vienas, be pažįstamo ir savo krašto žmogaus.

Gruodžio 27-os rytą liko ir mano sriuba — susirgau ir aš tuo viduriavimu. Manęs nebuvo kam nuvesti į ligoninę, tai padėjo gydytojas. Jaunas, gražus ir stiprus ukrainietis. Ligoninėj kritau be sąmonės. Nubudau naktį. Guliu apsirengęs ant lentų — tikriau lovos. Dega maža spingsulė, mažas kambarėlis, einu prie pastatyto medinio kibiro. Einu... Nepriėjęs krentu ant grindų netekęs sąmonės. Kiek gulėjau, nežinau, o kai atgavau sąmonę, buvau kaip iš balos ištrauktas, šlapias, prakaitas upeliais bėga. Kėliaus ir griuvau. Gulėjau ant grindų. Nieko ten daugiau nebuvo, tik aš, žiburėlis ir tamsi naktis.

Ryte atėjo tasai jaunas gydytojas. Paklausė, kaip buvo naktį ir nuskubėjo vaistų. Vaistai amerikoniški, ir gydytojas pasakė, kad jeigu ne jie — liga būtų mirtina.

Ukrainietis gydytojas buvo geras žmogus. Jis irgi kalinys. Prižiūrėjo mane, slaugė, ir aš likau gyvas tik jo dėka. Nusilpau, vos paėjau. Užėjo kartą vakare pas mane gydytojas ir pasakė, kad rytoj mane išsiunčia į ligoninę. Ryte palydėjo iki vartų ir išpėjo: „Tik nesėsk į roges, eik pėsčias. Kaip gali, taip eik — jie tavęs nepaliks. Klausyk, ką pasakiau“.

ATGAL Į KIZMĄ

Naktis. Šaltukas spaudžia! Lyg šaltu vandeniu mane visą perpylė šaltis. O gal ir nebuvo taip šalta, o tik man, ligos pabaigtam. Išleidimo prie vartų ceremonija, ir aš su kitais anapus jų. Už vartų dar šalčiau. Mirtina taigos tyła, paskendusi sniego baltume ir dvelkianti šiaurės žiemos šalčiu. Nuotaika, lyg gyvas žengi į kapus. O gal ir į kapus einame...

Pajudėjome. Nors man ir silpna, nesėdu rogėsna — klausau gydytojo patarimo. Beeidamas apšylu. Vos slenkame tuos septynis kilometrus. Tyła.

Iš 21-os kolonos mus lydi du lagerio vidaus prižiūrėtojai. Sustojam ir atsikvepiam po kelionės. Iš šito lagerio prie mūsų prijungia dar apie dvidešimt žmonių.

Vėl einame. Jau netoli stotis.

MES LIKOME...

Dar kilometras, kitas, ir pasiekėme geležinkelį. Tai buvo Kizmos stotis. Mus sustato išilgai geležinkelio. Nuo jo pusės pučia smarkus vėjas su sniegu tiesiai į veidą. Už trijų žingsnių nieko nematyti, tik sniego lavina ir vėtroš švilpimas eglių šakose...

Atsukom nugaras, vos išsilaikėme rankomis susikibę. Galvoju, palaidos ji mus čia, sustipsim gyvi! Taip tinka iš ligos patalo. Tikra šalčio vonia. Kalenu dantimis ir tyliu. Staiga — smūgis į pečius, ir mūsų virtinė nušoko rtuo bėgių, kas griuvo, kas išsilaikė ant kojų. Pro pat mus nušvokštė garvežys.

Pasirodo, mūsų, 21-os kolonos, gydytojas lydėjo mus iki traukinio. Tai jis ir išgelbėjo nuo mirties, nustumdamas nuo bėgių. O abu mūsų prižiūrėtojai pakliuvo po garvežiu ir žuvo. Vieno rado veltinius ir kepurę, o kito — nieko.

Kai neliko prižiūrėtojų, gydytojas nuvežė ir pridavė 5-os ligoninės valdžiai. Vėl tas kreivas, susuktas enkavedė tardytojas atsirado ligoninėje ir klausinėja, kaip ten atsitiko. Matyt, galvoja, kad būsime juos pastūmę po garvežiu.

5-OJE LIGONINĖJE

Ligoninėje pirmiausia mus nuvedė į pirtį. Ten laukiame, kol suvedžios visus.

Sėdžiu ant grindų, norisi miego, snaudžiu. Priešais mane ant maišo sėdi barzdotas žmogus, apsvilkęs bušlatu. Barzda, veidas atrodo matyti. Bet pradėjo mus kirpti, skusti, aprenginėti baltiniais. Po to pirtis ir išvedžiojo po barakus. Visi išvargę, nekalbūs, alkani. Norisi kuo greičiau prisiglausti prie kokio guolio. Jėgų neturiu. Niekuo nesidomiu. O tas barzdočius vis stovi akyse! Kur aš jį mačiau?

Pirtyje per langelį kinietis pripila milžtuvę (būtent medinę milžtuvę, kaip Dzūkijoje šio šimtmečio pradžioje) užtepa skysto amerikoniško muilo tau ant peties ir prauskis! Daugiau vandens neduoda. Nusiprausiu, apsivelku ligoninės baltiniais, užmeta ant peties bušlatą ir veda į ligoninę. Tuo bušlatu uždengi pliką galvą, tai užpakalis ir pusė pečių tik su baltiniais. Salta. Eiti ne taip arti — geros varsnos.

Mane nuvedė į antrą baraką, parodė lovą, bušlatą ir kojines paėmė. Lieku vienmarškinis, o „palatoje“ tiek šilimos, kiek žiemą daržovių rūsyje. Atsisėdu ant lovos, dairausi. Ties mano lova nedidelis apšalęs langelis. Toliau statinė krosnis. Per vidurį, į kairę pusę nuo įėjimo, ilgi stalai.

Žmonių dar nedaug — nesuvesti. Sėdžiu, drebu. Valgyti, nors jau dvi paros nieko burnoj neturėjęs — nesinori. Liga daro savo. Taip noriu atsigulti, sušilti... Apsisupu antklode nuo savo lovos ir sėdžiu. Taip daro visi atvesti iš pirties. Bet kad ir galvai be jokios uždangos šalta! Antklodė ir ant galvos! Sėdi susitraukę gyvi kupstai ir tyli.

ŽMOGUS SU BARZDA

Atveda vienmarškinius. Ir vakaras atėjo. Šalia manęs parodė lovą tam barzdočiui. Ir paaiškėja — tai mūsų keliauninkas Antanas Poška! Buvau skaitęs jo knygas, kelionių aprašymus. Ir va abu vienmarškiniai sėdime greta. Man net ligotam pasidarė įdomu pamatyti Lietuvos įžymų keliauninką, būti greta jo.

Taip susipažinau su Antanu Poška. Visą 1945—1946 metų žiemą mūsų lovos buvo greta. Jisai čia eilėraščio-liaudies dainos pavyzdžiu sukūrė netrumpą dainą apie tremtinių kelionę nuo Lukiškių iki Šiaurės taigų. Mums keliems ją paskaitė. Daug pasakojo apie savo keliones, ypač po Indiją, taip pat išpūdžių iš Prancūzijos, Švedijos... Kaip Turkijoje jį palaikė anglų šnipu ir ilgai laikė kalėjime. Arba kaip Bulgarijoje kalbėjosi su pažinėjusiais dr. J. Basanavičių. Ir daug ko kito.

Buvo įprasta bendrai melstis, bet A. Poška prie tų maldų neprisidėdavo ir sakydavo „O ką gali jums padėti Šv. Antanas?“ Tikintieji sakydavo, kad Poška užsikrėtęs budizmu. Iš kito barako ateidavo azerbaidžanietis su juo pažaisti šachmatais ir juodu kalbėjosi ano kalba. A. Poška sakėsi, kad moka daugiau nei dvidešimt kalbų. Susirenkame apie jo lovą ir, kai būna geros nuotaikos, A. Poška daug pasakoja apie lankytus kraštus, kaip svečiavosi pas maharadžas, kaip krito nuo Himalajų kalnų, o mums, besiklausantiems, blaškydavo rūpestį.

Einame kartą per ligoninės kiemą su A. Poška į pirtį. Ant jo ir manęs vieni skarmalai. Suplyšusios rankovės lyg varnų sparnai plevėsuoja, vatinės kojinės vos laikosi ant kojų. O aikštelėje ant lentinių skydų daug įvairių šūkių. A. Poška išskėtęs rankas, rankovių skudurai lapatuoja, atsegtas bušlatas kvėščioja, o jisai garsiai, iškilmingai skaito: „*Slava tebe velikaja Rus!*“

1946 metų pavasarį mus išskyrė, o rudenio pabaigoje buvome kartu Velsko lageryje. A. Poškos nesveika dešinė ranka, todėl jo į darbus nevarė.

Berods gruodžio mėnesį mane turėjo iš čia išvežti. Užėjau pas A. Pošką atsisveikinti. Jisai buvo paskirtas senų, negalinčių dirbti žmonių prižiūrėtoju ir nusiskundė man „Tave veža, paleis, o man *osobka* davė dešimt metų. Parašiau į Maskvą ir prašiau, kad duotų man verstį knygas. Laukiu“. Jo balse ir veide buvo liūdesys ir nusiminimas. Išsiskyriau su žmogumi, kuris dar 1929 m. su Matu Šalčiumi išvyko į kelionę po svetimus kraštus.

KITI KAIMYNAI IR KONCERTAI

Antanas Poška gulėjo nuo manęs kairėje pusėje, o dešinėje — Romualdas Dovydaitis, toliau kiti. Gerai įsidėmėjau Jurgį Savicką (jeigu nesuklydau). Tai buvęs žymus Lietuvos veterinaras, knygų autorius ir dėstytojas. O 1941, vokiečių okupacijos metais, Generalinis tarėjas. Už tą ministro postą ir buvo atsidūręs šiaurėje. Jisai čia buvo ramus, tylus, tik klausydavosi kitų. Vėliau mus išskyrė. Kažkas jam su nervais darėsi.

R. Dovydaitis — vargonininkas, baigęs Klaipėdos konservatoriją, dirbęs Ramygalos bažnyčioje. Tai tikras rašytojo Liudo Dovydeno brolis. Už R. Dovydaičio lovos gulėjo

buvęs pasienio policininkas nuo Varėnos. Berods iš Veisėjų vaistininkas Pagojus ir daug kitų lietuvių, kurių pavardes pamiršau.

Artėjo 1946 metai. Stipresni tuoj sudarė chorą. Čia buvo du baigę Klaipėdos konservatoriją ir šiaip vyrų su gerais balsais. Per Naujus 1946 metus jie mūsų palatoje ir kitoje, kur irgi buvo lietuvių, giedojo šventas Kalėdines giesmes, „Lietuva brangi...“ Ją giedant beveik visi, esantys palatoje, ašarojo. Graudino tėvynės ir savųjų netektis.

Šioje ligoninėje, kaip ir visose kolonijose, buvo auklėtojai — *vospitateli*. Čia tas pareigas ėjo moteris sibirietė. Jinai buvo labai patenkinta choru ir net pritardavo giedant šventas giesmes. Ir vis gyrė gražias melodijas. Ji nabagė nežinojo, ką padeda giedoti. „Kokią jūs ten graudžią dainą dainuojat, kad vyrai verkia. Nereikia tokių“, — sakydavo ji. Paskui nepadėjo, kai gavo „pipirų“ iš enkavedė. kažkas išaiškino, kas per dainos, — ir mūsų choras nustojo egzistavęs.

Iš kito ligoninės barako pas mus ateidavo Ločeris. Toks jaunas, išbalęs, aukšto ūgio. Taigi mūsų palatoje buvo suorganizuota kapela, kuri ir kitoms palatoms pagrodavo, lengvino sunkias ir nuobodžias lietuvių dienas. Nors čia tos dienos kaip ir nebuvo. Tik naktis ir naktis. Tamsa ir maža spingsulė. O už sienų poliarinė naktis. Iš čia Ločerį lagerio valdyba pasiėmė į organizuojamą kapelą. Daugiau jo nesutikau.

Mūsų palatoje veiklą organizavo R. Dovydaitis. Pats dainavo ir grojo, kitus kvietė.

ŠILDOMĖS

R. Dovydaitis, varėniškis ir aš sutarėme kartu miegoti. Buvo šalta 1946 metų žiema. Kartais šaltis nukrisdavo iki -50° . Statinė krosnis viena, kartą pakūrenta, mažai šildė palatą. Kenčiame šaltį vienmarškiniai. O langelis ties mano lova užsiklojo šerkšnu per sienos storumą ir neatšilo, kol ten gyvenome. Jį atšildė tik pavasaris. Kartą gydytojas rado Dovydaitį ir keletą kitų prie krosnelės prisiglaudusių, ir bausmė — tris paras nekurti! Šalam. Bet bartis nesibaram ir stovėjusiems prie krosnies nieko neprikišam, kiekvieną gali pastebėti.

Mūsų trijulė suglaudžia dvi lovas ir nutaria kartu miegoti. Trise turime tris antklodes! Susiglaudžiame vienas prie kito, kad tilptumėm po viena antklode visi trys, ja užsiklojame išilgai, o kitom dviem ant šitos skersai. Taip šilčiau. Šilčiau nuo antklodžių ir mūsų kūnų. Bet šilčiausia viduriniam. Kad neskriaustume kraštinių, buvo sutarta: vieną naktį vienas miega vidury, kitą antras, toliau trečias. Taip ir kaitaliojomės kasnakt vis kitas viduryje. Galvos mūsų grynų, be plaukų, joms irgi šalta, tai užsiklodavome ir galvas, prikvėpuojame, šilta. Neužtroškom.

Antklodės senos, sudėvėtos, metmenų siūlai išlinde — mažai šildė. Čiužiniai prikimšti pjuvenų su skiedrom ir kaulais. Tokie ir maži pagalviukai. Tai ir visa ligoninės patalynė. Traukiame iš čiužinių kaulus, pagalius, gelžgalius, kad nespaustų gulint. A. Poška savo čiužiny rado šiaurinio elnio ragą. Ko tuose mūsų čiužiniuose nebuvo! Ant tokių čiužinių begulint, man ir kitiems atsivėrė žaizdotos pragulos.

Kol pavalgome, drebame nuo šalčio. Išvietė ir prausykla barako gale, laukan nereikia eiti. Bet ten — ledas.

Be to, kas rytą mankšta prieš pusryčius. Komandavo armėnas, palatos šeimininkas.

KA VALGĖME LIGONINĖJE

Tamsoje, žinoma, nusiprausę rankas ir veidą ledinėje prausykloje, dar ir po mankštos, sėdame prie stalo: išdalija duoną ir cukrų. Atneša karšto vandens. Išgeriame „kavos“, o duoną suvalgome sausą. Kavą geriame iš medinių dubenėlių. Pietums vėl duonos riekutė, vėl medinis dubenėlis sriubos ir **zapekanka** — kokių nors miltų kvadratinis gabalas. Šaltas. Duonos norma 400 g dienai. Vakarienei vėl dubenėlis sriubos. Bet ir šis maistas, palyginti su Lukiškių, buvo kelis kartus geresnis.

Lagerio ligoninėje buvo du gydytojai: azerbaidžanietis ir rusas. Abu laisvi — ne kaliniai. Azerbaidžanietis mėgo mus surikiuoti vidury barako, atsistoti priešais mus ir kokią valandą aiškinti, kaip duonos davinį suvalgyti, kad geriau ją organizmas pasisavintų. Aiškina rusiškai, o kas nors iš mūsų verčia. Jo ir nekenėme. Rusas rūpinosi tik vaistų išdalijimu. Jam padėdavo Pagojus nuo Veisėjų.

Atnešdavo vakare pašarinių runkelių. Po gabalėlį išdalija sėdintiems ant lovų (tada dalijantis armėnas žino, kad kiekvienas gavo). Nors runkelis ir pašarinis, bet visi privalėjo suvalgyti — vitaminas. Be runkelių, tomis tamsiomis naktimis dar atnešdavo parūgusio miltų skysčio, **drožži**. Tai ruginių miltų raugas su mielėmis. Jį dalijo, kaip ir runkelius, prie lovų. Privalėjome išgerti po puodelį. Runkeliai prasto skonio, o tą raugą mėgau. Jame buvo kietų gabalėlių, juos prarydavau.

Vėliau, kai padėdavau armėnui iš virtuvės atnešti maistą ir **drožži** raugą — daugiau jo negėriau. Virtuvėje stovėjo didelė medinė statinė, iš jos sėmė tą raugą. Tada ir supratau, kas buvo tie kieti daiktai. Visas raugo paviršius nuklotas tarakonų!

NEŠAME MALKAS

Kurių sveikata sustiprėjo, prašė padėti parnešti malkų.

O tos malkos — augantis miškas. Ir ši lagerio ligoninė buvo taigoje. Už apsauginės zonos pelkėta taiga... Čia miškas ne aukštesnis už mūsų trobas. Vien eglės ir eglės...

Vedlys eina pirmas ir įsako neiškrypti iš praminto tako. Sniegas purus, gilus. Miškas tylus. Tik snaigė, nubyrėjusi nuo šakos, virpėdama plazda žemyn į baltą žiemos patalą. Man patiko taigos ramybė, tyla, tų snaigių skraidymas... Būtum čia visą dieną, tai ne barakų prarūgęs oras, ne dulkių debesys.

Tasai žmogus, gal jis ir laisvas buvo, pirmas ėjęs, kerta eglę, nušakoja ir įduoda vienam. Taip ir apdalina po eglę visus atėjusius. Beveik šimtametės eglės — gera kartis! Dėl didelės drėgmės jos čia skursta, neauga. Kartą, norėdamas padėti traukti eglę, nužengiau nuo tako ir smukau į sniegą iki pažastų! Neišsikepurnėjau į pramintą taką. Tik padavęs rankas kitiems,

stovintiems ant tako, išsiritau iš puraus sniego. Vedlys taip nesimaudė. Jis kažkaip mokėjo ir taką praminti, ir neišmukti sniegan.

OPERACIJA ANT VALGYKLOS STALO

Palatoje buvo jaunas lietuvis, kuris iš lovos vos atsikeldavo. Sirgo, nieko nešnekėjo. Iš kokios Lietuvos vietos, jau apmiršau, nes neturėjau popieriaus, kaip ir visi čia esantys. Nebuvo kuo ir ant ko rašyti. Dėl to daugumos pavardės užsimiršo.

Vieną dieną atėjo į mūsų palatą abu gydytojai. Galvoju, kas čia bus? Vienu kartu abu nesirodydavo. Mūsų šeimininkas, armėnas, nūkraustė stalą, kur stovėjo mūsų dubenėliai ir šaukštai. Užkėlė ligonį ant stalo, ir azerbaidžanietis gydytojas pradėjo operuoti. Ligonis beveik tylėjo. Jam perpjovė abiejų šlaunų raumenis, o iš jų ant mūsų stalo tekėjo labai daug pūlių.

Pjūvius užsiuvo, ir ligonį vėl paguldė į lovą. Jis net nesudejavo — guli lyg sveikut sveikutėlis būtų! Po paros, kitos ir jį išnešė iš mūsų palatos. Žinojome, kam ir kur, nors gyvas dar buvo. Daugiau jo nematėm. Matyt, buvo įmestas į duobę, vasarą iškastą, kaip ir kiti mirusieji, kurių kūnais puotavo lapės ir vilkai...

Stalą šiek tiek nuvalė ir ant jo sukrovė mūsų pietus, duoną, nes buvo jau pietų metas. Valgėme, o kur dėsies nevalgęs.

Kai miegojau su R. Dovydaičiu, pastebėjau, kad ant kaklo turi kažką pasikabinęs. Galvojau — medalikėlis, bet ne! Ten buvo mažas maišeliukas. O jame — druska. Naktimis, kai miegame ir nėra šviesos, Dovydaitis eidavo prie vandens kubilų, kur stovėjo prie maisto skirstymo stalo. Ką jis ten darė — nežinau.

Mus dažnai tikrino gydytojas, davė vaistų, daug kam sveikata gerėjo. O Dovydaičiui vaistai nepadėjo, jis vis tino, nors ir gaudavo vaistų nuo tos ligos. Pasirodo, vaistų nevartojo, o nuėjęs prie kubilų, prisigerdavo vandens su druska, kad tinimas laikytųsi. Taip jisai darė, kol kartu miegojome.

Artėjo pavasaris, padvelkdavo šiltesni vėjai, nebe taip šalta ir palatoje. Vėl miegojome kiekvienas savo lovoje. R. Dovydaitis nerimavo, bijojo, kad išsiųs į darbo koloną — lagerį ir teks dirbti. Dovydaitis apie tai man daug kartų sakė, norėjo kuo ilgiau sirgti ir būti ligoninėje. Dėl to druska ir sveikatą ardė, net badauti pradėjo.

Minėjo savo šeimą, mergaites, žmoną, ypač apgailestavo brolių, rašytoją Liudą Dovydėną, pasitraukusį į Vakarus. Ligoninėje jautėme, kad neilgai mus čia laikys. R. Dovydaitis kartą ir sako man:

— Parašiau žmonai, kad atsiųstų savo gražią suknelę. Ją padovanosiu auklėtojais, prašysiu, kad mane laikytų čia. Labai bijau darbo kolonijos — aš nepratęs fiziškai dirbti.

Apie balandį mus suskirstė pagal sveikatą. Aš pakliuvau į OP (*Otdychajuščij punkt*), o R. Dovydaitis, A. Poška, Pajojus ir daug kitų nepateko. Tada juos visus išvedė į kitus ligoninės

barakus, o čia suvedė tuos, iš kurių tikėjosi padaryti darbininkus. Mane armėnas paskyrė savo padėjėju, davė net kuom apsivilkti, ir aš galėjau išeidinėti į lauką, stebėti pavasario gamtą.

... Vasarą, būdamas kitose kolonijose, girdėjau, kad R. Dovydaitis mirė. Ar tai tiesa, nežinau.

MUS PENI

1946 metų balandžio 3-ą aš jau tarp tų lietuvių, kuriuos mūsų barzdotas gydytojas atrinko „atpenėjimui“.

Likau toje pačioje palatoje, o atšėrimui netikusius išvedė į kitą baraką.

Mus, atpenimus, šėrė šitaip: norma košės triguba, nebloga sriuba. Į sriubą dėjo ir amerikoniškų džiovintų mielių, kad mus labiau išpūstų, svorio pridėtų. Tuo rūpinosi barzdotas gydytojas, įvairiausių vaistų ampules į mūsų kūną varydamas. Ir nuo šiltinės, ir nuo maliarijos, ir nuo daugelio kitų ligų skiepus išbandė... Juk gera medžiaga!

Pirtyje prausė vis tas kinietis: ten svėrė, matavo...

Mano svoris, kaip ir kitų dienomis kilo, augo. Išbadėję greitai atsigavome. Apetitas buvo po badavimo, tad ir ėdėme!

PĖSTI Į 21-Ą KOLONIJĄ

Kai atpenėjo mus visus, 1946 metų gegužės 18-ą iš 5-os ligoninės išvarė pėsčius į 21-ą koloniją. Ir čia pavasaris. Tik ne toks kaip mūsų! Balandį kartais pūtė šilti vėjai, aplink baltuoja tirpstantis sniegas, o mes mediniais lagerio keliais vaikštome vienmarškiniai, šilta! Nežinau, kodėl mus šį kartą varė pėsčius, gal dėl polaidžio negalėjo vežti? Man eiti buvo įdomiau: taiga, neregėtos vietos, mediniai keliai...

Nors jau buvo gegužis persirites į antrą pusę, bet taiga tyli. Kaži kodėl ir mūsų sargybiniai nešūkalojo, ėjo mūsų nekomanduodami, gal žinojo, kad šoksi į mišką bėgti — kulka tave pasivys. O jeigu ir pabėgsi, kur dingsi be pastogės, be maisto. Tik kvailas tokiomis sąlygomis gali bandyti bėgti. Vėliau bandė ir lietuviai. Iš Norulių Jezukevičius ir keletas kitų.

Kiek to kelio buvo — nežinau, bet eiti teko ilgai. Pirmą kartą ne per sniegą nuo 1945 metų balandžio einu pėsčias, tik jau ne Subartonių mišku, o Archangelsko balota taiga. Bet įdomu! Nors automatai ir pasiruošę užgesinti gyvybę, kuri panorės, kaip tas baltas šiaurės kiškis, laisvai žengti taiga. O baltasis kiškis sustojo, pažiūrėjo į mūsų koloną ir lėtai nuėjo, kur belapiai serbentynai, avietynai, mėlynojai raizgėsi.

Vakarop pasiekėme 21-os kolonijos vartus. Vėl čia. Ir šaltis perbėga kūnu.

21-OJE KOLONIJOJE

Jau nebuvo joje vokiškų užrašų, visur rusiški. Mes, čia atvaryti, ir sudarėme pagrindinę darbo jėgą. Dar, tiesa, radau Vilką, rodos, Alytaus miškininkų mokyklos buvusį direktorių, ir Savicką. Vilkas gerai atrodė ir gerai apsirengęs buvo, o Savickas nebe tas, koks buvo ligoninėje. Savickas ir Vilkas iš čia dingo — perkėlė kitur. Kartą su Vilku susiginčijau. Geriu iš kibiro vandenį sulankstyta, surūdijusia nuo konservų dėžute, o Vilkas priėjęs:

— Kam geri! Aš iš principo negeriu iš tokio indo!

— Kad gert noriu, tai ir geriu,— atsakau.

Vilkas, matyt, buvo gavęs siuntinį su maistu, tai nevalgė tų supuvusių sūrių žuvų galėjo ir negerti, o mums, savo maisto neturintiems, teko valgyti, ką davė. Tai ir striaubėm žibalu trenkiantį vandenį iš tos skardinės!

Čia vėl miegojome ant nuogų lentų tik su savo rūbais. Vėl menkas maistas ir duonos 400 g — nederbome! Mus komplektuoja į darbo brigadas, pratina prie klimato. Nekas! Po gero šėrimo valgyti labiau norisi. O maistas nuo OP labai skiriasi. Gyvenam. Pavasaris. Saulė pakilo virš taigos aukščiau. Pradžiūvo 21-os kolonos vidus. Tvarkom, šluojame, kasinėjame, draudžiamą zoną perkasam, grėbliais iškutuojam, o už aklinos stačiatvorės vilkiniai šunys pririšti, ir bokšteliuose su automatu nencas, kirgizas ar rusas dairosi.

Suskirstė į brigadas. Mūsų — vien lietuviai, tik brigadininkas rusas. Geriame *chvoj* — pušų spyglių ekstraktą, tai nuo cingos. Lauke kabo šūkliai: „*Pej chvoj — nebudeš boliet cingo!*“ Gydytojas, išsiuntęs mane į ligoninę, tą *chvoj* ir virė. Aš gėriau ir cinga nesirgau, o kiti sirgo. Byrėjo dantys, kūnas margalėjo, slinko plaukai... Po sotesnio OP valgymo neišlaikau bado! Neišlaiko ir kiti. O kol neišėjom už vartų dirbti, duonos 400 g. Ir ta pusiau su vandeniu, sūri. Mus dar vis pratina prie šiaurės.

Atėjo diena, kai išvedė darbams. Tada ir pamačiau kryžių mišką dešinėj pusėj išeinant iš lagerio. Išeidami turėjome susikibti rankomis po penkis, o jie skaičiavo. Taip kiekvieną kartą. Dirbome čia pat, už vartų, tai pietų pareidavome į lagerį ir vis: „*Pervaja, vtoraja, tretja...*“

Susikibusiems reikėjo eiti iki darbo vietos. Ir kiekvieną kartą įspėjimas *Šag na pravo šag na levo, budu streliat bez predupreždem ja* Tokia malda skambėjo mūsų ausyse.

Atvarė prie upelio kur pradėtas pylimas geležinkeliui Daug kastuvų, karučių, lentų Paskirsto kas kam daryti Aš su kitais kastuvais kasiu molį ir į karučius krausiu. Padarei normą, gauni 600 g duonos ir kitą valgį, neįvykdei 300 g duonos Viršijai — gauni visą maisto normą ir priedo dar vieną zapekanką šaltą miltų ar kruopų keturkampį gabalą, apie 200 g, be jokio riebalų. Sriuba virta su pagedusia žuvimi iš statinių, zapekanka — ir viskas. Tai pietūs, o ryte ir vakare vien sriuba. Kartais gaudavome po gabalėlį virtos kotikų mėsos.

Čia dirbdamas jau žolės suvalgydavau, tai medžio šakelę sukramtau Dėl to gal aš ir cinga nesirgau Tą daryti buvo įsakę gydytojai Aš klausiau ir likau sveikas.

Nors jau prasidėjo birželis, bet dar sniego burės praeidavo Miške jokio paukščio garso, tik retas vienodas. *cicyi, cicyi...* ir viskas, miškas tyli, tai ne Dzūkijos, kur kliegia alasu! Medžiai sprogo į galą birželio, o paukščių neatsirado. Neįprasta toji taigos tylą veikia ir skausmu bado širdį, jog esi toli nuo šeimos, nuo įprastos gamtos. Svaidai kastuvu žemę į karučius, lieji prakaitą, kenti badą ir už ką? Ar už tai, kad Tarybų Sąjunga — proletariato valstybė, kuri engia kitatautį, pavertusi vergu.

LAGERĮ RUOŠIA KITIEMS

Vieną dieną į darbą neišleido. Įsakymas su daiktais rinktis prie vartų. Pėsčius varo į Kizmos stotį. Čia suvaro į gyvulinį vagoną, stovintį ant atsarginių bėgių, užrakina ir palieka. O saulė vagoną kepina, žmonių pilna, ankšta. Gerti norisi. Vandens nėra. Ryte suvalgyta sūri žuvis vandens reikalauja. Nei valgyti, nei gerti niekas neduoda. Dūstame ir kepame karštame vagone dvi paras.

Važiuojame! Kalbėjo, kad į mūsų 21-ą koloną atvarė areštuotų frontininkų. O mes atsidūrėme Velsko geležinkelio stotyje. Varo į 13-ą koloną,— nepriima. Žygiuojame į 2-ą koloną. Valgyti negauname. Ir varinėja alkanus.

Tik po trijų dienų buvome įtraukti į sąrašus, pagal kuriuos reikia duoti maistą.

10-e lageryje buvo kažkaip šviesiau. Jis taigos pakraštyje. Čia, netoli, buvo ir laisvų gyventojų trobesių. Matėsi daržai, kuriuose greitai augo, brendo daržovės, šnekėjo, kad tam turi įtakos baltosios naktys. O tų baltųjų naktų ir nematau! Pavargęs, pramiegu.

Bandė lietuviai bėgti iš lagerių. Bet juos pagaudavo, žiauriai sumušdavo ir uždarydavo izoliatoriuje.

Bėglių daugiau niekas nematydavo. O kaip tu iš taigos ištruksi nepastebėtas! Laisvi žmonės net ir patys suimdavo. Už bėglį pūdas (16 kg) miltų! Rusas, senas lagerininkas, pasakojo: „Pabėgau, kur dėsies šlapioje taigoje, valgyti noriu, užėinu trobelėn, tenai davė pavalgyti, šeimininkas išėjo, o vaikai šaukia: *būdet chleba! būdet chleba!* Ne pirmas aš ten buvau, ir ne mane pirmą išdavė, kad vaikai taip džiaugėsi. Šeimininkas, mane pavalgydinęs, iškvietė enkavedė".

Lageriai — tautų mišrainė. Tik gaila, nebuvo negrų ir amerikų indėnų. Vokiečių, lenkų, net ir ispanų turėjome, jau nekalbant apie visas tautas, gyvenusias Tarybų Sąjungoje. Mažiau maišė su kitomis Rusijos tautomis. Enkavedė labai bijojo, kad mes, lietuviai, neužkrėstume fašizmo bacilomis kitų kalinių.

Mus kelis ir nuvedė prie sargybos barako statybos. Nors dirbome naktį, bet jokios šviesos nereikėjo. Dirbau čia kelias naktis, bet tekant saulės nemačiau. Užsispyriau pažiūrėti. Dengėme stogą skiedromis, taigi, buvau aukštai. Kelis kartus vis pastebėdavau, kai saulė jau aukštai šoktelėjusi dangumi! Išvertęs akis stebiu, kada saulė pasirodys, o ji tik op! ir jau dangaus skliaute. Ten saulė pašoka,— ir viskas.

Saulė jau būdavo aukštokai, kai grįždavome iš darbo. Suvalgau, ką duoda, ir susirangau prie kokio pastato, pamiegu. Vakare vėl saulės laidos stebėti išeinu. Naktimis darbas man patiko. Baltąsias naktis stebėjau ir keistus Saulės ir Mėnulio kelius regėjau.

PLYTINĖJ

Nuvarė mus dirbti į plytinę. Čia tik dvi kalinių pamainos — viena dirba dieną, kita naktį. Viena brigada mūsų — lietuvių, kita rusų — frontininkų.

Taip sutvarkyta, kad brigada su brigada nesusitikdavo. Miegojome ant plikų narų, bet jau po stogu! Maistas blogas. Nežinia, kur jį virė — čia atveždavo. Pietus valgėme plytinėje. Brigadai norma — pagaminti 12 000 plytų per pamainą! Tik spėk suktis.

Baisiausia buvo vienuma ir tuštuma. Esi tik darbo jėga, daugiau niekas. Darbas dar nieko, o kai suvaro į tuščią nykią patalpą — atrodo, jog iš proto išeisi! Tokia klaikuma. Ir visų nervai įtempti, neatlaikys, susproginės. Taip ir krentame mes, lietuviai.

Lietuviai įvykdydavome planą, o ar rusai įvykdydavo, nežinojome. Vieną rytą atėję radome į presą įgrūstą geležį. Ją išėmėm, bet plano nepadarėm. Po rusų pamainos presą laužė. Darbas plytinėje sustojo. Mus suvarė barakan. Buvau įmigęs, girdžiu rėkia: „*Vstavaj!*“ Garsiai, žiauriai. Aha! Enkavedė mus kelia! Niekis. Rėkia: „*S veščiami!*“ O pats vidurnaktis. Išrikiavo, suskaičiavo, susikabinome ir einame. O kur? Galvojau aš ir kiti — sušaudys.

Slinkome pro pušynėlius, lėtai, tyliai lyg savo laidotuvių procesijoj. Kur einame, kada šaudys? Išaušo. Likome gyvi ir atsidūrėme prie 50-os kolonos vartų. Kolona *štrafnaja*. Čia suvaro nusikaltėlius. Supratome, kur pakliuvome.

MUS AUKLĖJA

50-oji kolona ant aukštumos netoli Vagos upės, pro ją ėjo ir naujai nutiestas geležinkelis į Vorkutą. Netoli Kotlo miestas. Lageris gražioj vietoj, tik apleistas. Vėl parą nevalgę. Sudarė brigadas. Mes, lietuviai, vėl atskirai. Rytojaus dieną mes darbe, gavome valgyti. Tai buvo 1946 m. liepos pirma.

Atvarė prie Vagos upės tvarkyti krantinės. Tiltas jau yra, geležinis, aukštas. Tvarkome aukštus pylimus.

Po darbo parvedė į lagerį. Vakarinis patikrinimas. Išrikiavo kieme, sustatė, civiliai apsirengę jauni vyrai su lazdomis vaikšto ir, ką nusižiūrėję, tomis lazdomis daužo per galvas. Per kiekvieną patikrinimą. Barake dviejų aukštų narai, plikos lentos. Sukišo mus ankštai, gal kad daugiau prakaito išspaustų iš liesų skeletų! Maistas blogas.

Vieną vakarą pradėjo atidavinėti siuntinius. Juos gavo keliolika lietuvių. Gavusieji siuntinius atsinešė ir, pasidėję po galva, sumigo. Vėlai naktį juos žadina ir siuntinius atima tie, kur dieną mus veda patikrinimui ir muša lazdomis. Iš visų lietuvių atėmė siuntinius Net

neparagavo. Aš neturėjau siuntinio ir laimingas buvau, nes tie, kurie ginčijosi, dar ir lazdu gavo.

Kai lageryje plėšikaudavo, mušdavo, generolo nebuvo, o prie darbų — kasdien. Stovi ant aukšto kranto ir stebi dirbančius, irgi su lazda. Upės krantas aukštas, smėlėtas, karučiais reikėjo privežti akmenis prie pat upės. Kartą mūsų brigados jaunas lietuvis neišlaikė karučių su akmenimis ir bėgo paskum. Neapvirto. O generolas matė. Pasišaukė mūsų brigadininką, liepė užsirašyti pavardę ir įsakė duoti papildomo maisto už stachanovietišką darbą. Juokėsi jaunuolis, tapęs spartuoliu.

Kartą grįžus iš darbo pakilo temperatūra. Vos laikiausi, bet patikrinimą atstovėjau. Pasibaigus pargriuvau, ir kiti mane įvedė barakan. Felčeris pamatavo temperatūrą ir paguldė ant atskirų narų. Taip išgulėjau tris paras. Pasveikau. Vieną rytą manęs ir kelių kitų lietuvių neišleido iš zonos. Žinojau, ar tardys, ar išveš kur nors. Taip ir buvo, sunkvežimiu mus išvežė į Velsko kalėjimą.

VELSKO KALĖJIME

1946 metų liepos 22-ą aš jau Velsko kalėjime. Bendra kamera ir mūs, lietuvių, čia septynetas. Kalėjimas medinis, žemas. Gulime ant narų, kalbamės. Nereikia su akmenų karučiais skristi nuo kranto prie Vagos upės. Nereikia, bet čia duonos tik 400 g! Kalėjimo norma.

Gulėti nedraudžia ir dieną. Kas miega, kas kalbasi. Šviesos jokios, bet kad jos ir nereikia, juk naktys šviesios, o pats vasaros vidurys. Ilsimės, bet kad skrandžiui per mažą darbo! Pripratintas ir skrandis prie visokių sąlygų — sakome, tegu pasiils, paatostogauja. O senelis, prižiūrėtojas, atidaro durų langelį, įkiša mažą iš buteliuko padarytą degančią lemputę, palaiko ir vėl uždaro langelį. Nesupratome, ką jis daro. Pasirodo, jis taip patarnavo rūkantiems. Mūsų kamera neturėjo tabako ir nerūkė.

Naktis. Baltoji naktis. Nemiegu, guliu ir matau kameros kampe, palubėje, moterį. Apsigobusi galvą kaip senos moterys, visa baltai apsirengusi. Ir girdžiu jos balsą: „Vladai, laikykis taip, ir viskas bus gerai“. Ir dingo iš kampo baltoji moteris. Nei aš jos bijojau, nei nustebau, rodos, ir reikėjo pamatyti. Ir po šiai dienai aš tikiu, kad tikrai ją mačiau, kad tai ne vaizduotės padarinys.

Liepos 23-ią iškvietė tardyti. Tardytojas rusas, civiliai apsirengęs, o vertėjas žydas, enkavedė karininko rūbais. Kai atėjau, enkavedistas lietuviškai paklausė, iš kokios vietos būsiu. Atsakiau, kad nuo Merkinės. O jis: „Aš iš Daugų“. Draugiškai pakalbėjom apie pažįstamus žydus. Papasakojau jam, kokie žydai Merkinėje sušaudyti, katrie išvežti 1941 metais. Gana ilgai kalbėjomės, o tardytojas tylėjo, kantriai laukė, kada pabaigsime ir pagaliau pasakė: „Pakaks“. O vertėjas sako: „Savo krašto žmogų sutikau, klausinėju apie savus“.

Tardytojas elgėsi gan švelniai. Rašė viską, kaip aš aiškinau.

Gal žydas iš Daugų būtų dar ko klausinėjęs, bet tarnyba yra tarnyba, ir turėjome skirtis. Mane vėl nuvedė į Velsko kalėjimą, į tą pačią kamerą, kur naktį mačiau baltą moterį..

VELSKO LAGERYJE

Čia pat, prie Velsko, buvo lageris Nr. 13. Į jį liepos 24-ą mane ir atvežė. Šį lagerį siekė Velsko miesto trobelės, netoli buvo ir Velsko geležinkelio stotis.

Kalėjime gavau 400 g duonos, valgyti norisi, bet čia gausiu tik rytoj. Tokia tvarka. Kol tau neišrašė davinio — gali badu dvėsti. Palauksi, neims galas! Šioje kolonoje dirbau iki 1946 metų gruodžio pabaigos.

Radau čia pažįstamų: Petrą Kilmaną iš Pieriškių kaimo, Kudarauską iš Vertelkų. Be to, vėl sutikau Antaną Pošką, kunigą Kiškį ir vaistininką Pagojų. A. Poška kalbėjo, bendravo, o kunigas Kiškis ir vaistininkas Pagojus net nepažino. Abu pasipuošę, į darbą neina, ponauja. Siuntinių

A. Poškai nebuvo kam siųsti, tai badavo, virėsi visokias žoles katiliuke ir valgė. Jis vilkėjo lagerio aprangą ir valgė lagerio vidaus maistą. Darė dėžutes ir pardavinėjo laisviems, o už tai nusipirkdavo duonos. O broliai lietuviai, inteligentai, nerėmė nesveiko savo tautiečio. Vaistininkas ir kunigas, būdami sotūs, flirtavo su inteligentiška lietuve.

BLAKIŲ KARALYSTĖJE

Visur lageriuose tų blakių pilna, o Velsko lagerio 13-oje kolonijoje daugiausia! Išėjo taip, kad turėjau gulėti po narais, ant grindų. Vos ne vos po jais palendi: narai dviaukščiai, tai pirmieji žemai, išliauži su rūbais nenusirengęs ir miegi. Šiame lageryje buvo daugiau kalinių negu patalpų, dėl to ir ankštoka. Bet ten, kur gulėjo kunigas Kiškis ir vaistininkas Pagojus, virš jų nebuvo antro aukšto narų.

Palindau po narais, o ten visos lentos raudonuoja nuo susispietusių blakių. Galvoju, išsiurbs mano visą kraują — tokia jų galybė. Žiūriu į jas ir šnabždu: „Nesiurbkit mano kraujo, ir aš jūs nemušiu“. Susitarimas galiojo — jos manęs nekandžiojo, o aš jų netraiškiau. Su blakėmis susitaikiau, ir kol čia nakvodavau — nė viena neįkando, nors ir šliaužiojo po visą. Ar susitarimas galiojo, ar gal mano kraujas netiko?

Buvo ir kitokių parazitų, nes į pirtį retai vedė, o daug kur pirčių ir visai nebuvo. Buvome su tais baltiniais, kuriuos turėjom dar iš namų. Jų niekas neskalbė, nes nebuvo kur ir kuom. 13 lageryje buvo ir pirtis, tai baigiantis vasarai nusiprausėme.

Šitame lageryje taip naikino parazitus. Kai sumiegame, ateina keli vyrai su maišu dusto. Kiekvieną iki pilkumo apipila dustu, dar gerą saują už apykaklės ant nuogo kūno užžeria. Paskum visoj patalpoj pridulkina tiek, kad pasidaro prieblanda. Dusto debesyje kvėpuojame ir miegame. Taip mus nuo parazitų saugojo. Ir mūsų sveikatą.

IR TAIP MIEGOJAU

Sugrįžęs iš darbo jau neradau savo vietos po narais. Užimta. Vis atveža, o barakas vienas, neištempsi jo. Visus grūdo vienan. Be to, vasara, karšta, tvanku... Pradėjo statyti naują baraką žiemai, o dabar šilta, neims galas, pakentėsite. Ir kentėme. Radęs užimtą vietą ir po narais, išėjau laukan, apsidairiau ir nuošalesnėj vietoj atsiguliau. Oras geresnis ir nors tų blakių nematai. Lauko žemė ne kietesnė už barako grindis. Taip ir miegu po darbo dienos.

Archangelsko srityje irgi kartais palyja, o kai kada ir gausiai. Jeigu kalinys dirba, tai ar lietūs, ar perkūnija, turi būti savo vietoje ir dirbti. Permerkia lietūs, parveda iš darbo, pavakarienauji ir guli šlapias, su tais pačiais rūbais, bet jau ieškai kokio lentgalio, pasitiesi ant žemės, atsiguli ir miegi. Jeigu nelyja, rūbai išdžiūsta, o jeigu lyja, tegul — vis tiek šlapias.

Vasarą šalta nebuvo, bet atėjo ruduo, vėsesni orai, ir šalta pasidarė. Dažnesni lietūs merkia. Statė naują baraką. Buvo jau su stogu. Ėjau ten nakvoti. Kai išmūrino krosnį ir ją pakurdavo — susispietė visi tokie, kaip aš, kaliniai bepastogiai.

Tik 1946 metų spalio mėnesį tame naujame barake mus apgyvendino.

KĄ DARĖME

Šioje kolonoje buvo sudaryta lietuvių brigada ir brigadininku buvo lietuvis Vladas Butrimas iš Ignalinos, geležinkelietis. Jo brigadoje dirbau iki rudens. Neblogas žmogus buvo ir savo darbą gerai išmanė. Mūsų brigadą gerai vertino. Su juo visą laiką dirbome prie geležinkelio. Viską tampėme savo raumenimis, jokios technikos. Bėgiai sunkūs, sukimbame rankomis ir nešame. Pagal Butrimo komandą turime bėgti mesti. Žiūrėk, katras nespėjo atgniaužti pirštų nuo metamo bėgio, ir nėra piršto galo su nagu. Ne vienam taip buvo

Kai grįždavome iš darbo, jauni vyrai užtraukdavo lietuvišką dainą. Sargyba nieko nesakė.

Ne visada būdavo noras dainuoti. Eidavo mūsų brigada tylėdama. Sargybos vyresnysis ir prašo:

— *Litovcy spojte.*

Vėliau sargybiniai pasakė, kad miesto gyventojai nori paklausyti lietuviškų dainų.

Kartą 13-o lagerio pirtyje A. Poška šnekėjo, kad mūsų buvimą šiuose lageriuose aprašysime. Vl. Butrimas sako: „Ir aš aprašysiu“ A. Poška atkirto:

— Aprašyti gali kiekvienas, o kad tą aprašymą skaitytų, tai ne visi gali parašyti.

O lietuviška daina V. Butrimo brigadoje skambėjo...

Keletą kartų rudenį gavome žalių pašarinių runkelių Stovi su runkeliais vagonas, jame žmogus. Prašome Tas nusviedžia mūsų pusėn runkelį. O mes sukajome ir pasidalijome. Skanus! Vis daržovė Kasdien pro čia pravažiuodavo keleivinis traukinys Kotlas— Leningradas ir niekas nieko mums neišmetė.

KARO TROFĖJAI

Kažkiek laiko mane ir kitus iš 13-o lagerio sunkvežimiu vežiojo į karo trofėjų — geležų sandėlį.

Ir ko ten nebuvo! Nuo didžiausio iki mažiausio skersmens vamzdžių, visokiausių sijų, ir viskas nauja, nevartota Geras, naujas metalas. Supratome, kad viskas bus iš Vokietijos. Trofėjus vežė toli į šiaurę, kad svetimšalio akis nepastebėtų. Iki čia kokius 15—20 kilometrų ėjo geležinkelio atšaka nuo Velsko

Mes pravažiuodavome sodybas Prie jų storos ievos, jokių kitų medžių. Nuo sodybų, kloneje, kiek akis užmato žaliavo pieva. Jos viduryje — balta cerkve Daugiau nieko. Pievos pakraščiuose miškai Kartą atėjo moterų būrys su dalgėmis, įbrido į pievos vidurį ir šienauja ratu iš vidurio pievos, pradalgiai be pabaigos

ŽMOGŽUDYS — BRIGADININKAS

1946 metų rudenį mūsų brigadininką VI. Butrimą išvežė. Mane ir daug kitų lietuvių paskyrė į **blatniako** brigadą. Tai amžinas kalinys — žmogžudys. Šnekėjo, kad daug kalinių užmušęs ir už tai jam priteista kalėti tiek, jog jam amžiaus nepakaks.

Mūsų brigadą nuvedė į naują baraką. Buvo šilta, guli ant narų nusirengęs. Vakaraus džiovino rūbus, avalynę. Ryte gaudavome sausų, šiltus. Buitis pagerėjo. Čia dar nebuvo blakių ir kitų parazitų — nespėjo užsiveisti. Tais metais spalio 10-ą iškrito sniegas.

Brigadininkas pasistatė lovą atskirai. Lova su gera patalyne, prie lovos — staliukas. Čia jam kiekvieną kartą atnešdavo maistą ir padėdavo ant stalo. Lėkštėse. Ir maistas pagal užsakymą. Maistą atnešdavo virtuvėje dirbanti rusė Katia. Ji nešė gerą maistą mūsų sąskaita, naktimis ateidavo į lovą, bet prižiūrėtojas išvydavo.

Darbe kirtome išalusios žemės gabalus, nusilpę nuo darbų ir blogo maisto. O tasai žmogžudys stovi ir stebi. Mes trise, aš ir dar du jauni lietuviai. Atėjo prie mūsų brigadininkas ir sako: „Ar nemokate geriau dirbti!“ Ir išsirengęs kad skuba, kad skuba ir mums taip liepia. Skubame, paskutinis prakaitas liejasi, jėgos silpsta, o žmogžudžiui reikia aukos, įsiutęs. Ir jau kastuvu ne žemę laužo, o vieną iš mūsų daužo, sulaužė ant jo kastuvą, dar kojomis suspardė... Tas atsigulė ligoninėn, o aš su kitu tris paras gavome tik po pusę maisto normos.

AR PRIIMS JĄ VYRAS?

Už Velsko geležinkelio stoties daužome išalusią žemę, o ji nepasiduoda nei kūjui, nei kastuvui, nors dantimis graužk. Normos nevykdysi — duonos pusę paikės tegausi. Ir kali, verti šiaurės Rusijos žemę, o ji kaip betonas, arba kaip enkavedisto širdis.

Vasarą kastuvą į žemę spaudžiau iš Lietuvos atsivežtomis klumpėmis. Buvo geriau. O dabar apavė tūbais, padas minkštas. Klumpes tas mano pavogė, beveik kaimynas, jaunas dzūkas, ir pardavė Velsko gyventojams.

Galynėjamės su moliu, prakaituojame, vykdome normą. Tolėliau, už kokių dešimties metrų — krūvos žmonių išmatų. Ateina jauna latvaitė, apsirengusi kaip ir vyrai: bušlatas, vatinės kelnės, tūbai, žieminė kepurė. Vienodai rengė ir moteris, ir vyrus.

— Ar mane vyras priims, kai sugrįšiu?

Kas moteriai atsakyti. Sakau, kad turėtų priimti, jeigu protingas bus. Pasiguodė, kad su vyru likęs keturių metų sūnelis, pasiilgusi jų.

Ji, lyg slogią mintį nusimetusi, šyptelėjo ir veidas pašviesėjo. Nuėjo. Bet turėjo šalia tūpti gamtos reikalui. Ar jai smagu buvo?

PRIŽIŪRĖTOJO ŽMONA VERKĖ

Vienas 13-o lagerio prižiūrėtojas pasiėmė mus keturis trobelę patvarkyti. Vieni dengėme stogą skiedromis, kiti balanomis kalėme sienas, tinkavome. Smagiau dirbti, kai nematai sargybinių su automatais. Trobelytė kaip dzūko pirtelė.

Šeimininkas pasako, ką daryti, ir vėl eina lagerin, tarnybon. Dirbame vieni. Vienas iš mūsų nešiojo iš slėnio vandenį. Kartą laukiam laukiam ir nesulaukiam. Gal pabėgo? Nerimsta šeimininkė. Mes ir patys nerimstame, nejaugi pagyvenęs neteistas žmogus bandys bėgti? Pasirodo, kaimynas, to paties lagerio prižiūrėtojas, norėdamas įskusti, vandens nešėją nuvarė lagerin.

Mums pietums jauna šeimininkė pašutino nemažą puodą bulvių. Ot šveitėme! Tos bulvės mums buvo nepaprastas skanėstas. Kartą, susėdę apie stalą, bulves valgome, o šeimininkė, ant lovos sėdėdama su penkerių metų berniuku šneka:

— Jūs ten nors duonos gaunate šešis šimtus gramų, o aš su vaiku — po keturis šimtus. Vaikas ją ir suvalgo, argi neduos, kai prašo. Mums jos dažnai nelieka... — ir stambios ašaros kaip lietus krito ant kelių.

KIBIRĄ SRIUBOS DVIESE

13-oje kolonoje rudeniop jau buvo daug lietuvių *dochodiagų*. Bariau ir aš tokius, draudžiau, nes žinojau, kad atliekų rankiojimas ir jų valgymas, tai lėtas savęs žudymas.

Dochodiagos iš lagerio dingdavo — išveždavo, bet ar juos gydė, ar kur nusibaigdavo, neaišku. Kam „šeimininkui“ tokia gyvybė, kuri tik ėda, o naudos neduoda.

Kur radę skardinę, surūdijusi ji ar ne, tuoj pritaiso vielos lankelį ir, prisirankioję žuvų kaulų, lupenų, parovę žolių, verda. Už virtuvės susikuria ugnį, o kai lagerio viduj statė, malkų netrūko. Ir laužų kūrenti nedraudė.

Aš laikiausi. Nors alkis spaudė, jėgos vis silpo. Neieškojau atliekų... Taip darė lietuviai, kurie negaudavo siuntinių ir jau Lietuvos kalėjimuose buvo išsekę. Aš nors iš Lukiškių išvažiavau vos kojas pavilkdamas, atsigavau OP.

Vienas lietuvis, matau, nešasi pilną kibirą sriubos. Kai jos lieka virtuvėje, už kokį nors darbelį atiduoda. Taip ir jis jos gavęs. Pakvietė mane valgyti. Pasistatę kibirą ant žemės šaukštais sriebame. Ir 12-os litrų kibirą sriubos dviese kaipmat išvalgėme! O juk jau buvome po vakarienės. Ir kaip mudviejų skrandžiai nesprogo? Jeigu būtų dar buvę ko valgyti, būtume dar valgę.

Kai žmogus išbadėjęs, jisai valgymo ribos neturi. Aš irgi jau buvau priėjęs prie to, kad galėjau į savo skrandį supilti kibirą sriubos ir vis valgyti norisi.

VĖL KELIONĖN

1946 metų gruodžio 2-ą pajudino. Apiformino naujon kelionėn, o kur, vienas Dievas težino! Bet, galvoju, ištruksiu iš žmogžudžių rankų. Kol visus, ruošiamus išvežti, atrinko, praėjo beveik savaitė. Užėjau pas Antaną Pošką atsisveikinti, pašnekėjom ir išsiskyrėm. Palieku patį žmoniškiausią lagerį. Gruodį čia atvykau — gruodį ir išvykstu. Vieneri metai prabėgo Archangelsko srity, kur, anot seno kalinio, **zakon** — **taiga**.

Gruodžio 7-ą, kol skaičiavo, tikrino, ir diena praėjo.

Sutemo. Sulipome į vagoną. Vienoje ir kitoje vagono pusėje dvigubi nariai. Viduryje iš lentų siauras kaminėlis — tualetas. Vienoj pusėj moterys, kitoj — vyrai.

Sulindome. Tamsu. Sėdime ant narų. O kai išsitiesėm numigti, ankšta, negulsi vienas ant kito. Likau be vietos. Dar yra tuščia vieta po nariais, ant vagono grindų. Ir ten gerai. Į vagoną suvarė ir daug blatniakų, tie įsitaisė antrame narų aukšte. Išsikvietė iš moterų pusės Šurą. O lietuviai — moterys, vyrai tyli.

Nors buvo žiema, bet nei krosnies buvo, nei malkų davė. Velsko stotyje prastovėjome parą. Valgyti vėl 400 g duonos ir supuvusi žuvis, vandens — kartą per parą. Ir tai tiek, kad visiems po gurkšnį neužteko, vanduo su ledų gabalais. Ir vandens, ir maisto mums, lietuviams, davė tiek, kiek nuo blatnųjų liko.

Iš žiauraus brigadininko ištrūkau, bet kur važiuoju — nežinau. Važiuavome per naują tiltą — supratome, toliau į šiaurę.

LEDAS IŠ ŠLAPIMO

Kai vežė iš Vilniaus į Rusiją, vagonuose buvo geležinės krosnelės, o čia, šiaurėje — nėra. Nors žmonių buvo per keturiasdešimtį, bet jie išsekusiais kūnais neapšildė vagono. Buvo šalta, tamsu, nes dienos trumputės, o dvidešimt valandų naktis.

Tiek žmonių! Išvietė greit užšalo. Šlapimas paplūdo po visas vagono grindis, užšalo ir ledu padengė. Išmatos prie pat lentų šalo ir neskydo. Ne tik naktį, bet ir dieną priverčia žmogų eiti laukan. Moterys buvo gudresnės ir sumanesnės — dvi su paklode pridengdavo nuo vyrų.

Kam neteko vietos ant narų, sėdėjome ir miegojome ant to šlapimo ledo. Neblogas guolis. Šlapi nebuvome — viskas akimirka pavirsdavo ledu. Susiraitai po naraais ant tų ledų, galvą ant rankos, ir miegi lyg pūkų patale! Ir plius mažas gabalėlis duonos, supuvusios žuvies galva, nes jos vidurį suėdė dalintojai, vandens per parą nė lašo.

Nemokama ekskursija po broliškas respublikas...

ATVAŽIAVOM — ISKRAUSTO

Dar tamsoje blatniakus išlaipino. Vidurdienį ir moteris. O mes, lietuviai vyrai, dar vagone. Vagonas stovi atkabintas, priešais matyti lageris, vielomis aptvertas, ir sniego lyguma. Tai 1946 metų gruodžio 11-a, saulėta tundros diena, rami, be vėjo. Beveik savaitės kelionė, alkanam ir be šilumos išsunkė paskutinę sveikatą ir jau norėjau užšalti amžinai.

Erdvu vagone. Nuėjau į moterų pusę, užlipau ant narų ir atsiguliau. Išsitiesiau ir guliu. Vagone be žmonių dar šalčiau. Silpna ir šalta. Noriu mirti. Manau, nekrutėsiu ir užšalsiu. Jau ir nešalta, taip gera gulėti, malonu... Rodosi, aš jau kitur, malonus jausmas, o šalčio ir alkio nėra!

Kaip kiti vyrai jautėsi, nemačiau. Šalia manęs nė vieno nebuvo. Jie vyrų pusėje gulėjo. Tyla. Gal kiekvienas galynėjosi su savo giltine, o ne laukė jos kaip aš. Atsklendė vagono duris ir įsakė išlipti. Išsirangiau, nuvarė mus prie lagerio vartų, stoviu ir drebu, pasidarė šalta. Suleido vidun. Nuvedė kluban, o ten nei krosnies, nei šilimos, tik kad po stogu.

Stovime lietuvių būrelis, galvojame, kaip prabūti tą ilgą naktį? Prineša šiaudų, pakloja ant grindų, sako, nesušalsite, pernakvosite. Drebulys krečia. Bet nėra kas daryti, reikia lįsti į šiaudus, bet kad ir tų šiaudų tik sluoksnis, po jais nepalįsi.

Užmigau. O mirti jau nenorėjau. Nežinau, kiek ten miegota, bet girdžiu — mus kelia. Prikėlė ir nuvedė į baraką, ten buvo šiek tiek pakūrenta, o man atrodė, kad per daug šilta. Kažkas mūsų pasigailėjo, ir parūpino šiltą patalpą. Man atrodo, kad tai buvo lagerio jaunas gydytojas, kuris matė, kad mes tame klube galime amžinai užšalti.

KOMIJOS ATSR

Prašvitus dienai sužinojau, kad esu Komijos Autonominėje Respublikoje, Kniaž Pogoste, 2-je kolonijoje. Aplink sniego lygumos ir balta balta. Tik lagerių stulpai, spygliuota viela ir sargybų bokšteliai. Sveikus vyrus išvesdavo darban, o aš ir kiti dochodiagos likdavome lagerio viduj.

Šis lageris nuo 1-o buvo atitvertas tik spygliuota tvora. Pirmame lageryje buvo ir ligoninė. Tenai buvo ir nedaug moterų. Vėliau sužinojome, kad ten yra lagerių valdybos darbuotojai kaliniai.

Gruodžio dienos trumpos, tai pusryčius valgo anksti, dar tamsoj. O mano lietuviai dochodiagos rytais vis dingsta. Pasekiau ir sužinojau, kad tvoroje pasidarė plyšį ir per jį nueina į pirmą lagerį tuo metu, kai ten pusryčiauja. Vaikšto apie stalus, čiumpa išvalgytą dubenėlį, užsiverčia ir išgeria likusį skystį. Tokių apie stalus slampinėjančių jau buvo ir Velsko 13-oje kolonoje.

O čia, Komijoje, jau ir man parūpo į 1-o lagerio valgyklą dubenėlių laižyti. Nusilpau. Kai žmogus nusilpsta, neturi susilaikymo, gėdos, jo viskas sukaupta į valgį... Iš 2-o lagerio visi tokie kas rytą lindome per tvorą į valgyklą maisto likučių. Stovi prie stalo ir lauki, kol išvalgys, tada katras nučiumpa, to laimė. Ir kiek ten prisilaižai! Tokius lageryuose vadino *šakalais*.

Pasidariau šakalu, ėjau apie stalus ir laižiau bliūdus. Tokiu mane padarė anas brigadininkas žmogžudys ir ši kelionė.

PRAVIRKDŽIAU LENKĄ

Taip besistumdant apie stalus 1-e lageryje, kartą viena sena kinietė paliko pusę sriubos ir pastūmusi link manęs, galva parodė, kad imčiau. Nudžiugau, suvalgiau. O ji pažiūrėjo į mane ir išėjo. Gerą širdį turėjo kinietė, kiti to nedarė. Ir ji neprivalgiusi išėjo į darbą. Daugiau kinų čia neteko matyti, gal jų ir nebuvo. Lenkų tai buvo daug.

Už valgyklos suversta didelė virtuvės atliekų krūva. Nuėjau ir aš ten kapstyti. Pasidariau iš skardinėlės katiliuką ir prisidėjau į jį žuvų kaulų, dar neaišku ko, parsinešiau, išsiviriau ir suvalgiau. Valgyti noriu — sriuba nepasotino. O pats apie save galvoju — ką aš darau, juk tai lėta mirtis, sau duobę kasu... Ar seniai kitus nuo šito gyniau? Dabar pats toks tapau.

Galvojau, galvojau ir kitos išeities neradau, kaip gulti ligoninėn. Įsidrašinau ir nuėjau ambulatorijon. Tenai jaunas gydytojas, labai panašus į tą, kur mane pernai per Kalėdas gydė. Atvirai pasakiau, kad dar nenoriu mirti, reikia gyventi, o čia neliksiu — nusimarinsiu. Gydytojas iš klausė, mano sumanymui pritarė ir liepė palaukti, kai ligoninėje atsiras vieta, nuves.

Daugiau žuvų kaulų nebeverdu, laikausi ir laikiu, kada iškvies į ligoninę. O valgyklon vaikštau, dubenėlius laižau, bet kinietės daugiau neužtinku. Niekas dochodiagai sriubos nepasiūlo.

1946 metų pirma Kalėdų diena. Atsikėliau ir nuėjau į valgyklą. Randu lenką bevalgantį. Užkalbinu lenkiškai, paminiu, kokia nūnai diena, primenu, kad mūsų šeimos toli, vienos... Tyčia graudinu. Galvoju, susigraudins ir paliks maisto. Taip ir buvo. Lenkas apsiverkė ir man pastūmėjo košės dubenėlį, dar jo neragautą. Aš jį ir graudinau, kad nevalgytų. Kur nusirita išbadėjęs žmogus...

LIGONINĖJE

Parėjau suvalgęs lenko košę, sėdžiu barake, galvoju, bus ir man galas, jeigu ieškosiu maisto atliekų krūvose... Kaip susilaikyti? Ar gali pasitikėti valia? Bet kad prieš badą ir valia kartais bejėgė!

Barake nyku, sveiki dirba, o aš vienas. Kalėdos. Mintimis tėviškėje, namuose, nebėr žinios, ar jie sveiki, gyvi... Įeina mūsų gydytojas, ragina greičiau ligoninėn, yra laisva vieta. Nudžiugau, bušlatą ant pečių, kepurę ant galvos, daugiau nieko neturėjau.

Per tą patį spygliuotos vielos plyšį ir nuvedė. Paguldė. Mažytis kambarėlis, vos trys lovos telpa. Pagal duris guli rusas, palei sieną estas ir aš po langu. Rusas užkalbino, bet aš nenoriu su juo šnekėti, o estas, jaunas vyriokas, tyli. Nekalbinu ir aš jo. Tegu tyli. Taip ir gulime kiekvienas tylėdami. Estas neblogai atrodo, o rusas, kaip ir aš, oda ir kaulai. Savo riebalus ir raumenis patys suėdėme.

Sutemo. Atėjo ilgoji Kalėdų naktis. Valgyti nedavė — neapiformintas. Valgyklon nėra kaip nubėgti laižyti dubenėlių. Guliu, žinau, rytoj gausiu geresnį maistą. Tai viltis, išsigelbėjimas iš ilgos mirties; čia vėl šilima, geresnis maistas, gydytojai, vaistai. Tikslas pasiektas, iš dochodiagų ištrūkau. Man sekasi.

Prašvito antra Kalėdų diena. Estas skaito žurnalą, rusas guli, ir aš guliu, neramu... Paprašiau estą žurnalo, davė, anei žodžio nesuprantu, gražinu. Apėmė nesuprantamas jausmas, neviltis, ilgesys... Bijau — išprotėsiu, tokia būseną, kad norėjau šaukti, bėgti... Bet galas neėmė!

Vieną dieną atėjo ligoninės gydytojas manęs apžiūrėti. Rusiškai klausė pavardės, pasakiau, o toliau klausinėja lietuviškai. Pasirodo, gydytojas Vladas Šimkūnas irgi kalinys. Klausė, iš kokios vietos, pasakiau, kad nuo Alytaus, o V. Šimkūnas:

— Alytaus ligoninėje ir aš dirbau.

Pasiskundžiau jam, kad čia nuobodu. Gydytojas V. Šimkūnas nuramino:

— Pabūk čia, o kai atsiras laisva lova, tave paimsiu į bendrą palatą. Ten yra lietuvių, bus linksmiau, galėsite kalbėtis.

Ne tik nuotaika, bet ir sveikata, atrodo, iškart pagerėjo! Savas daktaras tolimoj tundroj! Laukiu, kada perves į didesnę palatą. Neilgai laukiau. Perkėlė. Čia yra ir keliolika lietuvių. O visi ligoniai — nusilpėliai, nualinti darbų, sunkių sąlygų ir bado. Man pasirodė, jog aš iš peklos pakliuvau į dangų! Čia paklota lova, geresnis maistas, gera šviesa, vaistai...

Visa tai teikė vilties, jog savo kaulų ir odos gal nepaliksiu tundros žvėrimis, nes raumenų jau nebeliko. Bendroje palatoje gulėjo lietuviai iš Panevėžio. Visi lietuviai, likę be raumenų, čia šildė savo kaulus.

RAGINA VAŽIUOT LIETUVON

Šioje palatoje sutikau ir 1947-us. Jau antrus Rusijos šiaurėje. Džiaugiuos, kad pakliuvau ligoninėn.

Argi žmogus ramiai pabūsi! Po Naujų metų rusiškas medicinos personalas pradėjo mus, lietuvius, kalbinti, kad važiuotumėm Lietuvon. Panevėžietis griežtai atsisakė, jog be pavasario iš čia nepajudės. O tos gydytojos — rusės — vis mums kala į galvas: važiuokit ir važiuokit. Tenai ir klimatas kitas, ir tarp savų būsite, ir namai, namiškiai arčiau, galės jums maisto pristatyti... Tai ne čia — šiaurė.

Liaudies patarlė sako, kad lašas po lašo ir akmenį pratašo, taip ir čia. Susidarė grupė norinčių važiuoti, susigundžiau ir aš. Ir tamsų šaltą sausio 10-os rytą gauname lagerinius aprangalus. Velkamės ir dar tamsoje sugrūda mus į vagoną kaliniams vežti. Į mūsų skyrių prigrūda blatniakų. Taip visuomet kelionėje darydavo.

Zekų vagonai dar sunkesni kaliniui negu gyvuliniai. Labai ankšti. Juose tiek prigrūsta žmonių, kad ir sėdėti sunku, apie gulimą nėra nė kalbos. Juose žmogus ant žmogaus. O vagys — blatniakai apkrausto kišenes ir geresnį rūbą atima, pinigus. Bet tada tų pinigų mes patys nematėme. Tą žinojo vagys, bet ir man pakeitė kepurę ant galvos: taip staiga, jog nepajutau.

Tokiuose vagonuose per parą tik vieną kartą išleidžia į tualetą. O kuo silpnesnis organizmas, tuo dažniau reikia eiti, tada kaliniai šlapinasi į savo skudurus, drabužius. Nieko kvapas! Duonos gabaliukas, o vandens ne visada. Važiuojame...

KIROVO PERSIUNTIMO PUNKTE

Neilgai važiavome, bet jau ištrukome iš poliarinių naktų. Čia kiekvieniame žingsny lydi enkavedistai su šunimis, ir kaskart ta pati rusiška „malda“: „*Šag na pravo, šag na levo*“. Ir jeigu tau sutriktų galvojimas, žengtum kiek į šalį, kristum kulų suvarpytas.

Mūsų grupę uždarė be blatnųjų. Kirovo persiuntimo punkte atsiradome 1947 m. sausio 11-ą. Čia išbuvome iki sausio 15-os. Nebloga būti kameroje, duoti pailsėti raumenims.

O apetitas velniškas! Per langelį paduoda sriubą, aš stoju priiminėti dubenėlių ir juos paduodu pagal eilę sustojusiems. Už šią paslaugą gaunu dar vieną porciją sriubos. Iš čia esančių tik aš mokėjau rusų kalbą, todėl tapau sriubos išdalintoju. Nuotaika gerėja — važiuojame Lietuvon!

GORKYJE

Vėl zekų vagone. Sausio 15-ą sugrūdo kaip silkes statinėje. Stovėti stačias negali, o sėdėti nėra vietos, suvirtę vienas ant kito kenčiam. Vėl duonos gabalėlis ir vandens gurkšnis, vėl tik kartą per parą į išvietę. Kitu metu — kur kas ir kaip išmano: gali šlapintis į rankovę, kepurę ar kelnės — kaip nori, ir slapta nuo kitų. Bet šlapimo kvapo nepaslėpsi — jis sklinda. O patalpa — tik vištoms pervežti. Taip važiavome visą kelią iki Vilniaus, tik ne tuo pačiu vagonu.

Gorkyje pervežė į kitą stotį. Ankštuma. Dvokas. Keičiasi mūsų palydovai karininkai. Laukiame gabalo duonos, o jo kaip nėra, taip nėra. Bilda traukinys Maskvos link, bilda... O sudžiūvęs kūnas laukia to gabalo duonos.

Ir negavome...

MASKVOJE

Antra para mes negauname nei duonos, nei vandens. Išsekusiam kūnui, kai ant jo tik oda ir kaulai, ir dvi paros jau mirtis. Visus blatniakus barstė po lagerius. Likome vieni lietuviai, vežami į Lietuvą. Erdviau. Atsiguliau. Silpna, sąmonė gėsta, nebežinau, ar dar gyvas, ar pusiau miręs...

1947 metų sausio 18-ą traukinys sustojo Kursko stotyje, Maskvoje. Mus priima kita apsauga. Užėjo pas mus karininkas ir paaiškino, kad mūsų duonos davinį palydovai pragėrė ir dabar jie už tai areštuoti. Nuo to paaiškinimo mūsų alkis neaprimo, tik kai gavome naujos dienos davinį, rijome kaip vilkai.

MINSKO KALĖJIME

Sausio 20-ą Minske išlaipina ir uždaro kalėjiman.

Įleidžia mane į bendrą nemažą kamerą, o joje pilna žmonių. Gudai, daugiausia nuo Gardino. Jie čia dar neseniai, pilni energijos ir sveikatos, kalba, diskutuoja, jie dar neparagavę lagerių rojus. Jie lyg būtų erzilai, o aš lyg išromytas...

Klausausi jų šnektų, jų vilčių, kad bus teismai, kad jie nekalti ir bus išteisinti, paleisti. Jie net nesidomi, iš kur aš grįžtu, koks ten gyvenimas. Jie politikuoja. Jau 1947 metai, treči metai po karo — ko čia bijoti. Jie net nepagalvojo, kad tik po dešimties metų, jei kuris liks gyvas, pamatys savo kraštą, kad jų neklausinės, ar tu nusikaltęs, ar ne. Valstybei reikėjo pigios darbo jėgos ir pažabotą liaudį laikyti.

Išsitaishau ant narų. Ach kaip gera! Šilta. Valgyti dar negaunu, bet gudai duonos davė. Gyventi galima. Susirangau ir pramiegu naktį. Ryte gaunu paikę duonos, pietums dubenį sriubos. Ir sriuba čia geresnė, tirštesnė. Jokios kalėjimo drausmės nesijaučia.

Sužinau, kad Baltarusijoje vyksta areštavimo vėjus. Ypač tose srityse, kurios buvo Lenkijoje. Reikėjo atsijoti, atrinkti, be to, Rusija liko be darbo jėgos, karas prarijo, reikia ieškoti naujai užimtuose kraštuose.

IŠSIGANDAU PATS SAVĘS

Atėjo kalėjimo gydytoja patikrinti sveikatos. Pastukseno, paklausė iki juosmens ir liepia nusimauti kelnes. Atsisėgiau kelnų juosmenę ir nusigandau. Iki juostos pabrinkęs, sutinęs. Kojos vos išsitenka kelnų klešnėse. Nuo juosmens iki kojų pirštų nepanašus į save. Matau nustebusį gydytojos veidą... Ji paspaudė pirštais raumenis ir liepė eiti į kamerą.

Kitos dienos rytą maisto išnešiotojai atnešė ligonio davinį ir mes, kaliniai, nežinome kam. Niekas neima. Pagaliau išaiškina, kad tas maistas skirtas man. Valgau pagerintą maistą, gaunu vaistų, ir dažnai šlapinuos. Sveikata ir nuotaika gerėja. Režimo beveik jokio. Miegau, kiek noriu. Leidžia pasivaikščioti, pakvėpuoti mūsų krašto oru.

Minsko kalėjime mane gydo ir atšeria. Ačiū tai moteriai gydytojai, kuri pasigailėjo besibaigiančio, išpurpusio vyro. Taip gyvenu apie dešimt dienų. Pailsėjau, atsigavau.

VEŽA Į VILNIŲ

Sausio 28-ą iš Minsko kalėjimo **voronu** nuvežė į geležinkelio stotį ir įbruko zekų vagonan. Vėl kelionė. Bet gerai, kad nebėr blatniakų, važiuojame vieni lietuviai iš Komijos.

Išaušo. Pro langą matyti snieguoti laukai, traukinys juda stabtelėdamas stotyse. Mūsų nedaug, erdvu. Aš įsitaisau antrame aukšte prie lango ir stebiu stotelių pavadinimus. Matau lietuviškai užrašytą. Skelbiu keleiviams: „Mes jau Lietuvoj! Lietuviškai užrašytą pravažiavome“.

Kaliniai sujudo, pagyvėjo... Juk grįžome į Lietuvą, kurios pasiilgome, pasiilgome savų žmonių, savų šeimų... Kas bus tas, bet gal susitiksime su jais. Nes laiškai beveik nepasiekdavo, o dar sunkiau — siuntiniai. Visi išbadėję, vežasi į savo kraštą tik odą ir kaulus, raumenis paliko šiaurėje prie karučių, laužtuvų... Duonos vis kas nors pridės prie kalinio davinio, juk tėvynė.

Pagaliau mūsų vagoną stumdo Vilniaus stotyje. Nuvarė į prekių stotį — atokiau nuo akių, kad žmonės nepamatytų grįžusių iš „rojaus“. Sutemus mus enkavedistai iš vagono išsvaido lyg grūdų maišus. Kritau ir pabučiavau žemę. Gal ir kiti bučiavo — nemačiau.

Voronu atveža prie Lukiškių vartų! Pro juos išvarė 1945 metais. Nuveda į 2-ą skyrių, 171 kamerą. Buvusi vienutė, dabar mes čia keturiese. Nejauku. Krečia šaltis ir valgyti norisi. Valgyti niekas nesiūlo.

Kartu buvo iš Burokaraistėlės vienas vyras, pavardę pamiršau, prašau jo, jeigu paleistų namo, tegu jis praneša mano šeimai, jog gyvas ir esu Lukiškėse. Taip ir buvo. Jį anksčiau paleido, ir jisai pranešė mano šeimai, kad aš Lukiškių kalėjime. Mus gal rytojaus dieną

perskyrė. Atvežė sausio 29-ą, o sausio 31-ą iš 171 kameros išvedė į ketvirtą korpusą, 450 kamerą, ligoninę.

RAMINU MOTERIS

Kol pervedė į 450 kamerą, dar vedžiojo pas gydytojus, tikrino sveikatą, tikriau barškino mano šonkaulius. Reikėjo vaikščioti pro didelę salę, kurioje anksčiau vykdavo pamaldos, kalinius suvarydavo klausytis šv. Mišių. O kaliniams buvo proga pasimatyti, susipažinti. Pamaldas čia laikė iki 1940 metų birželio įvykių.

Taigi veda mane prižiūrėtojas pas daktarą, žiūriu, pilna salė moterų! Žinau, etapas. Jos paruoštos išvežti į Rusijos platybes. Priėjau prie grotų ir klausiu, ar nėra nuo Merkinės? Prileido prie grotų vieną moterį. Pažinau. Iš Makniūnų Karpuškienė! Vinco Karpuškos žmona, mūsų kaimo ūkininkai.

Prižiūrėtojas mane veja, neduoda kalbėti. Aš užpykstu ir neklausau. Pasakau joms, kad grįžau iš lagerių, ir kad jos nebijotų, nes lageryje vis geriau negu kalėjime. Raminu, neprašūs, nebijokite. Aš jos patikėję, ar ne — jų reikalas. Bet šurmulys nubangavo. Ilgiau kalbėti neleido. Tai buvo paskutinis pasimatymas su kaimyne Karpuškine.

Mus parvežė, o kitus vis vežė ir vežė... Kai aš važiauvau ten, irgi buvo pilna salė, ilgi ilgi vagonų sąstatai, o grįžome vienu zekų vagonu. O kur kiti? Kai 1945 metų rudenį ėjome į stotį, mūsų buvo ilga ilga virtinė. Kur jūs likote, bendrakeleiviai? Žinau, ne vieno kaulai taigoje, pakelyje... Jau antras amžius Rusijos žemė reikalauja mūsų kaulų.

„VORKUTA!“

Lukiškių kalėjimo ligoninės 450 palatą užpildė grįžusieji iš Komijos. Visi dochodiagos. Ne veltui mus suvedė čia. Dauguma mūsų, o ir aš, buvome nepanašūs į žmones, valdžia gėdijosi tokius paleisti laisvėn, todėl ir norėjo kiek atšerti. Mes buvome rajus. Kibirą sriubos kiekvienas per minutę išrytumėm.

Palatoje gavome kiek geresnį kalinio davinį, o kai kam ir pagerintą dar. Vis jautėme alkį, nors ir valgėme geriau nei paprastas kalinys. Būdavo, suvalgome vakarienę ir dar norime valgyti. Prasiveria palatos durys ir rėkia: „Vorkuta! Vorkuta!“ Vyras atneša katilą tirštos sriubos iš kalėjimo virtuvės ir dalija mums po pilną dubenį. Šitaip kas vakarą. Laukėme priedo.

Mane daktarai vis bado, gaivina. Į venas leidžia gliukozę. Net skauda venas, bet jaučiuos geriau, stiprėju. Palatoje jokios drausmės, kas nori, ir dieną miega. Ir čia nešilta. Bet kas vakarą vis šaukia: „Vorkuta!“ ir toji „Vorkuta“ mus atgaivina geriau negu vaistai. O mes tokie ėdrūs!

Čia man būnant praneša, kad aš pervestas Alytaus NKVD žinion. Nudžiugau. Arčiau savų, gal pasimatysiu... Sakau, gal ką darys su manimi, juk visą laiką be teismo tranko po kalėjimus, lagerius ir už ką? Ar už tai, kad pažymą apie atleidimą nuo karo prievolės suplėšė tardytojas?

PALEIDŽIA

1947 metų vasario 25-ą atėjęs prižiūrėtojas įsako man pasiruošti su daiktais. Žinau, etapas, kelionė į naują vietą, bet juk pranešė, kad persiūs į Alytų. Sveikata dar nekokia, čia mane šeria geriau, duoda vaistų, o kaip bus naujoje vietoje? Galvoju, atlaikiau tiek, gal atlaikysiu ir toliau.

Einame su prižiūrėtoju Lukiškių kiemu, o jis man ir sako:

— Tave paleis.

Aš netikiu. Bet kad prižiūrėtojo visai kitoks elgesys su manim. Einame greta. Prie kito pastato mane palieka, atveda žydą, mus abu suleidžia į koridorių ir palieka.

Žydas ir sako man:

— Iš čia tik į laisvę paleidžia, gal ir mus...

Laukiam. Sutemo visai. Atsiveria sienoje nedidelės

durėlės, už jų sėdi tas baisusis viršininkas, kuris žiauriai elgėsi su kaliniais 1945 metais. Pažinau. Kviečia žydą, o aš tolėliau stoviu ir negirdžiu, ką ten jam sako. Žydas, praeidamas pro mane, pasako: „Laisvėn“.

Kviečia mane. Aš stoviu prie langelio, o tasai varto popierius ir tyli. Nutaisau piktą veidą ir klausiu rūsčiu balsu:

— Kur dabar bruksit mane?

— Pas bobą ant pečiaus! — atsako tas ir nusišypso. Duoda pasirašyti ir įteikdamas paleidimo raštą išpėja:

— Ką matei, darei ir valgei, kad būtų ša!

— *Poniatno*, — atsakau, nes šnekėjau rusiškai. Tylėjau daugiau kaip keturiasdešimt metų. Dabar neišlaikiau ir prabilau. Tegu mano anūkai ir proanūkiai žino, kiek gero yra padariusi mums Rytų tauta.

LAISVAS!

Atėjo prižiūrėtojas, išvedė mus abu už Lukiškių vartų ir viskas. Eik kur nori! Kur dėtis? Ir kodėl pralaukė iki tamsos, ar negalėjo anksčiau, kol buvo šviesu? Gėdijosi. Slaptumas. Kiek paėjau su žydu, bet jo buvo kiti keliai, o man reikėjo į geležinkelio stotį. Juk važiuoju namo!

Vilniaus gatvėse laisvas pirmą kartą. Gatvėse žmonių mažai. Paklausiu, pasako kur eiti. Skubu, einu ir atsigrįžtu, ar nelydi manęs sargybiniai su šunimis? Ne! Neapsakomas

jausmas. Net kojos smagiau žengia. Rodos, ne einu, o skrendu! Skrendu Vilniaus gatvėmis ir niekur nepaklydęs aš jau geležinkelio stotyje.

Stotyje kamšatis! Pilnutėlė salė „pasipuošusių“ kaip ir aš. Niekuo nuo jų nesiskiriu ir jie net mano, kad aš — jų. Ši „publika“ iš Tarybų Sąjungos atvyko maisto ieškoti, nes ten badas. Stovi jie vienas prie kito — nakvoja, o kur dėsīs.

Iriuos per žmones ir pamatau viename kampe moterų, vietinių, ne emigrančių. O vieną net atpažinau! Iš Merkinės Bungardos žmona. Jos vyrą tik užėjus vokiečiams sušaudė. Ji irgi mane pažino, atlupo duonos kepalą didelį gabalą ir davė man. Suprato, kad alkanas. Bekalbėdamas su jomis, praleidau naktį, užvalgiau. Gera, kai randi pažįstamų.

VAŽIUOJU...

Alkanoji minia kaip bitės medų apipuolė traukinį. Stumdosi, karstosi, lipa... Mane nubloškė nuo vagono ir tik pradėjus traukiniui judėti spėjau užšokti ant laiptelio prie durų ir už rankenos nučiupti. O traukinys įgauna greitį, durys neatsidaro ir aš ant laiptelio stovėdamas važiuoju. Turiuos. Nekoks važiavimas. Kiekvieną akimirką mirtis. Važiuoju. Pirmame sustojime Rūdiškėse įlindau prieangin, bet į vagono vidų neįleidžia.

Išlipu Varėnos stotyje. Šalta, valgyti noriu, o iki namų dar apie 40 kilometrų. Užėjau pas vieną gyventoją, prašau valgyti. Davė. Užkandau ir žingsniuoju. Praeinu abi Varėnas, sniego gilu, brendu, šaltas prakaitas išpila. Slenku pušynais link Glebaus ežero. Pailsau. Atsisėdau ant sniego šalimais plento. O miegas... Toks saldus snaudulys marina, traukia gulti sniegan, nusnausti. Ir man rodosi, lyg ir matau netoli sodybas, va visai netoli... Neužėisiu. Pailsėsiu ir toliau eisiu...

Nežinau, kiek laiko taip buvau. Pašokau ir einu. Supratau, bus blogai, užmigsiu, užpustys ir sušalsiu. Vėl einu, žengiu ir tik bijau, kad vėl neatsisėstau. Pamatau sodybą, užsuku, gaunu pavalgyti, pasėdžiu šilumoje, atsigaunu ir vėl einu. Perloja! Nužiurau sodybą ir į ją suku. Čia nakvosiu.

Į tą sodybą pasuko ir jaunos moterys iš Rusijos, atvažiavusios maisto.

Suėjome vidun, aš prašnekau lietuviškai, o tos keleivės nustebo ir stovi. Šeimininkų būta gerų žmonių, priėmė nakvynėn mane ir iš Rusijos bado atvytas moteris. Sutemo. Aš kalbuosi su šeimininku, o joms davė bulves lupti. Moterys susėdo ant grindų ir vikriai lupa, matyt, skuba, irgi alkanos ir nežinia, kada valgiusios. Visos trys jaunos gražios merginos. Badas ir jas atskyrė nuo savų šeimų ir atvijo į svetimą kraštą, kur jos ir susikalbėti nemoka. Irgi nekokia dalia.

Anksti ryte išeinu. Pažiūrėjau praeidamas į giminių sodybą Purpliuose, bet neužeinu. Mane paveja ir aplenkia kariškis. Jisai keliuku pasuko pas mano gimines. Netrukus jau važiuotas paveja mane. Liepia man sėstis į roges, ima iš berniuko vadeles ir veja arklių. Skuba. Pasirodo, tai Merkio tilto apsaugos karininkas ir kol nesutemę, nori pasiekti savo įgulą.

Praėjau Merkinės miestelį, užsukau pas Jankevičių Petrą. Maniau čia pernaktuoti, nes jau temo, o iki namų apie dešimt kilometrų. Petro Jankevičiaus neradau — žuvo fronte, jo žmona parūpina man vežimą. Buvo Merkinėn atvažiavęs pažįstamas Vincas Karkauskas. Važiuojame, šnekame. V. Karkauskas Samūniškėse suka uošvijos kieman ir man sako:

— Toliau nevešiu, čia pernaktuosime, išgersime...

Iššokau iš rogių ir einu — juk namai netoli! Gal kokie keturi—penki kilometrai. Grįžtu į namus tuo pačiu keliu, tik dabar be enkavedė, vienas. Laikai neramūs, bet kas bus tas, o namus turiu pasiekti šiandien. Silpna, vos velku kojas, pavargau. Einu pažįstamu keliu ir pažįstamu Makniūnų mišku,— nei vilkų, nors tada jų buvo, nei miškinių,— ramus nakties kelias, bet vis vien nori kuo greičiau išeiti.

Nuo kalnelio pamačiau savo namuose šviesas — nemiega! Pro langą matau — garuoja ant stalo šutintų bulvių bliūdas, šeima eis vakarieniauti. Laiku parėjau—vakarienės! Išbėgo manęs pasitikti visi. Tik dukrelės nepuola prie manęs — negražus tėtis.

Šnekame, šeima nevalgo, o aš prislinkau prie bliūdo, ir bulvę po bulvės suvalgiau vienas. Šeima nustebusi žiūri, kad vienas visų vakarienę surijau. Buvo 1947 metų vasario 27-os vakaras.

Simonas Norbutas

ČIŪNĖS

...vien tik ašaras šluostom kepurėm.

Ko jos srūva?

Ar sniegas kaip smiltys akis žiežirbom spigina dygiai?..

Ar tai skausmas, tamsus ir beviltis, neaprėpiamas tolių platybėj.

Posūkis, vėl posūkis ir mašina slysdama sustoja.

Pakėliau galvą: pro apšerkšnijusias blakstienas melsvam sniego fone visais vaivorykštės spinduliais sužibo prožektorius. Jis apšvietė lagerio vartus ir stačių rąstų tvorą,— tą keleiviui mielą vaizdą bekraštėse taigos platybėse.

— Atvažiavome,— smilktelėjo širdyje.

Sargybiniai per mašinos bortą sukrito į sniegą. Pustekinis atstrykčiojo šlubas budintis.

— Ar visi gyvi? — šaukė jis.

— Nieko. Mirusius nurašysim.

Lageryje jau žinojo apie kelyje įstrigusią mašiną su kaliniais.

Šaltis slopino ir plikė.

— Virsk iš mašinos kas gali. Vikriau, vikriau,— rėkavo sušalę sargybiniai.

Griuvome, kėlėmės ir vėl griuvome. Virtome po vieną ir virtome vienas ant kito,— kojos buvo visai sustingę ir neklausė. Ar visiems užteko jėgų išlipti, ar liko kas mašinoje, — nežinau. Nepamenu, kaip praėjau pro sargybinės dureles, nepastebėjau, ar mus skaičiavo,— viskas susimaišė bendram kvaituly.

Lageris jau miegojo. Klaidžiais zonos pusnių labirintais mus vedė į pirtį. Slysdami, klupdami ir keikdamiesi bėgome vorele, kad tik greičiau, kad tik greičiau palįstum po stogu, šilumon.

Autai apledėję, dešinė čiūnė² prilindo sniego ir spaudė, bet tai niekis: „pirtis, pirtis" pats žodis šildė.

² Tokia guminė avalynė iš automobilio padangos.

Vilnius. Rasų lageris.

„Velniop,— tariau sau,— velniop!" ir užmynęs ant atvipusio kulno, staigiai drykstelėjau bato viršų.

Padas su visais priedais atsiskyrė nuo auliukų kaip popierius ir liko kyšoti purve, o aš dumblina koja nustrikčiojau pas brigadininką.

Kas galėjo tada pagalvoti, kad šis menkutis epizodas,— purvyne atplėštas padas,— taps skaudžių įvykių grandinės pradžia.

Buvo apniukęs ir niūrus lapkričio rytas. Smulkūs drėgmės lašeliukai tirštu rūku kabojo ore. Jų žvarba per šlapias kojas smelkėsi į širdį, purtė drebuliu ir kaupėsi aplink vis didėjančia nepakeliama gėla.

Brigada stovėjo jau išsirikiavusi ir susikaupusi: tuoj tuoj atsidarys Rasų lagerio vartai.

— Brigadininke...

— Eik po velnių,— suriko tas dėbtelejęs.— Ar aš tave ant nugaros tampysiu.

Nušlepsėjau atgal barako link. Atidirbau.

Dieve, kiek aš prisikamavau su tais batais... Raišiok neraišiojęs, o jie vis tiek išgverę ir krūvoje nesilaiko. Statybose — rudens purvas, kalkės. Kojos visą dieną slidinėja gličioje pliurėje. Pėdos supleišėjo, nusinėo oda, o tarpupirščius kalkės praėdė iki kraujo. Stypinėjau ant kulnų kaip klišas. Pagaliau ir kulnai nuo batų atsiskyrė... Kas beliko daryti?

„Tepasiuntie,— raminau save,— antrąsyk į kalėjimą nebeįkiš.“

Tuos batus mama kažkada išmainė už samagoną. Su jaisėjau į mokyklą. Vėliau juos zulino kalėjimų betonas, draskė per kratas prižiūrėtojų pirštai, o ir aš pats maigiau ir glamžiau kasnakt vietoj pagalvės.

— Viskam yra galas,— filosofškai apibendrinu mano apmąstymus barako tvarkdarys kupriukas Giedraitis.

Deja, gyvenime niekas neišnyksta be pėdsakų. Iš priežasties pasekmė. Kaip iš upių marios, ir kur vienas blogis baigiasi, ten šimtai naujų prasideda.

Ne, ne sniego buvo prilindę į mano čiūnę... Ne. Nušaliau koją: pėdą ir du pirštus.

Prakeiktos čiūnės.

Jau nemažai laiko praėjo, kai mus suleido į lagerio priepirtį. Čia nurengė, o drabužius nunešė iškaitinti, bet į pirtį mūsų dar neleidžia: ten mus aplenkė etapininkai.

Kažkas iš mūsiškių atnešė man sniego gabalą: nelakstysi paskui nuogas, kai už durų toks šaltis.

— Kokio velnio lindai su tokiu apavu,— tarė piktai,

— Sėdėk čia,— įsakmiai pirštu parodė lagerio viršininkas suoliuką po savo kabineto langu.— Sėdėk ir kad *ni-ni*.

Buvo vėlyvas ir žvarbus rytas. Šalo. Ledinis vėjas pūtė kiaurai kalėjime išdėvėtą nertinį. Švarko apsivilkti neleido: išgrūdo kaip užtiko barake. Gera dar, kad ne basą: buvau basnirčia įsispyręs į kupriuko Giedraičio paskolintas šliures—nupjautas batų galvas. Jos buvo dviem numeriais per mažos, net ir pirštai buvo sulenkti.

Aš — *otkazčikas*. Neišėjau į darbą. Esu basas.

— Aš gi tau vakar daviau batus,— rėkė paraudęs viršininkas.— Kur jie?!

(Davė... svetimus.)

— Komendantas ir pasiėmė.

— Pasiėmė?! Aš gi juos TAU daviau.

— Bet ten jo batai.

— Jo, jo... Na tegul ir jo, bet kam atidavei, kvaily tu.

Pasodino čia už bausmę ir pamokyti.

O aš savo batų (nė draiskalų) jau nebeturiu,— išmečiau anuos, persiaudamas svetimais.

Sėdėjau ant suoliuko kaip suledėjęs. Peršalau, kad net drebulys nebekrėtė. „Nepasiduosiu,— maniau sau,— išlaikysiu“. Kentėti pripratome, kančia — mūsų duona kasdieninė, laikas visur eina: širdies dūžis — sekundė, širdies dūžis — sekundė... (O Dieve, kiek dar tų dūžių!) Virš Rasų palengva palengva kilo saulė, plikydama žvarba ir šalčiu. „Šaltis ir kaitra,— galvojau nusteбęs,— ar ne tas pat? Abu jie vienodai degina ir kelia gėlą.“

Užsimerkiau. Saulės spindulių plikančios liepsnos ištirpo rausvame rūke ir atitolo nuo manęs. „Kur riba,— klausiau save,— už kurios jau negalima iškęsti?“

Pietų metas.

— Eik šalin,— drėbtelėjo viršininkas,— ir kad rytoj būtum darbe.

— Bet aš basas...

— Nenoriu žinoti. Eik pas savo komendantą.

Buvau nuėjęs ne sykį ir pas komendantą.

— Nesuk man galvos. Kas aš? *Kum korolia* ar *brat ministrą*? Batų sandėlio aš neturiu.

Patekau tarp dviejų girnapusių, kurios sukosi skirtingomis kryptimis, bet malė abi sutartinai.

Malė kasdien, ir mažiau,— neduok Dieve, gal mals taip visą gyvenimą.

Žinojau, jog nušalusią vietą reikia stipriai trinti sniegu, trinti iš visų jėgų, kol paraudonuos, bet niekad nebūčiau patikėjęs, kad atitrinti taip sunku: sušalęs sniegas trupa, rankos susidraskė ir atgėlė, kantrybė išseko, o kojos pėda ir pirštai vis dar tokie pat balti kaip numirėlio.

Priepirtyje vėsu išrengtiems. Sustirę ir išvargę kaliniai trypčioja, stumdosi ir keikia visa, ant ko pasaulis laikosi. Palindus po stogo atlėgo kelionėje patirta baimė.

Pasipūtę ir priekabūs kaip valdingi šeimininkai praeina pirtininkai. Pažiūrėjau,— tipiški vagių snukiai.

Sniegas aptirpo, bet gabalas viduje aštrus kaip švitrinis popierius. Trinu trinu koją ir galvoju, ir niekaip negaliu suprasti: už ką jie mane visi taip susimokė sušaldyti?

Tą kartą vakarinis patikrinimas prasidėjo kitaip nei įprasta. Barakuose niekam neleido pasilikti. Išvarė į zoną visus: tvarkdarius, ligonius ir net pridurkus.

Prižiūrėtojai buvo griežti ir nesukalbami.

Nejau etapas...

Seniai jutome, kad jam ruošiamasi. Pats mažiau, kaip už dirbtuvių aptvaro užmušė mėsai šyvą arkliuką. Kiti tikino esą ne tik šyvą. Taigi etapą ruošė ir, matyt, didelį ar tolimą.

Bet kad naktį... Neįtikėtina.

Valgėme tvarkdario Giedraičio skaniai iščirškintą cibulienę, kai liepė visiems išeiti patikrinimui. Atsidusę paskubomis aplaižėme taukuotus šaukštus, o katiliuką su likučiais pakišome po narais: baigsime grįžę...

Užsimečiau puskailinius, basnirčia įsispyriau Giedraičio šliures. Neabejojau, išename trumpam.

Spaudė ankstyvas lapkričio šaltis.

Išsirikiavome, kaip įprasta, penkiukėmis apie keturkampe aikštę. Prižiūrėtojai greitai perskaičiavo, bet komandos „Išsiskirstyti“ vis nebuvo.

Ar maža ko,— gal nesutapo.

Į aikštės vidurį prie prožektoriaus stulpo sustojo lagerio valdžia.

— Dėmesio! Pašauktasis turi atsiliepti ir ateiti čia. Aišku?

— Aišku...

— Cukrų dalins,— juokavo rikiuotėje.

Pirmas... antras... dešimtas...

Sąrašas, matyt, ilgas.

„Šauks — nešauks... Šauks — nešauks"...— spėlioju mindžikaudamas. O gal manęs tai neliečia...

Šaukia! „Aš!"

Surinko jau nemažai, bet vis dar ėjo, ėjo...

Supratome, kad mes paskirti į etapą, bet nenusiminėme,— negi tuoj. Juk leis susiruošti, atsisveikinti.

Klydome. Liepė kolonoms išsiskirstyti, o mus apsupo tanki prižiūrėtojų ir *samoochranikų* grandinė ir ėmė stumti vartų link.

— Kur? — kilo šurmulyš.— Leiskit daiktus pasiimti.

— Jus perspėjo: „Su daiktais".

— Niekas mūsų neperspėjo...

Triukšmas ir stumdymasis. Pasiliekantieji irgi nesiskirstė, o murmeldami ir šūkaudami grėsmingu žiedu slinko prie apsuptų draugų. Pagaliau buvo sutarta, kad paliktus daiktus atneš barakų tvarkdariai.

Pasimetęs ir uždusęs šen ir ten puldinėjo kupriukas Giedraitis, kažką aiškindamas jį vis pastumiantiems prižiūrėtojams ir modamas man iš tolo maišeliu.

Maišelyje radau vieną kiaurą vilnonę kojinę ir dar... drobinį siuntinio apvalkalą.

— Kojines,— rėkiau aš jam tame šurmulyje,— atnešk kojines... Kojines!

Persiaudamas palikau jas ar po naraais, ar galvūgalyje.

Giedraitis tekinas pasileido barako link.

Daugiau aš jo nemačiau.

Prižiūrėtojų raginimai, stumdymas ir keiksmas neleido atsipeikėti, ir mes kaip akla banda, mindžiodami vienas kitam kojas, paklusniai pasidavėme vartų link. Čia, už sargybos aptvaro, jau stovėjo sunkvežimiai, ir vaikščiojo šautuvus atkišę sargybiniai.

— Jūs pereinate sargybos žinion! — riktelėjo kažkas už nugaros, ir iš visų pusių prapliupo šūksniai:

— *Stanovis na kolieni... Na kolieni... Ložiis!*

Sukritome kas kur. Ne iš baimės,— buvo aišku: tai psichologinis paruošimas prieš kelionę.

Širdis daužėsi iš apmaudo, ir buvo graudu, nors verk: nei batų, nei kojinių. Kaip elgtis, ką daryti? Žinojau — įlipus į mašiną išeities nebus: pagalbos niekur... iš nieko... nors mirk, jau neprisišauksi. Jau buvau tai patyręs: jie atsako už skaičių.

Sodino į mašinas. Pašauktasis tekinas bėgo prie sunkvežimio, kur jį, bešokantį, dar pastumdavo sargybinis.

Atėjo ir mano eilė.

— *Pašioool!*

— Aš nesikelsiu. Aš — basas.

— Ką?! — etapo viršininkas žengtelėjo prie manęs.— Nepaklūsti sargybai!

— Aš esu basas,— atkišau iš šliurės ištrauktą koją.

— Kaip basas?! O kur tavo apavas? Ką tu čia man... *jerundu gorodiš*,— rėkė jis.

Prišoko ir lagerio viršininkas.

— Apsileidėlis! Vėl tas prakeiktas *filonas*. *Nu, i suka že*,— ėmė spardyti.

Įtraukiau galvą į pečius ir parvirtau ant žemės. Skausmo nejutau. Spyriai teko pečiams ir rankai, bet padėtis buvo grėsminga.

— Apieškoti jį! Išrengti plikai,— rėkavo jis.

Rėkiau ir aš.

Sodinimas į mašinas sutriko.

— *Da ostavte že etų lagernuį svolač*,— pasakė kažkas taikiai.— Tegu atneša jam čiūnes.

Tą žodį išgirdau pirmą kartą. Čiūnės, čiūnės... Nusišluosčiau rankove ašaras. Įsivaizdavau minkštą, švelnų ir šiltą.

— Pasiimk savo lakierkas ir negadink man peizažo,— riktelėjo pirtininkas, paspirdamas čiūnes.

Supratau: „Mauk iš čia“.

Žmonės jau baigė sueiti į pirtį.

Šonu šonu su čiūnėmis rankoje įsmukau į vidų ir atsistojaui eilėje prie vandens.

Kojos atitrinti nepavyko.

Pasiėmęs savo vandens normą, broviausi pro žmones į mažiau apsėstą pirties kampą ir... vos neišmečiau vonelės iš rankų: kniūbsčias ant suolo, veidu į mane, gulėjo banditas iš mūsų vagono, pravarde Fakyras.

Nėriau atgal. Fu... Gal nepažino.

Tai buvo augalotas, susmukęs drimbla, sunkios eisenos ir nerangių (neva, jūreiviškų) judesių. Dabar jį masažavo, ir aš supratau tos keistos pravardės kilmę: apie jo liemenį kaip smauglys kelis kartus buvo apsvyniojusi ir masažuotojo rankose raitėsi ištatuiruota didžiulė gyvatė. Kur buvo jos uodega — nemačiau, bet galva sviro per petį ant krūtinės ir, rodos, prasižiojusi šnypštė.

Fakyras ir jo šutvė vagone vartėsi ant narų, pasikloję mūsų kailinius, o mes išrengti šalome po narais. Jo paliepimu mus tardė ir kankino, baudė ar pasigailėjo. Dienų dienas badavome be duonos, o jie tą duoną ir visą prisiplėštą gerą per sargybinius keitė į samagoną, gėrė ir kaukė girtais balsais.

Čia buvo jų tėvynė, čia buvo jų tautos per ilgus amžius sukurta, iškentėta ir įsisąmoninta gyvenimo tikrovė, ir jautėsi jie čia kaip namie.

Suprantama, juos tyčia suleido į mūsų vagoną, kad „pasiganytų“ ir „tvarką“ palaikytų.

Vagys — privilegiuota klasė.

Jau dieną Uchtos kalinių persiuntimo punkte girdėjome kalbant, kad iš darbo sugrąžino brigadas, o į vakarą dangus dar vis giedrijosi. Statmeni dūmų stulpai išsirikiavo aplinkui kaip aukštos kolonos ir, rodos, ramstė žvaigždėtą dangų. Ausys spengė nuo bežadės ir grėsmingos nepažįstamo krašto tylos, ir tik retkarčiais ją sutrikdydavo garvežių dūsavimai tolimoje Uchtos stotyje.

Stebino neįprastas garsų skvarbumas.

Žinovai teigė, kad įsišals stipriai ir ilgam.

Baugu buvo išeiti į lauką. Gūžmės vienas prie kito tamsiuose ir nekūrenamuose persiuntimo punkto barakuose, ieškodami žmonių kūnų šilumos.

Ir štai vidur barako atsistojęs ir pūsdamas sušalusius pirštus, kažkoks uniformuotas pareigūnas ėmė iš popieriuko šaukti pavardes.

— Atsiliepkite! Vardas, tėvavardis... Paskubėkite. Atvažiavo mašinos. Veš...

— Kur?!

— Nebijokite, netoli,— drąsino jis.

Prieš savaitę išbadėję, nupiepę ir vos gyvi išvirtome iš Vilniaus etapo traukinio. Jei ir buvome nuo vagių dar ką. vertingesnio išsaugoję, tai už duoną ir machorką išviliojo per tvorą gretimo lagerio pridurkai. Vargani ir galutinai nupešioti dabar skėsčiojome rankomis ir dairėmės.

Persiuntimo punktas, žinoma,— ne namai, bet tuo metu visi žinojome: nėra pasaulyje niekur mums kitos šilumos, tik ta, čia drauge sudvėsuotoji. Paliksime ją, ir šalčio stichija, atrodė, tuoj pat pažvelgs į mus mirties akimis.

— Paskubėkite,— piktai paragino pareigūnas.

— Che,— šaipėsi nuo narų etapų senbuviai,— laikas pratintis. Žinosite, kaip „baltosios musės" kandžioja.

Stovėjau ir aš nusiminęs, žvilgčiodamas į apsiavimą: čiūnės nuo šalčio apspuro, prairo, o kojos... čia—autas, ten kojinė ir... nuogi čiurnikauliai.

„Guma traukia šaltį",— tikino išmanantys, bet visas ilgas kelionių savaites ji mane šildė, nes daugiau nebuvo kam.

Graudus bėgių sandūrų trinksėjimas, atsiliepiantis gimtinių melodijomis kiekvieno širdy...

Šiurpūs medinių kūjų dūžiai į vagonų sienas nesibaigiančiuose sustojimuose...

Dienos be duonos, be vandens...

Ir šaltis, šaltis...

O aš vagono kampe po narais trinu ir trinu šaltyje nu tirpusias kojas: tai kairę, tai dešinę,— ir vis rūpestingai užtempiu čiūnę. Ką daryčiau be jų...

Taip, didelę kančią žmogus gali iškęsti tik kartą gyvenime,— antrą kartą geriau jau mirti.

— Pilieti viršininke, kaip aš,— rodau jam kojas.

— O ko tu man rodai? Sakyk etapo viršininkui.

— **Durak**,— šaukia nuo narų,— Maskva ašaromis netiki.

— Nutilkite,— užsiplieskia pareigūnas,— o tave, gerkliūgą, pagriebsiu už straublio ir nutrauksiu nuo narų. Vilksi tada kinkinį kartu su jais.

Išeiname. Iš kitų barakų irgi plaukia žmonės persiuntimo punkto vartų link,— sraunūs upokšniai, kuriems jokiam šaltyje neleista sustingti kaip ir naftingajai Uchtos upei.

Lagerio pirtis nejauki. Storu šerkšnu apmūryti langai, tirštai nurasoję sienos ir silpna elektros lemputės prieblanda.

Kas žino, kiek čia reikės tūnoti, o vandens norma — viena vonelė. Nori išsipilk ant savęs iš karto, nori šlakstykis tuo vandeniu visą valandą kaip švęstu,— daugiau negausi: raktas pirtininko kišenėje.

Nuovargis ir monotonija atbukino protą, užėmė žadą net ir plepiesiems. Kiekvienas užsidarė su savo mintimis, o jos tikriausiai nebuvo linksmos.

Spaudau koją: kieta ir pabalusi kaip ir pirma,— neatitryniau. Neturiu supratimo apie nušalimo pasekmes, bet žinau,— žiema, ir niekas čia manęs nepopins.

O ar būna čia pavasariai? Netikiu. O ir kam. Juk lagerininko mintys tik apie kitą dieną,— toliau nesismelkia.

Įkišu koją į šiltą vandenį ir... nieko. Neskauda.

Po minutės žiūriu, o ji raudona, gražiai atšilusi. Ir jokios nušalimo žymės.

Nė mažiausios.

Prie vartų kreipiuosi į etapo viršininką. Parašė raštelį: „Veltiniai. Etapas." ir pasirašė. Parodė ir sandėlio duris.

Ten pasirašiau knygoje. Viskas — greitai ir sėkmingai.

Juodais kailiniais apsivilkęs piktų Pliuškino akių senis ilgai kapstėsi veltinių krūvoje ir ištraukė pilkus, beveik naujus. Numetė man juos, burbtelėjo kažką ir pasitraukė giliau už pertvaros.

Pabandžiau įkišti į aulą ranką ir supratau: ne man. Vaikiški.

— Maži.

— Ką,— atsisuko tas.

— Maži, sakau. Koja neįlįs.

— O tu ir nesiauk,— neva pamokė jis.— Susirišk virvute, persimesk per petį ir nusiveši. O ten...

Mačiau, senis tyčiojasi. O gal jų taip sutarta? Nuo šiol, kad ir kas beatsitiktų, kad ir mirtinai sušalčiau, jie nebeatsako: aprengtas buvau pagal sezoną. Veltiniai? Štai, parašas. O jei neapsimovė, tai gal tyčia, ir už tai kaip už tyčinį susižalojimą naujas straipsnis ir papildoma bausmė.

Žiūrėjau įsiutęs į pašaipias senio akis. Tada nusikeikiau lageriškai ir trenkiau atsivedėjęs veltinius jam po kojų.

— *Nu, i psich že nenormalnyj*,— sušvokštė atšokdamas senis.

„Niekšai,— keikiasi užtrenkdamas sandėlio duris,— niekšai... Visur akių dūmimas ir apgaulė.“

Vilkau čiūnes per sniegą atgal prie vartų. Nuoskauda šalta ranka suspaudė širdį. Jaučiau, kad gyvenimas vėl atgręžė rūstų žvilgsnį ir kaip plėšrus vanagas sukasi virš galvos.

Reikėjo kyšį duoti... Bet iš kur?

Apėmė gaudulys: „Na, ir tegul. Tegul.“

— Pasiimkite skudurus,— suriko pro duris įkišęs galvą augalotas tipas.

Supuolėme į šaltą koridorių ir bendroje drabužių krūvoje rausėmės, plėšėme kiekvienas į save: „Mano, mano...“

Drabužiai šilti ir sausi.

O koja sutino, ir ją vis labiau gėlė.

— Ar viską radote? — paklausė.

Jaunas, dailus vaikiną, rengęsis netoli manęs, tarė:

— Man... (lietuviškai!),— ir ištiesė pirštus,— *perčatki*.

— Ką?! — išplėtė akis tipas.

— *Perčatki*.

— *Vot tebie perčatki*,— ir trenkė jam kumščiu p veidą.— Dabar... jau viskas?

— Viskas...

Kitiems jau niekas neprapuolė.

Nemaniau, čia sutiksiąs lietuvi. Susipažinome. Karalius.

— Aš nežinau,— kalbėjo jis, spausdamas pramuštą lūpą,— aš nežinau, ko jie čia mane atgrūdo.

— A? — nustebau.

— Aš esu dainininkas ir mane jau priėmė dainuoti į Kultūros namus.

— Dainuoti?! — stovėjau išsižiojęs.— Dainuoti...

Negalėjau patikėti, kad šitame pragare dar galima dainuoti ir kad čia dar yra dainininkų.

„Važiuok“,— riktelėjo sargybinis, ir sunkvežimis, čiaudėdamas ir tratėdamas, truktelėjo iš vietos.

„Dieve, padėk“,— tariau.

Susigūžęs ir nosimi įlindęs į bušlato apykaklę, klūpočiau ant kulnų bendroje susislėgusių žmonių masėje prie kairiojo borto.

Monotoniškai, tai greičiau, tai vėl lėčiau tarsi išgąsdinta širdis į kėbulo apačią daužėsi ant rato užrištas grandinės galas.

„Pusvalandis kelio“,— tikino etapo viršininkas. Tokiam laikui buvau sukaupęs ir jėgas, ir dvasios stiprybę.

Retkarčiais pažvelgdamas iš padilbų, už borto mačiau lyg tiltą, lyg laukus... Besileidžiantis mėnulis švietė tai tiesiai į akis, tai vėl iš šono. Suprantama, visa tai neturėjo man jokios prasmės: kai negali pasirinkti, tas pats kur veža.

Nugarą degino plikantis vėjas. Kvėpuoti darėsi vis sunkiau, tad užsimerkiau ir susigūžiau savyje: „Iškėsti, iškėsti...”

„Tan, tan, tan“,— skaičiavo laiką grandinės dūžiai.

„Viskas gerai, viskas gerai“,— kartočiau įkandin.

Kai sugrižau prie vartų negavęs veltinių, etapo viršininkas pasakė: „Nenusimink, aš tave į pirmą mašiną įsodinsiu”.

Staiga sproginėdamas ir čiaudėdamas sunkvežimis sustojo kaip įbestas. Trinktelėjo kabinos durys, sugirgždėjo atidaroma kapoto skarda.

Mačiau, kaip apie bortą sklaidosi balti garo kamuoliai. „Kažkas negerai“,— nudiegė mintis.

— Kodėl sustojome? Kas atsitiko? — pasigirdo balsai.

— Nekalbėti! — perspėjo sargybiniai.

Darėsi neramu. Žvilgtelėjau per bortą. Įsiminė vaizdas: gilus ir plikas skardis..., tamsi upeliuko juosta..., žemyn bėgančio žmogaus figūrėlė („Vandens“,— pagalvojau),— ir viskas tame paveiksle man atrodė realu ir suprantama.

Pro šalį pravažiavo antroji mašina.

Žmonės ėmė piktintis.

— Už ką mus nutarė sušaldyti? Mes irgi žmonės... Tarybiniai žmonės.

— Baigt kalbas! Nejudėti! Sargyba panaudos ginklą,— grasino iš už nugaros.

Mėnulis nusileido, ir visas slėnis nuskendo į tamsą. Taiga kaip juoda siena grėsmingai artėjo prie mūsų ir, rodos, čiulpė, grasindama suvirškinti.

Jaučiau, kad vis labiau šąlu ir stingulys eina širdies link. Nebijojau, bet buvo baisiai graudu...

Pralėkė trečioji mašina. Likome vieni.

Ir staiga šiurpu nupurtė klaikus raudojimas.

— Aš sušalau... Aš visiškai sušalau,— klykė netoli manęs senas ukrainietis,— o Dieve... Dieve mano, gelbėk mus...

Šis verksmas — visų mūsų būseną. Išseko paskutinis kantrybės lašas.

— Sušalome... Žūstame! Už ką, už ką?! Pėsti eisim! Leiskit pėsčius!

Verksmai, aimanos ir maldavimai susiliejo į vientisą gailią raudą lyg mirštančio žvėries riaumojimą.

Klūpojau apimtas nevilties. Mačiau šalia savęs verksmo iškreiptus vagių iš Fakyro šutvės veidus, baimės ašaras,— ir visa buvo taip šiurpu. Jutau, kad ir aš neišlaikysiu.

Atšoko atidaromas bortas.

— Išlipti! Rikiuok, rikiuok...

Inkšdami kaip šuneliai ir verkdami iš džiaugsmo, virtome iš mašinos ant kelio.

— Bėgte, bėgte! — rėkėme kaip bepročiai.

„Kad tik penusmuktų čiūnės..., Dieve, kad tik nenusmuktų čiūnės",— meldžiausi vos ne balsu.

Basam nebėr išsigelbėjimo, basam — mirtis.

Bėgome inkšdami ir dejuodami, rėkdami ir verkdami... Bėgome klupdami ir virsdami...

Bėgome šnopšdami ir uždusę...

Jutau, kaip kilnojasi krūtinėje... sušalę plaučiai, kaip liūmpsi jie sunkiai lyg dumplės.

Bėgti, dar bėgti...

Po kojomis ėmė pintis šešėliai, o sniegas pradėjo šviesti.

Mus vijosi mašina.

Mes — išgelbėti!

NOSINAITĖ

*Tą naktį laumės
likimo juostas audė,
šviesplaukę laimę
įpindamos į jas,
bet upė pasalom
rūku vis čiaudė
ir raizgė nytis ir gijas.
Nuščiuvo žemė,
griežlė išbudusi sukliko,
ir laimės tos
neliko,
nebeliko,
nebeliko...*

— Ar tu žinai, kas čia? — paslaptینگai sušnibždėjo Kučas, praskleisdamas ant krūtinės marškinius. — Įsižiūrėk gerai. Matai?

Marškinių antyje kažkas bolavo: lyg balta nosinė, lyg skarelė.

— Matau. O kas?

Neseniai Kučą buvo iškviėtę į koridorių pasiimti siuntinio, bet prie durų vagys jį iškratė ir visiškai viską atėmė. Išeitų, kad kažką pavyko nuslėpti.

— Tu nieko nežinai, bet aš tau pasakysiu, — ir jis susijaudinęs nutilo.

— Klausyk, — nukreipiau kalbą, — jei vėl kada gautum siuntinį, paprašyk prižiūrėtojo palaikyti bent dalį.

— Ne, ne... Jei nutvers — užmuš. Ar pagalvojai? Tegul sau ryja. Iškęsim. Negi ilgai mus čia laikys. Ne tai svarbu...

— O kas svarbu? — nekantravau.

Tupėjau susigūžęs prie jo kojų nesuskaičiuojamoje žmonių kamšalynėje Kauno kalėjimo etapo kameroje. Anais laikais čia buvo kalėjimo bažnyčia, o dabar — tikra velnių buveinė. Dievo namus priminė tik langų vitražų liekanos ir ištrupėję lubų freskos. Dar — vagių atamanas Mišenka, iš savo guolio ant altoriaus apšaukdamas visus Dievo motinos vardu.

Žmonių kūnų ir prakaito tvaikas, alkis ir troškulys. Išsirengę pusplikiai, gaudome orą burnomis kaip žuvys ant kranto.

— O kas svarbu? Sakyk gi...

— Užstok mane gerai, — tarė Kučas, — aš tau kai ką parodysiu.

Kentėme nežabotą banditų smurtą. Prisižiūrėjome visko: išrenginėjimų, kratų, mušimo... Matėme, kaip lakstoma sumigusių žmonių galvomis vien dėl sadistiško pasitenkinimo.

Turėjome būti atsargūs.

Apsidairiau ir atsiklaupiau arčiau jo, uždengdamas nuo altoriaus pusės savimi. Įkišęs ranką į užantį, Kučas vikriai ištraukė... Tai buvo balta moteriška nosinaitė. Pasilenkęs atsargiai ją išlankstė, ir ant skaistaus baltumo ryškiu raudoniu išsiskyrė kažkokios dėmės.

— Matai? Ar žinai, kas čia? — degančiomis akimis žiūrėjo į mane Kučas.— Ne? Tai lūpų antspaudas. Pabučiavimas. Paskutinis...

Taip. Tai buvo prasmingas, nors ir nebylus laiškas. Žavi moters išmonė.

— Kodėl paskutinis? Tu gi nemiršti,— raminau jį.

— O ką, tu manai ji lauks manęs dešimt metų?! Kvaila būtų to tikėtis, tuo labiau reikalauti. Metai, dveji — kita reikalas. O dabar...— jis liūdnai numojo ranka,— tik prisiminimas.

Tokio Kučo sentimentalumo nesitikėjau: jis buvo tvirtas žmogus, bet.....Po teismo jis labai pasikeitė ir pasikeitė į blogąją pusę",— pamaniau.

— Ak, Simai, kad tu žinotum, kokia ji šauni ir protinga mergina.

1946 metų pavasaris. Šiaulių kalėjimo 40-oji kamera.

Jau buvome sugulę, bet dar nemiegojome: vieni šnabždėjo, kiti poteriavo, o tretį, įsmeigę akis į lubas, tyliai dūsavo. Kameros budintysis žemaitukas Skersis sėdėjo prie didžiulio kameros stalo ir iš neturėjimo ką veikti dėliojo šaškes: jo laukė ilga ir bemiegė naktis.

Staiga sutrinksėjo durų užraktai, ir į kamerą greitu žingsniu įėjo aukštas, dailiai apsirengęs karininkas. Nesižvalgydamas į šalis, jis klestelėjo ant suolo priešais Skersį.

— *Davai sygrajem*,— burbtelėjo ir ėmė nervingai dėlioti šaškes.

Skersis, varganas kaimo samdinėlis, stovėjo akis išpūtes poza „ramiai" ir mirksėjo, niekaip nesuprasdamas, kas gi čia darosi. Rusiškai, beje, jis irgi menkai tesuprato.

Nustebę pasikėlėme iš guolių ir mes.

Karininkas pastūmė baltą šaškę ir dairėsi aplink, nekantriai barbendamas pirštais į stalą.

— Kodėl jūs negulite ant lovų? — paklausė rusiškai.

Tikrai. Kameroje buvo septyniolika nuleidžiamų geležinių lovų, retai išpintų skardinėmis juostomis, bet niekas ant jų negulėjo, nes labai spaudė.

— Neduoda matracu,— aiškinome.

— O kodėl neduoda? — stebėjosi karininkas.

Skersis pagaliau išdrįso ir pavarė savo šaškę. Žaidė jis gana gerai.

— Nežinome, pilietiškininke.

— Aš — ne viršininkas. Aš — toks pat kalinys kaip ir jūs.

„Čia dabar! — iš nustebimo atsisėdome guoliuose.— Meluoja ar teisybę sako?"

— Ne, ne... Teprasmegsiu vietoje, jeigu tai ne...— pasakė kažkam vokietis Ekertas.

— Jums vaidenasi,—atsisuko į jį karininkas.

Darėsi tikrai įdomu. Ekertas ir nepažįstamasis persimetė keliomis mandagiomis mums nelabai suprantamomis frazėmis.

— Nu, čia dabar kas per velnias? — suriko iš kito kampo vaikigalis Aleksandravičiokas.

— O! Čia ir lietuvių besama,— nustebė karininkas.— o aš maniau — vieni rusai.

— Mes čia visi lietuviai,— atsakėme chorui.

— O kodėl jūs rusiškai šnekate? — tęsė naujokas grynčiausia lietuvių kalba.— Parodykit, draugžiai, kur čia man reikės atsigulti.

Parodėme tarp eilių laisvą tarpą. Karininkas numetė ant jo amerikoniškos medžiagos milinę ir vėl sėdo prie stalo tęsti žaidimo.

Tikrai, antpečių ir diržo jau nebuvo, o ir plaukai trumpai kirpti.

— Ar seniai iš laisvės? — išdrįsime...

— Ką tik... Prieš kokią valandą. Ėjau prieš jūsų namus gatvė. Pasivijo du tokie vikrūs vyrukai ir ėmė sakyti, kad aš einas ne į tą pusę kur reikia. „O kas jums pasakė,— klausiu,— kur man reikia?"—„Žinom, žinom",— sako ir atvedė čia.

Kvatojome sutartinai. Miegai išlakstė.

„Gražiai čiulbi,— mąstėme,— bet koks tu paukštis".

Į karišką uniformą buvome įpratę žiūrėti įtariai.

Netrukus prižiūrėtojas ėmė kumščiu daužyti duris ir liepė budinčiajam varyti visus gulti.

Kitą rytą susidomėjimas naujoku neatlėjo. Pasirodo, jis... šiaulietis. Kapitonas. Kariavo. Nuo Maskvos iki Berlyno. Buvo sužeistas į ranką.

Po pusryčių prie manęs susibūrė kompanija.

— Žydas! Tu tik įsižiūrėk,— kikenų landukas Aleksandravičiokas.— Pažiūrėk gerai: tikras žydas.

— Nesąmonė,— traukiau pečiais, vis žvilgčiodamas į naujoką.— Visai nepanašus.

Tai buvo juodbruvis, kokių 30 metų vyras. Rudos akys, aplink smulkios raukšlės, pašaipiai sukrentančios juokiantis ar juokaujant. Nosis tiesi, gal kiek net riesta. Pailgo veido... Na kur tie žydiški bruožai?

— Tu ką — aklas ar žydo nesi matęs? — neatstojo Aleksandravičiokas.— Aš tai juos iš tolo užuodžiu.

Jo nuomonę palaikė kiti. Prieiti ir tiesiai paklausti nedrįsime, tad griebėmės gudrybės...

Kalėjimo administracija retkarčiais leisdavo kaliniams pranešti savo buvimo vietą giminėms ar artimiesiems. Praeitą kartą pavyko nusukti popieriaus lapą. Pieštuko galą turėjome.

Priėjome prie naujoko. Paaiškinome reikalą.

— Ne, ne,— papurtė galvą tas susimąstęs.— Aš neturiu kam pranešti.

— Na kaip... Na vis tiek,— gundėme jį ir kaišiojome lapą.— Visi juk praneša. Bent laišką...

Nudūręs akis naujokas ilgai mąstė.

— Nebent į Kauną,— tarė jis suabejojęs.— Bet juk neatvažiuos...

— Kodėl neatvažiuos? Būtinai atvažiuos, jei tik žinos kur,— neatstojome.

— Na tiek to... Rašykite. Raulinaitytė Ada („Tfu,— mąstėme.— Kad tu pasiustum, kodėl ne Sara?“). Geriau gal Adelė... Ne, ne — Adelaida. Savanorių...

— Tamstos pavardė?

— Kučas.

(„Kučas... Hm, Kučas. Kučinskas buvo čia pat kameroje“)

— O vardas? Koks vardas?

— Simonas.

(„Po velnių! Bendravardis,— aš pats Simonas“).

— O tėvo vardas?

— Kam? Tėvo vardo nereikia.

— Kaip nereikia?! — ginčijomės.— Būtinai reikia... Adreso neišsiųs. Neatvažiuos.

— Vadino... Isakovičiumi.

(„Isakovičius?! Hm,— šyptelėjome vienas kitam,— hm... Simonas Isakovičius. Viskas aišku: žy-das!“)

Sunerimome. Taigi žydas ir dar... neaišku kokių dalinių kariškis: žmogus — visais atžvilgiais nepatikimas.

Mūsų kampe vyko „aktyvo“ pasitarimas. Kad išvengtume bereikalingo dėmesio, „aktyvistai“ po vieną ar po du — neva šiaip sau — prisėsdavo prie mūsų, pasakydavo savo nuomonę ir nuėję pakviesdavo kitus.

Visų nuomonė buvo bendra: Kuču pasitikėti negalima. Ypač griežtas buvo kameros senbuvis, tulžingas paniurėlis Jakubovskis, apie kurį kalbėjo, kad tai buvęs miškinių vadas.

— Izoliuoti,— kalbėjo jis kietai kažkoku svetimu balsu.— Jokių kontaktų. Visiškas ignoravimas. Moraliai neišlaikys. Matysit, pats retiruosis į kitą kamerą.

Nutarėme laikinai nutraukti visus kameros ryšius pro langą ir „telefonu“ per kameras jungiančias lovų geležis. Apie pavojų reikėjo sutartu signalu (greitas daužymas) įspėti kaimynines kameras. Dalį draudžiamų daiktų — gerai suslėpti, o smulkmenas (pieštuką, peilį) palikti: tegul neįtaria, kad juo nepasitikime.

Praėjo diena, kita... Kučas elgėsi normaliai, be priekaištų: buvo šmaikštuolis, tiesiakalbis ir nepadlaižys.

— Gudrus žydas,— kalbėjo kameroje.— Na bet ir mūsų tegul nelaiko kvailiais.

Grįžęs po tardymo — naktis tai būtų ar diena — Kučas visus prajukindavo šmaikščiomis intermedijomis.

„Tu,— sako man tardytojas,— tarptautinės buržuazijos agentas. Tu,— sako,— liaudies priešas,— štai, čia taip parašyta.“— „O ar neparašyta,— sakau,— kad aš baltagvardietis?“— „Ne, to neparašyta.“ — „Tai parašyk,—sakau.— Kovojo prieš tarybų valdžią su ginklu rankoje 18-ais metais.“ — „Ne,— sako,— tu tada dar nebuvai gimęs“.— „Kodėl? Parašyti juk galima.“ — „Ne, tu pirma prisipažink, kad tave Berlyne užverbavo.“— „O tu,— sakau,— nupiešk ant tos sienos medį ir liepk įlipti. Kai įlipsiu, tai ir prisipažinsiu.“ — „Ne“,— jis girdi nemokąs piešti.— „Tai tu,— sakau,— pastatyk prie sienos šiaudą ir liepk į jį įlipti.“

Vieną kartą grįžo juokdamasis iki ašarų: jį, kapitoną, kaltino... ginklo nešiojimu!

Kučas dažnai ateidavo į mūsų, gimnazistų, kampą. Sužinojom, kad jis inžinierius-chemikas, baigęs Kauno universitetą. Bet svarbiausia mums buvo kita: sukišę nosis į jo ant cementinių grindų nubrėžtus brėžinius ar parašytas formules, ginčijomės ir sukome galvas prie galvosūkių, paradoksų ir silogizmų. „Status kampas lygus bukam?“ — „Lygus.“ Įrodėme, ir nors tu pasiusk.

Draugiškai pasidalydavome kuo nors iš siuntinių. Kučas, žinoma, siuntinių negaudavo, bet vaišes priimdavo paprastai ir santūriai.

Kameroje ėmė į mus šnairuoti.

— Pasidavėt žydui,— užspaudęs į kampą švokštė Jakubovskis.— Ištižote kaip akli šunyčiai...

Tuo metu aš dar nežinojau, kas tai yra neapykanta konkrečiam žmogui. Jakubovskio nesupratau, net pykau, kad jis lenda ne į savo reikalus, bet privengti jo reikėjo.

Už grotuoto lango švietė pavasario saulė, mėlynavo Talšos ežeras ir žaliavo horizonto toliai.

Buvo baisiai ilgu.

Žinojome apie Čerčilio kalbą Fultone¹.

¹ 1946 m. kovo 5 d. kalboje Čerčilis kvietė į kovą prieš tarybinę grėsmę.

Svarstėme kas bus, kai jau bus..., o kad tikrai bus,— neabejojome.

Nuotaiką gadino tik Kučas.

— Nieko nebus,— kaip šaltu vandenių pylė jis,— nie-ko. Kiek duos, tiek ir sėdėsite: nuo skambučio iki skambučio. O amerikonomams dėl jūsų nusispjauti, jie jus jau seniai — dar Jaltoje — pardavė.

— Prakeiktas žydas,— murmėjo karštakošis Smitas.— Ko jis pučia mums miglą į akis. Trumeno doktrina... Čerčilis... Pasaulis to neleis.

O Kučas varė toliau savo:

— Kažkur fronto keliuose sutikome kolonas kalinių, brendančių per šalikelės sniegą. Tai buvo nebe žmonės, o pusplikės, sudžiūvę šmėklos. Mečiau machorkos... O gal duonos... Sugyvuėjusi banda, graudu žiūrėti... Tai, va, ir mes tokie pat būsimė.

Kameroje visi nejaukiai tylėjo. Piktai iš papildų į Kučą žvelgė Jakubovskis.

Tą dieną trijuose iš eilės siuntiniuose aptikome po tris perlaužtus degtukus: raudona galvutė ant jų vos laikėsi.

— Kas tai? — ginčijomės.— Ženklas koks, ar tik atsitiktinumas?

— Vyrų,—samprotavo Šmitas. — Vyrų! Čia dalykas rimtas. Pagalvokite, raudonumas nulaužtas. Trys degtukai... Trys! Matysite, po trijų savačių ar po trijų mėnesių būsite namuose.

Mes, gimnazistai, dūkome ir džiaugėmės radę pramogą, o tais ženklais netikėjome.

Apipuolėme ketvirtą tos dienos siuntinį, bet ženklo nebuvo: gavėjas nerūkė.

Penktą siuntinį įsinešė pats Šmitas. Aptūpėme jį. Mačiau, kaip netikėlis Aleksandravičiokas paėmė iš krūvos degtuką, pamaigė tarp pirštų ir vėl įmetė atgal į krūvą. Jau norėjau duoti niuksą į pašonę, bet...

Šmitas vos nenuvirto iš nuostabos.

— Ar matote?! — rėkė jis, iškėlęs degtuką.— Pažiūrėkite! Va! Juk tai mūsų moterų mums duoda ženklą: trys susikibusios degtuko dalys, tai trys Baltijos respublikos. Raudona galvutė nulaužta — raudonos vėliavos šalin. Laisvė, pamatysite, laisvė...

Šmitas buvo lyg nesavame kailyje: dalijo į visas puses siuntinio gėrybes... Juokėsi ir verkė.

Buvo susijaudinę ir kiti.

Iš savo kampo pašaipiai dairėsi Kučas.

— Na ką dabar pasakysi? — šaukė Smitas.— Kieno teisybė?

Susikišęs rankas į kišenes, priėjo Jakubovskis. Ilgai ir piktai jis žiūrėjo į Kučą.

— Baik agituoti žmones,— iškošė jis pro dantis.— Kiek tau už tai moka?

Buvo nejauku ir gėda, bet pasakyti teisybę apie degtuką nediršau. Kitą dieną prie progos daviau gerą niuksą Aleksandravičiokui, bet tas tik sukikeno ir nusiviepe iki ausų. Jis buvo toks jau nerimtas vaikigalis, kad sunkiai galėjome patikėti, kad jį buvo priėmę į vanagus².

² 1944 m. rudenį Žemaitijoje susikūrusi ginkluota pasipriešinimo Tarybinei armijai organizacija.

Slinko vienodos kalėjimo dienos: tą iškvietė tardyti, tą į teismą. Ėjome ir ėjome ratus apie stalą, bet niekur nepasistūmėjome nė per žingsnį. Viltys apie galimą greitą laisvę skausmingai geso. Kaip praskleisti šydą į ateitį? Beliko burti. Atsirado kameroje ir burtininkas, toks Petraitis, tylus ir savotiškas senis su peršauta ir apmuturiuota skudurais ranka. Trūko tik kortų.

Visi žiūrėjo į Kučą.

— Padaryti galima,— sakė jis,— bet, vyrai, kam to reikia. Naudos jokios, o nemalonumų, jeigu įkliūtume, tiek ir tiek.

Ne, ne — kortų visiems mirtinai reikėjo: tik jos galėjo kiekvienam iš mūsų pasakyti ateitį.

— Gerai,— nusileido Kučas,— padarysiu, bet dar kartą sakau: aš prieš.

Šmitas išdalijo sauja papirusų ilgais mundštukais (surūkius mundštukus reikėjo gražinti). Pasivaikščiojimo garde Kučas išsirinko raudoną akmenėlį, kurį sutrynęs, pasidarė dažų. Aliuminio katiliuką ištepė taukais ir aprūkė jį, uždegęs bato gumą. Nuo smarvės sukritę ant grindų, stebėjome „chemiją“. Beliko išpjauti trafaretus.

Kameros viduryje, galu į duris stovėjo didžiulis stalas. Už jo su įkvėpimu darbavosi Kučas.

Netrukus jau puikavosi 24 kortos, bet jų pranašavimai mums buvo nepalankūs: mirtys, ilgos kelionės... Petraitis sakė, kad tikrą teisybę gali pasakyti tik visos kortos. Be to, jis mokąs ypatingu būdu jas prakalbinti, bet tam reikalinga visa kaladė...

Vėl rūkėme Smito papirusus;.

Kučas įniko į darbą.

— Stebėkite vilkelį ir nesibūriuokite aplink,— prašė jis.

Bet ar iškęsi? Trafaretuose šį kartą švietė ne tik būgnai ir gilės, bet žvelgė pasipuošę damos bei rūstūs karaliai...

— Kam tiek vargo? — stebėjomės.

— Turi būti gražu,— atsakydavo Kučas. — Žinokite, aš buvau menininkas iš prigimties, bet pasirinkau kitką. Beje, chemija — irgi menas.

Staiga sutraškėjo subraškėjo durų užraktai. Visą „dirbtuvę" Kučas mikliai pakišo po stalu ir atsistojo. Į

Kamerą įlėkė kalėjimo viršininkas su dviem prižiūrėtojais.

Netrukus visi įkalčiai gulėjo ant stalo.

— Kas darė kortas?

Tyla.

— Neprisipažįstate. Slepiate! Na gerai: tada mėnesį visai kamerai uždraudžiu siuntinius.

Iš rikiuotės išėjo Kučas.

— Aš dariau kortas,— tarė jis.

— Tu? Kas dar? Vienas? Dešimt parų karcerio.

Kučą tuoj išvedė.

Gėdijomės žiūrėti vienas kitam į akis: juk kaltas buvo ne Kučas. Antra, kameroje buvo išdavikas, tai aišku kaip dieną. Bandėme prisiminti, ką per tas dienas iškvietė iš kameros. Daug buvo. Buvo ir Jakubovskis.

Sugrįžo Kučas ne po dešimties dienų, o po trijų savaitių: karceryje atsivėrusi skrandžio opa, ir jį paguldė į kalėjimo ligoninę („Daktaras irgi žydas”,— šaipėsi). Grįžo smarkiai sulysęs, bet kaip ir anksčiau pašaipus ir aštrialiežuvis.

Šį kartą sutikome jį draugiškai ir jau kaip savą: mūsų pasitikėjimo jis nusipelnė. Kameros dauguma buvo paprasti žmonės, nieko neturėję prieš žydus, bet galvas buvo taip susukusios visos nelaimės ir okupacijos, kad žmogus nebežinojai, kas ir už ką tave muša. Ne vienas siūlė dabar Kučui maisto ar kvietė prisėsti ir vaišintis, bet tas griežtai atsisakinėjo, skųsdamasis skausmais skrandyje. Labai stebėjau, kad iš mano maišelio jis valgė viską.

Įpusėjo vasara. Kaip ir kiekvieną mėnesį, plūkėsi išvažiuojamasis Karinis Tribunolas, dalydamas bausmes („dermavodamas”,— kaip sakydavo kameroje). Išlydėjome Radviliškio geležinkeliečius, Skuodo ir Ylakių gimnazistus, kretingiškius... Vieną popietę kaltinamojo akto kopiją ant plono plono popieriaus atnešė ir Kučui.

— Koks straipsnis tas 58-3? — klausinėjau jį, atsisėdęs šalia.— Tokio dar negirdėjau.

Dūmijome iš jo kaltinamojo akto susuktas suktines — o kur kitur jį dėti— ir kalbėjomės.

— „Gyvenimas užsienyje, ryšiai su tarptautine buržuazija". Taip, bet ką jie įrodys? Nieko.— „Buvai Berlyne sutikęs giminaitį?" — „Buvau, argi negalima? Jis — mano pusbrolis, Amerikos armijos majoras." — „Kalbėjai?" — „Kalbėjau, dar ir viskio gėrėme." — „Gavai iš jo žydų laikraštį?" — „Gavau. Pardon, bet ar čia nusikaltimas? Nesislapsčiau juk. Ėjau Vilhelmštrase ir daužiau tuo laikraščiu per bato aulą. Aplink pavasaris. Pergalė. Kad tu pasiustum... Na kas gi čia bloga?!"

Kučas nutilo, žvelgdamas sau po kojom.

— Kaip tu manai... Kiek jie man duos?

— Gal išteisins. Juk pats sakai, kad čia nieko blogo nėra.

— Neišteisins... Nors gali būti ir taip. Gali. O jei ir nuteistų... Na kiek jie gali duoti? Metus, dvejus... Daugiau tikrai neduos. Bet aš visiems sakysiu, kad gausiu septynerius. Kodėl? Na pripaišys man už tą laikraštį antitarybinės literatūros platinimą. Jei gausiu septynerius, tai ką padarysi — taip ir maniau,— o jei mažiau,— tai man gerai.

Abu nusijuokėme.

— Nesijuok, nesijuok,— kalbėjo jis.— Tu žinai — aš neprietaringas, bet rask tu kareivį, kuris netikėtų kažkuo... Na kad ir lemtimi, ar kaip ją. Aplink — mirtys,- ir esi priverstas tikėti jos realumu, bet tu vis dar gyvas ir gyvas. Savaitės praeina, metai praeina, o tu vis dar gyvas ir gyvas. Teka saulė, leidžiasi saulė, o tu vis eini kaip per minų lauką. Lauki signalo, bet jo vis nėra ir nėra. Tam buvo, anam irgi... Tas užgeso laukiai, anas visai netikėtai... O tu vis eini ir eini, skaičiuodamas žingsnius: „Įlūšiu, įlūšiu..." Bet ne... Ir apima tokia džiaugsminga lemties nuojauta: tau mirti dar neskirta!

Ir patylėjęs pridūrė.

— Tikiu gera lemtimi ir dabar.

Kitą rytą su Kučiu atsisveikinome. Įdėjau kelionei šiek tiek maisto, tabako... Nežinojau dar tada, kad kitą rytą pro tas duris išeisiu ir aš.

Apypiečių kažkas žvilgtelėjo pro langą ir sušuko:

— Žiūrėkite, Kučas!

Pripuolėme prie lango. Pasivaikščiojimo garde pamačiau jo tiesią figūrą ir pažįstamą gelsvai žalsvą milinę.

— Kiek? — klausiau jo pirštų abėcėlė.

Nutaukęs proga, Kučas iškėlė virš galvos rankas praskėstais pirštais („Dešimt"—surikau kamerai), po to ranka užsiėmė burną („Penki be teisių") ir suko toliau pasivaikščiojimo ratus: stovėti nebuvo leidžiama.

— Niekada nebūčiau patikėjęs,— kalbėjo jis man po kelių dienų Kauno kalėjimo etapo kameroje,— niekada, kad galima paimti žmogų iš gatvės ir duoti jam dešimt metų.

Žvalgėmės buku žvilgsniu į sustingusią kelių šimtų žmonių kamšalynę. Praėjo vos kelios dienos po išsiskyrimo, bet kaip smarkiai jos mus pakeitė.

— Svarbu — kaklas, o pavalkus parinkti galima,— priminiau rusišką patarlę.

— Viskas, ką buvau dar išlaikęs savyje gražesnio,— tęsė jis susimąstęs,— viskas virto juoda ir dvokiančia kloaka. Brrr... Dabar — jaučiu—ten vien purvas ir supuvusių kačių smarvė.

Mūsų vietos buvo skirtingose bažnyčios pusėse, tad reikėjo peržengti dešimtis kojų ir galvų, prisiklausyti visokių jų savininkų priekaištų. Vaikščiojimas iš savo vietos galėjo sukelti ir vagių įtarumą. Ypač bijojome 8—10 metų vaikigalio, pravarde Ereliukas, nežinia kaip patekusio į suaugusių kamerą. Juo žaidė vagys, o mes buvome jo žaislai ir jo žaidimų aikštelė. Be jokios priežasties, vien savo malonumui, jis išrenginėdavo žmones, tyčiodavosi iš jų ir iki kraujo spardydamo. Pasipriešinti ar neklausyti nebuvo galima.

— *Ne smeite obīzatj pacana*,— grūmojo nuo altoriaus vagys.

Ateidavau pas Kučą ne kasdien, bet jau atėjęs užsibūdavau ilgiau. Kartą jis ištraukė iš milinės kišenės duonos gabalą ir perlaužė jį pusiau.

— Valgyk,— tarė ištiesdamas man.— Tu — augantis. Tau labiau reikia, o aš... įpratęs.

Tomis dienomis jausdavau tokį nepakeliamą, tokį smelkiantį alkį kaip niekada.

— Nesivaržyk,— ragino Kučas,— tu man irgi padėdavai...

— Mažai,— numojau ranka.

— Žinau, žinau, daugiau tu negalėjai. Tokia jau buvo aplinka.

Žiaumoju jo duoną ir galvojau, kaip mažai aš dar pažįstu žmones ir kiek daug progų neišnaudoju, kad padaryčiau jiems ką nors gera.

Dabar — per vėlu: pats buvau vargšas.

— Kad tu žinotum, kaip man buvo sunku ten pas jus,— kalbėjo šypsodamasis Kučas.— Aš viską supratau, visas jūsų gudrybes mačiau... Pagalvok, kaip aš turėjau tarp tų žmonių jaustis. Žiūrėjau į veidus ir mąščiau: „Kas jie? Gal kuris iš jų sušaudė mano tėvą ir motiną, senele ir seseris?" Na kad ir Jakubovskis.

Gėdijausi, nes ir aš nepatiklumu iš dalies buvau jam nusikaltęs.

— Ar tu supranti,— liūdnai kalbėjo Kučas,— kodėl aš taip atsisakinėjau bet kokio kitų maisto? Bijojau, kad netyčia nepaimčiau duonos iš žudiko rankų. Krimtausi, kad savo įtarumu gal įžeidžiu nekaltą žmogų, bet rizikuoti negalėjau: klaidos aš sau niekada nebūčiau atleidęs.

O nosinaitę pavogė.

Sužinojau apie tai iš Kučo vieną rytą, kai varė mus į ruožą.

Kučas buvo labai nusiminęs. Laikęs ją milinės kišenėje ir štai nebėr: pavogė miegančiam. Matyt, pastebėjo kaimynai jį kažką slepiant ir ištraukė patys arba pasakė Ereliukui.

— Man visai nebuvo gaila to maisto,— na tegul ryja, bet kam jiems nosinaitės prireikė?!

Aš gal ir ne visai jį supratau (koks jau ten turtas — nosinaitė), bet Kučas išgyveno taip, tarsi į ją būtų įvyniojęs visą savo gyvenimą.

Galiu prisiekti — jo akys buvo pilnos ašarų. Jis verkė.

Tokio jo aš niekada nebuvo matęs ir jau niekada nebemačiau.

Susitikome mes dar ne kartą ir ne tokiomis jau geromis sąlygomis, bet Kučas visada buvo anas, tikrasis Kučas.

Aleksandras Kuprys

AR BESUSITIKSIM?

Vos švintant 1941 metų birželio 14-os rytmečiui, staiga pažadino laukujų durų skambutis.

Kokie netikėti svečiai?

Šokau iš lovos. Rengiaus. O skambutis vis aidėjo.

Pažįstami eidavo ar belsdavos prie durų iš kiemo.

Skubėjau per valgomąjį, prieškambarį. Pravėręs duris, pamačiau tris nepažįstamus vyrus ir iš kiemo ateinančius su šautuvais du rusų kareivius.

— Jūs Kuprys Aleksandras? — paklausė.

Ir visi trys pro mane į vidų. Iš prieškambariuko — į kambarį. Čia gyveno du vyrai. Žmonos brolis su draugu. Įsakė jiems rengtis. Vienas nepažįstamųjų liko čia stovėti. Kiti — į valgomąjį. Man liepė sėstis ir niekur neiti. Jie — į miegamąjį. Čia rado jau chalatu apsivilkusią žmoną. Atsivedė ir liepė sėstis šalia. Atsivedė ir abu vyrus. Tarpu savęs kalbėjosi rusiškai. Supratau. Vienas jų buvo rusas, kiti du — lietuviai.

Išvertė čia pat stovėjusias knygas, atidarinėjo stalčius, spintas, spinteles, smulkiai apžiūrinėjo daiktus, drabužius, knygas. Ir virtuvę. Virtuvės rakandus. Šalia esantį žmonos augintojos Juzefos Mažylienės kambarį (jos pačios nebuvo).

Mus krėtė šiurpus drebulys. Buvom jauni. Tik antri metai vedę. Žmona virpėdama prisiglaudusi prie manęs pravirko. Kažkoks baisumas suspaudė širdį.

Prisiminiau vakardieną. Po darbo buvo vyrų choro repeticija Biržų „Aušros“ pradžios mokykloje. Ruošiamės dainų šventei, kuri, kaip chorvedys Jakubauskas sakė, įvyksianti 1941 metų vasarą Maskvoje. Repeticijos metu atbėgo iš netoli esančios apskrities valdybos vairuotojas ir pasakė, kad negalėsiąs dalyvauti, nes įsakyta visos apskrities automašinoms suvažiuoti prie apskrities valdybos: „Kažkas šią naktį būsią.“

Nekreipėm dėmesio. Repeticijos kaip ir nebuvo. Antaninės. Mes keliese, eidami namo, užsukom į alaus barą. Su mokytoju Pranu Stuku, eidami namo, Kęstučio gatvėj susitikom, ko niekad nebūdavo, policininką. Pasisveikinom, nes pažįstami. Jis su mumis kiek paėjėjo, palinkėjom vieni kitiems „Labanakt“. Nieko nesitikėjom, nelaukėm. Visus metus girdėjom apie daugybę areštų. Staiga iš po nakties dingdavo žmonės. Tai vis aukšti apskrities viršininkai. Vienas kitas iš mokytojų (apskrities veterinarijos gydytojas Gelažius, Paežerių pradžios m-las vedėjas J. Lukštaraupis ir kt.).

Bet mus — už ką, kodėl?

Rinko, surinko įvairių įvairiausių anketų.

Aš iš didelės šeimos — valstiečių, jokio turto neturėjusių. Žmona — nuo mažens našlaitė. Tik antrus metus dirbanti „Aušros“ pradžios mokykloje mokytoja. Aš dirbau Biržų apskrities mokyklų inspekcijoje. Naujai paskirtas (Raudonajai Armijai užėjus) apskrities mokyklų inspektorius Andrius Kregždė labai maloniai kvietė pasilikti inspekcijos kanceliarijoje. Vėliau, inspekciją pertvarkius į Apskrities švietimo skyrių, naujai paskirtas buvęs „Spaudos“ knygyno vedėjas Petras Dilys paskyrė mane Švietimo skyriaus atsakinguoju sekretoriumi.

Sėdėjom prie pat stalo, ir nesusėmė galva, kas čia darosi.

Jaučiu, kaip drebėdama plaka žmonos Ados širdis. Klausomės, kaip skamba kilnojami indai. Mat žmonos išlaikytoja Mažylienė seniau turėjo valgyklą, tai ne visus pardavė. Manė—mums prireiks. Dar taip neseniai — gegužės 16-ą prie šio stalo sėdėjo brolis Mykolas, Raudonosios Armijos kareivis, grįžęs atostogų. Nejaugi ir jis dabar kur nors kratą daro?

Pareigūnai, eidami į miegamąjį, liepė ir mums eiti. Čia buvo naujutėlaitės dvi lovos, rūbų spinta, spintelė ir brangiausias ką tik nusipirkta vaikų vežimėlis, o jame bemiegas mūsų penkių savaikių sūnelis, kuris dar ir vardo neturėjo.

Mažylis ramiausiai miegojo.

Žmona puolė prie vežimėlio išskėstomis rankomis, lyg paukštės sparnais mažylio apginti.

Viens į kitą sužiuro ir pareigūnai. Spintoje išvertė rūbus, liepė mums rengtis, imti kūdikį ir paskelbė, kad Biržų Vykdomojo Komiteto ir partijos kažkokiais nutarimais perkeliama gyventi į kitą vietą. Liepė pasiimti kelionei reikalingų daiktų, aprangos, ne daugiau kaip 50 kg. Ir vykdyti tuoj pat.

Sukliko žmona. Suklupo ant vežimėlio, ant mūsų svajonių, meilės lopšio. Juk jį mes taip mylėjom. Tik penkta savaitė pasauly. Tik pirmos gražios vaikelio šypsenos. Skaudu prižadint baisiam pasmerkimui. Toks mažas nekaltutis iš namų ištremiamas! Nežinojom ką daryti. Širdis persmelkė gaudulys. Pareigūnai ėmė mus stumdyti. Įsakė rinkti mažojo rūbelius. Pačiai rengtis. „Greičiau, greičiau. Imkit savo rūbus, maisto, duonos ir į geležinkelio stotį.“ Mėtė į krūvą mūsų daiktus. Ėmėm ruoštis. Nesąmoningai ieškojau kišenėse pinigų, lagaminėlio, kurį vieną ir turėjom. Sudėjau sūnelio rūbelius, vystyklus, apsirengiau kasdieninį kostiumą, paieškojau maisto. Papusryčiaut neleido. O mes nieko gero ir neturėjom,— miestiečiai vienadieniai. Žmona pamaitino Sūnelį. Vis verkdamas. Suvystė, susuko. Apsivilkė suknutę, vasarinį paltuką ir pareigūnų stumdomi, raginami pakilom išeiti. Pribėgo žmonos brolis ir draugas Antanas, išbučiavo ir lyg drąsindami, netikėdami tuo kas vyksta, sakė, kad čia nesusipratimas. Bėgsią ieškot teisybės. O ir mes raminauės — niekam blogo nesam padarę.

Iš namų išeinant saulutė jau buvo aukštokai pakilusi. Į kiemą suėjo kaimynai, bet pamatę, kas čia darosi, skubėjo atgal, nebūdami tikri, kad ir pas juos tokie „svečiai“ nepasirodys. Kaimynų Tamoliūnų mergytė, nieko nebijodama, pro visus prasibraudama, iškėlusi rankytes šaukė: „Mokytoja, kur išnešat mažąją lėlytę? Parodyk man, parodyk!“

Ežero gatvė iki Kęstučio — gal šimtas metrų. Iš dešinės keli namai. Iš kairės — mūsų šeimininko sodai. Iki geležinkelio stoties apie 500 metrų. Mus varė pėsčius gatvės viduriu.

Kaimynai, vaikai, o ir gatvė iš toliau einantys, vieni kitų klausinėjo, kas čia vyksta, prisijungdavo mums iš paskos.

Priejusi Kęstučio gatvę, žmona, nešdama mažąją — didžiulį sunkiai apkabinamą ryšulį, ant šaligatvio suklupo. Moteris pripuolę pakėlė. Paėmė mažylį. Aš tempiau lagaminą, antra ranka didžiulį maišą rūbų. Kareiviai, vis apstumdędami moteris, kad eitų atokiau mūsų, varė pirmyn.

Iš namo, esančio prieš pat geležinkelio stotį, išvarė mokytojo Prano Stuko šeimą su ryšuliais. Jį, 18 metų sūnų ir 16 metų dukterį. Ir juos išlydėjo pulkas žmonių. Mokytojas Stukas, pamatęs mus, pakėlęs rankas sušuko: „Laikykimės!“

Stotyje — ilgas ešelonas kroviniams vežti dengtų siaurojo geležinkelio mažų vagonėlių. Visų durys plačiai atidarytos. Vagonus apsupę rusų kareiviai.

Prie vieno iš vagonų atvedė mus. Ten buvo vyras su ūseliais, moteris, pora berniukų. Tai Vaitaičio šeima iš Nemunėlio Radviliškio. Jie padavė rankas, padėjo įlipti. Viename vagono kampe sudėti jų daiktai. Mes pasirinkom kitą, į pietų pusę.

Mus atlydėjusiųjų prie vagono jau nebeleido. Pas juos išlipti — taip pat. Va ir prasidėjo nelaisvė. Kur padėt mažylį? Ant grindų? Nei čiužinėlio — tik vystyklai ir antklodė. O jis jau ir šlapias. Mamytė suklojo ant grindų ką turėjo ir paguldė.

Pamatėm, koks prasideda vargas. O už ką?

Žiūrėjom vienas į kitą, į mažąją. Ir širdys verkė. Verkėm, pajutę neteisybę. Už ką? Be apkaltinimo, be teismo, be apklausos, toks negirdėtas, nepatirtas elgesys su žmonėmis?

Žiūrėjom į savo naujuosius likimo draugus. Du vaikeliai, lyg sugautos pelytės, tik liūdnos akytės blizga. Bet tuoj krovininis automobilis su Rakšnių šeima — tėvai, sūnus, duktė — iš Vabalninko. Ir į mūsų vagoną. Jie drabužių ir įvairių rakandų atsivežė daug. Matyt, pareigūnai buvo geresni, leido pasiimti, kas žmogui reikalinga.

Dar jiems kraustantis, prie mūsų vagono atvaro tos pačios mokyklos, kur žmona dirbo, mokytoją Bronę Steponavičiūtę ir jos senutę motiną. Įlipusios į vagoną, verkdamos puola į žmonos glėbį, bučiuojasi, glaudžias prie mažojo ir kūkčioja. Ji gyveno mūsų kaimynystėj. Kasdien susitikdavom. Gyveno viena. Bet šįryt pas ją buvo iš Linkuvos atvažiavusi motina. Abi į vagoną. Klausė manęs, kas čia darosi, kas toliau bus?

Mašina po mašinos. Vis atveža pažįstamus mokytojus: Biržų „Aušros“ pradžios mokyklos vedėją Šliką su šeima. Mokytoją Kazį Krivicką. Mano draugą, kartu porą metų dirbom mokyklų inspekcijoje — Legailių pradžios mokyklos vedėją Viktorą Gudeiką ir jaunutę jo žmoną. Medeikių mokyklos vedėją Nemajūnienę, jos vyrą, Medeikių pieninės pienininką su šeima, Vabalninko mokyklos vedėją Stuogį, žmoną mokytoją Stuogienę su dukryte, tos pačios mokyklos mokytojus Otoną ir Veroniką Obakevičius su dukryte. Salamiesčio mokyklos vedėją Juozą Vėjelį su žmona ir dviem vaikais. Mokytoją Dargį su šeima, mokytoją Smailį su šeima. Biržų gimnazijos direktorių Vosylių su šeima, gimnazijos mokytoją Povilą Andrėjauską, žmoną mokytoją Em. Andrėjauskienę, jos senutę motiną, 9 metų dukrytę. Pabiržės mokyklos vedėją Eduardą Timuką, mokytoją Timukienę su dviem sūnumis, mokytojus Krikščiuką, Krikščiukienę. Mokytoją Dirgenčių su šeima, Biržų miesto valdybos inžinierių Joną Kazlauską, tarnautoją Astrauską su šeima, Traškevičių su šeima, tarnautoją Vaclovą Čuplinską su trimis vaikais.

Stotyj klegesys, judėjimas, dejonės. Vagonų durys neuždarytos, tik kareiviai būriais apstoję atidžiai stebi.

Atvestus pareigūnai parodo, kareiviams atiduoda, pasako, kokie vaikai ir su kuo. Liepia kareivių vyresniajam užsirašyt ir pasirašyt. Sustumia visus į vagoną, o ten nelaimingieji aimanuodami, verkdami kaip galėdami „tvarkosi“.

Nuo durų į dešinę pusę mes su mažyliu ir mokytoja B. Steponavičiūtė su motina. Kairėj pusėj — Vaitaičio ir Rakšnio šeimos.

Vis atvežami nauji pažįstami draugai mokytojai, jų žvilgsniai, rankų mostai, sveikinimasis, toks masinis lietuvių inteligentijos vežimas su šeimomis širdyje puoselėjo viltį, kad gal ne mirčiai mus surinko.

Mašinos sustodavo toliau nuo mūsų vagono. Nebe visus pažinom. Čia Kaunių dvarininkas, ūkininkai, matyt iš rūbų, iš nešamų skrynių.

O ties mūsų vagono durimis, už kareivių, pradėjo pasirodyt mūs pažįstamų, draugų veidai. Bijodami ką nors sušukti, pasakyti, mojavu rankomis. Siuntė pabučiavimus, šluostėsi ašaras. Ir greit išnykdavo. Biržų miestas — ne toks didelis. Čia tik metus ir tegyventa. Jokių pareigų neturėjau, nebuvau joks viršininkas, niekam nieko blogo nebuvau padaręs. Visi, kas pamatė,— mūsų, tokių jaunų, gražių,— gailėjo. Ir nei mes, nei kas nors kitas negalėjo suprast, kodėl šitaip yra.

Vagone esantys vaikai verkšlendami pradeda prašyt tėvų valgyt.

O ir mums norisi. Prariektas kepaliukas duonos. Pieno buteliukas, gabalėlis sviesto. O rūbų — kaip stovim.

Mokytoja Bronė žiūri vis į savo seną motiną ir verkia — „Kam tu, mama, pas mane atvažiavai? Į kokią kančią dabar?“

Vis privažiuodamos automašinos didina mūsų nelaimingųjų skaičių.

Kaimynai pasakoja, kaip juos suėmė, kur ir kaip gyvenę.

O mūsų mintys — kas daros namuos. Juk viskas paliko. Mano mama ir žmonos senelė buvo atvažiavusios į Biržus mažojo pažiūrėti. Buvo atvažiavęs vyriausias brolis Jonas, jauniausias brolis kareivis Mykolas, o kiti net nematė, nežinojo, kaip ir kur gyvenom.

O kaip būtų gerai, kad mūsų reikalus patvarkytų. Neturim nei kuo maitintis, nei kuo apsirengti.

Birželio saulė vis labiau kaitino vagoną. Daugiausia stovim vagono duryse. Už kareivių eilės gatvėj vis pilna į mus žiūrinčių, praeinančių smalsuolių. Daugiausia — mūsų pažįstami. Prieš pažįstamas mergaites, su kuriomis vasaros teatro salėj piliakalny šokta, draugauta — lyg ir susigėstu, nenoriu, kad akys susitiktų; kiti—kaimynai. Norėtusi, kad arčiau prietitų. Pasakyti, ką reikia padaryti; vieną, ar kitą daiktą prisiglaustų, pasiimtų, patvarkytų.

Jau ir pietūs artėja. Mažasis sūnelis motinos, mokytojos Steponavičiūtės ir jos motinos nuolatos prižiūrimas, panešiojamas, kalbinamas, mėgina nusijuokti.

Mums pirmos valandos nelaisvėje.

Mūsų nerimastį, žingsnius ir judesius stropiai seka kareivių akys. Kareiviai mato ir žino, kad čia esantys trys vyrai nieko neturi, o mūsų veiduos tik liūdnas buvusio gyvenimo gailestis.

Apie 12 valandą prie tvoros pasirodo žmonos brolis Česlovas su ryšuliais. Į skarelę surišti dubenėliai, šaukštai, indas sriubos ir mėsos kepsniai. Prašo, ranka moja mums ir kviečia prie savęs kareivius. Vyresnis puskarininkis nueina, paskui ateina skaitydamas, neseniai išmoktomis rusiškais raidėmis Česlovo užrašytą: „*Prijmite i pere-daite obed Kuprisu*“.

Gerai, kad dar jis yra. O kas toliau?

Susėdam visi keturi — mes su žmona apkabinam Bronytę, ji motiną, ir tyliai ašarodami valgom.

Vaitaitis, Rakšnys — turtingesni. Išsitraukia iš maišo kaimietiškę lašinių, dešros, duonos kepalus. Jie slėpdamiesi tylėdami valgo.

Naujus žmones vežti lyg nustojo.

Nutarėm — reikia kareivių pasiprašyti, kad nuneštų laiškelių už tvoros stovinčiam Česlovui.

Nemokam rusiškai. Tai išgirdusi Rakšnienė pasisiūlė susikalbėsianti. Pasirodo, ji iš Šiaulių miesto ir šiek tiek iš mažens mokanti.

Rodom, šaukiam broliui, kad palauktų. Ant greitųjų surašėm, kas būtinai reikalinga. Rūbų, maisto. Kareiviai sutiko nunešti. Sekėm, matėm, kad brolis laiškėlį gavo.

Nutarėm — dabar greit nieko kito nebus. Dar daug vagonų tuščių. Dar greit traukinys mūsų niekur iš čia neveš. Brolis, mūsų reikalus patvarkęs, pasirodys tik po kelių valandų. Pradėjom žiūrėti, kaip čia geriau kur prisiglaudus. Kietos, neobliuotos vagono grindų lentos. O ir ilgesnio, minkštesnio rūbo neturim. Nusivilkau švarką, žmona — savo paltuką, pasidėjom galvai priglausti, mažąjį ant krūvos vystyklų, suvirtom ir, žiūrėdami į juodą vagono stogą, pajutę nebeturį gyvenimo, graudžiai susimąstėm.

Galvoje mintis — ką mums taip gražiai sutikti „draugai“ spendžia? Kuom jiems nusidėjau? Juk mane, kaip draugą, pasiimdavo rajono valdybos narys komunistas žydas Kerbelis, vykdamas į rinkimų apylinkes. Aš, kaip švietimo skyriaus atstovas, dalyvavau komisijoje perimant buvusių dvarininkų ir kitų turtingųjų nacionalizuotą turtą. Komisijos pirmininku buvo apskrities komunistų partijos sekretorius Einoris. Stengiausi prisiminti, kur įžvelgė mano nepalankumą.

Vilnių gražinus Lietuvai, aš net parašiau kūrinėlį „Nušvito tavo veidas, lietuvi“, kurį išspausdino laikraštis „Jaunoji karta“.

Bet ir mokytoją Stuką išveža. Jis, turėdamas gražų balsą, aikštėse ir salėse po agitacinių kalbų apdainuodavo buvusios valdžios negerumus.

Už vagono sienų, gatvėse, girdėti ratų dardėjimas, laisvų žmonių žingsniai. Apžvelgiau savo nelaiminguosius. Žmona, šonu prisiglaudusi prie mažojo sūnelio, lyg nori užstoti nuo viso, kas aplinkui darosi, kad nei balsai, nei vėjas, nei baimė ir nežinia jo nepaliestų.

Rakšnių vaikai sunerimę. Savo reikaliuku nori. Rakšnienė mėgina kalbinti rusų kareivius. Tie pasitarę liepia: „*Vsie v ubornuju*“. Ji pakartoja lietuviškai. Liepia visiems, kas nori, iš vagono išlipti. Sustoti prie vagono, kol visi išlips. Vienas kareivis priešaky, du iš šonų, vienas už mūsų eisenos. Varo mus, kaip kalinius, per stoties aikštelę, pro stoties pastatą į tualetą. Čia, pasirodo, laisviesiems uždrausta. Jis kareivių grandinės apsuptas. Stotyje esantys į mus žiūri su gailesčiu, slepiasi, bijodami parodyt jausmus, užuojautą, nes visur mitingai, kad išveža liaudies engėjus.

Mes dabar niekur nebeskubam. Ilgai sėdim stenėdami. Už sienos moterys kalbasi. Girdžiu išeina. Kareiviai mums su šautuvo buože į duris beldžia. Suskaičiuoja. Visi. Liepia eiti atgal. Stoties budėtojas stovi kaip svetimas ir stengias, kad akys nesusitiktų. Jis gal mūsų likimą geriau žino.

Mūsų mažukas jau laukė mamytės. Veidelis iškaitęs. Mėtos į šalis ir verkia. Motina paima, priglaudžia. Migdo sūnelį. O vystyklėlių gražumas. Beveik metus juos siuvo, ruošė, siuvinėjo. Ir viskas, ir spalva, ir gėlytės — berniukui. Kaip laukė, taip Dievas davė. Ir dėl jo atėjimo iškėstas vargas, skausmas per penkias savaites dar neišblėsęs.

Sūneliui užmigus, ilgai žiūri į mane, peržvelgia visus, kaire ranka pakelia sulankstytą paltuką, pasideda po galva, apsikabina jį, užsimerkia ir graudžiai pravirksta.

Aš sėdėdamas panarinu galvą tarp kelių ir žinau, ko ji veikia. Verkia savo nedalios. Jai tik dvidešimt antri. Ką ji matė gyvenime? Gimė Pasvaly. Tėvai vertėsi rankų darbu. Motina patarnaudavo skalbdama, tėvas—savamokslis laikrodininkas. Per nelaimingą atsitikimą, bandydamas sutaisytą revolverį, netikėtai iššovė ir mirtinai susižalojo. Liko trys vaikai. Ji buvo dvejų metų. Motina, sunkiai dirbdama, geriausius kąnelius vaikams atiduodama, nusilpo. Mirė. Devynerių metų — našlaitė. Vaikų prieglauda. Gerų žmonių padedama, senelių, brolių globojama, baigė 6 gimnazijos klases. Priglaudė — pasiėmė auginti J. Mažylienė, kuri laikė valgyklą Pasvalio miestely. Įstojo į Šiaulių mokytojų seminariją. Čia, gaudama pusę stipendijos (stipendiją skirdavo dviem), pragyvendavo. Mažylienės valgykloj ir susipažinom. Ketverius metus mylėjomės. Dar su mokinuke po pusryčių kartu paeidavau iki gimnazijos. Gražūs pabendravimai mūsų širdyse sukūrė didelę meilę. Švenčiausiai išsilaikėm, nors ir ji, ir aš per tuos ketverius metus turėjom gražių, viliojančių progų, malonių berniukų, mergaičių. Visi mūsų meile grožėjos.

Kai ji baigė mokytojų seminariją, pasiskolinę iš mano brolio Jono pinigų, patys išsikėlėm vestuves. Iš tos džiaugsmo dienos liko mokytojo VI. Zigmanto slaptai nuo mūsų išmoktas tango: „Tu, juodas čigone, ateik ir pagroki“.

Persikėlėm į Biržus. Metus dirbo Pabiržės pradžios mokykloj. Iš Biržų į Pabiržę — septynis kilometrus kasdien vaikščiojo pėsčiomis. Mažylienės valgyklą Pasvaly likvidavo. Pasiėmėm pas save. Ir va nepilni dveji savarankiško gyvenimo metai. Ir vėl prieš akis baisi nežinia.

Verkė savo nedalios.

Man graužė sąžinę. Būtų laimingesnė už kito ištekėjus. Gal nebūtų vežė.

Po pietų vėl pradeda grįžti automašinos su žmonėmis. Didžiulėj mašinoj — vabalninkiečių šeimos. Inžinieriaus, buvusio Seimo pirmininko, ministro, fizikos vadovėlio autoriaus K. Šakenio didelė šeima: senutė motina, žmona gydytoja, duktė, sūnus. Mokytoja Balčiūnienė su vyru ir vaikais, mokytojas Krikščikas, pulkininkas Mikalauskas, kapitonas Žemaitaitis, J. Dziubinskas, M. Dziubinskienė.

Klegesys, ašaros, išsigandę veidai.

Ties mūsų vagonu, toliau tvoroje atplėšę lentą, viens po kito landžioja vaikai. Tai Ados ir Bronės mokiniai.

Vakarop saulė nukrypsta už mūsų namų į ežerą. Miela buvo šiuo metu mūsų kieme. Namas ant pat ežero kranto. Kieme šulinys, šalimais šeimininko namas. Grožėdavomės vakaru ir mažuoju, prie kurio sueidavo mūsų kiemo maži ir dideli.

Ir dabar pabudo mūsų mažylis. Visi prie jo.

Mūsų rūpestis, kad reikia būtinai pakrikštyti. Bronytės mama net piktinasi, kodėl visas mėnuo praėjo, o vaikas nekrikštytas.

Reikia būtinai parašyti, kam nors laiškėlį įduoti, kad atneštų švento vandens. Visų nuomonė — kareiviai kunigo prie vagono neprileis. Parašėm mamai laišką. Kaip einant į tualetą išmesti, kad paimtų geras žmogus? Tą padarys moterys.

Paskutinis ėjimas į tualetą. Kiekvieno vagono gyventojai atskirai. Sklinda kalbos, kad greit vokiečių karas su rusais. Gal ir nespės mūsų išvežti. O jeigu išveš į tolimą kelią kai prasidės?

Nutilsta miesto gyvenimas. Pavakarieniaujam. Vieni kitus padrašinę, nuraminę, leidžiamės į miego karalystę.

Pabudino iš miego graudus, šiurpulingas moters verksmas. Mes nubudę tuoj atpažinom. Tai Ados augintoja Juzefą Mažylienė.

„O nelaimingi mano vaikeliai!“ Su lenkišku akcentu žodžiai, maldavimai, šauksmas — ji tik viena taip drąsiai šaukti gali.

.....nebuvo namuos, nebūčiau leidus, nebūčiau atidavus..." „Duokit man mažąjį, kaip jis ten, biednas kūdikėlis. Bijokit Dievo.. Ach *boie, bože..*“

Pravirkstam ir mes. Ji •— neturtinga, nelaiminga, ligota, daug gyvenime iškentus, daug gero kitiems padarius moteris. Kaip ji viena dabar.

1914 m. karo audros nublokšta iš Vilniaus, per didžiausius vargus atsiradusi Rusijoje, nuo jaunų dienų tarnavo rusų karininkų šeimose namų darbininke, namų šeimininke. Išmoko skaniai virti. Ištekėjo už pulkininko pasiuntinio Mažyliaus. 1920 m. su vyru grįžo Lietuvon. Pasvaly atidarė valgyklą ir ten visą laiką gyveno. Vaikų neturėjo. Vyras, išimylėjęs tarnaitę, pabėgo į Rokiškį. Viena likusi, pasiėmė auginti Adą. Mums susituokus, valgyklą pardavė ir kartu gyveno. Mūs arešto dieną jos namuose nebuvo. Grįžusi ir atbėgo prie geležinkelio tvoros.

Šiurpus verksmas sukėlė ne tik visus mūsų ešelono nelaiminguosius, bet ir aplinkinių namų gyventojus.

Mes jos nebenuraminsim. O be mūsų — ji niekad nenusiramins.

Ankstų antros dienos rytą vėl pažadino automašinų signalai, bildesys. Vėl nauji žmonės. Juos nuveža tolyn pro mūsų vagoną. Daugiausia jau nepažįstami žmonės.

Pėstute atvarė apie 100 žydų — rabinukų, kurie, prasidėjus 1940 m. vokiečių, rusų ir lenkų karui, parbėgo į Lietuvą per demarkacinę sieną ir buvo Lietuvoje internuoti.

Per naktį žmona kelis kartus keitė vystykus. O šlapių nėra kur džiovinti. Visi nutarė, kad geriausiai išdžius ant kūno. Apsijuosiu po marškiniais, apsivelku švarką. Jaučiu nemalonią drėgmę, bet guodžiuosi, kad turėsime vėl sausų.

Iš tualetu grįžęs Rakšnys pasakoja, kad mokytojas Krikščikas vakar vakare pabėgęs iš tualetu. Parbėgęs į mokyklą kostiumu, pinigų, vaikams rūbelių pasiimti. Radęs mokykloje, kaip ir palikęs (mat tada vyko mokyklos baigiamieji egzaminai) komisijos narius ir kaimynus bebaliovojančius. Šį tą ant greituju pasigriebęs ir atgal. Vienas kaimynų pakinkęs arklį atvežė. Stotyje palaukęs, kol varys į tualetą, prisigretino. Sargybiniai norėjo neleisti, bet einantieji patvirtino, kad jis iš vagono, nesupratę, kas atsitiko, leido eiti su visais.

Iš ryto mūsų globėja Mažylienė sargybinių ir jų viršininką maldavo, prašė su mumis pasimatyti. Ir jai leido prieiti prie mūsų vagono durų. Na ir ji atnešė, negalėdama žodžio ištarti. Iš pintinės kėlė valgius ir visko visko, ko krautuvėję radus. „Aš žinau, ko jums kelionėję reiks“.

Sakė, pranešė visiems broliams, giminei. Vis pykdama minėjo inspektorių Andrių Kregždę, tiek gero jam padariusi, kai jis su šeima pas mus gyveno, o jis geru žodžiu mūsų neužtaręs.

Stebėtis reikėjo, kaip kojų skausmų surakinta senutė (jai buvo apie 70 metų) taip energingai viską tvarkė; skubėjo. Mokytoja Steponavičiūtė prašo Ados augintoją, kad išaiškintų viršininkui, kaip į vagoną pakliuvo jos motina, nei dienos Biržuose negyvenusi ir jokiuose sąrašuose nesanti.

Gerokai po pietų matom, kažkas atplėšia tvoros lentas. Žiūriu, per skylę įlenda mano senutė mama. Kiek pabuvus vyresnysis brolis Jonas, broliai Povilas, Petras, Juozas, Kazys. Kareiviai surinka: „*Stoj!*“ Šie rodo į mūsų vagoną, sako: „*Tam brat, brat*“.

Liepia toliau neiti. Jie tempia du maišus. Rodo, prašo perduoti ir stovi.

Penki broliai. Dideli, stiprūs vyrai. Nėra jaunesnio Mykoliuko, 1918 m. gimusio. Jis Raudonosios Armijos karys, tarnavo Pabradėje. Vyriausias Jonas, 1901 m. gimimo. Lietuvos savanoris. Mama, prilaikoma sūnų, sulinkusi, suvargusi, verkia. Visi mojuoja rankomis, šaukia, bet mes jų žodžių negirdim. Norim bėgti pas juos atsisveikinti. Stovim vagono duryse. Ada su mažyliu ant rankų. Rodo jį, kilnoja, ištraukia iš vystyklų mažą rankytę, mojuoja mamai, broliams. Tik tiek tegalima, tiek teleista...

Pastovėję, palingavę, viens po kito pro tvorą išlenda, išsivesdami mamą.

Dievuli mano, koks sunkus atsisveikinimas! Verkiančią širdį ramina vilties kibirkštėlė ir gyvas mažas rūpestėlis. Reikia nusijuost nuo savęs šiltus vystykius.

Ada nubraukia ašaras. Stengiasi šypsotis kalbindama sūnelį.

Prie tvoros skylės pasirodo Česlovas. Jis įtempia cinkuotos skardos vonelę. Tai mažajam lopšelis. Vonelėje minkštas patalėlė. Plona ir šilta antklodėlė. Baltos medžiagos, marlės, vatos, įvairių smulkmenų. Vaistų ir mažas

buteliukas su užrašu: „Švėstas vanduo“. Tarp rūbų įsuktas butelis vyno krikštynom.

Staiga praturtėjom. Brolių atneštuos maišuos — kaimišku lašinių, dešrų, rūbų, patalynės. Kilojam, dėliojam. Vonele išklostė, išglostė. Paguldė mažąjį. Dabar jis atrodo kaip karalaitis skardiniam lopšely.

Moterys pradėjo ruošti krikštynom. Eidamos į tualetą, pasakė kitų vagonų moterims. Jos, praeidamos mūsų vagoną, žegnojo ir laimino.

Apvertę lagaminus, pasidarėm stalą. Papjaustė lašinių, pyrago, duonos. Prisidėjo, ką turėdamos, vagone esančios šeimos.

Apsirengėm švarius baltinius, moterys — turimom gražiausiom suknelėm. Bronytės motina pasiruošė kunigo pareigoms. Rakšnys — kūmas, mokytoja Steponavičiūtė — kūma.

Ada — motina — perdavė gražiausiai aprėdytą kūdikį krikšto motinai. Mažylis, tarytum jausdamas savo šventę, mėgina šypsotis. Kraipo veidelį, lyg norėdamas apžvelgti, kas čia darosi. Lūputėmis čepsi, seilių burbuliukus išstumdamas.

Bronytės motina persižegnoja ir pradeda apeigas. Čia būdamos iki smulkmenų prisiminė visus krikšto žodžius, veiksmus.

Mes — liudytojai — stovėjom susikaupe, atidžiai klausydamiesi ir kartu su krikšto tėvais kartodami mažojo pasižadėjimus.

Po apeigų krikšto motina, pabučiavusi mažąjį, perduoda jį motinai. Toji iškėlė, priglaudė, išbučiavo mažąjį krikščionį. Šis, šaltu vandeniu apšlakstytas, čepsėjo, raukėsi. Ir vėl į metalinį „lopšelį“.

Džiaugiamės didelį ir labai svarbų darbą atlikę — davę vaikui vardą — Rimantas.

Ir liūdėjom, kad ne taip, kaip norėjom, svajojom, laukdami vasaros atostogų. Norėjom susikviest visą giminę, parodyt savo gyvenimą ir džiaugsmą — pirmąjį Sūnų.

Susėdom prie lagaminų — belaisvių stalo. Užkandom, Pasidalijom „į sveikatą“.

Pro atviras vagono duris praeinantys sargybiniai vis primena mūsų nelaisvę. Juk čia galėjo būti visa giminėlė. Jie čia pat. Tik juos sukvietė ne linksmas mūsų kvietimas, bet šiurpi žinia. Kam pasakyt, pasiskųst, kiek čia kančios, kiek žiauraus nežmoniškumo! Už ką, kodėl?

Dabar vagone turėjom Rimantą — Rimutį, kurį į pareigūnų sąrašus įrašė be vardo ir jokių dokumentų: 1941 m. gegužės 10 d. gimęs vaikas. Antra diena vakarop. Mašinos vis rečiau sugrįžta. Vis su nepažįstamais. Sako, tuščių vagonų nėra. Liepia susispausti. Sklinda žinia — naktį išveš.

Suvažiavę artimieji, pažįstami žada stoty budėti.

Lazdele pasiramstydamą, atšlubuoja mūsų augintoja Mažylienė. Ji vėl prisiprašo, kad leistų arčiau vagono. Sakom, kad sūnelis jau turi vardą. Ji prašo Rimutį jai atiduoti. Kai kur nors apsistosit, ji atvešianti.

Linguoja gražiom didelėm baltom garbanom papurusią galvą (nuostabiai gražūs, kažkada buvę juodi plaukai). Sako — prašys, kad priimtų pas mus į vagoną. „Kaip jūs ten be manęs gyvensit, kaip čia aš be jūsų“.

Jai reikia kasdien koją sutvarstyti, o storulė, sena, nepasiekia. Susvyruoja, atsisuka prieš vėją ir atvira burna sunkiai alsuoja. Iš perono, nekreipdamas dėmesio į kareivių riksmą, prie jos atbėga Česlovas. Čiumpa į glėbį, sulaiko, kad nenugriūtų. Sargybiniai išvaro.

Globėja kažką rusiškai kalba, barasi, prašo. Pasisuka į mus, mojuoja ranka ir pamažu šlubuodama nueina.

Širdyje didėja ir vis skaudesnė darosi išsiskyrimo žaizda. Rodos, paprašyčiau pro duris nuolat bėgančio vėjelio: „Paguosk, sustiprink mūsų senutę geradarę, suteik jėgų išgyvent, kol sugrįšim“.

Grįžę iš tualetų, vyrai sako, jog vyresnieji įspėja mažiau judėti, kad neišeikvotume jėgų, mažiau valgyti. O rūkoriai turi kiek galėdami daugiau pasiimti rūkalų. Girdi, valgyt, kai neturėsi, duos, bet rūkalų — niekad.

Vakare jau geriau pasiklojom patalėlį, Rimutis —vonelį. Mes ant grindų. Yra jau pagalvių.

Iki sutemstant sėdim ties durimis ir sekam gatvę vaikščiojančius. Bet ir tie išsiskirsto. Nutarėm — sužinojo, kad šią naktį dar neišveš.

Dar iki aštuntos ryto Česlovas su globėja atneša pusryčių. Kareivis mums perduoda. Papusryčiaujam kaip namuos. Parašyta — indus pasilikti.

Atveža naujų likimo draugų. Pamatę mažą vaiką, į mūsų vagoną daugiau nekiša.

Prieš pietus ateina pareigūnai. Pašaukia mokytojos Steponavičiūtės motiną. Klausinėja, iš kur, kaip čia patekusi ir liepia atsisveikinti. Galėsianti važiuoti į Linkuvą.

Apsidžiaugiam. Atsisveikinam. Išbučiavo visus. Prašė padėti Bronytei, išėjo verkdamą. Visų širdis gaivino viltis. Gal ir mums ateis tokia diena.

Staiga ties vagonais atsirado švietimo skyriaus darbuotojai. Praėjo skyriaus viršininkas Dilys, inspektorius Andrius Kregždė, buhalterė Martelė. Mano bendradarbiai. Rankose — algų lapai. Atėjo išmokėti mokytojams atlyginimus už vasaros atostogas — birželį, liepą, rugpjūtį.

Juos lydėjo kareiviai. Kregždė prie mūsų vagono nepriėjo. Išmokėjo vedėjas Dilys. Apžvelgė vagono vidų, mus, nė žodžio nepratarė.

Martelė toliau stovėjo, pamojavo ranka ir pravirkusi nosine užsidengė veidą.

Visą dieną jie vaikščiojo po vagonus, ieškodami išvežamų mokytojų.

Sužinojau, kad naktį atvarė mokyklų inspektorių Virkėtį su šeima.

Nenoriu nieko matyt, niekuo domėtis. Suskaičiavau vagonų stogo sudūrimus. Vis mintis — kodėl mus išveža. Išveždavo — ištremdavo Sibirą caras lietuvius knygnešius už uždraustų knygų platinimą. O ir dabar kažkas panašaus — „kaimo liktarnas“ — kaip kaimiečiai mokytojus pravardžiuodavo.

Trečia diena nelaisvėj. Pikta. Niekas neįdomu. Visi kalba, ką žino, yra girdėję apie Sibirą. Visi mato — sunkiausia mums. Kaip atlaikys kelionę sūnelis. Parašiau ilgą laišką saviškiams. Padėkojau visiems, visiems. Nežinau kodėl, bet pati širdis diktavo žodžius lyg paskutinį kartą. Prirašėm linkėjimų ir nuo savo mažylio. Senelėms, giminei, dėdėms, kaimynams.

Česlovas atnešė pietus. Laišką įdėjom tarp indų.

Ruošiamės, rišam daiktus, nes Šiauliuose teks persikraustyti. Žmonės žino, kad šią naktį išveš. Daug žmonių renkas į stotį. Norėtum išeiti, išbučiuoti visus. Baisiai liūdna — kodėl mes tokie nelaimingi. Mano viršininkas Andrius Kregždė su šeima (žmona, žmonos sesuo, du sūnūs) apie mėnesį gyveno, kol gavo butą, pas mus. Maitinomės, dalijomės, ką turėdami. Arba naujasis skyriaus vedėjas: seniai mane pažinojo, nesam nei darbe, nei asmeniškai viens kitam prasitarę, kodėl leido įtraukti į tuos sąrašus.

Daros ne tik motinos, tėvo, sesers, brolių, artimųjų, bet ir visų gaila, visko gaila. Ir Tėvynės, ir Žadeikėlių, ir Pasvalio, Biržų — visko ir visų. Gaila netekti, gaila palikti.

Visiems, prie tvoros pasirodantiems, vienodai linkčiojam, rankom mojuojam. Ir šypsomės, ir verkiam.

Ir temstant, kai Ada atsiklaupia, visi suklaupia irgi: išsiveržia giesmė: „Marija, Marija...”

Nuoširdžiai, gražiai. Keturios balsingos moterys, maži ir dideli vyrai. Pasigirsta giesmė ir kituos vagonuos.

Visai sutemsta. Jaučiam, girdim už tvoros šnarąčius žmones — tai visų mūsų draugai, artimieji.

Ada pamažu uždainuoja:

Sudiev, sesutės, lietuvaitės,

Sudiev darželiai, žolynai...

Kareiviai užtrenkė duris. Girdim, kaip užmeta durų klengę. Laukiam, gal ir viela užsuks. Ne.

O man mintis, kur mano brolelis kareivėlis. Pats jauniausias iš septynių — Mykoliukas. Jis čia, Biržuose, pas mane gyveno, kol buvau nevedęs. Mokėsi siuvėjo amato.

Gailėjau, kad nenuvažiauvau į Zadeikėlius jo po atostogų į dalinį išlydėti. Kur jis dabar?

Ausyse spengia. Ada nesitraukia nuo vonelės — Mažylis miega, nejausdamas nelaimės.

Imam visi snausti.

Pabudino trenksmas prikabinant vagonus. Visi pašokam. Išveža! Stiebiamės prie langų. Girdėti rusiška šneka. Komandos.

Dar minutė. Švilpukas. Ir mūsų ešelonas trūkteli. Matom gatve skubančius, iš paskos bėgančius didelį pulką moterų, vaikų, vyrų. Ir mūsų globėja Mažylienė, Česlovas. Greit jie pranyksta greitesnių būry. Moterys kelia rankas, žegnoja.

Dešinėje palieka Ados Pabiržė — pirmoji mokykla. Vagone ir jos vedėjas Timukas, mokytoja Timukienė. Dar užvakar juos išlydėjo subėgę beveik visi miestelio mokiniai. Mokytojus išveža!

Ilgas švilpukas — Pasvalys.

Pravažiuojam vagonus. Iš abiejų pusių baimės, išgąščio sukaustyta minia. Skverbias, bėga palei mūsų vagonus, ieškodami savųjų, pažįstamų.

Iš tolo pamatau atskubančią Valytę Obeliūnaitę. Ji už rankos veda Ados tetulytę (motinos seserį).

Mojuoju, iškišęs pro vagono langą ranką. Ateina moterys. Imas už galvos ir šaukia: „Adelyte, kur vaikelis?!“ Kiti nuo lango pasitraukia. Mes matom savo pasvaliečius. Saukiu, klausiu. Duoda ryšulius. Negalim nieko pasakyti, nesulaikomai byra ašaros.

Stoties budėtojas Vilčinskas šiandien komanduoja kaip nepažįstamas.

O žmonių minia blaškos paskui stumdomus vagonus.

Skubiai parašau keletą žodžių pasvaliečiams, tetulytei, Valytei.

Iš toli braunasi pusbrolis Antanas. Tiek jie mus pro mažą langelį ir temato.

Dar keli švilpukai, ir pailgėjęs traukinukas pajuda. Mogoniai, Joniškėlis. Joniškėly nesustoja. Stačiūnai, Petrašiūnai, Pakruojis.

Pakruojį sustoja. Vėl vagonai su išvežamais.

Pasirodžius kareiviams, Rakšnienė pradeda prašytis į tualetą. Einam. Prašo žmones pasitraukti toliau nuo vagonų. Kur tau! Čia lengvai galima pabėgti. Bet niekas nemanė palikti savųjų. Kaip bus—tegu būna.

Grįžęs į vagoną, prisėdau prie mažojo vonelės. Rankomis užsidengiau ausis, veidą, sukniubau ir laukiau, kad greičiau vežtų.

Imu sklaidyt, ką pasvaliečiai įdavė. Šiltame tetulytės šalike — duonos kepalas. Nelygiom raidėm — „Mano vaikeliams Adelytei, Aleksui. Aš melsiuos už jus ir sūnelį“. Dvi poros vilnionių dvigubų pirštinių. Valytės vilnonis šalikas.

Ada drebančiom rankom viską ima, glaudžia prie krūtinės ir vonytėj ant vaikelio kojų padeda. Pasvaliečiai, matyt, žino, kad į Sibirą.

Skaitau Valės laiškėlį. Surašiusi iš Pasvalio išvežamus lyg norėdama paguosti, kad ne mes vieni tokie.

Atrodo, kaip Pasvalys liks be tokių gerų žmonių?

Kurčia mokykla bus be linksmo, energingo muzikos mokytojo Mykolo Belzako, jo žmonos dailininkės, mokytojo Vlado Zigmanto. Stačiūnai — be Petro Tonkūno.

Jeigu kur apsistosim — gal kartu būsim.

O kiek važiuojančių! Valsčiaus sekretorius Vyšniauskas su šeima, tarnautojas Jonas Velžys su žmona, dukra ir sūnum, Andzevičius Andrius su šeima. Mano Žadeikių pradžios mokyklos mokytojai Klemas Navakas, E. Navakienė su dviem mažom dukterytėm, agronomas Mykolas Klungevičius su šeima, sūnum, dukryte, Lipštas su žmona ir trimis sūnumis, Gumbino šeima, Staškaviečių pradžios mokyklos mokytojai Kazys Petrauskas, Janina Petrauskienė su sūnum ir dukryte, Vytartų pradžios mokyklos mokytojai Alfonsas Nepraustis, Justina Nepraustienė ir jos motina, profesorius Juozas Tonkūnas su šeima. Tarnautojas Grinius su žmona ir dukryte, urėdas Griškevičius, tarnautojas Sasnauskas su žmona ir sūnumi, Joniškėlio mokytojai Ginčius su šeima, Skrebotiško mokytojai Galinis, Veronika Galinienė, Saločių mokyklos mokytojai Jonas Morkvėnas, Morkvėnienė, Kazys Gaspariūnas, K. Rintautas, Uleckas, Gružių mokyklos mokytojai Vaišvila, Vaišvilienė, Kiburių mokyklos mokytojai Povilas Kruopis, Kruopienė, Gasėnas su šeimomis, ūkininkas Jonas Klungevičius, Klungevičiūtė, Čiuplinskų šeima, Šležo šeima, stalius Linkevičius su penkiais vaikais. Prekybininkų žydų dvi brolių Marijampolskių ir Rochmano šeimos, Kalneliškių mokyklos mokytojai A. Varanauskas, O. Varanauskienė ir trijų mėnesių sūnelis. Balsu skaitau, dreba rankos.

Siaubas Lietuvoj!

Žiūriu į sūnelį. Jis, kraipydamas galvytę, akutėmis gaudo ant sienos per langą įsibrovusius saulės zuikučius.

Tai vienintelis šviesulėlis tamsiame mūsų vagonė.

Netoli Šiauliai.

Kur mus iš siauruko vagonų perkels Šiauliuose? Artėjam į Gubernijos stotį.

Labiausiai jaudinosi mokytoja Rakšnienė. Čia gyveno jos tėvai, giminės. Ar žino?

Pasirodęs viršininkas plačiomis „galifė“ kelnėmis su revolveriu prie diržo balsiai sušunka: „*Sobiraites s veščia-mi! Vsem uchodit!*“ Perkeliami į kitą traukinį. „*Tolko bistree*“.

Kitiems — bepigiu. Greitai viską pasiėmė. Viens kitam iš vagono perduoda. O mums? Ada ima iš vonelės mažylį. Perduoda jau išlipusiai Bronytei. Pati išlipa. Iškeliau vonelę-lopšelį su visais patalais. Maišus, maišelius, lagaminą. Visi stovim, kol prieš mus esančių vagonų „gyventojai“ nueina. Kiekvienas vagonas atskirai, palydimas ginkluotų kareivių.

Mus saugoję kareiviai liepė eiti. Aš, negalėdamas pasiimti „turto“, pasilieku. Sargybiniai šaukia, bet aš rodau mantą. Prišoka prie manęs trys kareiviai. Stveria ryšulius ir stumia.

Šiauliai — mūsų miestas. Čia Ada mokėsi mokytojų seminarijoje. Aš dirbau. Šioj stoty — mūsų susitikimai. Išvaikščiotos gatvės.

Dabar girdėti žmonių šurmuly. Švilpauja garvežiai.

Vėl tvarkom guolį. Ada apsupa, apglosto sūnelį. Gerai, kad Biržų stotyje tris paras stovint artimieji atnešė maisto, rūbų.

Čia vagone prakirsta grindyse skylė — tualetas. Na ir tuoj — dideli ir maži. Sėdinčius kas nors iš savųjų rūbu apgaubia. Gelžkeliečiai ėmė belsti į vagono sieną — „Stovint negalima“.

Klausom keiksmų, balsų, praeinančių žingsnių.

Pavakare traukinys iš Šiaulių pajudėjo. Gulim susispaudę vienoje eilėje ant narų dešimt žmonių, šalia sūnelis vonelėje. Pro langą skverbiasi vėjas. Mirkčioja juodi stulpai.

Į baisią nežinią skuba šniokšdamas traukinys, dreba, trinksi vagonai.

Jau vidurnaktį įvažiuojam į apšviestą miestą. Vilnius. Visi tylim. Laukiam.

Atsidaro vagono durys. Liepia pasiimti indų, keturiems eiti **vody**. Ėjau ir aš. Nuvedė prie namo sienos. Iš čiaupo prisileidom. Apie valgį nepaklausė, nedavė.

Išaušus dienai traukinys stovėjo Naujosios Vilnios stoty.

Pradėjo atidarinėti duris ir šaukti pavardėmis. Pradėjo šaukti vyrus. Rakšnienė išvertė lietuviškai, kad pas juos nepriimta, jog ilgoj kelionėj vyrai su moterimis važiuotų viename vagone — vyrus pervesią į kitą vagoną, o nuvažiavę vėl gyvensite kartu.

Liepė pasiimti vyrams drabužius, maisto ir tuoj pat pereiti į kitą vagoną.

Nustėrom, suglumom. Kaip tokioj nelaimėj išsiskirt?!

Žmona karščiavo. Mat naktį prie lango gulėdama pagavo šalto vėjo. Žiūri klausiamai į mane. Ašaros rieda. Kaip dabar? Viena su tokiu mažyliu?!

O kapitonas įlipo į vagoną. Žiauriai lipo per daiktus, ryšulius. Kelia šaukiamo vyro lagaminus, meta rūbus ir piktai rėkia: „*Skorei*“.

Apsipylusi ašarom, drebančiom rankom atskiria man marškinius, rūbus. Viskas susijaukia, nežinom, ką imti, ką palikti. O vis „*skorei, skorei...*“

Didžiausias sujudimas. Visi čiupinėja, kilnoja savo mantą. Pasigirsta vaikų, motinų, žmonių verksmas. Jis stiprėja, pripildo vagoną, išsiskyrimo šiurpas krečia kiekvieną.

Išsiskirt? Kaip išsiskirt nelaimėj su artimaisiais, palikt silpnus tokioj bėdoj?

Apsikabinu vonelę-lopšėlį ir sakau — aš niekur neisiu!

Priėjęs kapitonas traukia mane už kojos žemyn. Spardaus, rodau į miegantį vonelėj sūnų.

Kažką šaukia rusiškai. Matau, išoka į vagoną kareivis.

Palinkstu prie sūnelio atsisveikint. Pabučiuojant mažasis tik susiraukė, pasiražė. Žmona žiūri ir, man atrodo, nemato. Drebančios rankos riekia duonos kepalą pusiau.

Kareivis, neduodamas pasidalyti, čiumpa mūsų maišus su maistu ir rūbais ir meta iš vagono. Nutraukia mane nuo narų.

Vaitaičio berniukai, apkabinę tėvą, šaukia — „Neik, tėtė, neik... Ir mes su tavim...“

Kareivis vis meta lagaminus, rūbus. Visus vyrus išvaro. Liepia sustoti prie vagono, o moterys, jei jau nori, gali daiktų vyrams perduoti.

Nuvarė mus į stovintį traukinį ant kito kelio, ten jau buvo apie dvidešimt vyrų.

Įlipęs pradėjau dėlioti, ką pasiėmiau ir labai nusigandau. Beveik visas maistas pas mane! Ir visi pinigai. Pasisakiau. Pasitarėm. Vieni sakė, kad viršininkas tvirtino, jog išskiria tik kelionei. Bet dauguma vyrų tvirtino, kad gal ilgam. Kaip ji be maisto ir pinigų!

Prašyt kareivių, kad nuneštų. Daug kas sakė, kad kareivis nuneš.

Maisto neduok, jeigu tik pinigų.

Telšietis, gerai kalbantis rusiškai, priešais stovintiems kareiviams aiškina ir prašo nunešti. Parašau Adai laišką, bet nieko apie išsiskyrimą, tik kad siunčiu jai 900 rublių ir prašau apie gavimą parašyti.

Paėmė nedidelis jaunutis raudonarmietis.

Praėjo ilgas pusvalandis. Išgirdom, į duris beldžia. Aš greit prie lango — mano kareivėlis! Duoda pro langą laiškėlį, su Ados parašu, kad pinigų gavo.

Visi kalbėjom, kad ir rusų kareiviai žmonės. Sąžinė neleidžia nuskriausti sergančios jaunutės motinos su mažu vaikiu.

Graužia mane sąžinė — reikėjo įduoti ir dalį maisto. Rakšnys tvirtina, kad jo žmona kelionėj manajai padės.

O kiek ta kelionė tęsis?

Susėdę vyrai čiupinėja, dėlioja smulkius, reikalingus, nereikalingus daiktėlius, mantą.

Dauguma tiki, kad tenai gyvensim su šeimomis.

Aplėbiu atsineštus drabužius — visa, kas liko iš mūsų gyvenimo — sukniumbu ant narų ir gaudžiai pravirkstu.

Nežmoniška kelionė išvargino. Svaigsta galva. Ausyse spengia, skauda šonai. Sėdėti, gulėti įkyrėjo. Trys savaitės nesiprausę, nesiskutę, suprakaitavę. Tais pačiais rūbais iš Lietuvos. Ant vieno narų — dešimt vyrų. Vagone — 41. Gulim arba sėdim. Neilgam retkarčiais nulipam prie parašos. Tik tiek pastovim, viens kito pasilaikydami arba į vagono duris atsirėmę.

Traukinio bildesys, siūbavimas, trenksmas, nuolatinės sunkios mintys, pralekiančių traukinių spieginimas visus iškankino.

Dabar jau žinom, kad pravažiuojam Krasnojarską, Kanską. Mintyse atsimindami žemėlapi, įsivaizduojam, kad esam Sibiro vidury, kelyje į Vladivostoką.

Pavakarėj mūsų traukinys sustojo nedidelėj, miškų apsuptoj stotelėj.

Tylu. Majoras Žemaitis, tas pats, kuriam, kaip pasienio policijos viršininkui, per Lietuvos radiją buvo duotas Lietuvos Vyriausybės įsakymas įsileisti į Lietuvą atbėgančią Lenkijos kariuomenę, per langą pamatęs praeivius, vis klausė „*Kakaja zdies stancija?*“, ir prašė vandens.

Išvedė 4 vyrus atsinešti vandens. Po porą puodukų gavom kiekvienas. Valgėm ką turėdami, Sudžiūvusios duonos kriaukšles. Pavakarieniavom. Užliūliavo stovinčio traukinio ramybė. Rodos, iškalbėta, visas gyvenimas dar ir dar kartą mintimis pereitas, visos nuodėmės išsakytos, apgailėtos. Šalia manęs Povilas Rakšnys ir iš kairės — Viktoras

Gudeika, Legailių pradžios mokyklos vedėjas, geriausias mano draugas. Jo žmona laukiasi kūdikio, o man neleidžia užmigti mažasis sūnelis Rimutis. Kur jie šį vakarą? O gal ir netoli? Juk sakė viršininkai — „ten gyvensit kartu..." Viktoras labai stiprus. Jis uždirbs šeimai. O aš?

Nubudau. Prašvitę. Traukinys pamažu juda.

— Jau kažkodėl neskubam. Netoli kelionės galas.

— Ale kažkur tamsiuos miškuos,— pridėjo kitas.

Sujudom.

Dauguma turėjom laikrodžius, bet vieni ėjo pagal Lietuvos laiką, kiti — nustatyti pagal pakelėj stoty pamatytus laikrodžius. Žvelgėm viens į kitą, jausdami, kad kažkas nežinomoj vietoj įvyks. O gal ten jau laukia mūsų šeimos? Oi būtų džiaugsmo!

Vyrai skuba prie parašos...

Stebiu pro langą pralekiančias pušis. Jos laimingesnės. Auga žaliuoja. Džiaugiasi saule, vėjeliu. O jeigu mirtis, tai iškart.

Pamažu tvarkomės guolius. Dėliojam, rišam turtą. Viskas pagalvėj, po savim, ant narų. Žiūriu, kilnoju, prisimenu, kas atnešė, kur namuose buvo, stovėjo, ką dėvėjau, mylėjau — šventos relikvijos.

Ilgi garvežio švilpukai. Pro langą nebėga medžių žaluma. Dar vienas ilgas švilpukas, ir traukinys sustoja. Barška vagonų klengės, atidaromos durys žviegia, kareivių žingsniai prie mūsų vagono. Staigiai atitraukia duris į šoną. Liepia pasiimti turtą ir išlipti. Pirmi pasijudina apačioje gulintys. Surišu drabužius — du kostiumus, keletą baltinių į paklodę, batus ir kitas smulkmenas — į maišą. Iššokam iš vagono ir mes su Viktoru. Liepia visiems ant žemės sėsti, suskaičiuoja, apžiūri vagoną. Už vagono ir prieš mūs, kiek tolėliau — kareivių eilė.

Atsiveria niekad nematytas vaizdas — iškirsto miško kelmynas. Tolumoj — pušynas. Dešiniau nuo geležinkelio pylimo — kelias. Juo jau varo mūsų ešelono vyrus. Abiejose kelio pusėse kareivių sargyba.

Eina jauni, seni, suvargę, susikūprinę, tempdami maišus, lagaminus, nustebusiomis akimis žvalgydamiesi, tarytum eitume į kapines.

Už puskilometro — keli mediniais stogais ilgi, tamsūs namai. Prie jų — moterų būrys, bėgioja vaikai. Nuo jų dešinėj — kažkoks stačiom. 3 metrų aukštumo lentom apkaltas didelis aptvaras. Priekyj — platūs sutveriami vartai, šalia — maži varteliai. Prie pat vartų — nedidelė būdelė. Aptvaro kampuose ir šonuose — aukšti su smailiais stogais bokšteliai. Juose matyti besižvalgantys kareiviai. Iš už aptvaro aukštos tvoros kyšo keleto namų mediniai stogai.

Pro vagono apačią vėjelis šaltu šiurpuliu paliečia. Kažkoks baisus drebulys — kur mes patekom? Nežinojom, nematėm tokių spąstų žmonėms.

Ėjom tylūs, nusimine, plačiu būriu. Daiktams parvežti atvažiavo prie vagonų keli kareivių važnyčiojami plačiomis vežėčiomis vežimai. Arkliukai nedideli, labai ilgais karčiais, uodegomis.

Prie vartų visus sustabdo. Būrys vis plečiasi. Kažkur loja šunys.

Prie vagonų pralaukėm pusdienį.

Atsidarė vartai, ir daugumą į aptvarą suleido.

Atėjo ir mūsų eilė.

Susiūbavo būrys. Užsimetęs ant peties ryšulį, kita ranka padėjau senesniame Pasvalio gimnazijos mokytojui Juozui Sabui nešti sunkų lagaminą.

Priartėję prie vartų, pamatėm kas čia dedasi: po penkis varo, liepia atidaryti lagaminus, iškrauti maišus, ryšulius. Krata.

Atėmė pasus, visus dokumentus, knygas, rašymo ir skutimosi reikmenis, albumus, fotografijas, mėtė rūbus, vertė kišenes, čiupinėjo smulkiai, kažko ieškojo. Nukirpo plaukus, barzdas. Lagerio viršininkas, plačiapetis, plačiom galifė kelnėm, rūsčiai rusiškai aprėkdamas komandavo.

Nesupratau jo komandų. J. Sabas ir Žemaitis mokėjo rusiškai, išversdavo.

Suglumę, suvargę su ryšulėliais svetimame krašte, svetimų žmonių suvaromi. Nei bėgti, nei rėkti. Mes tokie bejėgiai.

Prisėdu ant maišelio, visi pasimetę. Laukiam.

Atsidaro vartai. Iš abiejų pusių stovi kareiviai, įleidžia po penkis skaičiuodami.

Naujas vaizdas.

Trys eilės ilgų barakų. Nuo pat vartų iš apskritų rąstelių paklotas 4 metrų platumo kelias. Juo veda jau mums prisistatęs lagerio komendantas Saša Bakuninas. Mums liepia eiti į trečią iš eilės baraką. „Čia bus jūsų namai“.

Viktoras, Sabas, Rakšnys ir aš, kaip susitarėm, laikomės šalia. Įeinam. Kaip tvarte. Tamsu, drėgna. Dviejų aukštų mediniai gultai. Antrieji guoliai perpus uždengia mažus langelius.

Mes su Viktoru užlipam ant viršutiniųjų. Triukšmas. Pasidėję po galvą savo turta, atsigulam ir laukiam, kol visi eis. Nebejautrūs niekam. Tik noris vis ranka braukyti per

nejprastai plyną galvą. Viktoras atsisėdęs galva siekia lubas. Užsimerkiu, jau nebėra minčių, viskas taip susimaišė, likau lyg nebežmogus.

O Mamyte geroji, o mano šeimynėle!

O šeimynėlės visų, čia patekusių!

Kaip viskas toli. Kaip visko gaila!

Sausos lūpos. Kartu gerklėj.

Pirmučiausia — atsigerti.

Kviečiu Viktorą. Apatinius prašom neužleisti mūsų guolių.

Seniau įleistųjų pilnas medinis kelias. Parodo, *gde ki-piatok*. Nusiplaunam rankas, veidą, pasisemiam puodukus. Pasakom ir kitiems, kur yra vandens.

Pastoviu prie narų. Pajaučiu kažką ant galvos. Braukiu — delne sudžiūvusios kelios blakės. Pasirodo, dar gyvos. Prieš mus buvusių lagerininkų paliktos. Tai vis mūsų kančiai.

Vakare pasigirdo plieninis vartų skambalas. Ženklas vakarienei. Nuėjau ir aš su dubenėliu. Ilgai stovėjau eilėj. Per mažą langelį įpylė virėjas kaušą sriubos. Čia pat, susėdę ant to medinio kelio, išgėrėm. Susitikau mokytojus pasvaliečius, biržiečius. Vieni kitiems pasakojom, kaip, kas areštavo. Visi sakė — kantrybės, karas ilgai nesitęs.

Pirmą naktį praleidom kaip vagone. Po šonu pasiklojau palatą, po galva — visą kitą turtą.

Ryte tas pats skambalas pakvietė pusryčių. Vėl gavom sriubos ir po du šimtus gramų duonos.

Pasklido kalbos, kad į kontorą šaukia mokačius rusiškai. Pasirodo, čia rusų lagerininkų nėra, tik vadovybė, sargyba, virėjai, kepėjai, komendantas ir dar keletas. Dieną vaikščiojom, apžiūrinėjom namus. Varė į pirtį.

Vakare Pasvalio gimnazijos muzikos mokytojas Mykolas Belzakas atsinešė savo itališką akordeoną. Atsirado dar keli akordeonistai: pasvalietis mokytojas Vladas Zigmantas, Biržų gimnazijos mokytojas Dirginčius, Zauka ir kt. Pradėjo groti liūdnas lietuviškas dainas, chorų dainas. Iš čia esančių 700 vyrų (didžiąją mūsų ešelono dalį nuvežė kitur) atsirado daug buvusių 1938 m Dainų šventės dalyvių. Zigmantas, kaip jauniausias, pasiūlė: „Kol mes čia, mokykimės, pakartokime Dainų šventės dainas. Greit karas baigsis, parvažiavę koncertuosim Lietuvoj kaip sibiriečių choras“. Šita prošvaistėlė pralinksmino.

Per pietus ir vakare davė po kaušą sriubos ir 200 gramų duonos.

Visą laiką kentėm alkį. Kur beatsisėstum, ką besusitiktum — vien kalbos apie maistą. Tokį gražų, mielą gyvenimą Lietuvoj turėjus, taip skurdu nelaisvėj. Kur bebūtum — mintys saulėtoj Lietuvoj, savo šeimos ilgesys.

Antrą dieną — tas pat.

Pravedinom saulėj rūbus. Po pietų vėl padainavom. Atėjęs pasiklausyti lagerio viršininkas, linksmi prašnekęs, pasakė: „Tampykit, tampykit tą didelę armoniką, po dviejų mėnesių trise nepatempsit“.

Trečią dieną į mūsų baraką, kur jau buvome apie 100 žmonių, atsikėlė du brigadininkai, paskirti iš mokančių rusų kalbą, paskaitė pavardes, kas į kokią brigadą paskirtas, ir rytoj į darbą — miško kirsti. Sakė, kad Lietuvos žemės ūkio ministras Vladas Putvinskis padavęs lagerio viršininkui prašymą, kad duotų visiems darbo, nes lietuviai be darbo nepratę, gali iš proto išsikraustyti. Mes su Viktoru patekom į Dodos brigadą. Tai buvęs policijos viršininkas. Liepė susitarti darbui poromis. Sakė vietoj pamokys, parodys.

Ketvirtos dienos rytą anksti prikėlė gongas—prie vartų ant aukšto stulpo pakabintas geležinkelio bėgio gabalas.

Pusryčiams kaušelių sriubos išgėrę, du šimtus gramų duonos suvalgę, apsiavėm kuo turėjom (įdėtus geriausius batus), apsilvilkom kostiumais, galima sakyti — gražiai kaip šventei. Visa brigada su brigadininku atėjom prie vartų. Čia mūsų laukė daug sargybinių su šautuvais ir šunimis. Išėinančius suskaičiavo. Brigadininkas liepė pasiimti įrankius. Ėjom prastu keliu, sunkiai, alkani, nusimineję, žiūrėdami, kur dėti koją, kad neišvirstume iš rikiuotės.

Kadaise, būdamas gimnazistu, pajutęs alkį ar ko nors trūkumą, bėgdavau į tėviškę — žadeikėlius — pasistiprinti, rasti visko, ko man reikėjo. Dabar širdy visus šaukiu, visų ilgiuosi. Kur mano šeimynėlė? Kur juos varinėja? Sunkus pasidarė ir nešamas pjūklas. Jo aštri briauna skaudžiai pjauna delną, antra ranka nuolat ginuos nuo veidą, rankas puolančių mažų muselių.

Taip besižvalgydami priėjom pamiškę.

Liepė sėstis. Užpuolė nesuskaičiuojamas spiečius labai mažų muselių, taip skaudžiai kandžiojančių.

Tiesiog negalima atsiginti, lindo į burną, akis, ausis. Įkanda — lyg adata.

Suskambus gongui, įvedė į mišką. Atėjęs nepažįstamas civilis prisistatė esąs brigadininkas — mūsų dešimtininkas, perspėjo, kad šito miško dalis atskirta plačiais kirtimais, kurių plote pasirodyti griežtai draudžiama, be įspėjimo šaus.

Pušys aukštos, storos. Aikštelėse — šakotos. Miškas niekadose nematęs kirtėjo. Augo, užaugo, paseno, išgriuvo. Guli ir pūva, o jaunuolynas vėl stiebiasi.

Liepė šiandien mūsų brigadai nurodytoje teritorijoje supjauti malkom po 1 metrą ilgio visus virtuolius. Prie pirmo storo virtuolio sustojom mes su Viktoru.

Dešimtininkas nukirto jauną berželį, pagal savo metrą atkirto tokio ilgumo pagalį ir liepė visiems po tokį pasidaryti.

Pasilikom prie gulinčios pušies vieni du. Apėjom, apkapojom šakas. Išvirtusi senokai, apaugusi žolėmis, uogienojais. Nutarėm pradėti nuo viršūnės. Ir pjovėm pjovėm po metrą. Tylėdami, viens į kitą pasižiūrėdami; lyg klausdami, kas pirmas prakalbės, viena ranka mojuodami apie veidą, gindamiesi nuo puolančių moškių.

Pavargo rankos, įskaudo riešas. Staiga pakilau ir atsisėdau ant medžio. Viktoras paėmė kirvį ir ėmė atpjautus gabalus skaldyti. Norėjom valgyti, gerti. Paieškojom balų, išpaustų žvėrių pėdų. Radę nors kiek jose vandens, gulėm ant žemės, putėm vandeny esančius vabalėlius, spyglius, pamažu pro dantis vandenį siurbėm.

Pietums atvežė sriubos.

Iki vakaro tą medį supjaustėm į 27 gabalus. Viktoras suskaldė, aš sukroviau. Dešimtininkas pamatavo. Pagaminom tris kubus malkų. Sako — mažai, norma — 6 kubiniai metrai vienam. Dviems — 12, ne 3.

Pasigirdus gongui, labai pavargę, saulės iškankinti, rinkomės miško pakraštį. Sustatė brigadomis, suskaičiavo.

Pasigirdo trimitas. Susirinko iš postų sargybiniai. Brigadomis išvedė į lagerį.

Į vakarą muselės dar pikčiau kando.

Taip praėjo pirmoji darbo diena.

Prausiausi ir jaučiau peršint veidą.

Vakarienei davė sriubos ir po mažą samtelį skystos avižinės košės. Ir, kaip sakė, visą rytdienos duonos davinį — 600 gramų. Kaip nori — visą dabar suvalgyk, ar rytdienai pasilik. Valgyt labai norėjau. Susėdę ant narų, pamažu srėbėm sriubą, paskui — košę, tada jau — duoną. Pamažu, vis galvodamas pasilikti, nesusilaikiau ir viską suvalgiau. Bus ramiau. Noriu valgyt, bet nieko daugiau nebėra. Jutau rankų, nugaros nuovargį.

Nesulaukę vakarinio gongo, sumigom.

Sapnavau, kad ginčijuosi, priešinuosi. Man pylė akmenėlių į veidą. Suskaudo. Negaliu akių atmerkti.

Nubudau. Tryniau tryniau akis — iš tikrųjų kažkas ne taip. Negaliu atsimerkti, veidas išbrinkęs, skauda.

Vėl anksti gongas kėlė. Vėl menki pusryčiai ir į mišką, kaip vakar.

Viens kito nepažįstam — visų veidai sutinę, akys giliai, siaurutės. Tai nuo nuodingų muselių įkandimo. Reikia įgyti imunitetą. Vietiniai jau nebetinsta. Nekreipk dėmesio — dirbk. Sunku, skaudu. Neišėjusius į darbą karcerin uždarys, valgyt neduos.

Visos ceremonijos kaip vakar.

Einam, galvas nuleidę, gindamiesi nuo muselių kaip paklusnios avys į skerdyklą.

Šiandien mums su Viktoru dešimtininkas, vakarykštėj dietoj apžiūrėjęs pušis, parodė, kaip reikia jas pjauti. Va jos pasvirusios į vieną pusę, tai reikia iš tos pusės kirviu kamienne iškirsti smailų užkirtimą, medis nuvirs ta kryptimi. Paėmęs iš Viktoro kirvį, liepė man stoti iš kairės kamieno pusės ir kirsti taip, kaip jis iš dešinės.

Pirmučiausia reikia kirviu nukapoti žievę nuo medžio kelmo. Kelmas virš žemės negali būti aukštesnis kaip trečdalis pjaunamo medžio storio.

Liepė vienos pušies kamieną užkirsti jam matant. Nemokėjom pataikyt, kirsti į tą pačią vietą.

Pjauti tik pasilenkus, jokių būdu ne atsiklaupus, nes medis, giliai neužkirtus, pjaunamas gali staiga lūžti, ir nespėsi pabėgti.

Liepė pradėt nuo plonesnių.

Pamažu, bijodami, vienas kitą perspėdami, pradėjom miško kirtėjo darbą. Sunku buvo, karšta, pats vidurvasaris. Šluostėm prakaituotą veidą, aplipusį muselėm. Juokingai atrodėm sutinusiais veidais, siaurom kiniečių akim. Pjovėm, kapojom šakas, nešėm į krūvą, stengėmės įkurt laužą. Išsismalavom marškinius, kelnes. Dirbom išsivilkę.

Sugrįžęs į lagerį, pamačiau ant tako, išgrįsto mediniais rąsteliais, besėdintį mano mokytoją Klemensą Navaką. Mane pamatęs: „Aleksiuk, padėk man“. Pasirodo, jis trečia diena viduriuoja. Matyt, nuo vandens. Mūsų barake irgi pastebėjau daug naktimis į lauką bėgančių. Gėdinasi apie tokią ligą sakyti.

Nusivedžiau mokytoją į pirtį. Susiradau vandens. Apsiplovėm. Išploviau kelnes, marškinius, batus. Mano mokytojas sėdėjo nuogas, švarką ant pečių užsimetęs ir verkė. VERKĖ MANO MOKYTOJAS. Jis buvo penkiolika metų už mane vyresnis. Aš pradėjau lankyti mokyklą 1920 m. Jis buvo mano pirmasis mokytojas, daug mokinių į gyvenimą išleidęs. O koks įtaigus! Kiek atsimenu, niekas iš jo mokinių nerūkė, negėrė — mokytojas sakė, kad nesveika.

Parvedžiau į baraką, parnešiau vakarienę. Visi liepė jam valgyt, nes nevalgęs visai nusilps.

Po kelių dienų visi viduriavom. Įsakyta negert nevirinto vandens. Du barakai paskirti kaip ligoninė Ten atleistieji nuo darbo.

Mirė pirmas lietuvis — zarasietis ūkininkas Sakalauskas. Pusė mūsų brigados žmonių viduriuoja. Apsilpę sėdi, vaikštinėja. Brigadininkai grįžo iš kontoros raportus atidavę, susierzinę, pikti. Lagerio viršininkas pareiškęs, kad esą lietuviai nenori dirbti, ir jeigu nustatytų normų nepadarys, iš bado mirs.

Po dešimties dienų paskelbė nedarbo dieną. Bet tuoj po pusryčių pasigirdo gongas — įsakyta rinktis brigadomis prie vartų su visu turtu.

Išėjus už vartų, įsakė visiems atidaryti lagaminus, maišus. Krata.

Iki smulkmenų apžiūrėjo ir paliko tik baltinius, rūbus, o visa kita — paklodes, rankšluosčius, įvairias smulkmenas — atėmė. Išdavė raštelį, kad paimta į sandėlį. Raštelį pasirašė sandėlininkas, toks pat kalinys.

Krata užsitęsė iki pavakarės. Visus kankino alkis.

Mūsų apsukrieji, tai Parovėjos girininkas Riauba, gerai mokantis rusų kalbą, įsitaisė virėju. Jam už kelis sriubos samtelius pardaviau naujus vasarinius batukus.

„Pabudėk vakarais prie virtuvės langelio, kur aš pilstysiu, pagal galimybę sušelpsiu“.

Gėda buvo, kad aš toks silpnavalis, nepakeliu bado. Niekam iš saviškių apie tai nesakiau.

Mūsų turtingieji sakė — gėda drabužius už nieką atiduoti. Jeigu jau mirti — tai mirti. Ką pasakys žmonos, kai susitiksim. O aš iš bado negalėjau užmigti. Ieškojau pažinčių, kur surasti pirkėją. Ieškojau ryšių su laisvaisiais. Sunku. Nemokėjau kalbos.

Gerau pardaviau naujutėlaitį rudeninį palatą. Gavau 7 kepaliukus duonos. Man po kepaliuką duodavo kas antrą dieną. Tai užsitęsė apie dvi savaites. Niekam nesisakiau. Slapta suvalgydavau.

Mumis, kaip darbininkais, lagerio viršininkas labai nepatenkintas. O ypač vežikai, kurie mūsų nupjautus rąstus iš miško vežė į sandėlį prie geležinkelio. Rąstai stori, sunkūs. Jų drūtgalį užkeldavo ant žemų rogučių ir tempdavo iki rietuvės. Arkliai maži, nuvaryti, silpni, alkani. Mūsiškiai, buvę ūkininkai, buvo jautrūs — žabutėmis pavarydami neprivertė arklių jų klausyti. „Atvažiuos rusai vežikai — parodys, ką tie arkliukai gali“, — sakė viršininkas.

Po kiek laiko pasirodė mūsų barakuose keliasdešimt rusų. Pamatėm, kokie jie žiaurūs. Arklius mušė užmuštinai, pagaliais **drinais**. Per savaitę keletą arklių pribaižė. Sakė: „Bus kiti. Niekas mūsų negaili, ko mums arklių gailėt“.

Vieną vakarą brigadininkai, grįžę iš kontoros, pranešė, kad mūsų barako abi brigados nuo rytdienos skiriamos prie geležinkelio darbų.

Kai rytą ėjom į virtuvę pusryčių, jau girdėjom už tvoros garvežio čiaudėjimą.

Po pusryčių, išvedę pro vartus, išdavė kirvius, pjūklus ir visiems po kastuvą. Nuvedė prie garvežio. Susodino ant vagonų platformų apie 200 vyrų. Jokio užtvėrimo. Prisakė sėdėti. Jeigu mėginsi keltis, šaus.

Važiuojant nuo garvežio stiprus vėjas nešė žiežirbas, jos krito ant mūsų galvų, rūbų, veido. Jautėsi degančios medžiagos kvapas. Džiaugėmės, kad mūsų apsivilkimai buvo vilnonės medžiagos — nedege, likdavo tik skylutės.

Vežė toli. Privažiavom stotį miškuos, kur trumpai sustojom. Šalia — didelis lageris. Apeidami, vagonų ašis patepdami, geležinkeliečiai sakė, kad čia stotis Belniki. Lageryje — vien moterys. Pagalvojom — gal mūsų?

Sustojom miško vidury. Išlipom. Susodino. Sargybiniai parodė zoną. Reikėjo išpjauti medžius, supjaustyti reikiamu ilgiu, išpilti pylimą. Statė stotį ir ūkinį pastatą.

Iš kitos brigados Biržų miesto statybos inžinierius Jonas Kazlauskas, jau lagery supažindintas su darbu, buvo šios statybos viršininku.

Visi ėmėmės darbo. Čia buvo įdomiau. Vertėm medžius, virvėm tempėm į nurodytą vietą. Stoties aikštelės vietą reikėjo vienu metru iškelti. Iš miške esančio kalnelio reikėjo karučiais privežti smėlio. Vežimo spartuoliu pasirodė esąs Viktoras Gudeika. Tai buvo atleto skulptūra. Jis aptarnavo keturis vežimėlius. Mes po du į vežimėlius pylėm, o jis vienas vežė. Kelias nelygus, per lentas, bet, atrodė, jam tai buvo malonumas.

Buvo įkasti šeši stambūs maumedžio stulpai kaip pamatas statiniui. Viename jų iškalta skylė, kurion inž. Kazlauskas įdėjo surašytą dokumentą — kas čia dirbo, kas statė, kada. Paliko, kad verčiant šiuos pamatus, rastų mūsų, čia dirbusių, čia buvusių lietuvių žinią.

Čia dirbome ilgiau kaip mėnesį. Išseko jėgos. Labai kankino grįžimas vakare: garvežys rytais būdavo prie lagerio vartų visada laiku, o grįžti — vėliausiai vakare, net naktį. Baigus darbą, susodina ant bėgių. Apstoja iš miško išėję sargybiniai ir prasideda garvežio laukimas. Girdim toli jo švilpavimą. Mūsų visų klausia įtempta. Jau, rodos, stipriau švilpia, jau arčiau, jau atvažiuoja... ir vėl toli toli — vos girdimas. Kas vakarą po kelias valandas.

Rugsėjo pradžioj jau šalti vakarai. Pasiruošdavom dieną malkų, užsikurdavom ugnį. Per dieną sunkiai dirbus, alkis kaitina vidurius, silpna, pykina. Bėgti į miško tamsumą, kad nušautų. Bet vėl mintis — kare irgi visi vargsta. Laukia žmona, vaikai, tėvai. Reikia kęst, juk kada nors visa tai baigsis.

O Belnikų stotyje senukai, tepdami vagonų ašis, kasryt mums linksmesnių naujienų pasakydavo: „Jau vokiečiai netoli Maskvos. Tokius ir tokius miestus užėmė“. Mums atrodė karo pabaiga — laisvė.

Ankstus kėlimas, vėlus grįžimas mus, kad ir jaunos, visiškai išsekino. Grįžtam per dieną nieko nevalgė. Tik Druseikių mokyklos mokytojas Kazys Krivickas dar tempdavo užsidėjęs

taukuotą kuprinę, matyt, netuščią. Slapta pačiulpdavo lašinių. O šiaip — visi ant vadiškos duonos.

Važiudavom į darbą ir iš jo snausdami, kol žiezirba neužkrisdavo ant veido ar iki kūno pradegindavo rūbą.

Vakare dar apibėgdavau silpnesniųjų baraką. Čia buvo daug pasvaliečių, biržiečių. Mokytojai Sabas, Navakas, majoras Petkevičius, tarnautojai Grinius, Velžys, Vyšniauskas, Lipštas, Baniulis, Griškevičius, broliai Andrius ir Karolis Piebalgos.

Jie pasakodavo, ką per dieną girdėję. Daugiausia naujienų paskleisdavo pas kirpėją atėję laisvieji. Net pats lagerio viršininkas, sargybos viršininkas. „Tik žiemą pra-kęskit. Pavasari — pas šeimas“. Aš juos gaivindavau rytą girdėtais geležinkeliečių pranešimais, kad rusams blogai.

Nebuvo kalbų apie chorą. Mokytojas Belzakas visai nusilpo, paliego. Jo mažas veidelis nuo linksmesnių naujienų nušvisdavo, bet akordeono iš po narų nekėlė. Alytaus apskrities gydytojas Stepanovas ir Sveikatos apsaugos departamento direktorius vaikščiojo, apžiūrėjo ligonius, bet padėti negalėjo, nes neturėjo kuo ir kaip.

Barake naktį kankino blakės, nemiga, sielvartas. Tvankiame barake sugulę, užsitempdavom ant galvos užsiklojimą, paltus (kas turėjo), vieni verkdamo, kiti melsdavosi. Nei tikros žinios, nei laikraštėlio. Tik alkis. Dejuoja, dūsauja, vartosi. Nei kam pasiguosti, nei kam nuraminti. Visų vienoda nuotaika ir kančia. Guli ir lauki, kad tik ilgiau taip būtų. Nėra jėgų grumtis dėl ateities. Viena mintis — išgyventi laiką.

Rudeniop mūsų kelionės į geležinkelio statybą pasidarė nepakeliamos. Negalėjom užlipti ant platformos. Mūsų rūbai suplyšo. Skvernai prie laužų apdegė. Žiezirbų pradeginti, nešildė.

Su liūdesiu palydėjom išskrendančias į šiltesnius kraštus gerves. Širdj pasiekė liūdnas jų atsisveikinimas. Mintis — nebesulauksim grįžtančių. Čia ir darbas, ir maistas — ne žmogui.

Salamiesčio mokyklos vedėją Vėjelį, Lietuvoj sirgusį reumatu, visai sutraukė. Negalėjo išsitiesti, paeiti. Paskyrė dirbti prie pirties džiovykloj, kur vakarais visi brigadomis atiduodavo džiovinti šlapius rūbus, apavą. Ir atsitiko, kad kilo gaisras, džiovykla sudegė. Jį ir mušė, ir karcerin uždarė. Taip jis stumdomas ir numirė. Na ir mums visiems pasidarė blogiau, viską džiovindavomės barake, o tvanku, trūksta oro. Duris atsidarius, arčiau gulintieji šąla.

Sibiro žiema per vieną naktį viską sukaustė ir pribėrė sniego. Pradėjo išduoti lagerininko rūbus — veltinius, šimtasiūles. Kas dar ką savo turėjo — neėmė. Vilkėjo kailinius karakulio apykaklėmis, paltus. Miškuos medžių šakos kibo, plėšė rūbus, ir eidavo varoma mūsų lyg iš pasviečio atsibasčiusių elgetų minia.

Vieną vakarą grįžęs iš kontoros brigadininkas pranešė man ruoštis, išveš. Vieni sakė, gal pas šeimą, gal į laisvę, gal į kitą vietą.

Viktoras tą vakarą grįžo turėdamas temperatūros. Atnešiau ir jo vakarienę. Mėgino valgyt, bet padėjo į šalį. Sužinojęs, kad mane išveža, nuliūdo. Sako: „Suvalgyk mano vakarienę. Nežinai, kada kur gausi. Aš sergu...”

Lagerio barako lubose buvau paslėpęs iš Lietuvos atsivežtą parkerį su auksine plunksna. Sakau: „Imk, laikyk, slėpk. Gal kada duonos už jį gausi. Aš kelionėj neišlaikysiu — pavogs”.

Rytą pabučiavau karščiuojantį Viktorą, pasiėmiau savo maišelį, atsisveikinau su barako draugais. Vieni man pavydėjo, manydami, kad pas šeimą važiuosiu, o kiti sakė, kad nieko gero nesitikėk. Mūsų prie vartų susirinko keliasdešimt. Rytą prie garvežio platformų prikabino dengtą vagoną. Tai mums. Vežiojo pirmyn atgal, o vakare atvežė į Kanską. Į kalėjimą. Visur raktų žvangėjimas, paslaptingi įėjimai. Uždarė tardomųjų kameron.

Antrą dieną pašaukė mane.

Tardytojo kambarys erdvus. Už rašomojo stalo — gražus karininkas, šalia — jaunuolis civiliniais rūbais. Ant stalo — **Belomoro** pakelis. Pasiūlė užsirūkyti. Sakau — nerūkau.

Jaunuolis pakartojo: „*On nekurit*”

Pradėjo klausinėti rusiškai.

Aš pasakiau, kad nesuprantu, rusiškai nemoku.

Tada lietuviškai ėmė klausinėti žydukas (supratau iš tarsenos ir išvaizdos).

Klausinėjo, kur gimęs, augęs, kiek brolių, seserų, kur gyvena, kuo užsiima, kur aš dirbęs, kokiose pareigose. Viską rusiškai persakinėjo tardytojui. Ar tuos pačius žodžius, kuriuos aš pasakiau, nežinau. Tai užtruko neilgai. Man atrodė, kad niekuo nekaltino, nekibo. Domėjosi tik mano biografija.

Vėl nuvedė į kamerą.

Po dviejų dienų dvidešimt kalinių susodino į sunkvežimio kėbulą ir iš Kansko atvežė į Rešiotus. Iš čia dengtame vagone — į septintą lagpunktą. Nebegrąžino į tą vietą, kur buvau, kad nesusitiktume su netardytais.

Septintame lagpunkte buvo visi mūsų ešelono važiavusieji, apie 3 000 vyrų. Susiradau pasvaliečių, biržiečių. Per mėnesį visi iš ano lagerio buvo pervežti į septintąjį. Nesulaukiau tik savo Viktoro. Jis mirė, mano stipruolis, aname lageryje. Pasakojo iš ten atvykę. Susirgo antrą kartą plaučių uždegimu. Neatlaikė. Labai gailėjau Viktoro. Jis buvo Astravos dvaro kumečio vaikas. Mažam esant mirė tėvas. Vienas pats kaip galėdamas mokėsi. Baigė Biržų gimnaziją. Įstojo karo mokyklon. Baigė mokytojų kursus. Vedė. Ir štai žmoną, belaukiančią kūdikio, senutę motiną išvežė, išskyrė. Ir liko ten prie aptvaro tvoros.

Su pasvaliečiu Mykolu Klungevičium stojom į porą miško pjauti. Jis stambokas, stiprus, jo ranka sunki, kai paims pjūklą — nepatrauksi. Mes su juo kaimynai. Jo žmona — Tonkūnaitė iš Stačiūnų.

Vakaraais ant narų sugulus, Mykolas prašydavo — padainuok, Aleksai, tango, kur Pasvaly gastraliavusiam cirkė girdėjau:

.....juodas vežimukas vežė tavo karstą
ant smėlio kalniuko,
o kažkur pro langą
skverbės garsas tango—
vykai į dangų Tu..."

Man uždainavus, apsikabindavo ir graudžiai pravirkdavo.

Jis nešiojo akinius. Vieną šaltą žiemos dieną, pasilenkus pjauti medį, į sniegą iškrito vienas stiklas. Visą dieną rieškučiomis siojom sniegą. Sniegas sušalęs mažais kristalėliais, labai birus, persiojom apie medį didelį plotą. Tik pavakarėj atradom. Nuleidom ir sutvarkėm tą dieną tik vieną medį. Už tą dieną gavom *štralnoj pajok* — 400 g duonos. Jis man dėkojo dėkojo, siūlė savo duoną. Jeigu grįšim, sakė, tu būsi man mylimiausias svečias. Vėliau Mykolą Klungevičių kartu su kitais kažkur išvežė. Niekas apie jo likimą nieko tikro nesužinojo. Tuo etapu išvežė buvusiuosius tardytojus, teisėjus, policijos viršininkus, seimo atstovus.

Nuo septintojo lagerio už 7 km buvo lentpjūvė. Mane varinėjo ten pabėgių pjauti.

Vieną vakarą išvarė naktinę pamainą. Per naktį lentpjūvėj mirė septyni kaliniai. Išeidami į darbą turėjo temperatūros. Na o sargybiniai turi parvesti visus, kiek išvedė. Liepė pririšti mirusiems virves prie kojų ir tempti. Ir vidury geležinkelio sumintu taku partempėm. Vilkom nelaiminguosius tylėdami ir vis mintis— kada mus taip?

Prisnigus, pašokus šalčiams, įvyko daug nelaimių. Kasdien kas nors sušaldavo, ar medis užmušdavo. Jeigu jau nebėra jėgų nuolat dirbti, judėti, esant 30° šalčio, greit užmiegi.

Vieną dieną, išeidamas į darbą, palikau barako budėtojui ukmergiečiui Volpei paskutinį savo turtą — pagalvę — kam nors parduoti, nes jis turėjo ryšių su tikrinančiais sargybiniais. Pardavė už kepaliuką duonos. Per naktį, vis rytdienai pasidėdamas, bet negalėdamas užmigti, suvalgiau. Rytojaus dieną jaučiaus stipresnis. Vakare nuėjau į virtuvę. Mano laimei, virtuvės vedėjas pasirinko mane nakčiai bulvių skusti. Bulvės sušalusios. Jų skusti nereikia, tik švariai nuplauti, išpjauti supuvimus. Jų daug. Seniau dirbantieji žino, kaip jas apsivirinti ir slapta prisivalgyti.

Atsirenkam gražesnių, kelis kartus perpilam verdančiu vandeniu, gerai nusiplaunam ir kaip skanu. Per kelias valandas taip prisivalgiau žalių bulvių, kad net po liežuvio šlapia. Visa tai slapta, burnos nejudinant. Virtuvės vedėjas pamatys — išvarys.

O pradėdami ir baigdami skusti bulves, gaudavom po katiliuką sriubos.

Antrą kartą patekęs, dovanojau virtuvės vedėjui nosinę. Likom pažįstami. Tas man žiemą daug padėjo.

Vieną vakarą visuos barakuos pasklido žinia, kad Medeikių pieninės vedėjas Namajūnas gavo žmonos laišką. Nubėgom. Visiems skaitė, kad biržiečių žmonos Tomsko apskr., Parbigo rajono kolūkiuose. Parašyta, kad ten ir Adelė Kuprienė. Trumpas pranešimas. Daugiau nieko. Ir nei kuo rašyt, nei ant ko užsirašyt.

Išgirdus žinią apie šeimas, širdis pajuto kažką brangaus vėl suradus. Atsinaujino ilgesys.

Sunku visa tai išgyventi.

Ryte nubudus, visų akys — ar šviečia virtuvės langelis. Kuo greičiau pasiimti pusryčius. Greit renkamės iš džiovyklos atneštus veltinius, teiraujamės, kiek šalčio. Sako, jei bus žemiau kaip 40° — į darbą nevarys. Bet vis dar kelių laipsnių trūksta. Davė ant šimtasiūlių apsivilkti bušlatus, vatines kelnės.

Dar tamsu, dar negreit švis. Išeinam.

Su marijampoliečiu mokytoju Pėstininku pjaunam berželius. Tik berželius. Vieta žema — beržynas. Liepta pjauti tik nešakotus, kad kamienai tiktų slidžių gamybai.

Nupjautas berželis virsdamas įstrigo į kitą. Pjaunam tą, ant kurio laikosi. Vos trekstelėjus atšoku ir paleidžiu pjūklą. Mano porininkas juokiasi, kad aš labai baikštus. Vėl pradėjom pjauti, staiga krinta mano pusėj pasikabinęs berželis, aš atšoku, palikdamas medį pjūklą. Jį nulaužia.

Pajutau, kaip arti buvo mirtis. Jei nebūčiau spėjęs pasitraukti, būtų užmušę. Pabalo ir mano draugas.

Vienas įdomiausių mano porininkų mišką pjaunant buvo rokiškietis, Kamajų ūkininkas Kazys Deksnys. Aukštas jaunas vyras. Jį visi Strazdeliu vadino. Didelis, išsekusiu veidu, visada ilgu rudeniniu paplyšusiu paltu, virve perjuostu, kabančiais lyg šunų apdraskytais skvernais.

Akys didelės, išgąstingos. Palinkęs, tarytum kažin ko pamesto ieškotų. Niekad nepradės darbo neužsikūręs ugnies — pūs, kapstys vakarykštę laužavietę, kol atgaivins ugnelę. Ugnis — tai šiluma ir mūsų gyvybė. Ji neleis sušalti, gaivinantis spindulėlis,— sakydavo.

Mudu įgudom taip gerai ir greitai pjauti, kad tapom visam lagery žinomi. Pripjaudavom kasdien ne mažiau 20 m³ statybinio miško. Vakaraus gaudavom kopūstų *zape-kankos*. Taip įtemptai dirbom, kad net savo reikalus atlikdavom tuo pačiu laiku, kad negaištume viens kito.

Bet ir rekordistų maisto priedas nepadėjo. Svėriau 41 kg (ūgis 172 cm). Kaip gerą darbininką pasitaisymui paskyrė į duonos kepyklą.

Kepykla už zonos. Čia radau kepyklos vedėju dirbantį šiaulietį Vaišvilą, kepėju — ukmergietį Morkūną, uteniškį Kumpiną, biržietį Varanauską. Duonos — kiek nori. Išmokė ir mane duoną minkyti, kepti. Duonine gira užsigerdamas duonos valgiau kiek galėdamas.

Vakare grįžęs į baraką, savo davinį atiduodavau draugams. Atsiminiau savo mokytoją Navaką. Jis tada buvo silpnųjų brigadoj. Duonos įnešti į lagerį negalėjau, ieškojau vietos, kur galėčiau jam palikti. Vienintelė vieta, kur aš galėjau laisvai iš kepyklos nueiti — tualetas. Bet kur ten padėti? Dieną visus kampelius apžiūrėjau. Prišalę įvairiausių kalnų. Radęs nebeužlipamų, nutekėjusių, apšalusių tarpukalnių, kur nukarusiuose kampuose galima padėti, išaldžiau pagaliuką — ženklą. Vakare viską nupasakojau savo mokytojui Klemensui Navakui.

Ir padėti reikia labai prisitaikyti, nes po kepėjo pabuvimo tualete aplinkui dirbantys staliai ir kiti darbininkai bėga pažiūrėti, ar nieko nepaliko.

Viską nupasakojęs mokytojui, pradėjau atnešinėti į sutartą vietą duonos.

Vakarašis dėkodavo. Jis buvo silpnutis. Šaltis, sunkus darbas — ne jo sveikatai.

Iš kepyklos pareinančio manęs laukdavo daug draugų. Vladas Zigmantas apšalusiomis kojomis, sergantis Juozas Sabas. Visi, kur benueisi, alkani. Jauni, buvę stiprūs vyrai, atsargos karininkai, mokytojaus Ginčius, Obakevičius, Galinis, Gasėnas, Kučius. Šimtai gražiausių Lietuvos vyrų guli, nebegali paeiti. Barakuose mirties siaubas.

Kas galėtų padėti?

Jiems — tik maisto, duonos.

Atsiliepė žmonos. Ir jos badauja. Maži vaikai badauja.

Prisipildavau kišenės duonos kriaukšlelių, miltų ir nešdavau alkaniems.

Pamatę mane įeinant, sėdos ant narų, drebančiom rankom siekė iš rankovės išberiamų miltų.

Biržų apskrities komendantūros kapitonas Žemaitaitis, išsekęs, gulėdamas stacionare, vadinamojoje ligoninėje, gavo siuntinį. Valgė valgė duonos džiovėsius, atsigėrė vandens ir nekėlė. Numirė vis tardamas mylimos žmonos vardą.

Aš kas rytą skubėdavau į kepyklą. Geri meistrai kepė duoną. Iš 100 kg miltų reikėjo iškepti 170 kg duonos. Tai sugebėjo tik ukmergietis Morkūnas ir uteniškis Kumpinas. Į formas tešlą dubenėliu pila, pastovi — pasikelia. Krosnį taip prikūrena, kad pašovus duoną, jos paviršius staiga stipriai formoj apkeptų, nesusmegtų, išsilaikytų pasikėlusį. Duona buvo labai vandeninga, nesoti. Kaliniai gautą duonos davinį — 400—600 g — susitrupindavo į sriubą, dar įpildavo po litrą virinto vandens. Išsrėbę, jausdavosi „pavalgę“.

Po pusantro mėnesio svėriau 75 kg, ir vėl komisija paskyrė miško pjauti.

Teko labai ramus porininkas — Telšių pradžios mokyklos vedėjas Mykolas Glebavičius. Jo mokyklos tėvų komiteto pirmininku yra buvęs Mečislovas Gedvilas — Lietuvos tarybinės vyriausybės šulas. Įkalbinėjau rašyt pareiškimą, kad išvaduotų iš nelaisvės. Sakė Telšiuose, vagone būdamas, rašęs, bet nieko nesulaukęs. Man su juo pjauti nesisekė. Tada brigadininkas į porą paskyrė šiaulietį prekybininką Kazimierą Šipelį. Vėl tapom rekordininkai. Lagerio viršininko įsakymu mums duodavo 1200 g duonos, rytą ir vakarą sriubos ir po 300 g košės.

Vieną vakarą, grįžęs iš miško, neberadau pasvaliečio Sabo. Sakė miręs. Nuėjau į mirusių patalpą. Suguldytų ant grindų buvo keletas. Vos atpažinau. Iš didelio stambaus vyro liko tik šešėlis. Trumpai kirpti plaukai, plačion kakton sugriuvę akys, nosis, skausmingai išsišiepę lūpos darė neatpažįstamą. Pakėliau paklodę — lietuviškais melsvais marškiniais apvilktas suvytęs kūnas. Išbėgau. Pas pakinktų remontininkus gavau grandinėle — metalinį žiedelį. Užmoviau mirusiam ant dešinės rankos didžiojo piršto. Visi tikėjom, kad karas baigsis, atvažiuos artimieji mirusiųjų palaikų parsivežti — kad atpažintų. Dar vakar tylutėliai man šnabždėdamas jis traukė iš po pagalvės savo vaikų, Saulutės ir Rimučio, pas jį likusius rūbelius ir bruko man: „Gal sutiksi, atiduoki...“

Išglosčiau, gražiai sudėjau rankas, peržegnojau, pabučiavau... Žinojau, kad rytojaus rytą, mums išėjus į darbą, per rytinį patikrinimą (tuo metu visi neišėję į darbą turi būti barakuose) mirusius be karstų kaip malkas sukraus į roges ir išveš.

Į baraką grįžau drebėdamas, suglumęs. Tiek mirusių. Taip, visi mes arti mirties. Kitų padedamas, užlipau ant viršutinių narų. Kad sušilčiau, apsiklojau vatinuku. O mintys — kokia baisi mūsų padėtis! Ryt vėl su tamsa į šaltį, samtį sriubos išsrėbus. Ar besugrįšiu? Baisu, kai kūnas nebegauna maisto, kai mes žmonės — ne žmonės. Duonos, mums duonos tereikia!

Tarytum gaivinanti oazė akyse — Pasvalys. Gražus mokytojų Juozo ir Agotos Sabų namas Biržų gatvės gale. Jų namuose buvo pradžios mokyklų inspekcija, kurioje aš dirbau. Tyliai ir ramiai gyveno ši šeima, augino sūnų ir dukrą. Niekam nieko blogo. Visus maloniai priimdavo. Ir štai koks pasityčiojimas iš žmogaus. Niekas nepalydės, nepaminės. Nei kam pasakyti, pranešti. Jeigu duotų valgyt — visi gyventų.

Žiūriu, kaip su didžiausiu dėmesiu draugai maišo katiliukuose košę iš beržų tošies. Kiti pagaliukais varto ant geležinės krosnies kepamus sumaigytų, sugrūstų bulvių lupenų blynus.

Nežino, nejaučia žmona, vaikai, Juk tai — amžinai. Kiek aš gyvensiu, tas vienintelis liudytojas.

Nei maldu, nei verksmo, nei gražiausių giesmių, žmogų iš šio pasaulio palydinčių.

Kur mes patekom? Kodėl šitaip, kai ištiestos rankos prašo duonos! Šimtai paliegusių gražiausių vyrų su priskretusiais katiliukais per naktis prie virtuvės gaudžiais žvilgsniais virėjo nors samtelio sriubos prašo...

Suskamba ausyse liūdniausios giesmės „Libera" melodija.

Kiek žmonėse jautrumo, artimo netekus. Vieni sudėjo gražiausius žodžius, kiti sukūrė liūdniausias melodijas. Per amžius išsiskirdami garsino širdies skausmą.

Kur mes patekom? Taip nežmoniškai su mumis elgiasi... Tai gali daryti tik bedieviai. Bėkt per barakus ir šaukti, šaukti! Juk keliolika lavonų ryt rytą išveš! Taip kasdien, kas vakarą.

Barake dusinančiai tvanku.

Jokios žmoniškesnės kibirkštėlės, kad nors kiek atgaivintų.

Snigo prisnigo. Dabar išėjus už vartų mūs nelydi sargybiniai. Jie anksčiau slidėmis išvažiuoja į apsupties postus. Į darbą eiti apie 5 km.

Palaukia, kol pravažiuoja traktorius su didelėmis, plačiomis rogėmis, į kurias galima pakrauti iki 20 m³ rąstų. Kas smagesnis, išoka ir nuvažiuoja, silpnesni — ne. Einam minia nuskurdėlių, suvargusių driskių. Kiekvienas nešamės įrankius — pjūklą ir kirvį, visokiausių iš sauso medžio ir gelžgalių padarytų pleiščių, kad pjūklo medis nesuspaustų, o geležiniai, kad nuo kelmo reikiama kryptim nuverstum. Einu su savo porininku. Mes su Kazimieru Sipeliu kaip broliai. Vienas kitą saugom, užstojam, kai mėgina nustumti, nuskriausti. Jeigu vienas susergam, kitas medžius leidžiam, skersuojam su rankiniu pjūkleliu.

Diena dienon. Be poilsio. Šeštą valandą keliamės, devintą vakare gulam.

Laukiam, kad šaltis nukristų žemiau kaip —40°. Buvo toks vieną kitą dieną. Iš ryto nevarė, bet apie pietus, kai nukrito mažiau, išvarė. Bet neišėjus ilgiau pritrūktumėm malkų. Mat iš darbo grįžtanti pora kirtėjų turi parnešti po čiurką medžio, su ja dar reikia apibėgti laisvųjų gyventojų šiukšliavietes, kad rastum bulvių lupenų ir išmesto ko nors valgomo.

O kaip vakarienę sunku gauti ir kankintis. Žmonių prie virtuvės daug. Visi pikti, išbadėję. Gerai, jei buvo iš brigadosvnuo darbo atleistų (sergančių), jie užimdavo eilę prie virtuvės langelio. Jeigu ne — kiek šalimo, grumtynių, stumdymosi. Blatnieji, stipresnieji, virėjų pažįstami be eilės braunasi.

Nakčiai išeinantys — taip pat be eilės. O paskutiniams sriubos — tik vandenėlis.

Tas kasdieninis ryto ir vakaro vargas atimdavo sveikatos. Vienoje virtuvėje maitinosi daugiau 2000 vyrų. Eidamas prie virtuvės, nieko neturėk kišenėse: sagą, virvutę, net mažiausią nieknieki ištrauks, stipriai laikykatiliuką — atims.

Pasvalietis mokytojas Zigmantas nušalo kojas, pūliuoja. Mykolas Belzakas visai nusilpo. Akordeono nepakelia. Lagerio viršininkas liepė akordeoną perduoti Vladui Zigmantui. O šiam įsakė kas rytą prie lagerio vartų groti linksmus maršus išeinantiems į darbą. Vakare su muzika sutikti. Vladui — tai kas. Apsivynioja ryzais pūliuojančias kojas, rytą vakarą nupėdinėja iki vartų, bet dieną laisvas, slampinėja apie virtuvę. Mokosi groti.

Akordeono savininkas, Mykolas, dirbo miško sandėly už kelių kilometrų nuo lagerio. Jo brigada krovė rąstus. Vieną vakarą, grįždamas iš darbo, atsisėdo pailsėti ir vakare ieškodami negrįžusių, rado jį sušalusį. Apkabinęs pakelėję iš rogių išvirtusį rąstą.

Kai apie tai sužinojau, bėgau pas Vladą. Jį radau barake, kurį vadino „klubu“. Grojo akordeonu į pirtį atvarytiems kaliniams. Pribėgęs pasakiau, kad Mykolas mirė. Užsirūkė. Nubraukė aprasojusią kaktą, ir kaliniams šaukiant „*Volodia, igrail!*“, pamažu sujudėjo pirštai, ir tyliai pasigirdo melodija „Marija, Marija...“

Prisėdau šalia. Byrėjo ašaros.

Kartu gyvenome visi trys Pasvaly.

Belzakas — visiškas našlaitis. Jo mylima mergaitė padėjo jam mokytis. Buvo labai linksmas, nedidutis, gražus vyras. Pasvalio gimnazijos muzikos mokytojas.

Nebuvo vakaro be liūdnos žinios.

Nueini į nusilpusių barakus. Jų akyse — gal ko valgomo atnešiau. Gal gerų naujienų. Jei ne maisto, tai dvasios peno. O ir aš pats, stipriau vaikščiojantis, to paties ieškau. Gal kas laišką gavo, gal kokia linksmesnė žinia atklydo.

Visur greitai, trumpam, mat pusė devynių vakaro renka veltinius į džiovyklą. Neatiduosi — rytoj kojas nušalsi.

O kokio apavo neavėjom! Praeitų metų pavasarį buvo apavę naginėmis, čiūnėmis, iš autopadangų. Maždaug 40 cm ilgio automobilio padangos gabalas. Jis truputėlį lenktas. Įkiši koją, o čiūnės kraštuose įverta storoka virvė. Jomis sutrauki, suverži, apvynioji apie blauzdas. Autų vietoje — šimtasiulės rankovė arba vatinių kelnų gabalai. Panešti jį, eiti ir dirbti su tokiu apavu sunku.

Vasarą avėjom vyžas. Tikras vyžas. Sakė — baltarusių gamybos. Žiemą — įvairiausių veltinius. Jie lopyti aplopyti, visokiais gabalais apsiūti, kai kurie prakirsti, šakų perplėsti, prie ugnies kojas besišildant pradeginti.

Tai vis kalinio kasdieniniai „rūpestėliai“. Tik ginkis. Stipresnis pastums, nuskriaus. Rusai — lagerio blatnieji — į akis sako: „Kol tu gausi duonos — aš iš bado nemirsiu“. Reikia būti stipriam, kad apsigintum.

Aš dar laikausi. Mūsų barake gyvena kepėjas Varanauskas. Jis, įsipylęs į rankovę, atneša miltų. Išsiverdu miltinės košės. Niekas nekalba, kad mirė, o žmogaus jau neberasi. Miręs. Niekas nemini. Jokie varpai ar gongai neskambina. Už ką šitaip niekinti, marinti? Ir silpnus varo į darbą. Iščiulpia paskutinį sveikatos lašelį.

Buvo atvažiavusi kažkokia komisija neva tikrinti, kodėl toks didelis mirtingumas lagery. Nustatė, kad dėl maisto trūkumo. Buvo atvažiavęs lietuvis Guzevičius. Po jo pasirodymo lagery kalbėjo, kad prašęs buvusius Lietuvos vyriausybės žmones — Seimo pirmininką K.

Sakenį, prof. Tonkūną ir kitus — parašyti į laikraščius neigiamą straipsnį dėl vokiečių okupacijos, neva Lietuvos vyriausybės žmonės, išvežti į Rusiją, gyvena ir smerkia vokiečius okupantus. O kaip tie vyriausybės nariai „džiaugiasi“ ir kenčia „draugų“ rusų nelaisvėje — niekas nesužinos. Net laiškelių šeimoms nepraleidžia.

Vieną vakarą grįžau iš miško labai pavargęs, sušalęs. Veltiniai apledėję. Jie prie laužo atšyla, sudrėksta. Einant sušąla. Vos kojas partempiau. Taip kasdien. Atiduodu visą sveikatą. Net akyse raibuliuoja. Prie vartų atėję, šalam, kol atiduodam įrankius, kol susirenka visa brigada. Barakan parėjęs, pasičiumpi katiliuką, skubi vakarienės. Ilgiausia eilė. Stovi, knapsi. Pro mažą virtuvės langelį uostai gaivinantį viralo kvapą. Kasdieninis skandalingas duonos dalijimas. Erzinies, kol gauni. Visi nori kepaliuko kampučio... Dažnai dėl jo net muštynės. Barake prie krosnies kamšatis. Kiekvienas nori susišildyt viralą.

Šį vakarą anksčiau grįžo iš kontoros raportus apie kiekvieną darbą atidavęs brigadininkas. Klausė, ar visi pasiėmėme vakarienę. Pats skubiai pavalgęs pasakė, kad šią naktį mūsų brigada paskirta į darbą — duobės kasti. Daug mirusių. Šalčiai dideli. Kasėjai nusilpę. Neiškas.

Jau seniai buvo paskirtos dvi brigados po 20 vyrų, kurie dieną naktį kasė duobes mirusiems, dieną naktį kūreno laužą žemei atšildyti.

Labai jau niurzgėdami, nenoromis rengiamės nakties darbui. Prie vartų laukė sargybiniai. Skaičiavo, tikrino. Žinojom, kad mūsų lagerio dešinėje yra brolių kapinės.

Praėję lagerio užtvarą, laisvųjų pastatus, iš tolo pamatėm žiežirbuojantį ugnies kauburį. Tamsoj lyg vaiduokliai šmėkščiojo žmonės kažką ruošdami. Mes, Sibiro nakties šalčio spaudžiami, skubėjome prie ugnies.

Priėję radome dūmuose susmilkusius, suvargusius kasėjus.

Sunku kasti sušalusią žemę. Ugnis, vėjo blaškoma, silpnai kūrenasi, per kelias valandas negiliai atšyla. Malkoms ruošti, duobei kasti reikia jėgų. Pastumdami toliau degančius rąstus, laužtuvais, kastuvais gilinam duobę. Buvo pasakyta — kol neiškasim ir neužkasim, neves į lagerį, negausim valgyti.

Rytui prašvitus, iš lagerio šešiomis rogėmis atvežė kaip malkas suguldytus keturiasdešimt tris lavonus. Sumesti kaip šakoti pagaliai. Sušalusios rankos, kojos išdrikusios. Vienų akys užspaustos, kitose — baisus mirties paliktas žvilgsnis... Pamėlę, pajuodę, vienais marškiniais.

Negalėjau žiūrėti. Prisiliesti.

Nuolatiniai kasėjai spaudė išblaškytas kojas, rankas, spaudė, kad kaip nors sutalpintų.

Užmetėm sušalusiais žemės grumstais. Greit vėjo nešamas sniegas iškilusį kalnelį — brolių kapus — baltai užlygino.

Mums tebesant atvedė dieninę brigadą. Negalėjau galvoti, kas vyksta, kas darosi. Prausiausi dūmais dvokiančias rankas, paišinę veidą. Mėtėm nuo savęs rūbus. Drebedami slinkom į guolį šitokią baisų darbą atlikę. Skaudžiai smelkėsi mintis — kada ir mane taip užkas.

Vos užsimerkus — akyse anie brolių lavonai.

Užsitraukiu ant galvos užsiklojimą, drėgną šimtasiulę kojas susuku į vatines kelnės.

Kaip užmigti? Dieve mano, Dieve mano!

Čia ir yra ta senų žmonių pasakota pekla žemėje, kur žmonės kenčia už nuodėmes. Velniai — viršininkai, mes -kankiniai. Su mumis išdarinėja ką nori. Kol paeini — į darbą. Nebegali — pribalgia. Suvežti, suvaryti, išbadėję skeletai. Vaikštinėja nuo virtuvės langelio iki duonos raikyklos užbėgdami į baraką pasišildyti. Laukia, kada atsidarys virtuvės langelis — gal virėjas pasigailėjęs ką nors išmes.

Vis žingeidi mintis, ką ten palaidojom. Tamsoj nei vieno nepažinau. Baisūs bado išsekinti veidai. Įdubusiuos skruostuos nebežiūrėsi veido bruožų.

Šiandien kaip niekad man atrodo taip arti juodos barako lubos. Rodos, tuoj ir mane užspaus. Šalimais Kazys, lyg ką imdamas ar mušti norėdamas, per miegą gniaužo kumščius.

Keturiasdešimt trys! Juk kiekvienas turėjo artimųjų. Koks baisus verksmas plačioj apylinkėj būtų, jeigu žinotų apie jų mirtį.

Limpa suodinos blakstienos. Užmigti, užmigti...

Dažnai ateidavo Vabalninko pradžios mokyklos mokytojas Otonas Obakevičius ir vis kalbino mane prašytis į jų vagonų krovėjų brigadą; geriau krovėjus maitina, iškraudami vagonus kaip nors susigaudo miltų, žuvies, kitų produktų. Kai nėra vagonų — ilsisi. Vagonus pakrauna ir iškrauna sandėliuose — ne miške sniegą braidyti. Nereikia išbūti valandų. Pakrovei ir namo.

Susigundžiau. Jo brigadininkas pasirūpino. Čia radau daugiausia jaunų vyrų. Linkuviečius Paliulį, Povilaitį, panevėžietį Žukauską.

Vagonus krauti reikia mokėt, dirbt labai susiklausant. Viskas pagal komandą **raz-vziali**. Nuolatinės komandos prie kiekvieno vagono atskirai. Ne tik šaukia, bet kartu ir virvę traukia. Ir rąstas pamažu ritasi per padėklus į vagoną. Vagonus pakrauti ar iškrauti — kada prireikia: ir dieną, ir naktį. Kartais nespėjam pareit — vėl vagonai.

Aš labai jautrus, negalėjau miegot. Vos pasigirdus garvežio švilpukui — aš jau gyvas, laukiu, kada pasigirs atbėgančio mus kelt sargybinio žingsniai. Rąstus krauti sunku ir nuobodu. Vis vienoj vietoj. Būna nuslysta, įvyksta nelaimių.

Kiekviena krovėjų grandis krauna atskirą vagoną. Čia pat sargybiniai, brigadininkai, nieko nedirbantys, tik žiūri ir ragina „greičiau“, nes jiems vėjų pagairėj šalta. Vagonai ant bėgių aukščiau, jokios užuovėjos. Nuo jų kūrenamos ugnies juodi šešėliai, nesimato. Nuolat tikrina. Ir man kasnakt buvo šiurpu. Ėjau pas savo miško kirtimo brigadininką, prašydamas priimti atgal. Prasidėjo dėl manęs varžytinės. Vagonų krovėjų mažai — manęs neatleisti.

Vieną rytą niebėjau prie rąstų, o su miško kirtėjų brigada mėginau išeiti miško pjauti — prie vartų nepraleido. Po rytinio patikrinimo kaip *otkazčiką* uždarė izoliatoriun. Vakare nuvedė pas lagerio viršininką. Išklauses abiejų brigadininkų ir mano paaiškinimus, kaip gerą miško kirtėją pervedė miškan. Vėl su savo turtu iš barako barakan. Už nedirbtą dieną gavau *štrainoj* maisto davinį — 400 g duonos ir samtį sriubos. Brigadininkas pasigailėjo — atlaužė savo duonos kampą.

Po vakarienės nuėjau prie virtuvės, kur virtuvės vedėjas gruzinas Boris priiminėjo nakčiai bulvių skutėjus. Čia belaukdamas sužinojau, kad atveža sriubai *tribuki*, t.y. gyvulių skrandžių, žarnigalių ir kt. Juos išskuta, išvalo ir visa tai, baigę darbą, vėlai naktį išneša ir išpila į paplavų duobę.

Grįžęs į baraką, stengiausi neužmigti, vis žiūrėjau pro mažą langelį trindamas apšalą, sekiau, kada gi pagaliau atneš.

Nubėgę su Kazimieru rankom graibom sušalusį ledą, ant kurio nubėgdamas išpiltas vanduo paliko visokių tirščių, dejom į katiliukus ir, grįžę į baraką, tuoj statėm ant besikūrenančios geležinės krosnies. Ją dieną naktį kūreno barako *dnevalnas*. Rytą išvirusius tirščius sumaišėm su pusryčių sriuba. Joje matėsi mėsgalių ir riebalų rutuliukų, buvo skanu. O būdavo, kad pamazgų duobėj rasdavom kaulų. Išsinešdavom į mišką. Su kirvukais ant kelmo su-daužydavom į mažus gabaliukus, ir dirbdami visą dieną čiulpdavom, kramtydavom. Burnoj buvo malonus kvapas, lyg jausmas kažką skanaus valgant.

Vieną rytą, ieškodamas miško tankynėj sausuolių vakarykštei ugniai atgaivinti, pastebėjau po eglute zuikį. Akys atmerktos, o nesujudėjo. Grįžau pas vyrus. Visa brigada atėjom, apsupom, sustojom apie jį ratu taip arti viens kito, kad, atrodo, neišbėgs. Vieni manė zuikis negyvas, kiti — gyvas, bet taip stovėdami turim sugauti. Vienas išėjo taikydamasis ant zuikio užmesti šimtasiūlę. Zuikis staiga kad šoks, susiūbavo vyrai, ir zuikio nēr. Paspruko. Šiaip miške nieko nerasdavom, nebent *chvoj* — pušų šakelių, spyglių, iš kurių gydytojai išvirdavo vitaminizuoto vandens, kad dantys neklibėtų.

O kokia kankynė dantys. Beveik visiems prakiuro. Sušalam — skauda. Kiekvieną vakarą barake girdėti dejonės. Nubundi, matai susiėmusi galvą bevaikščiojanti, jauti daugumą nemiegant.

Sunkūs mokytojui, inteligentui, geram žmogui kalinio rūbai, kalinio dalia. Miške atiduodi sveikatą, kad gautum valgyti, barake dūsti nuo dvasinio ir fizinio skausmo. Niekas negali nei nuraminti, nei paguosti, nei padėti. Lauki žinutės, nors kokios menkutės, kad širdį atgaivintų, viltį sustiprintų.

Pačiulpi — pilna burna kraujo. Palieti dantis — visi juda. Nuo anų pirmųjų muselių sukandžiojimo likau nejautrus. Viskas vis tiek. Eini, kad varo, kad brigadininkas muš, pasakys sargybiniui kad nedirbi — nurengs, pastatys ant kelmo ir stovėsi, kol sušalsi, nugriūsi, pajusi skausmą, mirtį — čiupsies darbo.

Kentėt, stengtis užsidirbti duonos, kad dar gyvybę palaikytum. Juk karas turi baigtis. Iškęst, iškęst...

Kovui Įpusėjus kiekvieną dieną snigo. Prisnigo daugiau pusantro metro. Ir mūsų sumintuos takuos kasryt iki kelių sniego. Rytą vos nuvelkam puriame sniege klimpstančias dideliais veltiniais apautas kojas, vakare — dar sunkiau.

Mano širdy kažkoks seniau nujaustas virpesys. Ar tai aidas išgąščio, ar džiaugsmo, kad esu gyvas.

Jaučiu, kaip švelniai ant blakstienų leidžiasi snaigės ir tirpsta. Dažnai ranka šluostydamas akis nesuprantu, ar tai lašeliai ištirpusio sniego, ar mano ašaros.

Mano porininkas Kazys Šipelis, kaip mielas brolis, vis šalia, vis kalbina. Vis apie Šiaulių Vilniaus gatvę, kur viens prieš kitą buvo du restoranai. Lyg viliodamas mane nuo išgyvento siaubo, kai staiga mūsų pjaunamas medis sujudėjo griūti. Skilo pusiau, pakilo kamienas, nulauždamas dalį, lūžo ir staiga virto tiesiai ant sniege griuvusio manęs. Išsigandęs užsimerkiau, pasąmonėje blykstelėjo — baigta.

Visa taip staigiai užtelėjo ir mane užgulė metro storumo pušies kamienas. Išgąstingai virpėdamas nejaučiau savęs ir laukto skausmo. Kazys šaukdamas čiumpa mane už pečių ir traukia iš po medžio. Kai iki pusės išlendu, mėginu sėstis. Palinkstu ant pušies kamieno, rankomis kabinuosi, norėdamas išsivaduoti. Glostau medį ir nieko nejaučiu.

Kazys purto mane ir šaukia: „Kalbėk, kalbėk!“ Nubėga pas brigados vyrus šaukdamas: „Aleksą medis užmušė!“

Mėginu traukti iš po medžio prispaustas kojas. Veltiniai įkliuvę. Klausaus — man niekur neskauda.

Aš po tokiu storu medžiu ir gyvas, sveikas? Glostau jo žievę — kaip toks storas, kietas kamienas nesugniuždė manęs, pasigailėjo? O mačiau nestoro berželio negyvai užmuštą, sužalotą, sulaužytą, dejuojantį.

Kaip manęs pagailėjo?..

Atbėgęs brigadininkas Taraila ir vyrai greitai iš po rąsto iškasė sniegą. Jų padedamas išsitraukiau kojas ir visų nuostabai atsistojau. Čiupo Kazys į glėbį, purtė ir verkė. Pasodino ant kamieno. Kas mane išgelbėjo? Žinau — manęs daug kas nuoširdžiausiai laukia: Motina, Žmona, Sesuo, Broliai.

Vyrai, sniegą toliau atkasdami, šaukia:

— Eik, išbučiuok šalia gulėjusį apkerpėjusį *voložniką* (medį virtuolį), jis tave išgelbėjo.

Pasirodo — aš nugriuvau šalia jo. Jis už mane storesnis, ir krentantis medis atsigulė ant jo, mane tik sniegan įspausdamas.

Brigadininkas visiems rodė mūsų klaidą — mažai priešakinę medžio dalį užkirte, virsdamas plyšo, iškilo ir lūžo.

Liepė man eiti prie laužo, pailsėti, atsigauti.

Ir Kazys prisėdo prie ugnies. Kalbėjomės apie viską kaip artimiausi žmonės. Ir sutarėm — ateity visada, kiek bebūtų sniego, atsikasti takus.

Jau vakaras. Kazys išbėgo vakarienės. Taip norėčiau parašyt saviesiems apie šią dieną, bet neturiu kuo ir ant ko.

Gulėdamas ant narų užsimerkiu, ir suskrenda mano artimųjų veidai. Visiems kalbu apie savo laimę nelaimėje ir matau juos besišypsančius. Girdžiu gandomus katiliukus, besikūrenančios krosnies spragsėjimą, varstomų durų girgždesį ir garais pro duris besiveržiantį šaltį... kažkas šaukia, kad ant jo duonos *paikės* įbestas pagaliukas, bet duonos priedo nėra.

Išsrebiu neskustų bulvių juodą sriubą, košės samtelį, suvalgau rytdienai skirtą duoną.

Su Kaziu šiandien kaip niekad viens kitam labai mandagūs, tarytum kažkas švento paliko.

Atėjo labai sunkus metas. Jau kelios dienos nėra lagery druskos. Duona ir sriuba — prėska. Nusilpom. Viskas neskanu. Išgeri sriubos dubenėlį — šleikštu burnoj. Mat bulvės su lupenom. Įmesta plekšnės ar kitokių smulkių, iš toli atvežtų, susitrynusių žuvelių. Jos taip suvirusios, kad sriuboj tik tamsūs gabaliukai. Dar bėda — antra savaitė avižinė duona, prastai sumaltų miltų, su visom ašakom. Ir be druskos. Peiliu neperpjauši — ašakos neleidžia. Duonos davinys — pjauti, laužti gabalai, pagaliukais susmaigstyti.

Antrą kartą pakliuvau į nelaimę. Grįžtant vakare iš darbo, tuo pačiu keliu važiavo traktorius, traukdamas kelias rąstais pakrautas roges. O rogės kokios! Jų pagrindas tai trys po 7 metrus ilgio stori maumedžio rąstai. Vidurinis storiausias, kraštiniai — plonesni. Ant jų po 4 metrus ilgio trys skersiniai rąstai — tai plotis, Rąstų galuose pritvirtinti metro aukščio stulpeliai.

Kad rogių eilė laikytųsi, upelio viduryj pripila vandens. Šalant su rogėmis pravažiuoja. Vidurinis rąstas įspaudžia griovį. Staiga sušalę krantai neleidžia rogėms nukrypti, išeit iš provėžos. Kai apsidaužo, apsidrasko, vėl vandens papila, ir griovelio kraštai paaukštėja.

Panorau kaip ir kiti užkopti ant pravažiuojančių rogių rąstų, bet už jų besikabinant išsprūdo iš rankų kirvis. Norėjau jį pačiupt ir pats nuo rąstų nuslydau po rogėm.

Rogės vis šliaužia ant dviejų apatinių rąstų, tik pasisukdamos ar dėl nelygumų svorio centrui pasikeitus pasikelia ir kita pusė. Mano laimei, kaip tik ta pusė buvo pasikėjusi. Kol kitos rogės atslinko — išsikapsčiau, kitaip būtų sutraiškę.

Visą laiką alkanas. Nesūdytos buizos vakare pasrėbęs negaliu nustygti barake. Einu lankyti pažįstamų, geriau gyvenančių. Lietuviai, vyresnieji, mokantys rusų kalbą, geriau įsitaisė. Šiaulietis Stašionis — *zavurbė*, rokiškietis Šiaučiūnas — buhalterioj, Dailidė, pulkininkas Giriūnas, Povilonis ir kt. Kiburių pradžios mokyklos vedėjas Povilas Kruopis — duonos raikykloj. Bet ten langas ir durys su grotom.

Nuėjęs stovėdavau, stovėdavau — gal ko nors prisireikus išeis, bet sušalęs grįždavau nieko nepešęs. Vabalninkietis agronomas Laimus, jeigu suspėdavau, kol kitam neatidavęs, palikdavo savo sriubos likučius. Bet ir jo drumzlinas vandenėlis ką padės.

Jau treči metai negaunam nė gramo riebalų, cukraus, pieno, mėsos. Saldu daros apie tai pagalvojus. Vakarais, kai sugulam — visos kalbos apie maistą. Ir gailimės, kodėl mes kažkada, sėdėdami prie vaišių stalo, torto iki soties neprisivalgėm. O kiek duonos per dieną suvalgydavom — nepasakysi.

Rusai lagerininkai prisispyrę klausia: „Sakyk, jeigu jau ten Lietuvoj gerai gyvenot, kiek tu esi cukraus suvalgęs?“ — „Nagi nevalgėm,“ — atsakiau. „Taip jūs ten ir gyvenot...“ Ot jis dirbęs cukraus fabrike. Cukraus parsinešdavęs, prisipildavo dubenėlį, užpildavo vandeniu, kad sušlaptų, ir visą išvalgydavo. Ir aš pagalvodavau, kodėl aš taip stipriai niekad nesuvalgęs. Dabar tik seilė driekiasi atsiminus, kokių skanių, gražių valgių Lietuvoj buvo. O kad dabar nors to jovalo, kur Mamytė kiaulėm kas vakarą taisydavo. Tik išsivirti! Koks skanumas būtų — su lupenom, garuojančios, kočėlo galu sutrintos, vienuos miltuos, o kartais liesu pienu praskiestos bulvės!

Aš visiškai nusilpau. Einu brigados užpakaly. Brigadininkas ir dėmesio nekreipia. Mato — išsisėmiau.

Išėmė ukmergiečio Liutkevičiaus paišytą mano atvaizdą iš „Garbės lentos“ — nerekordininkas. Man atidavė. Sulanksčiau kaip kareiviai siūnčia — trikampių, ant jo užrašiau „Laikykit mano ir savo atminimui“ ir išsiūnčiau žmonai į Tomsko apskrities, Parbiko rajono kaimelį Veronicha.

Netikėdamas, kad gaus.

Laukiu medicininės komisijos. Gal perves į lengvesnį darbą.

Vis galvojau, parašysiu žmonai:

*Ėjom mes tylėdami,
kai švito rytas.*

*Man rodės — tarytum jaunystėj
į Kalėdų šventę...*

*Šalimais baltuos pusnynuos
juoda naktis paskendus.
Šalčio sukaustyti judėjome sunkiai.
Priešais ir paskui mane
skarmalais apsirišę veidus
lyg šmėklos judančios
šešėliai vyrų —
eisenos draugai.*

*Pro šarmotas blakstienas
žiūrėjimas siauras —
dar toli,
dar žingsnių daug sunkių.*

*Delne suspaustas geležinis pjūklas
siekia širdį lediniu šalčiu.
Tylus mūsų ilgos rikiuotės šliaužimas
miško kirsti.*

*Tik šiandien jau nebežinau,
kas ką nukirs.*

*Kas pasakys, kaipėjau
tuos žingsnius paskutinius,
kai gyvybės buvo — tik eiti.
Burnoj saldumas
vakar suvalgytos duonos,
skirtos šios dienos gyvenimui.
Meldžiaus, kad dar sutikčiau aušrą.
Pamatytų šviesoj mane išeinant —
akyse pasiliktų viliojanti
dangaus mėlynė.*

*Konstatuodami mirtį —
mano gyvenimo skaidrumą rastų.*

Nebejaučiu žingsnių...

Betėjom,

Mus varė šautuvais sargybiniai.

Negaliu pasilenkęs ilgiau penkių minučių medžio pjauti. Svaigsta galva. Akyse mirguliuoja. O kaip tyčia, šiandien atvedė į labai gražų pušyną... Atsimenu, pirmaisiais metais dešimtininkui už gražaus miško skyrimą net dovanų duodavom.

Tokios gražios lieknos, aukštos, nešakotos pušys. Stovi, viršūnes linguodamos ir man rodos, pirmąkart matydamos žmones tokius suvargusius, džiaugiasi — neįveiksit.

Atsiklaupiam prie medžių ir kiek jėgų turėdami, su porininku skubiai viens į kitą pjūklą traukiam. Pajaučiau silpnumą. Ką tik matytos nupjautame miško kelmyne mažos eglutės akyse mirguliuoja lyg baltuose pataluos bestovinėčios žalios žvakės. Paslystu į šoną. Pakelia brigadininkas. Liepia eiti pailsėti, pats ima mano pjūklo rankeną.

„Nieko. Tu dar jaunas, pasitaisysi“.

Triukšmingai griūna šakas laužydamos kitų grandžių pjaunamos pušys. Imu kirvį ir einu genėt šakų. Sunkus kirvis ir tik iš kelių užsimojimų nukertu.

Kaip aš per du mėnesius nusilpau! Sunku jau ir šakas surinkti, laužą kūrenti. Nugrimzdo ugnis sniegan iki žemės. Vėjas nepapučia. Pasilenkiau prie ugnies. Dūmai kvapą užima.

Brigadininkas atnešė smalingų sausuolio šakų. Laužas įsidegė.

Prisėdu ant kelmo. Šildaus. Apėmė visą miela, rami šiluma. Taip gera, kad tik niekas niekur nevarytų, nejudintų. Mintis — kur mano nenešiotas sūnelis, kaip toli Tėvynė, artimieji. Taip viskas toli. Tebūnie jie laimingi, man jau čia, matyt, amžinai pasilikti.

Pasigirsta perspėjimo šūksmas, ir su trenksmu žemėn griūva nupjauti medžiai. Vakaro prieblando žiežirbuoja kaimynystėje kūrenami laužai. Nevilioja nei šilta sriuba, kasdieninės duonos *paikė*.

Stiprokas smūgis į kuprą ir griežtas brigadininko balsas „Namo!“ privertė keltis.

Paėmiau kirvį ir kaip kunigas laimindamas minią, atsistojęs prieš laužą, ištiesęs pasišildyti rankas, dėkojau, kad dar vieną gyvenimo dieną praleidau.

— Namo, namo,— visai rimtai sakė brigadininkas.

Tas žodis, daug reiškiantis, ir kvietė, ir lietė širdį. Akyse — gimtieji nameliai ir jų mažuos langeliuos tokiu metu mirguliuoja žiburėliai.

Pamažu slinkau traktoriaus lediniu keliu. Aplinkui šmėkštėliavo lenkiančių vyrų juodi siluetai. Su kiekvienu žingsniu vis naujas jautimas, vis naujas prisiminimas, seniai matytas veidas, šaukiantis balsas.

Prie vartų atslinkau su paskutiniaisiais. Vakarienę atnešė gulto kaimynas. Manė, aš sergu. Gal vakarienės nesuvalgysiu — jam teks. Bet aš suvalgiau, ir rytdienai duotą duoną suvalgiau.

Brigadininkas, grįžęs iš kontoros, pasakė, kad šiandien miške mirę trys mūsiškiai.

Jau gulant atėjęs *zavurbė* pranešė, kad mūsų brigados žmonės skubiai eitų į *sančastį*. Nušlepsėjau ir aš. Ten — lagerio viršininkas, bent trys gydytojai piktai kiekvieną apžiūri ir sveria. Mano eilė. Atvertė vokus, apžiūrėjo ausis, liežuvį, apsuko, čiuptelėjo už sėdmenų odos, pasvėrė. Svėriau 43 kg, pasakė, kad rytoj į darbą gali neiti.

Nudžiugau. Kartais labai norėdavau susirgti, išeidavau vakarais ir šalty vaikščiodavau, kol nebegalėdavau daugiau pakęsti — temperatūros kaip nēr, taip nēr. Jei temperatūros neturi — vadinasi, sveikas.

Rytą nubudau kaip visada. Tylėdami, pykti, irzlūs vyniojo skarmalais kojas, rinkos, mėtė viens kitam veltinius, storom virvėm juosė bušlatus, nekalbėdami slinko pro duris. O pro jas kamuoliais veržėsi šaltis. Didelė laimė — man nereikia. Seniai taip buvo. Užmigau. Pabudino per rytinį patikrinimą.

Atėjo sanitaras ir mums keturiems, labai mažai sveriantiems, liepė pasiimti daiktus, rūbus ir išvedė į stacionarinį baraką. Čia irgi buvo dviejų aukštų narai. Aptarnavo sanitarai. Kiek geresnis maistas, t. y. po 200 g duonos pusryčiams, pietums, vakarienei. Tris kartus sriubos, košės.

Sužiuro visi į mus. Klausinėjo, iš kur mes, iš kokios brigados, ar gaunam laiškų iš šeimų. Žmonės nusilpę, išbalę, kiti jau seniai čionai. Visi gulėjo ant narų ir stengėsi po pusryčių dar užmigti. Jie visi sako, kad greičiausiai laikas bėga miegant.

Perėjau baraką ieškodamas pažįstamų. Pasirodė, pasvaliečiai, biržiečiai kitur.

Man parodė vietą ant apatinių narų. Kaimynas suvalkietis papasakojo, kad tik ką iš šios vietos išnešė mirusį. Numiręs vakar dieną, bet jie slėpė ir dar gavę jo vakarienę ir šiandien pusryčius. Tik per rytinį patikrinimą rado gydytojai mirusį.

Atsisėdau ant narų ir susimąščiau. Pamaniau — eisiu, paprašysiu sanitarą, kad paskirtų kitą vietą. Tik staiga įeina lagerio komendantas Saša Bakanovas. Tas pats, kuris 1941 m. mus, iš Lietuvos atvežtus, matė ir priėmė kitame lageryje. Jis žino, ką mes turėjom, kokie gražūs, kultūringi buvom. Daug ką jam ir dovanojom. Jis dabar su jūreiviškais marškiniais. Stambus, visados rimtas, griežto veido jūreivis.

Pažvelgė į mane. Paėjęs apžiūrėjo patalpos langus ir grįždamas sustojo. Mane atpažino iš „Garbės lentos“ kabėjusio portreto.

— *Počemu zdies? Boleeš?*,— paklausė.

— Ne,— sakau,— nusilpau.

— *Beri svoi vešči i pojdiom.*

Eina greitai per lagerio zoną. Lagerininkai smalsiai akimis palydi. „Vėl vieną į karcerį“.

Tikrai jis mane atvedė į karcerį. Tai buvo lagerio pakraštyje aukšta medine tvora aptvertas namas, karceriu vadinamas. Įvedė vidun, atrakino dešinėj pusėj duris, įleido į erdvų kambarį. Čia — net širdį nudiegė — buvo seniai matytas žmogaus gyvenamas kambarys. Stalas, staliukas, baltai paklota lova, pagalvės, ant sienos kilimėlis, matyt, lagerininkų paišytas vaizdelis. Nedidelė spinta su knygomis. Rašalinė. Ant sienos daug fotografijų. Parodė už gražios širmos minkštasuolį: „*Zdies pomiestis. Poživi u menia*“.

Žiūrėjau į jo griežtą veidą. Visko mačiusį veidą, jūreiviškais marškiniais atlapą krūtinę. Pajutau pirmą kartą sutikęs čia žmogų.

„Otdichai“. Paėmė kibirą, katiliuką ir išskubėjo. Girdėjau užrakinant duris, vartus. Viskas nutilo.

Prisėdau ant parodytos sofos-minkštasuolio ir bijojau pajudėti. Rusiškai silpnokai moku. Kaip susikalbėsiu?

Staiga girdžiu — kažkur už sienos lyg pjūklų pjautų. Atsidariau kambario duris — girdėti dar stipriau. Tai kitoj pusėj, už durų. Girdžiu ir kalbant. Grįžau į kambarį. Pavarčiau knygas — visos rusiškos. Ant sienos — fotografijos jūrininkų, laivų, svetimų kraštų vaizdai. Daug gražių moterų ir — mano nuostabai — mano žmonos nuotrauka... Supratau — tai iš mano ir kitų albumų, paimtų per kratas iš mūsų. Nutariau nieko nesakyti. Neprisipažinti. Kad nepadaryčiau nemalonumo. Ilgai žiūrėjau. Galvoj pynės — ir ko tik nedaro su mumis. Koks sutapimas. Matyt, patiko kaip graži atvirutė. Nudžiugau — čia būsiu aš ne vienas. Matydavau, kad rūkaliai, rinkdami laisvųjų nuorūkas, rasdavo machorką susuktą į fotografinį popierių, bet čia — kaip sienos papuošalas.

Raktais žvangindamas, duris smarkiai trenkdamas, grįžta komendantas. Jam įeinant atsistoju.

Parneša ir pastato pilną katiliuką košės ir kibirą sriubos. **„Vot tibi, chlebai“**. Sužiurau ir nežinau ką daryt. **„Beri, beri, nestesneisia,— kušaj“**,— ant stalo padeda duonos gabalą. **„Teper ja uchažu, prijdu večerom. Vot zdes na topčane atdichaj“**.

Aš jam kaip mokėdamas rusiškai pasakiau, kad girdėjau už sienos kažką pjaunant. Ten uždarytieji turbūt ruošiasi bėgti.

„Ne boisia. Oni neimeet spiček — na narach triot vatu prikuriť... Ne boisia, oni ne vijdut“. Duris, vartus užrakino, išėjo.

21. Valentinas Dėdinas 1984 m. sulaukęs 80 metų

22. Stanislovas Petkevičius

23. Stanislovas Petkevičius 1956 m. parbėgęs aplankyti šeimos

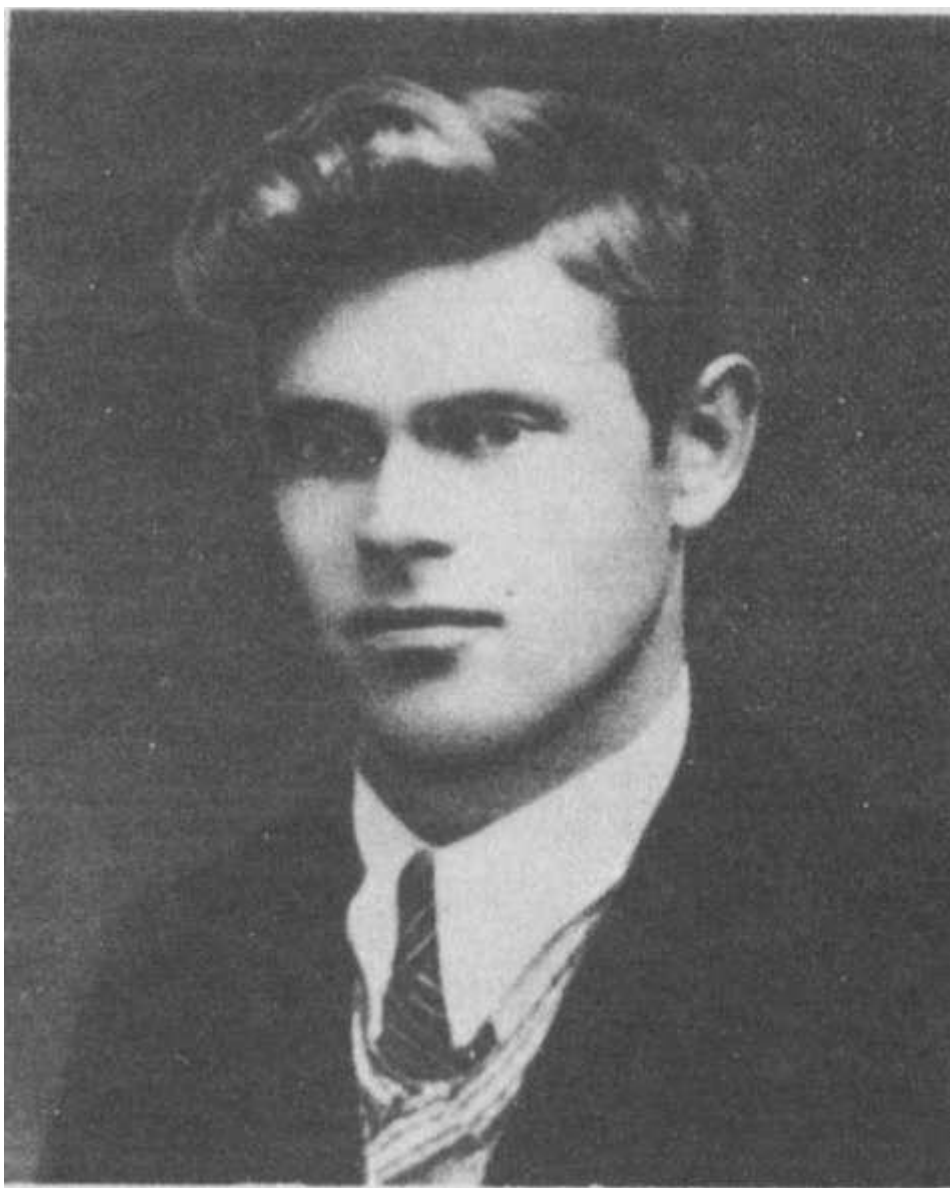
24. Juozas Jurkšaitis 1951 m. tremtyje, Dzeržinskio rajone

25. Sklėrių, Cirulių, Liutkevičių ir Savickų šeimos, 1956 m.

26. Konstantinas Šakenis 1951 m. Kazačinske, pradėjęs tremtį iki gyvos galvos.

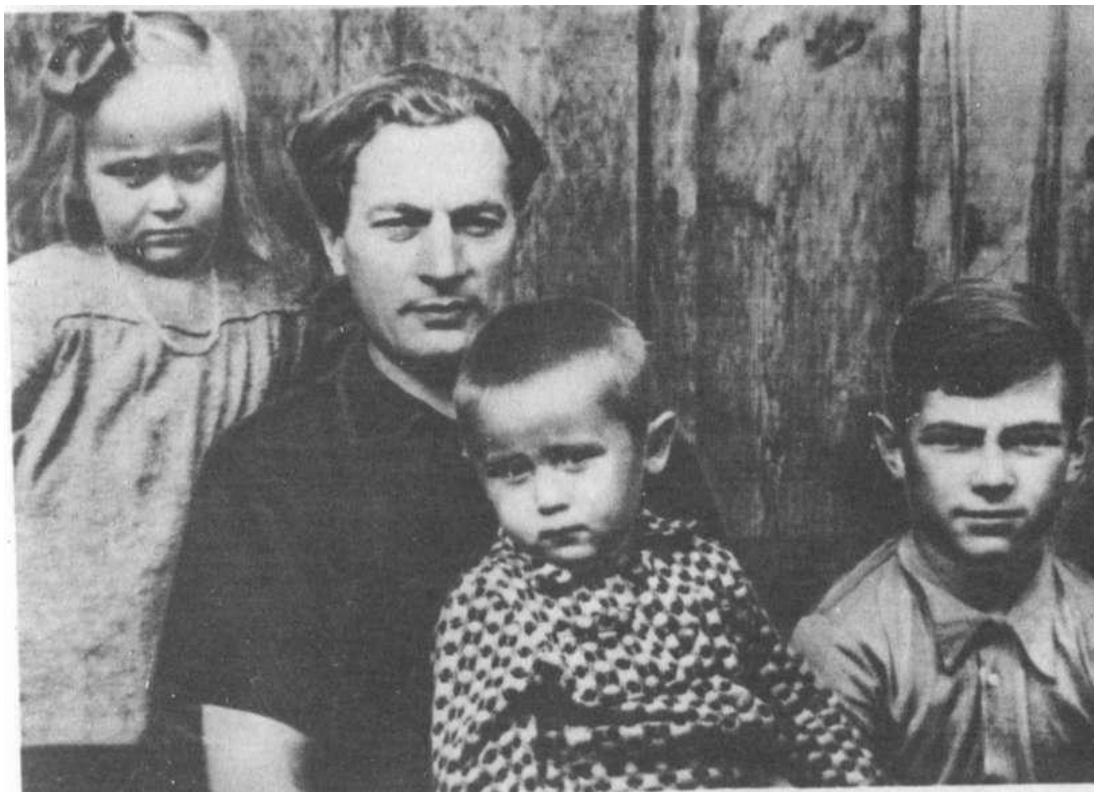
27. Vladas Ulčinskas prieš areštą

28. J. Grigas ir St. Petkevičius Antano Butkaus šeimoje, 1955 m. Dolgomostas

29. Jonas Grigas prieš areštą

30. J. Grigas su krikšto vaikais

31. Gerardas Binkis, 1943 m.

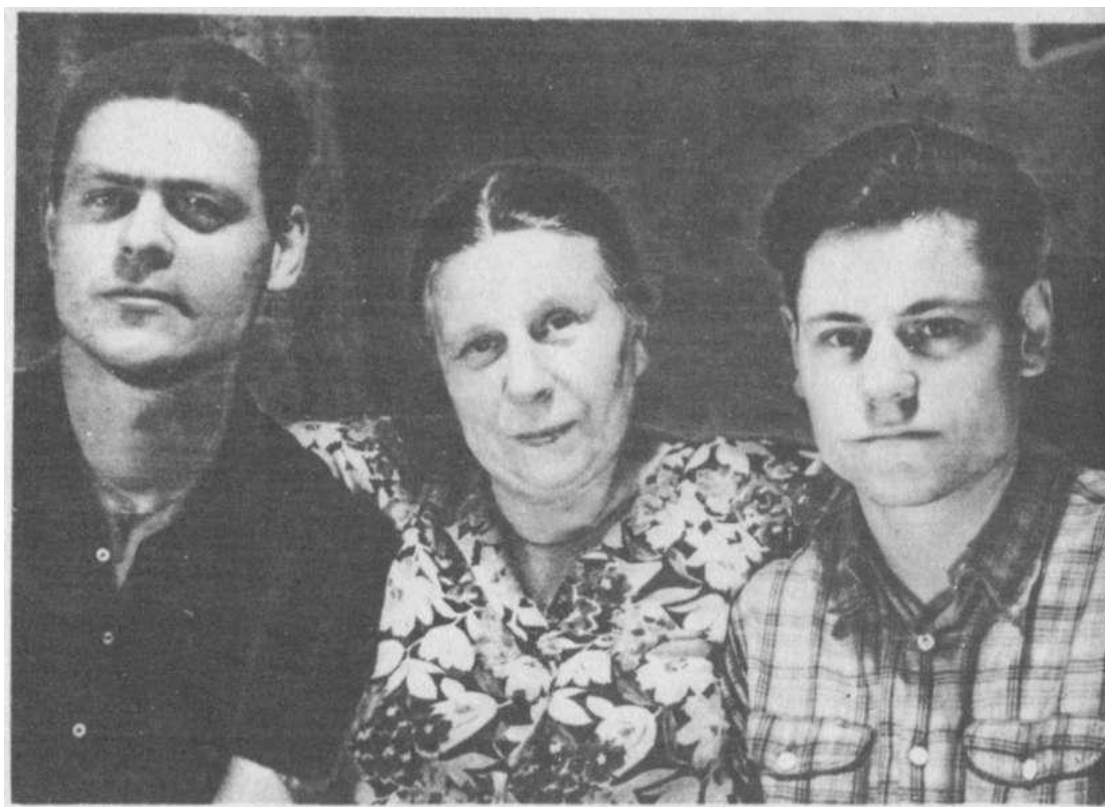
32. Aleksandras Kuprys ir Adelė Kuprienė, 1940 m.

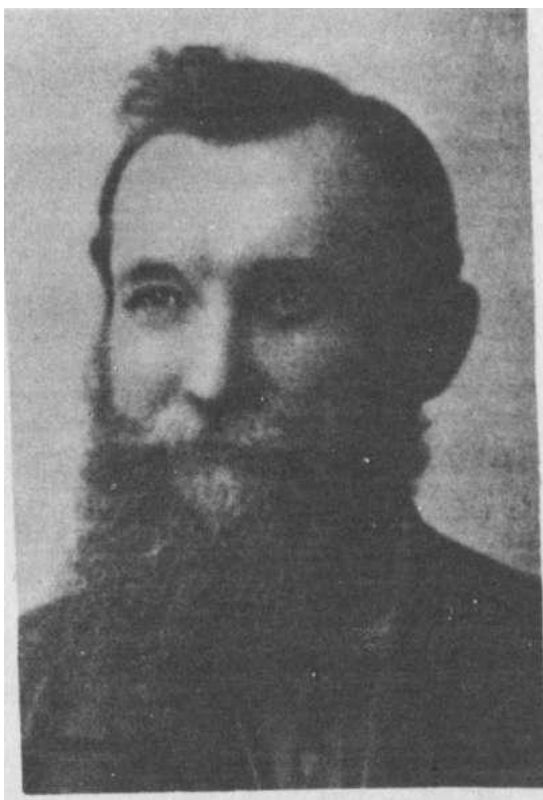
33. A. Kuprio portretas iš rekordininkų lentos lageryje, 1943 m.

34. Povilas ir Irena Racėnai su sūnumi Rimvydu

35. I. Racėnienė su sūnumis Valentinu ir Rimvydu

36. Ričardas Zaleckas kalėjime

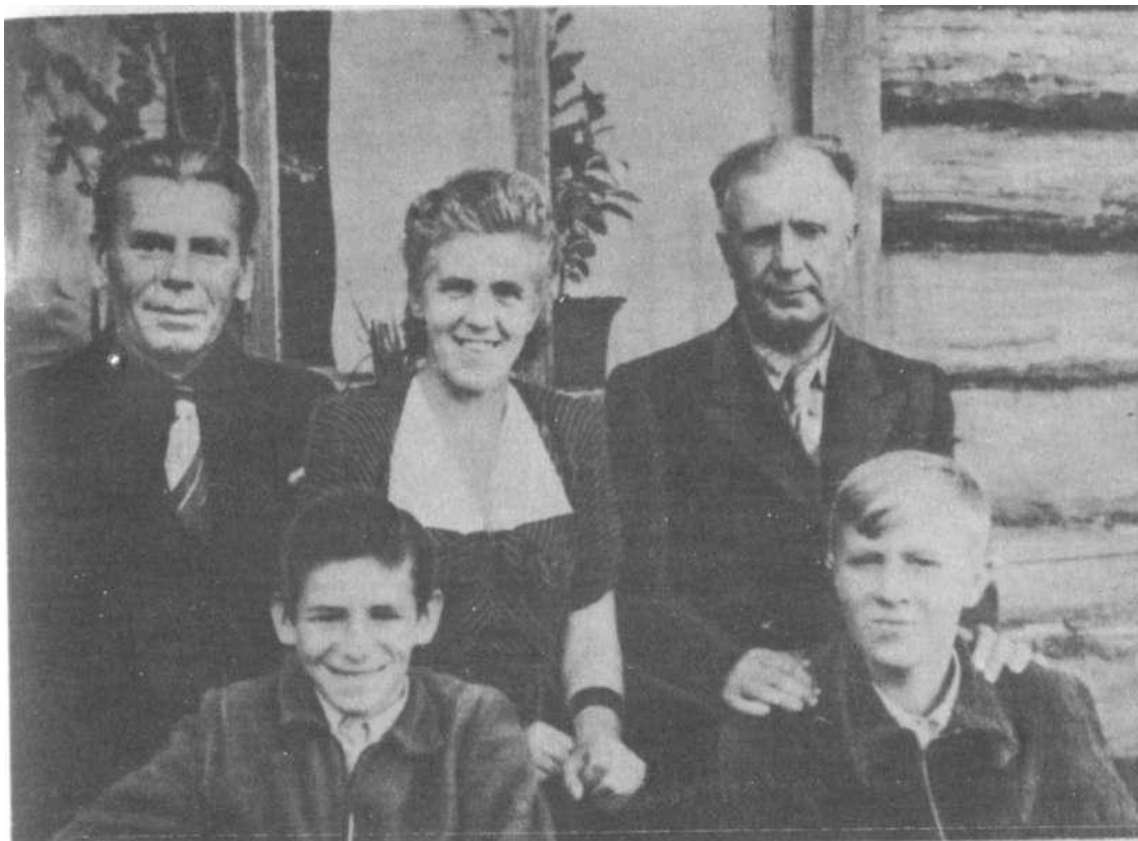
37. Bronius Sipavičius

38. Stasys Žasinas su padėjėja mongole ir dviem felčerėmis, 1947 m.

39. Adolfas Baltokas, 1926 m.

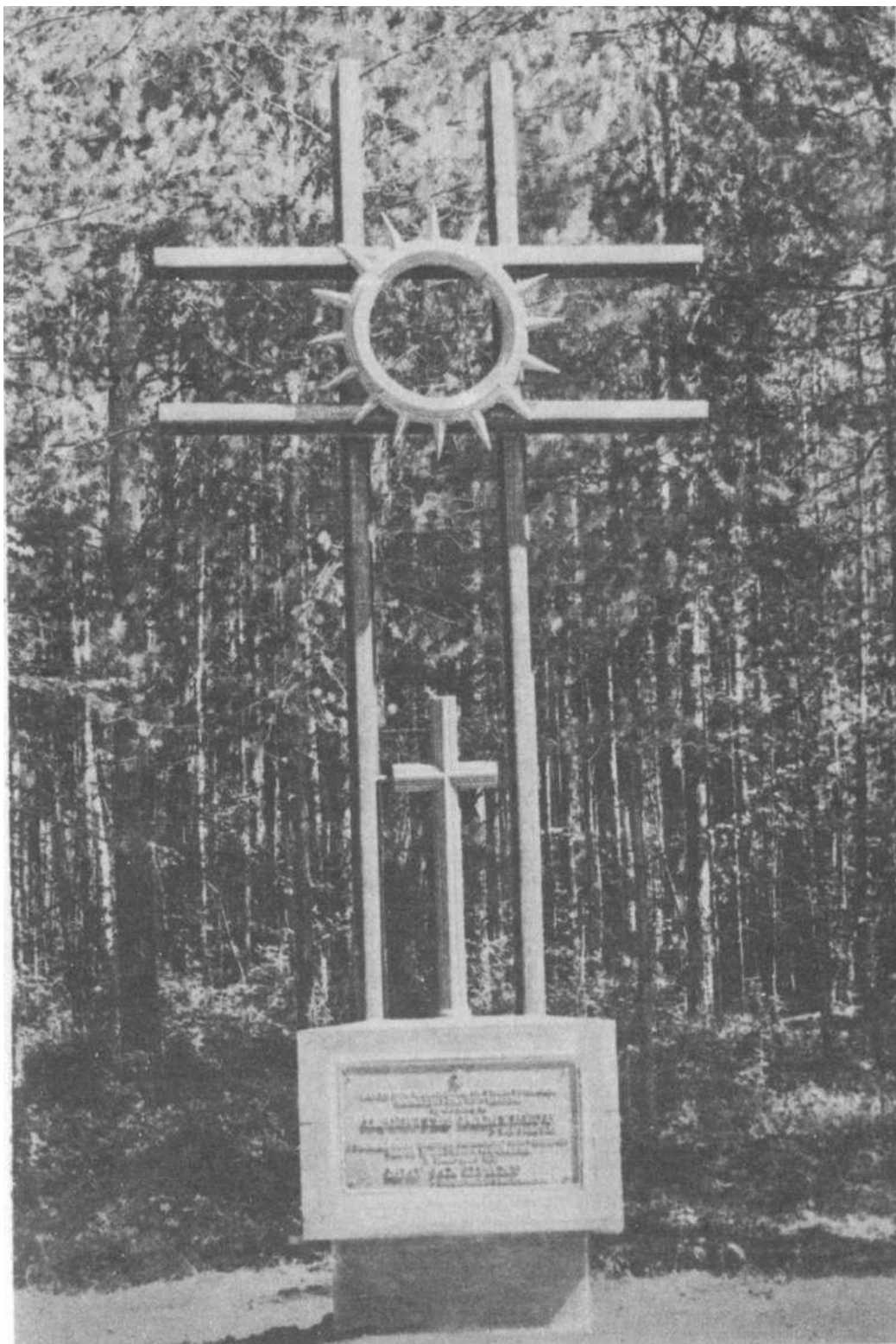
40. Žilys, Žilienė ir St. Petkevičius su sūnumis

41. Kortkerosas žiemą

42. Atsisveikinimas su Sibiru, 1957 m. rugsėjis

43. Kryžius, pastatytas Revučyje, 1989 m.

44. Tremtinių palaikų sugrįžimas, 1989 m.

Susiradau šaukštą ir valgiau košę, sriuba užsisirėbdamas. Jau pilvas pilnas, bet žiūriu į košę ir vis mėginu. Daugiau netelpa.

Atvirtau pailsėt. Žiūriu į lubas ir mąstau, kaip čia man taip teko. Užmigau ir iki soties pamiegojau.

Pavakarys. Atsidaro vartai. Įvažiuoja vežimas su suskaldytomis malkomis. Išbėgu. Komendantas liepia vežikui greit malkas išmest ir išvažiuot, o man jas sunešt į koridorių.

Parodo koridoriuje tris krosnis — pakūrenti. Pats išeina.

Krosnių tik priešakinė dalis į koridorių. Jos — kambariuose. Jaučiu tik viename kambaryje esant žmonių. Jie beldžia į duris ir šaukia: „Gera! kūrenk, susitiksim — atsilyginsim“.

Aš kūrenu bijodamas, vis klausydamasis komendanto pasirodymo. Jaučiuosi lyg patekęs į paslaptinę namą, kuriame vyksta kažkas nežinomo.

Vėl pasirodė komendantas. Pažiūrėjo mano kūrenamas krosnis. Nieko nesakė. Tik liepė išplaut kibirą, katiliuką. Kas jame likę išpilt. Eisiąs atnešt vakarienės. Aš greit iš kambario atnešiau. „O kur išpylei?“—paklausė. „Viską išvalgiau“. Nusišypsojo. „Nejaugi?“ — „Tikrai“,— atsakiau. „Nu *maladiec*, greit pasitaisysi“.

Užkūriau ir jo kambario krosnį. Mačiau kaip saulė, nuraudonindama karcerio kamina, pasislėpė už lentinės tvoros.

Laukiau komendanto ir spėlioju, kada jis mane išves į baraką, ar dar duos vakarienės.

Vėl atnešė duonos davinį, pusķibirį sriubos, katiliuką košės ir didelę virtą žuvį.

Žuvį pasikepsim, pasakė ir išėjo.

Po pietų nuo persivalgymo pradėjo skrandį skaudėti. Galėčiau vėl valgyt, bet nutariau palaukti — jeigu ves į baraką, gal maistą atiduos man, o ten draugus pavaišinsiu.

Po valandos išgirdau storą, piktą komendanto balsą. Atsivarė karcerin du „prasikaltusius“ lagerininkus. Stūmė koridoriun su jėga. Atidarė duris ir įvarė kambarin, kur girdėjau žmonių esant. Jiems vakarienės nedavė. Supratau— jų maistą man atiduoda. Nemalonu.

Grįžęs pakepino žuvį, pripylė sriubos, suvalgius — košės. Perplovė žuvį pusiau, vieną pusę — man. Valgėm tylėdami.

Pavalgęs pasakė: būsi mano pasiuntinys —**dnevalnij**. Valysi kambarį, koridorių, kūrensi krosnis, rytais nukasi sniegą, pašluosi, kur reikia, ko reikia — atneši. Miegosi už širmos.

Pavalgiau, apsidžiaugiau. Ilgėjaus savo brigados draugų, krimtausi, kad negaliu nunešt likusios vakarienės. Taip prasidėjo mano gyvenimas karceryje.

Rytą, šluodamas koridorių, per durų viršų, atlupęs degtukų dėžutės sieruotą plokštelę, įstumdavau uždarytiems, o kartais ir degtuką, kitą.

Rytiniam gongui nuskambus, matydavau komendantą rūsčiu veidu karcery sėdėjusius už vartų išvarant. Kasdien — vakarais atsivesdavo nusikaltusius, rytais išvesdavo. Nebuvo linksma.

Ant stalo vis rasdavau popieriaus. Parašiau kelis laiškus į Tomską žmonai. Ji su šypsena iš fotografijos žiūrėjo į mane, niekad nemanydama, kad mūsų gyvenime bus tokios aplinkybės, kai netiks šypsotis.

Vieną dieną atėjęs komendantas pasakė, kad mane kviečia lagerio viršininkas. Nuėjęs radau sėdintį dar vieną viršininką. Sis pasakė, kad mane *osoboje sovieščianijoje* už akių nuteisė 8 metams lagerio. Liepė pasirašyti, kad tai man paskelbta. Pasirašiau. Buvau girdėjęs, kad mano draugams mokytojams Obakevičiui, Andrejauskui, Ne-prausčiui ir kt. paskyrė bausmę po 10 metų lagerio. Man — aštuoni. Nė vienas iš mūsų nesitikėjom, kad tiek metų išgyvensim. Mums buvo viskas vis tiek. Rūpėjo tik, kad sotesnis sulauktum rytdienos.

Karceryje sustiprėjau, pasitaisiau. Kasdien iš virtuvės atnešto visko nesuvalgydavau. Sumaniau slapta nunešti draugams į baraką. Bet vis tiek visą laiką valgyti norėjau, nes be riebalų nesotu. Veidas išsiplėtė, sustambėjau, pasidariau sunkus. Komendantas liepė zonoj nesirodyt — pamatys kas nors iš viršininkų darbo metu tokį stiprų ne miške, sužinos, kas toks, ir įsakys pervesti į miško darbus.

Taip ir atsitiko — mano buvęs brigadininkas pasakė kur aš.

Vėl medicininė apžiūra. Svėriau 67 kg ir — į darbą. Komendantas nesipriešino. „Kai būsi alkanas, vakarais paieškok manęs“.

Jis jau dešimt metų lageryje. Buvęs bocmanas. Daug pasaulio matęs. Ištikus vakarus pasakodavo, kaip svetur žmonės gyvena, apie jūrų, vandenų platybes, įvairius atsitikimus. Gera man buvo pas jį.

Paskutinį vakarą gerai pavalgydino. Aš jam pasakiau, kad ši nuotrauka mano žmonos. Jis truputį sumišo. Pasakiau, kad palieku jam, nes lageryje neišsaugosiu. Lyg atsisveikindamas į ją pažiūrėjau, susirinkau „turtą“, padėkojau ir išėjau.

Patekau vėl į miško kirtėjų brigadą. Paskyrė į porą su Bronium Kairiu. Senujų draugų kirtėjų buvo mažai likę, daugiausia nauji — buvę kareiviai. Suriku vėl imti pjūklą, vėl stoti rikiuotėn. Sunkios mintys, sunkūs žingsniai, ir atrodė beprasmis darbas dėl duonos — neiškėsi aštuonerių metų.

Medžius pjaut, sveriant apie 70 kg, buvo dar sunkiau negu pirma, kai buvau lengvutis. Brigadininkas praeidamas: „Atpratai. Čia tau ne pas komendantą". Nesistengiau jau rekordininku būti. Gyvensiu, kol vėl nusilpsiu. Neduoda tiek maisto, kad daug dirbdamas nesilptum.

Žemesnėse vietose augo *čeremša* — laukiniai česnakai. Kur rasdami juos visi valgėm kaip karvės žolę. Tankumynuose dar nemažai sniego. Pabrendi, žiūrėk, sniege kruvinos pėdos — sumintos bruknės.

Prasidėjo kasdieninis monotoniškas, sunkus darbas, sunkus kalinio gyvenimas. Rūbai, batai suplyšę, kasdien šlapias, alkanas, piktas.

Laukiu laiškų, laikiu žinių. Visi kalba — rusams blogai. Pas kirpėją atėjęs lagerio viršininkas sakė, kad greit karas baigsis, ir mus visus paleis namo.

Netikim. Tai jau nebe pirmas kartas.

Maurojanti lentpjūvės sirena pabudino visą lagerį. Jau treji metai mes čia, o ji skelbia kalinio dienos pradžia, pietų metą, darbo pabaigą ir nakties poilsį.

Balsas storas, orą drebinantis, atsimušą į lagerio tvorą ir nuskrenda per mūsų išpjautų medžių kelmyną, nubanguoja tolyn pušų viršūnėmis. Jo niekas daugiau negirdi. Mūsų lageris — gilioj taigoj. Jis man primena Klaipėdos uostan įplaukiančio laivo pasisveikinimą.

Šią naktį vargingai barako pašalėj miegojęs, tingiai pasirangau. Nusimetu vatinuką, susikamšau marškinius, pasitrinu akis, autais apšivynioju kojas, apsiaunu guminius batus, pasiimu senas vatines kelnes, kurias buvau pasidėjęs vietoj pagalvės. Pasižiūriu, kaip neskubėdamas keliasi ir tvarkosi vienintelis mano draugas lietuvis Bronius Kairys, buvęs Papilės pašto viršininkas, visada susirūpinusio, nelinksmo veido.

Pažvelgę į „maitintoją" — lagerio virtuvę, skubam savo reikalu. Ilga duobė. Ant jos permesti keli rąstai. Už jos, už kelių metrų, jau uždrausta zona — metro aukščio spygliuotos vielos tvora, už jos — 10 metrų pločio išpurentos žemės zona, tada 4 metrų aukščio lentinė tvora-siena, o viršus apipintas spygliuotom vielom. Šią zoną griežtai saugo kas 30 metrų bokšteliuose budintys sargybiniai.

Naktis graži, šilta, vasaros. Barakuose — tūkstančiai blakių. Neužmigs. Iš vakaro mėginom gulėt po narais, bet ir ten jos greit mus surado. Kai nelyja, miegam lauke ant žemės tarp barakų.

Lagerio zonoj kaip skruzdėlyne bėgioja kaliniai, vieni į barakus, kiti iš barako į virtuvę pusryčių. Prie barako durų — ilgas medinis lovys. Prausyklė. Skubiai apsiprausiu. Suvargęs, jau iki miško nenuėinantis „politinis nusikaltėlis", Gružių pradinės mokyklos mokytojas Vaišvila su puskibiriu neša iš medinio boso vandenį ir pila į prausyklę.

Numetęs barake ant narų mantą, čiumpu apsmilkusį katiliuką, kurį man įtaisė už zonos dirbantis zarasietis Gučius, skubu pusryčių.

Prie virtuvės langelio kalinių spūstis. Mūsų, miško kirtėjų, brigadininkas Seštakovas, rankoje laikydamas medinę lentelę, seka kiekvieną, imantį sriubą, ir pasako virėjui, iš kurio katilo pilti — pirmo, antro, trečio. Man trečias. Aš rekordininkas. Stengiuosi kiek galėdamas pasilenkti, kad mane pamatytų virėjas, „politinis nusikaltėlis“, Vitartų pradinės mokyklos vedėjas Alfonsas Nepraustis, dabar dėl silpnos sveikatos paskirtas virėju ir vigų kalinių vadinamas „dėde Miša"... Pamatęs mane, getai pamaišo ilgakočiu samčiu ir iš dugno pagriebęs įpila man pusę litro tirštos sriubos. Šios dienos maisto davinys už prieš dvi dienas uždirbtus procentus. Mes rankiniu pjūklų nuleidom dvylika storų, aukštų pušų, nugenėjom, supjaustėm 5,5 m ilgio, sudeginom šakas, išvalėm vietą.

Skubu barakan. Prisėdu ant narų. Užsiverčiu katiliuką, dideliais gurkšniais išgeriu. Tirščius — suvirusius žuvies kaulus, ašakas, kruopas — savo dirbtu šaukštu išgraibau. Šios dienos duoną, 800 g, gavau vakar vakare. Buvau gabalėlį pasilikęs, bet eidamas laukan pasiėmiau. Ilgai dėl alkio negalėdamas užmigti suvalgiau. Dabar vėl iki vakaro.

Barake visi kalba, kad vakar ryte pabėgo du kaliniai.

Šiandien dar negirdėt skambalo, šaukiančio į darbą. Priguliau ant plikų narų, nes čiužinį seniai pavogė. Pagalvės — ne madoj. Pareini iš miško tiek prisikirtęs, kad net akyse raibuliuoja. Vos tik atsiguli — ir sapnų karalystėj. Bet alkanas pilvas greit išbudina. Ir šaukia vis gyvas virtuvės langelis. Ten mūsų visų stiprybės šaltinis. Tik jis mus gaivina ir, atrodo, dėl jo dirbi, gyveni.

Pasigirsta skambalas. Visi skubam, stojam, brigadas veda prie išėjimo. Čia kaip niekad — ir lagerio viršininkas, ir sargybos būrio vadas.

Už vartų sargybos būrio vadas mūsų brigadą sustabdo ir priėjęs liepia man ir Kairiui iš rikiuotės išeiti, grįžti į baraką.

Greit ateina lagerio komendantas ir pasako, kad mes ir dar keli vyrai turėsime eit parnešti dviejų vakar pabėgusių kalinių. Juos sargybinis taigoj pasivijęs ir nušovęs. Iki rytdienos ilsėkitės.

Per pietus nuvedė į virtuvę. Gavom po pilną trijų litrų katiliuką sriubos, po tris kepaliukus duonos, po tris džiovintas žuvis, ir po tris skardines pupelių konservų. Sakė: čia davinys trims dienoms. Nesuvalgykit iš karto. Rytoj anksti rytą išeisim. Liepė pasiimti vatinukus, nes teksią miške nakvoti.

Rytojaus rytą sargybinis nuvedė prie vartų. Čia buvo dar šeši kaliniai rusai. Davė porą tuščių čiužinių maišų.

Raiti laukė lagerio viršininkas ir sargybos būrio vadas, buvo ir sargybinis šunininkas, kuris kalinius nušovė. Liepė mums paskui jį eiti po du. Viršininkas su leitenantu jojo iš paskos.

Iš pradžių ėjom tiesiai miško link per kelmynus. Šunvedys pasuko tiesiai dešinėn. Ten pastebėjom ant medžių kamienų nutašytus lopus. Tai jo žymėjimai. Jis, kalinius nušovęs, grįžo su kompasu ir kad galėtų surasti, kur liko bėgliai, žymėjo kelią.

Tiesiai mišku negalima eiti, tuo labiau joti.

Prasidėjo sunkus kelias. Taigoj medžiai, duobės, kelmai, krūmai, virtuoliai. Jis, skubėdamas į lagerį, ėjo vienas, tiesiomis, vis kirviu medžius patašydamas, balas, virtuolius aplenkdamas, darė daug vingių. Dabar ir mes visi tai turėjome daryti.

Kaliniai pabėgo apie 9 val. ryto, nušovė temstant. Per dieną, iš visų jėgų greičiausiai bus nubėgę ne mažiau kaip 40—50 km.

Negreitai ėjom. Kliudė medžiai, kojos grimzdo samanose, kliuvo už nukritusių šakų, nuolaužų. Puolė uodai. Darėsi karšta. Šimtasiulė, pagalvės užvalkalėlis su maistu nesilaikė ant nugaros. Ir viršininkai vis liepė laikytis po du eilėj, neleido skirstytis. Jie buvo ginkluoti revolveriais, viršininkas, būrio vadas — automatais. Bijojų mus arčiau prisileisti.

Mes — aštuoni, jie — trys.

Miške su arkliais dar sunkiau. Arkliai tai knapsi, tai neina, tai kliūva už medžių ir verčia iš balno. Ir tas nuolatinis ženklų sekimas. Rodos, pamatei, beeinant vėl prapuola. Liepia mums krūvoj stovėt kol suranda.

Pamažu pradėjo su mumis apsiprasti. Tai davė arklį palaikyt, tai pavest.

Mums nebuvo kur skubėt. Susėsdavom ir laukdavom. Jų vienas vis prie mūsų pasilikdavo.

Bijojų, kad mes jų nenuginkluotumėm.

O aš vis galvojau, kaip šiuo mišku kaliniai bėgo. Jie buvo pagauti laisvės džiaugsmo, laisvės šauksmo. Kiekvienas žingsnis tolyn nuo lagerio — artyn į svajonių kraštą. Bėgo kaip iš baisaus pragaro. Valgyt maža. Jautė — dar mėnuo, kitas, ir neturės jėgų tam ryžtis.

Motinos, žmonos, vaikų veidai kvietė. Meilė, ilgesys juos pamatyti, priglauti suteikė drąsos ir ryžto. Šiuo mišku juos kojos pačios nešė. Tikėjo, kad pateks tarp savųjų — užstos, priglaus. Jeigu ir teistų, tai žiūrėtų ne kaip į nusikaltėlius. Nes jie draugams pasisakė, kad lagerin patekė už buvimą vokiečių nelaisvėje.

Širdy giliai liūdėjau, kad jiems nepavyko. Turbūt pastebėjo iš zonos pabėgančius. Jeigu būtų tik vakare po darbo pasigedę — būtų pabėgę. Dabar šuo pagavo pėdsakus ir visą dieną vijosi, nepametė.

Pamažu slenkam gilyn į mišką. Jau saulutė perkopė vidudienį. Prieinam 10—15 m pločio upę. Perbristi neleidžia, klampus dugnas. Vienas viršininkas nueina į dešinę, kitas į kairę. Iš dešinės pasigirsta švilpukas. Nuėję randam siauresnę upės vietą ir į upę nukritusią pušį. Liepia eiti, ten šokti vandenin ir bristi į kitą krantą. Jie su arkliais kiek toliau perbrenda upę. Vakare apsiniaukė, pradėjo lyti. Sustojom žemumoj, kalvos pašlaitėj. Liepė susikurti laužą, davė kirvį. Kol pasitvarkėm, sutemo. Užsivirinom vandenį, pavalgėm, arkliai čia pat ganėsi.

Išvargę pradėjom snausti. Laužai prigeso. Tik staiga, kad sužvengs arkliai siaubingu balsu ir visi trys, subėgę krūvon, suglaudė galvas.

Mūsų viršininkai paleido iš automatų po seriją šūvių. Ir meška, puolusi arklius, prabėgo pro pat mus.

Rytojaus dieną gerokai po pietų vėl priėjom upę. Šunvedys pasakė, kad už upės netoli jie.

Vargšai, matyt, taip toli nubėgę, dvi upes perbridę, nesitikėjo, kad šuo ir seklys nepaklys ir nepames pėdsakų. Viršininkai, matydami, kad mes labai pavargę, liepė maistą ir vatinukus medžiuose pakabinti, kad žvėrys nesuėstų. Girdi, jie nebetoli. Nakvoti grįšim.

Ėjom į gana statų kalną, apaugusį retomis pušimis. Viršuje buvo graži lyguma, beržynėlis ir aukšta aukšta žolė. Toli pasimatė ant trijų, beveik viena eile stovinčių baltaliemenių beržų per visą kamieną gelsvas nutašymas. Šunininkas parodė: „*Tam*“.

Pradėjau drebėti lyg būtų ten mano broliai, bėgę į laisvę.

Kaliniai rusai metėsi bėgti prie jų.

Kai mes priėjom, jie jau nuavinėjo nužudytųjų batus, nes jų visai ant kojų nesilaikė.

Mudu su Kairiu, viens kitą prilaikydami, priėjom.

Du jauni, apskritaveidžiai, trumpai kirptais plaukais, kareiviškom palaidinėm vyrai gulėjo išsidraikę, kraujais paplūdę. Veidas ir akys muselių apgultos. Atpažinti sunku. Čia pat voliojosi kepurė, maišeliai. Ketvirta diena — kva-pas sunkus.

Tylomis bestovėdami išgirdom labai labai toli traukinio bildesį. Kalbėdavo, kad už 50 km nuo lagerio eina geležinkelis Maskva—Vladivostokas.

Viršininkai kojomis paspardė, apvertė kniūpsčius lavonus. Vienam šauta tiesiai į krūtinę, antras gulėjo kiek klupsčias. Į jį šauta du kartus. Vienas šūvis krūtinėj aukščiau, kitas žemiau.

Sukomandavo išsikirsti dvi kartis, lavonus įkišti į čiužinio maišus, praverti kartis ir, užsidėjus ant pečių, pasikeičiant nešti nužudytuosius į lagerį, kad visi kaliniai pamatytų ir žinotų, kad bėgti negalima. Mus paskirstė į dvi grandis po keturis. Patys atokiau prie arklių sustojo, neramiai pasižvalgydami sekė mus ir rūkė. Drebančiom rankom stovėjom, bijodami prisiliesti prie kruvinų, suglebusių, dvokiančių kūnų. Atsirado ir iš mūsų kalinių, kurie pradėjo kojomis judinti. Man buvo graudu ir gaila — juk ir jie motinų vaikai, išlydėti, išmyluoti, ir niekas dabar jų likimo nežino, negaili.

Aš, paskirtas grandininku, ėmiau vieną už pečių, pasodinau. Nusviro galva ant mano peties, rankos nukabo už nugaros. Prašiau Bronių imt čiužinį ir užmaut ant galvos iki pusės. Tada atsargiai paguldėm. Jau iki pusės buvo maiše. Paėmiau rankomis per pusiau. Pakelėm.

Kūnas susilenkė. Maišą užtraukė ant kojų. Jau visas maiše. Nesimatė. Buvo ramiau. Žole valėmės sukruvintus rūbus. Atnešė kartis. Perkišom per maišą. Pamėginom dviese už karčių galų pakelt. Plačiam čiužinio maiše kūnas nuslydo žemyn. Susitvarkė ir kiti su antruoju.

O musių muselių, uodų — spiečiai.

Įsakė keltis dviem ant pečių ir nešti žolėj jau pramintu taku.

Nešti nelengva. Kartis kietai spaudė kaulėtą petį. 200 — 300 metrų panešus jau būdavo toks skausmas, kad negalėjom kęsti. Mes greit pajutom — tai ne mūsų jėgoms. Rusai kaliniai drąsesni. Liepė viršininkams pamėginti. Ir jie suprato, kad sunku. Iki numatytos nakvynės vietos buvo apie 4 km. Matydami, kad iki sutemų nenu eisim, būrio vadas ir šunininkas davė savo arklius. Liepė lavonus uždėti skersai balno ir pamažu, prilaikant iš šonų, kad nenukristų, visiems eiti. Bet arkliui suklupus, aplenkiant medžius ar staigiai pasisukus, lavonai garsiai žnektelėdavo žemėn. Vėl užkelt — ir sunku, ir nemalonu. Sugulvojo — ant balno uždėjus, jų kabančias galvas ir kojas po arklio papilve virve surišti.

Rišau ir verkiau — juk tai nežmoniška.

— Mielieji mano,— atsiprašinėjau,— žinotų, matytų motinos, žmonos, kaip žiauriai su mirusiais elgiamės.

Graudžios mintys niekur nenuklysta, tik mano vedamo arklio kvėpavimas šildo pavadi laikančią ranką. Esam tokioj tolimoj taigos gilumoj, tokioj baisioj kelionėj. Visų kalinių toks nežmoniškas likimas, nes ir nebėgdamas, lagery, mirties neišvengsi.

Pamažu priėjom upę, kur buvom palikę maistą. Apsistojom nakvynei. Arklius nuvedę į šoną, atrišom virves. Lavonai nukrito pievon lyg sudejuodami.

Supančiojom arklius ir paleidom paupy ganytis. Rūbus, rankas, kojas nusiplovėm. Susikūrėm laužą. Pavakarieniavom. Su bekylančiu paupy rūku sklaidėsi slogus lavonų kvapas. Danguj sumirksėjo žvaigždės. O Dieve, galvojau, kaip baisu pasaulyje! Juk mes išsilavinę, niekam blogo nepadarę žmonės. Kokie nelaimingi šie kareivėliai — rusų karininkai. Už Tėvynę kariavę. Savųjų taip išniekinti, nužudyti. Turim apverkti jų ir savo dalį.

Bridom per upę. Vanduo siekė iki arklio šonų. Mirko jų veidai vandeny.

Kitą dieną saulei leidžiantis mūsų karavanas išėjo iš miško, prieš akis šviesuma ir iškirsto miško kelmynas. Tolumoj mūsų tvirtovė — medine aukšta tvora aptvertas lageris su aukštai iškilusiais bokšteliais.

O sausa gerklėj, bjaurus kvapas, iki silpnumo spengia ausyse.

Pamažu pamažu užslinkom į kalnelį prie lagerio vartų, liepė nuimti lavonus. Atrišom virves ir atsargiai, prilaikydami už galvos, nutraukėm nuo balno. Liepė nutraukti maišus, bet

viršininkas pasakė palikti, o mums eiti į lagerį. Matyt, ir jam pasidarė baisu pamatyti taip žiauriai nukamuotus jaunos kareivėlius.

Palikom nelaiminguosius, tik aižus kvapas ant rankų ir rūbų, kraujas virpino širdį tokį baisų darbą dirbus.

Sugrįžusį į baraką, brigadininkas čiupo mane drebantį, nurengė, davė savo marškinius, kelnes, nuvedė nusiprausti, ir neatmenu, ką ilgai jiems pasakojau, kol užmigau.

Rytojaus dieną visi sakė galvoję mane girtą grįžusį.

Pabudino, kaip visada, lėtpjūvės švilpimas, bet niekas neskubėjo keltis. Pakėlę galvas, žvalgėsi, vertėsi ant kito šono, mėgino snausti. Ramino palaimingas jausmas — šiandien poilsio diena. Taip vakar pasakė. Antroji ši mėnesį. Bet ar užmigs, kai valgyti nori!

Vienas kitas kėlės, brazdino katiliukus ir bėgo prie virtuvės — gal pažįstamas virėjas, pasitaikys progai, kai niekas nemato, samtį sriubos įpils. Žinojom, kas iš ko ir kada gaus. Girgžda gultai, visus sujudina gamtiniai reikalai. Bet tingisi. Toli eiti. Ir ten eilė. Vėliau bus mažiau.

Šalimais mano Bronius (panašus į Basanavičių) ramiai žiūri į mane. Atsisėda, rengiasi. Nulipa nuo viršutinio gulto, įsistoja basnirčia į suplyšusius pusbačius ir šlepsena, sunkiai kojas žeme traukdamas. Aš iš paskos. Brigadininkas Saša miega, ar nuduoda miegantį. Nenori anksti vesti mus pusryčių. Vėliau pavalgysim — pietūs greičiau. Užlipam ant gultų. Bronius kažko ieško maišely tarp skudurų: jie atstoja pagalvę. Ištraukia žmonos laišką, gautą iš Altajaus krašto. Tyliai paskaito, atsidūsta. Sunku su dviem dukrytėm svetimam krašte. Ir darbas ne moterims, ir valgyti neturi ko, ir naktimis alkani vilkai netoli kaukia.

O mano žmonos laiškas dar liūdnesnis — sūnelis sunkiai sirgęs. Matydama mirštant, susukusi šilčiau kuo turėdama, čiupusi į glebį ir pėsčiomis 7 kilometrus bėgusi į Voronichą. Ligoninė radusi budintį gydytoją. Sis išklausęs, apžiūrėjęs paguldė ligoninėn. Gaudavo pavalgyti ir per mėnesį abu sustiprėjo. Visus rūbus, visa, ką turėjusi, iškeitusi į maistą. Net mūsų vestuvinį žiedą už bulvių kibirą. Rašo ruošianti siuntini. Dieve mano! Koks sunkus gyvenimas. Su Tėvyne, su savaisiais nesusisieksi, nėr kas padėtų. Kaip ilgai tęsiasi karas! Laimingesni lengvesni darbą įsitaisę, turintys specialybę — staliai, batsiuviai, siuvėjai. O jaunesniam ir dar su rausvu veidu — tik miškas, kol sėdmenų oda paliks milimetro storio (taip nustato išsekimą, sveikatą).

Mano rašysena patikusi krovėjų viršininkui. Liepė parašyt rusiškai raštą. Pasakė: „Iš rašysenos — gramatnas“, bet perskaitė raštą — negramatnas. Priėmė panevėžietį Žukauską. Eisiu pažiūrėti kaip sekas. Gal duos pavalgyti.

Pagaliau atbėgęs *dnevalnas* Volfe pranešė, kad po dviejų brigadų — mūsų eilė. Pajudėjo brigadininkas: „*Sobiraitės*“, — pasakė. Vyrai, nieko nelaukdami, viens už kitą greičiau — pro duris. Mes su Bronium einam atskirai. Mat tikimės malonės iš virėjo. Iš tikrųjų jis gali įpilti ir daugiau, ir tirštesnės sriubos, o gali įpilti ir vieno vandenėlio. Virėjais buvo

pasvaliečiai Nepraustis, Riauba, Antanaitis, Pavilonis ir kiti, pažįstami. Bet ir jie bijojo netekti vietos, nepadėdavo. O aš vis tikėdavau.

Daugumas mūsų turėjome vakar miške prisirinkę *čeremšos* — laukinių česnakų laiškų ir svogūnėlių. Supjaustę smulkiai, subėrėm į sriubą, prisimaišėm tirštai ir turėjome stipriai kvepiančios žalios košės. Tai buvo vitaminai. Ir daktaras liepė kuo daugiau jų valgyt. Na ir prisivalgydavome, kad net susičiaupti negalėdavome. Barake ir tualete — vien stiprus česnako kvapas.

Bevalgant suskambo gongas patikrinimui. Į baraką atėjo trys sargybiniai. Du prie durų, vienasėjo pagal guolius mus skaičiuodamas. Kaliniai rusai, kaip visada, nekėsdami sargybinių, ėmė juos garsiai užgaulioti, tyčiotis: „Rado vietą užsimaskuoti... Gerus žmones saugoti... Jus tik į frontą...”

Kaliniai rusai daug drąsesni. Žiemą, būdavo, sudegina veltinius ir neina į darbą. „Aš jiems, parazitams, nedirbsiu“. Ir šiaip visokias skriaudas, neteisybes bjauriausiais žodžiais viršininkui į akis pasakys, suplyšusius rūbus nusirengs, išmėtys.

Sargybiniams išėjus, daugelis puolė su katiliukais prie krosnies. Daugiausia vežikai. Jie turi avižų. Stalo lentoje net nemaža duobutė. Tai nuo avižų malimo. Parsinešę kišenėse avižų, jas ant geležinės krosnies gerai padžioviną, beria ant stalo ir kokiu nors apskritu daiktu — buteliu, geležgaliu, medžiu — kočioja, kol sutrina į miltus ir verdasi avižinę košę.

Mes iš viršutinių guolių tik žiūrime ir seilę ryjam. Aš irgi labai norėčiau į vežikų brigadą. Vis lengviau nei mišką pjauti. Jeigu daugiau išsiverda, mane pavaišina linkuvietis Paliulis. Geras draugas, kadaise buvome vienoj brigadoj. Jį kas pavasarį kankina maliarija. Sako, ja užkrečia uodai. O tų uodų čia — baisybė. Dažnai mes pakalbame: rado „draugai“ mums kankynės vietą, kitos tokios pasauly nėra. Čia muselės, uodai ir kiti parazitai išės nosį, lūpas, ausis, veidą, akis, o silpnesnieji, nors gyvi, bet vis pūliuojančiomis akimis, ausimis. Nejautrūs įkandimams, neturi jėgų gintis. O užsidėjus ant galvos *nakamarnikus* — tinklelius, kurių priešakinė dalis marlinė, karštą dieną tiesiog dusina. Čia ir gyvuliai sukandžioti, nepakėsdami kančios, gulas į vandenį ir laukia sutemos. O klimatas! Žiemą šaltis — 50—60 °C, vasarą karštis -f-50—60 °C. Rusai dainuoja

Oi Moskva, Moskva, Moskva,

Skolko ty nam gorja prinešta:

Na penkach nas stanovili,

Razdievali, paikoj bili —

Počemu ty, mama, rodila...

Nuolatinė kančia ir badas. Saugo, tikrina, kad neprapultum ir varo dirbti, kol dar paeini.

Malonu stebėti, kaip visi triūsia apie stalą. Kas kaip įmanydamas, ką turėdamas ruošias pavalgyti. Gražiausiai laikosi ukmergietis grafas Koscekovskis. Visada mandagus, švelnus. Augina panosėj ūsiukus. Dėvi lyg kareivišką pilotę. Aš su juo dirbau. Daug pasakojo iš savo gyvenimo. Iki čia patekdamas nėra turėjęs skaudžių išgyvenimų. Vieną vienintelį atsimena: vieną vakarą prajodamas išgirdęs gaudžiai raudant. Kelias ėjęs aukščiau to namų lango ir per jį jis pamatęs ant stalo karstą ir į jį dedamą mirusįjį. Aplink stovėjo artimieji ir gaudžiai verkė. Ir jam pasidarę liūdna.

O dabar jis kasdien liūdįs. Kas vakarą pasakodavo apie grafų šeimos gyvenimą — kaip laukdavęs didžiųjų švenčių — Kalėdų, Velykų. Iš Lietuvos su Vilnium tiesiai susisiekti nebuvo. Važiudavęs per Rygą į Vilnių. Kokių brangių Kalėdų Senelio dovanų rasdavęs po eglute.

Čia jis viską valgydavo. Vienas pirmųjų pradėjo valgyti vapsvų lizdus-perus. Rasti vapsvų ar bičių lizdą su perais buvo laimė. Nenori valgyt — gausi 200 g duonos. Lizde perai-baltos kirmėlės su juodom galvomis. Ant laužo ugnies tą lizdą apdeginu ir viską suvalgai — kaip grietinėlė. Arba dar kas skanu. Po ilgai miške pagulėjusios nupjautos pušies žieve būna baltų, stambių, juodom galvomis kirmelių. Tik valgydamas užsimerk. O burnoj malonu. O kaip ieškodavom gyvačių. Tik galvą nukirsk. Skani — kaip žuvis minaga. O varlės! Tik jų čia mažai rasi. Ir labai mažutės. Užsismeigi ant pagalio, pakeli ant ugnies — kojos išsitiesia — ir su visais kaulais.

Kam leido nenumalšinamas alkis visa šitai valgyt — vaikščiojo palinkęs, dairėsi, „gyveno“.

Brigadininkas paskelbė visiems mūsų barako gyventojams dar prieš pietus — į pirtį. Nevėluokit. Pietų negausit. Reikėtų švarių baltinių. Buvau gavęs pavasarį sportiškus marškinėlius, kelnaites. Kol nauji, galima parduoti ir duonos nusipirkti. Agronomas Vasarevičius, kaip gerai valdžiai įsiteikęs, važinėja traukiniu maisto, susitinka su laisvaisiais. Atidaviau parduoti. Atvežė 20 rub. Nusipirkau 200 g duonos. Dabar gailiuos... Turiu su rankovėmis marškinius. Jie visi sakuoti, neišplaunami. Sudžiūvę, net lūžta. Aną laisvą dieną kažkos viršininkas manęs ant plikų lentų sėdinčio paklausė, kodėl neturįs čiužinio. Sakau — pavogė. Liepė išduoti naują. Šieno, žolės gauti kamšalui sunku. Laukiu, gal pasitaikys proga parduoti kol naujas, dėvėto neperka. Geriausia jeigu nuperka kas iš turtingesnių zonų.

Po pirties stengsiuos apibėgti barakus, paieškoti draugų.

Pirty tvanku ir šlapia. Grūdasi kas greičiau. Visus rūbus reikia suvert ant vielos lankų ir per langelį atiduoti į dezinfekavimo kambarą.

O kokie mes baisūs nusirengę — išsekę skeletai. Pabiržės pradinės mokyklos vedėjas Tumukas klausia: „Na, kaip aš atrodau...“ Ką besakysi — vieni kaulai, oda kaip mazgotė, kojų letenos ilgos ir rankos didelės. Skubu gaut medinę rėkūtę ir nusiprausti. Visi pikti, neprisiliesk. Apsiplaunam greitai. Drabužiai kameroje, kur daugiau kaip 130 °C karščio, turi išbūti ne mažiau 30 min.

Nuogi laukiam drabužių. Karšty darosi silpna. Sėdamės kur papuola — ant suolo, jei pagavai vietos, ant šlapių grindų. Iš dezinkameros sukaite, prakaituoti, gaudydami orą, išneša drabužius pirties darbininkai, nenuėinantys iki miško. Vėlos lankai labai įkaitę. Prisilietus apdegina iki kaulo. Po to ims pūliuoti. Visa tai kaip pasakos pragare, kur žmonės kenčia už nuodėmes.

Tame šurmulyje visi stumdosi, skuba, stipresnieji grubiai silpnesnius apstumdydami, keikdamiesi, kad tik skubiau barakan ir į virtuvę pietų. Pietų — pusė litro paprasčiausios bulvių-sorų kruopų putros.

Pasrėbę su Bronium gulim ir žiūrim į lubas, kurių plyšiuose pilna blakių.

Šilta vasaros diena. Barake tvanku. Kalbam, ką čia šiandien iš seniai nematytų draugų reikėtų susirast, aplankyti, kol apima tingus miego svaigulys.

Einu į stacionaro baraką, kur silpnesnieji, gydytojų komisijos nuo darbų atleisti.

Tas vadinamasis ligoninės stacionaro baraks toks pat, kaip ir visi kiti — per visą ilgį dvi eilės medinių dviejų aukštų gardų, kur paklota lentų, ant jų padėti patalai.

Įeinant su durų trinkelėjimu pakyla gulinčiųjų galvos. Išdžiūvusios rankos atmeta atklodes, mėgina sėstis ir meilingais žvilgsniais šaukia prie savęs lyg išgelbėtoją pamatę. Rodos, duris atidarius įsiveržusi saulės šviesa visus džiaugsmingai pakelia gelbėtojo sutikti.

Apstulbau. Aštuoniasdešimt vyrų! Noriu atrasti pažįstamų veidų.

Duonos jiems, duonos! Jie visi pakiltų. Bėgtų sutikti.

Tyliai slenku, kol barako gale pamatau savo pradžios mokyklos mokytojo Klemenso Navako smulkutį veidą. Mėgina šypsotis. Prislėgtu balsu taria: „Aleksas...“ Sako — „Kaip tu čia?...“ Sėduos šalia. „Nusilpau,— sako,— visai nusilpau. Neduoda valgyti. Alkis išsekino, negaliu užmigti, negaliu užmiršti, ko netekau, ką palikau, kur žmona, dukrytės. Netikėjau, nežinojau, kad taip žmogui tarp žmonių gali būti. Visus mokiau tik meilės, gėrio. Man čia visai nepakeliama..."

Su didžiausiu atidumu dėjos į burną mano atneštos čeremšos — česnako lapelių ir ilgai kramtė. Vis į mane klausiamu žvilgsniu pasižiūrėdamas, kaip seniau klasė, ar supratau, ką jis pasakė.

Žvelgiu aplinkui — ant gultų pažįstami biržiečiai mokytojai T. Rintautas, Uleckas, Gaspariūnas, Karazija, Ginčius, Galinis, Smailys, Kučas, Stuogis, Krivickas. Neturėjau jiems lapelio čeremšos. O jie rankomis moja prieiti, ant gulto sėsti, klausinėja, pasakoja savo bėdas. Kiekvienas rodė, ką prie savęs turėjo — žmonos, šeimos, tėvų, mokyklos, mokinių fotografijas, ar kaip relikviją turimą dukrytės ar mamos nosinę, ar kitą kokią iš Lietuvos turimą menkniekį, saugomą kaip brangenybę.

Nė vienas iš jų nesiskundė kokia nors liga, nejautė fizinio skausmo. Jie buvo sveiki, tik bado iškankinti.

„Toks baisus silpnumas. Vos pajudu — išpila prakaitas. Atsistoju — svaigsta galva. Valgyt mums, tik valgyt! Nors tos sriubos dvigubai duotų. Kad greičiau į dešimtą lagerį — ten, sako, geriau maitina.

Jeigu gali, Aleksiuk, atnešk, kasdien atnešk čeremšos, ar dar ko nors, ką pagauni miške. Man gyvatę, gyvatę atnešk — aš nuolat viduriuoju... Aš dar šliūbinį žiedą turiu..."

Liūdnos blėstančios akys taip prašė, kad kiekiausia širdį turėjo suminkštinti. Tik širdys žmonių, kurie juos ten laikė, kasdien gyvus negyvus skaičiavo, buvo bejausmės ir kurčios.

Aš žiūrėjau, gailėjau ir buvau bejėgis padėti. Visiems papasakojau, kaip rusams fronte blogai. Kad sargybinių veidai kasdien rūstesni. Kad rečiau matom virš taigos į vakarus iš rytų praskrendančius lėktuvus. Kad kirpykloj pats viršininkas sakęs, jog iki žiemos karas baigsis.

„Ateik, Aleksiuk, ateik... Baisu čia mirti. Sanitarai net dantis iš burnos išlupinėja. Antai mirus majorui Žemaičiui, turėjusiam pilną burną auksinių dantų, duobės kasėjai sakė matę burną sužalotą, bedantį".

Visą tą baisumą matydamas ir jausdamas tylėjau. Atsisveikindamas ėmiau kiekvieno drėgną ranką ir jaučiau jau vagone patirtą šaltą širpulį. O prašomos čeremšos galima rasti tik žemose, drėgnose vietose ir tai tik pirmą, antrą dieną, kai brigada gauna naują miško plotą. Per porą dienų viską nurenkam — ir uogas, ir čeremšą, ir gyvates, ir paukščius.

Sunku buvo išeiti, padidinti Jiems skausmą, kad aš dar galiu...

Mes visi ant prapulties kranto.

Ar besusitiksim?

Jonas Grigas

NEBYLIO KRONIKA

1941 m. sklinda gandai, kad žmones veš į Sibirą. Pažįstamas Juozas kalbino įsirašyti į kažkokią organizaciją Lietuvai ginti. Atsakiau, kad esu lietuvis ir jei reikės, visada ginsiu tautą ir be organizacijų.

Birželio pradžioje parvažiavau iš Vilniaus į tėviškę, Josvainių miestelį Kėdainių apskrityje, į sesers Elenos vestuves. Po vestuvių, birželio 13, palydėjau pamergę į namus. Mane kalbino nakvoti, bet aš prisibijojau mamytės. Ji labai jaudindavosi, jeigu kuris nors iš mūsų ilgiau negrįždavo.

Parėjęs atsiguliau svirne, bet ilgai negalėjau užmigti. Tik pradėjau snausti, pasigirdo kieme didelis triukšmas. Iškart supratau, kad gandai pildosi.

Keliolika balsų lietuviškai ir rusiškai šaukė: „Atidaryk duris, priešintis neverta, visa sodyba apsupta!”

Svirne, avižų aruode, po grindų lenta, buvau paslėpęs vokišką *Valterį*. Iki pusės įlindau į avižas, ieškojau tos lentos. Bet dėl didelio jaudinimosi niekaip negalėjau rasti. Tuo momentu įstrigo mintis: surasti ginklą ir gyvam jokių būdu nepasiduoti.

Bet tai truko minutes, o gal net sekundes, nes užpuolikai, nesulaukę mano atsakymo, paėmė kieme gulintį rąstą, keliese įsiūbavo, ir net dvigubos stiprios svirno durys neišlaikė smūgių. Ir šiandien, praėjus beveik 50 metų, atsimenu rusiško mauzerio vamzdį, palietusį mano nugarą mirties šalčiu.

Viskas buvo aišku: ginklo neradau, gintis negaliu, reikia pasikliauti likimu.

Apsuptą ginkluotų žmonių su nutaikytais pistoletais ir nuogais šautuvų durtuvais atvarė į pirkį. Beveik 2 val. prasėdėjau tik su trumpikėmis, apsuptas keturių sargybinių, kol susiruošė visa šeima: mamytė, brolis Antanas ir jo žmona.

Prašiau, kad vežtų tik mane vieną, bet į kalbas nesileido. Mano mamytė niekaip negalėdavo ištarti **komunizmas**. Ištardavo lik pirmąjį skiemenį **kom-kom**, o daugiau neištardavo. Dabar ir ji pasidarė liaudies priešė.

Davė pasiimti 150 kg. Susodino į atvirą sunkvežimį ir nuvežė Kėdainių geležinkelio stotin. Važiuodami į Kėdainius sutikom keletą pažįstamų, jų žvilgsniai buvo pilni gailesčio, baimės ir nepaprasto skausmo.

Kėdainių geležinkelio stotyje jau buvo paruošta apie 50 vagonų, visi su dviejų aukštų narais ir prakirsta skyje grindų kampe.

Bet su namiškiais nakvojau tik vieną naktį. Rytojaus dieną mane iškviatė ir pranešė, kad važiuosiu atskirai. Brolis, atseit, būsiąs paimtas pagal kitą sąrašą.

Galvoje sukosi viena mintis — kaip pabėgti.

Atsisveikindamas su mamyte, broliu ir broliene pasakiau savo planus broliui ir neėmiau maisto galvodamas, kad nieko neturint bus lengviau įvykdyti „planą“.

Nelaimei, mane, atrodo, daugiau ir saugojo. Net į tualetą mane vedė sargybiniai.

Vagone buvome prof. J. Tonkūnas, grafas Zubela, prof. Žemaitis, Kėdainių rinktinės vadas kapitonas Baltokas, berods Kristauskas, inžinierius Tamoševičius nuo Paliepių, viršaitis iš Žeimių Bisigirskas, policijos valdininkas A. Vilkas, ūkininkai broliai Ričardas ir Vincas Kupriai nuo Krakių ir Kėdainių stoties viršininkas Jankauskas. Iš viso 29 žmonės.

Jankauskas pasakojo, kad jam įsakė per 16 val. paruošti 50 vagonų. Grasino, jeigu neįvykdys įsakymo laiku, namų nematysiąs. Jankauskas su nepaprastu lietuvišku stropumu laiku padarė viską, tada jam leido pačiam pasirinkti vagoną.

Kėdainių stotyje stovėjome apie 2 paras. Vėliau stovėjome prie Jonavos, Vilniuje Panerių stotyje.

Aš gulėjau apatiniam gulte su grafu Zubela. Jis man daug papasakojo apie aristokratijos gyvenimą, apie Varšuvą. Labiausiai mane suintrigavo pasakojimas, kaip jis tris mėnesius mokėsi laikyti rankose ir burnoje popirosą. Man išsitarus, koks čia skirtumas, kaip laikyti, jis visai rimtai paaiškino: „Ponas Jonai, jeigu nežinosi, kaip elegantiškai laikyti, tuoj aukštuomenė supras, kad tu ne jų klasės“.

Grafas man padovanojo labai brangų gražų lenktinį peilį.

Kilo mintis gelbėtis. Aš gulėdamas prie sienos palengva pjočiau vagono lentutes pagal žmogaus dydį, kad paskui galėčiau išstumti ir išlįsti. Pjauti reikėjo labai atsargiai, nes žmonės įbauginti, ir niekas nenorėjo dėl vieno bėglio kentėti. Tuo metu grafas pradėjo sirguliuoti. Mūsų tarpe buvo gerai mokačių rusiškai. Jie be perstojo prašė sargybinių, kad iškviestų gydytoją. Bet veltui. Niekam nerūpėjo, ir niekas neatėjo.

Kai darbas jau buvo baigtas, grafui temperatūra pakilo iki 40°, nes visas degė ir klejojo. Aš pagalvojau, jog reikia ryžtis. Buvome Molodečno stotyje. Pirmiausia turėjau išpjauti skylutę kiaurai, o paskui išstumti įpjautas lentas ir išlįsti.

Nežinau, ar praradau atsargumą (grafas visą laiką šaukė), ar mano planams nebuvo lemta išsipildyti. Kai pro angelę pažiūrėjau, mano akys susitiko su rudomis rytiečio sargybinio akimis. Matyt, jis vaikščiodamas išgirdo pjovimą ir sustojo ties mūsų vagonu.

Viskas apsisvertė. Greitai numečiau peiliuką po gultais. Pats persiverčiau į grafo vietą. Po penkių minučių sargybinių būrys su kapitonu įsiveržė į vagoną.

Brutaliai daužydami visus iš eilės, sugrūdo į vieną vagono kampą. Surado išpjovą vagone, prie jos gulėjo be sąmonės tik vienas grafas. Mūsų bendrakeiviai, prof. Žemaitis, Tonkūnas aiškino, kad šitaip galėjo padaryti grafas nesąmoningai, nes iš tikrųjų sunkiai sirgo. Atėjo kariškis gydytojas ir pasakė, kad jo labai aukšta temperatūra ir visa tai galėjo padaryti nesąmoningai.

Mano planai baigėsi tuo, kad daugumą suimtųjų apdaužė, atėmė viską, kas domino sargybą. Grafiui davė tablečių ir pasakė, kad paguldys į ligoninę, kai atvažiuosim į paskyrimo vietą.

Sargybai išėjus, berods prof. Žemaitis man pasakė: „Grigai, jeigu dar kartą norėsi bėgti, tai mes patys pranešim sargybai, mes nenorim, kad dėl tavęs visus daužytų“.

Aš padėkojau, kad jie manęs neįskundė ir pažadėjau daugiau nebėgti. Važiuoju kaip ir visi, be maisto, vandens. Iš pradžių, matyt, mus ruošėsi nuvežti į Donbasą. Bet prasidėjo karas. Apie jį suvokėm iš apklijuotų langų ir didesnio sargybinių grubumo. Atsiranda lyg ir viltis.

Tik vienas mūsų vagone samprotavo priešingai. Tai buvo senas žmogus Tamoševičius. Jis sakydavo: „Vyrai, jūs neįsivaizduojat, kur mus veža. Net ir karui pasibaigus, mes būsime taip toli, kad praeis daug laiko, kol kas nors atras mus“. Tie jo žodžiai buvo tiesiog pranašiški, taip ir buvo.

Iš Donbaso į Kuibyševą, per Uralo kalnus į Sibirą. Pravažiuoju Omską, Tomską, Novosibirską, Krasnojarską ir atvažiuoju į Rešiotų stotį.

7-E LAGERIJE

Atvažiuoju nuo Rešiotų geležinkelio stoties, į kairę pusę nuo didžiojo Sibiro geležinkelio maždaug 10—12 km. Radome aptvertą teritoriją su sargybinių bokšteliais. Lageris Nr. 7.

Zonoje jau buvo pastatyta septyni barakai, maždaug kaip Lietuvoje stambesnių ūkininkų kluonai su 2-jų aukštų narais ir dviem geležinėmis krosnelėmis. Barakus pastatė anksčiau atvežti lenkai. Beveik visi jie mirė nuo šalčio, sunkaus nepakeliamo darbo ir bado.

Pirmąją naktį pernakuojom vagonuose, o rytojaus dieną prasidėjo apdorojimas, krata, skirstymas į brigadas ir barakus. Stengėmės visi likti vienoje brigadoje. Mūsų brigadininku paskyrė Kušnerį.

Mes dirbome miško sandėlyje. Darbas buvo sunkus, galingi didžiuliai kedrai arba pušys, o dar patyrimo stoka. Išvesdami į darbą mums paaiškino, kad esame laikinai sulaikyti, bet reikės laikytis tokio pat režimo kaip ir nuteistiems. Sargybinis prieš priimdamas pakartodavo maldele: „Esate sargybinio žinioje ir už mėginimą pabėgti bus šaudoma be išpėjimo“.

Mūsų dauguma buvo kilę iš ūkininkų arba darbininkų, todėl mokėjom kirviu, pjūklų ar kastuvu naudotis. Bet negaliu užmiršti to vaizdo, kai grafui Zubelai davė kastuvą. Ėmė atžagaria ranka ir buvo matyti, kad jis ne tik kastuvo, bet ir kitokio įrankio tikrai neturėjęs rankoje.

Mūsų brigadą pradėjo varyti į darbą berods liepos 21-ą, iki lapkričio 7-os jokių poilsio dienų nebuvo. Norma buvo tokia, jog padaryti neįmanoma. Prasidėjo meistrų ir kitų viršininkėlių papirkinėjimai. Duodi kostiumą, gauni duonos 500—600 g, o jei ne, tai tik 300 g. Viralo duodavo rytą ir vakare, atrodė kaip mūsų šeiminingų paplautos.

1941 m. rugsėjo pradžioj atrinko apie 40 žymesnių mūsų valstybės vyrų ir kažkur išvežė. Tą dieną aš buvau zonoje ir teko pirmą kartą pasikalbėti su buvusiu antruoju Lietuvos Prezidentu Aleksandru Stulginskiu.

Išvarė juos iš barakų. Pamačiau, kad Stulginskis neturi virvės ir negali susirišti daiktų. Aš jokių daiktų irgi neturėjau, bet duonmaišyje kažkaip atsirado virvė. Ja surišau Stulginskio visus daiktus. Jis man padėkojo ir pabučiavo sakydamas: „Ar žinai, kad aš esu buvęs Lietuvos Prezidentas?" Atsakiau, jog žinau, pažįstu Tamstą iš nuotraukų. Jis man sakė, jeigu išgyvensim šią tautos negandą, ateik pas mane ir primink, kaip tu man pagelbėjai. Pažadėjau tai padaryti, bet likimas nusigrėžė nuo mūsų.

Nesigirdamas galiu pasakyti, kad teko pasibučiuoti ir su pirmuoju Lietuvos Prezidentu Antanu Smetona. Buvo taip.

1927 m. jis važinėjo po Lietuvą. Vieną penktadienio vakarą pasišaukė mane mokyklos vedėjas Vladas Balsys ir sako, kad rytoj mokinių vardu turėsiu pasveikinti Ekscelenciją ir pasakyti prakalbą. Jis man padavė tekstą, o viena mergaitė po pasveikinimo turėjo įteikti gėlių.

Labai jaudinaus, pradėjau skaityti, nes reikėjo sakyti atmintinai. Josvainių žydėliai ir kiti pradėjo sakyti: „Ui, Jonuk, tu kalbėsi su Ekscelencija Prezidentu! Oi kokia garbė, kokia garbė!"

Turėjau gerą atmintį ir ilgiausius eilėraščius kelis kartus paskaitęs, išdroždavau puikiausiai. O tada, matyt, paveikė nervai.

Šiltą šeštadienio dieną pasirodė juodi automobiliai, apipinti ažuolų vainikais, keliolika motociklų ir husarų būrys gražiomis uniformomis su vėliavėlėmis, ant gražių bėrų žirgų.

Pirmiausia sveikino meras. Jis labai jaudinosi, ir kalba buvo nesklandi. Po to turėjau sveikinti aš. Nežinau, kas pasidarė, aš tik pasakiau: „Jūsų Ekscelencija! Mes, mažesnieji, sužinoję iš mokytojų apie Jūsų darbus Lietuvai..." po to, regis, man kažkas surakino burną. Prezidentas suprato, kad aš daugiau nepasakysiu nieko. Pakėlė mane ir pabučiavo.

Po to jis aplankė bažnyčią ir sinagogą, o vakare buvo vakarienė, kur ir mane pakvietė. Aš ten puikiausiai išdrožiau ilgiausią berods P. Vaičiūno eilėraščių apie Vytautą. Baliui baigiantis priėjo prie manęs Prezidento adjutantas ir įteikė Prezidentūros voką, kurį su

pagarba įsidėjau į kairę švarko kišenę, prie širdies. Parėjęs namo atplėšiau ir voke radau Prezidento padėką ir 50 litų. Už nepasakytą kalbą.

Nežinau, kodėl negalėjau pasakyti tos ne per ilgiausios prakalbėlės, jeigu dabar, praėjus 60 metų, aš ją žodis žodin atsimenu.

1941 m. žiema prasidėjo anksti. Jau rugsėjo viduryje šalčiai siekė 15—20 laipsnių. Palengva baigėsi maisto ištekliai, atsivežti iš Lietuvos. Aš net atsivežęs nieko neturėjau. Žmonės pradėjo mirti. Tą rudenį mirė mokytojas Glebavičius iš Grauzų kaimo, grafas Zubela. Lagerio viršininkas Sivakovas buvo baisiai žiaurus. Jokių poilsio dienų nedavė. Aš sutinau, svėriau tik 45 kg. Patekau į vadinamąjį poilsio baraką. Ten duodavo po 250 g duonos ir tris kartus viralo. Jaunystė ir poilsis darė savo. Iki pavasario šiaip taip išgyvenau.

Man stovi akyse mokytojas Pranas nuo Zarasų. Kūčių vakarą mes pasikalbėjom, prisiminėm, kas buvo Lietuvoje. Guoliai buvo ištisiniai, o žmonės gulėjo kaip silkės, tai apsiversti pavieniui negalėjai. Pranas man sako: „Jonai, paprašyk, kad gulintis nuo krašto sukomanduotų verstis. Aš jau labai nugulėjau šoną“. Krašte gulintis sukomandavo: „Vyrų, verstis!“ Visa eilė, apie 80 žmonių, kaip banga apsivertė. Rytą pradėjo dalinti duoną, visi susėdo ant gultų krašto. Žiūriu, kad Pranas negyvas, man kilo mintis paimti ir jo duoną. Aš visą parą laikiu Prano lavoną, o paskui gavau nuo sanitarų muštį, kad jie negavo mirusiojo davinio. Kartą pasklido gandai, kad raudonoji armija patyrė eilinį pralaimėjimą. Sužinojo Sivakovas. Ankstų rytą, šąlant 40°, atsistojęs ant paaukštinimo, pareiškė: „Galvojate, kad mes pralaimėsime? Aš Jums sakau — čia jūsų namai, čia jūsų kapai“.

Kartais susidėję nusipirkdavom *Pravda* arba *Izvestijas*, nors spauda mums buvo griežtai uždrausta. Laikraštis kainavo 300 rb, o 100 g duonos — 30 rublių. Dešimt žmonių susidėdavom po 100 g ir turėjom laikraštį. Juos atnešdavo kaliniai bei sargybiniai.

Atėjo 1942 metų vasara. Pavasarį iš mūsų vagono dar mirė policijos viršininkas Antanas Vilkas iš Kėdainių ir seniūnas Tomaševičius iš Paliepių. Turėjom naują brigadininką pavarde berods Mariampolskis. Mūsų brigadoje dirbo buvęs Lietuvos sunkumų kilnojimo čempionas Balys (pavarde užmiršau). Mudu sutarėm bėgti. Džiovinom po gabalėlį duonos. Jis susirado iš kažkur žemėlapi. Viską slėpdavom sandėlyje tarp rąstų.

Liko tik viena diena iki pabėgimo datos, kai mus brigadininkas įskundė sargybai. Išrengė nuogai ir pastatė ant suridentų rąstų priešais save, išlaikė iki vakaro. Prie vartų suėmė ir sumetė į karcerį. Ten išbuvom 3 paras, negaudami nei duonos, nei vandens.

Jokių įrodymų nebuvo, kad mes norim pabėgti, tai mūsų neteisė, bet pervedė į kriminalinių brigadą. Čia jau buvo tikras pragaras. Reikėjo kiekvieną dieną atiduoti po 100 g duonos kriminalinių vadeivoms.

Barake šviesos nebuvo. Kartą vakare gavom po gabalėlį žuvies. Jos oda buvo labai kieta. Aš skardinėje pakepinau ir užsirangiau ant antrų gultų, kad palengva suvalgyčiau. Kaip atsitiko, kad man beeinant nuo geležinės krosnelės, kažkas mikliai nučiupo mano žuvį. Užlipau ant gultų — nėra žuvies. Dieve mano, nepajutau kaip akyse pasirodė ašaros.

Tai buvo baisūs laikai. Patalynės nėra, apačioje, po narais, ledas, prie krosnelės eilės ir prieiti gali tik stipresni, o kiti gali sušilti tik po 22 val., kai stipresnieji suminga. Iki ryto po kelis kartus prie krosnelės ir ant narų. O jau visokių parazitų per sienas ir per veidus — nors saujomis semk.

1942 m. vasarį atvažiavo kažkokie kariškiai. Reikėjo sulipdyti bylas. Aptvėrėm mūsų zonoje dar vieną zoną ir ten naktimis kvietė ir tardė. Nors griežtai draudė nieko nepasakoti, bet prasiskverbavo žinių, kad mušdavo tuos, kurie nenorėjo pasirašyti, ką sakydavo tardytojas.

Atėjo ir mano eilė. Iškvietė 23 val. Po įprastų klausimų paklausė, ar žinėjai, kad yra komunistų partija. Sakau, kad girdėjau. Tada jis manęs klausia, ar tu padėjai jai. Sakiau, kad nepadėjau. Tada man papriekaištavo; matai, žinėjai ir nieko nepadėjai. Sakau, nepadėjau, nes tada būčiau sėdėjęs prie kitos valdžios.

Dar mane klausinėjo, ar neplėšiau nuo sienų komunistinių atsišaukimų, nenukėliau raudonos vėliavos. Atsakiau, kad nei atsišaukimų, nei raudonos vėliavos man neteko matyti.

Tada man sako, kad aš jokių nusikaltimų Tarybų valdžiai nesu padaręs, bet kadangi jau antrus metus dirbu kaip laikinai sulaikytas, tai jis man duosiąs straipsnį, pagal kurį gresia nuo 3 iki 10 metų. Duosiąs mažiausią normą, ir aš greit išeisias į laisvę. Aš buvau taip išsekęs, galva svaigdavo, truputėlį paėjęs, turėdavau sustoti ir pailsėti, palaukti, kol nustos suktis galva.

Davė pasirašyti, matyt, tardymo protokolą. Neskaitęs pasirašiau. Atsimenu, padėkojau už pažadą duoti mažiausią bausmę.

1942 metų žiemą reikalai visai pablogėjo. Žmonės mirė kiekvieną dieną po 10—15. Buvo dienų, kai mirdavo iki 30 žmonių. Aš dirbau laidojimo brigadoje. Beveik visi sutinę gulėjo ant gultų greta lavonų.

Mirusius sukraudavo pagal visą apsaugos zoną po keturis vyrus vieną ant kito. Mes eidavom laidoti be sargybos, tą zoną saugojo, kad kas nors neišeitų už atžymos.

Nuėję į mišką, atsikasdavom sniegą, prisipjaudavom malkų, užkurdavom laužą ir po to geležiniu kirvuku kirs-davom amžinai iššalusią žemę. Darbas sunkus. Ir man, tada dar jaunuoliui, norint peržengti gulintį medį, reikėjo rankomis pakelti koją.

Duobes kasdavom bendras, maždaug 4—5 m pločio ir 12—15 metrų ilgio. Ten guldavom vienas ant kito nuogus. Jeigu pasitaikydavo pažįstamas, tai prie rankos pririšdavom medinę lentelę su mirusiojo pavarde.

Kadangi buvom nevienodo stiprumo, tai iš darbo į lagerį grįždavom atskirai; vieni kartuėjo su agronomu Kondrotu nuo Krakų, jis buvo truputį stipresnis. Aš niekaip su jais nespėjau. Jis nenorėjo manęs palikti, bet aš įkalbinau, kad palengva pareisiu. Mane paliko. Aš, kiek paėjęs, radau kūrentą laužą, pradėjau šildytis, apėmė toks malonus jausmas, taip gera...

Dar veikiančiu protu supratau, kad atsisėsti spaudžiant 40 laipsnių šalčiui reiškia tikrą mirtį. Sukaupęs visas jėgas, pradėjau eiti; jau pasirodė lagerio elektros šviesos, o mane jėgos visai apleido. Atsistočiau sniego pusnyse ir galvoju: dabar jau mirtis, kaip kine šmėkštelėjo visas mano neilgas gyvenimas, mama, tėvas, brolis, seserys, draugai... Bet, matyt, Aukščiausiojo arba mūsų protėvių dievo ranka neleido man žūti. Iš kažkur važiavo sargyba, rado mane gulintį, įmetė į roges ir atvežė lagerin. Tą pačią naktį, beeidami iš darbo, sušalo net keturi žmonės. Vieną aš pažinojau, tai buvo akordeonistas iš Kauno. Vėliau namo varydavo su sargyba.

Negaliu neprisiminti mamos meilės. Ji iki 1942 m. liepos buvo su broliu Antanu Altajaus krašte ir iš ten atsiuntė maisto siuntinuką, kuriame buvo avižiniai paplotėliai ir svogūnai. Dabar aišku, kokia kaina ji sudarė tą siuntinuką.

Vėliau sužinojau, kad juos tą vasarą išvežė prie Laptevų jūros į Trofimovsko rajoną. Tais pačiais metais spalio mėnesį ji ten mirė iš bado.

Tuo momentu lagerio viršininką Sivakovą, kuris buvo labai žiaurus, pakeitė Grigorjevas. Tai buvo geros širdies žmogus. Nesikišo į gydytojų darbą. Man vieną kartą atsitiktinai teko susitikti jį zonoje. Pasakiau, kad aš alkanas. Jis nuplėšė nuo laikraščio gabaliuką ir užrašė: „Virtuvėje pavalgydinkite“. Bet, žinoma, jį pagauti buvo labai sunku.

Ėjo kalbos, kad Sivakovas už žmonių išmarinimą nubaustas 15 metų. Girdėjau, kad ir Grigorjevas gavo tą patį už planų nevykdymą.

Kai mane sargyba parvežė pusgyvį, kelias dienas nevarė į darbą. Paskui vėl tas pats. Žmonės visai išsisukinėjo: kas persikirto koją, kas rankos pirštą, kas turėjo kokių nors daiktų, papirkinėjo gydytojus. Mano padėtis buvo beviltiška. Jokių daiktų neturėjau, taigi, matydamas kiekvieną dieną išnešamus lavonus ir krūvas nepalaidotų, jutau, kad reikia patikėti Sivakovo žodžiais — čia mūsų kapai.

Buvo 1942 m., trečia Kalėdų diena. Mus nuvarė kasti duobių lavonams. Kas valė sniegą, kas kūrė laužą, kas pjovė medžius malkoms. Aš kasinėčiau sniegą ir staiga išgirdau: „Jonai, bėk!“ Nupjauta didžiulė pušis krisdama pasiglemžė šakomis mane. Pajutau tekantį per veidą kraują ir šauksmą: „Užmušė Grigą, užmušė Grigą!“ Visa brigada puolė genėti pušies šakas. Jiems bedirbant pajudinau rankas, po to kojas, ir man kilo mintis suvaidinti daugiau sužeistą negu iš tikrųjų.

Ištraukė mane, kažkas surado senus baltinius, nušluostė nuo veido kraują, aprišo galvą, nunešė prie degančio laužo ir paguldė. Jautis atvežė eilinę partiją lavonų, o mane paguldė į šlajas ir nuvežė į lagerio baraką, kuris vadinosi ligonine. Ten nuplovė, aprišo žaizdą, kuri, matyt, buvo ne tokia maža. Girdėjau, kaip gydytojas kalbėjo: „Gerai, kad šaka prakirto galvą ir nubėgo kraujas, kitu atveju būtų buvę blogiau“.

Aš ramiai pragulėjau apie tris savaites ir vis daugiau įsitikinau, kad gal čia buvo Likimo ranka: jeigu galėsiu sukaupti visą valią ir nieko neatsakysiu į jokių klausimus, sugebėsiu kuo ilgiau pabūti zonoje nors per pačius didžiausius šalčius. Antra vertus, vis tvirtėjo įsitikinimas, kad toje melo ir žmogžudysčių karalijoje nėra ko ir apie ką kalbėti.

Gyvenimas slinko vienodai, bet sakyčiau, jau pakančiau: nors maisto neužteko, bet nereikėjo nieko dirbti, o baraką-ligoninę neblogai kūreno, nes sanitarai kūrikai stengėsi gerai pleškinti, kad tik jų neišgrūstų į mišką.

Kas dvi savaites būdavo sudaroma komisija, kuri tikrindavo, ką išrašyti į mišką, ką pasiųsti dar į tarpinį baraką, vadinamąjį atstatymo. Aš palyginti greitai atsigavau. Nurišo tvarstį nuo galvos. Veidrodžio nebuvo, bet rankomis apčiupinėjęs jutau galvoje nemažą randą.

Prabuvau ligoninėje apie 6 savaites ir pajutau, kad mane pradeda įtarinėti, jog aš apsimetęs. Ypač priekabus buvo vienas gydytojas, kuris bandė mane įvairiais būdais prakalbinti. Aš į jo klausimus ne tik neatsakydavau, bet dar pavartydavau akis taip, kad jis neišlaikydavo mano žvilgsnio. Visaip mane bandė: staiga pašaukdavo pavarde, bet aš įgavau imunitetą— sudrebėdavau, bet nepasisukdavau. Siuntė įvairius žmones, kurie žadėjo mane įdarbinti kontoroje, kepykloje ar virtuvėje. Nieko nepasiekę pradėjo gąsdinti, kad uždarys į karcerį kaip nenorintį dirbti simulantą. 1943 m. kovo mėnesį aprenge ir atėję sargybiniai nuvedė į karcerį. Karceris buvo rūsyje 1,5x 1,5x1,5 m. Nei atsistoti, nei atsigulti nebuvo galima. Uždarydami duris pasakė: „Būsi tol, kol prašnekėsi arba nudvėsi“.

Buvau apsirengęs seną suplyšusį vatinuką, plonom kelnėm ir įvairiais skudurais apsisukęs kojas. Temperatūra galėjo būti apie nulį. Kiekvieną rytą ir vakarą ateidavo paklausti, ar neprakalbėsiu ir ar neisiu sąžiningai dirbti. Padėtis buvo kritiška: nei valgyti, nei gerti nedavė. Šaltis kankino. Atsistoti negali, atsigulti nėra kur. Galėjau tik pusiau susilenkęs trypti kojomis. Pradėjau galvoti, kad dabar jau tikrai mirtis, bet jeigu prakalbėsiu, tai nugrūs į recidyvistų brigadą ir ten užkankins. Atsidaviau Dievui, meldžiausi kaip mokėjau mintyse ir prašiau Dievą galvodamas: „Viešpatie, išlaikyk man protą“.

Matyt, ir šį kartą lemtis neleido žūti. Ketvirtos dienos rytą atėjo sargyba ir nuvedė mane vėl į tą patį baraką-ligoninę. Nuskuto, aptvarkė ir vėl mane paguldė į tą pačią vietą.

Pasirodo, atvažiavusi iš **Kraslago** didelė medicininė komisija su pačiu sanitarinės dalies vyr. gydytoju.

Prasidėjo vizitavimas. Lagerio gydytojas sustodavo prie kai kurių ligonių ir referuodavo apie ligonio būklę, gydymo priemonės.

Priejus prie mano guolio, tas pats gydytojas, kuris visą laiką mane terorizavo, pareiškė, kad čia apsimetėlis, nekalbantis simulant, nenorintis išpirkti savo liaudžiai padarytų kalčių. Vyr. gydytojas ir **Kraslago** paklausė, o kaip jį gydote? Sis atsakė: „Pradėjom laikyti karceryje, neduodam valgyti ir gerti“. Vyr. gydytojas pasakė, kad šitaip negalima. Nueidama nuo mano guolio viena atvažiavusi gydytoja prasitarė: „Nenormalus, kurčnebylys, o rankas laiko kaip protingas“.

Tada susirūpinau, o kaip laikyti tas rankas, kad atrodyčiau ligonis, sergantis nervais?

Matyt, vyr. gydytojo pastaba paveikė, nes greit atnešė man duonos, viralo, kuris, lankantis komisijai, buvo geresnis. Bet vėl problema: kaip elgtis — valgyti ar ne? Bet pagalvojau, jeigu jau aš nervinis ligonis, galiu ir valgyti. Bematant sušveičiau atneštą davinį.

Daugiau manęs niekas nešantažavo, o po kelių dienų, tai buvo 1943 m. kovo 17-a, aprenge ir su sargyba pasodino į traukinį ir atvežė į Rešiotų stotį, kurioje buvo Komendanto lageris.

Mane nuvedė į baraką-ligoninę. Jis buvo daug tvarkingesnis, gultai vieno aukšto, dviem žmonėm. Geriau išbaltinta, o, svarbiausia, gerai šildė. Atėjo ligoninės vyr. gydytoja. Vėliau sužinojau, kad ji rumune, Karu Lidiya Grigorjevna. Ji mane apžiūrėjo, pastukseno, pačiupinėjo jau beveik sugijusią galvą ir kreipėsi į malonios išvaizdos moterį, tardama: „Margarita, o kur mes jį paguldysim? Gaila to jaunuolio!“ Moteris, pavadinta Margarita, pasižiūrėjo į kažkokį planą, pagalvojo ir pasakė — vesim pas generolą.

Išdavė man švarius baltinius, kelnes, šlepetes ir nuvedė į palatą pas generolą. Palata buvo nebloga, iš viso 5 lovos, o jos gyventojas, išvaizdingas senis, buvęs Čitos apygardos įgulos vadas; malonus pagyvenęs žmogus pavarde Kalinskij iš Taškento; vienas buvęs lakūnas ir felčeris, kuris dirbo ligoninėj.

Vyr. seselė Margarita pristatė mane, kad esu nelaimingas jaunuolis, pritrenktas pušies, per stebuklą likęs gyvas, negirdžiu ir negaliu kalbėti, bet šiaip ramus. Abu seniai žvilgtelėjo į mane ir vienu kartu prasitarė — dar viena auka, geriau būtų užmušę negu tokiam amžiui būti kurčnebyliu.

Prasidėjo naujas mano gyvenimo etapas. Nors čia maistas buvo kiek geresnis, bet neužteko. Duonos davė po 250 g ir tris kartus sriubos. Kartais gabaliuką kiaušienės iš amerikoniškų miltelių arba žuvies, bet man nusišypsojo laimė. Felčeris Jonas Dziubinskas dirbo ligoninėje ir ten pavalgydavo, o savo porciją pradėjo atidavinėti man. Abu seniai buvo jau visiškai ligoniai, jie beveik nesuvalgydavo savo porcijų. Tik lakūnas buvo nepatenkintas, nes felčeris dabar pradėjo savo maistą atidavinėti jau ne jam, bet man.

Vieną kartą jis ir sako Dziubinskui: „Jonai, kodėl tu pradėjai atiduoti dabar maistą tam durneliui? Ar jis kada galės tau už tai atsilyginti?“ Dziubinskas jam atsakė: „Tu išeiini padirbėti ir dar kažką gauni, o jis nieko negauna, be to, man jo labai gaila...“ Įsivaizduokite, kaip reikėjo nuryti tuos žodžius. Aš visą valią sukaupiau, kad po tokių Jono žodžių jo neišbučiuočiau...

Jonas Dziubinskas ir dabar tebegyvena ir dirba Vilniaus raj. Prūdiškių invalidų namuose, eidamas garbingas mediko pareigas.

Birželio mėnesį du mūsų palatos ligoniai visai apsilpo ir vienas po kito mirė: tai buvo generolas ir Kalinskis iš Taškento.

Baisu buvo klausytis, kaip generolas visą savaitę prieš mirtį šaukė: „Stalinas nežino, Stalinas nežino, kad su manim taip pasielgė“. Kalinskis, kaip ir pridera lenkų kilmės žmogui, numirė labai ramiai. Šimtai mirusių iš bado užgeso ramiai kaip besibaigiančios

žvakės. Lakūną sustiprėjusį išvežė, jis berods prašėsi į kariuomenę. Bet kiek teko girdėti, lietuvių į kariuomenę neėmė, priešingai buvo su lenkais.

Palatoje palikome tik mudu su Jonu. Jis dirbo, tai aš daugiausia būdavau vienas, nors valgiau dvi porcijas, bet vis tiek būdavau alkanas. Pradėjau galvoti, ką čia padarius, kad įsitaisyčiau kur nors dirbti prie maisto.

Berods liepos mėnesį mūsų palatą remontavo, norėjo įrengti sandėliuką vaistams. Joną perkėlė prie dirbančių medikų, o mane į vieną iš mažiausių palatų, kur buvo apie 20 ligonių. Mano padėtis pablogėjo, nes netekau papildomos Jono porcijos.

Badas ir gyvenimo sąlygos padaro žmones panašius į žvėris: visa, kas būdavo šventa, paliko miražas. Žmonės galvojo kaip ištvirti ir išsilaikyti.

Mūsų palatoje buvo vokietukas Valteris. Jis, matyt, norėjo pasinaudoti mano metodu — staiga nustojo kalbėti, bet išlaikė tik penkias savaites, po to pasidarė baisus rėksnys. Kai tik ateidavo miego valanda, jis pradėdavo šaukti: „Stalinas kraugerys! Stalinas kraugerys!" Visi gydytojai sakydavo, kad jis nenormalus.

Iš 1000 ligonių 180 duodavo baltą duoną. Ji buvo sausesnė ir, žinoma, daug geresnė. Bet išrašydavo jos tik silpniesiems. Todėl visi troško, kad tie 200 g būtų baltos duonos!

Pusė gulinčių jau buvo taip nusilpę, kad ir tos mažos maisto porcijos nevalgydavo. Stengiausi kuo nors pasitarnauti silpniesiems, o jie man atiduodavo maisto likutį. Laikyti maisto atsargas griežtai draudė.

Berods rugpjūčio mėnesį buvo labai karšta. Visos durys iš abiejų pusių atidarytos. Aš, nepakęsdamas alkio, ėjau iš vieno koridoriaus galo į kitą. Ir štai pasirodė durys, užrakintos pakabinama spyna. O už tų durų padėta rytdienos duona.

Dauguma ligonių nevaikščiojo, tai vakare koridorius buvo tuščias. Trečią kartą eidamas apsidairiau, paėmiau už spynos ir patraukiau. Stebuklas! Ištraukiau. Mat nebuvo geležis užlenkta. Atsargiai įkišau, perėjau visą koridorių: ramu, ramu. Vėl priėjau prie durų, atitraukiau spyną, pasiėmiau 4 davinius po 200 g duonos, įsileidau į kelnes, įstūmiau spyną. Dabar problema — kur suvalgyti tą duoną. Parėjau į palatą, atsiguliau, užsiklojau paklode galvą ir pradėjau palengva palengva valgyti. Nors ir labai stengiausi tyliai valgyti, bet girdžiu, kaimynai pradėjo kalbėtis: „Petrai, man atrodo, kad čia kažkur kvepia duona".

Antanas pritaria, kad ir jis jaučiąs duonos kvapą. Aš stengiausi sulaikyti kvėpavimą, bet abu sako, kadangi mes alkani, tai mums taip ir atrodo.

Rytojaus dieną kalbos, kad apvogė sandėliuką. Visi sunerimo, jeigu apvogė, tai neduos duonos, bet gydytoja nuramino, kad pavogta nedaug.

Mano galva buvo užimta — kaip čia padaryti, kad įsitaisyčiau kur nors dirbti prie maisto.

1943 metų rudenį tas klausimas išsisprendė. Į ligoninės virtuvę atvežė kelis maišus bulvių ir kitų daržovių, o darbininkai buvo naujai paguldyti, labai silpni, aš mačiau, kaip jie negali susidoroti su dideliais maišais ir nusprendžiau...

Griebiau maišą po maišo, sunešiau į virtuvės sandėliuką, gražiai tvarkingai sukroviau, pagriebiau čia stovinčią šluotą, gražiai viską pašlaviau. Už tai virtuvės vedėja pridėjo didelę lėkštę košės. Čia pat ją sukirtau. Einant į palatą, vedėja įdavė du pyragaičius iš kopūstų. Visi stebėjosi, kad aš šitaip gražiai, greitai ir gerai susitvarkiau.

Rytojaus dieną gydytoja Karu pasakė sesutei Margaritai, kad virtuvės vedėja prašiusi leisti mane dirbti virtuvėje. Jos tam pritarė. Aš dirbau viską, ką man parodė, dirbau gerai, sąžiningai, švariai, visiems stengdavausi padėti, už tai greitai įsigijau visų dirbančiųjų virtuvėje, pasitikėjimą ir užuojautą. Po darbo savo porciją, kurią gaudavau palatoje, padalindavau po lygiai kaimynams. Už tai, jie man irgi buvo labai palankūs.

Taip ir slinko gyvenimas. Aš kasdien stiprėjau, dariausi panašus į žmogų, bet tai buvo iššūkis išbadėjusiems, kurių čia buvo pilna. Vasarą nė viena žolelė nespėdavo išdygti, visų medžių žievės buvo vertinamos kaip vitaminų turinčios. Alkanas žmogus valgė viską, kas papuolė: bulvių lupenas, kaulus, kates, peles.

Aš bijojau išeiti iš virtuvės į zoną, nes tuoj pasigirsdavo — kiek šis galiūnas suvalgo košės, kodėl gydytoja laiko tokį galiūną ir pan.

Artėjo 1943 metų pabaiga. Mano gyvenimo sąlygos buvo pakenčiamos.

Dažnai per pertraukas būdavau vedėjos kabinete. Ten buvo popieriaus ir pieštukų. Pradėjau bandyti kažką rašyti, paskui sunaikindavau. Vieną kartą pabandžiau, susiliniavęs popierių, atkurti Oginskio polonezą, jį kažkada grojau. Rašydamas gaidas pradėjau nesąmoningai niūniuoti. Prisiminiau, kad aš daugiau kaip metus nekalbėjau ir nepraradau kalbos. Gerai apsidairęs nuėjau į sandėliuką ir pabandžiau kalbėti: balsas buvo bjaurus, švogždžiantis, jo aš ir pats išsigandau, bet mintyse dėkojau Aukščiausiam, kad dar visiškai nepraradau kalbos. O ji tokia nenormali todėl, kad ilgai tylėjau. Nutariau, kai tik bus proga, truputį pakalbėti pats su savimi.

Namo parvesdavo tokius išvargusius žmones, kad daugelis galvojo: kas bus, tas, niekur rytoj neisiu, tegul šauda ar sodina į karcerį. Poilsis irgi buvo nepanašus į poilsį. Patalynės jokios, per šalčius keliskart per naktį reikėdavo brautis prie geležinės plytos, kur keliasdešimt sustojusių, o pasišildžius užleisti vietą kitiems. Lagerių vadovybė laikė kartu keliasdešimt kriminalinių nusikaltėlių. Jie po signalo išeiti į teritoriją, eidavo per barakus ir traukdavo už kojų nuo narų pasilikusius, spardydami išvarydavo iš barakų.

Prisimindavau Lietuvos kalėjimus, kur kalėjo komunistai. Ten neblogai maitino, nevertė eiti į darbą, sudarė sąlygas mokytis ir skaityti knygas. Bet ir tai dauguma manė, kad už idėjas kalinti negalima.

1944 m. rugpjūčio 10-ą mane nuvedė į kontorą ir paskelbė: Grigas Jonas, s. Kazio, buožės sūnus, I kurso teisių mokslų studentas Ypatingojo Teismo pagal st. 58—13 nuteistas

10 metų. Kišo pasirašyti kažkokį popierių, bet aš tik suvarčiau baisias akis, tie pasižiūrėjo ir mane tuoj nuvedė į ligoninę.

Aišku, kad tarybiniai teisininkai elgėsi priešingai negu mokė romėnų teisė: „Geriau dešimt kaltų paleisti į laisvę, negu vieną nekaltą pasodinti“.

1944 metais gyvenimas ėjo „normaliai“. Skaitėme pranešimus iš fronto. Dabar dauguma pradėjo tikėti, kad karui pasibaigus, bus permainų į gerąją pusę.

Aš vis dirbau virtuvėje jau vyriausiojo virėjo pavaduotoju. Įsigijau pasitikėjimą, stengiausi parnešti nors kiek maisto savo kaimynams palatoje.

Kasdien atvarydavo bulvių skusti po 20—30 ligonių. Jiems duodavo du ar tris kartus viralo. Bet jie visados būdavo alkani. Aš stengiausi pavalgydinti, darydamas pyragaičius iš bulvių arba kopūstų, pamodavau skutikui paimti puskirį įdaro neva išplauti. Jie griebdavo ir mačiau jų akyse dėkingumą.

Žinoma, už tokias išdaigas, aš pats galėjau išlėkti iš virtuvės.

Bandė per tą ilgą laiką mane ir prakalbinti, bet pernelyg jau stiprus buvo mano įsitikinimas, kad esant tokiai neteisybei nėra ko kalbėti.

Vieną kartą vedėjos kabinete kažką parašiau ir išeidamas pamiršau sunaikinti. Pradėjo mane kalbinti raštu. Sužinojo ir vyr. gydytoja, bet ji sakydavo, kad po sutrenkimo ir išgyvenimų atsistato mano nervų sistema. Kadangi aš dar labai jaunas, reikėtų tikėtis geresnių rezultatų.

Aš atsakinėjau į kai kuriuos klausimus raštu, kartais įveldavau kokią nors nesąmonę.

1944 metų liepos 13-ą sapnuoju sapną; lygtai aš tėviškėje. Mūsų sodybos gale, už eglių, augo didžiulis jovaras. Taigi sapnuoju, kad naktį praūžus audrai, tas jovaras įgriuvo į mūsų sodybą, sapnuoju labai aiškiai: mes su broliu Antanu nupjaustom šakas, supjaustom gabalus ir išvežam.

Tik daug vėliau sužinojau, kad tą dieną bolševikai užėmė Vilnių. Tada aš labai patikėjau sapnu, bet buvo gaila, kad jo antroji dalis neišsipildė.

Norėčiau papasakoti dar apie vieną jovarą. Prie pat mūsų namų augo kitas labai senas ir didelis jovaras. Turbūt 1939 metais per Kalėdas parvažiavau namo. Atėjo čigonės sveikinti su Kalėdomis ir įsiprašė paburti. Prisimenu, jos pasakė: „Jūs čia gyvensite, kol tas jovaras bus gyvas“. Mums tada atrodė, kad gyvensim jei ir ne amžinai, tai bent kokią šimtą ar daugiau metų.

1939—1940 metais buvo labai šalta žiema. Iššalo daug sodų, ir mūsų sodybos jovaras. Kai visi atsidūrėm Sibire, va tada aš ir prisiminiau čigonės būrimą. Ir dabar negaliu paaiškinti, ar tai buvo atsitiktinumas, ar tikra pranašystė.

1948 metų vasarą gydytoja Karu išvyko į Krasnojarską. Niekas manęs nevedė į darbą virtuvėn. O kartą atėjo 4 ginkluoti kareiviai, jie sakė ir rašė, kad eičiau su jais, nes mane perkelia į invalidų lagerį.

Supratau, kad palyginti geras mano gyvenimas baigėsi, todėl nudaviau nieko nesuprantas. Iš pradžių kareiviai gražiuoju kalbino, paskui pradėjo jėga tempti. Kareivėliai buvo ne per stambiausi, o aš pačiame stiprume. Paimdavau po du į vieną ranką, suimdavau už kalnierių ir nustumdavau nuo savęs. Kareiviai įpyko. Išvarė visus ligonius, jų buvo 12, ir tada pradėjo mane draskyti ir mušti. Aš jų nemušiau, bet stengiausi sugriebti į rankas po du ir numesti tolyn. Atėjo padėti dar keturi kareiviai. Jie pamainomis po keturis puolė mane, bet nesėkmingai. Išvesti negalėjo. Mūsų kova tęsėsi apie porą valandų. Traukinys, turėjęs mane vežti, išėjo. Likau palatoje taip sudaužytas, kad visas kūnas buvo viena mėlynė. Perkirsta ausis ir lūpa, sutinęs veidas ir nosis.

Kelias dienas gulėjau pusiau be sąmonės, ypač prastai jaučiausi rytojaus dieną. Bet labiausiai rūpėjo, kas dabar bus. Parvažiavo gydytoja Karu, išbarė pavaduotoją ir pasakė, argi galima tokį ligonį taip traumuoti. Niekaip negalėjau suprasti, iš kur jos tokia gera širdis.

Per tris savaites šiaip taip išsigydžiau mėlynės ir vėl dirbau virtuvėje. Visas lageris kalbėjo, kad 8 kareiviai niekaip negalėjo per dvi valandas išvesti iš palatos vieno nebylio. Kiti aiškino, kad jeigu žmogus praranda kalbą, tai įgauna dvigubą jėgą...

Visaip mėgino mane. Aš neturėjau nė kapeikos, ir niekad neimdavau, jeigu kas pasiūlydavo banknotą. Vieną kartą, tvarkydamas vedėjos kabinetą, radau už spintos ir spintelės primėtyta keliasdešimt červoncu. Nežinojau, kaip pasielti. Suskaičiavau, buvo lygiai 500 rublių įvairiomis kupiūromis. Nutariau iškrėsti išdaigą. Surinkau banknotus pagal dydį ir spalvą, susukau vamzdeliais ir gražiai sudėlioju pagal atspalvius į molinį puodą tarsi gėlių puokštę. Puokštė išėjo visai nebloga.

Praslinko dar metai, pilni smulkių įvykių. 1949 metais liko vis mažiau vilčių išeiti iš lagerio prieš laiką. Išmirusius papildė naujais kaliniais, berods iš Ukrainos, Moldavijos ir kitų užkariautų teritorijų; daug buvo raudonarmiečių.

Vieną kartą vedėja neatėjo į darbą. Jos vietoj atsirado vyriškis. Įvedė visai kitą tvarką. Kabinete atsirado svaigalų, pablogėjo maistas, nes pusę jo iškeisdavo į svaigalus. Naujam vedėjui negalėjau įtikti, nors viską dariau gerai kaip ir anksčiau.

Paprastai į geresnes vietas lagerio administracija neskyrė politinių kalinių. Jie turėjo dirbti tik sunkų fizinį darbą.

1949 metų antroje vasaros pusėje mane atvedė į gydytojų kambarį. Karu ir vyr. sesuo Margarita man sakė, kad jos daugiau negali laikyti manęs ligoninėje. Siunčia į invalidų lagerį. Mačiau, kad jos gailisi manęs. Norėjau pulti joms po kojų ir apkabinti, padėkoti, nes tokį ilgą laiką gydymosi mane, išgelbėjo man gyvybę. O juk turėjo dėl manęs nemalonumų, ypač Karu.

Atvežė į invalidų lagerį. Barako langai su grotomis, saugomas.

Mane „nusipirko“ prie lagerio atskiroje zonoje buvęs medžių apdirbimo kombinatas. Mane paskyrė vežti į katilinę įvairias atliekas, pjuvenas.

Darbas buvo ne per sunkus. Atnešę du tris neštuvus pjuvenų, galėjom pasėdėti katilinėje šilumoje. Stengiausi dirbti gerai, viską gražiai sutvarkydavau katilinėje ir mašinų skyriuje. Už tai greitai patikau. Bet maisto net ir šilumoje dirbant nepakako.

Prisimenu vieną garbaus amžiaus išvargusį žmogų, pasislėpusį nuo sniego tarp rąstų eilių. Man jo pagailo. Atsitempiau į katilinę ir paslėpiau už katilo. Jis apie mane buvo girdėjęs, kad aš nekalbu, bet galiu susirašinėti. Kai jis gerokai apšilo ir atsigėrė virinto vandens, parodė man, kad nori gauti rašymo priemonių. Aš turėjau pieštuko gabalėlį. Popieriaus nebuvo, tai jis man ant neobliuotos lentos parašė, kad labai dėkoja, prisistatė esąs atvežtas iš Mandžiūrijos, kadaise tarnavęs caro armijoje, pulkininkas.

Aš jį beveik visą žiemą slėpiau katilinėje. Vakare, kai vesdavo į barakus, jis nueidavo į rikiuotę. Kodėl jo nepersekiojo brigadininkas? Matyt, jis suspėdavo padaryti užduotį, o gal brigadininkas buvo geros širdies, užjautė jį.

Tą žiemą tris dienas visai nedavė duonos. Už davinį gavom po 1 kg mažų purvinų sušalusių bulviukų. Druskos nebuvo. Aš niekaip negalėjau valgyti tų bulvių. Pamačiau vieną iš Rešiotų lageryje buvusių bulvių skutikų. Jis dirba kaimynystėje esančioje duonos kepykloje ir kiekvieną dieną išleistas į zoną eidavo pro katilinę. Susiradau švrią lentelę ir parašiau: „Juoza, ar tu negali man atnešti saujos druskos?“ Kitą dieną jis paduoda man atsakymą, kad druskos atnešti jis negalįs — bijosi, kad neišmestų iš kepyklos.

Prisiminiau, kaip aš duodavau išplauti bulvių tyrę arba kopūstų įdarą, palikęs po pusę kibiro košės. O jeigu mane kas nors būtų pagavęs, tai būčiau išlėkęs iš virtuvės kaip kulka.

Zonoje sutinku baltagvardietį pulkininką. Jis rašo, kodėl nedirbu kūriku. Atsakiau, kad neturiu kūriko teisių, be to, negirdžiu, už tai manęs meistras ir negali laikyti.

Jis man rašo, kad įsitaisęs kepykloje buhalteriu ir pakalbėsiąs su vedėju dėl manęs.

Po kelių dienų nuvedė mane į kepyklą, pristatė vedėjui ir visaip išgyrė. Ceche prie stalų 4 ar 5 kepėjai suko viena ranka apvalias rusiškas bandeles. Pasižiūrėjau, kaip jie vangiai suka tešlą, kokios nelygios išeidavo bandelės. Nusiploviau rankas, priėjau prie stalo, griebiau abiem rankom sukti ir po kelių minučių jau gulėjo apie 50 gražiausių apvaliausių bandelių. Visi puolė mane girti. Į darbą priėmė. Pasidariau kepėjas.

Darbas sekėsi gerai, maisto problema buvo išspręsta.

Praėjo 1949—1950 metų žiema. Brolio Antano šeima iš Laptevų jūros, Trofimovsko rajono atsiuntė drabužių ir maisto siuntinuką. Daugiausia amerikoniški daiktai, todėl labai „pasipuošdavau“ ir vaikščiodavau barakų mieste.

Tuo metu jau leido ir laikraščius, ir knygas skaityti. Atvažiuodavo lagerio saviveikla, net cirkas. 1950 metais sužinau, kad mane ir didelę grupę žada išvežti. Atrodė, kad jau neilgai paliko dirbti lageryje, o čia vėl kelionė.

Turėjau pažįstamą Antaną Kryžanauską. Jis dirbo lagerių apskaitininku. Nepamenu, ar jis man pranešė, ar iš kitų tai išgirdau. Bet nuojautos buvo visiškai liūdnos.

Tą naktį dirbau naktinėj pamainoj. Jau po 24 val. nerimas pradėjo stiprėti: jau jau ateis... Į etapus visados rinkdavo antroje nakties pusėje.

Apie 4 val. ryto prasidėjo. Bet mano pavardės nešaukia. Mano 10 metų terminas baigėsi 1951 VI 14.

1951 metų vasario 7-ą prikėlė mus ir pasakė, kad veš. Matyt, tai ir bus mūsų išsvajota laisvė.

Mūsų būryje apie 40 žmonių. Nuvedė į prekinį vagoną, kuris turėjo vežti į Rešiotus, Kanską, Krasnojarską.

Už lagerio vartų vienas invalidas, kuris vaikščiojo su dviem lazdom ir virė vandenį, metė abu ramentus ir pridarė daug gardaus juoko.

Rešiotuose mus suvedė į Stolypino vagoną. Žmonių buvo kaip silkių. Vienam iš mūsų suėjom į kupė. Reikėjo nusirengti, nes iki Krasnojarsko buvo apie 400 km. Aš kaip jauniausias nusirengiau ir atsiguliau ant viršutinių gultų. Nepraėjo nė pusvalandis ir pradėjo kažkas šaukti, kad atidarytume duris. Nepažįstamas kariškis žiauriai sušuko: „Štai fašistai, kaip jūs čia sulindot, kad per 5 minutes jūsų nebūtų nė kvapo!“

Tamsu, sunku susirasti skudurus, bet daug galvoti nebuvo kada, nes sargybiniai bematant išstūmė mus į bendrą vagoną, kur jau kaip silkės beveik vienas ant kito gulėjo į laisvę važiuojantys broliai. Taip važiavom visą parą iki Krasnojarsko.

Mano vyresnioji sesuo Emilija su šeima gyveno apie 400 km nuo Krasnojarsko, aš ten ir užsirašiau. Bet tai buvo dar vienas eilinis melas. Mus atvežė atgal į Kanską, o paskui atviroje mašinoje su sargyba 1951 m. vasario 16-ą patekom į Dolgomosto rajono centrą.

Baigėsi mano kalinimo laikas. Iš viso išbuvau 9 metus ir 8 mėnesius. Jeigu likau gyvas, tai tik todėl, kad nekalbėjau ir tuo išgelbėjau savo gyvybę. Dabar, kai Lietuvoje toks tautinis atgimimas, aš išgyvenu už visus žuvusius, kurie taip mylėjo Lietuvą, bet jau negali pasidžiaugti.

Negaliu neprisiminti gerųjų žmonių, kurie, neturėdami jokios naudos, o tik didžiulius nemalonumus, padėjo vargstantiems.

Mano gyvenimas trėmime, tai jau kitas gyvenimo puslapis...

Gerardas Binkis

GYVENIMO EKSPERIMENTAS

Vėliau, kai jau turėjau šią tokią gyvenimo lageryje patyrimą, aš jį pavadinau socialine laboratorija kiekvienam, kurį domina visuomeninis gyvenimas. Toks pavadinimas tinka todėl, kad žmonės, kurie jame būna, yra tartum pasemti iš įvairių visuomeninės jūros sluoksnių ir sukoncentruoti mažoje erdvėje, sudaro saktumą mažą tos visuomenės modelį. Vienoje barako sekcijoje gyveno apie šimtais žmonių, metų metais pasakojančių ir dešimtis kartų perpasakojančių savo gyvenimą, nieko nebijančių ir nieko nesivaržančių. Jie veikdavo tik savo temperamento, charakterio, savo atsineštų tradicijų ir etikos normų skatinami. Taigi šis modelis vaizdavo proporcingai sumažintą ne tik mūsų visuomenės fizinį paveikslą, jis taip pat sukoncentravo ir laiką, duodamas galimybę per tam tikrą laiką pažinti poros dešimtmečių mūsų visuomenės gyvenimo istoriją. Sakydamas „mūsų visuomenė“ aš turiu omenyje lietuviškąją visuomenę, kurią pirmame *OLP'e (otdel lagernogo podrazdelenija)* sudarė apie tūkstantis žmonių iš bendro penkių tūkstančių skaičiaus. Apie pusę sudarė ukrainiečiai *zapadnikai-banderovcai*, kitą pusę — lietuviai, estai, šiek tiek latviai ir gruzinai. Rusų tautybei atstovavo keliasdešimt, dažniausiai aukšto rango inteligentų. Pav. Kastrinskis, karo metu buvęs jūrų laivyno atašė Anglijoje; Kozlovas Dimitrijus Fiodorovičius — filosofas, karo metais armijos politrukas, vėliau Kremliaus politrukas; kalėjo labai senas metalurgijos profesorius, gal net akademikas — pavardės nežinau; Kovalčiukas — baltųjų emigrantų palikuonis, suimtas Charbine, Mandžiūrijoje, ir dar daugelis kitų, dėl savo inteligentiškumo nesugebančių prisitaikyti prie lagerinių elgesio normų ir pašiepiamai vadinamų *Fanlan-Fanlanovič*. Nors aš domėjausi ir gyvenau tik mūsų lietuviškoji visuomenėje, lagerio gyventojų margumas leido stebėti ir tarptautinius, arba, kaip dabar priimta vadinti, internacionalinius santykius.

Kad geriau suprastumėte eksperimentą, kurį aš saro gyvenimu atlikinėčiau toje laboratorijoje septynetą metų, turiu pasakyti keletą žodžių ir apie save.

Mano požiūriu, tėvas, Kazys Binkis, buvo ne rašytojas, bet greičiau publicistas, žurnalistas arba, kaip dabar sakytume, politinis komentatorius. Vaikų kambarį užėmė trys seserys, ir man vietos ten nebuvo. Mano lova stovėjo koridoriuje, šalia tėvai kabineto. Aš ištisomis naktimis galėjau klausytis ten vykstančių pokalbių, ginčų, projektų, svarstymų. Neprisimenu, kad būtų kalbėta apie literatūrą ar poeziją. Vis apie ūkininkus, varžytynes, mokyklas. Apie generolus ir biznierių, kurie, patys būdami išeiviai iš kaimo, susigrobia tautos išteklius į savo seifus, nepaskirdami jų švietimui, liaudies universitetams, tautos kultūrai. Apie tai, kad naujai iškepto leitenantėlio alga didesnė už seno patyrusio mokytojo. Apie tai, kad dėl teisybės nereikia verkšlenti. Teisybę reikia daryti. Labai aktyviai kritikuodavo mūsų valdžios požiūrį į Ispanijos reikalus. Kai „Lietuvos žiniose“, kurias tėveliui nešiodavau iš kiosko, ėmė spausdinti teismo procesus Tarybų Sąjungoje su mirti pasmerktų liaudies priešų portretais, iš kabineto dažnai pasigirsdavo pasibaisėjimo ir pasipiktinimo šūksniai.

Visus pokalbių dalyvius aš pažinojau iš balso. Ypač gražiu balsu kalbėdavo ir kvatodavosi filosofijos mokslų daktaras Kazys Ambrozaitis. Ateidamas jis išskeldavo savo

juodą plačiabrylę skrybėlę ir sveikindavo mus, vaikus, žodžiais: „Tegyvuoja Binkio komjaunimas!”

Ypač daug svečių susirinkdavo per Kazimierines. Be nuolatinių, K. Ambrozaičio, A. Miškinio, A. Rimydžio, dar ateidavo J. Kossu-Aleksandravičius, P. Slavėnas, Petrėnas, L. Dovydėnas, jaunalietuvių lyderis A. Valiukėnas, B. Dauguvietis. Po „Atžalyno” premjeros dažnai lankydavosi artistai. Tada politikuodavo mažiau, tačiau teisybės problema vis tiek iškildavo.

J. Paleckis tuose suėjimuose nedalyvaudavo, bet jo pavardė dažnai būdavo minima. Kartais tėvelis nueidavo pas jį. Kartą kažkodėl buvo pasiėmęs ir mane, gal norėjo, kad susidraugaučiau su jo sūnumi Vilniumi, priešpastatydamas jį mano draugams, kuriuos jis laikė tuščiais ir vadino „miesčioniukais”.

Kokie buvo konkretūs šių pokalbių tikslai — aš nesupratau. Mano sąmonėje viską apibendrindavo žodis TEISYBĖ. Man atrodė, kad visos blogybės kyla todėl, kad žmonės tos teisybės nežino. Aš tik nesupratau, kodėl JIE, tame kabinete, kurie žino, nepasako visiems ir tuo nepataiso gyvenimo. Raminau save manydamas, kad tai tik laiko klausimas.

Tačiau laiko ratas sukosi nesustodamas. Įvykiai — aneksijos, ultimatumai, bazės... sekė vienas po kito. Pagaliau atėjo 40-ieji. Tėvelis paprašė, kad nuvesčiau į vietą, iš kur matytusi tankai. Nuėjom iki Vileišio aikštės, už kurios, Petrausko gatve, riedėjo didžiulės, patrankų nosis į priekį atkišusios, bejausmės karo mašinos. Tėvelis žiūrėjo tylėdamas. Paskui giliai atsiduso ir du žodžius tepasakė: „Lietuvėlės nebėra”. Aš bandžiau prieštarauti: „Smetona pabėgo. Dabar pats laikas. Tu, Ambrozaitis, Paleckis, kiti teisybės žmonės...” — „Teisybė... tankai... Nebent Jūs, jaunimas, dar ką padarysit. Mum, seniems, metas pasitraukti”. Ką jis ir padarė net porai metų nepraėjus.

Paleckis tapo prezidentu. Ambrozaitį išvežė į Sibirą. Teisybė suskilo. Apie tai, kas prasidėjo vokiečių okupacijos metais, per maža pasakyti — teisybė subyrėjo. Tiksliau būtų pasakyti — teisybė tapo palaidota. Mano aplinkoj tik viena moterėlė, ūkininkė nuo Garliavos, Rūkienė, lyg iš po žemių sudejavo: „Jėzau, Jėzau, tai už ką dabar tuos žydėlius? Pakoros mus Dievas...” Rodos, taip aišku, kad teisybė galinga tik tada, kai jos šaukiamasi ne sau, o kitam. Vėliau teko girdėti, kad olandai patys prisisiuvo žvaigždes ir vaikščiojo šalikele solidarizuodamiesi su neteisingai paniekintais ir pasmerktais. Nieko panašaus nepastebėjau Kaune. Laisvės alėją, kurioje visada galima buvo sutikti žinomus mūsų inteligentus ir atpažinti pagal nekintamus jų tradicijų požymius: Ambrozaitį — iš juodo lietaučio ir plačios skrybėlės; režisierių Oleką — iš iki peties nusvirusios beretės; Trukį iš kinietiško ūso ir kailiniuotos užpakalyje žingsniuojančios jo žmonos M. Rakauskaitės,— dabar Laisvės alėją užplūdo kitokie žmonės. Dažniausiai girdimi žodžiai buvo: lašiniai, špikuliacija (nuo žodžio *Speck* — lašiniai), biznis. Atsirado naujos iškabos. Tai dar nieko. Šie žmonės tik užpildė po žydų atsiradusį vakuumą. Tačiau buvo ir tokių, kurie aktyviai prisidėjo prie to vakuumo sudarymo.

Tai, kad mūsų šeimoje atsirado „pusseserė Valė”, kad tranzitu, laikinai, rasdavo prieglobstį vienas kitas žydas, bendros dvasinio pakrikimo atmosferos nepakeitė. Tai buvo tik lašas jūroje. Arba, kaip kartą pasakė tėvelis: „Vienintelė protesto forma, kurią žmogus

gali parodyti, kad galutinai nepultų savo paties akyse". Tas „lašas" gal reiškė tik tai, jog rodė, kad išeitis iš dvasinės krizės vis dėlto yra.

Pradėjau studijuoti elektrotechniką, ir draugų ratas prasiplėtė. „Mieščioniukus" atskiedė jaunimas, suvažiavęs iš provincijos: Marijampolės, Panevėžio ir kt. Tai buvo daugiausia ateitininkų auklėtiniai. Jie greitai tapo viso kurso pažiba tiek mokslo pažangumu, tiek ir interesų bei akiračio platumu. Jų paveiktas, pradėjau lankytis humanitarų paskaitose ir kultūros renginiuose. Brazdžionis, Keliuotis, Maceina buvo jų dievai. Pasirodo, žmogaus dvasia, kuri iki šiol atrodė tokia abstrakti ir neapčiuopiama, leidžiasi teorizuojama. Daug diskusijų sukėlė Maceinos postulatų apie nacionalizmą ir patriotizmą: nacionalizmas — meilė savo tautai tokiai, kokia ji yra, tai tautos duobkasys; patriotizmas — meilė savo tautai tokiai, kokia ji turi būti. Tai iš dalies palengvino mokyklose įdiegtą beatodairiškos meilės Tėvynei našta, nes leido atmesti tą jos dalį, su kuria kartais taip nenorėdavo sutikti sąžinė. Tačiau kartu kėlė kitą sunkų klausimą — kokia ji turėtų būti? Kryptį, kur ieškoti atsakymo, nubrėžė kito mūsų klasiko, P. Leono, sakinys „Teisės filosofijos istorijoje": „Sveiko teisės jausmo yra du požymiai: kentėjimo jausmas matant, kaip tiesa pažeidžiama, ir drąsa bei pasiryžimas ją ginti". Sugretinę abu postulatus matome, kad norint pajusti sąžinės komfortą, neužtenka atsiriboti nuo tautos daromų klaidų, — reikia drąsiai ir ryžtingai su jomis kovoti. Ir tai dar ne viskas. Kad galėtum didžiuotis savo tauta, neužtenka žinoti jos istoriją, jos didvyrių žygius. Reikia žinoti, ką mes, tauta, galim ir žinodami turim nuveikti šiandien, ką gero turim padaryti, kad kitos kartos po mūsų turėtų kuo didžiuotis. Tautos garbė viena iš brangiausių emocijų, kurias tauta gali suteikti savo nariui. Tačiau garbę suteikti gali tik kiti, už tuos žygius, kurie bus reikšmingi ir kitoms tautoms, kaip ir individo garbė suteikiama žmogui už gerus darbus kitiems.

Tačiau ir ši mąstymo kryptis baigėsi klaustukais, iš kurių svarbiausi: kas gera ir kas bloga?

Ilgai mąstyti gyvenimas neleidžia. Žmogus dažnai stumiamas į situacijas, kuriose jis turi veikti neturėdamas galutinių atsakymų.

Vokiečiai paskelbė mobilizaciją. Jaunimas atsakė vieningu „Ne". Uždarė universitetą. Teko trauktis iš miestų į mūsų išganingą sodžių, kaip senovėje nuo kryžiuočių, arčiau girių.

Mano giminės gyveno Kupiškio apylinkėse. Neseniai ten dar siautėjo Liovė. Neva vokiečių komunistas, radęs prieglobstį keturiasdešimtaisiais. Kupiškio gimnazijoje dėstė vokiečių kalbą ir vadovavo komjaunimui. Karui prasidėjus, pasirodė besąs vokiečių agentas. Organizavo žydų ir prieškarinio aktyvistų žudynes. Nužudė ir tuos komjaunuolius, kuriuos pats buvo užverbavęs. Tai buvo kultūringos vokiečių tautos atstovas. Tautos, kuri ruošėsi mokyti visą pasaulį, kaip reikia gyventi.

Kitoj svarstyklių pusėj stovėjo Lietuvos ūkininkas Mykolas Krupelis. Savamokslis. Praėjęs griežtą pagarbos tėvui ir motinai mokyklą. Užtat žinantis, kas tos pagarbos vertas ir kas ne. Taip pat ko verta yra kito pagarba. Tai prie jo pirmiausia puldavo apylinkės moterėlės, kai jų vyrai pakliūdavo į Liovės nagus. Tai jis, metęs darbus, važiuodavo Kupiškį ieškoti žmonių, kuriuose dar buvo likusi sąžinės kibirkštėlė, iš kurios galima įpūsti gailestingumo blyksnį. Ir įpūsdavo. Kartais net pats parveždavo nelaimingąjį. Pagaliau jam

buvo aiškiai pasakyta: „Jei dar sykį atvažiuosi, pastatysim prie duobės kartu su tais dėl kurių klapatyji!“ Tačiau tik grįžusį Krupelį pasitinka Petrulienė, raudodama siekia ranką bučiuoti, jos vyrą jau ryt rytą šaudys! „Kū darysi, įsimečiau kumpį, alaus bačkėly ir važiuoju atgol Kupiškį. Ši kartą nieko nebūčia padarys, bet laimei sutikau Adomoniokų. Jis man brūkštelėjo raštelį vokiškai ir liepia par ką nors Liovei parduoti. Ir paloide Petrulį“. Į klausimą, ar nebijojai, atsakė: „Kaip nebijosi. Bet kurgi teisyba. Jeigu buvo komunistas, tai jau ir šaudyti? Aš jį pažįstu. Jis niekam nieko blogo nedore“.

Ši įvykį aš pasakoju ne kaip istorinį faktą. Tokių žmonių kaip Krupelis buvo ir daugiau: Bukėnas, Jėčius, Šiaučiulis — visiems žinomos pavardės toj apylinkėj. Šis pavyzdys man vėl suraitė didelį klausuką. Nei Krupelis, nei kiti nė iš tolo nematė ir neskaitė nei Maceinos, nei Leono, o tiksliai veikė pagal jų aprašytus žmogiškumo dėsnius. Matyt, žmogiškumas nėra genialių protų sukurta teorija, kurią paskui kaip daigus sodina į sielos dirvą. Panašiau, kad tai yra pati dirva, iš kurios dygsta gyvenimą teigiantys sumanymai bei veiksmai. Sodinamos ir sėjamos yra turbūt tik piktžolės.

Tačiau gyvenimo ratas vis didino apsisukimus, neleisdamas atsakyti ir į šiuos klausimus. Fronto banga nušlavė ne tik vermachtą, liovės su pakalikais, bet ir draugus „miesčioniukus“, ir ateitininkus su jų dievais. Keliuotis, tiesa, liko, tačiau jo balsas dingo triukšmingoje, daug kartų garsiakalbiais sustiprintoje, naujo požiūrio į gyvenimą propagandoje.

Nauja kariuomenė — nauja mobilizacija. Ši kartą reakcija nebuvo tokia vieninga. Dilema: stoti ar nestoti — buvo diskutuojama. Pagal inerciją ir tradiciją reikėjo nestoti. Ne mes šį karą šukelėm, ne mūsų interesai jame ginami, tačiau instinktyviai jautėme, kad reakcija į tai bus kitoniška. Ir iš tikrųjų, kol aš nukeliavau iš Kupiškio į Kauną, mane areštavo tris kartus. Pirmą kartą atsiprašiau sakydamas, kad vykstu į savo nuolatinę gyvenamąją vietą. Antrą kartą sulaikė Šėtoje. Liaudies gynėjas Gapšys pasitenkino atimdamas iš manęs dviratį. Trečią kartą areštavo *krasnopagonikai* ir su konvojumi nugabeno tiesiai į Kauno karinį komisariatą. Laimei, tai buvo rajoninis komisariatas, ir mane iš ten išvijo.

Pakeliui į miesto komisariatą užsukau į Universitetą, kur Baršauskas su Indriūnu rankiojo buvusius studentus, aprūpindami juos pažymomis, atleidžiančiomis nuo tarnybos armijoje. Šitaip mes, „inteligentai“, nestojimo liniją išlaikėm. Pagal analogiją su laikysena okupacijos metais, tai buvo morališkai pateisinama. Išvengti vokiečių kariuomenės tada buvo trys būdai: gauti tarnybą, garantuojančią atleidimą; stoti į Plechavičiaus vidaus dalinius; bėgti į kaimus ir ten slapstyti. Aš pats vienam abejojančiam kaimo jaunuoliui patariau geriau stoti į vietinius dalinius negu eiti į frontą. Svarbiausia — likti Lietuvoje.

Tačiau jau pirmieji mėnesiai parodė, kokios naivios buvo pastangos susikurti orientyrus pagal praeities analogijas. Jeigu vokiečių okupacijos metu saugiausia vieta buvo kaimas, tai dabar iš ten pradėjo sklisti patys baisiausi gandai. Jeigu Plechavičiaus daliniai iš esmės buvo tik maskavimosi priemonė,— už tai juos ir likvidavo,— tai dabar žodis *stribas* asociavosi su kruvinu automatu. Jeigu tarnybinis rezervavimas seniau charakterizudavo jaunuolio apsukrumą, tai dabar jis slėgė sąžinę kaip tautos solidarumo išdavystė.

Netiko ne tik analogijos. Tokios, rodos, amžinos sąvokos kaip tiesa, laisvė, tėvynė, pradėtos tarti su priedu **tikroji** (tikroji tiesa, tikroji laisvė, tikroji tėvynė) tarytum sakė, kad yra netikra tai, kuo mes šias sąvokas laikėm anksčiau. Tikra yra tai, kas šiuo metu naudinga partijai, valdžiai, viršininkui... Ko nereikia ieškoti kankinantis, kas lenda į akis ir ausis — lozungai bei autoritetingos sentencijos. Tai savaip asociavosi su, rodos, minėtojo P. Leono knygoje perskaityta fraze, su vadinamąja hotentotiška teisybe: jeigu aš pavogiau kaimyno jautį ir išsivedžiau jo žmoną — tai gerai. Jeigu kaimynas pavogė mano jautį ir išsivedė mano žmoną — tai blogai. Asmeninės savybės: išmintis, drąsa, užuojauta — ne tik neteikė individui pranašumų visuomenės akyse, bet atvirkščiai—atrodė juokingos, o kartais net ir pavojingos.

Kai areštavo Krupelį, apylinkės biedniokai pradėjo rinkti parašus, kad paliudytų, kiek gero yra jiems padaręs. Tardytojas nusijuokė ir paaiškino, kad jie Krupeliui tik pakenks, nes tvirtins, jog jis vokiečių okupacijos metais padėjo, taigi turėjo galios, vadinasi, buvo su jais. Tada Krupelio duktė puolė pas Povilą Zlotkų, buvusį raudoną partizaną. Jis lindėjo Krupelio palėpėj, asmeniškai jo aptarnaujamas, ir laimingai sulaukė raudonosios armijos — išvaduotojos. Iš pradžių apsimetė, kad nepažino, bet, išklausęs prašymo, atsakė trumpai: „Negaliu aš laiduoti už kiekvieną. Nežinau, ką jie gali sugalvoti“. Krupelį atidavė dešimties metų vergijon Vorkutos šachtose.

Vėl iškilo klausimas: kas yra socializmas, jei jame nėra vietos tauriausiems žmonėms? (Bukėną po kelerių metų taip pat sutikau Vilniaus kalėjime!) Ar Paleckis žino kas darosi?

Dar gimnazijoje mano suolo draugas Algimantas Ruzgys prasitarė: „Žinai, aš studijuosiu statybą! Mano tikslas — pastatyti elektrinę ant Nemuno kilpos ties Birštonu“. — „Gerai,— sakau,— duok penkis! Aš studijuosiu elektrotechniką ir tavo užtvankoj įtaisysiu turbinas“. Rankos paspaudimas, ir ateitis tapo aiški.

Tuo metu mes studijavome trečiame kurse ir buvom pusiaukelėj į tikslą. Nebuvo tai ramūs užsiėmimai. Dauguma studentų, išeiviai iš kaimo, pasakodavo tiesiog neįtikėtinus dalykus. Kaip ten žmonės gaudo, tiesiog medžioja, pašauna kaip žvėris, bėgančius į mišką ar palaukėse. Kaip paskui jų lavonus gulto miestelių aikštėse ar prie bažnyčių lyg medžioklės trofėjus. Kartais tų gandų patvirtinimą jusdavom ir Kaune. Kartą užėjau į statybininkų bendrabutį Kęstučio gatvėje ir patekau į spąstus. Pralaukė ten naktį ir pusę kitos dienos. Ko norėjo, nežinia. Kiekvieną atėjusį apklausinėjo, pas ką ir ko ejęs. Neatsimenu, kokia kalba reikėjo aiškintis: lietuviškai ar rusiškai. Atsimenu, kad tas žmogus padarė visai neblogą išpūdį. Platus protingas veidas, aukšta kakta, ramios akys. Visai nepanašus į įsivaizduojamus „medžiotojus“. Aš net pagalvojau, kad jis greičiausiai idealistas ir dirba šį darbą, tikėdamas jo taurumu.

Pasibaigė karas. Paskelbė amnestiją. Patikėti pažadais ir legalizuotis, ar laukti, kol Europa ir Amerika prisimins mus ir pareikalaus atstatyti prieškarinę padėtį? Jei legalizuosiesi, tai kokia kaina? Ar tai nebus esamos padėties pripažinimas? Ar nereikalaus išduoti likusių draugų? Kur mūsų vadai? Paleckis paskelbė atsišaukimą į tautą ir garantavo neliečiamybę visiems, kurie, padėję ginklus, užsiregistruos. Tačiau paprasčiausia replika, kad Paleckis komunistas, jis ir negalys kitaip kalbėti, sugriovė pasitikėjimą ir paliko abejones. Reikėjo apsispręsti.

Kai po daugelio metų pasakiau J. Paleckiui, kad toj situacijoje aš negalėjau likti nuošalyje ir nežinau, gerai ar blogai, bet stojau ne valdžios, o tautos pusėn, jis atsakė labai paprastai: „Tavo vietoj ir aš taip būčiau daręs“.

Tada ir kilo idėja organizuoti tarpinę grandį. Tegul tais klausimais pasisako neutralūs žmonės, inteligentai, gal net kunigai, turį tautos ir vyriausybės pasitikėjimą. Tegul jie garantuoja, kad amnestija nekels jokių sąlygų, ir mes, sėdę ant dviračių, greitai paskleisim žinią po visą Lietuvą.

Pasidalinau šia idėja su Algimantu. Jis nusišypsojo šiek tiek ironiškai. Pasakė, kad vadų yra, bet tai daugiausia kariškiai. Yra ir organizacija LLA (Lietuvos laisvės armija). Tik ji labai suskaldyta, nėra ryšių, nėra vienybės. Puiku! Sudarysim politinį smegenų centrą, kuris paruoš idėjinę platformą, beliks prie idėjos prijungti nuotrupas. Tada arba priešinsimės, arba padėsime ginklus, bet jau visi kartu. Sutarta! Jis ieško ryšių su esamomis organizacijomis. Aš ieškau žmonių, kurie galėtų šioj situacijoje prisiimti atsakomybę už tautos apsisprendimą.

Kelintą kartą su širdgėla pagalvojau, koks reikalingas dabar būtų mano tėvas. Jis seniai tą idėją būtų sugalvojęs ir jau daug ką nuveikęs.

Tačiau įvyko stebuklas. Kartą einant Laisvės alėja, tolumoje šmėstelėjo juoda skrybėlė. Aš negalėjau patikėti savo akimis, todėl dar paklausiau: „Ar Tamsta ne Ambrozaitis kartais?“ Vos išgirdęs: „Taip“, puoliau jį bučiuoti. Jis manęs nepažino, bet kai prisistačiau, labai susijaudino, kvietė lankytis.

Buvau numatęs ir daugiau žymesnių inteligentų, daugiausia iš tų, kurie lankydavosi pas tėvą ir kurių pažiūras aš tariausi žinąs. Tačiau Ambrozaičio atsiradimą iš Sibiro laikiau tiesiog apvaizdos ženklu, laiminančiu mano sumanymą. Aš tikėjausi, kad jis ne tik pritars, bet ir pats imsis įgyvendinti.

Klausėsi jis manęs su šypsena. Paleckio taurumu jis neabejojęs, jo rūpesčio dėka ir pats grįžęs iš tremties. Tačiau abejoja, ar jo galia pakankamai didelė. Nelabai tikįs gandais, ypač apie kankinimus, nes tai esą uždrausta įstatymo. Tačiau iš esmės manęs, kad idėja įdomi. Svarbiausia, neleisti pralieti kraujo. Sakė pagalvosias, su kuo dar galima būtų pasitarti. Tačiau sprendami ir rašydami negalime remtis gandais. Reikia faktų.

Algimantas sakė, kad Suvalkijoje faktų yra kiek nori. Ši veiklos pusė buvo visiškai mano žinioj, tai aš pasakiau, kad noriu matyti savo akimis ir girdėti savo ausimis. Todėl sėdę ant dviračių, patraukėm į mano kraštus: Kaunas, Panevėžys, Kupiškis, Vabalninkai, Papilys.

Jau Panevėžyje mus išpėjo, kad būtume atsargūs. Vakar prie Karsakiškio kažkas įvykę. Buvo kautynės. Yra žuvusių. Sutikom nuo Karsakiškio pusės traukiantį rusų kareivių pulką, raito karininko vedamą. Artėjant prie Subačiaus paaiškėjo, kad žuvo keli stribai, ten dabar baisi panika. Apsistojom Palėvenėje. Čia tik ir kalbėjo apie kautynes. Davė, tai davė!

Į Subačių septynis parvežė, kiti meta ginklus! Kas? Kodėl? Niekas negalėjo pasakyti. Vieni piktai džiūgavo. Kiti kraipė galvas, mąstė kas bus, kuo visa tai baigsis? Vėliau aš

sužinojau, kad tose kautynėse dalyvavo ir jaunuolis, kuriam kadaise patariau stoti į vidaus dalinius. Jam nukirto ranką.

Kitas sustojimas buvo Salamiestyje, netoli Vabalninko. Sužinoję, kad atvyko studentai iš Kauno, naktį į tą sodybą sugužėjo apie tris dešimtis vyrų. Visi su tuo pačiu klausimu. Ką daryti? Ar ilgai dar taip bus? Kada pagaliau baigsis? „O ką jūs galvojat?“ —metu kontrklausimą. „Mes? Mus mokė, kad turim žūti už Tėvynę! Bet ką mums daryti? Kur vadai? Mes ne žydai, patys prie duobės neisim!“ — „Svarbiausia vengti kautynių!“ — „Kokios kautynės? Mes turim tik tris šautuvus! Visi paskui juos ir slankiojam!“ Bandžiau juos raminti sakydamas, kad greitai Kaune susirinks patikimos galvos ir nutars ką daryti! Tada pranešim. Dabar svarbiausia laikytis, nežūti. Slapstyti. Kas gali — registruotis. „Registruotis,— pašiepė balsas iš tamsos,— Vabalninke jau vienas toks guli. Nuvažiuokit pažiūrėti“.

Tikrai. Turgaus aikštėj, beveik pačiam vidury, gulėjo, kaip man pasirodė, berniukas. Toks mažas jis buvo. Gulėjo ant šono, kiek parietęs kojas. Aplinkui nė dvasios. Mes pravažiavome -nesustodami ir pasukom Biržų link.

Papilio centrinė gatvė dar buvo grįsta akmenimis. Važiuodamas pro bažnyčią pasukau ant šaligatvio. Ir vėl! Vos neužvažiavau! Žolėse gulėjo du vyrai. Drabužiai sudraskyti. Pro juos matėsi baisiai baltas, bekraujis kūnas. Spėjau pažvelgti į veidus. Jauni vyrai, mano metų. Paskui klausinėjau, kas jie? Niekas nežino. Turbūt nevietiniai. Kai atsirado leitenantas Čerka, pasidarė tvarka, ir sribai neatvažiuoja. Jūs nelieskit mūsų, mes neliesim jūsų.

Tačiau buvo pirmos vasaros pradžia. Ką reiškia „nelieskit mūsų“, aš pamačiau po mėnesio ir supratau, su kokia energija gaudė žmones.

Antrą kartą keliavom motociklu. Vėlų vakarą artėjom prie Utenos ir pamatėm gaisro pašvaistę. Upelio slėnyje, toj vietoj, kur jis kerta centrinę gatvę, baigė degti namas. Ant tilto ir aplink, upelio šlaituose, stovėjo kareiviai su paruoštais šautuvais. Mūsų nakvynė kaip tik buvo šalia, kažkokiam medicinos seselių bendrabutyje ar mokykloje. Jos jau buvo sugulusios, kai prasidėjo šaudymas. Mum privažiavus.viena dar stovėjo teatine poza su naktiniais marškiniais, žiūrėjo į rusenančius degėsius ir deklamavo kažkokį eilėraštį vis kartodama: „Aš Neronas, prieš mane deganti Roma“. Ten degė gyvi žmonės. Pasirodo, vakar kareivis vedė areštuotą vyrą. Eidamas pro namą, jis trenkė kareiviui, atėmė automatą ir užsidarė ten. Nežiūrėjo, kad ten buvo moteris ir vienuolikos metų mergaitė, namą tuojau apsupo ir padegė. Rytą aš sugrįžau į tą vietą. Degėsiuose kareiviai rankiojo žmonių kaulus ir dėjo į krūvą. Nejučiom palyginau savo dezertyravimą per vokiečių okupaciją. Kad nepakliūtum gaudytojams, užteko rečiau vaikščioti į gegužines. Ir tai tada, kai po Stalingrado vokiečiams labai trūko kareivių.

Atgal grįžom vėl pro Panevėžį. Nakvojom pas dėdę. Jis dar nebaigto įrengti namo salkose buvo pristatęs daug lovų svečiams. Ten nakvojo tolimas mūsų giminaitis Antanas Savickas. Įsikalbėjom apie Karsakiškio kautynes. Jis pasakė galįs suvesti su vyrais, veikiančiais tose apylinkėse. Pasitaręs su Algimantu, nutariau važiuoti. Buvo nedaug iš kelio, Miežiškių pusėn.

Naktį atėjo trys ginkluoti vyrai. Vienas iš jų leitenantas Beržas. Susitikom tamsiame kambaryje, bet aš prisistačiau savo pavarde ir, norėdamas paskatinti juos atvirumui, dar pridėjau esąs rašytojo Kazio Binkio sūnus. Paklausiau, kodėl įvyko tas mūšis? Juk nutarta nesileisti į kautynes. Beržas pasakė, kad jo žmonės nedalyvavę, tik davę ginklus vyrams iš to kaimo, į kurį sribai buvo atvažiavę suimti ir išvežti jų šeimų. Pasislėpę rugiuose, vyrai palaukė, kol atvažiavo sargyba, iššaudė ir išvaikė ją, o suimtuosius gražino. Jis sutinkąs, kad tai laikina priemonė. Šiaip į kautynes jie nesileidžia, visais būdais stengdamiesi jų išvengti. Klausė, kas girdėti sostinėje? Ar nėra žinių iš vakarų? Kada jie pradės veikti? Aš pasakiau, kad mes kaip tik ir organizuojam politinį štabą, kuris spręstų tuos reikalus. Ar jie sutiktų palaikyti su juo ryšį? Pasakė, kad jie iešką ryšio su LLA. Aš užtikrinau, kad tas ryšys bus ir bus veikiamas išvien.

Jau brėško. Prietemoje matėsi jaunas, juoda, vešlia barzda apžėlęs veidas. Nedidelio ūgio, tačiau su Lietuvos karininko uniforma jis darė stipraus ir ryžtingo žmogaus įspūdį. Žvilgtėrėjęs pro langą, pamačiau tris šešėlius, brendančius per ankstyvo ryto rasą. Kur jie brenda?

Faktai — gandai. Gandai kelia siaubą. Faktai neleidžia jais abejoti. Kas kaltas? Kas pirmas pradėjo? Kur teisybė? Pasąmonėje kažkas šnibžda, kad ji ten pat, kur buvo ir prieš metus, kitus. Tik ši kartą ji mums suka nugarą. Su tais faktais nuėjau pas Ambrozaitį. Jį radau prie rašomojo stalo, verčiantį į lietuvių kalbą Lenino raštus. „Kaip suprasti? Tauta kovoja, o Jūs verčiate Lenino raštus?“ Dėl per daug tiesaus klausimo jis šiek tiek sumišo, bet ramiai atsakė: „Taip tai taip. Ir čia, tačiau, yra daug teisybės!“ — „Puiku,— pasakiau,— taip ir parašykite kreipimėsi į tautą. Nė vienas lietuvis prieš teisybę rankos nepakels! Viskas dabar taip supainiota. Žmonės nesupranta!“ — „Tauta savo tiesą jaučia, o suprasti ne taip lengva! Tačiau daryti reikia. Bet jie turi ginklų. Reguliarią armiją. Kova beviltiška“.

Kartais jam atnešdavau ir geresnių gandų. „Mūsų vyrai užėmė Seredžių. Išvaikė valdžią su sribais. Iškėlė trispalvę“. Tai pakeldavo jo nuotaiką. „Narsūs vyrai. Su tokiais galima daug ko pasiekti. Gera, aš pasikalbėsiu su žmonėmis: Miškinis, Sabaliauskas Žalia Rūta... Pasitarsim. Parašysiu. Ateik kitą kartą“.

Tekstą liepė perrašyti čia pat, neišėjus iš kabineto. Penki ar šeši stambia rašysena prirašyti lapai. Kas ten buvo rašyta — neprisimenu. Gal todėl, kad paskui visais būdais stengiausi ištrinti iš atminties ne tik rašto turinį, bet ir patį Ambrozaitį. Atsimenu, kad jau perrašinėjant man daug kas nepatiko. Visai nepanašu į politinę deklaraciją. Nieko, kas uždegtų ryžtu, nurodytų tikslus, sklaidytų abejones. Vis: „Sodybos nuo amžių, darželiai, seselės, mergelės... Mus užpuolė, mus prievartauja...“ Aš buvau pratęs matyti, kad Ambrozaitis ne vien gražiu balso tembru, ne vien pasitikėjimu, bet ir argumentų aiškumu bei svoriu priversdavo sutikti su savo nuomone visą kompaniją, taip pat protingų ir ryžtingų žmonių. Nieko panašaus nebuvo nei jo rašinyje, nei povyzoje. Vaikščiojo po kambarį sunerimęs. Veide lyg rūpestis, lyg skausmas. Kartą tartum apsigalvojęs taip pat neryžtingai bandė nutraukti mano rašymą: „Gal nereikia“. Kai perrašiau, čia pat sudegino rankraštį.

Namuose perskaičiau dar kartą, dar kelis kartus. Filosofijos mokslų daktaras vilties ir paguodos randa tautos ryžte, ištvermėj, sveikoj nuovokoje. Išėitų, kad ir jo nuovoką formuoja kaimo bernas: pavyko jam iškelti trispalvę Seredžiuje — jis mąsto vienaip. Pamatė, kaip

Laisvės alėja praūžė keli sunkvežimiai kareivių su automatais ir kulkosvaidžiais — jis mąsto kitaip.

Nuėjau pas Miškinį. Čia ne tik baimė, abejonės. Čia vyravo liūdesys. „Aš ne politikas. Aš nežinau, ką daryti. Galiu nebent parašyti eilėraščių“. Gailiuosi, kad neišsaugojau to eilėraščio nei popieriuje, nei atmintyje. Šiandien tai būtų lobis, tačiau tada jame radau tik pagraudėjimus, kurių, man atrodė, ir taip gyvenime apstu.

Kitaip kalbėjo kai kurie proto žmonės. Jų požiūriu, lietuvių tauta politiškai susikompromitavusi. Visiškai nesuvokia savo padėties. Ji stovi tautoms skersai kelio ir todėl ją nušluos. Kaip tai įvyks, ar iššaudys miškuose, ar išveš į Sibirą — neturi reikšmės. Šiuo metu geriausia įsigyti kokią nors specialybę ir patiems važiuoti Sąjungos gilumon. Šitaip bent asmeninę laisvę galima išsaugoti.

Sunku buvo sutikti, bet pasąmone jautei, kad ir tuose žodžiuose yra tiesos. Ausyse teskambėjo tamsoje girdėti žodžiai: „Patys prie duobės neisim!“ Už ką, prieš ką ir kaip kovoti? „Tauta savo tiesą jaučia“, — prisiminiau Ambrozaičio žodžius. Tačiau šį tą suprasti taip pat reikia! Mes ginam savo žemę, kurią suprantam kaip savo sodybą. Sodyba yra mano turtas. Ar galima užmušti žmogų už turtą, tokį pat lietuvi, tik turto neturintį? Jeigu taip, tada pagrindinis mūsų veiksmų motyvas yra ne tautos reikalai! Kas? Ekonomika? Tada teisingas mūsų gimnazijos politrukas Kudaba, kuris diktodamas, lyg plaktuku kalė mums į galvas, kad žmogaus sąmonę nulemia materialinės sąlygos. Kas? Religija? Ji taip pat draudžia užmušti. Kristus vienu piršto mostu galėjo paversti savo kankintojus akmenimis, tačiau pasirinko mirtį. Tai reikštų, kad reikia laukti, kol atves prie duobės. Niekada!

Tokios ir panašios mintys sukosi galvoje, kai nutariau pats parašyti mūsų kovos deklaraciją. Tačiau kaip išreikšti žodžiais? Ilgas valandas išsėdėjau prie tuščio popieriaus lapo, kuris taip ir liko tuščias. Supratau, kad nieko nesugebu. Pasigailėjau, kam sudeginau Ambrozaičio rašinį. Tada, prisiminęs šį tą apie „sodybas nuo amžių“, šį tą pridėjęs nuo savęs, šiaip taip suraizgiau vieną puslapį ir pabaigiau tokiais žodžiais: „Šiuos reikalavimus mes grindžiame Atlanto chartija, Suvienytų nacijų principais ir lietuvių tautos valia laisvai gyventi“. Pabaigą prisimenu todėl, kad paskui iškilo keistas ginčas su tardytoju. Rašydamas protokolą, jis atsisakė rašyti „Atlanto chartija“, motyvuodamas, kad ji neturi nieko bendro nei su Lietuva, nei su Sąjunga. Tai amerikiečių ir anglų sutartis. Atsakiau, kad netvirtinu, jog yra protinga tai, kas mano parašyta. Aš tik sakau „kas buvo parašyta“, o protokoluoti ar ne, — jo valia, aš neprieštarauju. Kokie ten buvo reikalavimai — neprisimenu. Turbūt panašūs į tai, apie ką mes šiandien pasakytume: „Nutraukti represijas ir pradėti dialogą“. Nebuvo net nieko panašaus į „Visos Tautos Pareiškimą“, apie kurį aš svajočiau ir kuris turėjo apšviesti visų protus, įtikinti visas puses taikiai ir sutartinai kurti naują gyvenimą. Tada aš dar nebuvau matęs gaisro Utenoje ir nesupratau, kokia kvailai naivi buvo ši idėja. Vesti derybas, valdžios požiūriu, reikštų pripažinti, kad priešingoj pusėj ne saujelė banditų, o didžioji tautos dalis.

Tačiau kai pamačiau savo mintis, padaugintas rotatoriumi, 20 egzempliorių tiražu, pajutau keistą jausmą. Mano mintys pavirto daiktu, kurį galėjai laikyti rankoj ir net svorį jausti. Koks tai jausmas, man paaiškėjo vėliau, skaitant Dostojevskio **Biesus**. Ten autorius

klausia save: kokia proklamacijos galia? ir atsako: kvailumas! Kiekvienas skaito, nieko nesupranta, bet galvoja, kad tai jis kvailas, todėl patiki tu, kas ten parašyta.

Algimantas tuo metu jau slapstėsi. Jį buvo net areštavę, bet pavyko apšaudomam pabėgti. Gimnazijoje jau nuo pirmųjų klasių jis visada atrodė įsikūnijęs narsumas. Laimei, vienas kurso draugas turėjo motociklą ir ruošėsi važiuoti į Rokiškį. Pusę tiražo atidaviau saugoti draugei, medicinos studentei Žanai B., pas kurią jis išgulėjo beveik iki šių laikų. Kitą pusę įmontavom į motociklo rėmą ir išvažiavom.

Kelionėje turėjau progos įsitikinti magiška tų lapelių galia. Pravažiavus Skapiškį, prakiuro ratas. Užsukom į sodybą šalimais, pasiprašėm leidimo remontuoti ir, jei nespėsime, pernaktvoti. Seimininkė ir jos dukra, augalota, bet labai graži ir simpatiška mergaitė, sutiko mus nedraugiškai. „Remontuokite, bet apie nakvynę nė kalbos. Dabar visokie čia bastosi“. Aš išsitraukiau porą lapelių ir laukiau progos jai paduoti. Tuo metu pasigirdo ūžimas, ir vieškelio vingyje pasirodė vilkstinė sunkvežimių su ginkluotais kareiviais žaliomis kepurėmis. Kiekvienoje mašinoje dar stovėjo po civilį. Pamatę mus, sustojo ir keli kareiviai pasuko mūsų link. Lapelius spėjau pakišti po pliauska, gulėjusia ant prieklėčio. Patikrinę dokumentus, kareiviai nuvažiavo. Aš pasijutau likimo globojamas, nors šeimininkės dar pikčiau ragino nešdintis. Nutaikęs momentą, kai mergaitė užėjo į klojimą, padaviau jai du lapelius. Vos kelias eilutes paskaičiusi, ji nubėgo pas motiną, o ši tuoju užstojo mums kelią: „Kur jūs važiuosit. Jau naktis. Palaukit, tuoj iškepsim kiaušininės“. Mes pasiprašėm į daržinę ant šieno. „Ne, ne. Yra lovos! Pernakvosit kaip žmonės! Kelias tolimes!“ ir t. t. Pirmą kartą gyvenime miegojau po duknomis. O nuojauta kuždėjo — ir paskutinį.

Baigėsi atostogos. Matytas gaisras dar labiau slėgė mintis. Priešo jėga ir energija stūmė į neviltį. Kas gali ją sulaikyti? Kokia prasmė toliau studijuoti? Kokia prasmė daktarui dieną naktį budėti prie ligonio, kai jauni, sveiki žmonės miršta visai nuo kitų — dvasinių bacilų? Reikia pripažinti, kad egzistuoja ir dvasinės ligos, kurių epidemiją dabar pergyvenam. Kas nuo jų pagydyti? Eiti pas Paleckį — nemačiau prasmės, oficiali diagnozė pernelyg vienpusė.

Pasimečiau ir nemačiau jokios veiklos prasmės. „Ech, kad taip į kokią negyvenamą salą ar dykumą! Sustoti ir pamąstyti. Susigaudyti kas darosi!“ Studijas mečiau. 5-oj vidurinėje mokykloje ėmiau dėstyti fiziką ir matematiką.

O ratas apie mane jau siaurėjo. Algimantas retkarčiais dar užeidavo pernaktvoti. Suėmė ir motociklistą. Nors išdaužytais dantimis, bet į šiaurę išvažiavo vienas. Atėjo žinia iš Panevėžio, kad suimtas Savickas.

Pagalčiau atėjo ir 1945 metų spalio 19-oji. Išėjau į mokyklą anksčiau, nes turėjau važiuoti su mokinėmis į mišką malkų. Dzūkų gatvėje už medžių stoviniavo ginkluoti kareiviai. „Turbūt jau ko nors tyko“, — pagalvojau. Išsitraukiau iš kišenės laikrodį — ar nevėluosiu? Stabtelėjau ant laiptų pasigrožėti Kauno panorama. Kažkoks civilis griebė mane už rankos. Pamaniau, kad nori atimti laikrodį ir jau taikiausi smogti į pasmakrę, bet išgirdau: „*Vot gde štab LLA!*“ Akimirksniu viskas tapo aišku: suimtas Beržas.

Šioje vietoje įžangą, detalizuotą ir ištęstą, galima būtų baigti. Tačiau ir tolimesni įvykiai buvo tik įžanga vėlesniems. Prieš mane atsivėrė slapčiausios durys. Įeiti pro jas ar neįeiti —

neturėjau pasirinkimo. Mane pagavo srovė ir kažkur neša. Stop! Kodėl neša? Aš — centras! Aš stoviu vietoj, o pro mane bėga pasiutusi gyvenimo bakchanalija, kurioje dalyvauti aš neturiu jokio noro. Ką dar ji parodys? Stebėti! Suprasti!!!

Palydovai, nežinia kodėl, stengėsi įtikinti mane, kad veža į Vilnių. Tačiau užteko žvilgtelėti pro brezentą plyšį, ir pažinau kelią, kuriuo daugelį metų tiek kartų myniau dviratį Panevėžio kryptimi. Turėjau laiko pagalvoti.

Gera, kad su Algimantu veikėm atskirai, absoliučiai vienas kito neinformuodami. Su kuo ir apie ką kalbėjausi, žinojau tik aš vienas. Tą ramiai galima ištrinti iš atminties. Pakliuvo Beržas. Jam prikalbėjau daug visokių kvailysčių. Bus pamoka, tik reikia pasistengti gerai gauti į kailį. Vėliau, kai susitikom po teismo, Beržas atsiprašinėjo, kad per jį visas būrys pakliuvo. Jis suprantas, kad beviltiškoje padėtyje turėjo nusižudyti. „Jau buvau pakėlęs pistoletą prie smilkinio. Tačiau prisiminiau žmoną, vaikus. Negalėjau nuspausti. O paskui, pats žinai“. Raminau sakydamas, kad Lietuvai yra geriau dešimt kalėjime negu vienas kapuose. Nors, kiek žinau, nei jis, nei Antanas Savickas Lietuvon negrižo.

„*Znaeš gde popal?*“ — paklausė tardymo skyriaus viršininkas Sidorovas, augalotas, nelabai simpatiško, rauplėto veido majoras mėlynais antpečiais. „*Znaju*“, — atsakiau. „*Možet byt z naeš i počemu?*“ — „*Znaju i počemu!*“ — „*Očen interesno. Raskaži*“.

Papasakojau viską nuosekliai. Buvau, susitikau, prisistačiau pavarde, kalbėjau. Sakiau, kad organizuojam štabą. Tarėmės dėl ryšių. „Taip tai taip. Tačiau dar ne viskas“. Tardė rusų kalba, kurią supratau neblogai. Kalbėjau labai sunkiai, bet vertėjo atsisakiau. „Kas jus siuntė?“ — „Niekas nesiuntė, mes patys“ — „O kaip dėl LLA?“ — „Suorganizavę politinį centrą, tikėjomės prijungti prie jo ir LLA“. — „Kas sudarė tą centrą, kas jo dalyviai?“ — „Centras tai aš. Daugiau dalyvių nesuradau, todėl ir palikau šią idėją neįvykdytą“, — nesijaučiau meluojas. Taip ir buvo. Taip ir sustojom: „Kas štabas?“ — „Štabas tai aš!“ Ir šitaip aštuonias valandas. Po to atėjo tardytojas kapitonas Vyrovas. Gražaus veido, aukštas, elegantiškas. Ir vėl aštuonias valandas tas pats klausimas ir tas pats atsakymas. Vyrovą pakeitė kapitonas Vovka. Kai jį pamačiau, pirmoji mintis buvo: „Jei gausiu mirties bausmę, tai jis turbūt ir įvykdys ją“. Sidorovas negrižo, jį pakeitė kažkoks leitenantėlis, matyt, praktikantas. Jiems besikeičiant įpusėjo ir trečioji para. Iš po spintos pradėjo liūsti driežai. Atgal jie kažkodėl liūdavo atbuli. Kai kurie net į orą pakildavo, bet grįždavo uodega į priekį.

Matyt, šis žaidimas jiems pagaliau pradėjo nusibosti ir nutarė mesti paskutinį kozirį. Susirinko visi keturi ir įvedė Beržą. Akistata. Tradicinių „ar pažįsti“ nereikėjo, nes, jį pamatęs, aš atsistojau ir pasakiau: „Sveikas, Beržai“. Į klausimą, kieno siūstas šis žmogus buvo atėjęs pas tave į mišką, Beržas atsakė: „Pasisakė, kad jį siunčia LLA štabas“. Man nespėjus nieko atsakyti, jį tučtuojau išvedė. Paskelbė, kad esu areštuotas. Pagaliau iš tikrųjų atėmė laikrodį, ir kad geriau apsigalvočiau, nuvedė į atskirą kambarą. Niekada netikėjau, kad plynos lentos yra toks minkštas ir patogus guolis.

Tardė, kaip ir pridera, dviem pamainom: dieną ir naktį. Vovka žinojo tik vieną klausimą: kas štabas? kas jo nariai? Aš arba tylėdavau, arba atsakydavau, kad štabas yra idėja, kurios

aš nesugebėjau realizuoti. Vyrovas, leningradietis, stengėsi pasirodyti kultūringesnis ir leisdavosi į kalbas, kartais net pafilosofuodavo.

Supažindino su straipsniais: 58^{la} 58¹¹. Paklaustas, ką tai reiškia, paaiškino, kad bausmė, skiriama pagal tuos straipsnius, nuo 10 metų iki sušaudymo. Kodėl tiek daug? Todėl, kad tėvynės išdavimas yra pats sunkiausias nusikaltimas. Bandžiau ginčytis, kad mano tėvynė Lietuva ir aš jos neišdaviau, nes stengiausi būti kartu su tauta. Jis pašaipiai atsakė, kad mes prisijungėm, ir dabar mūsų tėvynė visa Sąjunga. Vėliau, kalbėdamasis su J. Paleckiu, sakiau: „Taip, 40-iais aš buvau mitinge Vileišio aikštėje ir girdėjau, kaip Jūs pasakėt: „Nuo šiol jums suteikiamas garbingas tarybinio piliečio vardas“. Tačiau aš mokiausi buržuazinėje gimnazijoje, baigiau tarybinę, studijavau prie vokiečių ir visa tai per kelis metus! Iš kur man žinoti, ką reiškia būti tarybiniu piliečiu? Bandymas tai sužinoti ir atvedė mane į kalėjimą.

Vyrovas įtikinėjo mane, kad aš daugiau negu išdavikas. Aš tautą pardaviau, nes susidėjau su buožėmis ir kapitalistais, kad man, kaip ir jiems, rūpi ne tauta, bet tik turtas ir pinigai. Bandžiau prieštarauti sakydamas, kad aš laikau save idealistu, tokiu pat kaip ir jie. Jis nusikvatojo: „Dalykas tas, kad tu idealistas! Mes tai materialistai!“ Aš nuoširdžiai suglumau. Tada dar nežinojau dvigubos šių sąvokų prasmės.

Jie turbūt iš tikrųjų manė, kad aš „stambi žuvis“, nes laikė atskiroje ir pačioje švariausioje kameroje, nors utėlės pasirodė jau po kelių dienų. Tuo tarpu kamera šalimais buvo grūstė prigrūsta. Kartais, kai pagaudavo ką nors stambesnio, įleisdavo pas mane.

Kartą grįžęs iš tardymo radau ant narų susigūžusį ir beverkiantį jaunuolį, pavarde Valkūnas. Po kelių dienų turėjo būti jo vestuvės. Labai jaudinosi ir visą laiką klausinėjo, ar tikrai jį paleis, kaip žadėję, nes jis viską papasakojęs. Paklausiau, už ką jį suėmė. Pasirodo, jis desantininkas, vokiečių išmestas parašiotu. Jokiuose veiksmuose nedalyvavo, lindėjo namuose. Jo draugai net grasinę nušauti, jei neateis į mišką, bet pasitenkino atėmę ginklą. Paklausiau, kaip jis, būdamas toks liurbis, nebijojo šokti su parašiotu? „Nešokau. Kai pamačiau tą skylę, įsispyręs laikiausi ir kojom, ir rankom, bet vokietytys kaip spyrė į užpakalį, taip ir iškritau“. Vėliau sužinojau, kad jam paskyrė mirties bausmę.

Kartą įleido du jaunus vyrukus: Grybą ir jo svainį. Taip pat desantininkai, veiksmuose nedalyvavę. Į desantininkus įstojo, nes tai buvo vienintelis būdas grįžti per frontą Lietuvon. Suėmė juos bunkeryje namuose. Vėliau daug girdėjau apie Grybo seserį. Jai taip pat paskyrė didelę bausmę ir pasiūlė rašyti malonės prašymą. Į tai ji atsakiusi: „Pasirašykit sau malonės prašymus ant nugarų ir drožkit į Maskvą, tai gal pakeliui jūsų nenušaus“. Abu vyrai taip pat buvo pasmerkti sušaudyti.

Mirties nuosprendį paskyrė ir desantininkui Dirsei. Būdamas kameroj, jis tikėjosi gauti 20 metų ir buvo linksmai nusiteikęs. Tačiau kartą grįžo labai susijaudinęs. Jį buvo nuvedę prie grupės lavonų, kad atpažintų, kuris iš jų yra leitenantas Gegužis, Žaliosios girios būrio vadas. Dar vasarą važinėjant po tuos kraštus, apie Gegužį sklido legendos kaip apie labai sumanų vadą. Deja, jį ten pažino. Dirsė buvo mano slaugė, kai tardymas pasiekė kulminaciją.

Būdavo ir linksmesnių pažinčių. Įleido sribą, suimtą už tai, kad nekaltai nušovė žmogų. (Jo paties pasisakymas.) Kai sargybinis, atidaręs duris, sukomandavo: „Binkis, išeik!“, aš pamačiau, kad ir jis kartu spraudžiasi. Pasirodo, jo pavardė taip pat Binkis. Taip sužinojau, kad prie Troškūnų yra visas būrys mano bendrapavardžių. Vėliau mes dar susitikom etape. Už žmogaus nužudymą gavo du metus.

Akistata, matyt, dar nebuvo paskutinis tardytojų koziris, nes kartą atėjęs į tardymo kambarį pamačiau Vyrovą, sėdintį už stalo ir rankose „banana“ bemiklinantį. „Tarp kitko šitas vokiškas,“ — paaiškino. „O šitas? — paklausiau rodydamas į antrą, gulintį ant stalo, dvigubai storesnį ir ilgesnį, iš mėlynos gumos padarytą. „*Eto naš*“, — atsakė paimdamas jį ir demonstruodamas šmaikštumą. Norėjau pasakyti komplimentą, kad jie vokiečius visais atžvilgiais perspjaua. Neišdrįsau. Jis kažką suprato, bandė teisintis sakydamas, kad pas mus tai uždrausta įstatymo. Tačiau suprask, kad mes kaip kare, mūsų nieks nesulaikys. Padų nedeginsim, adatų po nagais nekaišiosim, bet įkėsime kaip reikiant.

Nejauku buvo, bet pagalvojau, kad geresnei pažinčiai neblogai bus išbandyti ir tai.

Tuo metu į kambarį įėjo Vovka. „*Skolko možno s nim vozitca. Davaj načnom podgotovku*“. „Paruošimas“, naujas, negirdėtas terminas. Kas tai galėtų būti?

Paaiškėjo kitą naktį. Vyrovas sėdėjo tylėdamas. Ant stalo nesimatė popierių, tartum neketino rašyti nepabaigiamų protokolų. Už sienos pasigirdo kojų trypimas, pikti balsai, kažkas suriko, tikriaus sustaugė. Staiga staigimas pasidarė ištisinis. Nesuvokiau, kas ten vyksta. Tačiau kaukimui moduliuojant, protarpiais pasigirsdavo ir žmogaus balso tembras. Paaiškėjo. Ten vyksta *podgotovka*. Ne. *Podgotovka* vyko čia. Tai aš buvau ruošiamas būsimiems seansams. Vyrovas žiūrėjo į mane nenuleisdamas akių. Aš taip pat pirmą kartą išdrįsau įsmeigti į jį žvilgsnį. Nežinau, ar galima žvilgsniu perduoti, ką jauti. Jeigu taip, tai šitas subjektas turėjo pajusti, kokia šlykšti man pasidarė jo išglaistyta uniforma, jo rankos, baltais elegantiškais pirštais tvarkingai vedžiojančios plunksnakotį, jo demagogija apie socializmo pranašumus ir komunizmą. Nuoširdžiai pavydėjau Beržui. Tas nors gerai juos pašaudė.

Už sienos kaukimas pradėjo silpti, perėjo į kriokimą ir nutilo. Vėl kojų trypimas lyg stumdytųsi. Į kambarį raudonu, iškreiptu veidu įėjo Vovka. „*Lopnul*“, — pasakė tik vieną žodį. Paskui, rodydamas į mane, paklausė: „Kada su šituo užsiimsim?“

Seansai vykdavo naktį. Turėjau visą dieną laiko pagalvoti. Dėl to, kas manęs laukia, nebuvo jokių iliuzijų. Svarbiausia nerėkti. Nesuteikti jiems sadistiško pasitenkinimo ir suardyti *podgotovką* kam nors kitam. Atsipalaiduoti! Visą dieną dariau atsipalaidavimo treniruotes.

Vedant į tardymą kūną buvo apėmęs lengvas drebulys. Pagalvojau, kad dar ne visai pasirėngęs. Tačiau tardymo kambaryje nesimatė jokių pasiruošimų. Vyrovas sėdėjo šonu į mano kėdę, ramiai rūkė papirosą ir žaidė kažkokia plona lazdele. Paklausė, ar neapsigalvojau. Pasiūlė dar pagalvoti. Paskui prikišo prie degančios cigaretės lazdelės galą ir jis pradėjo čirkšdamas liepsnoti. Akimirksniu prisiminiau pasakojimus, kad mušimui naudojo degančias artilerijos parako lazdeles. Vyrovas pamojavo lazdele, sudavė kelis

kartus per bato aulą. „*Nepotuchnet*“, — paaiškino. Supratau: *podgotovką* tęsiasi. Ir tikrai. Besistumdančių kojų trypimas ir... Ši kartą klykė moteris. Matyt, moteriškas kūnas per gležnas sunkioms guminėms lazdoms ir „bendravimui“ su juo buvo naudojamos lengvesnio kalibro parako lazdelės.

Drebulys nurimo. Į tardytoją nežiūrėjau. Pajutau visišką ramybę ir begalinį pasišlykštėjimą žmogum.

Podgotovką savo atliko. Kai kitą naktį pamačiau visus keturis tardytojus su majoru Sidorovu ir abi lazdas ant stalo, aš tik pagalvojau, kad mėlynasis „bananas“ ir majoro antpečiai tokios pačios spalvos.

Kiek laiko tęsėsi procedūra, negaliu pasakyti. Kiekvienas smūgis kaip sprogimo banga išsiskleisdavo po visą kūną. Greičiau *lopnutį*. Tačiau mano sportiškas, degtinės lašo neragavęs kūnas neskubėjo išsijungti. kažkas pradėjo stabdyti: „*Chvatit, chvatit!*“ Keturios poros rankų stengėsi pastatyti mane ant kojų. „*Nu i zakalenyj, bliad. Ni piščit, ni govorit*“, — išgirdau Vovkos balsą. Tas *piščit* buvo ištartas tokiu beviltišku balsu, kad man pasidarė linksma ir aš pradėjau juoktis. „*Ničevo*, — komentavo Vovka, — *na vtorom seanse zapojoš po drugomu*“. Vyrovo stumiamas šiaip taip nusivilkau iki kameros, iš kurios padvelkė karštas, tvankus oras. Išsitiesiau ant narų. Už durų nuobodžiaujantis sargybinis, labai ištesdamas viršutines gaidas, dainavo: „Sėdžiu aš darže-e-e-ly, sėdžiu tarp gėlių...“ Daina pamažu tilo, kol sąmonė visai išsijungė.

Buvo lapkričio 6 d., Spalio švenčių išvakarės. Netrukus sužinojau, kad po to tardytojai visu būriu nuėjo švęsti revoliucijos sutiktuvių pas mano dėdę Julijų Adomonį. Beviltiškai stengdamasis mums padėti, jis ruošė tardytojams vienas vaišes po kitų.

Vovka nemelavo. Po savaitės prasidėjo antrasis seansas. Kai smūgis kertamas per vos apgijusias žaizdas, tai viduje sprogimo banga pavirsta viską užliejančia ugnimi. Atvirų žaizdų nebuvo. Po jų lieka randai ir jie gali pavirsti daiktiniais įrodymais veiksmų, kurie *u nas zapreščeno zakonom*. Tačiau po kiekvieno „banano“ smūgio lieka griovys, raumenys traiškomi po oda. Kameroje, ramiai gulėdamas ant narų, skausmo nejauti. Apima maloni Nirvanos būseną. Mintyse vyksta intensyvus vertybių perkainojimas. Tai, kas neseniai taip rūpėjo, pradeda atrodyti juokingai nereikšminga. Net laisvės jausmas, įsiveržęs iš anapus per sienas ir grotas, užlieja sąmonę iš vidaus ir įtikina, kad vien gyvasties pajutimas yra didelė laimė.

Vovka buvo geras „specialistas“. Sakydamas *zapojoš po drugomu*, jis turbūt numatė šią, viską ištirpdančią abejingumo būseną. Antro seanso metu juoktis nebuvo kada. Jau po kelių smūgių sąmonė nutrūko. Grįžti pradėjo keturių rusvų dėmių pavidalu, kurios palaipsniui virto tardytojų veidais. Pajutau niuksus, sistemingai besikartojančius su žodžiais: „*Govori-govori-govori...*“

Kitą dieną, brakštelėjus kameros durų spynai, prasidėjo nesuvaldomas šaltas drebulys. Skausmo nebijojau. Tik jaučiau, kad viskas mirtinai nusibodo. Vyrovas pasitiko su malonia, kaltos užuojautos šypsena. „Negi tu galvoji, kad mums malonu tave *terzatį*“. Įtikinėjo, kad niekas nepatikės, jog aš neturėjęs jokių pažįstamų ir gyvenęs vienas. ^i mintis man pasirodė

logiška. Paminėjau draugus iš gimnazijos laikų, keletą pažįstamų studentų, nieko bendro su mano veikla neturėjusių. Kadangi nieko inkriminuojančio apie juos pasakyti negalėjau, Vyrovas vėl pradėjo rodyti nepasitenkinimą ir grasinti. Tada aš prisiminiau savo proklamaciją. „Motociklistas“ buvo jau nuteistas. Jie iš niekur apie ją nežinojo, ir man atrodė, kad tai liečia tik mane vieną. Nutariau mesti šį prisipažinimą, kaip visiško pasidavimo simbolį. Tačiau klausimas „*komu daval?*“ mane pritrenkė logika. Rodos, taip paprasta ir įtikinama buvo pasakyti, kad išbarsčiau, klijavau ant stulpų ir pan. Tačiau tada man tai neatėjo į galvą. Aš pasakiau savo mielo bičiulio Juozo Griciaus pavardę, kuris tuo metu dirbo buhalteriu Juodupės fabrike ir pas kurį mes pravažiuodami užsukom. Jis nieko bendro neturėjo su mano veikla, o būdamas blaivaus ir išlavinto proto, nepritarė jokiems beprasmiams veiksams, panašiems į šią proklamaciją. Kodėl jo nesusėmė, aš nežinau. Gal vieno parodymo buvo maža?

LLA štabo atsikračiau motyvuodamas tuo, kad neturėjau slapyvardžio. Tai paliudijo ir Beržas.

Netrukus visi susitikom teisme, Panevėžio kalėjimo kameroje. Teisė karinis tribunolas: leitenantas, seržantas ir eilinis. Kai teismo pirmininkas pasiūlė tam eiliniui pasirašyti kažkokį popierių, jis išdidžiai pareiškė: „*Ja negramotnyj*“. Beržas gavo mirties nuosprendį, bet čia pat pakeitė 20-ia metų katorgos, visi kiti po 10 metų, plius 5 metai tremties. Teismas vyko 1946 metų vasario 16 d. Teisėjas tartum tarp kitko paklausė manęs, ar žinau, ką reiškia ši data. Pasakiau, kad žinau. Tai turbūt palengvino suformuluoti mano charakteristiką: *litovskij nacionalist*.

Kartais gyvenimą lygina su bangomis. Aš puikiai suvokiau, kad dabar gyvenu kritimą. Kur, kada ir kaip prieisiu posūkio tašką? Aš likau gyvas, žinoma, tik fizine prasme. Visam kitam, kas vadinama gyvenimu: draugystė, studijos, karjera,— kuo ne kartą bandė mane įtikinti Vyrovas,— aš miręs. Taip kalbėjo norėdamas mane įskaudinti, o aš mintyse džiūgavau, kad jis nesupranta, jog visko atsisakiau dar tada, kai tebeturėjau. Nesigailėjau, kad nepabėgau su draugais į Vakarus. Nulėmė dažnai girdėtos tėvo kalbos apie išdidumą, kad Ameriką reikia daryti čia, savam krašte. Nuo savęs pridūriau: nors tai būtų ir beviltiška. Kai turi idėją, gyvenimas įdomus, ypač jeigu jos siekimo nesuriši su kokia nors mūsų nepriklausančiom pradinėm sąlygom, o ieškai kelio iš tos padėties, kurioje tuo metu esi. Tačiau kaip sustabdyti tą kunkuliuojančią srovę, kaip apsidairyti, susiorientuoti?

Visi trys Lukiškių kalėjimo pirmo korpuso sparnai sueina į vieną centrinę patalpą su skliautu kaip bažnyčioj ir grotuotomis nišomis pašaliais. Į jas kemša tuos, kurie, išgirdę savo pavardę, skubiai atsako: vardas, tėvo vardas, gimimo metai, straipsnis, nuosprendis — juos pašaukęs prižiūrėtojas būna patenkintas. Jeigu ne, maldele kartos kitas tokia pavarde. Čia nieko su niekuo nesumaišysi. Šitaip iššifruoja kalinius iš likusios masės „spirgančios“ ant akmeninių grindų. Rusai kaliniai „profesionalai“ šią vietą taikliai pavadino *skovoroda*. Čia etapus smulkina mažesnėmis grupėmis ir skirsto į vienutes po penkiolika žmonių. (Tiek gali tilpti vienutėje stačių.) Čia „profesionalai“ pasipildo maisto atsargas iš lietuviškų maišų. Čia suvedinėja sąskaitas, užmezga pažintis. Čia gali sutikti pažįstamų net iš kitų kalėjimų, arba gauti vienintelę dominančią informaciją: kiek gavo? Iš čia į kameras eina tiesiais geležiniais laiptais iki penkto aukšto. Jų galas dingsta aukštybėse, ir susidaro įspūdis, kad lipi į dangų. Tačiau, kai išilgai laiptų pažiūri nuo viršaus į dugne retų lempų apšviestą, spirgančią

skovorodą, kai pamatai susigūžusius lietuvačius ir tarp jų skarmaluotais šineliais šmėkščiojančius recidyvistus, suprantį kas yra pragaras. Tik vis dar nesuprantį — už ką?

Iš tolo pamačiau Krupelį. Dviejų rankų pirštais pasirodėm, kiek mums paskirta. Netikėtai ant tų laiptų po nulinkusiais skrybėlės kraštais išvydau lyg matytą veidą. „Ar ne Valiukėnas Antanas?“ — „Taip, o kas pats būsi?“ — „Binkis“. — „Ar Gerdas?“ — „Taip!“ Ir nudundėjo žemyn.

Pragaras — ne vieta stebuklams. Tačiau... Galima būtų net matematiškai apskaičiuoti tikimybę. Tik reikėtų žinoti, kiek kalinių praėjo pro tas kameras nuo „išvadavimo“ dienos. Vienam iš jų stebuklas įvyko, jei stebuklu laikytume didelį troškimą, kuris išsipildo, kai nėra tam nei galimybių, nei vilties.

Etapas jau buvo suformuotas. Sąrašai patikrinti. Visi buvę žmonės tvarkingai po penkiolika sukamšyti į vienutes. Pasvarstę, kur mus rytoj veš, sugulėm: visi ant kairio šono, **valetikom**. Staiga tolumoje supyškėjo *harmonoška* (mažos durelės kameros duryse). Paskui pyškėjimas, palaipsniui garsėdamas, artėjo į mūsų pusę. Jau išgirdau sargybinio klausimą: „*Na bukvų B?*“ Pagaliau tą patį klausimą pakartojo ir prie mūsų durų. Aš išpyškinau: Gerardas, Kazio, 23, 58—la, 58— 11, 10 let, „*5 po ragam*“. Nustebau išgirdęs: „*Sobiraisia s veščiami*“. Ieškojo manęs. Nuvedė laiptais žemyn. Ten nesimatė judėjimo, nesigirdėjo riksmų, keiksmų, dejavimų. Kelios blankios lemputės tik dar labiau paryškino tamsą. Per *skovorodą* nuvedė į kairį korpuso sparną, atidarė trečias iš dešinės dureles, trumpas *zachodi*, ir durys vėl užsitrenkė.

Apsidairęs pamačiau, kad kaip tik čia yra vieta, kurios man reikia. Gražios, keturių šonų skliautuotos lubos. Lygios asfaltuotos grindys. Vienintelis baldas — prie sienos pritvirtintas, atlenkiamas staliukas. Patogu pasidėti knygą. Storoj lentoj išgraviruota: **Panie Welmožny zlituj się nad narni**,— matyt, dar nuo Pilsudskio laikų. Palubėj amžinai deganti lemputė. Kampe cilindrinis radiatorius, kuris neleido temperatūrai nukristi žemiau nulio. Priekyje langas, akių lygyje, be stiklų, bet ir be **namordniko**, aišku, su grotom. Matėsi aptvertas kiemas, penkių aukštų dešinio korpuso siena su langais. Priekyje kalėjimo aptvaro siena gana aukšta, bet dar patobulinta cementiniu antstatu, antra tiek aukščiau. Viršuje geležiniai smaigai, primenantys ryklio dantis. Vėliau jie man atstojo kalendorių, kai pastebėjau, kad saulė leisdamas kiekvieną dieną perlipa per vieną dantį. Plotis — išskėtęs rankas beveik gali pasiekti šonus, ilgis — 7 maži žingsniukai, jei įskaitysi ir durų nišą. Vaikščioti patogiu. Tai buvo standartinė kamera kaip ir tos, kuriose formavo etapą. Tačiau tuščia ji atrodė jauki, net simpatiška. Ypač raminančiai veikė storos, lygios, geltonais aliejiniiais dažais nudažytos sienos. Jos garantavo, kad nė viena kryptimi per jas nepraeis jokia mintis. Absoliuti ramybė. Jau buvau įtikinęs save, kad esu miręs. Geresnės vietos kapui negalėjai įsivaizduoti.

Tačiau aš dar nebuvo palaidotas.

Brėkstant pasigirdo pažįstamas, daugelio kojų trypiamų geležinių laiptų dundesys. Po mano langu, korpuso kampe, buvo siauros durys, pro jas galėjo išeiti tik vienas žmogus. Klausydamas žingsnių galėjau lengvai skaičiuoti. (Užlipti ant lango ir pažiūrėti žemyn buvo griežtai draudžiama, 5 paros karcerio.) Suskaičiavau apie puspenkto šimto. Etapas išvyko. Aš likau.

[Idienojus atėjo režimo viršininkas. Aukštas, šiek tiek į priekį gunktelėjęs, plačiais juodais antakiais, taisyklingo, bet labai šalto, sakyčiau net geležinio veido majoras. Vėliau matydavau jį einantį per kiemelį. Žingsnis visada vienodas, nei skuba, nei lėtina. Siek tiek į žingsnio taktą linguoja galvą. Nužvelgė, apsuko vėl nužvelgė. „*Pomyt i pobrytj*“, — sukomandavo ir išėjo. Nuvedė į pirtį, *pomyli, pobryli* ir pristatė į administracinį korpusą.

Pro langą pamačiau būrį karininkų žaliomis kepurėmis arba pilko karakulio papachomis. Tarp jų vienas civilis, juodai apsirengęs su skrybėle katiliuku. Įvedė į kambarį. Tiesiog fiziškai pajutau, kaip iš padilbų susmigo į mane žvilgsniai. Pasidarė labai nejauku. Staiga pamačiau, kad tas civilis tai Justas Paleckis. Jis šyptelėjo. Paklausė, kaip čia patekau. Kalbėjo rusiškai. Paklausė, ką norėjau jam pasakyti. Aš buvau labai sumišęs. Nieko aiškaus pasakyti negalėjau. Tačiau iš akių mačiau, kad jis mane supranta ir užjaučia. „*Nado pomoč parniu, pomoč nado*“, — kreipėsi jis į kalėjimo viršininką Nikitiną. „*Ničevo, puskai posi-dit, puskai posidit*“, — atsakė Nikitinas, glostydamas nukarusį pagurklį. Paleckis žiūrėjo į mane tuo pačiu užjaučiančiu žvilgsniu. Man taip pat jo pagailo. Tada aš staiga įsidrąsinęs jam lietuviškai: „Aš kaltas, viskas teisingai, dėl manęs nesistenkit. Jei galit, padarykit, kad mane čia paliktų ir duotų knygų“. Paleckis linktelėjo atsisveikindamas. Aš grįžau į kamerą.

Niekas nepatikėtų, ir būtų visai teisinga, jei sakyčiau, kad sąmoningai atsisakiau gyvenimo dėl kokių nors kilnių idėjų ar siekimų. Vidiniai motyvai, paskatinę mane priešiška veiklai, buvo įvairiausi — kartais objektyvūs, kartais naivūs, dažnai jaunatviškai maksimalistiniai. Pavyzdžiui, pakviečiau geltonkasę pasivaikščioti Nemuno šlaitais priešais Panemunę, kur buvau aptikęs piliakalnį su jo viršūnėje augančia obelimi. Šiuo metu turėjo žydėti. Ji pasileido kasas, tartum žinodama, kad saulės spinduliai apibers jos plaukus aukso žvaigždutėmis. Perėją geležinkelį, kopdami į šlaitą, atsitiktinai patekome į apsauginę tunelio zoną. Staiga iš kažkur atsirado jaunas karininkas su geltonais nusvirusiais antpečiais ir ne be pavydo, kaip man pasirodė, pradėjo mane keikti. Paskui, demonstruodamas savo galybę, sukomandavo: *Krugom marš nachuj ot siuda!* (Parvedžiau mergaitę namo, parėjau į savo kambarį, atsiklaupiau, iškėliau ranką ir pasakiau: „Prisiekiu nebučiuoti mergaitės tol, kol nors vienas rusas bus Lietuvoj!“ Pažeminimą jautei kiekvienam žingsny: mus vaduoja, mus moko, mus maitina, mus verčia dėkoti nežinia už ką. Raštuose daug tiesos, šitaip pasakė Ambrozaitis, tvarka! Tačiau revoliuciją mes galime ir patys daryti. Manau, kad visa tautos energija ir būtų buvusi pakreipta teisingam susitvarkymui. Mes augom žavėdamiesi praeities didvyriais ir norėjom turėti savo žygdarbių. Kai su Algimantu svarstėme priešintis ar ne, jis išsprendė šią problemą paprastai; jei rusai liks Lietuvoj, Birštono elektrinę statys jie, o ne mes.

Tačiau tikrovė pranoko visas ambicijas. Atsirado kažkokie nauji įstatymai, pagal kuriuos mes staiga pavirtome buožėmis, eksploatatoriais, kraugeriais. Už jų nesilaikymą mus gaudė, pasiguldė mušė, ir kaip portugalai negrus vežė vergijon. Narsesnius užmušinėjo. Lavonus tąsė po turgavietes, šventorius ir viešai tyčiojosi. Ar fiziškai išprievartautas vyras turi teisę prieiti prie geltonkasės ir pasakyti: „Aš Tave myliu“. Daugelis tai suprasdami kovėsi iki paskutinio. Daugelis susisprogdino granatomis bunkeriuose. Silpnesni pasirinko kerštą. Didžioji dauguma grįžo prie istoriškai išbandyto, tradicinio lietuviško ginklo: susitraukti į kiautą, viešai apsimesti durneliu, slapta daryti savo. Man atrodė, kad silpnoji šio ginklo pusė yra ta, kad ilgai apsimesdamas durneliu, gali iš tikrųjų tokiu tapti.

Aš nutariau, kol gyvas siekti pergalės. „*Non stop offenziv*“,— kartojau Čerčilio žodžius, pasakytus karo metu, pačiu sunkiausiu Anglijai momentu. Tačiau vienas dalykas svajoti, kitas norėti, trečias — galėti. Aš pasirinkau **žinoti**. Mintyse nubrėžti kelią, kuris turėtų atvesti mus į pergalę ir tuo pateisinčiau prarastą savo gyvenimą. Atbuline tvarka surasti idėjas, už kurias verta kovoti.

Nekuklu rodyti vidinius, kartais intymius išgyvenimus ir mintis. Gėda atskleisti savo menkumą, klaidas, kvailumą. Tačiau vienutėje turi gyventi su viskuo, ką turi.

Erdvė — neperdedant kaip vidutinio ponelio rūšys giminės numirėliams laikyti. Laikas — dešimt metų dar dvidešimt trijų neturinčiam — amžinybė. Labai nesunku mintijimą ekstrapoliuoti į pomirtinį gyvenimą. O ten — laisvė. Tu visus matai, tave visi mato. Labai geras ir mylintis ponas Dievas su tėvelio veidu. Angelės, draugių pavidalu, atleidusios tavo nepiktas išdaigas, šypsosi, guodžia, deklamuoja eilėraščius. Nuvedusios į sapną demonstruoja grožio ir laimės idealą. Apačioj — juoda skylė **skovoroda**. Ten karaliauja Vovka. Grauzia nagus iš pykčio, kad ištrūkau. Visus laiptus apstatė sargybom, įsakė griebti mane, kai tik prieisiu pakankamai arti prie krašto. Tačiau mane saugo draugai: Domas Bielskus su Maceinos knyga „Buržuazijos žlugimas“, Juozas Gricius perspėja, kad nesukčiau per daug į dešinę, Algimantas Ruzgys labai užimtas paslaptiniais reikalais — aš jo netrukdu. Dar daug kitų — Juozų, Kazių, Jurgių. Visus aš galiu ne tik klausinėti, bet ir kritikuoti. Visa tai skendi teisybės šviesoje. Neaišku tik viena — iš kur ji sklinda?

Labai įdomu stebėti, kaip dienas ir savaitės besitęsiančioje tyloje iš sąmonės pradeda kilti užmiršti, o kartais, rodos, ir visai nežinoti vaizdai. Kaip ieško jie vietos šalia sąmonėje egzistuojančių, kaip juos papildo, keičia, tobulina.

Taip pamažu į sąmonės šviesą išplaukė Maironio poema „Jūratė ir Kastytis“. Aš niekada jos nesimokiau, tik dar mokykloje girdėjau, kaip ją deklamavo man patikusi mergaitė. Iš pradžių atskiri posmai, paskui ir visa kompozicija,

Taip išgirdau dainuojant savo mamą, mirusią, kai man dar nebuvo keturių metų. „Eina jaučiai baubdami, juodą žemę knisdami“. Paskui teta Inčiūrienė, mamos sesuo, sakė, kad tokia daina buvusi, tik ne „knisdami“, o „ardami“.

Tačiau įdomiausi būdavo pokalbiai su draugais, diskusijos, kurios nuplaukdavo gerokai toliau negu buvo tikrovė. Pradžiai ir tąsa susiliedavo į vieną problemos nagrinėjimą. Šiandien aš jau neskiriu, kas buvo tikrovėje, o kas sugalvota.

Vis dažniau įsimaišydavau į tėvo bičiulių tarpą ne tik klausydamas, bet ir savo žodį tardamas. Tėvas nekalbėdavo, tik žiūrėdavo, kad nepasakyčiau ko nors kvailo ar netikro.

Tačiau kaip geroj pasakoj vėlėms retsykais leidžiama grįžti žemėn, taip ir į kamerą kartais prasiverždavo tikrovė.

Kiekvieną mėnesį, dažniausiai pabaigoj, gaudžiantis geležinių laiptų dundėjimas primindavo, kad pragaro mašina tebedirba. Skaičius apytikriai tas pats: tarp keturių ir penkių šimtų. Tartum koks siaubūnas sistemingai seikėtų milžinišku smaluotu kaušu.

Kartą išgirdau dešinio korpuso viršutiniuose languose šūkaliuojant mergaitiškus balsus: „Kiek jūsų kameroj? Kur kitos? Kur Varnelė?" — „Varnelė karceryje, turėtų jau grįžti!" Iš kitų langų klausinėjo: „Kas jūs? Iš kur jūs?" — „Mes iš Zarasų gimnazijos! Mes visa klasė! Kai grįš Varnelė mes vėl dainuosim!" Vakare Varnelė turbūt grįžo, nes iš kelių langų pasigirdo bendra sutartinė. Ne liūdna, ilgesinga tremtinio daina, kuria šiandien graudenam savo širdis, bet pilna jaunatviškos energijos, tratančio kulkosvaidžio ritmu išreiškianti nepalaužiamą ryžtą tęsti žuvusios didvyrės žygį:

Kulkosvaidžiams grojant

Pušelė pravirko,

Pakirto ją jauną

Beširdė kulka.

Negalėjau įsivaizduoti jų kitaip, tik su sparnais. Atrodė, joms joks pavojus negresia. Tuoj pakils nuo langų ir nusijuokusios būriu nuskris į savo Zarasus. Nusijuoks iš manęs, kad užsiėmęs kvailomis „deklaracijomis" nesupratau, iš kur mūsų vyrai semiasi stiprybės ir už ką kovoja.

Deja, ten buvo realūs, tikri, šilti, jauni kūnai.

Vieno etapo metu žingsniai sustojo, matyt, užsikimšo vartai. Po langų išgirdau moteriškus balsus. Neiškenčiau. Įsikibęs į grotas, užlipau ant lango. Ištiestos rankos atstumu iš apačios žiūrėjo į mane dvi žydros akys. Rusvas elegantiškas kostiumėlis, labai mažas maišelis, diržiuku pakabintas ant peties. Žiūrėjom tylėdami, neatitraukdami akių. Aš negirdėjau beldimo į duris. Ji ne iš karto pakluso konvojaus riksmui. Nulipau nuo lango, kai atsidarė durys ir prižiūrėtojas paskelbė: „***Piat sutok karcera***".

Karceris buvo dešinio sparno rūsyje, priešingoje pusėje nei iš mano kameros matomi langai. Turėjau progos pažvelgti kas ten dedasi. Ne pažvelgti, o išgirsti. Karceryje buvo tik plyšys orui įeiti. Iš frazių, kuriomis keitėsi įvairių aukštų kaliniai, supratau, kad ten komplektuoja kriminalinius. „Iš kur tu?" — „Iš Kauno!" — „Kas ten pas jus atsitiko?" — „***Ne sprašyvaj, klavsiuki na soldat pošli. Vse riobra perelomali***",— nuoširdžiai guodėsi pašnekovas. Pasidarė linksmiau nuo tos žinios. Labai jau buvo visiems įkyrėję.

Tačiau nėra teisinga laikyti juos žemiausia žmogiškojo kritimo pakopa: beribis jų dvasios cinizmas pasireiškia tik forma. Turinyje galima rasti ir fantazijos, ir sąmojaus, ir minties.

Amerika Jevropu,

Jebala čerez žopu.

Ona, ona bogataja byla!

Nežinau, ar galima lakoniškiau nusakyti politinę pokario Europos, su kuria jie ką tik buvo susipažinę, padėtį. Gal ne tik pokario ir ne tik Europos. Kaip liaudies išmintį šį kupletą su įvairiomis variacijomis galima taikyti ir ilgai, ir plačiai, turtuolio ir vargšo santykiams nusakyti.

Daugelis piktinasi, kad ašis, apie kurią sukasi jų dvasinis pasaulis, yra **chuj**. Dabar, norėdami įvardinti didžiulę, galingą, giliai paslėptą žmogaus dvasios sritį, mes vartojam inteligentišką žodį seksas. Tačiau tada dar nebuvo nei to žodžio, nei „inteligencijos“. Ten buvo liaudis, dar tebedėvinti apdriskusias fronto uniformas, kuriomis jie nedangstė nei savo kūno, nei dvasios. Lietuvaičiai dažnai jiems priekaištaudavo: „*Gde vaša sovestj?*“ Kad atsakytų į šį klausimą, Froido pasekėjas šiandien turėtų atlikti sudėtingą psichoanalizę. Tačiau, manau, prieitų tą pačią išvadą, kurią jie, naudodamiesi universaliu trijų raidžių žodžiu, išreikšdavo trumpa fraze: ***Gde byla sovestj, tam chuj vyros***. Atsiprašydamas dar noriu priminti, kad aprašinėjau ne Vilniaus kavinę, o kalėjimą. Ne 89-us, bet 46-us metus. Noriu paliudyti, kad nei alkis, nei šaltis, nei kietos asfalto grindys, ant kurių kalinys miega tik batus po galva pasidėjęs, niekas jam nesuteikia tiek emocinių kančių kiek **chuj**. Žinoma, jeigu jis nepatenka į sąlygas, apie kurias sakoma: „*Žytj budeš, no jebat nezachočėš*“. Aš į tokias sąlygas nepatekau.

Man rodos, kad nusikaltimas žmoniškumui yra ne kalėjimas, kurį galima pateisinti, jog būtina izoliuoti individą nuo visuomenės. Niekuo nepateisinamas yra žmogaus atskyrimas nuo bet kokios teigiamų emocijų versmės. Dirbtinai sudarytoj, žiaurioj aplinkoj neigiamų — teigiamų emocijų disbalansą galima kompensuoti tik vaizdiniais: prisiminimais, svajonėmis. Gabesnieji paverčia juos eilėraščiais, dainomis apie tėviškę, tėvynę, artimuosius. Didelę paslaugą tikinčiam žmogui suteikia malda, bendravimas su mylinčiu, visa matančiu ir visa galinčiu Dievu. Teko artimai bendrauti su Estijos generolo Kaasekamp sūnumi, buvusiu vokiečių SS kariuomenės karininku, kuris visiškai buvo pasidavęs baptistų sektai.

Tačiau kaip išverti, iš kur paimti teigiamų emocijų žmogui, kuris dažnai neturi ne tik tėviškės ir tėvynės, bet tėvo ir motinos. (Apie motinas jie dainuodavo sentimentalias dainas, be jokių keiksmažodžių.) Kuris niekada nėjo nei išpažinties, nei komunikacijos, kuris net apie nuodėmę neturi jokio supratimo. Ar gali jiems teigiamų vaizdinių trūkumą kompensuoti Dnieprogesai, ar marmuriniai Maskvos metro skliautai, jeigu ir būtų juos matę.

Štai tada ir apsinuogina vienintelis jiems likęs, paties Dievo žmogui duotas laimės pojūtis. Tačiau kad jis pavirstų emocija, reikia vaizdinių. Prasideda „kūryba“. Perduodama iš lūpų į lūpas ji „tobulėja“, darosi vis ciniškesnė. (Kai beveik po pusės amžiaus su žurnalistų pagalba aš patekau į tą pačią kamerą, ji visa buvo išklajuota pornografiniais paveiksliukais.)

Aš negalėjau skūstis gražių prisiminimų stoka. Tačiau ateina laikas, kai jų kompensacinis poveikis pradeda silpnėti. Tenka juos keisti, mintyse gražinti, tobulinti. Pagaliau ir kūrybinė fantazija prieina ribą. Kur ieškoti dar stipresnių pojūčių?

Savo paskutinę vasarą aš nuvykau į Palangą aplankyti medicinos praktiką ten atliekančios studentės, su kuria mane rišo sena, dar nuo mokyklos laikų, nuoširdi draugystė. Pats vidurvasaris, o Palangoj nė gyvos dvasios. Ir jūroj, ir kopose, ir plažėje mes buvom tik dviese. Aš pagalvojau, kad mus skiria tik menkas maudymosi kostiumėlis. Tačiau mane varžė priesaika, o ir šiaip laimės buvo pakankamai. Mes vaikščiojom pakrante sujungti vien to, kad be mūsų pasaulyje daugiau nieko nėra.

Vienutės mintyse aš kasdien grįždavau į tas kopas. Palaipsniui išnyko varžymasis. Vaikščiojom susiėmę už rankų. Dabar aš turėjau daug daugiau ką pasakyti. Pasakojau, kaip atrodys pasaulis, kai jame viešpataus tiesa. Kokia šviesi ir laisva bus Lietuva. Tada nebegalios mano priesaika. Ir tada...

Bet pagaliau atėjo momentas, kai aš pajutau, kad nebegaliu laukti tų šviesių laikų. Mano priesaika pradėjo braškėti, kol pagaliau žlugo. Mes, kaip visada mintyse, buvom tik dviese. Aš pradėjau nurenginėti jos kostiumėlį. Ji atspėjo mano mintis ir žvilgsniu rodė visišką pritarimą. Mes leidom sau viską. Pajutau neapsakomą laimės ir harmonijos antplūdį. Banguodamas jis tęsėsi labai ilgai, ir kopose, ir jūroje, ir ore, saulės spinduliuose.

Tik dabar aš supratau, kad iš visų tarp kurių aš blaškiausi, ji yra mano tikroji, mano vienintelė.

Viršuje miknius recidyvistas užsikirsdamas dainavo savo kupletus: „*Nachuj nam nužen Belomorskij kanal...*”

Atšventęs karceryje dvidešimt trečią gimtadienį, grįžau į savo kamerą.

Žlugus „priesaikai“, pasidarė sunkiau. Dažnai užplūsdavo begalinis gyvenimo troškimas. Vaizdiniai persipindami su vidiniais jausmais, išlaisvindavo tokias energijas, kad žmogus, rodos, pavirsdavai į sprogusią granatą, kurios per stiprus kevalas lieka nesubyrijęs.

Vienas grotų virbas buvo iki pusės įpjautas. Reikia teigti kažkieno pradėtą darbą. Ant vidinės kiemo sienos galima užlipti. Nuo jos pasikelti iki „ryklės dantų“ ir kristi į laisvę. Tačiau argi ten laisvė? Aš ten buvau. Galėjau turėti viską, ko dabar taip trokštu. Tada aš troškau sienų, kur jos apsaugotų mane nuo tokios „laisvės“. Stop! Vadinasi siena ne visada simbolizuoja kalėjimą. Tai priklauso nuo mano norų, kurie gali būti arba teisingi, arba neteisingi. Jei noras teisingas, siena — kalėjimas. Jei noras neteisingas, siena — apsauga. Noras yra veiksmo motyvas, tiesa — tikslas. Palauk! Aš norėjau žinoti tiesą. Išėitų, kad tiesa nėra okeanas, kuriame vyksta gyvenimas. Tiesa yra lašas, kuris turi sudrėkinti kiekvieną veiksmą, tikriau kiekvieną norą, kol jis dar nepavirto veiksmu. Ieškoti tiesos — reiškia tikrinti savo norus. Pagal ką juos tikrinti? Koks tiesos kriterijus? „Tauta savo tiesą jaučia“. Taip. Taip. Taip. Jausmai! Tačiau jausmai taip pat motyvas kaip ir noras. Koks tarp jų ryšys? Noras suponuoja tikslą — „Ko noriu?“ Jausmai prasideda viduje nuo „Ko man reikia?“ Poreikis, plius objektas, kurio reikia, tikriau to objekto vaizdas, lygu noras. Noras virsta motyvu tik todėl, kad jame yra jausmas, proporcingas poreikiui, poreikio pajutimas. Jei realizuotas noras patenkina poreikį, jis buvo teisingas. Ir atvirkščiai: tik teisingas noras gali patenkinti poreikį, ką ir reikia iš anksto žinoti, t.y. žinoti *tiesą*. Tačiau poreikius reguliuoja gamta, jie objektyvūs. Tai ko vertos kalbos apie tiesos subjektyvumą? Tiesa yra objektyviai poreikį patenkinančio objekto vaizdas, idėja. Ką reiškia patenkinti poreikį? Tai reiškia idėją realizuoti, materializuoti — paversti daiktu, kas ir būtų kūryba. Jei sukurtas daiktas poreikį patenkina — jis geras daiktas. Tai reikėtų, kad *Gėris* yra tik *Kūrybos* realizuota *Tiesa*. Po velnių! Šitie prakeikti žodžiai sudaro sistemą! Kur dėti *Laisvę*, ir ji gal priklauso tai pačiai kompanijai?

Gaila, nepastudijavau kadais šitų dalykų. Ten viskas turbūt tvarkingai sudėstyta, sušukuota.

Be pagalbos iš „anapus“ aš, aišku, nebūčiau galėjęs išgyventi su 400 g duonos ir du kartus viralo iš žuvų akių (ten jų kažkodėl daug plaukiodavo). Anapus buvo sesuo, buvo giminių iš motinos pusės, bet jie gyveno toli ir retai tegalėjo Vilnių pasiekti. Vilnių gyveno mano pamotė Sofija Binkienė. Keistai įdomi asmenybė. Ji pati yra apie save pasakiusi: „Aš esu šaltas, rūstus žmogus. Jūsų aš negalėjau mylėti. Tačiau kad jums nebūtų skriaudos, aš nemylėjau ir savo vaikų, bent stengiausi viešai to nerodyti“. Tokia ji buvo su visais. Tačiau jei tik užgriūdavo ką nors didelė nelaimė, ji puldavo padėti negailėdama nei jėgų, nei išteklių. Taip buvo su žydais, kuriems ji simpatizavo ne daugiau kaip ir visi, bet buvo viena iš pirmųjų organizavusi jiems pagalbą. Taip atsitiko ir su manimi. Aš išėjau iš namų tuoj po tėvo mirties. Susitikdavom tik retkarčiais. Tačiau kai sužinojo, kaip vyksta mano tardymas, nuvyko į Panevėžį, susirado tardytojus ir pasakė: „Jis man ne sūnus, bet jeigu jam nukris nors vienas plaukas, aš jums pakelsiu skandalą. *Na vsiu Evropu*, taip ir žinokit“. Laikai buvo ir sunkūs, ir pavojingi. Ji dirbo radijo laidų redakcijoje. Kai padarė jai pastabą, ar ne per daug rūpinasi liaudies priešais, atsakė: „Aš negaliu nepadėti savo mirusio vyro sūnui“. Visi turėjo su tuo susitaikyti.

Siuntinėliai ateidavo su pertraukomis, bet jų užteko, kad neprarasdamas nei fizinių, nei dvasinių jėgų suprastum, kas yra alkis. Suprastum, kaip tuštėjant pilvui išsilaisvina mintys ir prisipildo dvasia.

Saulė jau seniai nusileido korpuso briauna ir pradėjo skaičiuoti „ryklio dantis“ atbuline tvarka. Tikrindamas kalėjimą užėjo režimo viršininkas. Liepė duoti man čiuzinį. Po kiek laiko atsirado ir geležinė lova. Pusę lango užkalė fanera, pusę įstiklino. Artinosi žiema.

Beklaidžiodamas minčių labirintais vis dažniau patekdavau į tuos pačius koridorius, atsiremдавau į tas pačias akligatvio sienas. Mintys pradėjo kartotis. Kas mėnesį, kartais rečiau, bildėdavo etapai. Kodėl? Kam to reikia? Kas atsitiko su žmonėmis? Gyvenom, rodos, taikoje ir su žydais, ir su rusais. Tiesa, pravardžiuodavom juos burliokais, bet čia pat pridurdavom, kad geriausi statybininkai. Pats mačiau, kaip šmaikščiai rankiniais pjūklais jie apipjaukėdavo rąstus. Vienas viršų—kitas apačioj. Buožės? Ką gi, buvo ir tokių. Atsimenu, kaip kartą keliaudamas pėsčias per Lietuvą, pamačiau ant kalnelio besisukantį vėjo malūną. Priėjęs atsiremčiau į tvorą ir iš arti žiūrėjau sužavėtas į galingus, išpūstom drobėm aptrauktus sparnus. Klausiausi monotoniško ūžimo. Staiga iš trobos išvirto senis ir pradėjo šaukti: „Ko tu žiūri į mano malūną?“ Bandžiau nekreipti dėmesio, bet pamatęs, kad jis jau mieto dairosi, pasitraukiau. Tačiau kiek buvo tauriausių ūkininkų. Be jau minėtų, aš priskaičiavau daugybę pavardžių tokių, kurių bernai sėdėdavo kartu prie stalo, o jie kartu su bernais dirbo laukuose.

Kaip viskas apsisvertė. Kaip atversti atgal? Sunku. Pasipylė kraujas. Beržas paklojo septynis, kurie bandė išvežti jų tėvus. Tačiau ir vieni, ir kiti tie patys lietuviai. Kaip susimaišė jų mintys, kad stojo vieni prieš kitus. Nejaugi dėl turto? Šią silpnybę reikėtų prisipažinti. Tačiau kol nebuvo Vovkos, nebuvo ir problemos, Beržo kulkos nepasiekė Vovkos. Jis maišė mūsų bernelių mintis lindėdamas už miesto mūrų. Galų gale ir jo mintis gal dar iš toliau maišė. Kodėl žmogus pasiduoda kito mintims? Gal jis neturi tvirtų kriterijų?

Taigi aš ir pats jų neturiu. Jausmo, matyt, čia per mažą. Atsiminiau, kaip bendroje Panevėžio kalėjimo kameroje žmonės svarstė tuos pačius klausimus. Tada didžiausią pasisekimą turėjo skaite „Mikaldos pranašystės“. Visi stebėjosi, kaip teisingai jos pildosi. Neturėjau ką priešpastatyti.

Užplūsdavo bejėgiškumo ir beprasmybės banga.

Prieš daugelį metų ruošdamas pirmai komunikacijai kunigas Stankevičius pasakė, kad dabar į mūsų širdis įžengs Dievas ir ko jo paprašysim, bus įvykdyta. Klūpėdamas su žvake prieš moksleivių bažnyčios altorių, galvojau, ko čia paprašius. Bijoju prašyti ko nors kvailo, nes jis, kaip toj pasakoj, gali imti ir viską tiksliai įvykdyti. Nesugalvodamas paprašiau, kad šį prašymą man Dievas atidėtų, kad kada nors, kai prireiks, jis galiotų kaip šiandien, komunikacijos dieną.

Dabar dažnai prisimindavau šį rezervą. Aš nebuvo naiviai tikintis jaunuolis, bet silpnumo valandomis galvodavau — ar nepaprašius laisvės. Kartais atsigulęs ant nugaros žiūrėdavau pro langą į penkių aukštų mūrus ir įsivaizduodavau, kad jie uždėti ant manės ir laiko prispaudę prie žemės. Tačiau vėl pasigirsdavo geležinių laiptų dundėjimas, vėl skubūs žingsniai po langu. Kur jie eina? Kodėl? Vaikystėj mes žinojom, kad jeigu ant skruzdėlyno pastatytum degančią žvakę, tai skruzdėlės pradėtų lįsti į liepsną, kad savimi užgesintų, kol ji dar nepasiekė skruzdėlyno. Klausydamas kojų dundėjimo prisiminiau tą įvaizdį. Seni ir jauni, vyrai ir moterys, Varnelė su savo būriu ir nežinomoji, rusvu kostiumėliu, visi kažkokio instinkto vedami lindo į tą liepsną. O gal tai ne liepsna, gal ne instinktas? Gal tai „Laimės žiburio“ vilionė? Jie gal yra tie, kurie paslydę dabar krinta žemyn, savo jaunystę paversdami akmenimis.

Tačiau kas yra „Laimės Žiburys“? Ką norėjo Biliūnas pasakyti simboliu, kuris taip pranašišškai pildosi? Aš turiu išpėti mįslę. Turiu protu paliesti tą žiburį. Ir aš apsisprendžiau. Viešpatie, mano prašymas yra toks: „Padaryk, kad aš neišeičiau iš čia tol, kol nesužinosiu, kas yra *tiesa*“.

Tai buvo 1946 m. Kūčios. Vakare atsidarė kameros durys, ir prižiūrėtojas įvilko didžiulį maišą knygų.

Vėl turiu grįžti prie sprogusios granatos įvaizdžio. Tūkstančiai puslapių, prirašyti garbingiausių žmonijos tarnų. Šekspyras, Tolstojus, Čechovas, Dekartas, H. Manas, beveik viskas — originalai. Aš kalbėsiu su jais be vertėjo. Štai kur nei laiku, nei ginklu nenugalimi sąjungininkai. Lietuvaičiai kartu su jais: Šv. Kazimiero leidykla siunčia man filosofijos istoriją, Dubas — literatūros istoriją. Neatsilieka ir tarybinės leidyklos. Du naujosios istorijos tomai, Voroncovas-Velenimovas *Vselenaja*. Štai ir pats Stalinas: Leninizmo klausimai, Istorinis materializmas. Ką gi, pažiūrėsiu, kaip tu atrodo šitoj kompanijoje.

Nepajėgiau perskaityti nė vieno žodžio. Norėjau viską iš karto. Naktį nemiegojau. Sprogusi granata ieškojo išsiveržimo. Tačiau supratau, kad siūlo į adatą jėga neįversiti. Pirmiausia reikia labai atidžiai įtaikyti plaukelį į adatos skylutę. Ir tik paskui galima traukti siūlą, kol išvyniosi visą kamuolį. Reikia susivaldyti. Reikia valios. Kas yra valia? Sakydavom, kad tai vidinė spyruoklė, išjudinanti žmogų veiklai. Tačiau kam žmogui antra

spyruoklė, jei yra **noras**. Noriu daug, noriu begaliniai! Ar ne tai mano silpnumas? Norus reikia surikiuoti. Valia — tik vidinė jėga tai atliekanti, rikiuojanti norus į eilę pagal laiką, reikšmę, tikslingumą. Valia kartu su protu eina prieš norus, neatitinkančius momento tikslo, tiesos. Jeigu norai ir jausmai yra spyruoklė, tai valia yra jėga, tą spyruoklę prisukanti. Tiesa yra adatos skylutė, pro kurią reikia įverti norų siūlą, jau be mazgų, išnarpliotomis kilpomis. Vėl blykstelėjo mintis, kad žmogaus dvasią išreiškiantys žodžiai jungiasi į sistemas, jeigu tam tikru būdu apibrėži jų sąvokas. Gal žmogaus dvasia yra sistema, tik platesnė, visus sujungianti? Atsakymai į tuos klausimus yra čia, knygose. Pirmiausia reikia susidėlioti biblioteką.

Iš visų išsiskyrė raudonais pusiau minkštais viršeliais labai kompaktiška knyga. Plonutė, beveik rūkomasis popierius, smulkus, gražus šriftas, išleista Londone. Visas Šekspyras viename tome. Kaip malonu laikyti ją rankoje, justį svorį. Deja, suprantu tik vieną kitą žodį.

Descartes. Discours on melhod. Mielas taurasis Šiaučiulis, mano dėdės kaimynas. Ar galima žmogiškumą išmatuoti hektarais, jų Tu turėjai tik dešimt, ir trobelę, kurioj lubas beveik galva pasieki. Tačiau iš po lovos tu ištraukei dėžę su knygomis, nesuprantama Tau kalba parašytomis, ir liepei išsirinkti. Mano dėmesį patraukė žinoma matematiko pavardė ir žodis **Method**. Dabar štai ji atsivijo mane ištikima priesakui, įrašytam antroj viršelio pusėj: „Žmogau, aš eisiu su tavimi ir būsiu tavo vadovas. Didžiausioj reikmėj eisiu šalia tavęs".

Kokia ši juoda, stora, gerokai aptrinta, iš tolo rimtumu dvelkianti knyga? Dieve, dėkui tau už stebuklą: **Samou-čitelj angliškovo jazika**. Dar trylikto metų laidos. Senoviniu rusišku šriftu. Mokėjau šiek tiek žodžių angliškai, šiek tiek rusiškai. Laimei, jie nesutapo. Suradęs vieną, išmokdavau kitą.

Mano studentiški vadovėliai. Štai dvi Zegalkino knygos: diferencialinis ir integralinis skaičiavimas. Tų dalykų egzaminai jau išlaikyti. Tačiau egzaminas, nors ir penketui, reiškia tik paviršutinį žinojimą. Matematiką turiu išmokti iki dugno. Tai proto gimnastika.

Algemeine Elektrotechnik. Vokiški vadovėliai buvo madingi mūsų fakultete. Tai bičiulio Juozo Petruškevičiaus dovana. Jis labai brangino šią knygą. Laikė elektrotechnikos dėstymo idealu. Gerai, kad vokiškai mokė gimnazijoje.

Romanus į galą. **Voina i mir** visi keturi tomai vienoj knygoj. Storoka. **Dostojevskij Besy**, nežinau, koks čia veikalas. Be to, neįkandamas. Į galą. Turgenevas. Palauks. Lermontovas. Poezija, nerimta.

Taip betvarkant knygas ir dėlioiant jas tai ant staliuko, tai ant lovos, tai į krūvą ant grindų, atėjo Naujieji metai. Geras laikas startui. Tik nuo ko pradėti? Aišku, nuo Tomsono **Samoučitelj...**

Skaitau, kol surenku 50 nežinomų žodžių. Paskui zubrinu. Išmokęs grįžtu prie teksto, visus pratimus atlikinėju raštu. Iš pradžių buvo tik pusė puslapio. Paskui — visas. Toliau — lengviau. Šitaip keturis mėnesius nuo ryto iki vakaro. Per pertraukas, atsistojęs pavaikščioti, mintyse su žmonėmis kalbėdavausi angliškai. Sapnai taip pat pasidarė angliški. Anksčiau ar vėliau tai turėjo įkryrėti, kas į pabaigą ir atsitiko. Tačiau Tomsonas, matyt, buvo geras

pedagogas. Tekstai prikimšti įdomiausių istorijų, angliškų anekdotų, išmintingų posakių, eilėraščių:

Prie vandens malūno paklausyk per dieną,

Kaip šlamėjimas jo rato neša valandas tolyn...

Išmintingai sako sena patarlė, kad malūno niekuomet nesuks nutekėjęs vanduo. „Ne protu, o giliausiais jausmais pajunti laiko tėkmę, jo prasmę“. Akumuluoti laiką! Laikas, kurį prasėdžiu prie knygų — ne kalėjimo laikas!

„Galima kvailinti kai kuriuos žmones visada, arba visus— kai kada. Tačiau negalima kvailinti visų žmonių visada“. Vis tiek laisvė ateis. Tada sukauptą laiką panaudosim, kad pradėtume gyvenimą aukštesniu lygiu.

Jau minėjau, kad mano gyvenimas taip susiklostė, jog kiekvienas jo periodas yra įžanga kitam. Lig šiol mano patirtis baigdavosi klausimais: kas, kaip, kodėl? Ne šiaip sau retoriškais, logiškai suvokiamais klausimais, bet visą esybę persmelkiančiais, kartais net fiziškai juntamais.

Tikėjausi, kad dabar prasidės atsakymų periodas.

Tačiau „rydamas“ knygas greitai pastebėjau, kad ir jose žmonės, nors stiprūs ir išmintingi, gyvenimo labirintuose dažniausiai pražūsta arba atvedami prie klaustuko ir ten paliekami. Matyt, į gyvenimo klausimus galima atsakyti tik pačiu gyvenimu. Tačiau kad nebūtum šapeliu, bet kaip mėtomu gyvenimo bangų, naudinga turėti kompasą ir jūrlapius, kad žinotum, kokia banga tau pakeliui — tada leistumeis su ja, pridėdamas savo jėgas, arba kokia nepakeliui — nuleidęs inkarus išsilaikytum savo kelyje. Tačiau palyginimo žodžiai „banga“, „jūra“, „kompasas“ yra tik mano aplinka su tokiais pat žmonėmis kaip ir aš. Vadinas, reikia atsakyti į tris pagrindinius klausimus: Kas esu Aš? Kas yra Ne aš? Koks Aš ir Ne aš santykis? Tačiau kur atskaitos taškas, kuri kryptis teisinga?

Tolstojus stebina istorijos žiniomis ir fantazija. Ji nukelia skaitytoją į norimus laikus, padaro tų įvykių dalyviu. O kas yra Čechovas? Taip rašyti gali kiekvienas. Jeigu nemeluodamas norėtų parodyti save. Iš esmės toks pat ir Šekspyras, tik jo herojai aukštesnio rango. Jeigu aš būčiau Bruto vietoje, kalbėčiau tą patį. Kodėl jie pripažinti genijais? Ar dėl to, kad išvelgia, kas yra žmogus? O gal todėl, kad ir išvelgia, ir sugeba pasakyti? Tai, žinoma, sudėtinga, ypač jei keičiasi aplinkybės ir pats žmogus. Šiaip ar taip, pažinti žmogų ir reikšminga, ir įdomu. Jei po to aš sugebėčiau atrasti žmogų savyje, ar tai nebūtų atskaitos taškas, nuo kurio galima viską matuoti?

Štai Dekartas. Kūrybingai abejodamas jis rado savą atramos tašką mąstyme. Tačiau mąstymas taip pat žmogiška savybė. Tai teisingos veiklos krypties ieškojimas. Vadinas, žodis *mąstymas* priklauso tai pačiai grupei kaip *tiesa, gėris, kūryba, laisvė*, gal ir *laimė, meilė*. Šie žodžiai nusako tik su žmogumi susijusius dalykus, todėl jie yra žmogaus dvasios elementai. Negali būti, kad žmogus, būdamas daugiau ar mažiau darni būtybė ir turėdamas tokių aiškų polinkį harmonijai, laikytų savo dvasią kaip kokį kratinį. Tie žodžiai atsirado jau

labai seniai. Jų reikšmės taip pat labai senos ir turbūt ne kartą keitėsi. Tačiau žmogus, bent istoriškai, visada buvo žmogumi. Jo dvasia visada buvo žmogiška dvasia.

Dabar laikas dirbo mano naudai. Prižiūrėtojai įtempė dar du maišus. Atsirado viltis neatsilikti nuo kurso draugų. Tačiau kiekvieną kartą, kai „suvalgydavau“ vadovėlį, kildavo kažkokios kitos, su technika nesusijusios mintys. Nagrinėdamas Omo dėsni prisiminiau, kaip kurso draugas J. Petruškevičius pasakė, kad šis dėsnis turi ne vien technišką, bet daug platesnę, universalią reikšmę. Jis suriša į vieną sistemą rezultatą, jo priežastį ir materialios erdvės priešinimąsi to rezultato atsiradimui. Jeigu šį dėsni pritaikytum žmogiškai veiklai suprasti? Priežastis aiški — **noras**, teisinga idėja — **tiesa**. Taip pat aišku, kad ją materializuodamas jauti pasipriešinimą, nes tai materijos savybė, inercija — priešintis būklės pakitimui; jam nugalėti reikia jėgos. Jos generavimas ir yra **darbas**. Darbo efektyvumas tiesiog proporcingas norui jį atlikti ir atvirkščiai proporcingas kliūtimis, jam trukdančioms. Tačiau Omo dėsnyje varžą visada galim pakeisti jai priešingu dydžiu — laidumu. Kas yra priešingybė kliūtimis? Kliūčių nebuvimas! Kai terpė, kurioje vyksta idėjos realizavimas, palanki tam procesui. Ar galima rasti geresnį įvardijimą už **Laisvę**. Juk darbas yra kliūčių šalinimas. Kliūtys tampa regimos tik tada, kai žinom idėją-tiesą. Tikrai, jei aš nenoriu eiti per sieną — ji man ne kliūtis. Atvirkščiai, ji apsaugo mane nuo to, ko aš nenoriu. Kadangi norai susiję su tiesa, tai ir laisvė su ja susijusi ta pačia sistema. Kada žmogus nežino **tiesos**, tada jis nežino ir kas yra kliūtis! Ar gali tuo atveju būti sėkminga kova už laisvę? Kova už laisvę prasideda giliai žmoguje tiesos ieškojimu. Gal tai ir sutampa su Hegelio nurodytu laisvės kaip suvokto būtinumo apibrėžimu. Tačiau tai tik vidinė laisvė. Suvokęs aš noriu veikti, ir čia prasideda kova su realiomis išorinėmis kliūtimis. Taigi mano veiklos ir gyvenimo efektyvumas priklauso nuo mano norų teisingumo, t.y. nuo vidinės laisvės ir nuo sugebėjimo pašalinti realias, materialines kliūtis,— vadinasi, nuo išorinės laisvės.

Pavyzdžiui, matematika. Sausa, nieko nesakanti formulė. Tačiau ją galima paversti brėžiniu. Ir priklausomai nuo to, kokie joje fiksuoti skaičiai santykiai, formulė pavirsta gražiausia kreive, kurių net pavadinimai poetiški: Girlianda, Trilapė rožė, Parabolė ir kt. Keisdami tam tikru būdu skaičius, galime priversti tas kreives judėti, paversti jas kreivių šeimomis, priversti susitraukti į tašką arba nusidrieki į begalybę. Nuostabiausia yra tai, kad ta pati struktūra gali būti įvairiose materijose. Nuo čia nesunku permesti mintį į visatą: joje yra struktūrų, kurioms galima parinkti formulę ir šitaip jas pažinti. Ar liaudies išmintis, sukaupta palyginimuose, alegorijose, nebus gyvenimiškai svarbių struktūrų rinkinys, sutalpintas paprastuose vaizdiniuose, iš kur mes kaip seną vyną iš molinio indo patys turim semti ir pritaikyti savo gyvenimui?

Istorija. Vadinamoji Naujoji istorija, nuo prancūzų revoliucijos iki mūsų dienų. Tai istorija **Cunami**.

Kažkur okeano platybėj paslaptingos žemės gelmių jėgos įsigeidė ir iškėlė vandens kalną. Krisdamas atgal į vandenyną padaro ten duobę. Aplinkinės srovės veržiasi į ją, susiduria centre, vėl iškyla purslų fontanas ir vėl krinta. Aplinkui ratilais sklinda grėsmingos bangos, vandenyne beveik nepastebimos, o už tūkstančių mylių pasiekusios krantą, užlieja jį baisiu potvyniu. Žmonės skęsta šaukdami: Už ką? Kodėl? Kas? Iš kur?

Jėgos, iškėlusios Prancūzų revoliucijos kalną, dabar jau aiškios,— tai Šviečiamasis amžius. Jisai suskaldė žmogiškosios tamsybės uolenas, po kuriomis tariamos ramybės vardan kryžiaus pavidalo kardų buvo suvaryta žmogaus dvasia, t. y. teisė pačiam spręsti, kas gera ir kas bloga; teisė spręsti, kas yra tiesa, ir teisė ją realizuoti. Lavą, besiveržiančią pro plyšius, slegia vandens storymė. Susidūrimo vietoje randasi šnypščiančio garo kamuoliai. Vietomis juos užgesina, vietomis jie susijungia ir pakelia tą storymę. Taip istorija banguoja iki šių dienų.

Rusų revoliucija taip pat turėjo savo Šviečiamąjį amžių ir savo pranašus. Tačiau jei aštuonioliktojo amžiaus švietimas išlaisvino žmogaus protą, tai devynioliktasis—išlaisvino **biesus**. Perspėdamas žmoniją Dostojevskis pavadino juos **šegaliovščina** ir pasakė kainą, kurią žmonija turės užmokėti už šį paklydimą: šimtas milijonų galvų. „Didžiajame Inkvizitoriuje“ jis demaskavo ir talkininkus, biesams dirvą ruošiančius. Parodė, kokios priemonės naudojamos: **čiudo, taina, avtoritet**. Kai dirva paruošta, belieka pasakyti: „**Togda my puskaem sudorogi, i oni načinajut drug druga rezat**“. Ar ne **šegaliovščina** įkvėpė Staliną įrašyti „Klausimuose“ genialią mintį, kad partija geriausiai išreiškia tautos lūkesčius, nors tauta gali to ir nesuprasti! Kaip patogu šia fraze pateisinti **sudorogy**, kuriuos jis paleido tautoms.

Tai, kas dabar vyksta Lietuvoje, yra tik eilinė istorijos banga, nebe pirmą kartą užliejanti mūsų tautą. Tačiau šios bangos mastas verčia susimąstyti. Mūsų tradicinis gelbėjimosi būdas — sumesti inkarus ir pralaukti stichijos siautėjimą — nebetinka, nes virvė, laikanti inkarą, dažnai pasirodo per trumpa esanti.

„Stebuklas, paslaptis, autoritetas“, ar ne šie žodžiai kartais temdo ir mūsų protus?

Pasibaigus džiūvėsiams „iš anapus“, knygas po dienos kitos atidėdavau į šalį. Tada lėtai vaikščiodavau išilgai kamerai ir stebėdavau, kaip giedrais vakarais leidžiasi saulė. Jau du kartus užlipo ji korpuso briauna ant stogo ir du kartus nusileido. Jau trečią kartą grįždama užkliuvo tarp „ryklų dantų“. Greitai bus pavasaris. Vėl sužaliuos beržo viršūnė. Galvoje laisvai klajodavo bevalės mintys. Iš pradžių atrodė, kad tai veltui praleistas laikas, grįžimas į kalėjimą. Tačiau vėliau pastebėjau, kad mintys, nors ir nevaldomos, gula į blokus, kurie, susidurdami su jausmais, sukelia malonų susitaikymo jausmą.

Pradėjau stebėti. Jos nesudarė vieningos sistemos, dažniausiai grupuodavosi apie tų pačių jausmų užfiksuotus tragiškus išgyvenimus, švelnindamos jų neišvengiamumo pojūtį. Pastebėjau, kad atsirado naujų vaizdinių, naujų žodžių, naujų struktūrų. Pradėjau užsirašinėti. Šie užrašai neišliko. Viską atėmė **krasnopogonikai** etapo metu. Tačiau lageryje jau pirmaisiais metais sutikau žmonių, kurie, mobilizuodami savo dvasinius resursus, stengėsi, vienas kitam padėdami, apsiginti nuo žmogiškąją dvasią žlugdančios lagerinės buities. Tarp jų atsirado ir bendraminčių, ir draugų. Vienas jų, Pranas Aleksoms, privertė mane pateikti pagrindinius teiginius raštu. Tie rankraščiai išliko. Jie apibendrintai atspindi mano paskutiniųjų, trečiųjų metų vienvietėje, mąstymo eigą, parodo idėjinį pagrindą, ant kurio aš stengiausi statyti savo gyvenimą lageryje.

Šiandien pažiūros evoliucionavo, apsilvilo naujomis formomis, modernesne terminologija. Tačiau aš pateikiu tas mintis tokia forma, kokia jos buvo parašytos **ten** ir **tada**. Tai nebuvo pastangos sukurti naują filosofinę kryptį, nors mus tuo kaltino: mes norėjom

susikurti gyvenimo teoriją, kad galėtume kritiškai įvertinti savo praeitį ir sudaryti idėjinę bazę naujam gyvenimui, kai grįšim į laisvą Lietuvą.

Rašau netaisdydamas nei kalbos, nei kategoriškų akcentų, kurie tuo metu buvo charakteringi mano reiškimosi stiliui.

APIE ŽMOGAUS TEISES

Gyvenimas=**veikla**. Veikla turi dydį ir kryptį. Veiklos dydis priklauso nuo žmogaus energijos ir jo fizinių savybių. Veiklos kryptis yra jo noras. Kartu jis yra ir tas impulsas, kuris išjudina ir priverčia veikti visą fizinį veiklos „mechanizmą“.

Norus, kurių šaknys glūdi už žmogaus valios ribų, t.y. tuos, kurie kyla iš žmogaus prigimties, paskelbsime savo **teise**.

Kiekvieno noro ir teisės realizavimas priklauso nuo tam tikrų sąlygų. Tas sąlygas, nuo kurių priklauso teisės realizavimas, pavadinsime **garantijomis**.

Garantijų atžvilgiu gali būti dvi žmogaus būklės:

1) Garantijos yra jo valios ribose ir 2) Garantijos yra už žmogaus valios ribų. Tą būklę, kai garantijos yra žmogaus valioj, pavadinsime **laisve**. Tą būklę, kai garantijos yra už žmogaus valios ribų, vadinsime **priklausomybe** tam, kurio valioj yra garantijos.

Dabar panagrinėkim žmogaus teises ir jų garantijas.

Pirmoji žmogaus teisė yra noras būti gyvam.

Šiai teisei realizuoti būtinos sąlygos: maistas, apdanga nuo šalčio, pastogė ir kt. Šią garantijų rūšį vadinsime materialiniu arba egzistenciniu minimumu. Noras juo naudotis taip pat yra žmogaus teisė, tikriausiai ji ne tiesioginė, o antros eilės teisė, nes ji pati yra pagrindinė teisės garantija. Antrosios eilės teisė taip pat turi savo garantijas. Materialinį minimumą garantuoja darbas. Darbas susideda iš veiksmo ir objekto, į kurį veiksmas įdedamas. Darbo veiksmas

priklauso nuo žmogaus valios, ir ši darbo komponentė yra vidinė garantija. Darbo objektas,— nesvarbu, ar tai būtų žemė, ar kuri kita materijos forma,— yra žmogaus išorėje. Kad žmogus galėtų įdėti į ją savo darbą, jam reikia pasisavinti materiją. Pasisavinama nugalint kliūtis, atskiriančias žmogų nuo darbo objekto. Kliūtims nugalėti reikalinga jėga. Noras nugalėti kliūtis yra n-osios eilės teisė, jeigu ji yra sąlyga pagrindinei teisei įvykti, nesvarbu, kas sudaro tas kliūtis,— gamta ar kiti žmonės.

Darbo objektas+jėga= **nuosavybė**. Taigi pirmąją žmogaus teisę garantuoja darbas+nuosavybė, t.y. darbas +jėga. Kartoju: materija virsta nuosavybe, kai nugalimos kliūtys, skiriančios materiją nuo žmogaus. Kliūčių nebuvimas yra **laisvė**. Išvadą: ne nuosavybė padaro žmogų laisvą, garantuoja laisvę, bet **laisvė** garantuoja **nuosavybę** (jeigu jinau reikalinga). Laisvės garantija yra jėga. Darbas+nuosavybė garantuoja žmogui pirmąją

teisę (būti gyvam) todėl, kad prieš tai buvo garantuota laisvė. Ją garantavo jėga, o ši, būdama vidinė, žmogaus valiai priklausanti garantija, neprieštarauja laisvės sąvokai.

Tačiau jėga=**žinojimas**. Paanalizavę darbo sąvoką pamatysime, kad ji taip pat susideda iš dviejų dalių: **žinojimo**, ką aš noriu padaryti, ir **jėgos**, kad darbo objektui suteiktum tą formą, kuri man reikalinga. Taigi ir darbas yra ekvivalentiškas žinojimui. Reikėtų pažymėti, kad žodį **jėga** vartojame dviem giminingomis, bet ne visai tapatingomis prasmėmis. Pirmoji prasmė — jėga buvo panaudota nugalėti kliūtimis, skiriančioms žmogų nuo darbo objekto, materijos. Antroji prasmė — jėga panaudota suteikti materijai reikiamą formą.

Abi jėgos rūšis pakeisdami atitinkamais „žinojimais“, pridėję žinojimą, kuris pasako, **ką** aš turiu daryti, ir įrašę visa tai į pirmosios žmogaus teisės garantijų lygtis, gausim: pirmosios žmogaus teisės (teisės būti gyvam) garantija yra: žinojimas, ką aš turiu daryti+žinojimas, kaip nugalėti kliūtis, skiriančias mane nuo materijos, iš kurios turės būti padarytas man reikalingas objektas, +žinojimas, **kaip** tai atlikti, ir+pati materija. Žodis materija imamas pačia plačiausia prasme. Sutraukę panašius narius gausim: pirmosios žmogaus teisės garantija yra **žinojimas+materija**.

Sąlygiškai galime tarti, kad žinojimas įvyksta tada, kai nugalimos vidinės kliūtys, kurių visuma vadinasi žmogaus tamsumu. Jėgas, kurios tai atlieka, apibendrindami galime pavadinti **valia**. Tų jėgų veikimo rezultatas yra tamsumo kliūčių pašalinimas = žinojimas = **vidinė laisvė**.

Kova su kliūtimis, trukdančiomis valdyti materiją, yra kova su išorinėmis kliūtimis. Ji bus sėkminga tik tada, kai bus laimėta kova dėl vidinės laisvės, o jos rezultatas — išorinė laisvė. Taigi visa apimanti garantija yra **laisvė, kliūčių nebuvimas**.

Tačiau gamta dar nėra absoliuti harmonija, ir materijoje dar vyrauja chaosas. Realizuodamas savo teisę išlikti, žmogus visuomet susiduria su kliūtimis. Pastangos išlikti = kova su kliūtimis = laisvės siekimas. Sėkmė yra proporcinga jėgai ir ją pakeičiančiam žinojimui. „Kas turi, tam bus pridėta ir tas turės dar daugiau.“

Jei pažvelgsime į istoriją, tai pamatysim, kad iš pradžių pirmoji žmogaus teisė buvo garantuota tik stipriems. Ilgainiui, besiverždami į laisvę, t.y. siekdami paimti garantijas į savo rankas, žmonės keitė suvokimo formas, darbo objekto garantiją — jėgą — iš esmės arba iš dalies pakeisdami **gudrumu**. Šitaip susikūrė nuosavybės forma — turtas, kuris pinigų pavidalu išsilaikė iki šių dienų. Gudrumas — žinojimas, pakeičiantis jėgą, nukreiptą prieš kitą žmogų. Kadangi gudrumas taip pat vidinė garantija, tai jis suteikia laisvę jo turintiems. Bet toli gražu ne visiems: būdamas jėgos pakaitalas, jis, nukreiptas prieš kitą žmogų, dažniausiai pažeidžia jo gyvybinę teisę. ^is atvejis nuo seno vadinamas **nesąžiningumu**. Tačiau sąžinė — tai vidinė žmogaus jėga, draudžianti žinojimą nukreipti prieš kito žmogaus teisę. Sąžiningumas sąlygoja darnumą tarp žmonių, t.y. visuomenės. Kadangi žmogus yra ne tik didžiausias kuriantis gamtos veiksnys, bet ir didžiausias ardantis, tai, sąžiningumu atsvėrę ardančiąją dalį, gausim: pagrindinė žmogaus gyvybinė teisės garantija yra **išmintinga visuomenė**. (**Išmintis** = **žinojimas** + **sąžiningumas**.)

Išmintis yra vidinė žmogaus garantija, todėl išmintinga visuomenė yra vienintelė garantijos forma, suteikianti visuotinę laisvę. Išmintingos visuomenės garantija — pavienių individų išmintis.

Antroji žmogaus teisė yra teisė kurti gyvybę, t.y. teisė turėti šeimą. Šią teisę garantuoja tas pats materialinis minimumas (tik didesnės apimties, nes ja naudojasi daugiau individų) ir jėga (būtina nugalėti kliūtims, skiriančioms vienos lyties individą nuo kitos). Garantijų transformacija yra tokia pati kaip ir pirmosios teisės atveju. Jos nekartosim, tik pabrėšim, kad materialinio minimumo padidėjimas reikalauja dar didesnės išminties + žinojimo, pakeičiančio minėtą jėgą. Ji šiuo atveju yra tiesioginė garantija. Taigi ir antrosios teisės pagrindinė garantija yra išmintinga visuomenė.

Iš pradžių teise mes paskelbėm norus, kylančius iš žmogaus prigimties. Kyla klausimas, o kaip *žinojimas*? Žinojimo žmogus neatsineša su prigimtimi, o įgyja gyvendamas. Tačiau niekas neužginčys, kad galimybę žinoti žmogui įdavė pati gamta. Dar daugiau: tai bene vienintelis požymis, skiriantis žmogų nuo gyvulio. Todėl noras naudotis *žinojimu* yra trečioji žmogaus teisė. Bet *žinoti* = visas teisių garantijas turėti savo valioj = *būti laisvam*. Todėl trečiąją žmogaus teisę galime apibūdinti kaip teisę į laisvę. Tačiau žinojimas, kaip garantuoti savo teises, dar nėra visos žmogaus žinojimo galimybės. Niekas neturi teisės kiek nors riboti tas galimybes. Teisė vystyti savo žmogiškąsias galimybes aprėpia ir teisę į gyvenimą, ir teisę į gyvybę, ir teisę į laisvę.

ŽMOGUS TURI TIK VIENĄ VISA APRĖPIANČIĄ TEISĘ —

TEISĘ BŪTI ŽMOGUM

Pagrindinė žmogaus neteisė yra kito žmogaus teisių pažeidimas. Tokia žmogaus veikla tampa kliūtimi. Kiekvienas turi teisę su ja kovoti panaudodamas išmintį, gudrumą ar net jėgą.

Žmogus — žinojimas — laisvė. Kiekvieną iš šių sąvokų nusako likusios.

Žmogus yra tiek žmogus, kiek jis panaudoja žinojimą savo laisvei sukurti.

Žinojimas — proporcingas žmogaus sugebėjimui nugalėti kliūtis, trukdančias žinojimą įsigyti, t.y. proporcingas laisvei, kokią sugeba turėti žmogus.

Laisvas gali būti tik žinantis žmogus.

Žmogaus gyvenimas — nesibaigianti šio ciklo spiralė.

Gyvenimo teorija — šio ciklo aprašymas.

Po šių svarstymų man tapo visai aiškus ir suprantamas Maceinos įpareigojimas mylėti savo tautą tokią, kokia ji turi būti. Aš tik norėjau, kad Lietuva pirmoji organizuotų savo gyvenimą išminties pagrindu ir parodytų pavyzdį jei ne pasauliui, tai bent Europai. Tai būtų Lietuvos indėlis į bendrą kultūros aruodą.

Atėjo trečias ruduo. Dažnai pamąstydavau, ar ne per ilgai užsisėdėjau ramybės uoste. Kas darosi Lietuvoj? Už langų vis rečiau išgirsdavau lietuvišką žodį, o jei ir išgirsdavau, jis atrodė kažkoks verstas iš rusiško. Nesigirdėjo ir kojų dundėjimo. Gal siaubūnas pasisotino? Gal žmogus nubudo? Buvo 48-ieji metai. Tada aš nežinojau, kad jau veikė nauja, paprastesnė sistema: Lietuva—vagonas—Sibiras, aplenkianti Lukiškes.

Jaučiau, kad Dievas atsižvelgė į mano prašymą, nes jau seniai supratau, jog tiesa yra vienintelė Dievo forma, kurią leista žmogui regėti. Tuo mane įtikino pats šventasis Tomas Akvinietis, pasakęs: „Kad įrodytum Dievo buvimą protu, pirmiausia reikia juo tikėti!"

Supratau, kad protas per daug grubi priemonė Dievui suvokti. Tačiau buvo įdomu sužinoti, kiek galima prie jo priartėti. Abstrakčiausia suvokiama protu sąvoka yra **santykis**. Jis neturi materialumo. Tačiau tik jis dvi ar daugiau detalių paverčia viena, sudėtingesne, tobulesne. Jeigu eitum atgal, tai ir detales galėtum išardyti į sudedamąsias dalis. Kai išnyksta dalių santykiai, išnyksta ir detalė, nors materialumas ir lieka. Visą daiktų įvairovę sąlygoja tam tikri santykiai. Štai tas santykio **tam tikrumas** ir yra **tiesa**. Visas pasaulis yra tik jos išsikūnijimas materialume, kurį reikia pripažinti esant šalia.

Lageryje, diskutuojant šia tema apie proto ribas, atsirado mano rašinys šiek tiek pretenzingu pavadinimu: „Objektyvioji tikrovė". Štai jo pradžia, dabar, aišku, nepretenduojanči į moksliskumą, tik parodanti to meto mąstymo eigą.

Jau įrodytas materijos ir energijos ekvivalentiškumas. Pasinaudokim tuo įrodymu, ir vaizduotėje išardykim visą materiją. Kaip turėtų atrodyti visata, kai paskutinis atomas neteks formos ir pavirs kažkokia substancija, kurią mes galim pajusti kaip šilumą, šviesą ar kitokias energijos rūšis? Be abejo, jei tokią visatos būklę mes bandytume įvertinti vaizduote, paklusnia mūsų pojūčiams, tai atsakymas būtų vienas ir aiškus: **niekas**. Iš tikrųjų mes nieko nerastume materialine prasme. Nieko apčiuopiamo, nieko, į ką galėtum atsiremti mūsų žvilgsnis. Tačiau fantazuokim toliau. Materija neišnyko, bet pavirto, tikriau išskydo į kokią nors vienalytę pirminę substanciją, vis tiek egzistuojančią už ribos, kurią mes pavadinom **nieku**. Žvelgdama į tą substanciją žmogaus fantazija suvokia tik tai, kad ji yra. Pasinaudokim paskutine prielaida ir pabrėždami jos savybę, būtent **buvimą**, pavadinkim ją vienu apibendrinančiu vardu **būtis**.

Taigi už ribos, ties kuria išnyksta paskutinis realus, t.y. materialus, daiktas ir kurią mes pavadinom **nieku**, už tos ribos dar yra kažkokia substancija, apie kurią galim suvokti tik tiek, kad ji yra. Kyla klausimas, ar **būtis** yra vienintelė, egzistuojanti už **nieko** ribos?

Kad atsakytume į šį klausimą, grįžkim į realų pasaulį, t.y. į materiją, ir pažiūrėkim, kuo ji skiriasi nuo **būties**? Apie **būtį** mes galim pasakyti tik tai, kad ji yra. Kalbėdami apie materiją, be to, kad ji yra, mes galim pasakyti ir **kas yra**. Tas **kažkas** ir yra ieškomasis skirtumas.

Kai mes mintyse naikinom materiją, iš tikrųjų naikinom ne materiją, bet formą, tikriau — formą stengėmės atimti iš **būties**. Ir kai formos prastinimo kelyje žengėm paskutinį žingsnį, mes pasiekėm tą būklę, kurią pavadinom **nieku**. **Niekas** todėl, kad **būtis** prarado formą, tada išnyko **kažkas**, o **kažko** nebuvimas ir yra **niekas**.

Būtis be formos realiai nieko nereiškia, todėl mes ją nukėlėm už **nieko** ribos. Forma be *būties* taip pat realiai yra **niekas**. Taigi taip pat už **nieko** ribos.

Vėliau susirašinėdami su P. Aleksoniu nusprendėm, kad tą antrąją *esatį* geriau vadinti *galimybe*.

Nieko stebėtino, kad tokios diskusijos pašaliečiams, o tokių visada būdavo ant kaimyninių narų, turėjo atrodyti iš pradžių raudonai materialistinės, o paskui ir laisvamaniškos, ir bedieviškos. Taip palaipsniui, kaip dabar pasakytume, prie mūsų prilipo „bedievių“ etiketė. Mūsų tarpe buvo ir giliai tikinčių žmonių. Todėl pasiūliau tuo klausimu parašyti deklaraciją. Efekto ji nepadarė. Tačiau rodo mano požiūrį į religiją, kokį atsinešiau iš kalėjimo į lagerius.

DEKLARACIJA (LIETUVIAMS — KATALIKAMS)

INTA

Žodis religija mums atveria tris griežtai skirtingas sąvokas: Dievas, bažnyčia, dvasininkija.

Dievas mums yra absoliuti priežasčių priežastis, leidžianti save pajusti nepermaldaujamos būtinybės pavidalu. Būtinybės, kuri, realizuodamasi būtyje, tampa matoma judėjimo, dėsnių, materijos, jausmų ir proto pavidalais. Būtinybės, kuri, reikšdamasi išvardytomis formomis, sudaro visą gamtą, apimtą visuotino judėjimo, kuri, žengdama visomis kryptimis, čia pirmyn, čia atgal, kovodama su chaosu ir kentėdama, arba, supratusi tiesą, veržiasi į harmoniją, į laimę ir tuo vykdo absoliutinį sumanymą.

Visuma formų, kurios, virtusios pavidalais, judesiais ir santykiais, sudaro visą gamtą ir judina ją absoliučios harmonijos link — vadinasi **Dieviškoji Mintis**.

Tai, kuo žmogus skiriasi iš visos gamtos, yra sugebėjimas atspindėti **Dieviškosios Minties** elementus. Tuo žmogus skiriasi nuo gyvulio, tuo jis panašus į Dievą. Jam duotas regėjimas ir jo pareiga pažinti visas raides, perskaityti visą Dievybės sumanymą ir pagreitinti jo įvykdymą.

Mes nesvarstom, nei iš kur, nei kaip žmogus atsirado, tai ateities uždaviniai. Aišku tik viena, kad žmogus niekuomet nebuvo už būtinybės ribų, t.y. žmogus visuomet priklausė nuo tam tikrų sąlygų, be kurių neįmanomas nei fizinis, nei dvasinis jo egzistavimas. Kad patenkintum būtinybę, reikia pažinti. Ir štai nuo pirmos atsiradimo minutės žmogus susidūrė su nepermaldaujama ir nepalaužiama valia: arba, pažinęs būtinybę, žingsni teisingą žingsnį — žingsnį į gyvenimą, arba, žengdamas aklai, — žingsni pro šalį ir bus žingsnis į mirtį. Čia tinka Kristaus žodžiai:

Mato VII 13-14 Platūs yra vartai ir erdvus yra kelias, kuris veda į suirimą. Bet ankšti yra vartai ir siauras yra kelias, kuris veda į gyvenimą.

Taigi būtinybės pažinimas ir patenkinimas yra vertė, lygi gyvybei ir gyvenimui. Tą vertę mes vadiname **tiesa**. Tiesos ieškojimas nėra pareigos našta, kurią žmogus turi nešti, tai gyvybės ir gyvenimo, t.y. laimės sąlyga. Visų žmonių norai, tikslai, idėjos išplaukia iš laimės troškimo. Sis troškimas ir yra visajudinantis gyvenimo variklis, tai ir yra Dievo trauka. Negali būti žmogus, tikintis Dievą ar netikintis, nes nėra žmogaus be laimės troškimo.

Tačiau viena jausti alkį, kita — pasotinti. Laimės troškimas pasotinamas tik patenkinus **būtinybės** sąlygą. t.y. tik pažinus tiesą ir ją įvykdžius,— sukūrus gėrį.

Laimės troškimas — **Dieviškosios Valios**, t. y. **būtinybės**, jautimas yra žmogaus jausmų pagrindas. Pastangos atskleisti **Dieviškosios Minties** raidę — **tiesą**, t.y. **būtinybės** sąlygą, yra kova su tamsa, kova už vidaus laisvę. Jėga, kuri tą kovą veda, yra **valia**.

Kad galėtum pažinti **būtinybės** sąlygą, būtinas kontaktas su judančia materija. Tą kontaktą suteikia žmogaus pojūčiai, virtę atmintyje sukurtais vaizdiniais. Valios pastangos iš turimų vaizdinių išskirti tuos faktus arba tuos santykius, kurie patenkina laimės troškimą (estetinis pažinimas) yra **protavimas**. Estetinis pojūtis su jį patenkinančiais vaizdiniais ir yra žmogaus **dvasios turinys**. Tai ir yra šviesa, kuri nušviečia žmogaus gyvenimo kelią.

Taigi žmogui duotos visos priemonės, reikalingos tiesos pažinimui: pojūčiai, atmintis, jausmai (sąžinė), valia ir protas. Iš čia ir išplaukia žmogaus prigimties laisvumas, t.y. teisė pačiam spręsti, kas gera ir kas bloga.

Žmogus yra tiek laisvas (savyje), kiek tobulai veikia jo dvasios mechanizmas, nes tiek pasirodo turtingas jo dvasios turinys, tiek pasirodo aiški jo gyvenimo prasmė. Ir kad pasiektų laimę, jam telieka nugalėti kliūtis, trukdančias tai prasmei įvykti (kova už išorinę laisvę).

Kova už vidinę laisvę, kuri baigiasi tiesos pažinimu, ir kova už išorinę laisvę, kuri baigiasi tiesos įvykdymu — gėrio sukūrimu, ir yra vienintelė gyvenimo malda, patenkinanti **Aukščiausiąją Valią** ir suteikianti žmogui laimę.

Ši „deklaracija“ nepadarė teigiamo efekto. „Bedievių“ etiketė taip ir liko. Gal todėl, kad šia tema mes diskutuodavom daugiausia tik savų tarpe. Kiti, jei ką ir girdėdavo, tai tik puse ausies. Tačiau daugiau kaip po dvidešimties metų aš turėjau laimės praleisti kelias valandas Marcinkonių girioje su kunigu Kazimieru Vasiliausku, taip pat anais laikais buvusi Intos lageriuose. Aš galėjau kaip per išpažintį papasakoti jam savo kelią į Dievą. Po kiek laiko gavau jo laišką, kuriame buvo tokie žodžiai: „Tai kas, kad mes, formaliai žiūrint, galbūt esame labai panašūs į tuos Čiurlionio dvynius, kurie stovi ant uolų, juos skiria bedugnė, bet jie gėrasi ta pačia saule, kurios spinduliai sudaro lyg kokį tiltą, o juo einant, atrodo, taip būtų lengva jiems susitikti“. Tuos žodžius aš priėmiau kaip išrišimą.

Tačiau tada, atsisveikindamas su savo vaikystės Dievu, dar jam pasakiau: „Jeigu Tu esi, duok man žmonių“.

Lukiškių kalėjimą revizavo kažkoks ypatingas prokuroras. Pamatęs knygas, labai nustebė. „*Počemu knigi? Počemu anglijskije*“? Režimo viršininkas jam kažką burbtelėjo. Tas kažką užsirašė.

Po kelių dienų atėjęs korpuso viršininkas pasakė, kad rašyčiau malonės prašymą Prezidiumo Pirmininko vardu.

Blykstelėjo laisvės viltis. Akimirksniu pamačiau auditoriją, profesorius, biblioteką, knygas. Visa tai bus mano žinioje. Viduje vėl sprogo granata. Daug praėjo laiko, kol nusiraminau ir galėjau pradėti galvoti.

Parašiau, kad po trejų metų apmąstymo supratau, jog dauguma mano veiksmų buvo neteisingi. Prašiau priskirti juos mano nepatyrimui, Žadėjau mokytis, kad ateityj galėčiau sąmoningai atsakyti už visus savo žodžius ir poelgius.

Vėl po kelių dienų korpusinis perskaitė: „*Vaša prozba o pomilovaniji otklonena*“. Vėliau J. Paleckis sakė S. Binkienei, kad prašymą skaitęs, bet nieko negalėjęs padaryti.

Mane nufotografavo, kaip pridera, dviem pozomis, ir po kiek laiko išgirdau lemtingąjį: „*Sobirajisia s veščami!*“

Brangiausias knygas, kiek galėjau panešti, susidėjau į maišą. Ant viršaus dėl visa ko užmečiau brošiūrėlę su Stalino atvaizdu ant viršelio. Kitas knygas, užrašęs adresą, prašiau perduoti namo. Nusivylimo nejaučiau. Žinojau, kad dabar tikrai einu pas žmones, o ne į universiteto biblioteką.

Pasakojimo pradžioje aš paminėjau socialinį eksperimentą, kurį neva atlikinėjau lageryje. Tai netiesa. Tokia analogija išryškėjo tik gerokai vėliau, kai į tą laikotarpį jau galėjau pažvelgti iš laiko perspektyvos. Tada aš neturėjau jokių „moksliškų“ ketinimų. Lukiškėse ankstesnę savo veiklą aš vertinau kaip naivuolio svaichiojimą. Tačiau dabar, po trejų metų apmąstymo, aš jaučiausi subrendęs ir turįs teisę kalbėti visais gyvenimo klausimais.

Galybė vienybėje. Tačiau vienybė ne tai, kad mes išsirikiuojam ir visi pasukam veidus į vieną pusę. Taip suvienyti žmones lengvai gali paprasčiausias jefreiteris. Vienybė yra mūsų asmeniškų, egoistinių tikslų suderinimas. Būtent egoistinių, nes egoizmas yra kiekvieno individo asmeninės veiklos spyruoklė. Tų spyruoklių suderinimas ir sudaro nenugalimąjį vieningos tautos jėgą. Tačiau kaip tai padaryti?

Jefreiterio metodas netinka, nes jis organizuoja tik paviršinę ir labai laikiną individo veiklą. O be to, nėra jokios vilties tai padaryti geriau negu Stalinas.

Galima būtų individą samdyti, užmokant jam už tą veiklos dalį, kurią jis nukreipia alga mokačiojo nurodyta kryptimi. Tačiau tai bus tik dalis veiklos ir ne pati aštriausia. Pats geluonis bus likusioj veikloj, nukreiptoj į uždirbtų pinigų realizavimą. Be to, iš kur gauti pinigų. Kiek jų turėtum, amerikonas visuomet turės daugiau.

Lieka paskutinė trečia galimybė — Laimės troškimas.

Iš tikrųjų laimės pojūtis yra gamtos arba Dievo žmogui suteiktas atlyginimas už teisingą, t. y. *gyvatą* palaikantį veiksmą. Primityvioj visuomenėj — tai vienintelis veiklos motyvas. Gal dėl to tokia visuomenė dažnai vadinama rojumi. Tačiau žmogus paragavo pažinimo medžio vaisių ir panoro susilyginti su Dievu. Neteisybė, kad Dievas jį už tai baudžia. Jis pats įpareigojo žmogų būti panašų į jį. Jis tik žinojo ir neperspėjo žmogaus, kad jo didybė, tokia neapbrėpiama ir tokia deginančiai viliojanti, uždegs žmoguje nepasotinamą laimės troškimą. Tačiau ir tai, kaip ir visa, ką daro Dievas, yra žmogaus labui. Tai reiškia, kad žmogiškosios energijos šaltinis yra neišsenkantis.

Kaip jį panaudoti mūsų tautos labui?

Lageryje mūsų gyvenimą tvarkė jefreiteris. Kiekvieną dieną mus tvarkingai išrikiuodavo po penkis gretoje. Vieningai, susikibę už rankų, žengėm į šachtą. Nei konvojaus rėkalojimų, nei šunų kaukšėjimo mes nebijojom. Mes žengėm vieningai todėl, kad žinojom, jog šachtos dugne, po keturių tonų anglių krūva yra padėtas 1,2 kilogramo duonos gabalas. O jeigu mestelėtume dar kelis semtuvus anglies, rastume ir *zapekanką*. Ką mes vieningai ir darydavom. Tada brigadininkas, taip pat kalinys, sakydavo *chvatit*. Susėdę ar sugulę ant anglių laukdavom pamainos pabaigos. Kritikuodavom valdžią, sakydami, kaip kvailai ji daro, kad nemoka mums pinigų. Svarstydavome kiek uždirbtume Amerikoje, iš kurios mūsų tėvai sugrįžę nusipirkdavo ūkelius ir gyvendavo kaip žmonės. Kiti sakydavo, kad dabar tuos ūkelius iš jų atėmė, o tai reiškia, kad ir jie dirbo už dyką.

Tačiau niekas nesakydavo, kad anglis kasti reikia todėl, kad jos kur nors, ką nors šildytų.

Paslaptį, kad galima dirbti skatinamam trečiojo motyvo, man atskleidė senukas Andriūnas nuo Andrioniškio,— taip gražiai sutapo jo pavardė su gimtuoju kraštu Anykščių apylinkėj. Jis niekuo nesiskyrė nuo kitų. Tik kai atsirišdavo savo maišą pusryčiams, pirmiausia po kąsnelį padalydavo keliems kaimynams, kurie čia atvažiavo be maišų, o paskui tokį pat kąsnelį suvalgydavo pats. Aš jo paklausiau, kaip jis žiūri į *kolchozą*? Tada, kaip ir dabar, aš buvau įsitikinęs, kad tai geresnė ūkininkavimo forma. Jis atsakė, kad galima gyventi ir kolchoze. „Kai gyvenau ant savo žemės, aš ne ką daugiau turėdavau. Viskas išeidavo tai vaikams, tai valdžiai, tai dar kam nors. Tačiau aš visada jaučiau, kad aš duodu. O čia pasidarė viskas atvirkščiai.“

Jo argumentai vos nesugriovė mano egoistinės laimės siekimo teorijos. Aš supratau, kad meilė, t. y. gero darymas kitam, taip pat motyvas veiklai. Tačiau kaip tas dvi, rodos, priešingas sąvokas sutalpinti vienoj sistemoj, kurią aš vadinau žmogaus dvasia? Įdomu, kad tiesos švystelėjimas įvyko pačioj tamsiausioj žemės vietoj — šachtoj. Ten, tarp anglių, taip tamsu, kad, užgesus akumuliatoriui, po šachtą galima laisvai vaikščioti laikant rankoje smilkstančią nuorūką. Tenai man švystelėjo mintis, kad *meilė* yra laimė, kurią žmogus patiria savyje (*ego*) padaręs gero ne sau, o kitam. Meilė — egoizmo atvejis, todėl ir ji turi veiklą žadinančios jėgos. Dar daugiau. Egoistinis meilės motyvas verčia kontroliuoti save, kad kitam daroma paslauga netaptų vėliau „meškos patarnavimu“, nes tada vietoj džiaugsmo ateis nusivylimas. Tik mano paslauga kitam,— egoistiška, be naudos,— suteiks jam džiaugsmo; priešingu atveju tai būtų tik pataikavimas arba kyšis. Ne veltui Kristus sako, kad jeigu tu duodi, tai duok taip slapta, kad kairė ranka nežinotų, ką duoda dešinė. Mano supratimu, tai reiškia, kad duodamas nesitikėk jokio atlyginimo tik džiaugsmą, kad pavyko

duoti. Ar ne tokia yra motiniškos meilės esmė? Tačiau Kristus sako, kad mylėti reikia visus. Čia jau blogiau. Andriūną, Krupelį, Šiaučiulį — taip! Tačiau kiekvieną? Jokio egoistinio džiaugsmo neturėčiau darydamas gera Vovkai. Arba, kad ir tautiečiui, kuris, išsitraukęs lašinių gabalą, valgo, palindęs po anklode, arba dalijasi tik su tuo, kas gavęs siuntinį su juo dalysis. Galų gale ir pats Kristus neiškentęs griebė botagą ir, išvartęs piniguočių stalus, vijo fariziejus iš bažnyčios. Čia kažkas neaišku, reikės dar pagalvoti. O kol kas kiekvienas egoistiškai tegu stengiasi būti toks, kad jam gera daryti būtų malonu. Neišskiriant, žinoma, ir savęs. Kur lengviau tai galima pasiekti **jei ne čia**, lageryje. Kad išlaikytum pats savo egzaminą ir patirtum didžiulį džiaugsmą, užtenka kartais atlaužti kampą duonos. Deja, aš tos duonos kitiems atlaužiau gerokai mažiau negu kiti man. Šiandien matau, kiek praradau laimės.

Atvykęs į lagerį aš neketinau organizuoti jokio judėjimo, jokios partijos, tuo labiau jokios naujos religinės sekto. Nors vėliau prilipinta etiketė „Raudonosios bažnyčios arkivyskupas" laikėsi gana stabiliai. Tuo labiau aš neturėjau jokių valdžios „instrukcijų" skaldyti ir kiršinti mūsų lietuvišką bendruomenę. Aš atvažiavau tikėdamas, kad būsiu su žmonėmis, kurie tiek yra atidavę Lietuvos ateičiai ir toliau norės gyventi tik jos labui. O kas gali būti jai geriau, jei ne kaupti išmintį. Ant narų šalia studento gulėjo artojas, Lietuvos savanoris Sargenis (gal Sargelis) nuo Kaišiadorių. Gyva taurumo ir atsidavimo Lietuvai istorija. Deja, jo žmona nesugebėjo sulaukti. Išleistas jis negrįžo į Lietuvą, o pasirinko Sibirą. Šalia gimnazisto gulėjo gimnazijos direktorius Kalytis. Šalia partizano — kapitonas Gasiūnas arba majoras Kaukas. Beveik kiekviename lietuviškame barake buvo kunigas: šventumu garsėjęs Masaitis, išmintim — Jasas, pilnas įvairių linksmybų istorijų apie jo santykius su žemaičių žydais, energingasis Alminas, visada jėzuitiška šypsena prisidengęs mano bendravardis Gerardas Dunda. Buvo iš ko išminties semtis, buvo ir kam duoti. Gaila, etape žuvo mano knygos.

Iš pradžių buvo ir kitokių rūpesčių. Lageryje dar siautėjo užsilikę kriminalistai. Į pirmas eiles išėjo vyrai, turėję narsią širdį ir šmaikščią ranką. Panevėžietis Kemeklis, plačiau žinomas Klajūno slapyvardžiu, šveisdavo kumščiu tik vieną kartą ir paprastai to užtekdamo. Kaunietis Balys Sadauskas, Naras, neskubėdavo kelti rankos, dažnai užtekdamo jam tik pasakyti vagims terminą, kada jie turi grąžinti pavogtus ar atimtus daiktus. Ir viską įvykdydavo. Taip atsitiko, kai kriminalistai apiplėšė inžinierių Borutą, jį į lagerį atgabeno vieną. Apie juos spietėsi kitas narsus jaunimas, kuriems padedant atkovota iš vagių **chlebarez-ka**. Tai reiškė, kad nuo šiol duonos trupiniai ir atraižos eis saviems paremti. Kaip tai įvyko, reikėtų pasiklausyti Juozo Stasiulionio, dabar gyvenančio Lentvaryje, pasakojimo. Jis turėjo nuostabų talentą tragiškiausius įvykius pasakoti nuostabaus jumoro forma. Arba Zigmo Daulensko. Būdamas žemo ūgio ir silpnesnio sudėjimo, jis atliko visamatančio ir visažinančio žvalgo rolę.

Su kitomis tautybėmis „įtakos sferomis" buvo pasidalyta diplomatiniais kanalais: ukrainiečiams, kurių lageryje buvo dauguma, atiteko virtuvė su valgykla, gruzinams — pirtis (ten kažkodėl dalijo cukrų).

Intos **Minlagas** buvo griežto režimo lageris. Turėjo modernizuotą ir sustiprintą apsaugą, penkias atskiras zonas, **olpus**. Ryšys su pasauliu — du laišakai per metus. Tačiau tai, kad jie aptarnavo anglių šachtas ir turbūt dėl to, kad jau buvo išgabenti kriminalistai, maisto

davinys buvo didesnis nei bado norma. Šachtų darbininkai gaudavo 1 kg 200 g duonos ir 5 katilą, t. y. košės su priedais. Senesni ir silpnesni, kurie dirbo viršuje, gaudavo mažiau. Tačiau ir jiems šis tas iš kitų tekdavo. Kunigas Alminas turėjo prisisiuvęs po bušlatu didžiulę kišenę. Pusiau juokais, pusiau rimtai jis surankiodavo iš turtingesnių šio to valgomo ir dalydavo vargingesniems. Vėliau, kai pradėjo mokėti pinigus, jis buvo pagrindinis savišalpos organizatorius. Vienu metu valgykloje duona buvo net nenormuota. Tačiau kai jaunimas išdykaudamas pradėjo ją mėtytis, vėl sunormavo porcijomis.

Kiekvienas turėjo savo vietą ant narų su čiužiniu, pagalve, anklode ir stalčiumi po narais asmeniškiems daiktams. Tvarkos barake žiūrėjo specialūs tvarkdariai, kasdien plovė grindis. Blakes, kurias iš pradžių masiškai traiškė ant sienų, vieno visuotinio vajuos metu visiškai išnaikino, o sienas nubaltino. Drabužius pagal sezoną — žieminius arba vasarinius išduodavo naujus, bent jau šachtininkams, bet su numeriu ant nugaros.

Atėjo laikas šūkiui: „Knygos vietoj lašinių!“ Tai reiškė, kad turintys pasiturinčių giminių prašytų vietoj maisto daugiau siųsti knygų. Pradėjo kauptis neblogo bibliotekėlė. Ypač daug knygų gaudavo Juozas Petrauskas: „Žanas Kristofas“, „Užburtoji siela“. Man sesuo atsiuntė „Forsaitų sagą“, kurią mes, supjaustę į 6 dalis ir atskirai įrišę, leidom per rankas. Turėjom ir vadovėlių. Aš pradėjau mokytis prancūzų kalbos, A. Savickas — anglų, V. Danilevičius — algebros. Rafaelis Sargautas išvertė iš rusų kalbos Ibseno dramą „Kada mes, mirusieji, pabundame“. Kažkas, greičiausiai V. Bieliauskas, išvertė Dostojevskio Didįjį Inkvizitorių“, Romas Pogodinas — Gorkio „Dainą apie sakalą“.

Pirmo *olpo* filiale, vadinamajame antruoju mažuoju, turėjo dirbtuvėlę dailininkas Stasys Saulius. Ten susirinkdavo jaunimas pasiklausyti senovinių legendų apie Lietuvą. Saulius vedė teoriją, kad Lietuvoje yra likusių senovės žynių tradicijų nešėjų, kurie išvengė krikščionių persekiojimų ir perduodami iš lūpų į lūpas išsaugojo senovės papročių ir tikėjimo pagrindus. Netiesiogiai galėjai suprasti, kad ir save jis laiko vienu iš tokių. Jis turėjo pasisekimą, nes kalbėjo vaizdingai ir sugebėdavo pasiekti klausytojų širdis.

Mano pirmasis klausytojas buvo Rafaelis Sargautas. Kelerius metus mokėsis Dotnuvos akademijoje, kelerius metus išbuvęs miške, metus — kunigų seminarijoje, blaiviai tikintis, švelnaus charakterio, labai sąžiningas. Jis buvo ne tik mano oponentas (išklauses Kuraičio egzistencializmo filosofiją), bet ir gynėjas. Jeigu man lengvai galėjo priklijuoti bet kokią etiketę ir visos atrodydavo tartum tinka: bedievis, parsišidavėlis, kiršintojas, o nuo čia netoli ir iki universalios *stukačius*, tai jam netiko jokia, net ir vargšo Binkio suvedžiotą kvailelio.

Nelipo etiketės ir Aleksui Bendinskui. Inžinierius be kelių dienų, pasipriešinimo vokiečių okupacijai aktyvistas ir vienas iš organizatorių. Taigi, jis ir buvo pagrindinis Naujosios Lietuvos valstybingumo idėjų generatorius.

Pranas Aleksonis. Jį charakterizuoti galima vienu žodžiu: intelektas. Ir kakta, ir ramios, šiek tiek piktos akys. Šypsena, kaip „vyro, daugel vargo patyrusio“ besiekiant tikslo — mokslo. Jis buvo gyvas liudytojas, kaip „lengva“ buvo mūsų idealizuojamoj smetoniškoj Lietuvoj daugiavaikės dzūko šeimos jaunuoliui skintis kelią į gyvenimą. Pokalbiai su juo neužmirštami. Jo dėka aš supratau, kokia laimė yra pajusti, kaip susikirsdomos idėjos persimaišo, ištirpsta viena kitoje ir grįžta į protus, sujungdamos juos neišardomu ryšiu.

Būdavo, kad mes susipykstam, būdavo patenkam į skirtingas zonas, bet aš visada žinojau, kokius spindulius jis apie save skleidžia, ir ieškodavau būdų su jais susilieti.

Kokia buvo opozicija? Viešai jos nebuvo. Niekas neidavo su mumis ginčytis, niekas nepateikdavo jokių argumentų nei prieš mūsų teiginius, nei „etiketėms“ pateisinti. Tačiau visą laiką jautei, kad tarp mūsų ratelio ir kitos lietuvių bendruomenės dalies kabo kažkokia uždanga, kuri palaipsniui storėjo ir storėjo, kol pagaliau pavirto siena.

Kartą išgirdęs, kaip kunigas Alminas aiškino barake, kad **ten** jau sprendžiasi mūsų reikalas ir po mėnesio kito, geruoju ar bloguoju, mes būsim paleisti į laisvę, aš paklausiau, kodėl jis kalba tokią aiškią netiesą. Jis atsakė: „Mes, inteligentai, turim palaikyti tautiečių dvasią“. Supratau, su kuo turiu reikalą. Matyt, suprato ir jis, nes pamažu pasipriešinimas mūsų judėjimui pradėjo sietis su jo vardu.

Pafilosofuoti iš pradžių neatsisakydavo ir kunigas Dunda. Kartą jis aiškino, kad bažnyčia laisvą valią supranta kaip žmogaus teisę priimti tai, ką bažnyčia teikia, ar nepriimti. Aš suabejojau, ar šiuo atveju yra pakankamai laisvės, nes visą laiką lieka sankcija: priimsi — dangus, nepriimsi — pragaras. Palaipsniui ir mes nutolom.

Viktoras Petkus, nors jis priklausė **maloletkoms** (buvo suimtas dar prieš pilnametystę), visada darė susikaupusio jaunuolio išpūdį. Ateidavo pasiskolinti knygos, bet į kalbas nesileisdavo. Visada mandagiai, su malonia šypsena nukreipdavo kalbą į šalį. Matei, kad mintis jis stengiasi formuoti pats. Su juo daugiau bendravo Rafaelis.

Tačiau buvo vienas vyras, kuriam ir opozicionieriaus terminas būtų per švelnus. Jis buvo priešas. Jis to neslėpė, atvirksčiai, visur stengėsi pabrėžti viešai. Tai Antanas Rimkus, slapyvardžiu Generolas. Su juo aš susidūriau dar Vilniaus **peresilkoje**, kur mane pervedė iš Lukiškių. Neseniai paimtas iš miško, dar dėvėjo Lietuvos kareivio uniformos švarkelį. Buvo išrinktas kameros seniūnu. Nieko nesivaržydamas ir nebijodamas dainavo su draugais partizaniškas dainas:

Kils ant kartuvių čekistai,

Deputatai, komunistai.

Kils visa šnipų gauja,

Ta Stalino šunauja.

Baigęs tik tris skyrius, neandertaliečio profiliu, turėjo nuostabią Dievo dovaną — gražiai ir įtikinančiai kalbėti. Visada savo kalbą baigdavo žodžiais: „Tegyvuoją generolas Plechavičius!“ Gal todėl jį ir vadino Generolu... Kai kameros priemė, atsistojęs ant narų, minios apsuptas, jis sakė prieš mane nukreiptą kaltinamąją kalbą, aš galvojau, kad ciceronai išauga kaip tik iš tokių žmonių.

Nors aš tariusiai įgijęs vienutėje proto, bet čia vėl leidau sau padaryti dvi grubias klaidas. Pirmoji buvo ta, kad sužinojęs, jog ką tik į kamerą įleistas kalinys yra Bukėnas nuo

Kupiškio, paprašiau jį užimti vietą ant narų šalia manęs. Jis prie visų valdžių buvo apylinkės valdžia, taigi ir dabar, tarybinė valdžioj. Už tai kalėjime jį persekiojo, net guldė prie *parašės*. (Parašė — naktinis kubilas, į kurį besišlapinant patogu paleisti srovę, neva netyčia, į šalia gulintį.)

Antroji klaida — keliems ūkininkams pasiūlyti diskusiją apie kolchozą. Jie tegul kritikuoja, o aš ginsiu. Kaip aš dabar suprantu, gyniau ne kolchozą, apie kuri neturėjau žalio supratimo, o žemės ūkio kooperaciją; apie ją daug buvau girdėjęs iš tėvelio ir iš žemdirbių giminaičių. Šiaip ar taip, mano argumentai pradėjo nusverti priešingus. Staiga diskusiją nutraukė kumščio trenksmas į stalą. Rimkus atkreipė visos kameros dėmesį. Dabar aš suprantu savo netaktą. Buvo 48-ųjų pabaiga. Prievartinės kolektyvizacijos ir masinių trėmimų pradžia. Žmonės įskaudinti, nuskriausti, sužeisti. Štai tada Rimkus ir atsistojo ant narų: „Mes kovojom... Mes kraują liejom už savo žemę...

O čia, žiūrėkit, kas jis! Jo knygos raudonais viršeliais... Vietoj švento abrozdo, kurį mes nešiojam prie širdies, jis nešioja Stalino paveikslą. Išdaviką, kurio vieta prie parašės, jis pasiguldė šalia. Tegul dabar pats užima ano vietą!.. Tegyvuoja Generolas Plechavičius!"

Prie parašės manęs nepaguldė. Jam bekalbant apie mane susirinko būrelis žmonių, kurie jau buvo ragavę iš mano maišo „raudonų“ knygų ir su kuriais jau buvau praleidęs ne vieną dieną. Tai Andrius Ulevičius, dar vienas gimnazistas, kuris vis kliedėjo aviacija ir labai džiaugėsi, kai padovanojau jam knygą *Teorija Avijacijai*. Tai Domas Daniliauskas nuo Turmanto, kuris neseniai visą mėnesį šurmavo Berlyną. Arba Masiulis, kurį aš ligi šiol galiu prisiminti tik su didžiausia pagarba ir nuoskauda, kad neparodžiau tos pagarbos pakankamai, kol dar buvo gyvas. Jis buvo išmaišęs visą Pietų Ameriką ir išbandęs visus būdus laimei atrasti: nuo plėšiko iki inžinieriaus. Ir dar gera dešimtis ir jaunimo, ir ūkininkų. Kameras nuramino inžinierius Pilypas, Amerikos lietuvis. Jį ir suėmė už tai, kad neatsisakė pilietybės.

Prie parašės manęs nepaguldė. Tačiau tai buvo pamoka, iš kurios aš nepadariau beveik jokių išvadų. Rimkus ėjo mano pėdomis per visą lagerį, kol savo pasiekė, o paskui nuskendo upelio eketėj.

Turbūt viskas būtų tekėję normalia vaga, kaip ir kituose *olpuose*, jeigu būtume dirbę kantriai ir su taktu.

Tačiau mes pradėjom kurti Naująją Lietuvą.

Pirmiausia išdraskėm visus dvarus, palikdami tik po 30 ha. Inžinierius Boruta nubraižė tris mūrinių sodybų projektus: 15 ha, 20 ha ir 30 ha su gyvenamųjų namų ir ūkinių pastatų planais. Juos mes naudojome žemės reformos idėjai iliustruoti.

Išvaikėm partijas. Bendinskas įrodė, kad tautai atstovauti gali tik tautos frontas, jungiantis visus, sugėbančius generuoti tautai naudingas idėjas.

Paleidom kariuomenę, prieš tai ginklus išdalinę šaulių būriams ir pavieniams vyrams. Mūrinės sodybos pavojaus atveju lengvai turėjo būti paverčiamos bunkeriais. Tegul tada

pabando mus kas nors okupuoti. Jis ras vieningai nepaklūstančią tautą. Prisiminęs, kaip mano tėvelis vertino generolus, iš kurių tik apie vieną Ladygą sakydavo, kad tas tai nors kariauti mokėjo, aš negailėjau jiems „komplimentų". Ypač kliūdavo gen. Plechavičiui kaip 1926 metų perversmo vykdytojui ir demokratijos duobkasiui. Apie jį sklido gandai, kad karo pradžioj jis pats asmeniškai pistoletu iššaudė naujakurius, gavusius jo dvare žemės.

Centrinis žmogus Naujojoje Lietuvoje turėjo būti mokytojas. Pagrindinė šventovė — mokykla. Ne šiaip kelios klasės su keliais suolais, bet su salėmis, į kurias iš daržinių būtų perkelti liaudies teatrai. Kur ne tik vaikai, bet ir suaugę galėtų rinktis svarstyti ir aptarti savo reikalus. Iš kurių svarbiausias būtų kooperatyvų kūrimas. Mokytojas būtų reikalingų žinių rinkėjas ir skleidėjas. Susiformavusių idėjų reiškėjas, pagal kurias ir rinktų atstovus į valdžią, o ne pagal partijas.

Ūkių skaldyti negalima. Kaip sulaikyti jaunimą nuo bėgimo į Braziliją ar Argentiną? Inžinierius Rombergas siūlė steigti įmones, kurioms reikia mažai medžiagų, o daug proto. Likvidavus kariuomenę, atsiras lėšų praplėsti universitetams. Siųsti jaunimą mokytis į Vokietiją ar Ameriką. Kviestis iš ten profesorius. Rafaelis Sargautas priminė, kiek Lietuvos kultūrai padarė Karsavinas.

Tai vis temos, kuriomis kalbėdavom ne tik susėdę ant narų, bet ir *razvoduose* ir šachtose. Vėliau, kai Juozas Petrauskas su Naro pagalba ištempė mane iš šachtos ir įtaisė budinčių elektriku mašinų remonto fabrikę (RMZ), susidarė sąlygos valandų valandas stovėti šalia tekinimo staklių ir kalbėtis su Poviliūnu, Povilu Steponkum, Cio-deriu, su Stasiu Smailiu, su Rudžiu, Alfa Baranausku ir daugeliu kitų. Bendraudamas su jais aš su nuostaba pastebėjau, kad jie visi turėjo vieną bendrą bruožą,— ryškų, savitą, bet nepanaudotą talentą. Povilas Steponkus pagal charakterį, mostą, užmačias galėjo būti garsus tapytojas. Jo gyvenimas yra pavyzdys, kaip nepanaudota kūrybinga dvasia sudaužo žmogų ir be laiko paguldo į kapą. Rudis savo DIP'u galėjo nutekinti laikrodžio ašelę. Ką jis sugebėtų padaryti turėdamas šveicariškas stakles? Stasys Smailys — pagyvenęs žmogus, nelankęs nei vieno mokyklos skyriaus, pagarbiai tylėdamas klausydavosi, tačiau kai prabildavo, atrodydavo, kad kalba etikos specialistas. Alfonsas Baranauskas, „Troškūnų milijonierius", dirbo cecho viršininku. Paklaustas, ar sugebėtų tvarkyti visą RMZ'e, atsakė: „Duokit man Intą su visomis šachtomis, ir jūs pamatysit, ko nematėt".

Mintyse aš mačiau Lietuvą tokių žmonių rankose. Tačiau buvo aišku, kad tie talentai žuvo ne todėl, kad čia pateko. Greičiau atvirkščiai, jie pateko čia todėl, kad dar ten būdami nerado kelio savo talentui pasireikšti. Atrodė, kad jie augo ir gyveno lyg po šydu, kuris laikė jų dvasią prispaudęs prie žemės, kažkas labai norėjo, kad jie nepakeltų akių aukštyn. Tik dabar, čia, žmonės tapo dvasiškai nuogi, nesivaržė nei kitų, nei savęs, jie pradėjo suvokti, kiek daug prarasta, kiek daug jėgų išnaudota ne ten, kur reikėjo.

Ir vėl. Kas? Kodėl?

Ar galima išmokti gyventi, kai kiekvieniame žingsnyje vis nauji netikėtumai? Pasirodo, kiek besistengtum, tai, ką pasakei, nebūtinai bus tai, ką norėjai pasakyti; ir tai, ką žmogus išgirdo, nebūtinai bus tai, ką tu pasakei. Nesusipratimai prasidėjo dėl sąvokos *žmogėti*. Daug kam pasirodė, o gal tokia mintis buvo įpiršta, kad šiuo žodžiu mes norim pabrėžti, jog tik

mes žmonės, o visi kiti — ne. Matyt, mes nesugebėjome išaiškinti, kad žmogiškumas, tai tik žmogiškųjų kokybių rinkinys, valdantis mūsų pačių sąmonę, kad žmogiškumas nėra bendravardiklis, atmetantis tautinius ar kitokius savitumus. Matyt, nesugebėjome išaiškinti, kad žmogiškumas yra vienintelis pagrindas, ant kurio gali būti statomas tautiškumas.

Jaunuolis Tigras parašė man laišką su konkrečiais klausimais: kaip, mano nuomone, jis galėtų būti naudingas savo tautai? Atsakymo nuorašas su pakartotais klausimais išliko. Štai jis. Toks, koks buvo rašytas ten ir tada.

APIE TĖVYNĘ

Yra dvejopa galimybė atsirasti kokiam nors daiktui arba reiškiniui, arba santykiams tarp tų reiškinių-daiktų. Priklausomai, ar tos galimybės įvykimas neša gerį ar blogį, ji skirstoma į tiesą ir netiesą. Taigi, ta galimybė, kuri įvykdyta neša gerį — vadinasi tiesa. Žinoma, kiekvieno reiškinio gerumas ar blogumas turi būti pagal ką nors matuojamas. Siame rašinyje (ir dažniausiai gyvenime) jis matuojamas pagal žmogų. Bet ir žmogui gėris gali būti subjektyvus (gėris tik konkrečiam asmeniui), ir objektyvus (gėris kiekvienam žmogui). Atitinkamai yra subjektyvi ir objektyvi tiesa.

Žmogus, norėdamas išsilaikyti gyvenime ir padaryti tą gyvenimą laimingesnį, stengiasi pažinti tiesą (tą galimybę, kuri pasiekta teiks gerį) ir ją įvykdyti. Tai, ką žmogus, arba tikriausiai — šeima, siekdama laimės, sukuria savo aplinkoje, galima pavadinti tėviške. Lygiai taip ką savo aplinkoje sukuria tauta, galima pavadinti tėvynę. Bet klystume, jei mes pagalvotume, kad tėvynė yra visų tėviškių suma. Žmogus, kurdamas savo tėviškę, vadovaujasi subjektyviomis tiesiomis: tuo, kas gera tik jam. Tėvynę sudaro įvykdymas tų galimybių, kurios geros visai tautai. Ir jei tėvynėje bus nustota vykdyti objektyvias tiesas, ji subyrės į atskiras tėviškes kaip šeima subyrės į atskirus narius, jeigu tėviškėje nebus nieko bendro visiems. Tėviškėj kiekvienas narys turi savo atskirą kampą, taip ir tėvynėje tėviškė yra atskiras šeimos kampas. Šeima bus tuo stipresnė, kuo daugiau jos nariai rūpinsis bendrais interesais, ir tauta bus tuo stipresnė, kuo labiau jos nariai sieks objektyvių galimybių įgyvendinimo.

Taigi, pirmoji sąlyga — susikurti tėvynę — yra sugebėjimas išanalizuoti galimybes: atskirti tiesą nuo netiesos. Ši savybė vadinasi **žmogiškumas**, nes tai atlikti gali tik žmogus.

Antroji sąlyga: atiduoti pirmenybę objektyviai tiesai. Ši savybė vadinasi **sąžiningumas**.

Trečioji sąlyga: objektyviosios galimybės vykdymas — kūryba. Vykdytas, arba kūryba, susideda iš šalinimo kliūčių, kurios trukdo įvykdyti objektyvią tiesą. Kliūtys yra priešingumas laisvei. Taigi, trečioji sąlyga — objektyviosios tiesos vykdymas arba kūryba — yra **kova už laisvę**.

Taigi, turėti tėvynę gali tik žmonės, kurie sugeba įvykdyti šias sąlygas.

Kad įvykdytų pirmąją sąlygą — reikalingi gilūs jausmai ir stiprus protas.

Kad įvykdytų antrąją sąlygą — reikalinga tiesos meilė arba sąžiningumas (žodį **objektyvios** praleidau, nes tik objektyvi tiesa yra tiesa).

Kad įvykdytų trečiąją sąlygą — reikalinga valia, drąsa ir jėga (kurią duoda taip pat tik protas).

Visų šių savybių išvystymas savyje yra sužmogėjimas. Nes tos savybės yra bendros visiems žmonėms ir būtinos bet kokio tautiškumo ar bet kokios tėvynės kūrybai. Skirtumas tarp tautiškumų ir tėvynių yra tik kūrybinės krypties skirtumas. Vieni pasirenka vienas galimybių formas, kiti — kitas. Tuo tarpu pati tėvynės ar tautiškumo kūrybos galimybė yra visai žmonijai viena.

Tačiau tai, kas sudaro mūsų šiandieninę tėviškę, yra ne tik mūsų kūrybos rezultatas. Didelę jos dalį mes paveldėjome iš savo tėvų. O jie iš senelių ir t. t. Reikėtų pabrėžti, kad mes paveldėjome ne tik pačius daiktus, kurie sudaro mūsų tėviškę, bet taip pat ir sugebėjimą kurti tėviškę. Jų užsispyrimą ir tvirtumą. Jų vargus ir kančias kovoje su kliūtimis. Jų džiaugsmą tas kliūtis nugalėjus. Šis dvasinis palikimas yra pagrindinis, nes tik jis padaro labai vargingą tėviškę neįkainojamą.

Ir šiandieninės mūsų tėvynės pagrindinė dalis yra jos istorija.

Tačiau tėvynės sąvoka nesibaigia materialiąja dalimi ir istorija. Vien tėviškės paveldėjimu mes nepasitenkinam. Mes dar pridedam savo svajones apie tai, kokią tėviškę mes norime matyti ateityje ir vardan kokios mes kuriam, t. y. kovojam.

Taigi Tėvynė yra visos tautos istorinis paveldėjimas, kurio svarbiausia dalis yra kultūra: dvasinė to paveldėjimo dalis, kurioje slypi visas kūrybos patyrimas, kūrybos impulsai, pažintos, bet dar neįvykdytos galimybės ir, svarbiausia, joje glūdi tautos misija — tai, kuo tauta žada pasireikšti ateityje. Tautos misija išreiškta tautos idėjoje.

Štai medžiaga, kurią atgaivinęs savo kūrybiškumu, galite prieiti prie atsakymo į pirmąjį Jūsų klausimą: apie tėvynę ir kas yra tėvynė?

Į kitus Jūsų klausimus atsakinėsiu trumpai.

2) Apie svetimtaučius ir jų reikšmę mūsų gyvenime?

Čia reikia dar vieno papildymo. Kaip atskiri asmenys, pereidami nuo subjektyvių tiesų prie objektyvių, sukuria tėvynę ir tautiškumą, taip ir atskiri tautiškumai, pereidami prie dar objektyvesnių, pavyzdžiui, prie absoliučių tiesų, sukuria žmogiškumą. Kas yra viena šeima kitai žiūrint iš tautiškumo taško, tas pat yra ir viena tauta kitai. Ar viena šeima trukdo kitai siekti tautiškumo ir tėvynės? Netrukdo, jei veiksmais neperžengia žmogiškumo nustatytų ribų (pagal ankstesnį žmogiškumo apibrėžimą). Taip ir vienas tautiškumas netrukdo kitam tiek, kiek jų nariai yra žmonės. Taigi — žmogus žmogui yra artimi, nesvarbu, kokių jie tautybių, kaip ir tautiečiai, nors jie ir skirtingų šeimų nariai. (Pabrėžiu, kad šis dėsnis tinka tik žmogui tikrąja prasme, bet ne dvikojui.)

Svetimtaučių reikšmė aiškėja iš palyginimo su šeima, kuri niekad nebus laiminga nedraugaudama su kitomis šeimomis. Ypač dėl to, kad negalės sukurti tėvynės. Taip ir tauta nelaiminga turėdama blogas kaimynes tautas ir bus laiminga, jei visos tautos pripažins absoliučias tiesas, ir susijungs žmonija, kaip šeimos susijungia tautoje.

Į kitus klausimus atsakysiu kartu. Štai jie: Kuo galiu būti naudingas naujame gyvenime? Ar aš esu patikimas tam gyvenimui? Jei patikimas, tai duok pirmam žingsniui atamos, kad negalėčiau atsitraukti atgal.

Kiekvieno žmogaus uždavinys ir laimės sąlyga yra tęsti savo tėvynės kūrybą. Tos kūrybos sąlyga yra asmens sužmogėjimas. Sužmoginti save ir prisidėti prie kitų asmenų žmoginimo ir yra didžiausias patarnavimas šiam reikalui. Jūsų patikimumas yra lygus Jūsų žmogiškumui. Jūsų žmogiškumas yra ir Jūsų atrama, kuri niekuomet neleis Jums grįžti atgal į žvėrį, o trauks vis artyn prie tikslo, ten, kur dėka žmogiškumo, Jūs matysit savo laimę. Nuo čia ir reikia pradėti.

Šeštu klausimu Jūs reikalaujate kritikos Jūsų šūkiui: „Geriau lagery mirti, negu laisvėj būti vergu“.

Laisvė yra kliūčių nebuvimas siekiant laimės. Tačiau laimės siekimą turi tik žmogus. Todėl pirmoji laisvės sąlyga yra tas pats sužmogėjimas, t. y. savo dvasios jėgų: proto, jausmų, valios ir sąžinės išugdymas. Kol šitų jėgų žmogus neišsiugdė arba jos užsnūdusios, negali būti ir kalbos apie judėjimą į laimę. Taigi pirmoji kliūtis, kuri turi būti nugalėta, yra tamsumas. Tamsiam žmogui laisvės nėra nei lageryje, nei „laisvėj“. Jam tas pats, kur gyventi ir kur mirti. O kovoti su savo tamsumu galima visur.

Ir kol žmogus turi nors mažiausią galimybę didinti savo laisvumą, jis neturi teisės galvoti, kur jam geriau mirti. Jis turi veržtis į tokias sąlygas, kurios geriausiai tinka jo laisvėjimui, t. y. žmogėjimui.

Ką daryti pasiekus sužmogėjimą, aiškinti nereikia, nes žmogiškumas ir yra žinojimą^ kas gera, o gera ir reikia daryti. Ir atvirkščiai, kol nežinome, ką daryti, vadinasi, dar nepakankamai įkopta į žmogiškumo kalną, taigi reikia kopti aukščiau.

Minlago formavimosi pradžioje, kai lageryje dar siautėjo kriminalistai, mūsų tarpe vyravo taisyklė: jei pamatei, kad muša lietuvį — neklausk, kas kaltas, o duok rusui. Dabar mes šią taisyklę stengėmės pakoreguoti: jei pamatei, kad mušasi — išskirk. Paskui, jei pasirodys, kad lietuvis buvo kaltas, duok jam dvigubai negu būtų gavęs nuo ruso. Tai sukėlė nepasitenkinimą „kareivių“ tarpe. Kriminalistams išnykus, jie liko be „darbo“ ir jautėsi nustumti į antrą planą. Tačiau daugelis suprato etiškąją šios taisyklės pusę. Naras atėjęs pas mus pasakė: „Apie ką jūs kalbat, aš nė velnio nesuprantu, bet jaučiu, kad jūs teisūs. Nieko nebijokit ir darykit savo“. Vėliau, išsiskiriant, jis paliko savo nuotrauką su užrašu: „**Prisimink jį, jis lieka juo. 54 XII 22**“. Nerealizuoto talento energija ir jam sunkino gyvenimą, nustumdama kartais į kasdienybės pašalius. Jis turėjo vado talentą, kuris reikėsi ne tik jėga ir drąsa, ne tik protu ir taktu, bet ramiu žvilgsniu, kuriuo kiekvieną priversdavo paklusti.

Arba Aleksas Žvirblis. Pavojų metu buvo su narsiaisiais. Vėliau įsitaisė sąsiuvinį, į kurį rašė patikusias mintis, eilėraščius. Neseniai, po jo mirties, žmona perdavė šį sąsiuvinį man kaip paskutinę valią. Todėl aš dabar turiu daug dokumentinės medžiagos lagerio prisiminimams atgaivinti. Šis sąsiuvinis yra ir testamentas.

Antaną Noviką, Vytautą Pumputį, Vytautą Krugiškį, Dulkę, minėtą Juozą Stasiulionį ir daugelį kitų galima minėti kaip pavyzdžius, nes kiekvieno savitai pasireiškęs žmogiškumas žadino pagarbą ir susižavėjimą.

Ir ne tik mūsiškiai. Ir Viktoras Petkus, ir Benas Trakimas, ir daugelis, su kuriais artimai bendravo mūsų ratelio jaunimas, buvo taurūs ir smalsūs jaunuoliai. Bet nuo mūsų daugelį iš jų atstumdavo mūsų dviprasmiškas kairuoliškumas ir daugiausia turbūt mano kategoriškas ir dažnai provokuojantis kalbos stilius. Mažiau savarankiškiems turėjo įtakos ir įvairios „etiketės“.

Besigilindami į žmogiškąją dvasią ir joje, o ne ekonomikoje, ieškodami varančiosios istorijos jėgos, negalėjome apeiti religijos.

Mano žinios buvo paviršutiniškos. Krikščioniškosios filosofijos istorija, skaityta Lukiškėse, ypač šventojo Tomo Akviniečio, Aristotelio filosofijos analizė, įtikino mane, kad krikščionybė yra gerokai daugiau negu tai, ko mane mokė močiutė Petronėlė Binkienė, ir, žinoma, daugiau negu nepabaigiami rožančių ir litanijų kalbėjimai. Supratau, kad šią problemą reikėtų spręsti nuo pirminio šaltinio — Šventojo Rašto. Girdėjau, kad kunigai turi religinės literatūros. Tačiau ji buvo įslaptinta ir man neprieinama. Pagalba atėjo visai netikėtai. Kartą estas, sektantas, įteikė man mažą juodą knygutę. Ant plono popierinio popieriaus pažįstamu petitu atspausdintas New **Testament**. Aš nežinojau, kaip jam dėkoti. Jis šiaurietišškai ramiai, sunkiai ištardamas rusiškus žodžius, pasakė: „Šią knygą tau siunčia Dievas. Jei prarasi, vadinasi, nebuvai vertas“. Kratos būdavo dažnai. Paslėpti nebuvo kur. Todėl knygutę laikiau savo stalčiuje, po nara, kartu su kitomis knygomis. Nė karto neradau savo stalčiaus išvartyto ir sujaukto. Nelaikiau to stebuklu. Pamatęs knygą, žmogus priversdavo *nadzirateli* nesilaikyti instrukcijos.

Žmogų teko matyti ir aukštesnėje lagerio administracijoje.

Lageryje išgarsintas mano „raudonumas“ atkreipė ir valdžios dėmesį. Iškvietė į KVČ. Be lagerio viršininko, ten buvo dar keli pulkininkai iš Intos valdybos ir keli žemesnio rango karininkai. Pažėrė kelis komplimentus:

. Mes žinom... kultūrinė veikla... Viskas gerai, bet... *davai rabotatj soobščā, na blago naroda. My tebe pomožem, ty nam*".

Karinė uniforma nuo tardymo laikų kėlė šurpą. Tačiau *stukačiaus* etiketė, nors dažnai klijuota, nelipo, kol buvo neteisinga. „Jūs dirbat *po svojei časti, ja po svojei*.

A narod puskaj razbirajetsa" atsakiau. Nusivylęs pulkininkas pasakė standartinę frazę, kad aš nuo vieno kranto nuplaukiau, o kito nepriplaukiau. „*Vidno ja plovec nevažnyj*“, — atsakiau ir

pasisukau išeiti. Netikėtai šalia durų sėdėjęs kapitonas atsistojo ir einant pro šalį ištare: „*A vsio taki, Binkis, ty molodec*“. Žvilgsniu padėkojęs išėjau.

Sunkiausia buvo nusiplėšti bedievio etiketę. Tiesą sakant aš nelabai ir stengiausi. Tik man atrodė, kad teisingesnis būtų laisvamano vardas. Gavęs Evangeliją, nutariau atsiduoti jos teismui.

Pastebėjau, kad vieni jos straipsniai yra prieš mane, kiti — teisina. Kai pabandžiau juos klasifikuoti, pamačiau, kad mane ne tik teisina, bet ir laimina tos pastraipos, kur cituojami Kristaus žodžiai. Man labiausiai patiko Mato Evangelija. Jis mažiau komentuoja, o daugiau pateikia palyginimų ir Kristaus pamokymų. „Palaiminti, kurie alksta ir trokšta teisybės. Palaiminti, kurie persekiojami dėl teisybės. Palaiminti, kurie šmeižiami dėl manęs (kur Kristus kalba apie save, aš rašau žodį *tiesa*.) Žmogus nedega žvakės, kad apvožtų ją kaušu, o stato į žvakidę, kad ji šviestų visiems, kurie namuose“. Ir t.t. ir t.t.

Be malonaus jausmo atrasti pritarimą, iškilo naujas klausimas. Jeigu tiesos prioritetas kitoms žemiškoms gėrybėms buvo paskelbtas jau prieš 20 amžių, tai kodėl ligi šiol nėra žemėje dangaus karalystės?

Padėjo orientuotis kunigo Povilo Jako knyga „Naujasis Humanizmas“. Jis paminėjo ir pacitavo XII amž. šventojo Tomo Kempiečio knygą „Apie Kristaus sekimą“, kuri, jo žodžiais tariant, laikoma antrąja knyga po Evangelijų.

Kad ši knyga yra lageryje, sužinojau iš Viktoro Karaškos, su kuriuo dirbau vienoje brigadoje. Tai buvo paprastas valstietis, nors iš kunigų giminės. Nedidelio ūgio, šiek tiek gunktelėjęs, be jokių pretenzijų į mokytumą, vaikščiodavo po barakus kaip svieto lygintojas. Tai duonos gabalą perneš ten, kur maža, iš ten, kur jos per daug, tai gandą paneigs, tai repliką sušvelnins. Sėdėjo jis tikrai „nė už ką“. Jį ir iš lagerio paleido iš karto su reabilitacija. Atnešė jis man tą knygelę kelioms dienoms.

Nustebino, kad iki devyniolikto amžiaus pabaigos jau būta aštuoniolikos leidimų. Nuostabus populiarumas! Įdomu, kiek yra Evangelijų laidų? Dabar ši knyga retenybė. Tačiau kelios citatos išliko mano laiške, rašytame Zigmui Daulenskiui.

„Zigmai! Svarbiausias uždavinys yra parodyti, koks turi būti žmogus, kad pajėgtų eiti Kristaus pradėtu ir mokslo nušviestu keliu. O jis turi būti proto, valios, sąžinės, energijos žmogus. Nes tik šių kokybių kombinacija ir sudaro veiklos — kūrybos — mechanizmą.

Tą parodžius, paaiškinti, kokio žmogaus „idealo“ siekia trečias kelias. (Skaičiai žymi puslapį, iš kurio paimta citata.)

17. Kiekvienas žmogus iš prigimties geidžia daugiau visa ko mokėti, bet kas iš to mokslo be Dievo baimės.

18. Iš tikrųjų yra geresnis nusižeminęs kaimietis, kuris Dievui tarnauja, negu išdidęs filosofas, kuris, pats save užmiršęs, žvaigždžių takus tyrinėja.

19. Nesidžiauk jokių mokslų ir dovanų, tegu tas mokslas būna tau greičiau baimės priežastis.

24. Ir tikrai išmintingas yra tas, kuris Dievo valią vykdo, o savo valios išsižada.

26. Skaityti Šventą Raštą dažnai mums trukdo žingeidumas: norime suprasti ir išgvildinti tai, ką nusižeminus reikėtų priimti.

31. Labai svarbu išlikti paklusniam, vykdyti valią perdėtinio ir sau nepriklausyti. Daug geriau yra klausyti negu paliepti.

32. Jei tavo nuomonė yra gera, o tu jos išsižadi dėl Dievo ir paklausai kitų nuomonės, tuo daugiau pelnysi.

34. Budėti tikrai ir melstis privalome, kad nepraleistume laiko dovanai.

44. Jei daugiau remsies savo protu ar apsuksimu negu atsidavimo Dievui dorybe, kurią mums pats Kristus apreiškė, tai ne visuomet ir greitai tikrą šviesą pažinsi, nes Dievas nori, kad jam visiškai atsiduotume ir, karštai jį mylėdami, perviršytume visą proto valdžią.

46. Ko negali žmogus savyje ar kituose pataisyti, tą privalo kantriai nukentėti, kol Dievas kitaip neatmainys.

49. Jei nori dievobaimingai gyventi, tai reikia dėl Kristaus išsižadėti savo proto.

370. Atsiduok Dievui, nusilenk protu tikėjimui, o tau bus duota pažinimo šviesos tiek, kiek ji tau bus reikalinga ir naudinga.

Velnias negundo netikėlių ir nusidėjėlių, kuriuos ir taip savais laiko, bet tikinčiuosius ir dievobaimingus įvairiais būdais gundo ir kankina.

372. Jei Dievo darbai būtų taip lengvai žmogaus protui suprantami, tai kas juos stebuklingais ir neapsakomais vadintų.

Kodėl tai daroma? Kodėl su tokiu užsispyrimu stengiamasi atimti žmogaus protą ir valią? O todėl, kad žmogus nepajėgtų išskirti trijų dalykų: kad kunigas, bažnyčia ir Dievas jam atrodytų vienas trijuose asmenyse. Kad kunigo balsas jo sąmonėje susiliestų su Dievo balsu. Tai pasiekus tolimesni interesai pasiekiami labai lengvai. Neatsitiktinai ši knyga atėjo pas mus per lenkus, kuriems labai rūpėjo palaužti mūsų atsparumą ir savarankiškumą. Ką jie didele dalimi ir pasiekė."

Aišku, šių minčių platinimas neprisidėjo prie taikos. Į mane kreipėsi senas garbingas ūkininkas Dragūnas nuo Salamiesčio. Pažinojęs dar mano motiną, iš to paties krašto. Jis stengėsi įtikinti, kad žmonės nuvargę, nori ramybės. Kam tas triukšmas, kam tie ginčai? Tačiau mano spyruoklės jau buvo paleistos. Demagogiškai pripažinau, kad triukšmas yra blogai, bet iš triukšmo aš matau dvi išeitis: viena— tylą, kita — muziką. Tyla = mirtis. Aš

už muziką. Į tai, kas dabar vyksta, žiūrėkim kaip į repeticiją ir stenkimės greičiau susidainuoti.

Deja, susidainuodavom tik tada, kai susiburdavo lagerio krepšinio rinktinė ir iškviisdavo lietuvius į dvikovą. Tada ir komanda, ir žiūrovai susiburdavo į vieną frontą, be jokio pažiūrų skirtumo. Plodavo ir šaukdavo valio už kiekvieną krepšį, nežiūrėdami, ar jį įmetė **bedievis**, ar **kareivis**, aš **šventakupris**.

Vienas iš penkių **Mirtlago olpų** vadinosi „ketvirtasis“.

Užtekdavo pasakyti šį žodį, ir kiekvienas suprato, apie ką kalbama. Ten vergavo moterys. Buvusios Varnelės, gimnazistės, dabar jau trisdešimtmetės, subrendusios, bet kaip ir mūsų lagerio vyrai, neišnaudojusios romantiškosios energijos, nenusivylusios, nepraradusios jaunystės iliuzijų. Jeigu šiandieninis „ekstrasensas“ būtų pabuvojęs bet kuriame vyrų **olpe**, jis tiksliai būtų nustatęs biolaukų kryptį su epicentru ketvirtame.

Susitikti nebuvo jokios galimybės. Tačiau „paštas“ veikė be kliūčių. Ne vien laiškai, bet ir banderolės, ir smulkūs siuntinėliai pasiekdavo adresatą per kelias dienas. Kai kurios gudruolės susirašinėdavo su keliais **olpais** ir atitinkamai gaudavo dovanų iš kelių gerbėjų. Tačiau ten buvo ir mokytoja Nata, ir Žemaitijos Kražantė, ir Maskvos profesorė Volkovą Tatjana Nikolajevna. Ne be jų įtakos kai kurių mergaičių laiškai atskleisdavo mintis, nukreiptas į ateitį, į Lietuvą, į dar neužmirštus idealus. Snaigės, Burės, Vitos laiškai eidavo per rankas, palaikydami mūsų nuotaiką, neleisdami užsnūsti. Daug jų išliko iki šių dienų ir galėtų sudaryti atskirą rinkinį.

Tačiau vyrų bendravimas tarpusavyje darėsi vis sunkesnis. Pasklido gandas, kad aš platinu bolševikišką šventraštį. Kai parodžiau knygutę su aiškiu užrašu **London**, atsakė, kad bolševikai gali išspausdinti bet ką. Daugelis pradėjo nebesisveikinti ir vengti susitikti.

Aleksonis pasiūlė permesti diskusijas į ketvirtą. Mes jau buvom pasiuntę ten „Forsaitus“ ir apie juos susibūrė skaitančių mergaičių būrelis. Buvo nutarta visiems, kurie skaitė „Užburta siela“, parašyti savo nuomonę apie tą knygą ir joje išreikštas idėjas. Susirinko apie 30 laiškų, kuriuos mes kartu su knyga pasiuntėm „savo“ mergaitėms. Kai kurie laiškai buvo parašyti ekstremistiniu stiliumi ir susilaukė aktyvios kritikos. Mano laiškas, kaip kaltinimo dokumentas, vėliau buvo persiųstas į mūsų **olpą**. Vienas jaunuolis, Viktoras Urbaitis, jį persirašė ir vėliau, netikėtai mums susitikus Vilniuje, man atidavė.

SESĖS LIETUVAITĖS!

Ši knyga parodo, kaip žmonių visuomenė vis labiau skyla į dvi dalis, pagal tai, kuria kryptimi kreipia savo žingsnius: ar ten, kur jiems nurodo moralisto pirštas, ar ten, kur juos šaukia vidaus balsas, diktuojamas būtinybės, t.y. pagal tai, kam jie atsiskaitys už savo veiksmus, ar žmonių sukurtiems įstatymams, tradicijoms, papročiams, ar savo pačių sąžinei.

Tą skilimą teks pergyventi ir mums (jei dar netenka), nes gyvenimo tempas įgauna tokius greičius, jame pasitaiko tokių posūkių, kad jokie įstatymai, juo labiau tradicijos ir

papročiai, kuriems įsigalėti reikia daug laiko, jau nepajėgia duoti laimės troškimą patenkinančių nurodymų.

Savo teigimą aš bandysiu įrodyti panagrinėdamas tą pačią „nuodėmę“, kurią Rolanas taip ryškiai nušvietė, jog kiekvienas joje turi pamatyti didžiausią dorybę, būtent: „neteisėta motinystė“. Žodį „nuodėmė“ aš rašau su kabutėmis todėl, kad tai ne mano pavadinimas. „Neteisėta motinystė“ vadina visi oficialieji kodeksai ir viešojo nuomonė, suteikdama net specialius vardus motinai ir vaikui.

Pradėdamas logiškai įrodinėti tokių pažiūrų neteisingumą ir žalingumą, aš norėčiau, kad Jūs pačios pažiūrėtumėt, ar Jūsų tarpe nėra gyvų liudytojų, t.y. tokių, kurios šiandien jaustųsi laimingesnės būdamos motinomis, jei kažkada nebūtų išsigandusios to nelemto pasmerkimo, kuris persekiotų ne tik jas, bet ir jų vaikus.

Laiminga šeima yra idealas, to aš linkiu kiekvienai iš Jūsų. Bet ar seniai praėjo tie laikai (ir iš viso, ar jie praėjo), kai ne tik legali šeima, bet ir visas legalus gyvenimas buvo sudėti ant tėvynės aukuro, po to buvo sudėtos ir pačios gyvybės, kurios išėjo amžinybėn, nepalikdamos kam tęsti nebaigto darbo. Ar tai nėra tautos tragedija? Tai yra — mirties pradžia? Klausiu, ar nėra pas Jus gyvų liudytojų, kurios pasakytų: „Taip! Jei tada į viešąją nuomonę būtų pažiūrėta kaip į priešo vylių, o kelrodžiu būtų pasirinktas tas pats širdies balsas, kuris vedė mus į kovą, šiandien mes būtume laimingesnės“. Jei atsiras (tokių liudytojų), tai ir tolimesnis mano nagrinėjimas turi prasmę.

Didžiausias gėris yra žmogus. Iš to išeitų, kad iš visų žmogaus teisių pirmą ir svarbiausią vietą užima moters teisė, t.y. teisė būti motina. Ir visos kliūtys, kurios trukdo šiai teisei, nesvarbu, moralinės ar materialinės, kiltų jos iš oficialių visuomenės organų ar iš pačių masių, būtų jos charakteringos — draudimas, sulaikymas ar nukreipimas — visos tos kliūtys yra neteisėtos, visos jos yra nuodėmės. Jokios visuomenės santvarkos negalima pavadinti tobula, jeigu žmogaus teisių deklaracijoje pirmoje vietoje nebus įrašyta: moteris, tapusi motina, atleidžiama nuo visų, prieš tai padarytų nuodėmių.

Tačiau paskelbimo neužtenka. Minios galia yra liežuviuose, kuriuos valdo kvailystės ir iš jų kylantis pyktis, bet ne širdis ir protas. (Nes kas išmoksta įsiklausyti į savo vidų, tas automatiškai iš minios išeina.) Bet miniažmogis, negalėdamas savo žodžių paremti mintimis, visuomet ieško autoriteto: tradicijų, papročių ar tariamų asmenybių. Kovai su minia ir iš jos kylančiomis blogybėmis yra du keliai. Vienas — kantrybės kelias: aiškinti, stengiantis atkapstyti sąžinės likučių ir įpūsti iš jų liepsną. Antras — kova su tariamaisiais autoritetais, kurie laikosi ne savo darbais visuomenei, bet tenkina savo interesus naudodamiesi įsisenėjimo teise. Už tai ir kovoja R. Rolanas knygoje „Užburtoji siela“.

Man rodos, kad kiekvienas, besidomintis žmogaus teisėmis, turi stengtis susipažinti su šia problema ir stengtis, kad moters teisė įsigaliotų. Kad valstybė ir kiekvienas žmogus imtųsi iniciatyvos įvesti valstybėje įstatymą, pagal kurį valstybė garantuotų kūdikiui egzistavimą, t.y. kad kiekviena moteris, pagal reikalą galėtų ne prašyti, bet reikalauti išlaikymo savo kūdikiui. Tai garantuotą teisę ne tik vienišoms moterims, bet ir toms, kurių vyrai prarado teisę vadintis vyrais ir laiko jas prisirišę tik ekonominiais pančiais. Grėsmė, kad kiekviena moteris galėtų palikti tokį vyrą, priverstų juos stengtis būti tikrais vyrais.

Moters teisė išeina už tautiškumo ribų, nes tai yra žmogaus teisė. Moteris turi teisę pasirinkti savo kūdikio tėvu patį geriausią vyriškį, neatsižvelgiant nei į rasinius, nei į tautinius, nei į religinius skirtumus.

Čia noriu užbėgti už akių tiems, kurie bandytų tvirtinti, kad šios teisės įsigaliojimas prisidėtų prie tautos nykimo. Nieko panašaus. Norėdami išlaikyti ir plėsti savo tautą, tos tautos vyrai bus priversti stengtis būti geresni už kitus. Turės gerbt; savo fizinį organizmą, liautis nuodyti jį visokiais narkotikais ir alinti nesantūrumu. Šitaip sutaupyta energiją turės nukreipti savo dvasiai ugdyti, kuri padarys juos nugalėtojais ne tik ekonominiame, bet ir dar nežinomos laimės fronte. Jeigu vyrai nesugebėtų tų sąlygų įvykdyti ir moteris būtų priversta pasirinkti svetimtautį, atsakomybė už tautos silpnėjimą tektų ne moteriai, o vyrai, tikriausiai — jo apsileidimui.

Taigi: moters teisės garantavimas yra ne tik teisingumo atstatymas, ne tik pagrindinė sąlyga progresui,— tai raktas į žmonijos išgelbėjimą.

Šių žodžių nelaikykite tobulais, tai gyvenimo padiktuotos mintys. Ir tik nuo jūsų priklauso, ar jos bus užmirštos, ar pavirs mūsų kovos šūkiu.

53 10 28

Šie mūsų laiškai perpildė kantrybės taure. Kol juos skaitė „mūsų“ mergaitės, vyko normali diskusija. Snaigė, vėliau Rūta Aleksonienė, išsaugojo iki šiol visą pluoštą korespondencijos su Pranu Aleksoniu. Burė, vėliau Jadvyga Bieliauskienė, pacitavusi frazę iš laiško, priekaištavo, kad tu aš plačiai atvėriau duris internacionalui. Galėjau pasiteisinti. (Ir to laiško nuorašas išliko Urbaičio dėka.)

..... internacionalas braunasi ir brausis visiškai nesiklausdamas norim mes to ar ne. Jokie užraktai jo nesulaikys. Vienintelis kelias tautai išgelbėti yra tai, kad mūsų vyrai būtų geriausi ir kad mūsų moterys tėvynę ir tautiečius mylėtų karščiausiai. Pats faktas, kad pabandymas praverti tas duris sukėlė tokį susijaudinimą, rodo, jog mūsų vyrai dar nepasiruošę atlaikyti užsieniečių konkurencijos, o mūsų moteriai dar per siaura tėvynės sąvokos dalis, kuriai ji skiria savo meilę”. Romantiškoji Vita, vėliau Laima Brazdeikienė, parašė gražų mano veiklą apibendrinantį laišką: G.....! Sekcijoj mergaitės vakarietės gieda.

Liejasi jauni skambūs balsai vakaro tyloj, ir aš klausau jų parimus ant spintelės. Kokie gražūs, šviesūs šią valandėlę jų veidai. Pagalvoju: „Kodėl ne visada tokie?“ Ir sustoju ties tavo įrodinėjimais. Kaip kartais šaltas, nors ir gilus protas gali nepastebėti tiesos, kurią jaučia jautresnė širdis. Kas beliktų iš tų nušvitusių veidų, jei ir šios valandėlės nebūtų? Žinau, ką atsakysi. Žinau. Ir vis tiek nesutinku. Tu — tai ta Evangelijos uolėta dirva, kur išaugę grūdai turi nuvysti, nes neturi šaknų. Nesiginčyk — taip. Be šaknų. Laikais paviršiu, kol griauini senus įsitikinimus (Tu čia nepamainomas), bet įsivaizduok, jei nebūtų ko griauti, jei Tave supantys stovėtų aukštybėse. Ką Tu sukurtum? Ką? Tavyje — kovotojo su blogiu siela, bet ne gėrio kūrėjo. Ar sugebėtum duoti žmonėms laimę, nors ir paprastą, mažytę? Niekada. Sugriautum, išvestum į juodą naktį, kur kryžkelis kryžiuojasi, ir — paliktum, nes ir Tavo griovimo galia liktų bejėgė. Kas gyvena ir viską daro tik vardan kokio nors žmogaus

— pasmerktas nusivilti. Nenoriu Tau blogo, greičiau priešingai,— kodėl nė trupučio nenori paklaustyti draugo? Nejaugi manai, kad tiesą tik Tu vienas žinai? Užteks. Nepyk, taip netoli Kūčių vakaras ir man ramu, ramu nuo jo artumo. Į sielą įžengia kažkas didelis šviesus, ir taip norisi, kad visa žemė švėtų drauge tą nuostabią užgimimo šventę. **L.**"

Tačiau knygos ir laiškai buvo adresuoti visoms. Mūsiškės perskaičiusios perdavė viską kitoms moterims, kurias mes kartais pavadindavom „davatkom". Vėliau pasakojo, kad Kražantė patikrinusi viską sumetė krosnin, o mano ir dar porą laiškų pasiuntė kunigui Alminui su griežtu reikalavimu daryti tvarką.

Alekso Žvirblio užrašuose radau Naro iš trečio **olpo** man rašyto laiško nuorašą, kuriame, tarp kitko, yra tokie žodžiai: Gyvenu gerai, draugų turiu, priešaky su kunigu V... (Vasiliauskas) ir vienuoliu D... (Dobrovolskis), kurie tokie pat kaip tu, jie padaryti „raudoni".

Mūsų **olpe**, deja, „raudonų" kunigų nebuvo. Kunigas Alminas, parinkdamas citatas ir sudėdamas akcentus, su „dokumentu" rankose vaikščiojo po barakus aiškindamas, kas tie „progresyvieji", ko jie siekia? Pasirodo, jie nori sugriauti šeimas ir moralę. Vaikus atiduoti auginti valstybei, o visas lietuvaites paversti tarptautinėmis prostitutėmis. Laiškai su panašiomis mintimis pradėjo plaukti į ketvirtą, o per jį ir į kitus **olpus**.

Pakėlė galvas „kareiviai". Rimkus reikalavo skelbti „bedieviams" kryžiaus karą. Ypač aktyviai reiškėsi neseniai pas mus iš trečio **olpo** permestas būrys jaunimo su Valaičiu priešakyje. Jie nepripažino griežtos mūsų taisyklės — ginčytis be rankų — ir reikalavo „duoti" ir vieniems, ir kitiems. Tačiau Valaitis buvo geras krepšininkas, o per tai suartėjo su visais, prilaikė karštuolius.

Patikrinę „pašte" vieno iš aktyvistų, Cibulskio, laišką, radom tokią frazę: o dabar pasakysiu, kas tie „progresyvieji". Aš pats savo akimis mačiau, kaip Vilniaus **peresilkoje** pas prakeiktą studentą Binkį buvo penkiasdešimt kilogramų Markso, Engelso, Lenino, Stalino knygų..." Pakvietėm Cibulskį į garbės teismą. Jo nemušėm, tik išpėjom, kad liautųsi skleidęs šmeižtus.

Trys „kareiviai" sugavę primušė mūsų paštininką Vladą Mackevičių. Už pašto paslapties išdavimą.

Naras prilupo visus tris. Už rankos pakėlimą. Nors pirmieji ranką pakėlė ne jie ir ne mūsų **olpe**, jo padalinyje, antrame, mažajame. Kažkoks vaikėzas, matyt, pakurstytas, valgykloje viešai primušė Saulių.

Dabar į teismą pakvietė Narą ir pareikalavo atsiprašyti. Naras iš jų pasijuokė.

Visi pradėjo ginkluotis geležinėmis nuolaužomis ir strypais.

Aš tuo metu gulėjau ligoninėje dėl aštraus radikulito. Užėję Bendinskas su Pumpučiu papasakojo, kad abi pusės apsiginklavusios įsitvirtino atskiruose barakuose. Nutarėm, kad

Bendinskas eis pas kunigą Jasą ir pasiūlys jam nueiti į „jų“ baraką su griežčiausiu draudimu pirmiems pakelti geležį. Pumputis su lygiu griežtumu perduos tą patį mūsiškiams.

Po kelių dienų įtampa atslūgo. Tačiau pasklido gandas, kad tai aš sukiršinęs lietuvius, norėjau išprovokuoti muštynes, pats pasislėpęs ligoninėj. Rimkus iškilmingai pareiškė: „Dabar mes veiksime kitaip“

Priešingose barikadų pusėse atsidūrė net brolis su seserimi. Žvirblio užrašuose radau mūsų poeto Vytuko Krugiškio eiliuotą atsakymą seseriai, kuri taip pat buvo ketvirtame.

Vytautas Krugiškis

KAIP GREIT PATIKĖJAI

*Kaip greit tu, sese, patikėjai
Purve užgimusiom kalbom!
Ir tu tuos žodžius pamylėjai,
Papuoštus frazėmis „šventom“.*

*Žinau, jie gražūs ir malonūs,
Ir mūsų širdžiai priprasti.
Žinau, jie nuo senų senovės
Skamba tarytum keriami.*

*O tu jais, sese, patikėjai
Ir savo brolių pasmerkei,
Tu gėdos skraistę jam uždėjai,
Kartu su niekšu pastatei.*

*Bet nežinai, jog jo krūtinėj
Tėvynę mylinti širdis.
Ir ji nešliaužioja tamsybėj.
O tu jam spjauni į akis.*

*Jau laiks, sesut, nuimti kaukę
Nuo žodžių, rožėm papuoštų.
Ir pažiūrėt, kas mūsų laukia
Už šitų durų uždarytų.*

*Tu nebijok, nors pavadintų
Tave „bedieve—siurbėle“,
Jie patys kelią tą paimtų,
Bet, trūksta proto jiems, deja.*

*Žinok tiktai, kas Dievą myli,
Tas jo vardu nesišvaistys.
Ir jojo meilę širdy tyliai,
Nereklamuos, bet išugdys.*

Naujas veikimo būdas netruko pasireikšti. Jeigu smūgį iš pasalų patamsyje galima vadinti nauju. Tai sena kaip ir žmogus niekšybė. Pajutau, kad sąmonė aptemo ir aš nesuprantu kodėl. Antras smūgis geležine štanga į dantis grąžino sąmonę. Pamačiau save gulintį šalia sniego pusnies, o virš manęs pasilenkę du vyrai, veidus prisidengę bušlato skvernais. Stanga pamažu leidžiasi man į veidą, bet rankos paraližuotos ir aš negaliu jų pajudinti, prisidengti. Trečias smūgis į skruostą mane visai atgaivino. Pradėjau šaukti ir gintis kojomis. Iš barako išbėgo žmonės. Žmogžudžiai pasitraukė neįvykdę užduoties. Gal aš per stipriai pasakiau. Geležine štange sutrupinti galvą, kad ir su kepure, nesunku vienu smūgiu. Galbūt paskutiniu momentu ir juose pabudo *Žmogus*, kuris susilpnino ir smūgį, ir ryžtą.

Išspjovęs kelis dantis, nuėjau į polikliniką. Ten subintavo galvą ir paguldė į ligoninę.

Lagerio reakcija buvo labai netikėta. Pirmoji atėjo „opozicija“. Trakimas su nuoširdžiausiu pasipiktinimu reikalavo pasakyti, kas tai padarė, kad jis pats galėtų juos nubausti. Tą patį pasakė ir Klajūnas. Valaitis taip pat mane ramino ir garantavo, kad daugiau tai nepasikartos. Naras atsisakė paklusti mūsų bendrai nuomonei, kad nereikia imtis jokių priemonių, juo labiau kad kaltininkai nežinomi. Jis labai sumušė Rimkų. Nieko daugiau nesužinojęs, paskelbė įkaitų sąrašą: jei dar kas nors iš mūsų bus paliestas, tai pirmasis kris Alminas, antras Gasiūnas ir t.t. Tačiau padėtis visiškai nurimo. Gal tokia jau minios psichologija, kad, gavusi auką, ji nuramina savo pyktį ir paskui elgiasi tartum nieko nebuvo.

Iš kitų *olpų* atėjo daug laiškų, reiškiančių pasipiktinimą ir padėtinimą. Labai gražų laišką parašė kunigas Dobrovolskis. Taip pat ir kunigas K. Vasiliauskas, nekalbant jau apie mūsų mergaites iš ketvirto.

Kunigo Almino vaidmuo šiuose įvykiuose buvo ne vien tai, kad jis nemažai prisidėjo prie aistrų kurstymo.

Šis žingsnis buvo suplanuotas pagal visas terorizmo taisykles; jos reikalauja, kad būtų ir autoritetingas nuosprendis. Iš pradžių Rimkus žvalgė, pradėjo dažnai lankytis mūsų barake. Vėliau Algis Šidlauskas, vienas iš Valaičio "kareivių", pakvietė mane padiskutuoti pas juos sekcijoje, nes ten būsią ir daugiau jaunimo. Prasėdėjom iki patikrinimo signalo; tai reiškė, kad visi turi sueiti į savo barakus ir nieko neturi būti lauke. Staiga Algis panorė, kad aš nuneščiau kunigui Alminui laišką ir tuo įrodyčiau, jog tikrai nieko prieš jį neturiu. Jo barakas buvo priešingoj pusėj negu manasis, ir grįždamas aš būtinai turėjau eiti tuo pačiu keliu. Per tą laiką galima buvo paruošti pasalas. Kas buvo rašyta tame laiške — nežinau. Tačiau spėju, kad tai turėjo būti teatrališkas, prieš tai padaryto nuosprendžio vykdymo signalas, kurį paduoda pati auka.

Vėliau kunigą Alminą netikėtai sutikau Palangoje. Pamatęs mane, jis staiga priėjo, uždėjo abi rankas ant pečių ir nuoširdžiai pabučiavo. Aš labai sumišau. Tačiau jis tebelaiškė rankas. Į mane žiūrėjo senatviškai drėgnos akys. Gal ne vien dėl senatvės, pagalvojau ir atsakiau jam taip pat nuoširdžiu pabučiavimu.

Su Algiu atsiskaičiau dar lageryje. Sušvelnėjus režimui, mūsų *olpe* steigė technikumą, kad suteiktų žmonėms nors šiokią tokią specialybę. Tačiau reikėjo laikyti stojamuosius algebros egzaminus. Algis paprašė manęs, kad išlaikyčiau už jį tą egzaminą. Aš mielai sutikau ir uždirbau jam ketvertą. Pumputis, kuris Algį laikė pagrindiniu kaltininku ir net vykdytoju, juokėsi sakydamas, kad tokio anekdoto nesugalvotų net pats Stasiulionis. Aš jam aiškinau: jeigu taip ir būtų buvę, aš dėkingas Algiui už tai, kad sušvelnino smūgį.

Tuo pasakojimą galima būtų ir baigti. Supratau, kad Laimės Žiburio nepasiekiau, kad paslydau ir pradėdau risti žemyn su pamažu akmenėjančiais jausmais.

Tačiau neužtenka eksperimentą aprašyti, reikia padaryti ir išvadas. Netiesiogiai tam mane paskatino tas pats Trakimas. Vieno pokalbio metu jis priekaištaudamas paklausė, kodėl manęs taip visi nemėgsta, ypač tie, kurie visuomenėje turi autoritetą.

Nutariau į tą klausimą atsakyti laišku, tikėdamasis, kad jam aiškindamas, gal ir pats suprasiu.

Autoritetas yra tokia žmogaus savybė, kuri verčia tikėti ją turinčiu, nereikalaudama įrodymų.

Pavyzdžiui, mažiau patyręs ūkininkas nueina pas labiau patyrusį ir klausia: „Kada geriausia šiemet sodinti bulves?“ Tas, apsvarstęs klimatą, dirvą ir kt., prisiminęs savo patyrimą, sako: „Gegužės pradžioje“. Žmogus pasodina bulves gegužės pradžioje ir rudenį mato, derlius geras. Po kelių pavykusių bandymų patyręs ūkininkas tampa autoritetu mažiau patyrusiam. Pavyzdžių, vaizduojančių autoritetinį santykį tarp žmonių, galima parinkti labai daug, iš įvairių sričių: žemės ūkio ir technikos, moralės ir mokslo, karo ir ypač visuomenės reikalų. Tų pavyzdžių parinkimas paliekamas kiekvieno fantazijai, bet labai svarbu, kad jie būtų surasti ir atsiminti.

Dabar įsivaizduokim kitą žmonių santykį. Imkim tą patį pavyzdį, tik skirtumas tas, kad vienas ūkininkas, nuėjęs pas kitą, klausimą pateikia taip: „Kaimyne, tavo bulvės labai gerai dera. Pasakyk man, kaip tu užaugini?“ Tas jam paaiškina klimato reikšmę, dirvos savybes, papasakoja savo patyrimą. Ūkininkas, grįžęs namo, visa tai papildo dar savo patyrimu, pritaiko savo sąlygoms, tikrina praktiškai ir kasmet nukasa vis geresnį derlių ne tik nieko nesiklausdamas, bet ir kitus pamokydamas.

Šiame pavyzdyje taip pat dalyvauja du žmonės: žinantis ir nežinantis. Pirmuoju atveju nežinantis prašo ir gauna tik žinojimo rezultatą, antruoju — ieško ir įgyja patį žinojimą. Pastarąjį santykį pavadinkim *išminties santykiu*, o žmogų, kuris tą išmintį duoda — *išminčiumi*. Žmogų, kuris išminties ieško — *sąmoningų žmogumi*.

Žmogų iš pirmo pavyzdžio, dalijantį žinojimo rezultatus, pagal apibrėžimą pavadinsime *autoritetu*. Tai, ką jis duoda, yra: patarimas, nurodymas, įsakymas. Žmogų, kuris tuos dalykus ima ir jais vadovaujasi — *nesąmoningų žmogumi*.

Dabar pabandykime palyginti abu santykius ir nustatyti, kokiais atvejais tie santykiai yra naudingi vieniems ir kitiems.

Žinojimas arba geras nurodymas yra visiems ir visada reikalingas. Tai iškelia virš visų žmogų, turintį žinojimą ir galintį duoti nurodymą, suteikia jam bet kurią moralinę ir materialinę gerovę priklausomai nuo paslaugų, kurias jis sugeba padaryti.

Pasekim, kokią kelią turi nueiti sąžiningas žmogus, kad pasiektų tokią padėtį.

Kad pasidarytum *žinovu*, reikia įvykdyti dvi sąlygas: žinoti ir sugebėti tą žinojimą atiduoti kitam. Kad žinojimas įgyjamas nelengvai — žino kiekvienas, kuris bandė jį įsigyti. Kai sąžiningas žmogus, pasiekęs žinovo padėtį, atidavė tą žinojimą žmonėms, jis automatiškai pakėlė juos iki savęs ir panaikino skirtumą, kuris buvo iškilęs dėl jo žinojimo ir kitų tamsumo. Jis panaikino ir asmenišką gerovės šaltinį, nes žinojimas pasidarė žmonėms nereikalingas (jie jau patys žino). Norėdamas tą šaltinį atgaivinti, jis vėl turi stengtis ir dirbti, kad vėl iškilęs (ištyręs naujas nežinomas sritis) galėtų apšviesti žmones ir vėl pakelti juos ligi savęs. Ir taip nuolatos.

Dabar įsivaizduokim, kad pas tą žinovą ateina žmogus iš pirmo pavyzdžio ir sako: „Tu man daug kartų padėjai pamatyti tiesą, tačiau man sunku sekti tavo išvedžiojimų keliu. Žinoma, tiesą matyti savo akimis labai malonu. Dar maloniau, kai ją gali parodyti kitam. Tačiau tai mano kūnui per brangiai atseina, labai nuvargstu ir daug malonumų turiu atsisakyti. Aš tavim tikiu. Pasakyk man, ką vienu ar kitu atveju daryti?“

Žinovas įsiklauso į savo sąžinės balsą. Jei aš jo paklausysiu ir atiduosiu tik žinojimo rezultata, tas žmogus pasinaudos patarimu ne iki galo, nes nežinodamas faktų, iš kurių rezultatas išplaukia, nesugebės pritaikyti savo sąlygoms. Nesugebės žinojimo perduoti kitiems ir tuo sulėtins visuomenės progresą. Siame žmoguje sumažės sprendimo sugebėjimas ir padidės minties tinginystė. Kitą kartą jam įrodyti bus dar sunkiau.

Žinovo gundytojas kalba: „Jei tas žmogus nesugebės pasinaudoti tavo patarimu, jis ateis dar kartą, ir tu dar kartą galėsi parduoti tą pačią prekę. Jis vilkins visuomenės progresą — vadinasi, tavo prekė ilgiau jus pareikalavimą, tau nereikės ieškoti naujų žinių, tu galėsi patogiai gulėti pardavinėdamas tas pačias. Jei jis pasidarys kvailesnis, tai tavo patogumai ir pelnas tik didės. Žiūrėk, kad nesusilpnėtų žmonių tikėjimas tavimi, t.y. tavo autoritetas“.

Žinovo viduje pradeda kovoti sąžinė ir pagunda. Priklausomai kas ten laimės, jis pasakys: „Žmogau, imk viską ir turėk kaip savo“. Atiduos visą *žinojimą*, atliks *išminčiaus* pareigą. Arba pasakys: „Daryk taip“; atiduos tik *žinojimo rezultata*, kalbės kaip *autoritetas*.

Taigi kelias į išminties sostą — nuolatinės pastangos siekiant žinojimo ir atiduodant jį žmonėms. Atlyginimas už tai — santaika su sąžine, džiaugsmas matant visų žmonių gerovės didėjimą, garbė, išplaukianti iš žmonių dėkingumo ir meilės.

Kiekvienas autoritetingas žodis rodo sąžinės pralaimėjimą pagundai. Atlyginimas už tai — pasitenkinimas tinginyste, materialinis pelnas (lig laiko), puikybės patenkinimas matant pataikaujančius, nuolankius ir paklusnius pakalikus.

Visų šių gerovių dirva ir šaltinis, iš kurio jos kyla,— yra žmonės, neturintys žinojimo, bet jo reikalingi. Visus žmones galima suskirstyti į sąmoningus ir nesąmoningus. Žmogaus

sąmoningumas yra ne kas kita, kaip mokėjimas naudotis žinojimu, o pagal tai ir jo vertinimas, t.y. veržimasis prie *tiesos*. Kadangi tiesą lengviausia perimti iš mokytojo, išminčiaus, tai ir sąmoningieji, ir išminčiai automatiškai susiburia. Tikriaus — sąmoningas žmogus, inteligentas, mokytojas, išminčius yra tik įvairios tų pačių laiptų pakopos. Kiekvienas sąmoningas žmogus, ką nors sužinojęs, tampa to klausimo žinovu ir išminčium, nes reikalui esnat gali tą žinojimą perduoti visuomenei (dar nežinančiam).

Nesąmoningais mes pavadinom tuos, kurie ieško žinojimo rezultatų ir juos gauna. Tačiau turėdamas tik žinojimo rezultatą, toks žmogus gali kitam parduoti taip pat tik rezultatą, t.y. kalbėti tik kaip autoritetas. Vadinasi, kaip išminčius su sąmoningu žmogum, taip ir autoritetas su nesąmoningu yra tik atskiri tų pačių kopėčių skersiniai. Tačiau nesąmoningu žmogum tikima tik tuo atveju, kai jis nurodo autoritetą, iš kurio yra paėmęs žinojimo rezultatus. Atsiradus reikalui nurodyti, atsiranda reikalas ir įrodyti. Kad tai palengvintų, autoritetingas asmuo ar įstaiga duoda pažymėjimą, diplomą. Diplomas yra tartum autoriteto dalis, kuri atskyla nuo duodančio ir prilimpa gavusiam. Aišku, tai naudinga abiem: nesąmoningas žmogus įgyja autoritetą, o autoriteto autoritetas nuo to tik padidėja. Taigi diplomas ir panašūs laipsniai, titulai, ordinarai yra tik autoriteto materialioji išraiška. Nauda aiški: tokia autoriteto forma patogiausia prekybai.

Kaip kiekvienas prekyautojas prekės savininkas suinteresuotas prekės verte, t.y. kad kiekvienas žmogus autoritetą gerbtų, o ką gerbiam — vertintų, kad vertinamo ieškotų ir pirktų, o nusipirkęs ir tapęs prekės savininku, darytų įtaką kitiems pakartoti tą patį. Autoritetas nuo paprastos prekės skiriasi viena ypatybe, padarančia jį ypač patogią prekę. Pardavęs paprastą prekę, prekybininkas jos nustoja, kartu nustoja domėtis ir jos verte. Autoritetu prekiaujantis, pardavęs jį, padidina autoritetą, ir tos prekės vertės kilimas jį domina ne mažiau negu nupirkusį. Si savybė ir yra eleksyras, automatiškai padarantis pirkėją pirklio bendrininku. Jie ne konkuruoja jie... ranka ranką plauna. (Konkurencijos nėra ir dėl to, kad šios prekės atsargos neišmatuojamos kaip ir žmonių kvailybė — *tamsumas*.) Sis faktas yra elementas, nesąmoningus žmones surišantis į vieną autoritetinę laiptų sistemą.

Ir štai visuomenėje susidaro tartum dvi laimės formos, ir tartum dvieji laiptai prie jos. Sakau „tartum“, nes tikrovėje yra tik viena laimė, kartoju: santaika su sąžine, džiaugsmas, išvydus ir įvykdžius tiesą, garbė, plaukianti iš dėkingumo ir meilės. Ir laiptai prie jos — žinojimo, išminties laiptai. Šita laimė pasiekama nuolatinėmis pastangomis, kurių visada reikia kovojant su kliūtimis, dengiančiomis tiesą.

Antrą „laimės“ rūšį mėgsta žmonės, šioje kovoje pavargstantys, arba, tikriaus, aptingstantys ar išsigąstantys kliūčių. Jie sustoja pakeliui. Negalėdami numalšinti laimės troškimo, jie nuramina sąžinę susikurdami laimės mirazą ir įkalbėdami sau, kad gėris yra ne atiduoti, bet dalinti. Tada ir pasiūlo paslaugas autoritetiniai santykiai, už sąžinės nuslopinimą atlygindami žemiškomis gėrybėmis.

Ir laimės, ir žemiškųjų gėrybių šaltinis yra visuomenė, o ji susideda iš sąmoningų ir nesąmoningų individų. Tikriaus — visuomenė susideda iš individų su tam tikru sąmoningumo ir nesąmoningumo mišiniu (vienų tiesų atžvilgiu jie yra sąmoningi, kitų — ne). Išminčius (žinovas, inteligentas, mokytojas) suinteresuotas didinti sąmoningumą, nes idealiau atveju,

kai kiekvienas visuomenės narys taps išminčiumi, kiekvieno iš jų laimė bus didžiausia, nes bus didžiausias ir visuomenės kūrybiškumas — didžiausias tiesos pažinimas ir jos realizavimas. Tada atsiras dar nauja laimės kokybė — laimė būti nariu išmintingos visuomenės, kuri vienintelė gali garantuoti žmogaus teisę būti žmogumi.

Bet... Sąmoningumo didėjimas didina išminčiaus laimę ir kartu mažina nesąmoningumą. Kai mažiau nesąmoningų, mažėja ir autoriteto „gerovė“. Išminčiaus laimė ir autoriteto „gerovė“ gali didėti tik viena kitos sąskaita.

Išminties ir autoriteto veiklos susikerta nesutaikomoj kovoj dėl žmogaus dvasios. Nesutaikomoj, kaip šviesa ir tamsa, kaip tiesa ir melas, kaip laisvė ir pančiai.

Pažvelkim į tą kovos lauką, į žmogaus dvasią.

Laiško Trakimui neišsiunčiau. Išsigandau. Supratau, kad nieko naujo neradau. Kova tarp šviesos ir tamsos vyksta nuo Prometėjaus ir Zaratustros laikų. Tačiau išsigandau ne todėl, kad patekau tarp dviejų titanų — bažnyčios ir bolševizmo. Tai nebūtų labai baisu, nes nuo vieno galima būtų bėgti pas kitą. Baisiausia buvo pamatyti, kad jie abu yra tas pats amžinasis fariziejus, kovojantis ne dėl žmogaus laisvės, bet dėl vietos vežime ir dėl vadelių, kuriomis pažabotas žmogus. Bėgti nėra kur. Reikia slėptis po durnelio skraiste, nes didžiausias priešas ir vienam, ir kitam yra *laisvamanis*. Ir pragaras, ir lageris paruošti pirmiausia laisvamaniui. Nėra jokio skirtumo, ar autoritetas paremtas šventu apreiškimu, ar autoritetas paremtas neeiliniu genialumu. Ir vienas, ir kitas palieka žmogui tik teisę save išmaitinti ir viltį, kad visa kita jis gaus Dangaus karalystėje ar Komuniste.

Tačiau kas yra tas gudrusis kvailintojas, kuris visiems diriguoja ir priverčia tarnauti tamsai. Juk Vovka mane mušė nuoširdžiai. Tie du vyrukai taip pat nuoširdžiai nutarė, kad man per daug dantų. Galų gale ir tas kvailinimo teoretikas, šventasis Kempietis, ir raudonieji pranašai turbūt nuoširdžiai tikėjo, kad daro gera. Už ką ant jų pykti?

Matyt, dar per anksti daryti išvadas. Gyvenimo eksperimentas tęsiasi.

Tuo laiku spygliuotos lagerio vielos jau pradėjo trūkinėti. Pirmiausia paleido *malolietkas*. Paskui pradėjo leisti į „laisvę“ (*na večnuju ssylku*) ir kitus.

„Vienodų plunksnų paukščiai eina tūpti kartu“. Taip ir mes susisukame savo lizdus vakariniame Intos priemiestyje. Kartu ten pradėjo spiestis ir kitų *olpų* „laisvieji paukščiai“. Su Zičkumi atskrido ir Jonas Kudžma. Jo sparnuotas tiesos žodis nebeįstrigdavo proto labirintuose, kaip mūsų, bet pasiekdavo pačią širdį. Su juo atėjo Smilties-Meškiuko poezija ir poetai Leonardas Matuzevičius, Petras Zablackas. Suskrido ir „mūsų“ mergaitės. Snaigė, Burė, Šatrija, svajingoji Vita, tyli, bet audrą savyje sukaupusi Baltija. Jos greitai aplaužė mūsų grubumo spyglius. Ateidavo ir Lietuvos politikos veteranai: Brunius, Vokietaitis, Šačkus. Kartais, kai sodrias mintis nutraukdavo tylą, pasigirsdavo Vaclovo Abišalos ir Elzytės duetas, pritariant Bendinskui:

*Kaip būdavo gera po liepom šakotom
Nuvalgusią galvą priglaust.*

*Ir rytą auksinį, palaukėm rasotom,
Nubrist iki pačio dangaus.*

Niekaip negalėjau suprasti, kaip šis charakterių, įsitikinimų, pažiūrų, jausmų, protų margumynas pavirto vienu, ne tik šviesa, bet ir šilumą skleidžiančiu židiniu? Mano žvilgsnis vis dažniau sustodavo prie Kaziuko Vasiliausko.

Tai jis pirmas viešai pasakė, kad: pas „bedievius" aš randu Dievo ne mažiau kaip kunigų susirinkime". Ar ne jis atnešė paslaptį, kurios negalėjau suprasti net Šv. Raštą skaitydamas,— prieš sakant tiesą, reikia mylėti? Ar ne su juo į mūsų tarpą atėjo *Meilė* ir pradėjo daryti stebuklus? Pirmiausia čia, žemėje, Ireną ji pavertė Bendinskiene, Zosę — Abišaliene, Rūtą — Aleksoniene, Nausėdaitę — Matuzevičiene, o paskui, per Tėvynės rasotas palaukes, ji pakėlė mūsų mintis ligi pačio Dangaus.

Jei šiandien kas paklaustų, ar žiūrint iš laiko perspektyvos man neatrodo, kad visa tai buvo tik jaunystės sapnai atsakyčiau to paties Vytuko Krugiškio žodžiais:

...ir kalėjime, kas laisvas, laisve žais.

Rimvydas Racėnas

LIETUVĄ PALIKOM VAKARUOSE

PO DAUGELIO METŲ

Pro rusvus lengvus debesis, tik pasibaigusių baltųjų naktų palydovus, žvilgsnis slydo žemyn, į vakaro prieblandoje skendinčią žemę. Įmantriai raizgėsi sidabro kaspinas, atspindėdamas paskutinę dienos šviesą. Jo vingyje lyg išalęs stovėjo kateris, už jo — didžiulis sielių ryšulys. Ir tik baltas putų verpetas bylojo, kad laiviūkštis atkakliai tempia savo valkšną. Stiebe žybsėjo signalinės ugnelės, ir rodėsi, kad pro lėktuvo gausmą girdžiu monotonišką laivo variklio dainą.

Šis iš senų laikų atgijęs vaizdas sužadino prisiminimus. Ten, apačioje — jaunystėje mindžiota žemė ir, matyt, dėl to ji man savaip miela. O kiek ji regėjo mano tautos skausmo ir ašarų!

Nors žinojau, kad Syktyvkaro aerodromas ten, kur ir buvęs, — įsispraudęs tarp miesto,— ne iškart susiorientavau, į kurią pusę eiti. Turtinga miškų ir iškasenų Komijos ATSR (nuo 1990 m. Komijos TSR) sostinė lenktyniauja su kitais Sajungos miestais ir per dvylika mano nebuvimo metų (rašyta 1970 m.) padvigubėjo ar patrigubėjo.

Iš karto pastebėjau, jog toks jaukus, vasarą žalumynuose skendintis šiaurės miestelis, sakytumei iš pietų atkeliavusiu centru, su mediniais namukais ir mediniais šaligatviais priemiesčiuose,— jau tampa skuboto statymo auka. Pridygo beveidžių penkiaaukščių „dėžių“ ir tik du pastatai išsiskiria — nesigailint pinigų pastatytas muzikinės dramos teatras ir graži, sakyčiau, prašmatni, universalinė parduotuvė. Virš miesto šmėsčiojo televizijos bokštas. Nebėra ramaus Syktyvkaro, gyvenimas viską keičia, nustumdamas rūkan jaunystės dienas ir jų prisiminimus. Bandysiu vis tiek prikelti praeitį.

PIRMOJI KELIONĖ

Susipažinau su šiuo miestu liūdnaisiais 1941 m., kai man buvo septyneri³. Nelinksma mūsų baržų vilkstinė, lėtai, tempiama ratinio garlaivio, pagaliau atpūkšnojo prie įtekančios į Vyčegda Sysolos žiočių. Ant Sysolos kranto ir stovi miestas Syktyvkaras (buvęs Ust Sysolskas). Jam tremtiniai — ne naujiena. Tolimos šiaurės miestas jau carų laikais buvo trėmimų vieta. Gydytojas S. Matulaitis⁴ atsiminimuose rašo, kad 1899 m. buvęs ištremtas Ust Sysolskan. Istorijos ironija — S. Matulaitis kentėjo tremties vargus niūriais carizmo laikais tarytum todėl, kad paruoštų dirvą ir mums, savo tėvynainiams. Tik epocha nebe ta, mastelis nebe tas ir tremtiniai kiti: vaikais apsikrovusios mokytojos ir mokytojų žmonos, ūkininkės, namų šeimininkės bei vienas kitas vyras, per stebuklą išvengęs Krasnojarsko ar Uralo lagerių.

Dešimtį dienų plukdyti iš Kotlo sustojom ties saulėtu Vyčegdos krantu⁵. Netoliese miestas, bet jo nematyti. Perdėm moteriškai vaikiška nelaimingų, pasimetusių žmonių draugija, ilgomis kelionės savaitėmis kažkaip apimusi ir apsipratusi su savo likimu, pasipylė

į krantą: vaikai palakstyti pievutėje, pasimaudyti, moterys — paskalbti, negausingi vyrai — susirinkus į ratelį, pasvarstyti prasidėjusio karo eigos. Niekas nežinojo, kur mus veža, kam mus veža, už ką mus veža, kaip vyksta karas: žmonės mito gandai, čia pat juos kūrė, tuoj perpasakojo vieni kitiems, ir neužilgo išgirdavo, tartum aidą, pirmąjį variantą, pakitusį ir pagražintą šviesesne viltimi, kuria taip norėjosi patikėti.

³ **Mano tėvas — Povilas Racėnas (1898—1942). Pavardę pasikeitė iš „Racevičiaus“ pavardžių keitimo aktu 1940.1.8 d. Gimė Tverų miestelyje. Jo tėvai buvo kumečiai Putvinskių dvare Pavėžupy, Kelmės apylinkėse. Matyt, V. Putvio-Putvinskio raginamas, Tėvas 1919 m. stojo savanoriu Lietuvos kariuomenėn, kovose su lenkais buvo patekęs nelaisvėn. Lenkijoje, Krokuvos apylinkėse, patarnavo veterinarijos gydytoju. Grįžus į Lietuvą, įgytos veterinarijos žinios leido kariuomenėje užimti veterinarijos felčerio pareigas. 1926 m. buvo pasiūstas į Kauno Aukštesniosios policijos mokyklos 4 mėnesių kursus. Dirbo nuovados viršininko padėjėju ir viršininku Eržvilke, Švėkšnoje, Skaudvilėje. 1940.VI.4 d. pirkto apleistą 10,9 ha ūkį, kuriame ir ūkininkavo po to, kai 1940 rugpjūtyje buvo atleistas iš pareigų. 1941.VI.14 d. areštuotas, 1942 m. Krasnojarsko krašte, Rešiotų apylinkės lageryje, teistas pagal RTFSR BK 58—13 ir sušaudytas.**

Mano motina Irena Kristašaitė (1904—1985) gimė Liepojoje. Jos tėvai buvo mažaraščiai darbininkai — išeiviai iš Lietuvos. Pirmojo pasaulinio karo metu šeima evakuavosi į Taliną, iš kur Motina su seserim Stefanija kunigų rūpesčiu buvo pasiūstos „Žiburio“ mergaičių gimnazijon Tambove. Grįžusi Lietuvon, baigė minėtą gimnaziją Marijampolėje ir metinius „Saulės“ mokytojų kursus. Mokytojų pradžios mokyklose Vainute, Eržvilke, Inkakliuose prie Švėkšnos ir Kavadonių km. prie Kryžkalnio. 1941—1958 m. tremtyje. Grįžo į Lietuvą 1959 m.

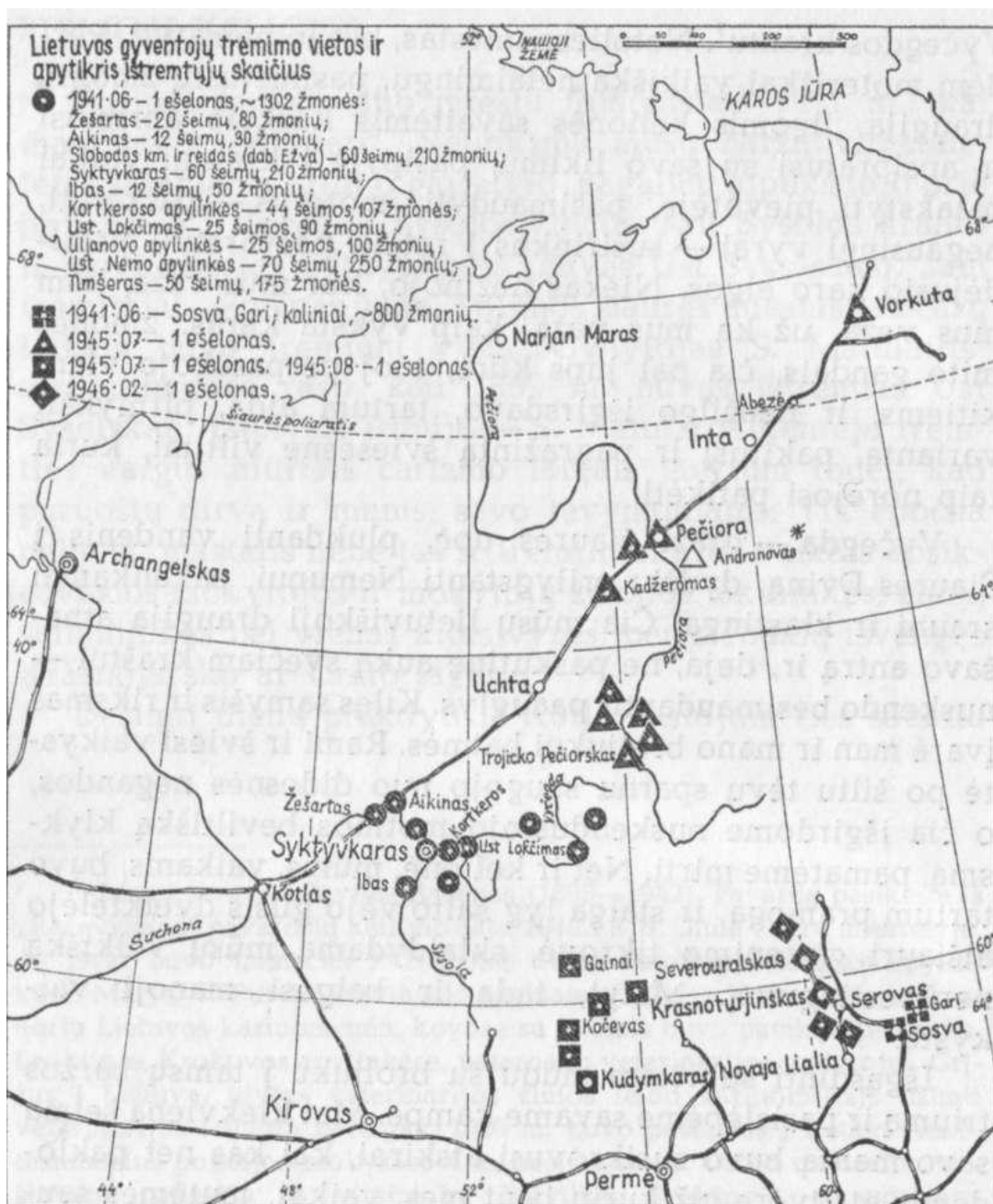
⁴ *S. Matulaitis. Atsiminimai. V., 1957.*

⁵ * **Andronove ir jo apylinkėse buvo dar 4 gyvenvietės, kuriose ištremta apie 300 lietuvių.**

Vyčegda — graži šiaurės upė, plukdanti vandenį į Šiaurės Dviną, dydžiu prilygstanti Nemunui, pakankamai srauni ir klastinga. Čia mūsų lietuviškoji draugija atnašavo antrą ir, deja, ne paskutinę auką svečiam kraštui — nuskendo besimaudantis paauglys. Kilęs sąmyšis ir riksmas įvarė man ir mano broliukui baimės. Rami ir šviesi vaikystė po šiltų tėvų sparnu saugojo nuo didesnės negandos, o čia išgirdome nuskendusiojo motinos beviltišką klyksmą, pamatėme mirtį. Net ir kelionė, mums, vaikams, buvo tartum pramoga, ir staiga lyg šalto vėjo gūsis dvelktelėjo atšiauri gyvenimo tikrovė, sklaidydama mūsų vaikišką nerūpestingumą. Matyt, tada ir baigėsi manoji vaikystė.

Išgąsdinti sukritom mudu su broliuku į tamsų baržos triumfą ir pasislėpėme savame kampe. Mat kiekviena šeima savo mantą buvo susikrovusi atskirai, kai kas net paklodėmis atsitvėrė, už kurių bent mes, vaikai, jautėmės saugiau, lyg namuose.

Tačiau vaikiška baimė neilga. Tuoju metu mes vėl ant denio, nes atplaukė narai. Įdomūs buvo ir narai, ir keistasis jų laivas, kaip vandens sraigta dirbo lėktuvo propeleris, išskeltas kartu su varikliu virš laivo paskuigalio. Neradę

skenduolio, gelbėtojai nuburzgė savais keliais, aptėkšdami vandens purslais mūsų pilkąsias baržas.

Pirmas išlipimas Komių krašte buvo Zešarto gyvenvietėje. Zešarte šiandien — garsi faneros gamykla. Lietuviams tada įrengė dirbtuves buvusioje cerkvėje, kur iš medienos gamino įvairius rakandus. Cerkvės šventoriuje valdžios paliepiu galutinai likvidavo paskutines kapinių žymes ir „išlaisvintoje“ teritorijoje liepė sodinti bulves. Ir sodino, ir ne vieną pavasarį... Toliau sekė Aikino kaimas. Aikino vardą, iki nutiesė geležinkelį į Syktyvkarą (1961), plačiai žinojo, nes iš čia geležinkeliu vežė krovinius respublikos sostinei ir visam Vyčegdos vidurupiui bei aukštupiui.

Aikine išlipo ir kelios šeimos, su jomis ir mūsų pažįstami iš Švėkšnos laikų Balčyčiai su keturiais vaikais. Albinas Balčytis buvo Švėkšnos pašto viršininkas. Jų šeima, viena iš

nedaugelio, liko neišskirta. Mama kiek laiko susirašinėjo su Balčyčiais, vėliau jie pateko Vorkuton, ir ryšiai nutrūko. Čia išlipo su šeima ir atsargos pulkininkas Aužbikevičius. Jis sakėsi kadaise jau buvęs šituose kraštuose, maždaug numanęs, kas jo laukia, ir tam reikalui vežasi pjūklą ir kirvį. Bet kitų šeimų išlipti baržas lydėjusi sargyba neprikalbino, ir neįvykdžiusi išlaipinimo plano vilkstinė keliavo toliau. Iš pradžių, atrodo, išlipti nevertė — nori lipk, nori — plauk. Kadangi dauguma prastai orientavosi, kur jie yra, o apie Komiją išgirdo pirmąsyk, tai laikėsi įsitvėrę baržos kaip skęstantis šiaudo, bijodami atsiskirti nuo kitų tėvynainių, ir plaukė, plaukė prieš Vyčegdos srovę, likimui pasroviui.

Priplaukėm Syktyvkara, Komijos krašto sostinę. Čia išlipo didelis būrys tėvynainių.

Kartu keliavo nemaža grupė žydų. Vyko tremtin net grupė rabinų mokyklos klausytojų — gera dešimtis uoliai besimeldžiančių jaunų vyrų su senu rabinu, Šaukdamiesi savojo Dievo, nekreipdami į nieką dėmesio, atsigręžę veidu į baržos bortą, su jarmulkomis ir juodos juostos ritinėliais ant galvų, jie ištisas valandas pusbalsiu meldėsi, pripildydami apytamsi baržos vidų nesuprantamos greitakalbės. Didesnioji dalis žydų irgi išlipo Syktyvkare. Teko girdėti, kad jau gerokai po karo kai kurie išvyko tiesiai Izraelin.

Miestas teikė vilčių lengviau įsikurti ir prasimaitinti. Išlipusius apgyvendino dviejose vietose: priemiestyje, darbams plytinėje, miško plukdymo įmonėje — Slabados reide, 20 km žemiau Syktyvkaro, ant Vyčegdos kranto,

o greta esančiame to paties pavadinimo kaime — dirbti kolūkyje.

Ar miesto artumas palengvino jiems alkaną ir nelengvą karo metų gyvenimą — sunku pasakyti.

Ilgainiui dalis lietuvių iš priemiesčių persikėlė gyventi į miestą. Čia atvyko vienas kitas ir iš tolimesnių vietovių. Apie penkiasdešimtuosius metus Syktyvkare buvo nemaža lietuvių kolonija, kuri darniai sueidavo krūvon registracijos komendantūroje dieną (du kartus per mėnesį). Retkarčiais ir gatvėje galėdavai išgirsti lietuvišką žodį. Dar ir šiandien, praėjus daugiau kaip trisdešimčiai metų, Syktyvkare, Kortkeroje ir jų apylinkėse, Ust Neme ir Keban Jole tebegyvena lietuvių ir Lietuvos žydų.

Mano motina pasakojo, kad niekaip negalėjusi pasiryžti išlipti. Ją, gerai mokėjusią rusų kalbą, kalbindavo lipti drauge ir vieni, ir kiti. Rodėsi, kad plaukimas barža — tai vienintelis siūlelis, dar jungiąs su Lietuva, su praeitimi, ir jį nutraukti buvo baisu.

Syktyvkare išlipo dar vienas švėkšniškis, tėvų pažįstamas, kurį ir aš lyg per miglas prisimenu — grafas J. Broel-Pliateris, arba tiesiog Pliateris. Plačios ir žinomos Pliaterių giminės palikuonis, caro Nikolajaus II adjutantas, karuose netekęs akies ir apšlubęs, po revoliucijų grįžęs Lietuvon, tyliai ir kukliai gyveno Švėkšnoje savo dvare. Ir šiandien gražiam miestelio parke puikuoja per pokario suirutes nusiaubti, o dabar restauruoti eklektikos stiliaus rūmai — *villa Genoefa*. Šitų rūmų dešinėje stovėjo vienaaukštis medinis pastatas — jame ir gyveno grafas, rūmus užleidęs dvaro ūkvedžiui ir gimnazijos direktoriui.

Anksčiau švėkšniškiai Pliateriai buvę išdidesni. Vietiniai gyventojai prisimena senelių pasakojimus, kaip užklydęs į parką kumetis ar miestelėnas gaudavo rykščių — nedera prašciokams kišti nosį į ponų valdas.

Priešpaskutinis grafas jau nebeturėjo „fanaberijos“, gyveno uždarai ir ramiai, beveik niekur nesirodydamas. Švėkšniškiai sako, kad buvęs geras dvaro darbininkams. J. Pliateris nepersimetė buržuazinėn Lenkijon, sūnų Aleksandrą mokslino Kauno universitete, prieš žemaičius muzikėlius nesipūtė, buvo lojalus Lietuvos pilietis. 1940 m., be kalbų atidavęs naujai valdžiai dvarą ir gavęs iš jos „patikinimą“ saugumui, grafas pasiliko Švėkšnoje. Tai rodo jo naivumą ir nesusigaudymą politinėje situacijoje. Taigi vargšas grafas Pliateris plaukė su mumis baržoje. Jį paėmė iš namų kaip stovi, rankoje lazda ir lagaminėlis... su buterbrodais, ant pečių — juoda pelerina.

Apgyvendino jį Slabados kaime, o „prirašė“ Slabados reide, ten išdavė darbininko maisto kortelę, taigi pasielgė humaniškai. Senuką nuo pat pradžių globojo dvarininkės nuo Rietavo ar Šilalės p. Štustauskienė ir p. Račinskienė. Nors laikai buvo sunkūs, visi badavo, bet grafas visai sunyko tik į antrą ar trečią žiemą. Leisgyvį jį kolūkio arkliuku nuvežė Syktyvkaro ligoninėn. Kai po savaitės kitos p. Račinskienė nuvyko jo aplankyti, paaiškėjo, kad grafas mirė nuo distrofijos, palaidotas bendrame kape, kurio vietos niekas tiksliai nežinojo. J. Pliaterio globėja p. Štustauskienė mirė taip pat, ir šią nelinksmą istoriją visi pamiršo.

Taigi po Syktyvkaro barža patuštėjo. Neliko erzelio, eilių prie tualetų, užtat atsirado begalė uodų, nuo kurių jau nebuvo išsigelbėjimo. Jų zyzimas priminė išlipusių žydų maldas.

Zvimbė uodai, pūkšnojo garlaivio ratai, o upė vyniojo vingį po vingio, posūkį po posūkio, patikliai rodydama skardžius, užliejamas pievas, pilkus šiaurės kaimus ir ištikimą palydovą mišką, kuris, lyg susigėdęs įkyrumo, kartais pasitraukdavo nuo krantų, bet tik tam, kad ties posūkiu vėl, nebylus ir atkaklus, stotų upės krantų sargybom..

Su šiuo mišku buvo lemta ilgus metus nesiskirti. Jame pelnėme duoną, juo šildėmės, visokiais būdais jį naikinom,— o jis mus už tai, kai tik pajėgdavo, rietė į ožio ragą. Puikūs pušynai, pilni laisviamiesių medžių, vertė suvirpėti širdį, žinoma, ne variu ar lieknumu, o... kubatūra. Mišką kirto be gailėsčio ir saiko... tik **davai, davai**: mediena reikalinga šaliai kaip duona, kaip anglis, kaip metalas. Visa tai bus vėliau, o dabar žiūrėjo lietuvis į nebylią miško sieną lyg stengdamasis atspėti savo likimą. Bet šiaurės miško didybe ramiai nepasigrožėsi, svajos nepasvajosi. Jis pilnas uodų, kurie šiltais vakarais, nurimus vėjui, ypač prie vandens, kabo debesimis, kankindami visa, kas gyva. Uodų antplūdis iš baržos „išrūkė“ ir mus. Pirmame sustojime už Syktyvkaro išsikraustėme krantan mes ir dar 41 šeima bei keletas vienišų žmonių. Išlipantys viršijo paklausą. Daugelis jau prieš norą keliavo Vyčegdos aukštupin, kuris net šiame krašte buvo laikomas užkampiu. Tik čia, beveik po mėnesio kelionės, prasidėjo tikrieji tremties vargai.

* * *

Išlipom gyvenvietėje, kuri oficialiai vadinosi Terebėjus, bet neteko girdėti, kad ją taip vadintų. Tai buvo vienas iš garsiojo, tamsaus ir kruvino lagerio **Lokčimlag** punktų, dažnai bevardžių, turinčių tik numerį — **per-vij učastok**. Sis pavadinimas išliko iki septintojo dešimtmečio pradžios: kur eini — į pirmą **učastką**, kur gyveni — pirmame **učastke**, ko nepasiilgai — pirm-ojo **učastko**. Dabar pavadinimas Terebėjus vėl atgyja, bet gyvenvietė baigia sunykti — miškas iškirstas, -ir nėra žmonių... **Lokčimlagas** klestėjo iki 1941 m., trešiamas prakaitu, ašarų ir kaulų vadinamųjų trockistų ir bucharincų, zinovjevų ir rykovų, buožių ir nepmanų, su kuriais kartu vargą vargo ir žemėn gulė minios įvairių „pakeleivių“, stalinizmo aukų, nežinia iš kur atsiradusių kiniečių ir korėjiečių, turkų ir lenkų, vokiečių ir **latyšų**. Išsyk ir mus čia vadino latviais. Dar ir šiandien dažnas Lietuvos nuo Latvijos neskiria. Neapsakomai nuožmus buvo pilietinis karas Rusijos žemėje, ne mažiau nuožmi ir klasių kova, vykusi jau nugalint ar net nugalėjus socializmui. Nuo Leningrado priemiesčių, per Kareliją ir Archangelsko sritį, per Komiją ir abu Sibirą, per Jakutijos platybes ir Magadano bei Kolymos sritis, Kazachstaną ir Tolimuosius Rytus nusidriekė nesuskaičiuojami **lagai**, kurie milijonais rijo žmones ir kurių istorija vargu ar bus kada išsamiai parašyta. Šių lagerių kalinių rankos pastatė Vorkutą ir Karagandą, iškasė kanalus ir nutiesė tūkstančius kilometrų geležinkelių, sunkiausiomis sąlygomis prikurto nesuskaičiuojamus kubometrų miško ir prikasė tonas aukso,— ir už tai nėra kam nė ačiū pasakyti. Pirmaisiais karo metais prigesęs lagerinis laužas su nauju karščiu įsiliepsnojo pokariu, maitinamas Pabaltijo, Vakarų Baltarusijos ir Ukrainos gyventojų ir vokiškosios invazijos įvykių paliestų žmonių. Šį laužą 1956 m. užgesino N. Chriuščiovas, už tai pelnęs dėkingumą bei pagarbą.

Lokčimlagas, vienas iš didesnių **lagų** Komijos žemėje, tarsi valstybė valstybėje. Jį sudarė gausybė lagerių ir lageriukų, išmėtytų Vyčegdos ir jos intako, Lokčimo upės, baseine. (Vien nedidelės Lokčimo upės baseine buvo 48 ar 49 lageriai!) Jo centras — Pezmogo (dabar Adžeromo) gyvenvietė. Už lagerio tvoros **Lokčimlago** viršininko vila. Ją dieną naktį saugojo

sargybinis. Viršininko laukdavo ne tik automobilis, kurių tuose kraštuose iki karo šiaip jau nebuvo gausu, bet ir asmeninis lėktuvas. **Lokčimlago** viršininkas savo karalystėje darė ką norėjo. O ta „karalystė“ buvo nemaža. Vien centriniam jo skyriuje, kur buvo sutelkta visa administracija, techninė valdyba, centrinė ligoninė, sandėliai ir kita, dirbo apie 4000 kalinių — inžinerinis techninis personalas, net lagerio vyriausiasis buhalteris buvo kalinys. **Lokčimlago** padaliniai vykdė miškų paruošas.

Darbas lageryje organizuotas, jam vadovauta sukarintais metodais, turėjo tiems laikams puikios technikos, miškų kirtimo vietose puikių kelių (*ležniovku*), taip pat mechanizuotus gaterius, dirbtuves, garažus, gerai sutvarkytus sandėlius, gaisrines ir kita. Sutvarkyti tokį ūkį ir jam vadovauti galėjo tik kvalifikuota techninė inteligentija, kurios, matyt, lageryuose netrūko. Nekaliniai buvo tik sargybiniai ir valdžia. Vienas **Lokčimlago** viršininkų po centrinio lagerio teritoriją Pezmoge važinėdavo brikeliu, kurį traukė kaliniai. Traukti brikelį reikėjo kiek galint greičiau, nes grėsė botagėlis. Pažinojau per stebuklą likusį gyvą „arkliuką“ (Vladimirą Bėmę, mirė 1977). Tiesa, tokį viršininko elgesį pastebėjo. Atvažiavęs aukštesnis pareigūnas prieš išrikiuotus kalinius viršininką nušovė ir paskyrė kitą, kuris pradėjo linksmintis kitaip, uždrausdamas kaliniams druską — kam klasiniam priešui druska? Kai atleido šitą, naujasis viršininkas šitaip kovojo su drausmės laužytojais — nusikaltusių vietoj karcerio pliką pririšdavo prie medžio suėsti uodams. Atrodo, kad kalinių mirtingumui buvo tyliai pritariama iš aukščiau.

Išgyvenau tose apylinkėse 17 metų, kalbėjausi su keletu išlikusių **Lokčimlago** kalinių (apie lagerį pasakojo labai nenoromis), klausinėjau aplinkinių gyvenviečių senbuvų, o kai ką pats mačiau. Kalinių gyvenimas buvo toks sunkus, kad išlaisvinimo dienos retas sulaukdavo, nesvarbu kokiam laikui nuteistas. Kai atvežė mus, **Lokčimlagą** reorganizavo. Paliko tik porą lageryukų vietinėms reikmėms patenkinti. Kaliniai iškeliavo statyti geležinkelio Vorkutos link (ir ten liko amžiams). Iš kelių lageryų punktų įsteigė miškų gavybos įmonę — **Kortkeroso lespromchozą**. Jo centras kaip tik ir buvo Terebėjus, t.y. pirmas **učastkas**. **Lespromchozui** atiteko ir visas lagerio turtas — dujų generatoriais varomi automobiliai, garažas, mechaninės dirbtuvės, elektros jėgainė, gateriai ir puikus 15 km kelias, jungiąs pirmą **učastką** su vienu iš lagerio punktų, kuris vadinosi Kija Ju, bet visi sakydavo antras **učastkas**. Tarp šių **učastkų** ir prabėgo didesnioji dalis mano gyvenimo Šiaurėje. Visą lagerio turtą **lespromchozas** paleido vėjais. Karas išrankiojo vyrus, o pasilikusi atsitiktinė vadovybė nesugebėjo panaudoti ir išsaugoti puikios technikos: kelių sukūreno žmonės, gaterius atidavė vaikams žaisti (prisivažinėjome vagonėliais iki soties), pastatai iro, vėliau badmetis ir apėmusi neviltis visus padarė abejingus — viename gale gyveno, kitą kūreno.

Išlipome pirmame **učastke** ir prieš mus atsivėrė tvarkinga gyvenvietė, o šone — barakų rajonas — zona su įėjimo vartais, šalia kurių iš abiejų pusių pūpsėjo dvi būdeles sargybiniams. Atokiau — garažas, elektrinė, kitame krašte — namai administracijai; kažkodėl į atmintį įsirėžė gaisrinės pastatas, plačiausiom durim, ties kuriomis iš lauko pusės — didžiulė iš lentų, sukalta, tolygiai žemėjanti nuovaža, kad patogų būtų įvažiuoti ir išvažiuoti. O gaisrinės viduje stovėjo du kaustyti vežimai su pritvirtintais ant jų rankiniais vandens siurbliais ir kitokie priešgaisriniai įrengimai. Tie įrengimai ilgai visų buvo tampomi, o vežimus dar teko matyti ir 1950 metais. Visa gyvenvietė elektrifikuota, net ir gatvė, visur švaru, smėliu pabarstyta. Barakuose dar gyveno paskutiniai kaliniai.

Vyčegda aukščiau pirmojo *učastko* daro vingį, plaudama priešingą krantą. O mūsų pusėje atsirado didžiulis smėlio sąnašynas, tarytum senvagė, apaugusi karklais. Pavasarį, slūgstant vandeniui, daug plukdomo palaido miško lieka šioje smėlio plynėje, įstringa tarp karklų ir sudaro aibes papildomo darbo. Vyčegdos vingyje, smėlio dykvietėje, pamačiau didžiulę koloną — iš darbo grįžo kaliniai. Vakaro saulės apšviestame rausvo smėlio fone ši besiranganti juoda kolona atrodė tartum koks prieštvaninis gyvis, gigantiškas vikšras. Iš lėto rangydamasi artėjo prie gyvenvietės. Nubėgau jos pasižiūrėti prie zonos vartų. Nors buvau tik septynmetis vaikas, bet vaizdą prisimenu iki šiol: kaliniai, darniomis gretomis, treniruotu lėtu žingsniu, vienodais pilkšvais drabužiais, panarintomis galvomis, beveidžiai ir nebylūs, nesibaigiančiu srautuėjo pro vartus. Einantys lingavo į žingsnių taktą: kairėn-dešinėn, kairėn-dešinėn sklido duslus žingsnių garsas — top-top, top-top. Kariuomenė, ir gana. Tais metais rikiuotės žingsnis dusliai sklido po visą pasaulį.

* * *

Pagaliau prie mūsų taboro pirmame *učastke* privažiavo nematytas sunkvežimis — iš abiejų kabinos šonų dideli metaliniai cilindrai — dujų generatorius su filtru. Vairuotojas, išlipęs iš kabinos, prisirinko maišą medinių kaladėlių, atkėlė didesniojo cilindro dangtį, pamaišė žarstekliu, supylė kaladėlės, trinkelėjo dangčiu — mašina paruošta mums pervežti. Toji keista mašina buvo automobilis su dujų generatoriumi.

Vairuotojas, nedidukas striukas bukas vokietukas, buvo vienas iš daugelio į šias apylinkes atitremtų vokiečių kolonistų iš Ukrainos.

Mums bekraunant mantą į sunkvežimio kėbulą, atėjo vairuotojo žmona, vietinė komė, ir pradėjo aimanuoti, kad mus veža į mišką, kur be uodų ir pelkių, nieko nėra, kad mes ten prapulsim, kad atsisakytumėm važiuoti ir t.t., ir t.t. Bet mūsų norų nieks nepaisė nuo pat kelionės pradžios — ir mes riedame nematytoje mašinoje nematytu keliu — kiek bevažiuoji — vis miškas, miškas ir miškas. Niekur nei pievutės, nei skynimo, nei namo. Mašina lekia gan greitai, po jos ratais tik kaukši kelio lentos, o pats kelias nyksta priešakyje, siaurėjančioje miško proskynoje. Šitoks medinis kelias vadinamas *ležniovka* (*leženj*, paguldytas rąstas). Kaip jau sakiau *Lokčimlagas* buvo solidžiai „aprūpintas“ technikos specialistais ir technika, matyti, kad čia žodis neprasilenkdavo su darbu: įsakyta pastatyti *ležrtiovką* — prašom, pastatyta.

Ir šiandien negaliu užmiršti šio puikaus statinio. Tai buvo tikra autostrada, tik medinė: ant pabėgių sukotos 15—20 cm storumo lentos buvo pritvirtintos prie pabėgių medinėmis 4—5 cm storumo vinimis. Kelią sudarė dvi lentų juostos, kiekviena apie 70 cm pločio, po kiekvienu automobilio ratu. Tarp juostų buvo įtvirtintos iš apvalių rąstų atmušamos briaunos automobilio ratams. Kelias buvo lygut lygutėlis — per pelkesėjo iškeltas ant medinio karkaso, sausose vietose — ant pabėgių, kaip geležinkelis, skirtumas tik toks, kad tarp abiejų kelio juostų augo vaivorai ar bruknės. Per upokšnius buvo pastatyti tiltai, o kad priešpriešiais važiuojančios mašinos galėtų prasilenkti, ties posūkiais buvo įrengtos didelės, irgi medinės, prasilenkimo aikštelės. Mat kelias nevingiavo, kaip lietuviškas vieškelis, o nuo posūkio iki posūkio buvo tiesus lyg styga, todėl buvo gerai matyti, ar kas neatvažiuoja priešais. Jau žymiai vėliau, man baigus technikumą, kirtom mišką apsiginklavę naujausia technika, bet tokio kelio nepajėgėme pastatyti. Nieko panašaus neteko matyti ir kitose miško

kirtimo įmonėse. Vasaros kelių problema miško pramonėje iki šiol įvairiai sprendžiama, bet galutinai neišspręsta. **Lokčimlago** patyrimas išnyko kartu su dūmais, kūrenant krosnis **ležniovkos** lentomis. Jau 1942 m. kelio galas ties antru **učastku** buvo nutrumpintas malkoms, **ležniovka** nustojo veikusi ir neprižiūrima greit sunyko. Žiūrint į praeitį, nejučiomis kyla mintis, kad daug išpūdingų statinių atsirado priverstinio darbo dėka — nuo piramidžių iki minėtos... **ležniovkos**. Tačiau tuomet ne istoriniai sugretinimai rūpėjo.

Klonyje pasirodė gyvenvietė, apsupta iš visų pusių miško. Nusileidom prie Kija Ju upelio, pervažiavom tiltą, pravažiavom vartus — ir jau esame gyvenvietėje — antrame **učastke**, kuris turėjo ir pavadinimą — Kija Ju. Jų komių kalba reiškia upė. Antrasis **učastkas** buvo tipiškas lageris — miškų gilumoje, toliau nuo žmonių akių. Gyvenvietė nemaža, matyt, statyta pagal tipinį projektą. Čia, be dešimties didžiulių barakų, kuriuose laikomi kaliniai, buvo parduotuvė, medicinos punktas, kepykla, valgykla, raštinės ir lagerio administracijos pastatai, vėlgi puikiai įrengta gaisrinė, pirtis, didžiulės arklidės ir atskirai stovėjęs karcerio namukas — jame vėliau net gyventi teko. Barakų zoną juosė aukšta tvora — tai 5—6 metrų aukščio pušų rąstų stačiatvorė. Galima įsivaizduoti, kiek miško buvo sunaudota tokiai tvorai, jei ji juosė 6—7 hektarų plotą. Tvoros kampuose — aukštai iškeltos būdelės sargybiniams. Dar pokary, būdavo, eini mišku, apačioje jaunuolyno priželę, o aukštai virš jo ant stulpų riogso sargybinio būdelė — vadinasi, kadaise čia kaliniai kirtė mišką.

Nemaža antrojo **učastko** gyvenvietė buvo tartum po maro — čia radome tik dvi šeimas. Tai ūkvedys ir arklininkas. Jie — buvę Kubanės žemdirbiai — Komijoje atsirado kolektyvizacijos laikais. Ūkvedys, pats tremtinys, pamokslavo, girdi, jums nėra ko raukytis, atvažiavote „ant visko gatavo“, turite pastogę, lovas, yra pavalgyti — ko daugiau reikia? Jis pasakojo, kad 1933 m. Kubanės kazokus atvežė ir paliko miške, toli nuo gyvenviečių, sniege per pačius speigus, su šeimomis, seniais ir vaikais. Liepė per 3 dienas pasistatyti žemines ir eiti į darbą. Badas, šalčiai ir ligos gerokai praretino vargšų eiles — ypač mirė seniai ir vaikai.

Mūsų rajone buvo keletas tokių gyvenviečių, pastatytų rusų tremtinių, kolektyvizacijos metais atvežtų į Šiaurę. Apie vieną papasakosiu.

Anapus Vyčegdos, apie 18 km nuo Madžos kaimo, gūdžiame miške įsikūrė didelė gyvenvietė Ras Ju. Į pietus nuo Ras Ju — Vyčegdos upė, palei kurią siauru ruožu gyvena žmonės, į šiaurę — keli tūkstančiai kilometrų negyvenamo miško, tundra, ledjūris. Į šią laukinę vietą apie 1930 metus atvežė kolektyvizacijos aukas. Tai buvo Rusijos pietų gyventojai — Volgogrado, Stavropolio, Kubanės kraštų žmonės. Matyt, jų buvo labai daug, nes pasistatė nemažą gyvenvietę. Ras Ju gyvenvietėje buvo du didžiausi ir gražiausi namai: mokykla ir vaikų prieglauda. Vaikų prieglaudos reikėjo dideliam būriui Ras Ju našlaičių — sunkūs pirmieji kūrimosi metai daugelį tėvų nuvarė į kapus. Ši vaikų prieglauda, arba namai, buvo vienintelė visame rajone iki pat karo pabaigos. Juose gyveno ir lietuvių vaikai, kurių motinos mirė.

Pamažu Ras Ju gyvenvietė nyko. Seniai išmirė, jaunimas po truputį išvažinėjo, vyrus pašaukė karan ir dauguma negrižo. Pokario metais gyventojai apleido Ras Ju. Vasarą čia apsigyvendavo Madžos kolūkio šienpjoviai, žiemą — miško kirtėjai.

Taigi apgyvendino mus ūkvedys geriausiose patalpose, tiksliau, jas kiekvienas pasirinko, nes buvo erdvi. Mūsų šeima, pavyzdžiui, apsigyveno anksčiau buvusioje lagerio kontoroje. Čia buvo atskiri kambariai. Visi gavo geležines lovas.

Suaugusius tuoj pristatė prie darbo. Pirmiausia reikėjo nugriauti lagerio tvorą. Atsirado naujas viršininkas su pavaduotoju. Pradėjo veikti Kortkeroso miško kirtimo įmonės II miškų punktas, išsilaikęs dvidešimt metų. Pirmasis viršininkas Vasilijus Kazanovas., vietinis komis, ėmėsi tvarkyti *učastko* gyvenimą — iš mūsų tarpo paskyrė žmones dirbti valgykloje, krautuvėje ir į kitas pagalbines tarnybas, likusieji išėjo kirsti miško.

Buvo pats vidurvasaris, saulėti ir šilti orai. Kažkur dundėjo karas, o čia — ramu, saulėta, kvepėjo sakais. Bet rami buvo tik amžinoji gamta. Toks staigus ir sunkiai suvokiamas gyvenimo pasikeitimas, nauja aplinka ir santykiai, taip pat karas žmonių sielose kėlė nerimastį, netikrumo jausmą, permainų laukimą. Niekas nesikūrė, šiaip taip stūmė dienas, naikindami paskutines užsilikusias maisto atsargas (kas dar turėjo), ir vėl visi godžiai klausėsi gandų. O jų srautas netirpo: mus greit paleis, kažkur veš, gal net grąžins namo,— visa pakryps geroj pusėn. Kaip tatau įvyks — niekas dorai nežinojo.

Dabar, po tiekos laiko, žiūrėdamas atgal, pagalvoju — ar ne ramiausia ir saugiausia vieta mums buvo tas mūsų antrasis *učastkas* — karo baisumus žinome tik iš knygų ir kino filmų. Bet tuomet neaiški nerimastis bei ilgesys nedavė žmonėms ramybės, ir jie gan neapdairiai nesiruošė žiemai, nesirūpino ateitimi — vis dar kažkur „važiavo“. Tačiau rajono valdžia, o mums ji pasirodydavo NKVD karininko pavidalu, žinojo apie mūs laukiantį gyvenimą daugiau ir į viską žiūrėjo realiai. Nestigo raginimų *brostitj čemodannoje nastroenie* ir kurtis rimtai. Karininkas sakydavo, kad ir pats nežinąs, kiek mes čia būsime, kad su malonumu mus paleistų, tačiau įsakymo nėra, o ir ne tas valdžiai dabar rūpi — karas.

Učastkan atvežė bulvių. Dalį jų pardavė mūsų žmonėms — pasisodinkite, žiemą pravers. Kitas pasodino netoli esančiame buvusio lagerio pagalbiniame ūkyje — *selchoze*.

Istorija su bulvėmis geriausiai parodo tuometines mūsų nuotaikas: pasodino tik valdiškas bulves. Netrūko pašaiپیų kalbų — sunku tikėtis derliaus sodinant bulves trečiąjį liepos dešimtadienį. Sėklai išdalintas bulves suvalgėme. O pagalbiniame ūkyje bulvės puikiai užaugo. Mat šiaurėje vasarą labai šviesios naktys ir pakanka šviesos bulvėms užaugti. Tos bulvės žiemą pateko valgyklos kati-lan ir su didžiausiu malonumu jas žvejojome skystame karo meto srėbale, mintyse keikdami lengvabūdiškumą.

Kol suaugę kirtu mišką, sodino bulves ir svarstė būti ar nebūti, važiuoti ar nevažiuoti, mes, vaikai, gyvenome savą gyvenimą. Aplink tviskėjo, čirpė, zyzė uodai, kvepėjo mišku, karšta vasara, ir mes nuo ryto iki vakaro lakstėm ir žaidėm. Kažko vis dar laukiantys tėvai nepristatė mūsų prie darbų, nevertė uogauti, ir mes linksminomės kaip išmanydami. Iš mūsų 4—7-mečių išsiskyrė kiek vyresnis (14—15 m.) Česlovas Gudavičius iš Eržvilko. Tai buvo reto gabumo, auksinių rankų berniukas. Pamenu, kūdroje mes plukdėme jo pagamintus laivus, sukamus guminės pavaros arba varomus reaktyvinio variklio. Sukūrus lauželį po pripiltu vandens rašalo buteliuku, susikaupe garai, išeidami pro siaurą vamzdelį, varė laiviūkštį pirmyn.

Didelio pasisekimo sulaukė ir Česlovo padirbtas automobilis. Tai buvo jau nebe žaislas — minant pedalus jis greitai važiavo *ležniovka* ir buvo su vairu. Labai gaila, bet Česlovas nerealizavo gabumų technikai. Įpusėjęs karui ir siaučiant badmečiui, grįždamas iš darbo, išsirovė keletą kolūkio bulvių kerų, jį sugavo, teisė ir lageryje žuvo.

Bet kol kas niekas negalvojo apie gresiantį badą ir nepriteklus.

Mamai, kaip vienai iš geriausiai mokančių rusų kalbą ir raštą, nuolat padedančiai rašyti ir perrašyti įsikūrimui būdingus įvairius sąrašus sąrašėlius, pasiūlė dirbti pardavėja. Atidarė krautuvę, o į buvusį lagerio karcerį, dabar paverstą sandėliu, atgabeno prekių. Mama prisimena, kad karcerio sienos mirgėjo kalinių užrašais: „Likite sveiki, paskutinį kartą matau saulę“, „Greit jau numirsiu, likit sveiki namiškiai!“ ir panašiai. Valdžia, pamačiusi mamą skaitant kraupius užrašus, ją iš „sandėlio“ išprašė, sienas užtinkavo, nubaltino ir tik tada atidavė patalpas. Likimo ironija — po penketo metų mūsų šeima čia gyveno. Iš pradžių nebuvo ypatingų prekių normų ar suvaržymų — pirkto kas ką norėjo, juo labiau kad pirkėjų buvo ne per daugiausia, niekas neturėjo pinigų. Bet neužilgo įvedė apribojimus, o rudeniop ir kortelių sistemą. Mamai prekiauti pasidarė sunku — prie kortelių nepratę, visi pažįstami, prašo maldauja parduoti maisto. Parduoti negalima, atsakyti sunku. Atitinkamos rajono instancijos žinojo, kad pardavėjos padėtis esant nepritekliams bus privilegijuota — badu nenumirsi, ir nutarė kaip kompensaciją už sotesnį kąsnį padaryti mamą informatore. Ji, žinoma, atsisakė ir bematant... atsisveikino su parduotuve. Jos principingumo vaisius skynėm ilgai: ištisus šešerius metus buvo nesotu ir nesotu, o mamai tai vos nekainavo gyvybės.

Nespėjo nusistovėti gyvenimo ritmas, o *učastką* sujaudino didelis įvykis — atvežė lenkų šeimas su vyrais. Kadangi mūsų žmonės buvo išsirinę geriausias patalpas, lenkus apgyvendino barakuose. Kas buvo šie lenkai, iki šiol man nelabai aišku. Didesnė dalis iš rytinių Lenkijos pakraščių — tamsūs tamsūs kaimiečiai. Buvo ir miestiečių, keletas šeimų — varšuviečiai, pasitraukę nuo vokiečių. Buvo ir žydų — iš jų išsiskyrė senasis Lifšicas, anot mamos, labai inteligentiškas žmogus. Iš pradžių lenkus traktavo kaip ir mus — *specpereselencai*. Kokie buvo tikrieji lenkų ištrėmimo motyvai — nežinojo nei jie patys, kaip, tiesą sakant, ir mes — lietuviai. Niekas šito nesiteikė aiškinti. Nuo darbo lenkai išsisukinėjo, sirgo, neįvykdavo normų. *Učastko* valdžia jų nemėgo. Tačiau po mėnesio kito lenkų padėtis pasikeitė: juos pradėjo proteguoti. Baisiausiai atsiprašydami liepė lietuviams keltis į barakus ir užleisti lenkams geresnius kambarius.

Rudeniop perdislokavo darbo jėgą. Mūsų šeima vėl atsidūrė pirmame *učastke*, kur ne per seniausiai išlipom iš baržų. Tai buvo visais atžvilgiais geresnė vieta už antrąjį *učastką*. Čia jau ne miško gūduma — gyvenvietė ant gražios upės kranto, yra elektra. Už 4 km — rajono centras, per kurį eina kelias į Syktyvkarą. Tolumoje, ties Vyčegdos vingiu, matosi ant stataus skardžio sutūpęs Madžos kaimas. Ten visada leidosi saulė, toje pusėje — mūsų mylima Lietuvėlė.

Į pirmą *učastką* su mumis atsikraustė ir lenkai. Pajutę kiek išskirtinę savo padėtį, jie dėl mažiausio nieko bėgo į rajono centrą Kortkerosą pas prokurorą ieškoti teisybės. Nė vienas iš jų nenorėjo likti „miške“ — antrame *učastke*, ir visi atgarmėjo į pirmąjį. Tačiau čia, žmonės

centre, geriausią gyvenamąjį plotą jau buvo užėmusi valdžia, todėl ir mus, ir lenkus apgyvendino barakuose

Mama vėl vertėsi „protiniu“ darbu. Nenusistovėjusi buitį, žmonių migracija vertė sudarinėti nesibaigiančius sąrašus: kas kokiam barake gyvena, kas kiek turi vaikų, kas kur paskirtas dirbti, kam kokios priklauso maisto kortelės. Mama, kaip raštvedė, buvo apgyvendinta name su atskirais kambariais, — jis stovėjo nuošaliau, ne barakų rajone, tik visa bėda, kad nebuvo elektros. Išmokome pasišviesti balana. Balanų skaldymas, džiovinimas, žibinimas, kad būtų kuo daugiau šviesos, kad ilgiau neužgestų, būtų mažas nuodėgulis — tai jau balanų galdynės mokslas.

Gyvenvietėje įsteigė vaikų darželį. Jį lankiau neilgai. Tuoju atsidarė pradžios mokykla, kur aš noriai ir nuėjau. Iš darželio pamenu tik virėją, p. Stulginskienę, Lietuvos Steigiamojo seimo pirmininko ir buvusio prezidento A. Stulginskio žmoną. Ją išimčiau dėl dažnai vartojamo žodelio „mažu“. „Mažu, berniuk, nori valgyti? Mažu, jau laikas eiti miegoti? Mažu, jau rengsiesi, namo metas“⁶. Ir darželyje, ir pradžios mokykloje buvo dauguma lietuvių. Rusų kalbos nemokėjimas tarsi netrukdė. Atėjęs mokyklon aš nė žodžio nesupratau rusiškai. Kai teko mokytis pirmąjį eilėraštį, iškalčiau jį iš klausos, nieko nesuprasdamas. Prisimenu jį iki šios dienos ir, atrodo, per amžius tvirtai mokėsiu: *Gde obedal vorobej? V zooparke u zveri...* Po mėnesio rusiškai kalbėjau laisvai.

⁶ Jau po karo, baigęs technikumą ir dirbdamas mechaniku, susitikau ir su pačiu A. Stulginskiu. Berods 1954 metų pabaigoje, perėjęs lagerių ir kalėjimų golgotas, jis atvyko pas žmoną į pirmą uždangą na poselertije. Dirbo garaže sargu. Vokietuke Dilj man aiškino: „Žinai, tai buvęs litovskij carj“. Už keleto kilometrų buvo likusi Lokčimlago skeveldra — nedidelis Pezmogo moterų lageris. A. Stulginskis paniekino šiltą sargo vietelę ir įsidarbino ten agronomu. Sakė: „Bus įdomiau dirbti pagal specialybę, o lageris manęs nebaido — įprasta“. 1956 metais Stulginskiai sugrįžo į Lietuvą.

Jau buvo vėlyvas ruduo, tačiau mobilizacija dar tęsėsi. Per pirmąjį uždangą kaip tik ėjo Madžos, Ras Ju kaimų pašauktieji. Atsimenu vyriškius su kuprinėmis, traukiančius rajono centro link. Kiekvieną mobilizuotąjį lydėjo moterys. Ore tvyrojo didelės nelaimės nuojauta, kuri neapgavo, — karui pasibaigus grįžtančiųjų vietinių neregėjome.

Statistika liudija: iš rajono pašaukė 8000, grįžo apie 1000 vyrų.

Tais metais anksti prasidėjo žiema. Jau per Spalio šventes užšalo Vyčegda. Žiemos pradžioje tremtinių būrys dar pagausėjo ir pajvairėjo: atvežė jų iš Karelijos bei keletą pavolgio vokiečių šeimų. Žmonės iš Karelijos, daugiausia ukrainiečiai, jau tremti — vėtyti ne pirmą kartą. Karelijon jie pateko kolektyvizacijos laikais, o dabar iš pafrontės perkėlė prie Vyčegdos. Tai buvo ramūs, darbštūs žmonės — moterys, vaikai ir seniai. Vyrų, kaip ir tų rusų tremtinių, kurie jau nuo trisdešimtųjų gyveno mūsų rajone, buvo pašaukti kariuomenėn. Pora šeimų iš naujai atvykusiųjų priklausė dar vienai „prasikaltusių“ kategorijai: jų tėvai ar vyrai buvo patekę vokiečių nelaisvėn. Tuoju po karo, 1946 m., visus

kolektyvizacijos laikų tremtinius, žinoma, ir mūsų ukrainiečius, paleido — jie gavo pasus, bet retas tėviškėn išvažiavo — nebuvo nei kur, nei pas ką.

* * *

Čia, šiaurėje, susipažinome su labai naudingu gyvulėliu — ožka. Vėliau daugelis jas įsigijo. Viena iš jų, Manka, labai agresyvi, tapo mano didelės nelaimės kaltininke. Susitikome mudu siaurame, sniege pramintam takely — nėr kur dėtis. Aš, žinoma, pasuku atgal, ožka paskui mane, aš bėgt, ožka iš paskos. Pasekmės buvo liūdnos — paslydęs susilaužiau ranką. Štai tau ir Manka!

Laikai buvo sunkūs: vokiečiai prie Maskvos, visų nuotaika prasta, atšiauri žiema, gilūs sniegai, vos prašvintančios trumpos dienos, ir dar tas nelemtas sulaužytas raktikaulis. Išsiruošėm mudu su mama pėstute į rajono centrą, į ligoninę. Ten man sugipsavo ranką... ir paguldė gydytis. Kadangi ligoninėn patekau pirmą kartą, per daug neliūdėjau, viskas buvo įdomu ir nauja, juo labiau kad tuo metu ligonius pakenčiamai maitino. Vėlesniais karo metais maitinimas buvo kur kas blogesnis — be paramos iš šalies, ligonis nusilpdavo vien dėl maisto stokos. Po kelių savaitių pėstute grįžau namo, jau vienas, be palydos.

Artinosi Naujieji metai; mokykloje ruošėmės nauja metiniam koncertui. Choras, kuriame privalėjome dainuoti visi, repetavo dainą apie Tanią Tai buvo liūdna melodinga daina apie Zojos Kosmodemjanskajos mirtį. Ji mus visus labai jaudino, ir dainuodavome giliai įsijausdami. Kai kas net apsiašarodavo — taip gaila buvo partizanės Tanios. Gyvai vaizdavausi šaltą žiemos dieną apšerkšnijusias medžių šakas ir basą mergaitę, varinėjamą po sniegą. Nors gyvenome tikrai užkampyje, bet fronto naujienos pasiekdavo mus labai greit, o istoriją apie Tanią žinojo visi, ir vaikai, ir suaugę.

Naujametinis vakaras praėjo labai pakiliai. Programą rodėme gyvenvietės visuomenei, buvo gražiai papuošta eglutė, gavome dovanų. Tai mano pirmosios mokytojos Marijos Ivanovnos Kalininos energija ir išmonė. Ją atsiuntė iš Karelijos už tai, kad vyras pateko vokiečių nelaisvėn. Ji buvo gera pedagogė, energinga ir sumani vadovė, mokė mus ir skaityti, ir rašyti, ir dainuoti, ir net karo mokslo. Tuo metu ir pirmose pradžios mokyklos klasėse buvo įvestas karinis parengimas. Vietoj šautuvų ant peties užsidėdavome slides. Klasės sienos buvo nukabinėtos kariškais plakatais, vaizduojančiais pėstininkų durtuvų kovą, kurią pratybų metu imituodavome. Mokytojos vadovaujami rinkom įvairius daiktus frontui, vasarą vaistažoles. Kai karo žiemą siautė badas, daugelį nuvaręs į kapus, mokytoja Marija Ivanovna sugebėjo išreikalauti mokyklai produktų, virė sriubą, kurią pati dalino per didžiąją pertrauką. Ateini, būdavo, į mokyklą ir daugiau apie nieką negalvoji, kad tik greičiau ateitų didžioji pertrauka, kad tik greičiau tos sriubos — skaidraus skystimėlio su keletu bulvių griežinėlių. Marija Ivanovna ir tomis nelengvomis sąlygomis sugebėjo įskiepyti meilę mokslui, skatino sveiką lenktyniavimą dėl geresnių pažymių. Klasėje ant sienos buvo iškabintas sąrašas. Ties gavusio penketą mokinio pavarde prisegdavo raudoną skiautėlę. Jei kada prie savo pavardės ją regėjau, labai džiaugiausi, deja, tai būdavo retai. Ilgainiui daug mokytojų turėjau, tačiau Mariją Ivanovną prisimenu ypač šiltai.

Mūsų gyvenimas name su atskirais kambariais greit baigėsi. Barakus apšvietė elektra, o jų krosnys kolektyviniais pagrindais kūrenosi beveik ištisą parą, todėl šviesa ir šiluma jie

pranoko mūsų individualaus gyvenimo privalumus, ir mes persikraustėm į lietuviškąjį. Lagerio barakai — tai didžiuliai pastatai, panašūs į daržines. Per vidurį pastato skersinis koridorius, o į abi puses po duris į šonines patalpas. Įeini vidun, o čia kuliąmają statyk — tiek erdvės. Viduryje — dvi didžiulės krosnys maistui virti. Nuo jų iki kamino horizontaliai eina po du storus metalinius vamzdžius. Kai visos moterys, grįžusios iš darbo, virdavo šeimynai vakarienę, vamzdžiai įkaisdavo iki raudonumo, apšildydavo patalpą. Vienoje barako pusėje sutilpdavo apie 15—20 šeimų. Turbūt joks čigonų taboras nebuvo toks margas ir triukšmingas kaip tas mūsų barakas.

Įsivaizduokite šešių ar aštuonių metrų pločio ir 30—40 metrų ilgio patalpą, krosnies perskirtą į dvi dalis. Pasieniais greta įsikūrė šeimos, atsitvėrusios „pakajus“ marškomis. Buvo tokių šeimų, kurios ir šio patogumo neturėjo, gyveno kaip ant delno. Šeimų turtingumas labai skyrėsi, o pagrindą jam padėjo patys egzekutoriai arešto metu dar Lietuvoje. Humaniškesnieji, prisistatę suimti ir išvežti, patarė netekusiems galvų žmonėms, ką pasiimti, ką palikti, per daug neskubino, buvo ir tokių, kurie padėjo mantą susikrauti ir t.t. Bet buvo ir tokių, kurie leido pasiimti maisto ir drabužių tik kelioms dienoms ir išvežė žmones plikus ir basus. Kam pavyko pasiimti šiek tiek mantos, tie ne tik galėjo atsitverti barake savo kampą, bet ir sunkiausiais karo metais, įsisiautėjus badiui ir nepritekliui, mainė daiktus su vietiniais gyventojais į maistą. O atvykę be jokių išteklių, daugiausia patyrė ir bado, ir šalčio. Ypač sunkiai gyveno daugiavaikės Voskresenskių ir Mingelių šeimos.

Dieną pritilęs barakas skendėdavo prieblandoje — per mažus, storai apšerkšnijusius langus vos skverbėsi šviesa. Moterys dirbo, vaikai — mokykloje. Bet vakarop vaizdas pasikeisdavo. Pasigirdus lokomobilio, vienintelio energijos šaltinio, švilpukui, barakų link nusidriekdavo grįžtantieji iš darbo. Mangirdas Vincas, dirbęs prie lokomobilio, įjungdavo elektros srovę, barakuose užsižiebdavo lemputės, tapdavo jaukiau. Viena po kitos su garo kamuoliais pro duris įgriūdavo grįžusios iš darbo mamos, kad stotų antron, šeimynos tvarkymo pamainon. Kiekviena parsinešdavo rąstigalį kurui. Nusimuturiavusios snieginus, drėgnus drabužius, nes visą dieną kirto mišką po atviru dangumi, dažnai iki juosmens sniege, spaudžiant ypač dideliems 1941—42 metų žiemos speigams, vargšės moterys kibdavo vėl į darbą. Reikia bėgti krautuvėn duonos kortelių išpirkti — o ten didžiulė eilė ir spūstis. Reikia skubėti valgyklon — ten ponია Daniliūnienė samčiu pilsto valdišką sriubą. Visi grūdasi, spaudžiasi ir rėkia — įpilk tirščiau! Reikia gaminti vaikams vakarienę ir juos guldyti, reikia kūrenti krosnį, reikia džiovinti drabužius...

Barakas atgyja, gyvenimas jame kunkuliuoja drauge su sriuba ant plytų. Į viršų kyla stulpai garų ir nusėda pakampėse, ant langų storu šerkšno sluoksniu. Ties krosnimis pjaunamos ir skaldomos malkos. Jos snieguotos, tad ant grindų telkšo balos. Viryklės apstatytos puodais puodeliais. Kiekviena nori užimti savo puodui kaitresnę vietą — greičiau užvirs — ir dėl to kartas nuo karto kyla vaidai. Virėjų aplink plytą — trys eilės. Puodų turinį stengiamasi išlaikyti paslapyje — kai kada juose verdama pusiau legaliai įgyta „žaliava“, ir tada liudytojai nepageidaujami. Be to, labai nesmagu virti sotesnį kąsnį, kai greta, kaimynės puode, beveik skaidrus vandenėlis, ir kiekvieną tavo šaukšto judesį seka alkanos jos vaikų, besitrinančių prie viryklės, akys. Kartais, dėl laiko stokos, šeimininkė virimą paveda vaikui, o tas, nesusipratėlis, žiūrėk jau pusę viralo nuragavęs. Už tokį prasikaltimą egzekucija neišvengiama ir čia pat viešai vykdoma.

Taip visą vakarą — vienur verda, kitur valgo, trečiame kampe baudžiamas vaikas, aname pašonyje susibarė suaugę, ten — vaikai, ties krosnimi pjauna ir skaldo malkas, be perstojo trinksi durys.

Pagaliau, kas ką turėjo, pavalgė, viryklė tuščia, malkos suruoštos ir sudėtos džiovinti po vamzdžiais. Visi išsiskirsto po savo pakampus, o vaikai džiovina motinų darbo drabužius. Mūrinės krosnies dalys nusėtos, nukabinėtos šimtasiūlėmis, skaromis, veltiniais, pirštinėmis. Beveik nėra to vakaro, kad džiovinamas drabužis kam nors neapsviltų. Kyla tada trumpam aliarmas, tingus barnis, vėl viskas aprimsta. Oras persotintas garų, palubėje tvyro melsvas rūkas. Tai niekis, svarbu, kad nešalta. Ateina miego metas. Atskirai niekas neguli. Per naktį barakas atvėsta, pakampėmis užšąla paliktas vanduo — vienam miegoti šalta. Sugula visa šeimyna bendran patalan, apsikloja, kuo tik išmano, ir kiurkso iki ryto. Tada išmuša žiurkių valanda. Ypač jų daug buvo pirmąją žiemą. Žmonėms sumigus, jos išlisdavo iš urvų, didžiulės, pilkos ir būriais lakstydavo po baraką, lipdavo per miegančius žmones, įkandavo vaikams, ir vargas šeimininkei, nesaugiai paslėpusiai maisto atsargas.

Matyt, žiurkės ir utėlės yra žmogaus nelaimių palydovai.

Mūsų šeimos atsikėlimas į baraką buvo tiesiog stebuklas. Vakare mes persikraustėm, o naktį paliktas namas sudegė — kažkas persistengė kūrendamas krosnį. Jei ne tas laimingas atsitiktinumas, būtume likę kaip stovėję, sausas medinis namas supleškėjo bematant. Tuoj sekė kitas laimingas atsitiktinumas, padėjęs sužinoti tėvelio likimą. Batakių geležinkelio stotyje atskirtas nuo mūsų, jis dingo nežinioje. Nieko apie vyrų likimus moterys negalėjo sužinoti ir rajono NKVD skyriuje. Ir štai vieną gražią dieną gauname atvirutę... nuo tėvelio.

O susižinoti pavyko štai kaip. Du mamos broliai ir sesuo nuo I pasaulinio karo laikų gyveno Maskvoje. Visi trys buvo aktyvūs Spalio revoliucijos ir pilietinio karo Rusijoje dalyviai. Broliai Vladislovas ir Izidorius Kuršiai tarnavo garsioje Latvių divizijoje, tapo raudonaisiais šauliais, saugojo Kremlių. 1937 m. Vladislovas buvo sušaudytas, Izidorius 1938 m. mirė. Sesuo Veronika išliko sveika, už nuopelnus revoliucijai vėliau buvo personalinė pensininkė. Mama su seserim susirašinėjo, tėvai siuntinėjo jai Maskvon siuntinius.

Prisiminęs apytikrį mamos sesers adresą, tėvas pranešė apie save. Savo ruožtu mama parašė seseriai, ir ratas susijungė. Teta Vera, kaip ją vadino, buvo aktyvi visuomenininke, namo, turėjusio apie 5000 gyventojų, priešlėktuvinės gynybos štabo viršininkė. Tėvo laišką, nors adresas buvo apytikris, atnešė tetai apylinkės gyventojai — jie gerai pažinojo kietą štabo viršininkę, įsimintina vengriška pavarde (Aranješi).

Taigi tėtė atsirado! Pasirodo, jis su savo nelaimės draugais (apie 3500 vyrų) atsidūrė Krasnojarsko krašte, Rešiotų geležinkelio stoties rajone, lagerio N 235- 5 septintame punkte, dar Revučij vadinamame. Kiek džiaugsmo ir šviesos mums suteikė tėvo laiškas! Visi mums pavydėjo. Per jį pamažu daugelis susirado artimuosius, prasidėjo susirašinėjimas, nors ir retas.

Tėvo laiškas alsavo susirūpinimu šeimos likimu. Rašė, kad kertąs mišką, darbas esąs sunkokas, kad duonos uždirba nevienodai, kad kol kas sveikas ir laikosi. Koks buvo tas

„laikosi“, galėjome nujausti, o tiksliau sužinojome vėliau, pasikalbėję su išlikusiais gyvais kaliniais. Iš 3500—4000 vyrų kalinimo pabaigos sulaukė apie 200, t. y. kas 17—20-as. Susirašinėjome apie metus, gaudavome atviručių ir ant beržo tošies rašytų. Paskutinis laiškas buvo datuotas 1942 spalio 4 d. Po to tėvas kaip į vandenį krito. Visi užklausimai į įvairias instancijas — be rezultatų. Tik 1966 m., jau gyvenant Vilniuje, po eilinio užklauso gavome oficialų pranešimą, kad tėvas 1942 sušaudytas pagal BK garsų 58—13 str. Taigi ši žinia mus pasiekė po 24 metų...

Kai pasiteiravome, kodėl į ankstesnius mūsų užklausimus neatsakydavo, paaiškino, kad sušaudymus stengtasi laikyti paslapyje.

Bet septintojo lagerio lietuviškoji epopėja nesibaigė. 1951 m. baigėsi lietuvių įkalinimo laikas, septintą l/p likvidavo, o į likusį laisvą plotą 1952 m. vėl atvežė lietuvių tremtinių. Dar 1972 m. daug jų kapų rasta vietinėse Revučij gyvenvietės apleistose kapinėse. Lietuvius čionai ir į gretimas plačias apylinkes trėmė nuo 1948 m.

Visada rūpėjo aplankyti tėvo vargo ir žūties vietą, ir ne tik man. 1972 m., gavęs šiokios tokios informacijos iš buvusio 7 lagerio kalinio R, Zalesko, pasidirbinęs sudedamą metalinį kryželį, įsibėręs Lietuvos žemės, apsirūpinęs, kad galėčiau taigoje išgyventi 3—4 dienas, leidausi į kelionę. Tikrovėje viskas buvo paprasčiau. Miške nakvoti nereikėjo, pėsčiam per taigą brautis taip pat. Į Bogučanų pusę nuo Rešiotų nutiesta atšaka, net bilietus į keleivinį traukinį pardavinėjo. Tiesa, bilietai buvo nestandartiniai, užrašyta „statomas geležinkelis“. Stotyje pilna kariškių, vidaus tarnybos kareivių, daugelis ginkluoti. Nesmagu, nedrašu. Schemoje pavaizduota Revučio stotelė, ir bilietą į ten laisvai gaunu. Vagone kalbinu vietinius — kaip tik važiuoja į Revučį bulvių kaupti. Mat nyvenvietė merdinti, todėl rešiotiškliai laisvuose daržų plotuose bulves sodina. Traukinio gale prikabinas stolytino vagonas. Revučyje jį apspinta kareiviai su vilkšuniu, kaip dera išlaipinami kaliniai. Vadinas, veikia lageris, anojo įpėdinis. (Vėliau paaiškėjo, kad 1951—59 m. būta pertraukos, lagerio barakuose gyveno 1952 metų lietuviai — tremtiniai.)

Gyvenvietė tarsi išmirusi. Niekas nieko tikro apie 1941—51 m. lietuvius — kalinius nežino, nežino, nė kur lagerio kapai buvę. Salia randu civilių gyventojų veikiančias kapines, jose savo nuostabai suskaičiuoju 22 lietuviškus antkapius. Daugelio betoniniai kryžiai nuvirtę. Mirimo datos 1952—56 m. Susirandu liekną pušaitę, susimontuoju savo kryželį, įlipęs aukščiau jį prikalu, pabučiuoju, leisdamasis žemyn nukapoju šakas ir atsisveikinu su Revučiu, maniau visiems laikams.

Bet istorija tęsiasi. Visų pirma išniro iš nebūties mano kryželis, kurį maniau dingus, nes vėliau važiaavusieji tėvų keliais, sakė jo negalėję rasti. 1989 m. pavasarį tose vietose lankėsi fotografas J. Kazlauskas. Grįžęs pasakojo matęs miško pakrašty, tarsi lagerio kapinių avanposte medyje įkeltą kryžių. Nuotraukoje atpažinau savo kryželį, tik be krucifikso. Vietiniai J. Kazlauskui pasakojo tokią legendą: vieną gražią dieną kapinėse atsirado kryžius, kuris naktimis švietė (buvau įmontavęs tamsoje švytinčią mamos sagę, tokias pokaryje pardavinėjo). Kažkoks drašuoelis įsliugė medin, iškrapštė sagę, tuo pačiu nulupo krucifiksą ir... po 5 dienų žuvo, važiuodamas motociklu. Nuo to laiko kryželio niekas nebelietė.

Bet rūpėjo tinkamai pažymėti masinę tėvynainių žuvimo vietą. Vogčiom į medį įkeltas kryželis neteikė didesnio moralinio pasitenkinimo. 1989 m. vidurvasarį suorganizavau išvyką, kurios metu minėtose kapinaitėse Vilniaus ir Molėtų tremtinių bendrijos nariai pastatė penkių metrų aukščio Atminimo ženklą, kurio lentoje lietuvių ir rusų kalbomis įrašyta: „Lietuvos kaliniams ir tremtiniam, nekaltai čia žuvusiems 1941 —1956 m. Ilsėkitės ramybėje. Tautiečiai." Tai paprastas, rūstokas statinys (projekto autorius skulptorius Jonas Meškelevičius), kaip rūstus ir žuvusiųjų kalinių likimas. Du vertikaliai įbetonuoti bėgiai tarsi simbolizuoja kelią nuo Lietuvos iki Rešiotų. Du trumpesni skersiniai, sudarydami kryžių, primena ir tą lemtingąją atšaką į Revučį. Bėgių susikirtime kvadratas tarsi kalinio langelis į pasaulį. Ant jo pritvirtintas iš metalo nulietas kankinio vainikas. Apačioje, virš betoninio kubo, į kurią įmūryta lenta, tarp bėgių įtvirtintas kryžius, kurį pašventino kunigas Algirdas Daukšys. Atminimo ženklo papėdėje pasodintos lietuviškos rūtos, bijūnas, pasėta baltų dobilėlių.

Atminimo ženklą atidarėme iškilmingai, dalyvaujant apylinkės valdžiai, gausiai susirinkusiems vietiniams žmonėms (jiems teko atvažiuoti apie 15 km, negyvenamomis vietomis, per miškus). 10 m aukštyje plevėsavo trispalvė, ją nuleidžiant sugiedotas Lietuvos himnas. Kunigas atnašavo gedulingas mišias, pasakė pamokslą (rusiškai). Atidarymo ceremonija davė netikėtą rezultatą: vakare Kanifalnaja gyvenvietėje, mokyklos internatan, kur buvome apsistoję, atėjo dešimtys vietinių moterėlių su nupraustais vaikais, prašydamos juos... pakrikštyti(1). Apeigos užtruko. Vidurnaktį teko jas perkelti kitai dienai. Pakrikštyti 64 vaikai ir suaugę. Šis aktas — savotiškos apeigos, lyg nušvietusios šešėlius mūsų Tėvų, mirusių žiauriai, palaidotų nežmoniškai.

Lagerio kapinėse šešiasdešimtųjų metų pradžioje įrengta šaudykla kareiviams. Et non locus quo Troiae fuit.

* * *

Gan vienodą mūsų lietuviškos kolonijos, jau apsipratusios su savo likimu ir mažiau bemintančios gaudais apie kažkokius paleidimus iš išstrėmimo vietos ir pan. gyvenimą pajvairino vienas įvykis.

Ten buvo Jonušienė, J. Banaičio, vėliau ilgamečio LTSR kultūros ministro, sesuo. Įtakingas brolis pasistengė ją išvaduoti iš tremties. Išvyko Jonušienė paskubomis ir patyliukais, droviai slėpdama akis. Ką ji galėjo atsakyti į nebylius klausimus: o kaipgi mes? o kodėl ne mes? Kodėl gi tau, priklausančiai tam pačiam socialiniam sluoksniui, išimtis? Išvyko, ir kaip į vandenį — savi marškiniai arčiau kūno. Ir Jonušienė, ir J. Banaitį mama pažinojo iš mokytojavimo Eržvilke (1929—1934 m.) laikų. Pažinojo taip gerai, kad jau pokario metais drįso kelis kartus kreiptis į J. Banaitį su prašymais padėti grįžti Lietuvon, tačiau veltui, negavo net atsakymo.

Bet sugrįžkime į baraką. Pirmoji karo žiema, aplamdžiusi vokiečius, užgrūdinusi mus, jau spėjusius apsiprasti su aplinka,ėjo į pabaigą. Vidutiniškais rezultatais pabaigiau pirmą klasę, pabuvau ligoninėje, nebloggeriai pramokau rusiškai, nustačiau, kad šlapios rankos žiemą limpa prie geležies — negalima nė durų atidaryti,— patyrimas augo. Didelis įvykis visiems, o ypač vaikams, buvo gan ankstyvas Vyčegdos ledonešis. Daugeliui mūsų, augusių Lietuvos

upeliūkščių pakrantėse, didingi ledonešio vaizdai buvo įspūdingi. Vyčegda ties Terebėjumi apie 200 m pločio — kaip Nemunas ties Jurbarku. Siaurės upė, į kurią subėga pavasario polaidžio vandenys iš neapbrėptų taigos platybių, skendinčių žiemą pusnyse, laužo ir neša galingu srautu lytis, sukdama jas srovės verpetuose, traiškydama, užgriozdindama vieną ant kitos, statydama piestu. Virš upės tvyro lūžtančio ledo čežesys, retkarčiais pasigirsta stiprus poškėjimas — tai griūva ir skeldėja lytis. Upės vaga pilna ledo ir garsų chaoso. Šio didingo regionio subėga žiūrėti visi, kas tik gali — ir žiūri lyg užburti ištisomis valandomis. Mes, vaikai, upės krante praleidžiame visą dieną. Ledonešis — tarsi šventė. Didelis įvykis ir pirmojo garlaivio pasirodymas. Nors jis prie mūsų gyvenvietės nė nemano sustoti, visi vaikai tyko jo pasirodant ir skuba apie tai pranešti suaugusiems. Vėl krantan pasipila žioplių minia — šitokios pramogos niekas nenori praleisti.

Tačiau už džiaugsmą reikia mokėti. Po ledonešio upė smarkiai tvinsta, šalti ir drumzlini jos vandenys užlieja žemus krantus, užlieja ir mūsų *učastką*. Pirmais pavasariais, kol laikėsi *Lokčimlago* laikais sutvirtinti krantai, potvyniai buvo nedideli. Ilgainiui neprižiūrimi sutvirtinimai sunyko, ir pavasario polaidis virsdavo stichine nelaime. Na, bet tai vėliau, o dabar, atšilus orams, mes, vaikai, bėgame maudytis į „ežerus“, likusius po potvynio užliejamose pievose. Vanduo šiltas, srovės nėra, ir mes su malonumu taškomės ir nardome su įvairiais vandens vabalais, kurių čia pilna. Šitokioje pelkėje, savo dideliame nustebimui, nesiekdamas dugno, nusikapsčiau porą metrų ir aš, atseit, pramokau plaukti. Pirmieji įgūdžiai neužilgo buvo įtvirtinti Vyčegdoje, ir štai jau plaukiu... pasroviui... 50 metrų.

Nuslūgus pavasario vandeniui, teko atsisveikinti su vaikiškais žaidimais. Reikėjo imtis daržininkystės. Pamokyti pernykščių įvykių su bulvėmis, 1942 m. pavasarį broliai, arba, tiksliau, sesės lietuvės, ėmė jas sodinti. Iš pradžių nedrąsiai, kai kas ir nemokėsiškai, nusižiūrėdami į buvusių ūkininkų sodinimo technologiją. Daug teko bulvių auginti, bet ir šiandieną atsimenu dabar jau a. a. S. Voskresenskienės pamokymą, išgirstą pirmos „kampanijos“ metu — bulvės palankiausia sodinti tada, kai danguje yra debesėlių. Ir štai mama kasa duobutes, o mes su broliuku Valentinu dėliojame į jas bulvių gabalėlius akutėmis į viršų. Bulvės sodinamos smėlyne, panašiamo į Palangos paplūdimį, be trąšų, ir, žinoma, derlius bus menkas, neapgins nuo bado. Pasodinus bulves, reikia aptverti daržą. Tvorai medžiagos yra už poros kilometrų — dar iš *Lokčimlago* laikų pūpsio krūvos lentpjūvės atliekų, lentigalių. Juos mudu su broliuku ištisomis dienomis tempiame ir šiaip taip surenčiame pirmąjį gyvenime tvorą. Ji išėjo nekokia, nes keblu įkalti baslį — jis aukštesnis už statytoją, nelenda vinys, pačių pasidarytos iš storos vielos, na ir įgūdžių trūksta. Dideliame džiaugsmui po poros savaitių bulvės sudygsta ir sėkmingai auga.

1942 m. vasara kaitri, monotoniškai svilina saulė, gyvenimas apmiręs, iš fronto naujienos blogos — artinasi Stalingrado skerdynės. Suaugusieji kiauras dienas darbe; darbo diena 10—12 val. Mes, vaikai, gyvename savo gyvenimą — lakstom, maudomės upėje, žaidžiame lentpjūvėse, po truputį naikindami neprižiūrimus įrengimus, retkarčiais pristatomi prie darbo. Vidurvasary prinoko vaivoriai, mėlynės, prasidėjo jų rinkimas. Nors miškai čia dideli, tačiau uogos auga ne bet kur, reikia žinoti vietas. Suaugę daugmaž jas žino, bet toli, už 5—6 km, ir slepia vieni nuo kitų, kad nenurinktų. Štai žmogaus gobšumas ir nedraugiškumas. Mama siunčia uogauti, bet rinkėjai manęs nepriima, slapstosi ir vengia, o vienas į taigą eiti bijau. Prisidėti prie vyresniųjų uogautojų nepavyksta. Uogavimas virsta tikra kančia, nedrąsiai einu miškan 3—4 kilometrus, drebančia širdimi renku uogas,

krūpčiodamas nuo kiekvieno trakstelėjimo, bet įsidrašinu, einu dar toliau, ir štai kibiras apypilnis, o aš pergalės jausmo kupinas grįžtu namo. Ilgainiui tapau pripažintas uogautojas, manęs nebesikrato ir vyresniųjų kompanijos; kibiro uogų pririnkti suvaikščiოდavom po 10—15 km. Rudeniop prasidėjo grybai. Iš pradžių nesisekė, bet, kaip ir su uogomis, pamažu įgijau patyrimo, tapau neblogu grybautoju.

1942 m. vasara dar nebuvo per daug alkana. Labiau už alkį žmones vargino uodai. Barakuose neįmanoma miegoti. Prasidėjo uodų rūkymai: deginant eglišakius ir kadagius, baraką prileidžia dūmų, kad per žingsnį ir žmogaus nematyti. Atidaro duris, su dūmais išskrenda ir uodai, bet neilgam. Kad būtų įmanoma miegoti, visi, kas kaip išmanė, pradėjo siūdintis virš lovų lyg ir palapines. Įlendi ten, užkamšai plyšius ir jautiesi saugiau. O už užuolaidos girdėti nepalaujamas uodų zvimbimas.

Prisimenu pirmuosius barakų metus ir prieš akis iškyla... pamaldų vaizdai. Religingumas, palaipsniui išblėšęs, pirmais metais buvo gan stiprus. Pamenu, mūsų ir kituose kampuose mamos buvo įtaisiusios savotiškus altorėlius, prieš kuriuos meldavomės, prašydami Dievulio gelbėti tėtytę, grąžinti mus Lietuvon ir duoti duonos kasdieninės.

1942—43 m. buvo gegužinės pamaldos, visų kartu kalbamos litanijos, o sekmadieniais giedama. Giesmės, sklindančios iš barako, suviliodavo pašalinius žmones, ypač moteris. Rusės, klausydamos giedojimo, prisimindavo savo praeitį, išdraskytas cerkves, verkdamo ir aimanuodavo.

Lespromchozo administracija bandė kovoti su „religiniu opiumu“. Buvo atvejų, kai atsiųsdavo žmogų su armonika nutraukti pamaldas. Kolektyvinės pamaldos, savaime atsiradusios, savaime paskui išnyko. Žmonės, išskirstyti po įvairius miško paruošų punktus, prispausti vargų ir bado, nustojo viešai melstis. Man rodos, kad ilgainiui daugelio religingumas apskritai susvyravo.

Rudeniop mudu su Valentinu pagyvenom savarankiškai — mamą išsiuntė darbams į kolūkį. Kolūkiai tuo metu jau buvo be vyrų, tapo „bobų karalyste“, todėl šaukėsi pagalbos. Bet tai buvo bene vienintelis atvejis karo metais mūsų apylinkėse, kai darbininkus siuntė padėti kolūkiui. Javų derlių išveždavo tiesiai iš kūlimo aikštelės. Darbadienis kolūkyje buvo toks liesas, kad iš jo nepragyvensi. Kolūkiečiai kaip išmanydami vertėsi iš pagalbinio daržo. Paradoksas — darbininkai gaudavo duonos pagal korteles, o duonos augintojai jos neturėjo. Todėl klestėjo mainai — kolūkiečiai noriai mainydavo darbininkų duoną į bulves. Mama, daugiau kaip mėnesį pradirbusi kolūkyje, parsivežė pažymą, kad tiek ir tiek to ir to turinti gauti, bet taip nieko ir negavo.

Kolūkiai, mums atvykus į Komiją, buvo dar palyginti jauni — vos apie 10 metų. Rajono centre buvo MTS, jau ir tuo laiku turinti neblogos technikos. Visą karo metą žemę arė ratiniais traktoriais. Čia pirmą kartą pamačiau ir kombainą, kurį prisikabinęs traukdavo traktorius.

Nors kolūkiai karo metu ir buvo silpni, bet žmonės į darbus ėjo, matyt, verčiami vidinės nuostatos, ir kolūkiai šiaip taip krutėjo. Bet tas „krutėjimas“ vis silpnėjo, o pasibaigus karui kolūkiai ne tik neatsigavo, bet visai susmuko.

Pradėjau lankyti II klasę. Kalbos barjeras seniai įveiktas. Klasėje atsirado ir naujų mokinių. Vienoje patalpoje mokėsi dvi klasės kartu, paprastai I—IV ir II—III. Didelis įvykis mokykloje buvo frontininko apsilankymas. Mokytojos paprašytas, jis papasakojo mums apie karą. Pamenu, sakėsi kariavęs pietuose prieš rumunus. Išliko atmintyje jo žodžiai: „Kai atakų metu durtuvu smeigi karininką — kaip į tešlą, o kai dūri kareivį — kaulai braška“. Mes, žinoma, tikėjome,

Nors vyko nuožmus karas, mus pasiekdavo tik tolimi jo atgarsiai. Vieną karštą 1942 m. vasaros dieną virš mūsų galvų į šiaurės rytus aukštai nuskrido nematytų formų vienišas lėktuvas. Po kiek laiko, jo įkandin nuskubėjo dar du mažesni ir daug žemiau. Visi kalbėjo, kad tarybiniai lėktuvai vijosi vienišą vokiečių žvalgą.

Rudenį, vadovaujami mokytojos, rinkome daiktus frontui: šiltas kojines, šalikus, nosines, kapšelius tabokai ir kitus mažmožius. Nelabai patys ką turėjom, bet šį tą sunešėm.

Nukasėm savas bulves, supylėm jas į mano iškastą po barako grindim rūšį. Tai buvo mano pirmas rimtesnis statinys. Derliaus kaipsyk užteko iki Kalėdų.

* * *

Gyveno *učastke* senas komis Stepanas Cholopovas. Lietuvą jis žinojo iš anksčiau — 1915 m. caro kariuomenėje gynė Kauno tvirtovę. Nors buvo beveik neraštingas, ilgus metus dirbo miško kirtimo darbų meistru. Kai reikėjo rašyti paskyras darbams, kvietėsi pagalbininkus ir parašytą tekstą sutvirtindavo savo ranka nubrėžtu iksu. Vienas pagalbininkas iš senio piktai pasijuokė — tarpe kitų darbų įrašė saulės pritraukimą virve arčiau žemės, kad šilčiau būtų, ir dūmų sklaidymą po kirtavietę. Meistro pasirašyta paskyra pateko raštinėn, kur buvo gardaus juoko, o senasis Cholopovas gavo pipirų.

Senojo Cholopovo sūnus Aleksejus, už mus kiek vyresnis, vaikiškų žygių ir išdaigų vadas, nežinia kaip buvo „sukomplektavęs“ asmeninę biblioteką. Kokiais principais vadovavosi rinkdamas knygas, nežinau, tačiau kaip tik jo bibliotekoje aš perskaičiau apie Robinzoną Kruzą, Guliverį, gausius Žiulio Verno didvyrius, sužinojau apie Magelano, Amerigo Vespučio, kapitono Kuko keliones, apie ispanų konkvistodorų nuotykius. Knygos buvo gausiai ir puikiai iliustruotos. Šiandien, praėjus 30 metų, kantrus bandymas gauti bibliotekoje Robinzono nuotykių knygą baigėsi nesėkmingai. Tačiau romantišką knygų didvyrių pasaulį išsklaidydavo rūsti realybė. Antroji karo žiema, kaip ir pirmoji, buvo šalta ir skendėjo pusnyse. Maisto produktų atsargos sumažėjo, valdiški daviniai suliesėjo, pradėjo kankinti amžinai nepraeinantis ir svarbiausia nepasotinamas alkio jausmas. Mano, kaip vyresnio, pareiga kasdien eiti į parduotuvę pirkti duonos. Užantyje stropiai slėpiau duonos korteles — mama, kaip kuro ruošėja, atseit nepagrindinės profesijos atstovė, gaudavo 400 g duonos per dieną, mes, vaikai ir išlaikytiniai (seniai, nedarbingi ir t. t.) po 250 g. Krautuvė maža ir šalta, gyventojų daug. Jeigu nori gauti duonos vakarienei, reikia patekti į pirmųjų skaičių, kitaip eilėje prastovėsi iki vėlaus vakaro. Jau kokias dvi valandas prieš krautuvės atidarymą užimi eilę prie durų. Apie penktą vakaro ateina pardavėja (pats laimingiausias, t. y. sočiausias žmogus gyvenvietėje) ir paima maišus, kuriuose neš duoną iš kepyklos. Stipresnieji eina su ja — atnešti duonos. Nekantrumas ties durimis stiprėja. Minia žmonių auga. Šaltis nieko nebaido. „Ar greit parduotuvę atidarys?“ — „Greit, greit, užė *pošli* za

chlebom". Štai duona atnešta. Pardavėja su nešikais šiaip taip prasibrauna į vidų, užtrenkdama panosėje duris — reikia pasiruošti darbui. Nešikai, žinoma, be eilės. Jei pasiruošimas užtrunka, laukiantieji be gailesčio beldžia į duris; patogiausia tai daryti koja. Pagaliau už durų pasigirsta krebždėjimas. Visi pasiruošia šuoliui. Durys nubloškiamos, pardavėja šoka į šalį, busimieji valgytojai veržiasi vidun, kaulai ir skrandos traška braška. Duryse spūstis neįmanoma, kartais susidaro kamštis — nei šen, nei ten. Išsprūdęs galvotrūkčiais lekia prie prekystalio, ir vargas tam, kuris užsižioplina ar parklumpa! Ir vargas tam, kuris norėtų savo davinį gauti be eilės. ***Kto poslednij, ja za vami*** principu organizuoti žmonės vien įtūžusiais žvilgsniais į pelenus verčia šitokį kodekso laužytoją. Kad eilė nebūtų pažeista, užpakaliniai stumia pirmutinius, eilė supresuota, nusitvėrus davinį sunku net iš jos išsprūsti. Pagaliau, nešinas duona, kulniuoji barakam Duonos valgyti nevalia, tačiau neįmanoma ištverti, lėtini žingsnį ir valgai priedelį, nes viename gabale, ačiū Dievuliui, duonos atsverti paprastai nepavyksta. Gerai, jei priedeliai du — didesnį suvalgai, mažesnę parneši kartu su pagrindiniu davinio gabalu, švytėdamas „sąžiningumu". Blogai, jei priedelis didelis, arba iš viso jo nėra. Tada tenka knibinėti pluta, sunku nuslėpti nusikaltimo pėdsakus. Kiekvieną vakarą tai viename, tai kitame barako kampe kyla triukšmas parnešus duoną — demaskuojami priedelių valgytojai ir falsifikatoriai.

Įpusėjus žiemai, kai baigėsi savos bulvės, prasidėjo mainikavimo metas. Žmonės eina į aplinkinius kaimus pas vietinius gyventojus ir maino per vargą sutaupytą duonos kepaliuką arba iš Lietuvos atsivežtą kokį daiktą, dažniausiai drabužį. Visi turi įsitaisę rogutes, ir stojus žiemos keliui, pasklinda po kaimus. Visa mano vaikystė buvo pririšta prie tempiamų rogučių: ir į mišką malkų, ir į kaimą bulvių, ir į užsnigtus laukus ropių — vis tempi ir tempi. O galai susidarydavo nemaži — per dešimtį kilometrų. Prieš akis toks vaizdas: balta, bekrašte Vyčegdos platybe vingiuoja rogių kelias. Keliu vos juda keli juodi taškučiai; tai mes su p. Vinčiene einam į Madžos kaimą mainyti bulvių. Kiekvienas tempia rogutę, kuriose suvyniotas į maišą ir tvirtai pririštas duonos kepalas, koks drabužis ar kita vertybė. Tačiau ne kiekvienas žygis sėkmingas, gali grįžti ir tuščiomis. Kad sėkmė didėtų, p. Vinčienė garsiai poteriauja — gieda švenčiausios mergelės Marijos litaniją. P. Marija Vinčienė turi slaptą interesą. Galima būtų giedoti Visų šventųjų litaniją, bet į patroną kreipsies — greičiau užtarimo prisišauksi. Virš upės sklinda: „Šventa Marija, Dievo Gimdytoja!" Mes neorganizuotai atsakom: „Melskis už mus!" — „Motina Meilingoji!" — „Melskis už mus!" Mums, vaikiščiems, poteriauti nesinori, kartais neatsakom į litanijos kreipinius, tai gaunam barti, ir vėl „Melskis už mus". Eini, eini, į pakalnę rogutės karkšt ir karkšt į pakinklius — „melskis už mus!", beeidamas kuris paslydo ir pargriuvo — „melskis už mus!", kuriam rogės apvirto — „melskis už mus!" Meldžiam, meldžiam, kad tik žygis pavyktų, kad gautume bulvių, kad mama išvirtų sriubos!

Pamenu, vienas mano pirmųjų žygių pasibaigė nesėkmingai. Mama įdavė išmainyti ar tai frotinį rankšluostį, ar tai' staltiesę. Sėkmingai sumainęs išdidžiai partempiau rogutėmis apie pusantrą kibiro bulvių. Bet džiaugsmas buvo neilgas. Pasirodo, bulvės buvo aplietos žibalu, sriuba neišėjo. Mama išvarė mane atmainyti rankšluostį atgal, bet kur tau... Mainė kolūkiečiai gan skurdžiai — duoną į bulves. Kaip ir visais laikais, tarpdavo pardavėjos, vedėjos, sandėlininkės. Nors ir sunkus laikas ir griežta kontrolė, neatsispiravo, išvydusios kokį „smetonišką" daiktą, visokiais būdais sukdavo, vogdavo maisto produktus ir mainydavo juos į nevalgomus daiktus. Kai tokie nepritekliai, pasitaikydavo ir vagysčių. Bet

ir badmečiu griežtai smerkdavo pasisavinusį kito asmenišką turtą, tuo tarpu valdiško turto savinimasis nebuvo žmonių labai smerkiamas. Svarbu nepakliūti. Tačiau nemaža žmonių įkliūdavo. Karo metais griežtai baudė už kiekvienos varpos nuskynimą. Sauja avižų, keletas bulvių, rastų kišenėje, nuvesdavo žmogų į kalėjimą, iš kurio niekas negriždavo. Šitaip žuvo šeši žmonės: S. Bytautas, B. Smilingienė, Č. Gudavičius ir kiti.

Badavo ir vietiniai gyventojai — kolūkiečiai. Pats savo akimis mačiau kolūkietę, malančią rankinėmis girnomis pušies žievę. Tai būdavo priedas *šangoms* kepti — vietiniai gyventojai duonos kepti nemoka, valgo šangas — miltinius paplotėlius; šventinė šanga — tai miltinis paplotėlis su bulvių košės viršutiniu sluoksniu.

Ir anais sunkiais laikais, ir... šiandien kolūkiai sugebėdavo šį tą pavasarį pasėti, bet neužtekdavo jėgų derliui nuimti, ypač šakniavaisių — užsnigdavo ištisus hektarus bulvių, ropių, turnepsų. Vieninteliai pagalbininkai derliaus nuėmimo talkose būdavo vidurinių mokyklų moksleiviai ir... mes. Jei rudenio nusirauti ropę ar nusikasti kolūkio bulvę būdavo sunku ir pavojinga, ir tai darydavom sutemus, tai, iškritus sniegui, derliaus valymas legalizuodavosi. Žiemos pradžioje sargai mus vaikydavo, kokią bobelę nutvėrę apkuldavo ir maišą su „grobiu“ atimdavo, bet artėjant viduržiemiui, kada tapdavo aišku, jog ropių derlius vis vien žuvo, leisdavo žmonėms kapstyti, karts nuo karto pagąsdindami, pavaikydami.

Keldavomės anksti, apie 4 val. ryto, ir su tamsa, pasikinę į rogutes, eidavome už kelių kilometrų į laukus. Ropių ar turnepsų ieškojimas būdavo panašus į perlų žvejojimą. Reikėdavo kastuvu nukasti nemažą plotą sniego, rasti grobį ir kirviu iškirsti iš įšalusios žemės. Laimingas tas, kuris užčiuopdavo buvus derlingesnę vietą. Maisto ieškojome ne tik laukuose. Eidavom prie kolūkių daržovių sandėlių ir kapstydavomės šiukšlynuose, kur išmesdavo supuvusias bulves ir atliekas. Čia irgi tekdavo kasti kalnus sniego, sumaišyto su atliekomis. Šio grobio ne visiems užtekdavo — žmonės sekdamo, kada kolūkiečiai perrinkinės bulves ir išmes atliekas, šias žinias slėpdavo nuo kitų ir patyliukais sėlindavo į „medžioklę“. Tačiau čia būdavo menkas grobis.

Pavasariį, kai būdavo ypač rieta su maistu, nutirpus sniegui atsiverdavo dar vienas „maisto“ šaltinis. Eidavome į rudenį nukastus bulvių laukus ir kauptukais perkasinėdavome žemę. Per žiemą išlikusi žemėje bulvė sušaldavo, o pavasarį, atšilus, supliukšdavo. Luobo maišelyje rasdavai gabaliuką krakmolo, įmerkto nemaloniai kvėpiančiame skystyje. Jei užtikdavai nesąžiningų kasėjų darbą, per dieną prikaupdavai gerą kibirą tokių „bulvių“. Sudedi, būdavo, grobį į maišą, užsiverti ant pečių ir trauki namo. Iš maišo teka skystis, permerkia drabužius iki nugaros, sklinda ne per maloniausias kvapas, bet mes laimingi. Surinktą krakmolą išplauna, daro tešlą ir kepa bandeles tiesiog ant plytos geležies. Bandelės neišpasakytai skanios ir sočios. Niekas nė nežinojo esą iš bulvių galima pagaminti tokių skanų patiekalą ir juokavo, kad grįžę Lietuvon specialiai sušaldys bulves žemėje — galima bus tokias bandeles kepti. Ir mama taip sakė, ir aš taip tvirtai tada galvojau. Deja, nebėra noro eksperimento kartoti.

Šitoks bulvių laukų perkasinėjimas pavasariais gelbėjo žmones. Laukai tarsi varnomis margavo kaupujančių žmonių figūrėlėmis, tik laukai nedideli, o žmonių daug.

Visi senesni ir vieniši žmonės tremtyje išmirė. Šiam nuožmiam dėsniui pasipriešino dviejų vienišų moterų tandemas: kaimynės dar iš Kretingos apylinkių: p. p. O. Stulginskienė ir Sofija Mongirdienė, dvarininkė nuo Kartenos.

Jos vyrą Vytautą ir tėvą J. Kentrą suėmė kartu, abu žuvo septintame lageryje prie Rešiotų 1942 m. (vyro brolis, „studentas Mongirdas“, dalyvavo pirmame viešame lietuviškame vaidinime Palangoje).

Kiek atsimenu, tos abi moterys būdavo vis kartu: viename kampe, vėliau kambarėlyje gyveno, bendrai namų ūkį tvarkė. Tai joms padėjo išlikti.

Geriau pažinojau p. Mongirdienę. Tai buvo europietiško išsilavinimo moteris, gerai kalbanti vokiškai, prancūziškai, lenkiškai, labai apsiskaičiusi. Jos kultūriniai interesai palietė ir mane. Į tremties pabaigą, dirbdamas mechaniku, dažnai su reikalais lankydavausi įmonės centre, kontoroje. Čia būtinai sutiksi Sofiją Ivanovną (taip visi ją vadino), nes ji dirbo telefoniste komutatoriuje. Na ir prasideda: „Pons (ne kitaip!) Rimvydai, ar skaitei tą ir tą?“ — „Ne, p. Mongirdiene, neskaičiau.“ — „Štai neseniai storame žurnale išspausdinta tas ir tas. Ar skaitei?“ — „Žinoma, ne.“ — „Štai gavau Tomą Maną vokiškai, rekomenduoju perskaityti šią novelę originalo kalba,“ — „Tai matote, kad aš anglų kalbą...“ ir t. t. ir t. t.

Vis tiek apdovanojamas knygomis ir žurnalais, grąžinant — nedidelis egzaminas, o kai kas neperskaityta ir... paaiškėja. Nesmagu. Jeigu nespėju perskaityti arba bent susipažinti su turiniu iki kito susitikimo, stengiuosi nepastebėtas prasmukti pro p. Mongirdienę.

Ne vien duona sotūs, bet tik nedaugelis.

Buvo ten ir Smilingių šeima — motina su dviem vaikais, Anatolijum ir Rita. Tėvas, Plungėje mokytojavęs pradžios mokykloje, kartu su visais vyrais pateko į Krasnojarsko lagerius ir dingo be žinios. P. Smilingienės likimas irgi nepagailėjo. Eidama pro javų lauką, ji nusiskynė kelias varpas; sugavo, teisė, pateko lagerin Syktyvkaro apylinkėse ir ten tuoj žuvo. Liko du našlaičiai. Kentę nepriteklius esant gyvai motinai, Smilingiukai visai suvargo, kai jos neteko. Ritai lietuvis moterys nepatarė eiti į vaikų namus, nors tai siūlė vietos valdžia, nes ten, toli nuo savųjų, prapulsianti, surusėsianti. Mergaitė glaudėsi šen ir ten, vasarą rinkdavo valgyklai grybus ir uogas, žiemą trynėsi barake, arčiau brolio. 1946 m. atvykus Syktyvkaran Ignatavičiaus vadovaujamai vaikų gelbėjimo ekspedicijai, šiaip taip prisikapstė iki miesto ir ją parvežė Lietuvon.

Tolius, dirbdamas prie pagrindinių miško darbų, pasidarė **dochodiaga**. Taip vadindavo nuo darbo ir bado nusilpusį žmogų, kuris kitoje būties stadijoje neišvengiamai keliaudavo **ad patres**. **Dochodiaga** — tai rusiškas klipatos variantas. Paprastai — tai vyrijos būseną. Moterys, nors ir nusilpusios, taip liūdnai neatrodo ir **dochodiagų** laipsnio pasiekusių neteko matyti, nors nuo išsekimo keletas jų ir mirė. Grįžtančias iš darbo rado negyvas p. Baipšienę, Barasiene.

Dochodiagos nesumaišys su niekuo. Tai sulysęs, išbalęs, bereikšmiu, drumzlinu žvilgsniu žmogus, paprastai apskuręs, apskretęs, nesiprausęs, po nosimi būtinai lašas. Fizinių jėgų beveik nebeturi — eina svirduliuodamas, ilsėdamasis, griūdamas. Dažnas

pargriuvęs lieka gulėti amžiams. Žmogus tampa viskam abejingas, netenka valios, savigarbos, apsilaidžia, miega nenusirengęs, nesiprausia; vienintelis negęstantis noras — ką nors suvalgyti. Gautą davinį neturi valios padalinti į kelis gabalus, dalį palikti rytdienai. Viską godžiai suvalgo tuoj pat. Jei pradžioj dar dalį davinio atideda rytdienai, tai po kiek laiko **dochodiaga** sako: „Na atsirieksiu dar mažą gabaliuką, o likusią dalį paliksiu rytojui“. Ir save visokiais būdais apgaudinėdamas kursuoja duonelės link tol, kol iš jos ir iš pasiryžimo nieko nelieka. Tą kursavimą pažinau ir aš, ir sunku ką nors pasakyti ir padaryti. Patyrimas sako štai ką: net ir menko davinio negalima suvalgyti iškart. Padalintas į pusryčius, pietus ir vakarienę, jis tolygiau ir tuo pačiu veiksmingiau maitina organizmą, padeda išsaugoti fizines jėgas. Moterų ištvermingumą iš dalies galima paaiškinti, nes jos, besirūpindamos vaikais, priverstos griežtai skirstyti davinį, palikdamos šeimynai maisto ir rytdienai. Vyras **dochodiaga** palikti rytdienai gabalėlio duonos neturi valios ir tikslo, nes viską nugali nepakeliamos bado kančios.

Karui įpusėjus, **lespromchoze** priviso **dochodiagų**. Grįždamas iš darbo, pargriuvo ir mirė Alminas, mirė Gečas, senukas Vitkauskas, vaistininkas iš Šilalės, plačiai apylinkėje garsėjęs labdarys p. Gaudiešius, **dochodiagos** stone buvo p. Juška, Almino sūnus Adomas, Feliksas Mi-liūs ir tas pats Toliūs. Pirmame ir antrame **učastkuose** apgyvendino įvairaus plauko paleistus iš lagerių vyrus, daugiausia kiniečius, korėjiečius, turkus, iranietis, afganistanietis, neturėjusius tarybinės pilietybės ir nešaukiamus kariuomenėn. Atsėdėjusius kalinimo terminą, juos siuntė į miško kirtimo įmones darbams, kol valdžia sugalvos, ką su jais toliau daryti. Šitokių žmonių buvo daug, gyveno jie bendrame barake, gulėjo dviauksčiuose gultuose, tapo **dochodiagomis**, buvo pasmerkti žūčiai ir greitai išmirė. Jų barakų šeimyninio barako gyventojai lenkdavosi iš tolo. Ten viešpatavo jėga, buvo šalta, nešvaru, utėlėta, trenkė specifiškas skurdo, apsilaidimo kvapas. **Dochodiagas** į darbą kasryt varydavo pats viršininkas trafaretiniu paraginimu: **Počemu ne ideš na rabotu!** Žmogus iš paskutiniųjų repečkodavo, nes už pravaikštą negaudavo duonos. Šiaip jau korteles duodavo visam mėnesiui į priekį. Tačiau, pamenu, kartais valdžia įteikdavo krautuvininkei sąrašą: tiems ir tiems šiandien duonos neduoti. Ateina toks vargšas, jau nujausdamas negera, duonos jam iš tikro liepta neduoti. Stovi stovi visą vakarą, jau visi nusipirko, parduotuvė ištuštėjo, laikas ją uždaryti, o jo maldavimų niekas neklauso. Dažnai tokį vargdienį krautuvininke, drūta boba, jėga pro duris išstumdavo. Sunki tai būdavo scena. Tačiau duoti savo kąsnio dalį vargšui niekas nė negalvojo.

Iš monotoniškos **dochodiagų** minios išsiminė viena imponantiška asmenybė. Tai buvo gan taurios išvaizdos, aukštas, tiesus senis, skyręsis iš kitų laikysena. Jis nėjo varomas į darbą. Jo nenorą dirbti aplinkiniai, kiek pamenu, aiškino religiniais sumetimais; tai neva buvęs turkas, mula. Senis turėjo geras rankas, garaže dirbdavo iš atliekų gražiai ornamentuotus šaukštus, šukas, kitokias smulkmenas, ir mainydavo jas į duoną čia pat, parduotuvėje. Viršininkė tuo metu buvo tokia Ksendzova, Kubanės buožės duktė, išstremta čia su tėvais 30-aisiais metais. Moteris tai buvo kietaširdė, pikta, savo praeitį pasistengusi užmiršti. Senis, ne kartą jos raginamas, miško kirsti nėjo, vis prašėsi siunčiamas į lengvesnį darbą, rodė galįs daryti visokius daiktus. Tačiau viršininkė buvo nepermaldaujama. Seniui išdavė **iždivenco** kortelę, paskui ir tą atėmė.

Jo šaukštų ir šukų niekam nereikėjo. Vieną vakarą į krautuvę įsiveržė Ksendzova ir, pamačiusi senį, užsipuolė jį. Vargšas oriai stovėdamas jos kažko maldavo, bet įsiutusi

viršininkė išstūmė pro duris ir jis anapus pargriuvo. Nuo to vakaro jo krautuvėje nesimatė. Po kelių dienų, lakstydami lauke, užsukom į vadinamąjį kiniečių baraką, į tuščiąją galą. Žiūrime, guli senukas mula jau negyvas, o žiurkės nosį spėjo apgraužti. Sprukome lauk ir į baraką ilgai bijojom koją iškelti.

1943 metų pavasarį Tolius su grupe *dochodiagu*, metęs darbus, išsiruošė vieną dieną į tolimą kelionę — iš kažkur sužinojo, kad tolimame Poztykeroso kaime esąs nenukastas iš rudens bulvių laukas. Kelias tolimas — apie 30 km. Į kelionę išėjo 12 vyrų grupė. Pakeliui keturi žygio draugai mirė; palikę juos gulėti šalikelėje, kiti abejingai traukė toliau. Jų laimei, tikrai rado bulvių lauką. Dar buvo ankstyvas pavasaris, nemaža sniego, naktį šalnos. Žmonės paslapčia apsigyveno miške. Naktį kasė sušalusias bulves-krakmolą, dieną susikūrė laužą kepdamo blynus. Miegodavo ant eglių šakų, sugulę ant išilusios laužavietės. Ir per dvi savaites tokio stovyklavimo *dochodiagos* atkuto ir išliko gyvi, kad numirtų ateinančią žiemą. 1944 metų žiema buvo dar alkanesnė, Tolius vėl tapo *dochodiaga*. 1945 m. pavasarį buvo paguldytas Kortkeroso ligoninėn ir tik dėka gerų žmonių, pasigailėjusių merdinčio vaikinuko, buvo paliktas ligoninėj arklininku. Dalindamasis su arkliais avižomis, vėl atkuto, išėjo į žmones. Jis po šiai dienai gyvena Kortkerose, vadovauja Pionierių rūmams, yra aistringas kraštotyrininkas ir keliautojas, įsteigė muziejų, žinomą plačioje apylinkėje, visų gerbiamas, respublikoje plačiai žinomas ir jai nusipelnęs žmogus. (1990 m. A. Smilingiui suteiktas Komijos TSR nusipelnusio kultūros veikėjo vardas.)

Koks išganingas laiku suvalgytos duonos gabalėlis, ir kaip jis lemia žmogaus likimą, rodo atsitikimas su p. Rapolu Juška. Kirto mišką, grįždamas namo pargriuvo — žmogų apleido paskutinės jėgos. Toks pargriuvėlis paprastai numirdavo. Darbo draugai, abejingai praėję pro šalį, pranešė nelaimingojo žmonai: „*Tvoj Rafail upal i ležit u ležnevki na piatnadcatom kilometre*“. Žmona greit išperka šeimos korteles ir siunčia vyriausią dukterį Aušrą su išganinga duona pas tėvą. Tikrai, tėvas guli, merdėja. Suvalgęs duoną atsigauja, grįžta jėgos, gyvybė išgelbėta. Ir šiandien, sulaukęs 89 metų, p. R. Juška dar sveikas. Išties, šventi maldos žodžiai „Duok duonos kasdieninės...“

Šitaip vargdami, su kasdienybe besigrumdami, sulaukėm 1943 m. pavasario. Baigta antra klasė, jau kitą rudenį mokyklą lankys Valentinas. Vyrai jau esam paaugę, vėtyti, mėtyti, tačiau vis vien vaikiškų pokštų pilni. Mama dirbo prie *probsų*. Tai pušiniai nestori rąstai, supjaustyti 1,5—2 m gabalais. Supjaustytiems nulupa žievę, sukrauna į rietuves, išdžiovina. Tai puiki žaliava popieriui, celiuliozei, nitroceliuliozei, kurui. Mama su kitom darbininkėm lupa medžio žievę, nuluptą neša į rietuvę — per dieną, kad įvykdytum normą, reikia nuskusti kelis kubo-metrus rąstų, sukrauti juos į rietuvę. Žali rąstai sunkūs, dirbti nelengva. Bandom mamai padėti, laipiojame baltomis rietuvėmis. Greta teka Vyčegda. Jos kvapas susilieja su įkaitintos saulėje medienos, sakų, žievės kvapu — net galva svaigsta. Tyliai srovena viskam abejinga upė, boluoja rietuvės probsų, kaitina saulė — tikra palaima, tik valgyti norisi. Probsai ruošiami pavasarį ir pirmoje vasaros pusėje iš žiemą suvežtos medžiagos. Tai pats alkaniausias metas — nei miške, nei lauke nieko valgomo, išskyrus dilgėles ir rūgštynes. Pasiėmę maišus, einame į užliejamas Vyčegdos lankas, renkame rūgštynes, kovodami su agresyviais pavasario uodais. Dar vienas valgomas augalas — dilgėlės. Jaunų dilgėlaičių sriuba delikatesas, žinomas dar iš „ponų“ laikų. Šios žinios pravertė čionai, ir vėl maišais nešini einame dilgyniauti. Dilgėlė ne rūgštytė, smėly neauga. Einame dilgėliauti į patį rajono centrą, palei žmonių trobas ir tvartus, kur žemė riebesnė.

Prisikrovęs maišą dilgėlių, prikemši jį, kad daugiau tilptų, ir namo. Vietiniai gyventojai mus palydi nepatikliu žvilgsniu — kas gi valgo dilgėles? Mes nerenkam jaunučių, kaip „ponų“ laikais, raunam iš eilės, ne delikatesai rūpi. Išverda dilgėlės ir rūgštyinės, pasidaro žalia masė, į kurią pageidautina pridėti rišamos medžiagos. Paplitusi rišamoji medžiaga — per mėsos malimo mašinėlę perleistos avižos. Avižų kartis nuo karto pavyksta gauti iš žmonių, dirbančių arklidėse. Vargšai arkliai, vargšai žmonės! Vienintelė mėsos malimo mašinėlė, 10 numerio Zingeris — mūsų šeimos nuosavybė. Amžinai kažkur paskolinta ir kažką mala, atnešdama mums „malūno“ mokestį. Kad avižos susimaltų, geriausia jas paskrudinti virš ugnies ir tik paskui malti. Ir miltai skanesni, ir malti lengviau. Šitokia rišamoji medžiaga — tinkamiausia dilgėlių blynams, kurie čia pat ant plytos geležies kepami ir valgomi. Avižinių miltų košė — prabangos dalykas, verdama tik išimtiniais atvejais. Šie miltai tinka ir šiaip jau tiesiai į burną susipilti — labai skanu, tik kad mama nenutvertų ir geriau, jei avižų lukštai — sėlenos, kaip mes sakom, būtų perleistos per mašinėlę antrą kartą.

Vasarą parduotuvėn atvežė supuvusių silkių statinę. Kaip gali sūdyta silkė supūti? Pasirodo, gali. Silkes išduoda pagal korteles, vietoj riebalų talono. Riebalų priklauso du ar trys šimtai gramų per mėnesį, o silkių duoda po kelis kilogramus. Mūsų mašinėlė sukasi be perstojo, gaminame tokį batų tepalą — labai skanu ir, svarbiausia, kad mama negriežtai riboja tepimo storį.

Kartą, belakstydami paupiais, radome ant kranto didžiulę žuvį, jau pašvinkusią. Su Sergejum Voskresenskiu (jų šeima iš Salantų vis. Tintelių kaimo) nešame žuvį Vaskai-kitaicui, parduodame už 3 rublius. Vaska-kitaicas verda žuvį, mes su Sergejum einam į rajono centrą, į kiną. Po kelių dienų sutinkam Vaską-kitaicą, jis mus koliautų, bet nepajėgia. Žuvis išėjo jam ne į naudą, susopo vidurius, nėjo į darbą, atėmė kortelę. Vaska baisiai nelaimingas, vos gyvas, sako: „*Moja sovsem plocho!*“.

Savo tėvynėje kiniečiai ir gerovės metu valgo visokius keistus padarus. Dabar gi jie valgė viską, kas pakliūva po ranka. Kinietės moterys kiauras dienas ropodavo, rinkdavo joms vienoms žinomas žoleles. Žiurkės — kiniečiams delikatesas; dingo visi *učastko* šunys. Salia Kortkeroso buvo gyvulių supirkimo punktas. Kiniečiai pradėjo kasti šalia to punkto nudvėsusių gyvulių maitas ir iš rasto grobio virti maistą. Pro kiniečių baraką nebuvo galima praeiti neužsiėmus nosies. Tačiau ir tarp šių vargšų nebuvo lygybės. Iš šiaip jau labai tamsios kiniečių masės išsiskyrė savotiškas elitas. Kiniečiai jų klausydavo. Viena pamenu pavardę Ca Juchan. Atsimenu dar kelias pavardes: Kim Dešin, Cen Cu. Per kažkokį stebuklą vienas kinietis visą karą išdirbo Terebėjuje kepėju su žmona, taip pat kiniete. Sunku įsivaizduoti, kiek lankstumo ir gudrumo reikėjo, kad išsilaikytum kepėjo pareigose bado metu, kai tiek pretendentų pasiruošę tave nuversti nuo sosto. Kiniečiai, šiaip jau žmonės romūs ir nuolankūs, baisiai niršdavo ir tapdavo pavojingi, jei iš jų kas pasišaipydavo. Teko matyti vieną incidentą, kai vokiečių Ebertas vos gyvas išliko, nes kažko pasišaipė iš kiniečio. Panašiai nutiko ir man. Valgykloje skaldė malkas kinietis — dvimetrinis milžinas. Malkas skaldė kirviu, kokio Lietuvoje nesu matęs — vadinamuoju *kolūnu*. Tai storas, pleišto pavidalo beašmenis kirvis, kuris skelia pliauską, neįlįsdamas į medieną. Taigi kinietis šitokiu kirviu skaldė malkas, o aš su „padėjėjais“, kažkieno pamokytas, iš saugaus nuotolio pradėjau jį erzinti, tardamas kiniečiams būdingu akcentu: „*Vania, Vania, soli nado?*“. Po kelinto paerzinimo kinietis įsiuto ir su kirviu rankoje pradėjo mus vyti. Matydamas nepavysiąs, sviedė kirvį, tas pralėkė virš mano galvos ir

nukrito priešais. Keli centimetrai žemiau — ir nebūtų buvę kam papasakoti šios istorijos. Ilgai aš to kiniečio bijojau, lenkiausi iš tolo. Vargšą ištiko daugelio jo gentainių likimas — mirė badu. Tik nedidelė saujelė sulaukė karo pabaigos, gavo kiniečių pasus, ir dalis patraukė namo. Bet tėvynėje buvo sutikti nesvetingai, tad kiti, apie tai susižinoję, pasiliko gyventi Komijoje. Per ilgus metus taip ir neišmoko padoriau kalbėti rusiškai, vis *moja-tvoja*. Jau penkiasdešimtaisiais metais teko gyventi kitoje gyvenvietėje su jais. Bet arčiau susipažinus paaiškėjo, kad tai esą korėjiečiai Kim Dijen ir Li Pensu. Tai darbštūs, romūs, kuklūs ir labai mandagūs žmonės. Atrodo, kad kiniečių karo metu būta tik mūsų miškų ūkyje. Kitur jų nemačiau ir negirdėjau.

* * *

1943—44 metų žiema buvo šalta ir labai snieginga. Mama jau nuo vasaros pabaigos skaldė garaže kaladėles — vadinamąsias *čiurkas*, kurą dujų generatoriniams automobiliams. Kad pagamintum čiurką-kaladėlę, medį supjausto 6—8 cm storio ripkutėmis, kurias paskui suskaldo.

Po visų rekvizicijų, miškų ūkis turėjo keletą automobilių, traktorių, lokomobilį, tiekusį elektros energiją. Tai buvo *Lokčimlago* turtų trupiniai. Visą šią techniką valdė vadinamieji garažininkai — ypatingas, privilegijuotas luomas. Garažininkams buvo pirmenybė visur ir visada: jiems — didžiausias maisto davinys, jiems — visokie maisto ir drabužių priedai; net parduotuvėje ir valgykloje garažininkai buvo aptarnaujami be eilės. Jie laikėsi išdidžiai, sakyčiau, įžūliai. Maisto davinio daugmaž užteko galui su galu sudurti, todėl garažininką galėjai pažinti iš tolo — tai nelabai išsekęs, bet labai tepaluotas vyras. Taip, garažas buvo vyrų stichija. Čia dirbo nuo ketvirtojo dešimtmečio trėmimo išlikę sveiki „buožės“ — vokiečiai, rusai, ukrainiečiai. Eksploatuoti techniką šiaurės šalčių ir jos vasaros purvynų sąlygomis ir šiandien nelengva, pats tai savo kailiu patyriau, o jau karo laikais — tikras žygdarbis. Tačiau tada aš visų smulkmenų nežinojau. Garažininkas mano akyse buvo žmogus, kuris gauna kilogramą duonos per dieną, atėjęs jos pasiimti, lenda be eilės. Visur jam teikiama pirmenybė ir šiaip jau, kur tik gali, visiems savo viršų rodo. Tada nė nemaniau, kad, praėjus dar vienam dešimtmečiui, ir aš pasidarysiu garažininku, tik, žinoma, be jokių privilegijų. Ir tada aš suvokiau, kaip nelengva buvo karo metais dirbti garaže.

Keletas susidėvėjusių automobilių dirbo neaišku kokia jėga varomi. Dirbo be jokių dalių. Vairuotojai ir mechanikai rodė didžiausią sumanumą ir fantaziją remontuodami, perdarinėdami, pritaikydami arba ir visai atsisakydami įvairiausių pirmos būtinybės detalių. Pirmiausia sugesdavo akumulatoriai, padangos, elektros įrengimai. Akumulatoriaus nėra — ne bėda! Naktį važinėja pasišviesdami deglu. Kurui padegti pritaikė magnetus. Šį mechanizmą vairuotojas saugojo kaip savo akį, dažnai pasiimdamas su savimi namo padžiovinti, nes atidrėkęs magnetas skeldavo silpną kibirkštį. Nė viena mašina neturėjo starterio — dar 50-ųjų metų pradžioje automobilis su starteriu buvo prabanga. Alkūninio veleno guolius liedino patys šaltkalviai — tais laikais ploniasienių nebuvo. Todėl mašinoms amžinai paverždavo guolius *na pcretiažke*. Po guolių reguliavimo buvo sunku pasukti alkūninį veleną. Dažnai galėdavai matyti tokį vaizdą: norėdami užvesti variklį, dviese sukldavo rankeną, o kiti du padėdavo ją sukti virvėmis, pririštomis už rankenos, tempdami jas į šonus, atitinkamai sukimo taktui. Radiatoriuose bebuvo likę pusė sveikų vamzdelių, ir važiuojanti mašina panėšėjo į garvežį. Padangų kameroose buvo daugiau lopų, nei

pirmąs medžiagos. Į priekabų padangas kamerų nedėjo — pripildavo smėlio, prikimšdavo skudurų ir sukapotų senų padangų dalių. Dėl to priekaba labai pasunkėdavo, ir šiaip vos gyvas automobilis sunkiai pavilkdavo vos besilaikančią priekabą.

Automobilius varė generatoriuje pagamintos dujos. Generatorius — bunkeris šone kabinos, pritvirtintas ant paties automobilio. Kuras—medinės kaladėlės. Tačiau motorą iš pradžių užvesdavo benzinu ir tik vėliau pervesdavo dirbti dujomis. Pats pervedimas reikalaudavo įgūdžių ir meistriškumo. Jei šiandieniniame benzinu varomame automobilyje yra šimtas ir viena neužsivedimo priežastis, tai dujų generatoriuje prisideda dar antra tiek. Sunkiausiais karo metais trūkdavo ir benzino. Tąsyk naudojo žibalo ir terpentino mišinį. Ir ką manote — varikliai užsi-vesdavo, ir mašinos dirbdavo! Nors kartais bandymas užvesti trukdavo ilgiau nei pats važiavimas. Tais laikais buvo net specialus etatas — vairuotojo padėjėjas. (Automobilių ir traktorių dujų generatorius gamino iki 1956 metų, o naudojo kai kur iki 1960-ųjų metų pradžios.)

Taigi tokiomis sąlygomis darbas su mechanizmais buvo savotiškos, nepalaujamos grumtynės su technika — užvesi-neužvesi, parvažiuosi namo ar neparvažiuosi, prasimuši pro pusnis ar teks nuleisti iš variklio vandenį. Gal iš tikrųjų už tokį darbą kilogramas duonos nebuvo per daug? Mechanizmų eksploataciją dar apsunkino tai, kad mišką vežė praktiškai žiemą, kai užšaldavo pelkės, raistai, upės ir varikliai. Juk šiltų stovėjimo vietų mechanizmams miško pramonė ir po šiai dienai neturi. Visą karo laikmetį garaže dirbo vairuotoja ir viena moteris — Lena Sokolova, irgi buvo iš buvusių Rusijos buožių giminės.

Ir šiandieną moteris vairuotoja yra retas dalykas, o tais laikais Lena buvo *lespromchozo* įžymybė. Vairuotoja ji dirbo visą karo metą. Kaip ir daugeliui moterų-vairuotojų, jai buvo būdingi vyriški bruožai tiek išorės, tiek elgsenos, įskaitant ir rūkymą.

Nežiūrint sunkių gyvenimo sąlygų, darbininkų tarpe buvo ir pirmūnų, kaip tada vadino — stachanoviečių. Stachanoviečių buvo ir keletas... moterų, tarp jų bene vienintelė lietuvė — Pauliukienė. Dirbti stachanovietišškai sunkius darbus ilgais karo metais buvo nelengva. Vargu ar ji šitaip dirbo vardan idėjos ar kilograminės duonos kortelės. Matyt, tai buvo įgimto darbštumo žmogus, turėjęs geležinę sveikatą. Ir Pauliukienė, ir viena Komijos moteris, kurios pavardės neatsimenu, stachanovietėmis išbuvo visą karą. Pauliukienė grįžo Radviliškin, o komė stachanovietė tokios spartos neišlaikė, perėjo prie lengvesnių darbų, pradėjo sirguliuoti, neteko darbštuolės aureolės ir 1950 metais kažkur dingo.

Siaučiant žiemos šalčiams, sunku buvo apkūrenti baraką. Kuro atsargų vasarą niekas neruošė. Prasidėjus žiemai, su malkomis buvo vargas. Neretai dėl to kildavo vaidų — kodėl tada neparnešei malkų, ir vakar, ir šiandien jomis nesirūpini? Kiekvienas, grįždamas iš darbo, tempė ant pečių rąstigalį. Jei jau matai nešinę medžiu žmogų, tai žinok, kad jis grįžta iš darbo. Dažnai taikydavo nusičiupti malkų kaladelių gamybos vietoje, mat jas skaldė iš sausuolių. Bet tai daryti drausdavo — šitaip galima paleisti durnais visas automobilių kuro atsargas. Nori nenori reikia eiti malkų į aplinkinius miškus. Jomis pasirūpinti — vaikigalių pareiga. Pradėdavome nuo tvorų. Mat karo metais darbininkų valgykla maisto produktų pasirūpindavo pati. Sodino bulves visuose tinkamuose ploteliuose, kurie šiais laikais dirvonuoja ir net mišku apaugo. Pavasarį daržus aptveria, per vasarą kartys išdžiūsta, per žiemą — sukūrenam. Pavasarį — ciklas iš naujo. Kartį gali ant buksyro partempti tik

vaikėzas, atsistojęs ant slidžių. Kai nelikdavo tvorų, brovėmės miškan. Pirmiausia su slidėmis eini žvalgybon. Radęs tinkamą medį, šiaip taip per kelis kartus pramini slidėmis taką, nusileidi, supjaustai į rąstigalius ir rogutėmis pūškuodamas tempi. Kartais ir kelis kilometrus. Radau sykį storą sausuoį. Visą dieną su broliuku pjovėm. Šis dešimt kartų timpltelės pjūklą ir žliumbia, kad pavargo. Kol nupjovėm medį, atsipjovėm gabalą malkoms ir rogutėmis parsivežėm namo, visa diena praėjo. Medžio būta skersmens apie metrą. Parvežto subėgo žiūrėti visas barakas. Stebėjosi, kaip mes tokį storą sudorojom. Stebėjomės ir mes patys. Visą mėnesį tą medį pjaustėm, vežėm, kūrenom.

Viduržiemį miško paruošų darbai susikoncentravo liūdnai pagarsėjusiame Sobino miškų kirtimo punkte. Ta gyvenvietė buvo apie 30 km nuo mūsų, miškuose, užkampyje. Žiemą Visai atitrūkusi nuo pasaulio. Iš visų miško kirtimo gyvenviečių ten buvo suvaryti kiniečiai, lietuviai, lenkai, nusiųsta technika. Sobinas garsėjo blogu vardu, čionai patekę tapdavo **dochodiamis**, mirdavo. Dar ir šiandien tų vietų senbuviai atsimena „anekdotą“: į So-biną dirbti pasiuntė paauglį Feliksą Milių. Sutiktas ir paklaustas kur eina, žvaliai atsakė: „Į Sobiną“. Po trejeto savaičių jį sutiko grįžtant į Terebėjų, pas mamą. Paklaustas iš kur einas, plonu balsu vos ištare: „Iš Soobinoo...“. Tai štai, į šitą „Soobiną“ mūsų nelaimei pasiuntė darbams ir mamą. Palikom mudu su Valentinu vienu du patys sau šeimnininkai. Mamos vertingus nurodymus kaip, ką ir kokiais kiekiais valgyti greit pamiršom. Maisto ištekliai, ne be aplinkinių pagalbos, baigėsi, korteles išpirkom gerokai į priekį. Prasidėjo badas. Nenorėjom eiti į mokyklą. Apniko utėlės. Pasidarėm nejudrūs, nebetraukė laukan. Trainiojomės apie šiltą krosnį arba gulinėjom patale. Laimei, susidarė grupelė žmonių, kurie ruošėsi eiti su reikalais į Sobiną. Prie jų prisiplakiau ir aš. Pasiėmiau rogutes (nepamenu, ką vežiau), palikau broliuką likimo valiai ir ištraukiau toliman žygin. Vakarop, baisiai nuvargę, pasiekėm tikslą. Pakeliui užtikau besivoliojančius poros kiniečių lavonus — baikščiai pratraukiau pro juos rogutes — kad tik neužkliūtų. Radau mamą, kuri mano atvykimo proga surengė tikrą puotą — privalgiau iki soties. Sobinan buvo sukelti bent pusė čionykščių lietuvių.

Pailsėjęs ir atsigavęs, jau patįzusi pavasario keliu patraukiau namo, pas Valių. Ėjau vienas, rogutes vilkdamas kalnais pakalnėmis, apsuptas nesibaigiančio miško.

Saulė skaisčiai švietė, bet buvo nejauku — aš vienas, vienas, o aplinkui miškas. Nežinojau tada, kad dešimčiai metų praėjus šiuo keliu vėl dažnai žingsniuosiu.

Pasirodžius Kortkeroso kaimo laukams, paspartinau žingsnį. Broliuką radau visai sulaukėjusį, paišiną murziną, bekepantį ant plytos susimedžiotą bulvę. Mokykloje gavau barti už praleistą savaitę, bet ne tai buvo galvoje. Neužilgo grįžo mama (paprasčiausiai pabėgo iš Sobino), ir gyvenimas šiaip taip susitvarkė, bet neilgam.

Pavasaris buvo audringas. Surinkusi gausius polaidžio vandenį, Vyčegda įsisiautėjo kaip niekada, išsiliejo per krantus, apsėmė gyvenvietę, barakus. Nelaimei, apsirgo mama. Visi kas gali, išsikėlė iš barakų į aukštumėles, o mes sėdim vieni. Mamos lova pakelta aukščiau, daiktai sumirkę, vandens virš grindų apie metrą, kaip tik man iki smakro. Su valtimi barakan neįplauksi, tai kursuoju valgyklon viralo virš galvos katiliuką iškėlęs. Nelabai malonu tiesiai iš lovos rytmetį pliumptelėti į ledinį vandenį. Pagaliau reikia iš

barako išeiti. Mamą ant neštuvų išplukdė valtimi. Isikuriame aukštesnėje vietoje esančiame barake.

Pavasaris —miško plukdymo metas. Vėl, kas tik gali, jaunas ir senas, siunčiami prie darbo. Miško plukdymas — ne juokai. Žmonės išsiruošia kelioms savaitėms į aukštupius upokšnių, ties kuriais žiemą suvežti rąstai, gyvena be pastogės, gauna sausą davinį, klajoja išilgai upelio vagos, ritina rąstus vandenin, o paskui seka, kad kur ties posūkiu nesusigrūstų, nepaliktų kur nors apdžiūvę krante. Plukdymo metu (mes sakydavome *na splave*), apsinuodijusi tariamai valgoma laukine šaknimi mirė gražuolė Jūra Bikmanaitė, vyresnioji p. Bikmanienės duktė, 16 ar 17 metų. Atplukdė ją valtimi, valtimi ir į kapus palydėjo. Lig šiol gerai pamenu tą liūdną įvykį.

Atslūgo potvynis, baigėsi miško plukdymas, pradžiūvo barakas, ir vėl jame apsigyvenome.

* * *

Labai pasikeitė lenkų gyvenimas. Jau nuo viduržiemio jie pradėjo gauti tarptautinio Raudonojo Kryžiaus pagalbą — amerikietiškus maisto produktų, drabužių, apavo. Vyrus, pamaitinę nematytais negirdėtais valgiais, šaukė kariuomenėn, į organizuojamus lenkų dalinius. Sudėtingais' mainais mama įsigijo mėsos konservų, kiaušinių miltelių, sausos sriubos. Tai buvo skanėstai, nors liežuvį nuryk. Pašalpos lenkams buvo nemenkos, nes gaunamų produktų tam tikra dalis rikošetu patekdavo daugeliui. Priešingu atveju jų nebūtume nei matę, nei ragavę.

Terebėjuje sujudimas. Lenkai užrietė nosį. Kai kurie lietuviai irgi bandė „sulenkėti“, tačiau nesėkmingai, rajono valdžia į jokių kompromisus nesileido. Lenkai kėlė sparnus išvažiuoti, nors Lenkija buvo dar vokiečių okupuota. Sklido įvairiausios kalbos. Visi kažko laukė, visų nuotaika buvo pakilesnė.

Jautėsi karo pabaiga, kurios žmonės laukė su nekantrumu. Mes, mokiniai, gerai žinojome ir sekėme karo įvykių eigą. Paplito pigios, daugiatisražės brošiūros, kuriose buvo pasakojama apie karių žygdarbius fronte, apie jų nuotykius. Skaitydavome jas vienas paskui kitą. „Komsomolskaja pravda“ spausdino seriją apsakymų apie žvalgų nuotykius fronte. Su nekantrumu laukdavome eilinio numerio, godžiai jį skaitydavome. Tais laikais įsimintą karo įvykių eigą iki šiandien neblogai prisimenu.

Vienintelė parduotuvė Kortkerose, kurioje prekiaavo be kortelių, tai knygynas. Knygas, nors ir ant blogesnio popieriaus atspausdintas, po truputį leido. Žiūrėk, šį tą ir nusiperki. Riesta buvo su sąsiuviniais. Gaudavome jų mokykloje, tačiau nepakankamai. Rašydami taupydavome. Paraščių nebūdavo. Tarpus tarp sąsiuvinio linijų liniuodavome papildomai, skaičius rašydavome kiekvienan langelin. Taupyti popierių taip įpratau, kad ir šiais laikais tai juntu. Kai su popieriumi buvo visai striuka, rašydavome... knygose. Galima rašyti ir tarp eilučių, tik bėda, kad knygų popieriuje rašalas liejasi. Didelį pasisekimą turėjo Stalino veikalas „Leninizmo klausimai“. Ir knyga stora, ir popierius geras, ir daug vietos — pastraipų pradžios, pabaigos. Bene vieninteliai šios knygos pirkėjai mes ir buvome.

Nuslūgus pavasario vandenims, susikėlus visiems atgal į barakus, Vyčegdoje pasirodė baltas it gūlbę keleivinis laivas. Mūsų ruožu kursavo trys keleiviniai laivai: tai **Borodino**, **Oplesnin** ir **Komi kolchoznik**. Ši kartą laivas, vaikigalių didžiam džiaugsmui, prisišvartavo prie mūsų kranto. Juo išvažiavo lenkai, palydimi mūsų pavydžių žvilgsnių. Kur važiavo, patys dorai nežinojo. Vėliau susirašinėjant paaiškėjo, kad išsyk buvo apgyvendinti karo nuniokotose Voronežo apylinkėse, dirbo kolūkyje ir patyrė nemažai vargo. Kitą dieną mes, vaikai, užsukome lenkų gyventan barakan ir pamatėme vaizdą, kurio iki šiol neužmiršiu. Lovoje pririštas dejavo pusplikis žmogus. Tai buvo Oliesius, vienišas, kiek kvanktelėjęs žmogelis, amžinai visų stumdomas, pristatomas prie sunkiausių darbų. Buvo pati vasaros pradžia, metas, kai po pavasario polaidžio išsiritą uodai, tuo metu jų ypač daug ir pikty. Oliesiaus kūnas buvo uodų nusėtas taip, kad atrodė įvilktas į fantastišką drabužį, kuris bangavo, mirgėjo kaip vaivorykštė, tiksliau sakant, kaip benzino plėvelė vandenyje. Vargšas buvo be sąmonės ir merdėjo. Vaizdas buvo šiurpus ir... įspūdingas.

Tėvynainių tarpe neatsirado norinčio imti su savim ir slaugyti susirgusį silpnaprotį Oliesių. Pasiglemžę jo daiktus ir amerikietiškus produktus, paliko vargšą likimo ir uodų valiai, o kad nebėgtų laivan — pririšo. Sukeltos ant kojų, subėgo mūsų mamos, padūsavo, pranešė valdžiai, bet vargšo tai neišgelbėjo.

Po pavasario ligos mama nusilpo ir nepajėgė *čiurkų* skaldyti. Kažkaip jai pavyko įsitaisyti bulvių pasėlių sarge. Sargo pareiga buvo saugoti nurodytą plotą kiaurą parą. Nerašytas įstatymas leido pasikasti bulvių, tik kad šito niekas nepastebėtų. Ištobulinome bulvių pasikasimo meną. Bulvės buvo prie kelio į rajono centrą, todėl reikėjo stropiai saugoti. Dieną dažnai saugodavau aš, o naktį — mama. Rudeniop, kai naktys pasidarė tamsios, vagis įlindo daržan ir darbavosi, nesistengdamas nuslėpti pėdsakų. Ryte, pastebėjus žalą, kilo triukšmas. Susvyravo bulvinis mamos sostas. Laimei, viskas baigėsi gerai.

Mėgdavau pavaduoti mamą. Daržas buvo ant Vyčegdos kranto. Vakaraus grožėdavausi didingais saulėlydžiais, kai platūs ir ramūs upės vandenys parausdavo, o besileidžianti saulė suliepsnodavo tolimo Madžos kaimo namų languose. Pro šalį su reikalais į rajono centrą skubėdavo pažįstami ir nepažįstami žmonės, kalbino mane, ir aš buvau tarsi įvykių centre. Kas nors keliu eina — tuoj lipu ant tvoros, matyk, sargas vietoje, drožk pro bulves neklupdamas.

Vasarai įpusėjus, taigoje kilo dideli gaisrai. Į pagalbą šaukėsi ir mus, vaikus. Baisu ir kartu įdomu stebėti miško gaisrą. Jau iš tolo matyti galingi dūmų kamuoliai; kai palankus vėjas, gaisras greitai plinta mišku, bėgdamas medžių viršūnėmis. Reikia gerai orientuotis, kad nepatektum į ugnies apsuptį. Su ugnimi kovodavo ne gaisro vietoje, o kiek atokiau, iškirsdami miške proskynas ir neleisdami ugniai plėstis už jų. Mūsų jaunesnių, pareiga buvo gesinti nusilpusią ugnį, plakant ją jaunais berželiais. Kaip miško gaisro gesintojai gaudavome papildomo maisto prie kortelių normos ir buvome labai patenkinti.

Įsimintinas atvejis buvo antro fronto atidarymas. Ta proga atvyko iš rajono pranešėjas, klube pakabino žemėlapi, iš kurio aiškėjo, kad Vokietijai jau visai striuka. Moterėlės susirinko, nes buvo liepta, tačiau mes, vaikėzai, labai domėjomės ir įdėmiai klausėm. Jei atidarytas antras frontas, tai karui greitai galas, o po karo, visi gerai žino, duonai kortelių

nebus. Siela skaidrėjo, širdis linksmiau plakė, laukdama gerų permainų. Palaimintas, padovanojęs žmonijai viltį, dukart laimingas, jos niekad nenustojantis.

Belaukdamas šviesesnių dienų, pradėjau lankyti 4 klasę. Tebemokė mūsų gerbiama mokytoja Marija Ivanovna. Mokykla jau kelintą kartą perkelta kiton vieton — šį kartą įrengta gretimame barake.

Lietuviškajam barake gyventojų po truputį mažėjo — p. Bytautienė su vaikais išsikėlė į patogesnę, atskirą kambarį, likusį lenkams išvykus, keletą šeimų iškėlė į Sobiną, išmirė kiniečiai, išvažiavo lenkai, gyvenvietė ištuštėjo. Bet neilgam.

Vieną 1944 m. gruodžio vakarą atvažiavo keli pilni žmonių sunkvežimiai. Sustirę, sušalę, vaitodami dejuodami žmonės ritosi iš kėbulų ir tempė savo mantą kluban.

Subėgusios mūsų mamos ramino atvykusius, o mes juos smalsiai apžiūrinėjome. Pasirodo, naujai atvežtieji besą odesiečiai ir Odesos apylinkių gyventojai, daugelis — vokiečiai. Odesos apylinkėse juos vadino kolonistais. Į Komiją jų atgabeno nemažai, nes ir vėliau vokiečių sutikdavau daugelyje rajonų, išmėtytų didžiulėje respublikos teritorijoje, daugiausia Vyčegdos ir Sysolos upių baseinuose. Vien į mūsų Kortkeroso miškų kirtimo ūkį buvo atvežta apie 30—40 šeimų.

Tai buvo marga publika — daugiausia moterys su vaikais, keletas vienišų senučių, keli vieniši vyrai. Buvo jų tarpe ir kelios ukrainiečių šeimos.

1944 metais, vaduojant Ukrainą, vokiečius susėmė ir atvežė pramintais keliais į šiaurę. Vėliau su jais teko ilgus metus greta gyventi ir artimai bendrauti, tačiau nesu girdėjęs ar pastebėjęs koku nors būdu išreikšto antitarybiškumo ar antirusiškumo.

Taip, tai buvo tikri vokiečiai: Majeriai, Smitai, Faifertai, Ungeriai, Litkės, Bartai, Rutčai, Borai, Rolevai, Šulcai, Frėjeriai, Gerberiai, Bekeriai ir daugelis kitų, nors jau ne visas jaunimas mokėjo vokiškai. Iki pat 1956 m. jie neturėjo pasų ir gyveno komendatūrų priežiūroje. Šiaip jau vokiečiai mums buvo ne naujiena. Atvykę čia radome keletą šeimų, patekusių trisdešimtųjų metų kolektyvizacijos ir išbuožinimo laikotarpiu. Tuo metu vokiečių tremtinių Komijoje buvo nemažai — dideli kaimai Lokčimo aukštupyje. Vyčegdos aukštupyje Ust Kulomo rajone. Po 10—15 metų paskui buožes atkeliavo ir likę, kuriuos karas „išbuožino“. *Učastke* jau nuo 1941 m. buvo keletas šeimų iš Saratovo apylinkių — nedidelė Pavolgio vokiečių dalis pateko ne Kazachstanan, o Komijų kraštan.

Kalbėdami apie Komijon patekusius vokiečius, turėtume pasakyti viską. Vokiečiai meistriškai moka ir griauti, ir statyti. Iš čia kyla jiems visos simpatijos ir antipatijos. Mūsų sutiktiems vokiečiams XX amžius buvo pamotė. Likimas juos vėtė ir mėtė. Vienos kartos žmonės po kelis kartus gyvenimą pradėjo iš naujo, naujoje vietoje, nuo nieko. Bet tai jų nepalaužė, nesusmukdė, nepavertė girtuokliais, skandinančiais degtinėje gyvenimo nuoskaudas, neatėmė optimizmo.

Kieno kiemas sutvarkytas, prikrautas malkų atsargai keliems metams? Majerio. Kas nusipirko karvę, turi dar ir telyčią, keletą paršų, vištas, bulvių laukus? Koks nors Faifertas.

Kas tais laikais dar gana reto motociklo savininkas? Boras. Kas pasistatė nuosavus namus? Gerberis. Žinoma, didelė dalis lietuvių taip pat geri ūkininkai, yra jų ir tarp rusų, bet žymiai mažiau.

Vokiečiai niekad nenorėjo viršininkauti, retai kas siekė aukštesnio mokslo, vairuotojo ar traktorininko kursų lankymas — jų svajonių riba. Užtat technikos specialistai jie buvo nepakeičiami. Galite teirautis Komijos miškų kirtėjus ir jums atsakys tą patį: tarp geriausių automobilių vairuotojų, traktoristų, mechanikų, šaltkalvių visada rasite žmogų vokiška pavarde.

1972 m. iš Komijos grįžo Rūta Juškaitė, p. Rapolo Juškos duktė. Baigusi ir mano lankytą Kortkeroso vidurinę mokyklą, ji mokėsi, o vėliau dirbo medicinos seserimi Syktyvkare. Po to baigė Permės medicinos institutą ir dvejus ar trejus metus dirbo pagal paskyrimą Ust Kulome, rajono centre Vyčegdos aukštupyje.

Ust Kulomą, dar caro laikais tapusį trėmimų vieta, vėliau „apgyvendino“ ir lietuviais. Rūta čia, beveik po trisdešimties metų, pateko jau ne kaip *specposelencas*, o kaip jauna specialistė. Apylinkėje dar pasitaikydavo vienas kitas lietuvis iš 1941 m. tremties. Paprastai tai būdavo žmonės, sukūrę mišrias šeimas ir beveik visiškai surusėję. Lietuva jiems jau nieko nereiškė.

Į rytus nuo Ust Kulomo yra Timšeras, gyvenvietė ir miškų paruošų įmonės centras, į kurią 1941 m. buvo atvežti ir lietuviai. Šitame Timšere, anot Rūtos, visi gyventojai buvo vokiečiai, net ūkio viršininkas — vokietis, Aukščiausios Tarybos deputatas. Matyt, jis ir ėmėsi suburti vokiečius vienon vieton. Kodėl Timšere, tolimame užkampyje,— nežinia.

Miško kirtėjų gyvenvietė Timšeras atrodė neįprastai. Nors čia, kaip ir kitur, standartinio tipo namukai, tačiau stebina švara, tvarka, šaligatviai, gatvės apsodintos medeliais. Medelių sodinimas miško kirtėjų gyvenvietėje atrodo gana kurioziškai, nesiderina su miško kirtėjų psichologija. Niekas jų šitokio tipo gyvenvietėse nesodina, nes aplinkui—beribė taiga. Rūta pasakoja, kad, norėdama skaniai ir pigiai pavalgyti ar nusipirkti deficitinių prekių, visada važiuodavusi į Timšerą.

* * *

Nors karas ėjo į pabaigą ir širdyje kaupėsi džiaugsmas, pilvui tai nerūpėjo. Maisto dar labiau sumažėjo. Išvykus lenkams, išseko ir paskutinis papildomo maisto gavimo šaltinėlis, nes vienokių ar kitokių mainų dėka šis tas ir mums atitekdavo, netgi žinojom amerikietiško konservų skonį. Visi daiktus išsimainė ir pravalgė. Vietiniai gyventojai, kolūkiečiai per ilgus karo metus nusigyveno ir badavo.

1945 m. pavasaris buvo ankstyvas. Nutirpo sniegas, vėl išsiliejo Vyčegda, vėl ėjom į laukus pernykščių bulvių ieškoti. Išsekus jėgoms, vėl apsirgo mama, buvo paguldyta rajono centre ligoninė. Vėl mudu su Valentinu savarankiškai „šeimininkavome“.

Devintą gegužės atėjau lankyti mamos. Žinia apie karo pabaigą žaibu apskriejo nemažą Kortkeroso kaimą. Žmonės išėjo į vienintelę 3—4 km ilgio centrinę gatvę, būriavosi,

stichiškai kilo demonstracija. Rajkomo darbuotojas atnešė vėliavas, vadų portretus, ir moterėlių minia, nenustygdama vietoje, pasileido žygiuoti. Įstrigo atmintin nepamirštas vaizdas—žygiuoja linksmos moterys ir dainuoja nelabai linksmą dainą *Na pozicijų dcvuška provožala boica*. Ką žinojo, tą dainavo, nes tylėti nebuvo galima.

Mūsų kolonijoje vėl pasklido gandai apie grįžimą namo. Pradėjo ateidinėti pirmieji laišakai iš Lietuvos. Tarp eilučių išskaitydavome apie kylantį pilietinį karą, abipuses žudynes. Paaiškėjo, kad apie grįžimą negali būti jokios kalbos, dar daugiau, Lietuvoje vėl prasidėjo trėmimai! Sužinojome, kad naujas lietuvių būrys ištremtas į Komių šiaurę, į Trojicko Pečiorsko apylinkes. Po to aprimo kalbos apie „važiavimą“ į namus.

Mama tebegulėjo ligoninėje. Artinosi bulviasodis. Reikėjo pasirūpinti sėkla. Nutarėm pagal korteles gautą cukrų išmainyti į bulves: 300 g cukraus — kibiras bulvių. Pasakyta — padaryta. Nešu Kortkerosan maišelyje cukrų. Truputį ragauju — bene pirkėjas svers? Nebegalėdamas susilaikyti nuragavau gerokai. Jau ir man pasidarė aišku, kad maišelyje toli gražu nebėra 300 gramų. Mamai baisu sakyti, baisu eiti ir mainyti. Nevilties pagautas, kad padidinčiau svorį, sušlapinau — senas pardavėjų sukčių išmėgintas metodas. Nelaimingi cukraus likučiai iš pradžių sušlapo, paskui sulipo į nedidelį gumulėlį, pagelto — nei kiekybės, nei kokybės. Žinoma, mama mane demaskavo ir buvo labai nesmagu jausti liūdną ir priekaištingą jos žvilgsnį.

Mūsų laimei, pavasarį atkuto paštas, ir mamos maskvietė sesuo, nugalėdama didžiulius sunkumus ir labai aukodamas!, pradėjo mums siųsti maisto siuntinius. Būdama bevaikė, visą energiją skyrė seseriai ir jos vaikams, mudviem su Valentinu, šelpti. Reikėjo didelio apsukrumo, pasiaukojimo ir darbštumo, kad alkanose pokario Maskvoje siuvimo mašina uždirbtų maisto produktų siuntiniams. Siuntiniai tuo metu buvo labai ribojami, visokiais būdais trukdomi. Pavyzdžiui, vienu metu siuntinius į mūsų pusę priiminėdavo tik iš Mitiščių. Šiuo sunkiu laikotarpiu gavome nemažą tetos Veros paramą. Ji padėjo atsikelti iš ligos patalo mamai, padėjo ir mudviem, išbadėjusiems broliukams žvėriukams. Siuntiniais teta mane rėmė ilgus metus, kol baigiau technikumą. Būdavo net nepatogu prieš barako kaimynus — ir vėl Racėnai gavo siuntinį, ir vėl, pasislėpę savo kampe, atidarinėja dėžę, dėlioja pundelius, kažką krimsnoja. Taip ir jautei nugara alkanus žvilgsnius.

Kiek vėliau ir mes, ir kai kurie kiti lietuviai gaudavo siuntinių iš Lietuvos, bet ne visi, ir negausiai. Pačioje Lietuvoje buvo nepritekliai, na ir tokios tetos, kaip mūsų Maskvoje, niekas, matyt, neturėjo.

Nuolat lankydavausi rajono centre — tai pas mamą į ligoninę, tai į paštą siuntinio, tai pasitrinti prie komercinės valgyklos. Buvo mat atidaryta tokia valgykla, kur galima buvo gauti nedidelį maisto kiekį be kortelių, už pinigus. Valgyklą įsteigė demobilizuotiems, grįžtantiems namo, maitinti. Joje ne tiek buvo tų demobilizuotų, kiek šiaip visokių išalkusių. Porą kartų už pinigus ir aš pavalgiau: stiklinė arbatos ir 100 gramų duonos.

Kortkeroso kaimas didžiulis, gatvinis, nusidriekęs apie 3--4 km, turįs 2—3 tūkstančius gyventojų, sulaukė grįžtant iš karo vos poros dešimčių vyrų. Dauguma grįžusių kovėsi priešakinėse pozicijose, ir stiprūs dirgikliai, veikę juos 4 metus, reikalavo savo duoklės — alkoholio. Todėl dauguma frontininkų gėrė ir... nusigėrė. Užbėgdamas už akių įvykiams,

pasakysiu, kad A. Smilingio iniciatyva 1972 m. Kortkerose buvo pastatytas paminklas žuvusiems kare.

Naujus mokslo metus pradėjau jau rajono centre, vidurinėje mokykloje. Keturi kilometrai į rajono centrą neatrodė toli. Kiek sunkiau būdavo žiemą, paprastai čiuoždavome slidėmis. Nuo jų nenulipdavome, net vandens į Vyčegdą ant jų keliaudavom. Sniego žiemą būdavo gerokai per metrą. Susisiekimas tarp gyvenviečių — tik pramintais keliais. Žingsnis į šoną — ir iki juosmens sniege. Jei žmogus atsidurtų už kokio kilometro nuo praminto kelio, taptų pasmerktu. Tikra problema būdavo prasilenkti važiuojantiems priešpriešais. Važiuotojui, nuslydusiam nuo kelio, grėsė bėda — įklimpdavo arklys, apvirsdavo rogės. Tokiu atveju vienintelė išeitis — iškinkyti arklių, išvesti jį ant kieto kelio ir stengtis kaip nors ištraukti roges iš sniego.

Jau gerokai vėliau, važinėjant automobiliais, prasilenkti vis vien buvo nelengva. Laimingai prasilenkus, etika reikalaudavo sustoti, pasižiūrėti, kaip sekasi kolegai, ir jei kas — traukti buksyrą iš pusnies.

Tais laikais pastebėjau reiškinių, kurio vėliau neteko regėti — sniego pluta. Pašildžius ankstyvo pavasario saulutei, sniegas per dieną sudrėkdavo, o spūstelėjęs nakties šaltukas uždėdavo plutą, kuri išlaikydavo žmogų. Iki priešpiečių galėdavai keliauti sniego paviršiumi nosies tiesumu, kur tik nori. Apimdavo mus tada kažkoks pasiutęs džiaugsmas, kaip kumeliukus, išleistus pirmon pavasario žolėn. Laigydavome, voliiodavomės, krykštaudavome kaip apsvaigę. Į mokyklą traukdavome tiesiai per miškus ir laukus, nesitverdami džiaugsmu, kad galima eiti virš sniego patalo kaip virš užšalusio vandens. Apie pietus, pašildžius saulutei, pluta suminkštėdavo iki kito ryto.

Kartu su mumis į mokyklą ateidavo ir Ust Lokčimo lietuviukai. Ust Lokčimas — miško plukdytojų gyvenvietė Lokčimo žiotyse, apie 7 km nuo Kortkeroso. Tai buvo kita Vyčegdos aukštupyje 1941 m. išlaipintų lietuvių gyvenvietė. -Keista, bet mūsų gyvenvietės ir Ust Lokčimo lietuviai nepalaikė jokių ryšių, nors gyveno netoliese. Aš net neatsimenu bendramokslių lietuviukų iš Ust Lokčimo pavardžių. Žinau tik, kad toji vieta turėjo blogą vardą. Daug lietuvių ten išmirė, daug pateko į lagerius už maisto rankiojimą iš Pezmogo kaimo laukų ir taip pat žuvo. Pokario metais Ust Lokčime jau beveik neliko lietuvių. Vienas iš tų, apie kurį šiek tiek žinau, tai Mačiulis, miręs tuoj po karo, veterinarijos gydytojas iš Tauragės. 1951—54 m. teko gyventi Kija Ju gyvenvietėje viename name su jo našle, vietine kome, kuri augino dvi dukrytes — Galią ir Rają, tėvo vadintas Elena ir Regina. Moteris, pavarde Mačiulis, ir dabar gyvena Kortkerose, matyt, viena iš jo dukterų.

Padvelkus šiltesniems pavasario vėjams, į mūsų kraštus atėjo kai kurios permainos — davė 1929—32 m. išbuožintiems ir atitremtiems čia rusams, ukrainiečiams pasus — atseit, paleido iš tremties. Jau karo metu kariuomenė šaukė jų vyrus, ir jie ten kariavo neblogiau už kitus, tuo, matyt, išpirkdami save ir savo šeimas iš nelaisvės. Daugelis išvažiavo į Krasnodaro kraštą. Rašė, kad bado ten nesa, maisto šiaip taip pakanka. Buvo pavydu, nes čia amžinai norėjosi valgyti.

Mums atiteko išvykusio ūkvedžio, senuko Kostromarovo daržas, geros, derlingos žemės gabalas. Nesulyginsi su anksčiau buvusiu smėlyne. Jį šiek tiek praplėtėme, aptverėme,

pasodinome bulvių, iš anksto trindami iš džiaugsmo rankas,— čia tai jau užderės! Taip ir buvo, derlius subrendo neblogas.

Mama gavo darbo raštinėje, statistike. Su kaladėlių skaldymu atsisveikino visiems laikams. Tačiau naujas mamos darbas privertė mus persikelti atgal į Kija Ju gyvenvietę, į antrą *učastką*. Po karo metų nuopolio Kija Jų gyvenvietė atkuto — pasipildė naujais gausiais tremtiniais, vadinamaisiais vlasovininkais. Tai buvo vyriška publika.

Retas iš jų tikriausiai turėjo ką nors bendro su Vlasovo kariuomene. Tai daugiausia buvo karo belaisviai, apkaltinti bendradarbiavimu su vokiečiais. Sunku pasakyti, kas ir kiek iš jų su vokiečiais bendradarbiavo, apie tai jie nenoriai kalbėjo. Aišku, kad tarp jų buvo ir bendradarbiavusių, ir atsitiktinai prikergtų. Visi jie gavo 6 metus tremties, buvo atvežti iš įvairių stovyklų, apdriskę, išbadėję. Energingesni buvo pasiryžę bet kokiai šunybei, o lėtesnieji — jau bekelių koją į *dochodiagos*. Šių vyrų laukė liūdnas likimas, nuo kurio išgelbėjo maisto kortelių panaikinimas 1947 m. gruodžio mėnesį. Tai daugeliui išgelbėjo gyvybes. Jie ilgiems metams tapo miško kirtėjais, auksiniu kadrinių darbininkų frontu. Daug jų ir šiandien šiaurėje tebegyvena.

Tai buvo įvairaus amžiaus žmonės, nemaža Kaukazo ir Vidurinės Azijos tautų atstovų, vadinamųjų *nadsmenų*. Buvo net vokiečių—Odesos apylinkių kolonistų. Buvo vienas lenkas iš Latvijos, iš Rėzeknės apylinkių, Pskovo gyventojas, tik 1944 m. paimtas į kariuomenę, ir t.t. Dirbo vyrai prie miško kirtimo ir vežimo, vadinamojoje *lediankoje*. Tai kelias, apie kokį neteko daugiau niekur girdėti: paruošiami lediniai bėgiai, į rogių pravažas rūpestingai laistant vandenį. Šiuo ledo keliu arklys lengvai traukia geležimi pakaustytas roges su pririštomis mažytėmis parogėmis, ant kurių pakraunama apie 2— 3 m³ rąstų. Kad kelias nesubjurtų, buvo specialūs laistytėjai, vežioję vandenį statinėse su specialiu prietaisu jam tvarkingai išpilti į provėžas. Buvo taip pat provėžų šlavėjai, kurie nušluodavo sniegą nuo ledo paviršiaus. Tokiu keliu lygioje vietoje arklys nesunkiai traukia kelių tonų krovinį — svarbiausia pajudėti iš vietos.

Su vlasovininkais atkeliavo... vokiški arkliai, kurie ir tempė mišką. Tai buvo iki tol nematyti šiaurėje didžiuliai sunkiasvoriai padarai su trumpai nukirptomis uodegomis. Jie ilgus metus sudarė darbinių arklių pagrindą *Komileso* miškų ūkiuose.

Nors ir prastai misdami, vlasovininkai linksmumu nesiskundė. Jaunesnieji eidavo į klubą, atsirado iki tol čia nematytas dalykas — šokiai, griežė armonika. Mums, vaikams, tai buvo didžiulis įvykis ir pramoga. Išgirdę armoniką, strimgalviais lėkdavome į klubą, nes jokios muzikos per visą karą negirdėjome.

Vyrams atkutus, klube prasidėjo saviveikla. Jai vadovavo... mama. Dirbdama raštinėje statistike, ji buvo kartu ir sekretorė, ir raštvedė, ir telefonistė. Visi reikalai, liečią valdišką susirašinėjimą, pažymų išdavimą, telefonogramas iš rajono ir ūkio direkcijos,— ėjo per jos rankas. Ji atsidūrė visuomeninio gyvenimo centre, buvo labiausiai informuotas žmogus gyvenvietėje; jai nori nenori patikėdavo savo paslaptis komendantas—atsirado su vlasovininkais ir toks pareigūnas. Mama perspėdavo vlasovininkus apie gresiančius nemalonumus (pas juos darydavo kratas, buvo ir suėmimų), rašydavo laiškus, prašymus ir pažymėjimus (*nadsmenų* buvo ir neraštingų), kaip senesnė šių vietų gyventoja, patardavo,

guodė ir ramino. Mama padėdavo ir vokiečiams, odesiečiams, juk ji mokėjo dar ir vokiškai. Kai kurie raštai pasiekdavo tikslą, ir gyventojų tarpe paplito nuomonė, kad mama turinti lengvą ranką. Mamos autoritetas gyvenvietėje buvo neginčytinas, susibūrę vyrai net nustodavo keiktis, mamą pamatę: „Nesikeik, va Irina Sidorovna eina“.

Grįžę į Kija Ju, apsigyvenome pastatėlyje, kur lagerio laikais buvo karceris (jau minėjau apie tai). Tai buvo kokių 14—16 m^l kambarys, pertvertas lentomis: vienoje pusėje mūsų šeima, kitoje Pocevičiai, 1929—32 m. tremtiniai iš Baltarusijos. Karcerį dabar priminė tik langeliai palubėje, todėl patalpoje visada buvo prieblanda.

Tuo metu Kija Ju gyvenom tik trys lietuviškos šeimos: mes, Juškai ir p. Alminienė. Kiti buvo išblaškyti po įvairius miško kirtimo punktus. Artinosi naujų mokslo metų pradžia. Kadangi man vaikščioti mokyklon kasdien (12 km) buvo per toli, todėl prisiglaudžiau Terebėjuje.

1946 metais prasidėjo bandymai išvykti Lietuvon — bėgimai. Iš anksto noriu pasakyti, kad didžiąją daugumą bėglių sugavo ir grąžino atgal, taip pat ir mane su broliu. Bėgliams, vyresniems nei 16 metų, teko, prieš sugrįžtant į senąsias vietas, dar atsėdėti 3 metus lagerio.

Taigi į Kortkerosą, į mokyklą, kiūtinau vienas — slapta dingo mano mokyklos draugai, broliai Aleksejus ir Sergejus Voskresenskiai, Virgilijus Juodakis, kiek vėliau išvyko pussėsers Laima ir Aušra Juškaitės. Pirmoji mokslo metų pusė praėjo be didelio vargo. Tik buvo liūdna be savų, tad nekantriai laukdavau šeštadienio, kai galėdavau eiti namo. Šeštadienį traukė namo ne vien tik savųjų ilgesys, bet ir... lėkštė sriubos, kurią mama visada man palikdavo pietų, ir kurią parėjęs rasdavau apyšiltę orkaitėje. Mano broliuko geros širdies dėka dubenyje nepamažėdavo nei tirščių, nei skysčių. Prisipažinsiu atvirai, kad panašiose situacijose aš nepasižymėdavau per didele artimo meile, ir Valentinas mano vietoje būtų radęs sriubos gerokai mažiau. Kaip ir kitų varguolių, taip ir mūsų, sriuba nykdavo žiemai įpusėjus. Paskutinį bulvių maišą išsiėmėm per Kūčias. Jį reikėjo partempti rogutėmis apie 15 km, tai į pagalbą atsiuntė broliuką. Ištuštinę duobę, apkamšę maišą, kad bulvės nesusaltų, patraukėme į tolimą kelionę. Išsyk viskas buvo gerai, bet įpusėjus kelią kilo pūga, rogutes traukti pasidarė sunku, o ir mano. padėjėjas pailso. Vis dažniau ir dažniau tekdavo sustoti poilsio, sutemo, galop broliukas atsisėdo ant bulvių ir jokios mano komandos nebeklausė — pavargo, ir tiek. Apėmė baimė, kurią didino atslinkusios sutemos. Teko man traukti dvigubą krovinį — du maišus. Laimė, kelias ėjo mišku ir buvo ne taip užpustytas. Pagaliau tamsoje pasirodė gyvenvietės žiburiai. Atsirado naujų jėgų, atkuto mano padėjėjas, ir mes, kaip tie karaliai, žvaigždės žiburio vedami, prisistatėm į jaukųjį savo barako kampą. Suerimusios mamos džiaugsmas buvo ne mažesnis kaip mūsų. Iš atvežtų bulvių buvo tuoj pagamintos Kūčių vaisės, ir laimingi susėdome prie baltai užtiesto stalo. Kiek tų Kūčių jau valgyta! Visada tai buvo ir esti šilta šeimyninė vakarienė, kai žvelgiama praeitin, prisimenami artimieji, kai širdis graudinasi, nes ne visi sėdi greta. Bet ilga metų virtinė nublankino anų tolimų Kūčių vakaro, kai mes, išvargę po ilgo kelio, laimingi sėdėjome prie šventinio stalo ir buvo bulvių duota valgyti iki soties.

Tačiau kiekvienas maišas su dugnu. Pačiame viduržiemio, šeštadieniais grįžęs iš mokyklos, jau nerasdavau tradicinės sriubos lėkštės. Prasidėjo sunki ir alkana pokario žiema.

Gyvenau prisiglaudęs pas p. Vinčienę, ir kasdien suvaikščiodavau į mokyklą įprastus 8 kilometrus. Mokslo savaitė atrodydavo šitaip: pirmadienį, atpylęs 12 km, pataikydavau į antrą ar trečią pamoką. Klasėse tą žiemą buvo šalta, sėdėdavome su paltais, o aš net nenorėdavau kepurės nusiimti. Likau vienas lietuviukas visoje mokykloje. Buvo nyku ir nelinksma. Per pamokas laikydavau rašalinę kumštyje, nes užšaldavo rašalas. Visas dėmesys nukreiptas paviržio naikinimui, kurį įdėdavo mama visai savaitei. Tai būdavo paprastai pusė plekšnės ir gabalėlis sviesto. Mokslas nėjo į galvą, knygų iš suolo net netraukdavau, namų darbų nedarydavau. Mokytojai numojo į mane ranka, ir aš sėdėjau paskutiniame suole niekieno nejudinamas. Tais laikais šeštoje klasėje prasidėdavo algebra. Taip besimokydamas aš beviltiškai atsilikau, ypač iš algebros. Neišsprėsdavau paprasčiausių uždavinių. Šitaip įgyti algebros „pagrindai“ nuolat atsiliepdavo tolesniems mokslams.

Pirmadienį vėluodavau į pamokas, nes toli būdavo eiti mokyklon. Šeštadienį bėgdavau iš pamokų, nes viliojo namai. Vidury savaitės dukart, nepakenčiamo alkio spiriamas, bėgdavau iš pamokų, nes tomis dienomis būdavo Terebėje atidaroma parduotuvė ir išpirkinėdavo duonos korteles. Švenčių diena — sekmadienis — man nusikėlė į pirmadienį: iš ryto pavalgau išeidamas iš mamos, pakeliui graužiu plekšnę, vakare gaunu duonos dviem dienom. Tai visi 900 gramų, nes mama man atiduodavo savo tarnautojos kortelę. Šią duoną pirmadienį ir sušveisdavau, antradienį iš ryto suvalgydavau paskutinius trupinius ir iki trečiadienio vakaro pilve būdavo sanitarinės valandos. Esant tokiai tvarkai, ne mokslas rūpi, o trečiadienio vakaras, kada atsivers išganingos parduotuvės durys ir vėl rankose laikysiu mielus 900 gramų duonos. Paskui nekantriai laukdavau penktadienio, ir taip eidavo savaitė po savaitės.

Poniai Vinčienei, dirbusiai tada valytoja, kas vakarą padėdavau supjauti, suskaldyti ir sunešioti glėbius malkų raštinei apkūrenti. Retkarčiais gaudavau (Vinčiukų sąskaita) lėkštę sriubos. Nėra didesnės kančios kaip stebėti valgančius, kai pats vakar ryte sušveitei paskutinę duoną.

Didžiausia mano svajonė pirmą pokario žiemą buvo įsigauti į krautuvę, pavogti ne mažiau kaip maišą duonos (duoną, kepaliukus-plytas iš kepyklos krautuvėn nešdavo maišais) na o dar būtų gerai gavus porą dėžių (ne tų — mažesnių, bet tų kur po 2 kg) amerikietiškos troškintos kiaulienos konservų, kurių teko ragauti, kai lenkams jų duodavo. Tada valgyčiau ir valgyčiau, o į mokyklą neičiau.

Taip ir stūmiau laiką bergždžiai svajodamas nuo vieno krautuvės atidarymo iki kito, nuo vieno šeštadienio iki kito. Sulaukėjau visai. Nebeslidinėjau, nes nebuvo nei noro, nei draugų, mano puikiosios slidės voliojosi koridoriuje skilusiais galais ir vieną dieną buvo sukūrentos. Toji žiema turbūt buvo man sunkiausia iš visų.

Atėjo pavasaris, išsiliejo Vyčegda, sunku pasiekti Terebėjų. Syki, grįžęs iš mokyklos, neprisišaukiau valtės, turėjau grįžti Kortkerosan ir nakvoti mokyklos malkinėje. Valytoja mane atrado ir įskundė direktorei, už ką pačią nubaudė — direktorės paliepimu buvau apgyvendintas pas tą valytoją. Priėmė ji mane nesvetingai, iki vėlyvo vakaro neįsileido trobon, apnakvydino ant krosnies, kur aš miegojau nenusirengęs ir vis slapta tikėjausi, kad pakvies prie stalo — bet kur tau.

Nuslūgo potvynis, baigėsi mokslo metai. Šiaip taip nusirašęs algebrą, buvau perkeltas į 7 klasę ir iškeliavau atostogų namo. Pradėjom su broliuku medžioklę — gaudydavome ašutinėmis kilpomis paukštelius — pasirodė puiki paspirtis maistui. Paukštelių nebuvo gaila. Gaila buvo arklių. Atėjus bulviasodžiui, reikėjo apsitverti daržą. Prikirtom karčių tvorai, o joms atvilkti gavom arklių, leisgyvį po žiemos kaip ir mes. Prikraunam karčių ant valkties ir raginam vargšą Araratą. Šiaip taip porą reisų sukorę, trečiame įstrigome. Patraukia Araratas valktį penketą metrų ir sustoja. Patraukia ir sustoja. Aš jį mušti, o Valentinas verkia. Gaila ir man to Ararato, jau ir klupti pradėjo. Išskinkėm jį, o kartis porą dienų tampėm. Kitą dieną Araratą pasikinkė kitas žmogus ir be jokių sentimentų talžė jam šonus, nes nebuvo linkęs kartis pats taisyti. Mano broliukas labai mylėjo arklius, išgyveno nelaimingo Ararato kančias ir namuose gailiai verkė.

1947 m. pavasaris Komių krašte buvo blogas — sudygusios bulvės nušalo. Bet mūsų su Valentinu jau laukė kitas likimas, kuriam bulvės įtakos neturėjo. Susitarusi su giminėmis, mama nutarė mus išsiųsti Lietuvon, nes gyvenimas Kija Ju reiškė tolesnes bado ir Vargo kančias. Greitai pasitaikė ir proga. Mūsų kaimynai tuo metu buvo baltarusiai Pocevičiai. Gavę pasus, jie siuntė jauniausią ir žvitriausią dukterį Valią žvalgybon, į Baltarusiją: bene ten ji ras geresnį gyvenimą. Mama įprašė Valios palydėti mane su broliuku iki Maskvos.

ANTROJI KELIONE

Vokiečiui, buvusiam buožei, o dabar vadinamosios *instrumentalkos* vedėjui Plato užsakė lagaminą. Padarė jį iš faneros, su vokišku kruopštumu, svėrė pusę pūdo, bet buvo tvirtas ir su pakabinama spyna. Dėl tvirtumo tas lagaminas išlaikė likimo smūgius ir net šiandien tebėra sveikas. Išpirkome iš anksto duonos korteles; įsigijome porą dėžių išsvajotų amerikietišku konservų, iš maišo pasiuvu kuprinę Valentinui. Lagamino nešėjas ir sergėtojas, savaime aišku, buvau aš. Pamenu, repetavau scenarijų: ką meluosim, jei milicija sulaikys, kaip elgsimės Maskvoje, tetos ieškodami. Mama pinigų užsiuvo mūsų rūbuose, mus prigąsdino saugotis vagių, ir vieną gražią saulėtą dieną pajudėjom rajono centro link. Į kelionę leidomės linksmi; taip kadaise keliavom į Komiją, nes kelionėje įdomu. Masino naujos vietos ir žmonės, nes čia visą laiką tas pats ir tas pats: miškas, miškas ir alksis.

Pralaukę daugiau kaip parą, sulipome į grįžtantį iš Vyčegdos aukštupio į Syktyvkarą naujutėlaitį GAZ-MM sunkvežimį ir pajudėjome link... Lietuvos. Ir čia — į Komiją, ir atgal — į Lietuvą, kelionė prasidėjo sunkvežimio kėbule. Mama mus palydėjo iki sankryžos, kur suko keliukas į Kija Ju. Atsibučiavom, ir štai ranka mojuojanti vieniša jos figūra išnyko už miško sienos. Pasidarė gaudu: nors ir veržėmės į naują, kaip tikėjomės, geresnį pasaulį, bet užteko protelio suvokti padėties neaiškumą, dvilypumą. Vis dėlto palikom mamą. Kaip ji ten viena miškuose vargs?

O sunkvežimis linksmi dardėjo, pakeliui pasipildydamas naujais keleiviais. Dabar turėjom klausyti mūsų vadovo ir sargo — tetos Valios. Pakelėse nuolat tikrindavo dokumentus, tad buvo pavojus toli nenuvažiuoti. Iš tikrųjų Vizjabožjo kaime, didžiai mūsų baimei, tikrino pasus, bet mudu, du broliukai, buvome tokie maži, liesi ir išsigandę, kad tikrintojui nė galvoj buvo pareikalauti mūsų dokumentų — IV ir VI klasės baigimo pažymėjimų. Teta Valia pasakė: „Šitie su manim", ir to užteko. Mudviejų širdys spurdėjo kaip tie paukščiukai, kuriuos gaudėme, bet mašina pajudėjo, ir pasaulis vėl tapo erdvesnis.

Ir štai Syktyvkaras— miestas, apie kurį tiek daug girdėjome. Kadangi Komijos autonominėje respublikoje, kurios teritorija prilygsta Prancūzijai, Syktyvkaras tada buvo vienintelis miestas, tai niekas žodžio „Syktyvkaras“ ir nevartojo. Žmogaus klausdavo: „Iš kur parvažiavai?“ — „Iš miesto!“ — „Kur buvai?“, — „Mieste“. Ir nors tas miestas už kelių šimtų kilometrų, visiems aišku, kad būta Syktyvkare. Atvykome čia vidurnaktį. Buvo liepos pradžia, naktis šviesi, dangus aukštas, trumpam pabalęs, tarsi pasidabruotas; neužilgo patekės saulė, rusvais spinduliais sušildydama sidabru persigėrusią erdvę. Miestas miega, tarsi į krištolą panardintas. Iš tiesų tai puikus metų ir paros laikas šiaurėje.

Tempiame savo mantą laivų prieplaukos link pro miesto sodą. Staiga riksmas, bėgančių trepsėjimas: kažkoks raudonsiūlis vejasi žmogystą. Žinovai aiškina, kad gauda pabėgusį kalinį. Nyksta sidabrinės nakties žavesys, susigūžę kiūtinam savais keliais.

Syktyvkaras anais laikais su pasauliu susisiekdavo laivais Vyčegdos upe. Mūsų laivas išplaukia beveik po paros, o visa diena praeina besirūpinant bilietais. Sklinda visokios kalbos apie griežtą dokumentų tikrinimą lipant į laivą ir išlipant. Visos baimės dar prieš akis. Pakaitomis, neatsitraukdami, saugome daiktus. Tiek prisiklausyta ir pripasakota apie vagystes. Prieplauka pilna žmonių, visi laukia, kada parduos bilietus. Mūsų planas toks: teta Valia, jau nuo pusdienio užėmusi eilę, laukia kasos atidarymo ir pirks bilietus. Valentinas saugos daiktus, o aš dėl viso pikto su mūsų dokumentais — mokyklos pažymėjimais— šliejuos prie tetos — o gal vienam žmogui 3 bilietų neduos, o gal iškils kitokių kliūčių? Žmogui, prisiklusiam iki kasos langelio, viską reikia turėti su savimi, viską reikia numatyti, bet kam pasiruošti — už nugaros šurmuliuoja nekantraujanti, negailestinga minia, kuri niekam žioplumo neatleidžia ir antrą kartą į savo tarpą nepriima. Vakarop bilietai gauti — kalnas nuo pečių nusirito. Prieš kelionę stiprinamės — kertame duoną (turime beveik tris kepaliukus!) su amerikietiškais konservais. Kadangi maisto norma vienam kartui nelabai aiški ir, be to, nėra mamos, kertame iš peties — kas bus, tas. Pagaliau lipame į laivą — baltą dviejų denių gražuolį *M. Frunzė*, tačiau graužia nerimo kirminas: kaip pavyks įlipti? ar netikrins dokumentų? ar nesulaikys? Bet viskas baigėsi laimingai — ir mes trečioje klasėje, laivo paskuigalyje, susėdame ant medinių gultų. Žmonių prisigrūdę sausakimšai, visi su didžiausiu bagažu — pokarinė migracija pačiame įkarštyje. Mūsų laivas iki Kotlo šlepsens ratais pustrečios paros. Pakaks laiko ir duonai suvalgyti, ir prisilakstyti deniais, ir panuobodžiauti. Lėtai pasroviui plaukiame tuo pačiu keliu, kuriuo, tik priešingon pusėn, lygiai prieš šešerius metus lėtai slinko mūsų baržų vilkstinė. Kiek įvykių, kiek visko matyta regėta! Dabar aš jau žmogus vėtytas mėtytas, visiškai savarankiškas, tikras vadovas ir sargas broliuko, kuris, žinoma, tebėra be galo žioplas, manęs neklauso ir atidžiai seka duonos dalijimą: būtinai turi tekti abiems po lygiai, nors man, kaip šiokiam tokiame viršininkui, turėtų priklausyti, be abejo, daugiau. Tarp mūsų nuolat kyla konfliktai. O juk mamos prisakyta — neskriausk ir mylėk Valiuką.

Mūsų artimiausias bendrakeleivis—šnekus vyriškis, buvęs kareivis. Jis įdomiai pasakoja apie karo nuotykius, apie tai, kaip jų kuopa išėjo iš rikiuotės Bulgarijoje, persivalgiusi slyvų, kurių ten daugybė. Nejaugi ten jų tiek yra, kad gali valgyti, kiek nori, ir niekas nedraudžia? Tiesa, mes dabar kertame duoną su konservais—irgi beveik kiek norim. Gera! Vyriškis kažkaip iššifravo mūsų biografijas ir atspėjo mus bėgant iš tremties. Nustėrome iš baimės, bet jis mus nuramino — neskųsiu aš jūsų!

Vyčegda išplatėjo. Virš jos erdvių nuolat vėjuota, ir bangos purslais tiško virš borto. Priekyje pasirodė vandens platybės — susitikome su Siaurės Dvina, atplaukėme į Kotlą. Prasidėjo naujas kelionės etapas. Iš čia geležinkeliu važiovome į Vologdą. Mūsų nuostabai, nei perkant bilietus, nei lipant į vagoną, niekas dokumentų netikrino, tik, kaip tada buvo įprasta, teko gerą parą laukti traukinio, o belaukdamas vos neįkliuvau. Beslampinėjant apie stotį (baisiai nuobodu laukti traukinio!) prikibo prie manęs civiliai apsirengęs tipas ir pradėjo kamantinėti: kas aš, kaip aš ir kodėl aš. Meluoti buvau negudrus, tai pasirodžiau jam įtartinas, ir šis, nutvėręs mane už rankos, tempėsi *pas Pilotą*. Man nieko neliko, kaip nutaikius momentą išsiveržti iš jo rankos ir, kiek kojos neša, dūmti. Palaviravęs tarp stoties kioskų, persigandęs atidūmiau į stoties laukiamąjį ir su baime laukiau, kas toliau bus. Ogi toliau nieko nebuvo — niekas manęs nesivijo. Vis dėlto likusį paros galą slapsčiausi ir Valentino niekur neleidau. Pagaliau atėjo laukta valanda, sujudimas, spūstis, mes vagone, po to Vologdoje persėdam, vėl spūstis, ir štai... Maskva.

Artėjant prie Maskvos, mūsų globėja susipažino su keleiviu, vykstančiu į Baltarusijos stotį, ir laikėsi jo įsikibusi kaip skęstantis šiaudo — mat ir jai tai buvo pirma savarankiška kelionė. Ne mes jai buvom galvoj, ir, vos išlipusi iš vagono, ji nudūmė paskui savo vedlį, su mumis nė neatsisveikinusi ir palikusi likimo valiai. Aplinkui šurmuliavo minia. Žvalgėmės, gal teta mūsų laukia, nors jos ir nepažinojome. Minia nuslūgo, sutinkantieji išsiskirstė, jokių laukiančių tetų nesimatė. Neryžtingai pajudėjome išėjimo link. Nutarėme paimti taksi ir taip nusikasti iki tetos. Išėję iš Jaroslavlio stoties buvome apstulbinti judrios ir triukšmingos Komjaunimo aikštės. Ir kurgi tie taksi? Sustoję ant laiptų, žvalgėmės. Matyt, atrodėme tikri provincialai, nes prie mūsų greit prisistatė pagyvenęs pusinteligentiškos išvaizdos vyriškis. „Na, berniukai, matau esate atvažiuę“. Mes noriai su tuo sutikome ir išdėstėme jam savo bėdas. Pasakėme adresą. Pasirodo, kad teta gyvena netoli stoties. Vyriškis pasisiūlė mus palydėti. Išsyk sutrikau, iškilo atminty girdėtos kalbos apie visokiausius būtus ir nebūtus dalykus ir pavojus, apie Maskvos sukčius ir vagis. Bet vyriškis energingai mus ragino, ir nespėję apsispręsti, kaip čia pasieltus, mes kaip avelės jau žingsniavome paskui jį. Neužilgo pasiekėme Novobasmianą g. 10 ir prašmatniais marmuriniais laiptais kopėme į šeštą aukštą. Stabtelėjęs vyriškis pareikalavo užmokesčio — 60 rublių. Man neaišku buvo, ar čia tikrai Novobasmaną 10, ar čia tikrai rasime tetą, bet paklusniai, kaip ir sekiau paskui jį, atidaviau prašomą sumą (tik daug pinigų, dvi raudonos trisdešimtrublinės!) ir sulaukę paaiškinimo, kur ieškoti 95 buto, likome stovėti su broliuku laiptų aikštelėje. Duris atidarė moteris ir tuoj paklausė: „Jūs pas Verą Nikolajevną? Vera Ni-kolajevna! — šaukė per visą butą, — pas jus svečiai!“ Mat visas butas žinojo mus atvykstant, teta gavo mamos „šifruotą“ telegramą, kelis kartus buvo stotyje, baisiai rūpinosi mūsų nesutikdama — ir štai tau — berniukai patys kambarin įgriuvo. Pamenu, tetai iš susijaudinimo bloga pasidarė, kaimynė lašino stiklinėn kažkokių vaistų, o mes stovėjome pasimetę... iki tol neteko matyti dėl tokių niekų alpstančio žmogaus. Pagaliau mes išbučiuoti, apžiūrėti, apčiupinėti, apklausinėti. Teta atrodė gan imponantiškai — ta 56 metų moteris dar buvo išlaikiusi nuostabaus jaunystės grožio atšvaitus. Šiaip taip įsikūrėme jos 6 m² kambarėlyje. Miegodavome ant stalo, prisistūmę senovišką fotelį ir pasidėję tarp jų braižymo lentą.

Tai štai ji, Maskva, apie kurią tiek girdėta ir skaityta. Pačią pirmą dieną teta nusivedė mus į restorano „Maskva“ užkulisius, virtuvę, kurios sudėtingą elektrifikuotą ir mechanizuotą ūkį tvarkė jos vyras Nikolajus Nikolajevičius, mums — dėdė Kolia. Jam

tarpininkaujant, buvome pavaišinti puikiais pietumis. Mums sukosi galva, iš džiaugsmo plakė širdis: tik pamanykit, prieš savaitę uodus maitinome gūdžioje taigoje, lagerių ir tremtinių krašte, o štai šiandien pietavome Maskvos centre, važiovome metro, matėme Kremlių, vylėmės gal pamatysią draugą Staliną. Buvo nuo ko galvai apsisukti. Su Maskva išsyk apsipratom, savarankiškai važinėjome šen ir ten. Dėdė Kolia pranašavo: jei tokie vaikigaliai atsikapstė iki Maskvos ir čia jaučiasi kaip žuvys vandenyje, tai kai paaugs — į Mėnulį nuskris. Neišpranašavo...

Bet koks buitinis žygis Maskvos gatvėmis mums buvo pramoga. Užtat tetai mūsų išlaikymas buvo didelis rūpestis — reikėjo svečius kuo nors maitinti. Pinigų uždirbdavo siūdama. Uždirbdavo, pasiuvus suknelę 300—350 rb, duonos kepaliukas juodoje rinkoje kainavo 120 rb. Tačiau tetos apsukrumas buvo neišpasakytas, ir alkaniems neteko būti. O mes pramogavome: žiūrėjome futbolą „Dinamo“ stadione, gavome bilietus į aviacijos šventę Tušino aerodrome, kur pirmąsyk pamatėme reaktyvinius lėktuvus, važiovome ant tramvajaus laiptelių be bilieto, išmokę nušokti žemėn jam judant, taigi pasidarėme tikri maskviečiai. Taip, tada Maskva buvo ne tokia kaip šiandien, kai prislėgtas komandiruotės rūpesčių stengiesi greičiau išsprukti namo. Nelabai tesiskubinom tęsti kelionę, bet atėjo ir išvažiavimo valanda. Važiovom per Rygą į Liepoją, kur pas mamos brolių turėjo apsigyventi Valentinas. Nuošalesnėse Liepojos gatvėse kur ne kur riogsojo sudegę tankai, o norintis išeiti į geležinkelio peroną ką nors palydėti ar sutikti, turėjai pirkti perono bilietą.

Palikęs broliuką ir tetą pas dėdę Henrių, aš su atvykusiū manęs pasitikti pusbroliu Romu išvykom į Radviliškį. Skubėjome, nes buvo paskutinės rugpjūčio dienos, čia pat mokslo metų pradžia. Vėl važiovom per Rygą ir laukėm traukinio daugiau kaip parą — tokia buvo pokario tvarka. Rygos stotyje patyrėm nuotykių: beslaminėdami „pragėrėme“ dalį kelionės pinigų, ragaudami gazuotą vandenį, nebeturėjome už ką komposteruoti bilietų. Nori nenori teko... ubagauti. Tada elgetaujančių buvo daug, ir niekas per daug mumis nesisėbėjo, o mes nesunkiai išmeldėme trūkstantį sumą. Ir štai Radviliškis. Atvažiovome anksti rytą ir patraukėme gatvėmis, kurias po truputį atpažinau — iki karo čia keliskart būta.

* * *

Mielas anų dienų Radviliški! Rodos, nebuvo už tave gražesnio ir jaukesnio miestelio, pilno draugų. Virtinės grindiniu tarškančių valstiečių vežimų, prikrautų visokių gėrybių. Vargais negalais įsigiję rubliuką kinui, bėgdavome turgun „griūšnikių“ pirkti, o kinan taikydavom be bilieto prasmukti, patirdami šio žygio metu visokių nuotykių ir pavojų. Nors miestelyje kas žingsnis jautei pokario nepriteklis, jie nepajėgė nustelbti paauglystės optimizmo, sutramdyti jos veržlumo, kartais virstančio ir ne visai nekaltais pokštais.

Traukdamas miestelio gatvėmis, bet kada galėjai sutikti mokyklos draugų, su kuriais reikėjo tai į Pavilionio kūdrą maudyti, tai prie kareivinių futbolą paspardyti, tai nežinia ko į ruskapius nusidanginti. Visur pilna savų ir pažįstamų.

Gimnazijon (tada dar buvo gimnazijos) patekau III klasėn (kitai sakant antrus metus ėjau dabartinės vidurinės mokyklos šeštos klasės kursą), nes nebuvo aišku, kaip seksis mokslas lietuviškai. Droviai sėdausi į laisvą vietelę ir nuščiuvau kaip viščiukas — visi į mane spokso, o aš pats mažiausias klasėje, apvilktas švarkeliu, pasiūtu iš lendlizinio

angliško kareivio munduro. Tuoj klasė sužinojo, kad aš iš Rusijos, kad menkai moku lietuviško rašto, kad aš mažiausias ir silpniausias. Tačiau po kelių dienų barjerai ištirpo, ir aš tapau pilnateisis klasės narys. Neilgai trukus buvo lietuvių kalbos diktantas, ir paaiškėjo, kad mokytojas J. Vaišnys savo arsenale neturi pažymio, kuriuo galėtų vertinti mano lietuvių kalbos rašybą. Į mane numojo ranka, iškėlęs sąlygą per pirmą trimestrą pavyti klasę. Namuose tetos, mokytojos, pusbrolio Romo ir pusseserės Nijolės padedamas, rašiau diktantus, stengdamasis suvokti dvibalsių vartojimo ir nosinių kabinėjimo meną. Neilgai trukus už diktantus pradėjau gauti trejetus ir net ketvertus. Mokslo metus baigiau pirmaujančių gretose. Buvau didelis rusų rašto žinovas ir stropiai gelbėjau draugus visokių diktantų ir rašomųjų metu. Todėl buvau kviečiamas talkininkauti ir vyresnėms klasėms. Laukdavau po langais iškišamos taisyti *soči-nenijos*.

Gimnazijoje dar nebuvo išgaravusi ikikarinė dvasia ir drausmė. Sutikęs mokytoją, privalėjai pasisveikinti nusiėmęs kepurę. Kitaip įrašys pastabą žurnale. Už didesnę pokštą — taip pat pastaba. Jos įrašymas buvo prasikaltusiam visa tragedija, o klasei—ypatingas įvykis. Tuoj svarstymas mokytojų tarybos posėdyje, kvietimas pas direktorių, į mokyklą šaukiami tėvai. Ypač drausmės žiūrėjo fizinio ir karinio parengimo mokytojas Žurauskas. Vis sakydavo neklaužadoms: „16 divizijoj ne tokius tvar-kėm ir jus sutvarkysiu!“ Klasėje jau žinojo: nusiimk kepurę prieš mokytoją Žurauską, jei jis ir kitoje pusėje gatvės eitų ir dėtusi tavęs nematęs, nes rytoj gausi pastabą, bus didelių nemalonumų.

Dalis mokinių ateidavo iš aplinkinių kaimų, o tolesnių vietų gyventojai samdė vaikams kambarius, dažniausiai pas davatkas. Klasė organizuotai eidavo bažnyčion į pamaldas. Kurį laiką ir aš buvau Dievą vėl įtikėjęs. Visoje klasėje tik vienas mokinytis turėjo pavydo objektą — parkerį, kuris ilgainiui sugedo, ir teko jam rašyti pasimirkant rašalinėn. Turėti parkerį buvo mano didžiausia svajonė. Neužilgo klasėje atsirado naujokas, ilgas, pakumpęs, sunkiai mokslą kandęs Voldemaras Rakauskas. Aš buvau nuolatinis jo talkininkas rusų kalbos varguose, Rakauskas, žmogus dalykiškas, pasiūlė sandėrį: aš jam talkininkauju per rašomuosius, nulemiančius metinį pažymį, o jis man sėkmės atveju perleidžia savo irgi sugedusį parkerį nurašyta plunksna. Berašydamas išsyk du rašomuosius, pridariau klaidų, abu gavom po trejetą.

Dažnokai klasė pritildavo: aplinkiniuose kaimuose gyvenantys mokiniai atnešdavo šiurpių naujienų: ten žmogų nušovė, ten visą šeimą, o ten kelis stribus ar miškinius. Neramūs buvo laikai. Dingdavo iš mūsų būrio mokinukas — iškeldavo su šeima į Sibirą. Sėdėdavom panarinę galvas, nedrįsdami viens kitam į akis pažiūrėti. 1949 metų pavasarį Radviliškį užgriuvo siaubas — miestelio ir apylinkės gyventojus vežė Sibirą. Suiminėjo naktį kareiviai. Vos sutemsta, tai ir rieda gatvėmis kariški sunkvežimiai, prisodinti nusigandusių žmonių. Ilga virtinė prekinių vagonų, kareivių saugomų, stovėjo prieš depo anglių sandėlius, ties estakada. Žmonės tylėdami krovėsi mantą į vagonus, o kareiviai varinėjo šalin gimines, artimuosius ir žioplus. Dienomis miestelis buvo kaip maro ištiktas — gatvės tuščios, turgaus nėra; tik kur ne kur prabėga susirūpinę, nusigandę žmonės. Sklido gandai: jau tuos išvežė, jau anuos. Niekas nebuvo tikras dėl savo likimo, nes žmonės patekdavo į ešelonus, atrodė, be jokios priežasties ar sistemos. Kai išvežė kelis mokyklos mokytojus, tetos namuose nusigąsta — gali ir mus išvežti. Supakavo dalį būtiniausių mantos, kurią reikėtų pasiimti, jei įvyktų nelaimė. Aš nutariau „nevažiuoti“. Nakvojau palėpėje. Iš maišo pasidariau kuprinę, teta įdėjo maisto ir drabužių, prie langelio

prisitvirtinau virvę, kuria turėjau nusileisti iš antro aukšto į miesto sodą. Pabėgęs pagal planą turėjau vykti į Skaudvilės apylinkes, į tėvoniją. Tačiau viskas baigėsi laimingai. Susirinkę klasėje neberadome pirmūno Antano Gabrėno, juokdario ir sportininko Algio Stankevičiaus. Jo šeimą išvežė, jam nesant namuose, tai jis pats, radęs tuščius namus, prisistatė ešelonan.

Atėjo vasaros atostogos. Buvo nutarta, kad aplankysiu Pužus ir vietą, iš kurios, rodos, taip seniai iškeliavau ešelonu.

Štai ir Batakių stotis. Per miškus drožiu link Skaudvilės. Nejauku, nes prisiklausyta visokių pasakojimų apie miškinius. Širdis neramiai plaka — ar beatpažinsiu seniai matytas vietas? Juk čia vaikščiota „dar prieš karą“, iki tos lemtingos laiko ribos, kada viskas buvo kitaip, kai gyvenimas čiurleno nerūpestinga, saugia, patikima vaga. Buvo namai, buvo tėvas, už kurio nugaros slėpėmės nuo vargų ir rūpesčių. Kur viskas dingo? Pasitiksiu kelią sutikęs pakeliui moterėlę. Štai ir Ančios slėnis, kairėn suka keliukas, kuriuo ne kartą mane Kaštanius vežė, o ant kalno vienišas stūkso tėvonijos namas. Namuose — moterų karalija, ūkį tvarko babūnė, tėvo motina, apie ją susispietusios kelios jos dukros. Darbo dirbti nėra kam. Reikia šienauti — kviečiami kaimynai, kuriems tenka trečdalis nušienauto šieno. Rugius kerta — gera dalis už darbą, laukas ariamas — užstatoma dalis būsimos derliaus. Mokesčiai dideli, neseniai iš tvarto pavogė arklių — Pužuose galo su galu nesuduria, skursta. Šviesesnė viltis — paršeliukas garde, bet Kalėdos dar toli, o kol kas — žili batviniai ir bulvės. Ir taip — visą mielą vasarėlę. Blogai moterims be vyrų, o jie, senosios Racevičienės sūnūs, dingo kaip į vandenį. Vieno kaulai Krasnojarsko krašte, kitas palaidotas Tauragėje — neatlaikė sveikata pokario tardymų, trečias pats save pasmerkė, kariuomenės vengdamas.

Ir nemažėja joms darbo, ir nesimato šviesesnių dienų. Tėvų turto anei kvapo, tik bufetas, toks juokingas šiandien, toks solidus anuomet, riogso seklyčioje. „Ant viškų“ višta perina viščiukus karste, kuri sau babūnė pasidarė iš lentų, likusių atstatant sudegusį per karą tvartą. Vasarą per daug dykinėti nėra kada — šieną vežam, o neužilgo ir rugius.

Prasidėjusi kolektyvizacija nušalina babūnę nuo ūkio tvarkymo. Aštuntą dešimtį kliudžiusi senutė pasidarė Pužuose nereikalinga ir karšti išvyko pas kitą dukterį, gyvenusią Vauguvoje, tarp Šaukėnų ir Kelmės. Atvažiavo žentas jos pasiimti. Susėdo jiedu greta ant skersinio. Pasidėjo babūnė ryšulėlį su manta ant kelių, o ratų gale paguldė didžiausią jos turtą — karstą. Taip ir keliavo per pusę Žemaitijos. Pasimirė vargšė senutė 1957 metais. Skundėsi laiškuose, kad vargsta. Antrąsyk patekęs ištrėmiman, iš ten siunčiau jai siuntinius. Po dvylikos metų, jau legaliai grįžęs Lietuvon, sugalvojau antkapį pastatyti, bet šitiek dukterų jau negalėjo surasti jos kapo Kelmės kapinėse!

Grįžkime į Pužus, į saulėtą 1948 m. vasarą. Nors kasdien srėbiau batvinius, netrūko ir pramogų. Atsirado draugų, neužmiršdavome maudymosi ir žvejybos Ančioje, karstėmės jos skardžiais, lakstėm po apylinkes. Tais metais varydavo gyvulių bandas iš Vokietijos į rytus. Varovai nuolat pasirinkdavo nakvynei Ančios slėnį. Mano pareiga būdavo, bendraujant su jais, saugoti, kad gyvuliai neištryptų pasėlių. Prisiklausydavau prie naktinio laužo įvairiausių pasakojimų. Naktys niekad neprailgdavo.

Atėjo ir išvykimo diena. Babūnė ta proga nukirto gaidukui galvą ir pati nuvežė mane į Batakių stotį. Atsisveikindama nelaukta gailiai pravirko. Taip ir liko atmintyje prie vežimo stovinti aukšta, tamsi, griežtų veido bruožų, gailiai verkianti sena moteris. Daugiau mes nesimatėme.

Batakių stotelei buvo lemta tapti išsiskyrimų vieta — čia paskutinį kartą atsisveikinau su babūne, čia prieš aštuonerius metus paskutinį kartą atsisveikinau su tėvu...

VISŲ KELIONIŲ PRADŽIA

Niekas tada lyg nepranašavo nelaimės. Buvo puikus 1941 m. birželio 13-os vakaras. Rytojaus dieną tėvas ruošėsi važiuoti Tauragėn ir tvarkė brikelį. Mudu su broliuku lakstėm po pievą ir mėtėm į viršų lankelį — jei, išmetęs aukštin, žiūri per jo vidurį į dangų — jis atrodo dar šviesesnis, dar aukštesnis. Štai saulė pasiekė Puželių mišką, ir mudu nuvarė gulti.

Ryte pažadino keistas šurmuly, sklindąs po visą namą. Prie Valentino lovytės stovi nepažįstamas žmogus ir jį kamantinėja: „Kur tėvo ginklai?" Ateina mama nieko nematančiom akim ir liepia rengtis. Štai dar vienas nepažįstamas, su šautuvu, o kambario kampe sėdi ant kėdės tėvas iškeltomis aukštin rankomis. Prie durų lauke stovi sunkvežimis, sukinėjasi kareiviai. Krata — vis ieško kažkokių ginklų. Viskam vadovauja linksmas žydas. Jo svarbiausias parankinis — niūrus sentikis rusas, caro laikų kolonistas nuo Adakovo apylinkių. Jiedu liepia — maisto imtis trim parom, atseit pavėžės tolėliau nuo sienos, ir tiek. Paskui, numoję ranka, sako: „Imkit savaitei, imkit daugiau!" Sentikis niūriai pataria imtis daugiau šiltų drabužių. Mama pasakojo, tėvas, sužinojęs atvykėlių tikslus, prašė šeimos neliesti ir vežti jį vieną. „Milinę ant pečių, duonos į terbą ir galiu žygiuoti su jumis!" Tačiau egzekutoriai turėjo kitokias instrukcijas. Mama paskubom krauna mantą, tėvas tebesaugomas kampe, tik rankas leido nuleisti ant kelių. Mudu su broliuku džiaugiamės — mūsų laukia tolima, įdomi kelionė! Mantos, mūsų laimei, pasiimta nemažai, ji mus gelbės alkanais karo metais. Bet tai paaiškės vėliau, o dabar ją krauna į sunkvežimį, kuris mus nežinia kur dangins. Sulipame į kėbulą, galuose įsitaiso ginkluota sargyba, pravirksta tėvo motina ir sesuo, ir mes pajudam Skaudvilės link. Kol mus kratė ir kraustė, kaimynuose pasklido apie tai žinia. Važiuojant pro Mačiulių sodybą, visa šeimyna išeina prie kelio ir tylomis mus lydi. Seimininkas nusiima kepurę. Mama uždainuoja „Sudieu, Lietuva, man linksma buvo gyvent Tavo šalelėj"... Tėvas tyli, pritilom su broliuku ir mudu — nors ir įdomu bus keliauti, bet šitas kariškas sunkvežimis, šita niūri sargyba, šitie ginklai — kažkas negera.

Atvažiavom Skaudvilėn. Mašiną apspito minia žmonių, moterėlės pradėjo raudoti. Mantą liepė perkraustyti į dengtą mašiną — mažesnis masalas žmonėms, ir lietus krapnoti pradėjo. Mama apsižiūrėjo, kad neturime duonos. Jos nupirkti pasišovė mašinos vairuotojas. Atnešęs porą kepaliukų duonos kategoriškai atsisakė imti pinigų. Pareiškė: „Šiandien aš jau jus penktus vežu". Mama primygtinai reikalavo leidimo pasiųsti seseriai telegramą apie mus ištikusią nelaimę. Telegramą pasiuntė patys vežikai; prieš tai jos tekstą nešė milicijon redaguoti.

Pagaliau mus sukišo dengtan sunkvežimin, vidun įsiropštė sargyba, vis arčiau tėvo laikydamosi, ir pajudėjome Tauragės link. Tačiau Tauragės neprivažiavome, ji turėjo savų

rūpesčių, nes ir iš ten trėmė; tad Skaudvilei ir jos apylinkėms buvo paskirta Batakių stotelė, kurion ir pasukome. Čia jau radome keletą šeimų. Ilgainiui atvažiavo vis daugiau mašinų, stotyje, aikštėje prieš ją, pagelžkelyje ir perone šurmuliavo minia žmonių. Tą juodą birželio šeštadienį šitaip atrodė visos vakarų Žemaitijos geležinkelio stotelės. Ir ne tik Žemaitijos...

Palei tėvą įkyriai, neatstodamas nė žingsnio, sukiojosi vienas iš sargybinių. Pagaliau privažiuoja prekiniai vagonai. Tėvas suskato nešti daiktus, bet jo neleidžia — daiktus susineš pati žmona. Vis tiek porą ryšulių jis mums nuneša. Tai paskutinis jo patarnavimas šeimai. Jam liepia atsirinkti savo daiktus ir eiti vyrų vagonan — taip būsią visais atžvilgiais patogiau. Uždaro jo vagono duris, jas saugo ginkluotas kareivis—štai tau ir „patogiau“. Vargšas tėvas! Niekas tada nė nepagalvojo, kad užsidarė kalėjimo durys ir karsto dangtis.

Vagone įsitaisėm pirmieji. Turėjom teisę išsirinkti „geriausią“ vietą. Prekiniai vagonai pritaikyti kareiviams pervežti. Prie durų įtaisyta geležinė krosnelė — populiarioji „buržuika“. Į abu šonus nuo durų ėjo dviaukščiai ištisiniai gultai. Mes apsigyvenom antrame aukšte, arčiau geležim apkaustyto langelio. Palaipsniui vagonas pilnėjo. Vėliau atvykę lindo į pirmą aukštą — tamsų ir nepatogų. Išsyk vagonų sargyba nebuvo stipri — išėjęs savo reikalu nesunkiai galėjai pabėgti. Bet kur ten bėgs moteris, apsikrovusios vaikais. Taip berods niekas ir nepabėgo. Vyrų vagonus saugojo griežtai — iš čia ir norėdamas nepaspruksi. Sargyba nenoromis leisdavo pasimatymus: moteris su vaikais prileisdavo arčiau vagono ir tos užvertusios galvą kalbėdavosi su vyru, kurio tik veidas matėsi pro langelio grotas arba truputį pravertas vagono duris.

Vagonai vis pilnėjo ir pilnėjo. Žmonės vežė ir dieną, ir kitą, ir trečią. Prieš pajudėdami į kelionę, susilaukėme viešnios— prieš mūsų vagoną kaip iš po žemės išdygo mamos sesuo Stefanija,. Skaudvilėje siųstą telegramą ji vis dėlto gavo ir viską metusi atvažiavo į Batakus. Iki šiai dienai prieš akis matau vaizdą, kaip teta, nusimetusi palatą, prieš visą sąstatą nusivelka suknelę ir atiduoda ją mamai — tai ir viskas, kuo ji galėjo mums tuokart padėti. Šią suknelę mama saugojo ir nešiojo 25 metus. Galop iš relikvijos pasiuvo kelnaites anūkui.

Vagonas jau sausakimšas. Mes, vaikai, kurių čia prisirinko nemaža, ypač kentėjome dėl ankštumo ir priverstinio nejudrumo, todėl laukėme, kad greičiau važiuotume. Pagaliau prikabino atitemptą tauragiškių sąstatą ir pajudėjome. Nuplaukė Batakiai, nuslinko medžių rietuvės, sukrautos pagelžkely, ratai kalė vis dažniau ir dažniau. Po paros pasiekėme Naująją Vilnią. Čia ešelonas stabtelėjo ilgėliau.

Pamenu, vagonai stovėjo šoniniame kelyje, prie pylimo. Jis buvo sėte nusėtas žmonių. Daugelis moterų buvo su kibirais, dideliais puodais, ryšuliais — atnešė maisto. Iš kur, kaip žmonės sužinojo apie mūsų ešeloną, nežinau. Pamenu apsiašarojusią moterį, kuri mūsų vagonui siūlė emaliuotą kibirą košės.

Mama pasakojo, kad prie mūsų ešlono atsirado Vincas Krėvė-Mickevičius. Jis, prisisekęs TSRS AT deputato ženkliuką, sutrikęs vaikščiojo išilgai vagonų ir aiškino, kad čia nesusipratimas, kad mus greit gražins namo..., kad čia nieko baisaus. Jau suaugęs, prisipyręs klausinėjau mamos, ar tai tikrai buvo Krėvė. Tikrai, sakė, tai buvo Krėvė, aš ne

kartą jį mačiau mokytojų suvažiavimuose Kaune. Tą faktą patvirtino ir kiti. Atsirado vis dėlto vienas vyriausybės žmogus, turėjęs pilietinės drąsos!

Jau vėliau sužinojau, kad mūsų ešelonas vežė V. Krėvės-Mickevičiaus seserį. Ištrėmime karo metais ji gyveno Slabados reide, prie Syktyvkaro.

Naujojoje Vilnioje mūsų ešeloną pergrupavo. Ant vieno vagonų brėžė raidę V — *vyslannyje*, ant kitų A — *aresto-vannyje*-, nuo čia V vyko į Komiją, Altajaus kraštą ar Tomsko sritį, o A — Krasnojarskan ar Uralan. Paskutinį kartą čia matėme tėvą. Broliukas sušuko: „Tėtytė, tėtytė!“ Ir iš tikro, pro langą pamatėme sargybinio lydimą tėvą — ėjo su kibiru maisto. Pašauktas stabtelėjo, pakartojo ne pirmą kartą nuo išvežimo sakomus žodžius: „Nesirūpink, Irute, viskas bus gerai...“ ir dingo visiems laikams.

Bet ešlono paskirtis—judėti, tad vėl judame. Buvo paskutinės prieškario valandos. Tik pravažius Minską, prasidėjo karas. Minske matytas įstrigo atmintin didžiulis pastatas šalia geležinkelio, kuriam remontavo stogą. Virš naujų baltų gegnių kabojo pabaigtuvių vainikas, po jas ropinėjo maži juodi žmogeliukai, kaukšėdami kirviais. Negreit šiam pastatui stogą uždengė.

Karo nepajutome, tik ešlonas padidino greitį, lėkė kaip uodegon įgeltas, vis rečiau ir trumpiau besustodamas. Neteko girdėti nei kanonados, nei gaisrų regėti, nepatyrėme lėktuvų antpuolio. Vienintelis karo atgarsys buvo tai, kad vagonus pradėjo saugoti lengvai sužeisti kareiviai. Tokiam vertingam kroviniui, kaip mes, buvo atverta žalioji gatvė, nepatyrėm ilgesnių stovėjimų ir kitokių nepatogumų, susijusių su pirmų karo dienų suirutė. Kitos rūšies keliautojams, karo pabėgėliams ir kariuomenei, taip sklandžiai keliauti nesisekė. Nors buvo pirmųjų karo dienų suirutė, nepamiršdavo mus ir pamaitinti. Didesnėse stotyse, kur, matyt, buvo maitinami kariniai ešlonai, iš kiekvieno vagono deleguodavo kelis žmones su kibirais maisto ir karšto vandens į vadinamuosius *kotlapunktus*. Mama, kaip rusų kalbos žinovė, visada buvo jų tarpe ir kartu su maistu parnešdavo paskutinių naujienų. Už Maskvos maisto nešikų net sargybiniai nelydėjo — kur čia bepabėgsi. Taip ir judėjo priešpriešiais ešlonai — visi į nežinią.

Kažkur apie Kirovą lietuviškasis ešlonas trumpam stabtelėjo nedidelėje stotelėje. Ten buvo mūsų pirmoji auka. Mirusią moterį išnešė į kažkokią daržinę, apvertę skiedromis ir... paliko. Ką turėjo išgyventi šeima, šitaip atsisveikindama su motina ir žmona? Kas buvo toji visų seniai užmiršta pirmoji auka, atsitiktinai paaiškėjo tik 1990 metais².

² 1990 metų kovo mėnesį Vilniaus ligoninėje mirė vienišas tremtinys. Jį slaugė ir palaidojo moterys iš Caritas. Štai ką joms papasakojo velionis Saunoras Edmundas, Jono. Su tėvu ir motina 1941 m. biržely juos išvežė iš Lenkimų dvaro Šaukoto apylinkėse. Motina pakeliui mirė nuo infarkto (vadinasi, pirmoji auka — Ona Saunorienė). Juodu su tėvu nutrėmė į Komi, kur tėvas irgi greit mirė. Po karo Edmundas patenka į Lietuvą, giminaičiai įtraukia į rezistenciją. Suima Šiauliuose su atsisaukimais, gauna 10 metų ir 5 metus tremties. Kali Vorkutoje, tremtyje gyvena jau pažįstamame Komi krašte. Vienišas ir palaužtas suserga, kelis dešimtmečius vargsta internatuose ir prieglaudose, kol 1989 metais įsiprašo atvežamas Lietuvon. Bet ir čia nelaimė tyko. Dokumentuose jis užrašytas kaip Snitkus Antanas, Liudo. Ir ant kryžiaus prie kapo dvi pavardės, o žmogus — vienas. Suskaldytas likimas, išmirę dinastijos,

Vagone nusistovėjo gyvenimo tvarka. Paklodėmis atitvėrė išvietę. Į tuščią aikštelę, susidariusią vagono centre tarp gultų, nusileisdavome pamankštinti pailsusius nuo dienų dienas trunkančio drybsojimo kūnus. Du ar trys vagone esantys vyrai sueidavo centran „papolitikuoti“, spėliojimais pasikeisti. Ponia S. Bytautienė linksmindavo mus dainomis.

Iš vagonų išlipome Kotle. Tačiau tai, pasirodo, nebuvo kelionės pabaiga. Pražioję nasrus, mūsų laukė nematyti negirdėti įrengimai — baržos. Laiptais į jų tamsius talpius triumus žmonės tarytum skruzdės tempė savo mantą. Visas ešelonas sutilpo į dvi dideles ir vieną mažesnę baržas. Virš baržos denių buvo antstatas — gyvenamoji patalpa baržos sargui prižiūrėtoji. Ją užėmė sargyba. Dar vienas anstatas — neišvengiamoji tolumo susisiektimo transporto priemonės dalis — išvietė. Prieš ją visą mielą dienele eilutė. Štai nuo tada ir prasidėjo mano pažintis su mūsų kartos palydovu — eilute. Baržos, sukabintos vilkstine, lėtai slinko, traukiamos pūškuojančio ratinio garlaivio. Užpakaly liko Kotlas — mažas, medinis, tais laikais tikrai negražus ir nušiuręs miestelis. Pro jį jau daugelį metų traukė voros įvairiausių tremtinių ir kalinių į *Solvyčegodskuju i Permskuju zemlicu*. Nenustebinom jo ir mes. Abejingai bangavo platūs Vyčegdos vandenys, tolumoje susiliedami su Šiaurės Dvina. Virš beribių santakos plotų klykavo žuvėdros, o iš po monotoniškai puškenančio garlaivio ratų ritosi vandens kalnai, suduždami į buką baržos nosį. Supliuškę, burbuliuodami jie sukosi verpetais ir palaipsniui mažėjo. Mėgau ilgai stebėti jų virtinę, bėgančią atgal, ten į vakarus, Lietuvos link.

Po vasaros, praleistos Pužuose, vėl prasidėjo mokslo metai, progimnazijos baigimo metai. Pavasarį, prieš egzaminus, vyrai pradėjo auginti „ševeliūras“ — mat iki 4 klasių baigimo neturėjom teisės nešioti ilgų plaukų. Egzaminai buvo sunkūs ir varginantys.

Progimnazijos, arba kitaip septynmetės, baigimas, kaip šiandien aštuonmetės, buvo lyg kryžkelė: kiekvienas sprendė kur eiti. Klasėje visa grupė padaužų, tarp jų ir aš, nusprendėme tapti jūreiviais ir patraukėme Klaipėdos jūreivystės mokyklon. Daugumą viliojo graži uniforma: prie užsiaugintos šukuosenos, manėme, turėtų labai tikti. Tačiau, mano laimei, nepriėmė, nes stigo dvejų metų.

Netekęs išsvajotos jūreiviškos uniformos, konkretaus polinkio kuriai nors kitai sričiai neturėjau. Teta nusprendė, kad iš manęs išeis neblogas veterinorius, ir vieną gražią dieną samdytu arkliuku atidardėjom į Gruzdžius. Mokslas jau buvo prasidėjęs, aš per protekciją išlaikiau stojamuosius egzaminus ir tapau Gruzdžių veterinarijos technikum moksleiviu.

Technikumas (jis veikia ir šiandien) įsikūręs dideliame dvare, šalia miestelio. Daugybė puikių mūrinių ūkinių pastatų, didelis gyvenamasis namas, kuriame yra technikum raštinė, didelis dviaukštis pastatas, ten buvo mūsų bendrabutis. Mokslas truko trejus metus. Nejausdamas didesnių simpatijų veterinarijai, bet būdamas stropus, teoriją kaliau gerai ir buvau grupėje vienas iš pirmutinių pagal pažymius ir priešpaskutinis rikiuotėje. Mat tebebuvau nedidukas.

Mokslas yra mokslas, o gyvenimas teka sava vaga. Visa įvairioji kasdienybė prasidėdavo po pamokų, bendrabutyje. Anais laikais dar jame nebuvo elektros ir ilgais rudens ar žiemos vakarais spiginom žibalinę lempą. Ne visiems užteko lovų, tai dalis pirmakursių gulėjo dviaukščiuose kareiviškuose gultuose. Gyvenome susikimšę kaip silkės, Padeginus žibalinę

lempą, jau prieš miegą ore galima buvo kirvį kabinti. Palaikyt tvarkos bendrabutyje (apkūrenimas ir grindų plovimas), buvo moksleivių pareiga. Niekam nė į galvą nešovė, kad gali būti valytojos. Moksleiviai ne tik patalpas tvarkėsi, bet ir maitinimosi reikalus sprendė. Moksleivių išrinktas valgyklos komitetas supirkinėjo produktus ir samdė virėjas. Net duoną patys kepė. Pagal grafiką kiekvienas budėjo valgykloje virėjoms padėti, o po pietų svarstė ir pagal parašą dalijo duoną — berods 600 g per parą. Iš ryto didžiuliame, į krosnį įmūrytame katile virė „kavą“ — nebaltintą ir nesaldintą, pietums — šioks toks pirmas ir antras patiekalai, vakarienei tradicinė bulvienė arba kleckynė, vadinamoji „zacirka“. Maistui išleisdavau visą stipendiją. Tačiau be priedo sunku buvo išsiversti. Man jis buvo menkutis, todėl amžinai laukdavau nesulaukdavau pietų, vakarienės, ir tik po nakvynės tvankiame bendrabučio kambaryje pusryčius — vadinamąją „kavą“ su juodos duonos riekute — valgydavau pusiau noromis. Prasidėjusi kolektyvizacija apmaži-no mūsų maisto šaltinius, todėl vienu metu nebuvo duonos, nes komitetas negavo pirkti miltų. Vaikščiojom po kaimus, rublius atkišę, tačiau niekas maisto neparduodavo, sakydavo: „mes kolchoznykai“. Tiems, kurių parama buvo menkesnė, pasidarė visai striuka.

Ir Gruzdžiuose po truputį pūtinėjo Komijos vėjai. Vieną gražią dieną žiūriu — ogi jaunesnieji p. Vinčienės vaikai — Kęstutis ir Gražina, buvę pirmo *učastko* gyventojai, su portfeliais iš mokyklos žygiuoja. Pasirodo, gyvena čia pat pas motinos giminaičius. Paskui suėmė ir kažkur dingo paskutinio kurso moksleivis A. Šerėnas. Pasirodo, jis pabėgo iš tremties vietos, o dabar demaskuotas ir vėl atgal išgabentas. Buvau maloniai nustebintas, kai ir man panašiai nutikus, susitikome Syktyvkare. Jo motiną ir seserį Zinaidą radau begyvenančias Terebėje. Jų istorija tokia: 1941 m. kartu plaukėme barža, tačiau jie išlipo vieni iš paskutiniųjų, Vyčegdos aukštupyje, Uljanove. Po karo bėgo namo, tačiau nesėkmingai. Sūnus pasiekė Lietuvą, tačiau neilgam, o dukrą su motina sulaikė ir atgabeno į Terebėjų, taigi apgyvendino kelis šimtus kilometrų arčiau Lietuvos. Ši šeima Lietuvon taip ir nesugrįžo.

Po tokių įvykių, čia, Gruzdžiuose, truputį išsigandau, susigūžiau, slėpiau, kad buvęs išvežtas į Komiją. Su Vinčiukais tapome „nepažįstami“. Atsarga gėdos nedaro.

Tuo metu technikumo komjaunimo komiteto sekretoriumi buvo R. Songaila. Kadangi buvau iš tų, kurie gyveno beveik vien iš stipendijos, tai neabejotinai rodė mano proletarišką kilnę. Mane agitavo ir įstojau į komjaunimą. Išrinko komjaunimo komitetą ir neužilgo balsavau... kad pašalintų iš komjaunimo vieną kolegą, nes jo tėvus išvežė Sibiran. Žinoma, po pašalinimo iš komjaunimo, tą moksleivį išmetė ir iš technikumo.

Karo metu Gruzdžių pašonėje buvo didelis aerodromas, kuriame dabar futbolą spardėme. Mokomojo pastato palangėse plytėjo didžiulės karių kapinės, kuriose tvarką palaikydavome mes, technikumo moksleiviai. Kiekvienas turėjo „savo“ kapus, kuriuos ir prižiūrėjo. Man buvo tekę trejetas kauburėlių; po vienu iš jų ilsėjosi visa lėktuvo įgula — lentelėje buvo surašytos trys pavardės. Kapų buvo tiek daug, kad neužteko paskirtų tvarkdarių ir tolیمasis kapinių kampas buvo prižiūrėtas blogiau. Ir kapinėse nėra lygybės...

Prieš šventes sukrusdavome ruošti saviveiklos vakarui. Programoje tada būtinai reikėjo sportinių numerių, madingos buvo vadinamosios piramidės. Aš, kaip mažiausias, atsidurdavau „piramidės“ viršūnėje, nuo kurios ir skanduodavau lozungus. Net 1950-uosius

Naujuosius metus vaizdavau, blizgučiais nukabinėtas. Su koncertais vykdavome į kaimus, ginkluotos sargybos lydimi.

1950 metais buvo rinkimai į kažkurį Aukščiausiąją Tarybą. Buvau agitatorius, išmokau beveik atmintinai rinkiminę paskaitą ir ją skaičiau naujai iškeptiems kolūkiečiams. Pamenu, sykį su tokia paskaita kaiman vykau lydimas Gruzdžių MTS direktoriaus ir dviejų sribų. Visi palydovai buvo ginkluoti automatais. Vietos valdžia ilgai negalėjo surinkti klausytojų. Pagaliau kelis suvarė. Ką galvojo klausytojai, vaikigali prieš save matydami — neaišku; klausimų pranešėjui nebuvo.

Švenčių ir atostogų visi pasileisdavo namo. Iki Kužių paprastai pametėdavo koks nors transportas, tačiau grįžtant visada reikėdavo plumpinti 17 km, o kartais iš Šiau-lių ir visus 25 km pėstute. Tai atrodė visai normalu. Važiuodamas traukiniu namo, laikydavau garbės reikalu nepirkti bilieto. Važiuoti, kad ir žiemą, ant laiptelių įprasta, tik ta Šiaulių stotis baisiai trukdydavo — geležinkeliečiai išmanė zuikių gaudymą.

Artėjo pavasaris, mokslo metų pabaiga. Su Gruzdziais apsipratau, tačiau veterinoriaus karjera neviliojo — vis vaidenosi jūreivio uniforma.

Nejučiomis virš mano galvos pradėjo kauptis debesys. Kol Gruzdžiuose kaliau arklio kaulų lotyniškus pavadinimus ir dėjausi galvon, kurį iš jų koks raumuo valdo, pas teta Radviliškyje pradėjo lankytis įtartini asmenys ir teirautis apie mane. Buvo aišku, kad teks atsiskaityti už pabėgimą iš tremties. Viena teta pasiguodė nuogastavimais kitai, ir štai Radviliškin atkeliavo maskviškė teta Vera ir įrodė, kad saugiausia man būsią Maskvoje. Sugundžiusi perspektyva mokytis upeivystės technikume (juk upeiviai nešioja uniformą!) teta nesunkiai mane prišnekino vykti kartu.

Per dieną pėsčias sukoręs 42 km, atsiėmiau iš technikumo dokumentus. Kulniuodamas atgal, pusiaukelėje tarp Kužių ir Šiaulių, prisėdau pailsėti greta dieduko, šienavusio pakelės griovį. Įsišnekėjome. Pasirodo, tai buvęs caro kareivis. Pirmojo pasaulinio karo metu patekęs vokiečių nelaisvėn. Diedukas pasakojo apie baisią belaisvio dalį. Jo žodžiai „labiau nei mirties bijok vokiečio nelaisvės" giliai įsirėžė atmintin.

Po trejų metų aš vėl Maskvoje. Didžiulis miestas gaudė, gyvenimas kunkuliavo; žmonės būriavosi prie laikraščių stendų — tik buvo prasidėjęs Korėjos karas. Per trejus metus Maskvoje labai daug kas pasikeitė. Jei periferija dar sunkiai gydė karo žaizdas, tai sostinėje nesijautė nepritekliaus — dabar teta sukosi gauti pinigų, o ne maisto.

Stojantis į mokslo įstaigą turėjo pristatyti pirties pažymą, kad maudėsi ir dezinfekavo drabužius. Tačiau dezinfekcija nepadėjo — į upeivystės technikumą įstoti pavėlavau. Likimas atkakliai laikė mane sausumoje. Patyręs eilinę nesėkmę, stojau į gumos pramonės technikumą (nes ten mokėsi mano pusbrolis), į suodžių gamybos skyrių (yra ir toks). Tie suodžiai nebuvo man artimesni už veterinariją, tad iš esmės vėl mokiausi pirmoje pasitaikiusioje vietoje. Iki mokslo metų pradžios buvo likę kelios savaitės, tad administracija pasiuntė darbams į šefuojamą kolūkį, esantį netoli Istros. Greta buvo du kaimai — Bykovo ir Bykariovo, vietos labai gražios. Štai čia, vos už pusšimčio kilometrų nuo sostinės, gyvenimas ne kunkuliavo, o leido burbulus. Apsigyvenome pas bobutę,

dirbom už maistą. Kolūkis vos vertėsi. Vyrų ir jaunesnių moterų beveik nebuvo — visi iškeliavo Maskvon. Tuoju buvome pristatyti prie įvairių darbų ir teko dirbti iš peties. Kadangi darbo rankų trūko, mus smarkiai spaudė. Brigadininkas sekė kiekvieną mūsų žingsnį, vis jam buvo per maža padaryta, išprašydavo darban bet koku oru. Lyjant maloniau buvo tūnoti bobutės troboj ant krosnies, dėl to kilo tarp mūsų ir brigadininko konfliktas. Galop priartėjo rugsėjo pirmoji ir mes parkeliavome Maskvon nešini po pažymą: dirbo tiek ir tiek, ten ir ten, lietaus metu nedirbo. Štai tau ir talkininkai — lietaus bijo!

Bobutė mums virdavo įdomų patiekalą, kurio daugiau neteko niekur ragauti. Rusiškoje krosnyje kaitindavo pieną (*toplenoe moloko*), į kurį pridėdavo bulvių. Pienas paruduodavo, bulvės gražiai sušusdavo, buvo labai skanu!

Kalbos pasikeitimą įveikiau be ypatingų pastangų. Mokslas ėjo gerai, atėjo Spalio šventės, iškilo prisiregistravimo klausimas. Štai čia ir prasidėjo mano odiseja, pajutau, kad pats atkeliavau vilkui į nasrus. Nors miegojau tetos kambarėlyje ant stalo, bet prisiregistruoti technikumų valdžia leido bendrabutyje. Netoli metro stoties **Sokol**, kaip ir šiandien, buvo įvairių mokslo įstaigų bendrabučiai. Čia gyveno ir mano pusbrolis, čia dažnai lankydavaušis aš, kartais pasilikdavau nakvoti, lova — tai ne stalas. Viename pastate gyveno kelių technikumų moksleiviai. Ir štai dalį jų vijo iš Maskvos — galiojo keistas nutarimas, kad asmenys, gyvenę vokiečių okupacijoje, negali gyventi ir mokytis Maskvoje. Šeimyniniame pasitarime teta nusprendė, kad aš turiu pasiskelbti neragavęs vokiečių okupacijos, o gyvenęs tremtyje Komijoje. Atseit Komija geriau nei vokiečių okupacija. Man nuėjus aiškintis į miliciją, griežtai buvo paliepta per 72 val. išvykti iš

Maskvos. Pasimečiau. Kur važiuoti: į Radviliškį, Gruzdžius, ar į Komiją? Ką daryti, kur dingti? Jau išėjo iš technikumų kai kurie „prasikaltę“ mano draugai iš Kursko. Mudu su teta suskatome ieškoti teisybės. Atidavėme duoklę laiko madai — tetos įkalbėtas parašiau laišką... visų žmonių geradėjui Stalinui. (Atsakymo, žinoma, negavau.) Baigėsi 72 val. terminas. Ir aš, ir teta buvome sutrikę. Galop nuėjome pas didelį viršininką — išpažinome savo „nuodėmes“ ir meldėme pasigailėjimo, t. y. leidimo gyventi ir mokytis Maskvoje. Didelis viršininkas generolo antpečiais (ėjome į kažkokią įstaigą Kirovo gatvės rajone) maloniai sutiko mūsų pasigailėti. Pajutome didelį dėkingumą, o sieloje palengvėjimą. Teta sakė: „Aš žinau, Tarybų valdžia teisinga ir gailestinga, viskas susitvarkė“. Džiaugsmui nebuvo ribų.

Po kelių dienų — Spalio revoliucijos šventės. Nuėjau į paradą — bene pamatysiu gailestingąjį ir teisingąjį draugą Staliną. Demonstrantams griežtai buvo įsakyta sekti, kad jų kolonoje nebūtų pašalinių — kolonų vadovai visus turėjo pažinoti. Tuo metu pramokau fotografuoti ir buvau beketinas neštis paradan savo *Liubiteli*. Teta persigando — ar nežinai, kad Maskvoje uždrausta fotografuoti! Ir iš tikro pats mačiau, kaip milicininkas sulaikė žmogų, fotografavusį Maskvos viešbutį. (Jau gerokai vėliau, 1958 m., grįždamas Lietuvon, negalėjau priprasti, kad Maskvoje leidžiama laisvai fotografuoti ir nedrąsiai šen bei ten spaudžiau aparato užraktą.) Na o dabar, mano dideliame nusivylimui, draugo Stalino tribūnoje nebuvo.

TREČIOJI KELIONE

Laikas bėgo. Viskas aprimo. Pasidariau komjaunimo veikėjas, išrinktas į technikumo komjaunimo komitetą, tvarkiau įskaitą, surinkau ir nuvežiau bibliotekėlę šefuojamam kolūkiui. Atėjo ir praėjo žiemos atostogos. Vieną naktį dariau atostogų nuotraukas bendrabutyje, paryčiais bėgau namo, čiupau knygas ir nuskubėjau technikuman — buvo eilinė mokslo diena. Per pertrauką iškvietė direktorius. Jo kabinete sėdėjo nepažįstami vyrai ir,

grubiai įsakę pakelti rankas, direktoriui matant iškratė mano kišenes, atėmė ir paklojo ant direktoriaus stalo mano komjaunimo bilietą. Viskas įvyko taip greit, man buvo taip nepatogu prieš direktorių, kuris buvo ne mažiau už mane sutrikęs, kad paklusniai vykdžiau visus vyriškių įsakymus ir tik vos sugebėjau pralemti: „Kas yra, ko jūs iš manęs norite?" Išgirdau atsakymą: „O iš kur paryčiui parėjai namo?" Pradėjau aiškinti, kad buvau bendrabutyje, kad nuotraukas dariau, bet manęs niekas neklausė. Pamaniau, kad čia koks nesusipratimas, tad klusniai leidausi nuvaromas į klasę, išsitraukiau iš suolo krepšį su knygomis ir, saugumiečio varomas, galvą panarinęs traukiau technikumo koridoriais. Aplinkui užė pertrauka, mokslo draugai klausė: „Racėnai, kur eini?" Mykiaus kažką, nemalonu, kai tave areštuotą varo matant visiems draugams. Įdomu, ką jie apie mane galvojo ir kalbėjo, kaip jiems ši faktą aiškino technikumo vadovybė? Daugiau niekad aš jų nebuvau sutikęs.

Dviejų sargų suspaustas iš šonų išėjau gatvėn — dar vieną technikumą „baigiau". Gatvėje laukė lengvas automobilis, vadinamoji *emka*. Pasodino mane užpakalinėn sėdynėn, greta atsisėdo vienas iš egzektorių ir su nepatirtu lig tol komfortu pajudėjau Maskvos gatvėmis — berods pirmą kartą važiauvau lengvuju automobiliu. Automobilyje viešpatavo tylą. Štai dešinėje sušvito Kremliaus žvaigždės, štai užkopėm į Dzeržinskio aikštę ir pasukom į skersgatvių labirintą už dabartinės (ir tuometinės) Vidaus reikalų ministerijos. Atkišo leidimą ir pravažiuojom vienus ir kitus saugomus vartus, galop atsidūrėme... kalėjimo kieme. Aplinkui aukštos aklinos sienos, o prie vartų kareivis. Mano globėjai pristatė mane registratoriui, buvau įrašytas rejestrą, iškrėstas, apklaustas. Vis ruseno viltis, kad dar nesusipratimas, prašiau pranešti apie įvykį tetai, daviau telefoną. Žinoma, pas tetą saugumiečiai apsilankė, padarė kratą, tetai gražino mano knygas, ir atvežė iš jos siuntinį — duonos. Nei arešto metu, nei vėliau niekas nepateikė man orderio ar kaltinimo, nebuvau net tardyti pakviestas. Būdamas naivus, nepatyręs ir įvykio prislėgtas nė negalvojau reikalauti paaiškinimų ir visiškai negyniau savo teisių. Vis galvojau, kad mane su kažkuo sumaišė ir mano grįžimą iš bendrabučio namo ankstų rytą klaidingai sieja su kokiais nors įvykiais, kuriuose aš nedalyvavau. Štai ims aiškintis, ir tuoj mane paleis. Tačiau vietoj to patekau į kalėjimo pirtį. Iš drabužių išpjovė visas geležines sagas, atėmė diržą, drabužius nunešė dezinfekuoti. Nurengę apžiūrėjo ir surašė visas ypatingas kūno žymes, paėmė pirštų antspaudus; viltis greitai išeiti namo po truputį blėso. Pagyvenęs viršila, negailestingai kirpdamas mano ševeliūrą, kaip man rodėsi, užjausdamas, primygtinai klausinėjo: „Ką gi, vyruti, tu padarei, kad toks jaunas čia papuolei?" — „Nieko nepadariau", — sakiau šventą tiesą. Senis viršila, matyt, galvojo: „Jaunas, o elgiasi kaip senas žvirblis, visi jie nieko niekad nėra padarę".

Išprausę ir išdezinfekavę, pasodino prieš fotoaparata, įdavė lentelę su užrašytu numeriu ir nufotografavo iš priekio ir iš šono. Ir po šiai dienai tikriausiai VRM džunglėse tebeguli pagal visas taisykles įformintas aplankas su mano byla.

Gavęs krikštą, laikydamas kelnes viena ranka, kita susiautęs kareiviškos milinės skvernus (tuo metu ir dar ilgai po to dėvėjau anglišką kareivišką milinę, su kuria iš karo ligoninės grįžo tetos vyras), buvau pristatytas į patalpą, kurios pasieniuose buvo mažytės, maždaug 1,5— 2 m² kameros. Vienoje iš jų atsidūriau aš. Trinktelėjo uždamos durys, sugirgždėjo skląstis, prižiūrėtojas žvilgtelėjo pro vilko akį, ir pasijutau besas tikrame kalėjime. Palubėje ryškiai žibėjo galinga elektros lemputė, priešingame nuo durų krašte per visą sienos plotį buvo apie 15 cm pločio išsikišimas, turėjęs būti suoliuku — užpakalio dalį prikišti gali, tačiau nesijauti sėdįs, nes kojomis reikia remtis į grindis. Ir viskas. Keltis 6 val. ryto, nakties poilsis nuo 11 val. vakaro. Likusią paros dalį arba „sėdėk“, arba stovėk, gali vaikščioti: du žingsniai ten, du žingsniai šen. Atsisėsti ant grindų negalima — dažnai per vilko akį pažvelgia prižiūrėtojas (buvo ir moterų) ir jei sėdi, grasina karceriu. Naktį, pasitęsęs milinę, guliu ant grindų, tačiau parietęs kojas, nes neužtenka vietos išsitiesti. Vargina visą parą žibanti galinga lemputė. Ilgas valandas stovint pavargsta kojos. Slegia aklinos sienos.

Išsyk visko nepastebėjau — buvau per daug prislėgtas. Net valgis nelindo, grąžinau nustebusiai prižiūrėtojai keletą nepaliestų lėkščių sriubos, kurių po kiek laiko gailėjausi.

Nerimavau dėl tetos. Žinodamas jos būdą, nesunkiai įsivaizdavau, kaip ji jaudinasi, galuojasi, po „viršininkus“ laksto. Tačiau laikas bėgo, o tetos pastangos mane išgelbėti buvo bevaisės.

Vienintelė pramoga slogiame kalėjime — pasivaikščiojimas kieme likimo draugų draugijoje. Tylios kirptos būtybės be perstojo bindzeno mūrų pasieniais. Kartais monotonišką kojų trepsėjimą nutraukdavo prižiūrėtojo balsas: „Nesustoti, nesikalbėti!“ Pavaikščiojęs savo 40 minučių, traukiau kalėjimo koridoriais vienutės link. „Rankas už nugaros!“ — šią kalinio vaikščiojimo po kalėjimą tvarką įsiminiau po pirmo niukso į nugarą ir vėliau be ypatingo paraginimo vedamas laikiau rankas už nugaros.

Taigi, ketvirtą parą susidėjęs rankas už nugaros, varovo lydimas, ėjau begaliniais koridoriais, išklotais parketu ir kilimais (ne komfortui, o prižiūrėtojų žingsnių garsui slopinti!), lipau laiptais, ėjau pro tarpines geležines duris, paslaugiai prieš mane prižiūrėtojų atrakinamas — ir pagaliau patekau į didelę kamerą, pilną žmonių. Aš buvau 22-asis. Tuo apspito mane kaliniai, teiraudamiesi, kas aš. Per daug nesileisdamas į šnekas paaiškinau savo istoriją, pasakiau, kad niekas netardo, niekur nekviečia, nieko neklausia. Didieji kameros jurisprudencijos žinovai pakraipė galva. Nusprendė: „Ką nors kur nors ne taip pasakei!“ — parodė mano lovą ir paliko ramybėje. Vėliau paaiškėjo, jog kameroje buvo 17 žmonių su aukštuoju mokslu, visi kaltinami garsiojo 58 straipsnio įvairiais punktais. Kadangi publika buvo pakankamai apsišvietusi, manęs nelaukė įprastas tokiu atveju naujoko krikštas, į kurio sudėtį paprastai įeina „egzaminas“, parašos nešimas be eilės, pirmojo maisto daavinio konfiskavimas senbuviams, patarnavimas jiems.

Kameroje taip pat buvo parketas ir kiaurą dieną švietė stiprios elektros lemputės. Dieną lovas sustumdavo į vidurį, o pasieniais nenutrūkstama vorele ėjo ir ėjo kameros gyventojai, paskendę savo mintyse. Ant lovų nei sėdėti, nei gulėti neleidžiama. Tardyti kviesdavo paprastai vėlai vakare ir paleisdavo pusryčiams. Kadangi ant lovos gulėti negalima, tai po trejeto parų nemigos tardomajam atsirišdavo liežuvis. Taip be kraujo praliejimo, pagal šventos inkvizicijos dėsnius ir vykdavo tardymas. Kadangi kameros kampai pro vilko akį neįžiūrimi, tai tardomieji ten stengdavosi nusenūsti, bet tik iki pirmo prižiūrėtojo žvilgsnio.

Neįpratus sunku buvo miegoti spiginant elektra, o galvos apsikloti negalima, nes, ko gero, po anklode gali kokią sąmokslą suregzti.

Kalinių tarpe buvo vienas Konano Doilio žinovas: jis vakarais iš atminties pasakodavo Šerloko Holmsio nuotykius. Tai labai pajvairindavo mūsų buitį. Apsakymų turinį gerai įsiminiau, ir dar po kelių metų, technikumio bendrabutyje, taip vaizdžiai girdėtą atpasakodavau, kad vyrukai prieš miegą bijojo elektrą gesinti.

Nuobodžiai slenkantį laiką pajvairindavo žygiai prausyklon, maisto išdavimas, kameros draugų kvietimas tardymui. Tačiau ilgai nuobodžiauti neteko. Vieną vakarą pradėjo šaukti vieno ir kito pavardes, nelaukta paskelbė ir mano: „Išeiti su daiktais". Sprukau laukan, buvau pristatytas į laukiamąjį kambarį, kur man pareiškė: „Galėsi važiuoti namo". Gavau milinę, krepšį, labai apsidžiaugiau. Jau mačiau save mintyse skubantį Maskvos naktinėmis gatvėmis pas tetą. Tačiau tai buvo piktas juokas. Išėjęs pro duris, atsidūriau dengtame automobilyje, liūdnai pagarsėjusiame „juodame varne". Įsėdo sargybinis, užtrenkė duris, ir pajudėjome. Už mašinos sienų užė miesto gatvės, ir niekam nė motais, kad štai mane užrakintą kažkur veža. Iš vieno kalėjimo atvykome į kitą, garsiąsias Butyrkas. Čia gavau sausą davinį: duonos, menkės, cukraus į saują ir vėl įsodino mašinon. Atsidūrėme anapus Kursko stoties bėgių. Poros ginkluotų sargybinių lydimas, priėjau iš priešingos pusės prie keleivinio sąstato pabaigos — taip susipažinau su garsiuoju Stolypino vagonu. Iš išorės tai paprastas keleivinis vagonas, pamanytum, kad pašto. Bet viduje — ant langų grotos, ir kiekvienas „kupė" atskirtas grotom. Visur bilda stumdomos geležinės durys, barška užraktai, kaukši kareiviški batai. Atlydėjusieji raštu perduoda mane vagono sargybai, patikrinamas pagal bylą mano asmuo — ir aš į geležimi kaustytą kupė, o mano byla į sargybos viršininko aplanką. Taigi sudie, Maskva, visą pusmetį tavo duoną valgiau! Iš esmės nuo čia tik ir prasidėjo tikroji mano pažintis su kalėjimo pasauliu. Iš pradžių buvau tuščioje kupė, į kurią neilgai trukus pristatė jauną vyruką. Šis skundėsi norįs valgyti, tad gailėsčio pagautas aš jam atidaviau dalį neseniai gautos duonos. Kai grįžau iš tualetu (nustatytu laiku sargyba „tualetino" visą vagoną), neradau bendrakeleivio, nei savo šaliko, nei likusios didesnės duonos dalies. Pasiguodęs sargybiniui dėl nelaimės, buvau suprastas kaip galvos kvaršintojas ir „auklėjimo" sumetimais mane įgrūdo į kriminalistų perpildytą kupė, palydėję žodžiais: „Tik pabandyk dar skūstis!" Vienam kriminalistui bematant patiko kailinės mano pirštines, o kitas be ceremonijų pareikalavo duonos likučių. Įvyko incidentas, nuo kurio nukentėjau, žinoma, aš: rekvizicijos metu sumušė nosį, duoną sutrupino, sudraskė pirštines. Bet nėra to blogo, kas neišeitų į gera: mano turto dalinimo metu kilęs bruzdesys (skūstis nediršau) vėl atkreipė sargybos dėmesį, ir buvau perkeltas į perpildytą politinių kalinių kupė. Čia taip pat manęs niekas išskėstomis rankomis nesutiko, nes nebuvo kur sėst. Atėjus miego metui, atsidūriau visai keblioje padėtyje, nes miegantis žmogus, kaip žinia, užima daugiau vietos nei nemiegantis. Stolypino vagonų kupė, kaip ir paprastų, yra dvi

lentynų eilės. Apačioje sėdima ir, esant reikalui, tarp suolų, ant grindų, gulima. Viršutinės dvi lentynos sujungtos trečiaja. Taip gerokai padidėja gyvenamasis plotas. Ten paprastai guli. Kadangi apačioje vietos visiškai nebuvo, užkraustė į viršų. Kol dar visi sėdėjo, šiaip taip ir aš tilpau. Kai atėjo metas gultis, aš, kaip naujakuris, likau be vietos. Nuo viršutinių lentynų varo, į apačią nepriima. Visi keikiasi ir stumdo, o sargyba nieko žinoti nenori — tilpk, kaip išmanai. Pagaliau išeitis rasta: guluosi žmonėms ant kojų. Kiek laiko paguliu ant vieno, paskui nuvaru ant kitų ir t.t. Mane net guodė — esą būna atvejų, kai į kupė kalinius sargyba kojomis trombuoja — tada nei gulėti, nei sėdėti neįmanoma.

Taip bevargstant išaušo rytas ir paaiškėjo, kad atvykome į Gorkį. Kalinių buvo daug ir mašinomis nevežė. Surikiavo mus po keturis ir varė pėsčius. Dalį kolonos sudarė moterys. Tada pirmąsyk išgirdau garsiąją maldele, kurią, prieš pajudant kalinių kolonai, kalba sargybos vyresnysis: „Žingsnis į kairę, žingsnis į dešinę, šuolis į viršų laikomas bandymu pabėgti. Šauname be išpėjimo“.

Žingsniuodami nuošaliomis gatvėmis, atėjome prie kalėjimo vartų. Pirmą sykį pamačiau automatizuotus vartus: kareivis nuspaudė mygtuką, ir vartai prasivėrė, suleisdami į kiemą mūsų koloną. Patikrinimas, atskyrė moteris, pirtis, dezinfekcija, po to kameros.

Erdvioje, šviesioje kalėjimo kameroje gan laisva. Čia sutikau lietuvį. Jaunas, mano metų vaikinukas, pasirodo atsidūrė su manimi vienodoj padėtyje: 1941 m. su šeima buvo išvežtas į Altajaus kraštą, iš ten po karo pabėgo Lietuvon, o dabar sugautą gabena atgal. Kaip jau įprasta kalėjime, per daug atviras nesi, todėl išsiskyrėme, tvirtesnės pažinties neužmezgę.

Gan patogiam Gorkio kalėjime ilgai nesėdėjau. Po poros trijų dienų gavau duonos, menkės, į saują cukraus ir — į etapą. Mantos turėjau viso labo karininkišką planšetę, ir tai pačiai buvo nupjautas diržas bei sagtis, tai duodamo maisto neturėjau kur susidėti. Bet išeitį radau: nusimoviau apatines kelnes, į vieną kišką įkišau duoną, į kitą menkę, o cukrų sudėjau burnon. Šį kartą geležinkelio link vežė dengta mašina. Prikiso pilną visokio plauko žmonių, daugiausia kriminalistų. Stolypino vagone šį kartą buvo kur kas laisviau. Iš keleivių išimčiau jauną uzbeką kareivėlį, beveik nesuprantantį rusiškai, ir pagyvenusį nekalbų vyriškį, besėdintį lageriuose jau nuo 1928 m., t.y. dvidešimt trečius metus. Tai buvo apatiškas, viskam abejingas žmogus. Pasakojo, kad buvo nuteistas iš pradžių 10 metų, o kai baigėsi terminas, dar 5 pridėjo, kai baigėsi tie penkeri, išsikvietė pas lagerio viršininką ir pranešė, kad dar pridėta 10 metų. Tokie „teisėjavimo“ metodai pagal 58 straipsnį anais laikais buvo plačiai paplitę.

Sustojimuose laipindavo arba išlaipindavo kalinius, patikrindavo jų asmenis, remdamiesi byla. Tai atlikdavo vagono sargybos vyresnysis, dažniausiai karininkas. Kalinių buvo visokio plauko, ir užkietėjusių recidyvistų. Po kiekvieno arešto toks „paukštelis“ pakliūdavo kalėjiman vis kita pavarde. Tikrinant kalinio asmenybę, sargybos viršininkas šaukdavo žmogaus pavardę, o šis atsiliepdavo, sakydamas vardą, tėvo vardą, gimimo metus, straipsnio numerį, pagal kurį buvo nuteistas. Recidyvistų tikrinimas atrodydavo taip: sargybinis šaukia: „*Ivanov, on že Petrov, on že Sokolov, on že Semionov!*“ Recidyvistas atsiliepia: „*Piotr, on že Ivan, on že Semion, on že Nikolaj*, gimęs tokiais ir tokiais metais, teistas pagal tokį ir tokį straipsnį!“ Tokios litanijos pralinksmindavo visą vagoną, sukeldavo komentarus, pasakojimus ir prisiminimus.

Mūsų vagonas lėtai slinko į šiaurę. Pro apšarmojusį langelį matėsi nesibaigiantys miškai, iki stogų sniegu užversti gyvenviečių namai; apylinkės darėsi vis atšiauresnės. Žinovai skelbė, kad važiuojame link Kirovo. Kirove sniego buvo iki ausų, spaudė šaltukas. Kalėjimas—medinis, šaltas, langučiai apšarmoję, kameroje ir dieną tamsu. Kirovo *peresylkoje*, kameroje, sutikau komi, jauną vaikiną. Pasirodė, kad jis nepanoro baigti Pezmogo amatų mokyklos, iš ten pabėgo į pietus, į Krasnodaro kraštą. Dabar esą siunčiamas į „nusikaltimo“ padarymo vietą. Taip bent pasakojo. O pagal ano laiko įstatymus, pabėgęs iš amatų mokyklos arba iš darbovietės, kur esi nukreiptas po amatų mokyklos baigimo, kol atidirbsi valstybei skolą (bene dvejus metus), gaudavo 6 mėnesius kalėjimo. Taigi kalėjime galėdavai sutikti visiškai jaunų vaikinukų, bėgusių iš mokyklos pas mamą, o patekusių šalton. Maždaug tokios rūšies nusikaltėlis buvo mano jaunasis pažįstamas. O Pezmogo gyvenvietę ir kaimą aš gerai žinojau — teko lankytis. Taigi sutikau beveik kraštiečių. Tas „kraštiečių“ turėjo neblogą balsą ir gražiai dainuodavo, žinoma, pusbalsiu.

Vieną gražią dieną kameron įgriuvo visas būrys estų. Jie labai skyrėsi nuo kitų išvaizda (aukšti, šviesūs), savotiška inteligencija, tarpusavio susiklausymu, draugiškumu ir net linksmumu. Tai buvo politiniai kaliniai, „atpylę“ Vorkutoje atseikėtus 5 metus. Pagal nuosprendį jie turėjo būti paleisti, bet faktiškai juos be jokių paaiškinimų kažkur vežė. To meto jurisprudencijos žinovai kameroje samprotavo: blogiausiu atveju nuveš į koki nors lagerį ir paskelbs, kad prideda dar 5 metus, o geriausiu atveju, nuvežę į panašias vietas, paskelbs: esate ištremti 5 metams arba amžinai. Po kelių dienų pasigirdo komanda: „Toks ir toks su daiktais prie išėjimo!“ Jei jau su daiktais, vadinasi, į etapą. Sudie, kamera.

Vėl gavau sausą davinį. Šį sykį buvau gudresnis ir cukrų supyliau duobutėn, padaryton duonoje. Tačiau „ūkiškumu“ džiaugtis teko neilgai — pasirodo, duonoje cukrus taip pat tirpsta kaip ir burnoje. Po rūšiavimo procedūrų patekau į laukimo kamara, kur rinko „vykstančius“ formuojamo etapo kryptimi. Čia buvau liudininkas vieno išpūdingo įvykio. Į kamara nuolat atvesdavo naujų žmonių. Etapo formavimo kameroje laisvesnė disciplina nei kalėjimo kameroje. Taigi atsidarė durys, į kamara įėjo augalotas vyriškis, vilkys kailiniais, užsidėjęs lapinę kepurę su snapeliu, tokias anais laikais nešiojo Pabaltijo ūkininkai. Išvaizda priminė lietuvių kaimietį. Rankoje laikė maišą, kurio turiniu susidomėjo kameroje esanti *špana*. Be ypatingų ceremonijų maišą rekvizavo ir kraustė. Maišo savininkas kalėjime buvo naujokas, rusiškai prastai mokėjo ir tikriausiai ne pirmą kartą buvo skriaudžiamas. Bandė protestuoti, vapaliodamas: „Aš jums *daval, počemu vy atnimal!*“, bet jo niekas neklausė. Matydamas nykstant paskutinius, per stebuklus išlikusius lašinių gabalėlius, žmogus neteko kantrybės ir savitvardos. Įniršio pagautas stvėrė pasienyje stovėjusį suolą — tikrą uslaną — ir juo ėmė mušti skriaudėjus. Švaistytis tokiu suolu reikėjo didelės fizinės jėgos arba bent pasiutimo priepuolio. Pora vagišių krito vietoje, kiti — ant narų. Spėjau įsisprauti į tolimą kamputį ir žiūrėjau, kas bus toliau. Užpuolikų vadeiva pasirodė bailiausias ir spruko į saugiausią vietą — ant grindų po apatiniais gultais. Įsiutęs lapinės kepurės savininkas, apsižvalges, kad visi išsislapstė, iš visų jėgų paleido sunkųjį suolą palei grindis, persigandusio vagišiaus link. Išgirdę triukšmą, subėgo prižiūrėtojai, išvedė senį su maišu, ištempė inkščiančius sumuštuosius. Po kiek laiko išlindo iš po gultų persigandęs vagišius: bravados — nė žymės, tupėjo kaip pelė po šluota. Mūsų nuostabai, incidentas nesulaikė etapo formavimo — ir štai mes vėl Stolypino vagone dundame į šiaurę. Vis miškais ir miškais, visa, kas gyva, paskendę pusnyse.

Pasiekiam Kotlą, pusdienį pastovime, išlaipina vienus, įlaipina kitus, įprastas patikrinimas ir tolyn, Vorkutos link. Nors iki šiol niekas man nesiteikė paaiškinti, kur mane veža, buvo aišku, kad į seną tremties vietą. Žinovams paaiškinau reikalo esmę, ir tie siūlė susirūpinti, kad nenuvežtų bet kur, o prašytis pas motiną. Be abejo, jei mane pliką kaip tilviką atveš į pirmą pasitaikiusią gyvenvietę, kuri į galvą šaus Vidaus reikalų ministerijos valdininkui, bus riesta. Taigi, už nugaros Kotlas, priekyje — garsi niūrioji Vorkuta, toliau traukinys nevažiuoja. Prigludau prie apkaustyto geležim langelio, pratirpdžiau akutę ir žiūrėjau, kada pamatysiu vaikystės upę — Vyčegdą. Štai jos beribė, sniegu užklota lyguma. Dundam per nesibaigiantį tiltą.

Taigi praėjus dešimtmečiui, vėl aš į tą pačią vietą pro plyšelį žiūriu. Blaiviai galvojant, pažanga menka, bet ne palyginimai man tada rūpėjo.

Pagaliau paryčiui pasiekėm Kniaž Pogostą — taip vadinasi gyvenvietė. O geležinkelio stotis — Zeleznodorožnas, nors tai viena ir ta pati gyvenvietė. Išlipo mūsų nemažas būrys. Sambrūzdyje, kol rikiavo, aš nesaugomas paėjau šalin: štai sušalusi, apsimuturiavusi boba sėdi kioske, štai stoties pastatas. Gaila, nėra nė skatiko — vietoj jų raštelis, kad iš manęs paimta 17 rublių, kurių aš taip daugiau ir nemačiau. Pasisukinėjau, be pinigų kur dingsi, be to, šaltukas spaudžia, ir apavas mano maskvietiškas — tik iš metro į tramvajų lakstyti. Pasileidau vytis koloną, kurioje manęs nepasigedo. Kai pasivijau, sargybos vyresnysis iš nuostabos ir baimės žado neteko ir net automato buože nevožė. Taigi savo noru prisistačiau Kniaž Pogosto kalėjiman.

Šiaurėje mūrinių kalėjimų nėra net šiandien. Kniaž Pogosto KPP (*kontrolno-peresyločnij punkt*) irgi medinis, žiemą peršalęs, šerkšnu užmūrytais langais, saugomas veltiniuotų ir kailiniuotų sargybinių. Kameroje — prieblanda ir vidurdienį, durų stakta storai apledijusi, nuo lango traukia šalčiu, kiaurą parą spingso palubėje lemputė. Dviaukščiai mediniai gultai, parašos smarvė... ir blakės. Daugybė blakių, kurios išeina medžioklėn naktį — ir sudie, miege. Guli, tarytum ant tavęs nuolat lašėtų iš kokio rėčio verdančio vandens lašai — tai čia įdūrė, tai čia. Tokiomis sąlygomis užmiega tik gyvenimo užgrūdinti arba nuvarginti žmonės. Kodėl Kniaž Pogosto KPP viršininkai taip apleido pastatą, nedezinfekavo, — nežinia. Juk kalinių švara nuolat rūpinosi — po kiekvieno etapo — į pirtį, o drabužius — į kaitinimo kamerą. Per tris kelionės savaites rūbai apsivilo ir sugruzdėjo.

Eilinė trumpa pažintis su naujais kaimynais. Kameroje sėdėjo nors jauni, bet vėtyti mėtyti vyrukai, dar tebetardomi. Padarę didelę šunybę kažkur šiaurėje, apie Pečiorą, turėjo būti vežami į nusikaltimo vietą ar teismui, ar akistatai. O važiuoti nenorėjo, ir štai ką padarė. Turėdami pasislėpę pusę skutimosi peiliuko, vienas prisiskuto cheminio pieštuko, prisipylė drožlių į akis ir, kaip aiškino, porai savaičių apako, o antras... Krūptelėjau nuo staiga pasigirdusio dar vieno kameros kalinio, tylaus ir nuošalaus žmogelio, riksmo. Jis beldė kumščiais į duris, kviesdamas prižiūrėtoją. Jo balse buvo toks siaubas, kad persigandęs prižiūrėtojas skubėdamas niekaip nepataikė raktu į spyną ir kai pagaliau atidarė duris, pamatė kreivai besišypsantį vieną iš jaunų kriminalistų, tas pakėlęs marškinius, demonstravo skutimosi peiliuku suraižytą pilvą. Kol prižiūrėtojas apstulbęs žiūrėjo į jį, šis šaltakraujiškai dar sykį rėžtelėjo ir pirštais praskėtė žaizdą: su kiekvienu širdies tvinkstelėjimu iš ten pliūptelėdavo juodas kraujas ir raudonu tapdavo tik nutiškęs ant grindų. Atsipeikėjęs prižiūrėtojas šoko atiminėti peiliuką, po to, žinoma, abu avantiūristai pateko į

ligoninę ir laikinai išvengė nepageidautinos kelionės. Įvykis prislėgė mus, ilgai tylėjome. Tokie reiškiniai recidyvistų tarpe ne reti. Tąsyk man tapo aišku, kodėl mus nuolat kruopščiai krėsdavo, kodėl atiminėjo visus metalinius daiktus, išpjaustė metalines sagas iš drabužių ir t.t.

Po poros dienų sukrapštė reikiamą etapui kalinių skaičių į Syktyvkara. Viena šaltą rytmetį mus susodino į atvirą sunkvežimį ir pajudėjome. Laimei, kėbule buvo įmesti dideli, susiūti elnių kailiai. Tekant raudonai saulei spaudė būdingas kovo mėnesio rytmečio šaltukas (kokie 25 laipsniai), pabūgau dėl kojų — avėjau numintus pusbačius ir persišviečiančias puskojines. Laimei, mūsų buvo nedaug, tad įsisupau į kailį su galva, pariečiau kojas ir nuolat jas tryniau rankomis, kad pirštai nenušaltų.

Sunkvežimis greit riedėjo žiemos keliu. Girgždėjo sušalusios kėbulo lentos, pro plyšius kailyje skverbėsi sniego dulkės. Nors tryniau kojas kiek įmanydamas, bet kol nuvažiavome tuos 127 km, sustirau į ožio ragą ir nesugebėjau pats iš kėbulo išlipti — teko padėti lydinčiam sargybiniui. Sustiręs, nejausdamas kojų, kaip į didžiausią prieglobstį neriau į Syktyvkaro kalėjimą, bet ilgai dar negalėjau sušilti. (Šitokie pasivažinėjimai nepraejo veltui — po metų susirgau sunkiu sąnarių uždegimu.) Aš vėl Syktyvkare. Čia jau kalėjimas, o ne KPP, erdviau ir šilčiau.

Po etapo pirtis. Nors per tokią kelionę atviroje mašinoje ir paskutinė utėlė būtų sušalusi, būtinas prausimasis, skutimas, kirpimas ir drabužių dezinfekcija. Tik pirtyje, pripuolęs prie šilto vandens rėčkos, šiaip taip sušilau. Čia pirmą ir paskutinį kartą teko matyti įpykusį korėjietį. Jų (ir kiniečių) šiuose kraštuose buvo nemažai. Korėjiečiai darydavo labai lipšnių, mandagių ir paklusnių žmonių įspūdį. Štai ir dabar priešpirtyje su kitais atsirado nedidukas korėjietis. Pagyvenęs viršila kirpo plaukus visiems, kam, jo manymu, jie buvo per ilgi. Ta pačia mašinėle čekseno ir aukščiau, ir žemiau. Korėjietis, iš kažkur gavęs tabako, godžiai traukė suktinę. Viršila liepė nerūkyti — ir teisingai — kas gi priešpirtyje rūko! Korėjietis lyg niekur nieko pūtė dūmą toliau. Viršila prišokęs trenkė per suktinę ir šioji ištižo, įkritusi į balą. Tai pamatęs, smulkutis plikas korėjietis užsiuto, išgriebė suktinę iš balos ir sviedė viršilai į veidą. Viršila, neišlaikęs tokio įžeidimo, prišokęs smogė kirpimo mašinėle korėjiečiui ir... nulaužė rankeną. Mano kelionės pabaiga buvo ne už kalnų, todėl aš vengiau kirptis — vis plaukas keliais milimetrais ilgesnis. Sis incidentas išgelbėjo mane. Viršila burnodamas nukeliavo naujos mašinėlės, o korėjietis paklusniai į karcerį.

Čia, Syktyvkaro kalėjime, mane pirmą kartą po arešto tardė. Koks ten tardymas — patikslino mano asmenybę ir pareiškė, kad esu gabenamas tremtin, tiksliau sakant,— gražinamas. Aš pareiškiau norą, kad būčiau gražintas į senąsias vietas, kur gyvena mano motina. Karininkas maloniai su tuo sutiko ir kažką pažymėjo popieriuose.

Artėjo kelionės pabaiga. Ore jautėsi pavasaris. Vidurdienį, kai išvesdavo pasivaikščioti uždarame kalėjimo kieme, veidą jau glostė saulė, nors atviroje vietoje vėjelis tą patį veidą oi kaip svilino. Virš galvos mėlynavo kovo dangus, nesinorėjo vėl likti tamsion, šaltan kameron.

Po trijų dienų susidarė etapas. Rūšiavimo kameroje sutikau p. J. Gudavičienę. Kartu vagone važiavome 1941 m., kartu gyvenome Kija Ju gyvenvietėje. Ir štai dabar, po daugelio

metų, susitikome... jau kalėjime. Pasirodo, kaip ir aš, p. Gudavičienė pirmais pokario metais nelegaliai grįžo Lietuvon, į gimtąją Eržvilką. Pateko į patį pilietinio karo sūkurį. Vietoj ramaus gyvenimo teko slapstyti, bet kur čia pasislėpsi! Trys metai kalėjimo Chabarovsko krašto lageriuose už pabėgimą, ir dabar štai jau trečias mėnuo etapais keliauja į „gimtąsias“ vietas. Girdėjau, p. Gudavičienė vis gailėjusi gyvenimo lageryje — taip ten gera buvo valgykloje ar kepykloje dirbti! O čia vėl viskas iš naujo, kaip prieš dešimtį metų... Vėl nuo nieko reikia pradėti. Nors ir pažįstamos vietos, tačiau niekas iškėstom rankom nelaukia, o kalinio manta lengvai rankomis panešama. Vėl gyvenk barake, vėl eik į miško darbus, vėl įsigyk viską iš naujo, šaukštu pradedant. Yra ko lagerio valgyklą prisiminti...

Keliaujame atviru sunkvežimiu, užsikloję kailiais. Kelias perpus trumpesnis, gal ir šaltukas mažesnis, nespėjo kojos užgelti, kai pamatėm garsų Kortkeroso kaimą. Kaimas tik šiaurės krašto mastu. Kaimas todėl, kad ištisai medinis, gyvenamas vien kolūkiečių. Bet to kaimo dydis — beveik kilometras pločio ir 3—4 km ilgio. Ne dažnai tokiu kaimu ir rajono centras būna.

Kortkeroso KPP, kaip ir dera pagal rangą, prasčiausias iš visų lankyčių. Ir ankštas, ir tamsus, ir šaltas. Kadangi buvo sekmadienis, tai pečkuryš jau nuo vakar ilsisi ant šiltos krosnies namie, palikęs kelis kalinius drebinti kinkas iki darbo savaitės pradžios.

Kameroje ne tik šalta bet ir tamsu. Menkas langelis storai užmūrytas šerkšno, o Iljičiaus lemputė anuo metu Kortkeros dar nežibėjo. Man pasidarė aišku, kodėl mano labiau prityrę bendrakeiviai dar Syktyvkare reiškė nepasitenkinimą, kad išvykstame sekmadienį. Salk čia dabar iki pirmadienio, o gal ir ilgiau — valdžia juk turi pasukti galvas, kur tave siųsti, kuriame *lesopunkte* apgyvendinti.

Neužilgo mane kviečia raštinėn, čia patikslina mano asmenį, duoda pasirašyti popierių, kuriame juodu ant balto parašyta, kad, jei vėl savavališkai pasišalinsiu iš trėmimo vietos, gausiu penkerius metus kalėjimo, po to klausia: „Kelią į antrą *učastką* žinai?“, tuoj atsakau: „Atrasiu!“ Ir aš.....laisvėje“.

Paleido mane sekmadienį, atseit milicijos viršininkas padarė paslaugą, nes pažinojo mamą. Kiją Ju gyvenvietės telefonistę. Vėliau sužinojau, kad mano atvykimas nebuvo rajono milicijos skyriaus spec. perkeltųjų asmenų poskyriui didelė naujiena. Pasirodo, jie žinojo, kad aš mokiausi Gruzdžiuose, veterinarijos technikume, laukė, kol ją baigsiu, po to rengėsi parsigabenti jau ne kokį nors žiopelį, o jauną specialistą. Kas kaltas, kad aš pats, savo iniciatyva, pradėjau iš Gruzdžių kelionę į rytus. Aš už kalėjimo vartų! Štai pažįstamas mokyklos pastatas, kurioje dvejus metus mokiausi. Nors kovo vidurys, žiema dar nebando atsitraukti. Namai paskendę pusnyse, traktoriai pravalę kelias iš abiejų pusių apsuptas sniego volų — vilktas trikampis. Niekas nepasikeitė, kelią nesunkiai rasiu. Slegia paskendusio pusnyse kaimo vaizdas — atpratau per ketvertą metų nuo tokio sniego. Saulutė krypta vakarop, taikosi pasislėpti už horizonte vos matomo Madžos kaimo. O kelio galas nemažas — apie 12 ar 15 kilometrų, dvi su puse valandos spėsaus ėjimo. Pirmyn pas mamą! Baigiasi kaimas, pereinu tiltą per Kiją Ju ir, trumpindamas kelią, pasuku kolūkiečių rogėmis išvažinėtu keleliu. Aplinkui nebylus miškas. Tiek metų čia nebūta, nevaikščiota, gal šis kelias veda visai ne į Kiją Ju, o kur nors prie kolūkiečių šieno stirtų? Nesutinku nė vieno žmogaus, nei pėsčio, nei važiuoto. Nerimas graužia širdį, pradėjo spausti šaltukas, greitinu

žingsnį. Rogių įvažinėtas kelias slidus, vis apvirstu, o sykį taip, kad mano maskviškis batas, nusmukęs nuo kojos, nulekia toli į sniegą. O kojinės kiauros. Išgriebiau apavą, iškračiau sniegą ir į kojas. Tik greitas ėjimas gali išgelbėti nuo nušalimo. Prisiminiau, kaip šiuo keliu prieš penketą metų, Kūčių vakarą, tempiau rogutes su bulvių maišu ir broliuku ant jo. Gera jam dabar, sėdi sau Liepojoje, o čia bėgu sustiręs. Kaip ir anuomet, vakarėjant priartėjau prie gyvenvietės.

Mama jau gyvena kitame name. Aname, iš kurio prieš ketverius metus išvažiavau, gyvena p. Alminienė su gausia šeimyna. Mama, vienišas žmogus, įkraustyta į virtuvę vieno kambario „bute“, kuri užima vietinę mokytoja su šeima. Šeimos galva Bekirovas Umar Ogly, iš „vlasovininkų“ kompanijos. Per tuos 3 metus, praėjusius nuo maisto kortelių panaikinimo, vyrai atkuto, neatpažįstamai pasikeitė, daugelis susirado žmonas ir susilaukė vaikų. Tai buvo jau nebe tie *dochodiagos* su liūliu po nosimi. Vakaraus klube nestigo juoko ir linksmo šurmulio.

Virtuvė mažytė — telpa tik mamos lova ir spintelė. Net jei atsirastų man lova, nebūtų kur ją statyti. Bet nėra nei lovos, nei patalo — nukritau mamai kaip sniegas ant galvos. Todėl miegoti tenka vienoje lovoje, praplatinus ją nakčiai iš šono pristatomu suolu. Nepatogu visais atžvilgiais, bet ką darysi. Sprausti gulto ant grindų tarp lovos ir viryklės, vėlgi neišeina, šalta — paryčiais vanduo kibire užsitraukia leduku.

Bet kas tie nepatogumai! Gera vėl jaustis „namuose“, pas mamą, kuri rūpestingai mane maitina ir prižiūri. Rytojaus dieną man nuperka drabužius — šimtasiūlę (*fufaiqa*), vatines kelnės ir veltinius. Taigi esu visai pasiruošęs gyventi šiaurėje. Pirmą porą savaitių ilsiuosi, semiuosi jėgų. O jos buvo apmažėjusios. Tai pajutau pirmomis dienomis, ėmėsis paruošti malkų. Nepailsėjęs negalėjau nupjauti nuo rąsto nė vienos kaladės. Bet jėgos greit atsistatė, ir pradėjau dirbti.

Nors materialiai gyvenimas, palyginti su karo laikais, buvo labai pagerėjęs, bet moraliai siautėjo reakcija. Kija Ju gyvenvietėje atsirado naujas pastatas, o jame įsitaisė komendantas — vietinis leitenantas komis su šeima. Viename namuko gale gyveno pats komendantas, kitame gale buvo komendantūra — kambarėlis su stalų, seifu, kartotekomis ir Stalino portretu ant sienos. Atsirado nauja tvarka — kiekvienas tremtinys turėjo dukart per mėnesį eiti pas komendantą registruotis — pasirašyti savo kortelėje, panašiai kaip bibliotekoje, paėmus knygą.

Registracijos dienomis, darbui pasibaigus, komendantūros link judėdavo vorelės žmonių. Komendantas, „darbo“ dienos proga apsivilkęs uniforma, po vieną „priimdavo“ kabinete ateinančius, rimta mina kartotekoje ieškodavo asmens kortelės, neskubėdamas rašydavo atitinkamoje skiltyje datą ir duodavo greta pasirašyti.

Pirmo pasimatymo proga pareiškė: „Ar žinai, kad dar kartą pabėgęs iš čia, gausi 10 metų kalėjimo?“ — „Rajone man sakė, kad gausiu tik 5 metus“. — „Ne, ne, turėtumei gauti 10“. — „Tai kad nebėgsiu iš čia, nėra kur“.

— „Na žiūrėk, nekvailiok“.

Dar viena naujovė buvo ta, kad be komendanto raštiško leidimo negalėjai išvykti iš gyvenvietės. Nori su reikalais vykti į Kortkerosą, lenkis komendantui, prašyk leidimo. Iškamantinėjęs, pas ką ir ko eini, išduoda raštelį: „Šiuo pažymima, kad *specposelencui* tokiam, tada ir tada leidžiama iš Kija Ju gyvenvietės nuvykti *v selo Kortke-ros...* nusipirkti vinių“. Ir vyksti.

Tokie komendantai, priveisti Berijos galybės laikais, palaipsniui neteko darbo. Apie 1952 m. baigėsi „vlaso-vininkų“ trėmimo laikas, nebe taip spaudė vokiečius, o nuo 1956 m., ačiū N. Chruščiovui, registravimosi dažnumas buvo sumažintas iki vieno karto per mėnesį, buvo leista laisvai važinėti Komijoje. Komendantui visai nebeliko kuo užsiimti — prižiūrėdavo vieną kitą naujai atsiųstą kriminalistą, iš inercijos dar pūtėsi, bet ilgainiui, iš neturėjimo ką veikti, supliuško. Negavę darbo rajono centre „pagal specialybę“, kai kurie net miško kirsti nuėjo kartu su buvusiais pavaldiniais.

Bet kol kas jie buvo padėties viešpačiai. Viešpatauti jiems padėjo visas aparatas, su kuriuo netrukus ir susidūriau.

Teta atsiuntė man siuntinį — kai kuriuos daiktus. Nuėjau siuntinio atsiimti į paštą rajone, o leidimo nepaėmiau. Ėjau šalutiniu keliu, tiesiai per taigą, kad pašalinių nesutikčiau. Gavau siuntinį ir pasileidau namo. Buvo jau vakaras. Galvoju sau, kas tokiu laiku slampinės keliais mane gaudydamas. O jei kas ir tyko laimikio vieškelyje, tai veltui, nes tuoj už kaimo pasuksiu į kairę ir patrauksiu per miškus keliuku, kuriuo kolūkiečiai šieną veža. Kelyje matau atslenkant tik šieno vežimą. Leidžiuosi drąsiai pirmyn. Susilyginu su vežimu ir netikėtai iš už jo išnyra baltais puskailiniais vilkinti būtybė—pažįstama uniforma!

— Stok, kas toks, kur eini, ar turi leidimą?

Leidimo, žinoma, neturiu, tad esu apgręžiamas atgal ir atvaromas į rajono milicijos būstinę. Laimei, dar nebuvo išėjęs namo senas pažįstamas Kojušėvas, su kuriuo prieš trejetą savaitių bendravome, tad neužilgo vėl drožiu pažįstamu keliu, prigrasintas, kad kitą kartą už tvarkos laužymą pasodins trims paroms daboklėn. Saulė jau nusileidusi, tad patraukiau vieškeliu — gal pavys mišką vežanti mašina ir pavėžės.

Leidimo eiti rajono centran prašiau vos kartą kitą — labai jau nemaloni procedūra... Verčiau rizikuoti 3 paras sėdėti daboklėje (tada dar 15 parų nebuvo). Kas kita, jei reikia vykti su reikalais į miestą. Tada rašai pareiškimą Vidaus reikalų ministro vardu, neši rajono komendantūron, lauki savaitę kitą atsakymo ir, gavęs raštišką leidimą, atspausdintą ant specialaus blanko su antspaudais ir parašais, vyksti kur reikia. Nuvykęs į Syktyvkarą pirmiausia privalai prisistatyti į Vidaus reikalų ministerijos skyrių, pasižymėti, kad atvykai, o išvykdamas procedūrą pakartoti (visiškai kaip komandiruotė, tik be komandiruoštinigių). Grįžęs namo, privalai per parą tą leidimą gražinti rajone. Štai kokią tvarką radau atvykęs iš Maskvos!

„Per blatą“ mama įtaisė mane *dolotilščiku*, išvertus į lietuvių kalbą, išeitų — kaltininku. Miške nukirstą medį pjūvio vietoje pameistrys specialia kreida markiruoja, pažymėdamas ilgį, storį, rūšį. Nuvežus rąstą į sandėlį, kreida užbrėžtą pameistrio mintį reikia įamžinti, iškertant ją kalnu rąsto gale. Paprastai tą darbą atlikdavo nebenorį mokytiis vaikigaliai,

laipiodami ištisomis dienomis po rąstų riestuves ir stuksendami kaltais tarytum geniai. Stuksenau ir aš, greit perpratęs rąstų žvmėjimo gudrybes. Keliai tižo, mišką vežė naktimis, kai pašalo, kirtimo sezonas baigėsi. Artėjo miškokirčių darbymetė — medienos plukdymas. Pavasario potvyniai šiaurės upėse galingi ir platūs. Vargas tam, kas nepasiruošęs jų sutikti! Didžiuoju vandeniu stengiamasi išplukdyti sielius iš visų užkampių, o mažomis upelėmis mišką plukdo palaidai. Trumpu pavasario potvynio metu mažiausias upeliūkštis tampa miško plukdymo arterija. Šitos arterijos aprėpia didžiulius plotus, prieinamus miško kirtikams tik žiemą. Šalčiams sukausčius pelkes, ant upelių krantų suvežtas miškas laukia pavasario vandens —vienintelio kelio į platųjį pasaulį. Ir jeigu kas plukdymo metu nepasiseka—visas žiemos triūsas lieka pūti nepasiekęs tikslo. Kartais kaltas žmogus, bet dažnai ir pati gamta pokštus krečia: padaugina vandens ir išblaško rąstus po miškus. Tada vasarą gali rasti jų kybančių aukštai virš žemės, įstrigusių medžių šakose. Bet kartais kenčiama dėl trumpo potvynio, kada suverstų į upelį rąstų nespėja nuplukdyti ir, nyslūgus vandenims, jie kloja upelių pakrantes.

Kad išvengtų panašių nesėkmių, plukdymo metu mobilizuoja visas jėgas, į darbus išeina kas tik gali ir dirba iš paskutiniųjų. Dažniausiai už darbus apmokama akordiniu užmokesčiu, ir jei plukdymo kompanija atliekama greit ir sėkmingai, žmogus uždirba didelius pinigus.

Patekau į plukdymo darbus ir aš. Įspūdingai atrodė patvinęs Kija Ju upelis, kai nuo stačių šlaitų į vandenį ridenama gausybė rąstų. Triukšmas ir purslai tvyrojo virš visos vagos tarytum vandeny sproginėtų artilerijos sviediniai. Žmonės dirbo entuziastingai, kupini tos nuotaikos, kuri kadaise, menu, vyraudavo Lietuvos kaimuose per kūlimo talkas. Nors darbas nelengvas ir jo daug, tačiau darbuojiesi linksmas ir net nuovargis džiaugsmą teikia. Malonu šitaip dirbti!

Baigę ridenti rąstus, žmonės išsiskirsto paupiais per dešimtis kilometrų: nors rąstai ir plūduriuoja, bet plaukti nenori — kiekviename upelio posūkyje stengiasi susigrūsti į sąvartyną, kurį reikia tuoj išardyti. Jei tik uždelsi, atplaukiantys rąstai stojasi piestu, sudaro kamščius, o tie patvenkia net pavasario vandenį! Tokių kamščių ardymas reikalauja įgudimo ir kartais pavojingas. Įgudusios akies nužiūrėtas, reikiamoje vietoje pastumtas vienintelis rąstas išardo kamštį, o jei to darbo neišmanai, plūkiesi ilgas valandas, rizikuodamas įsmukti ir būti rąstų aplamdytam.

Nešinas vadinamuoju **bagoru**, ilga kartimi su geležiniu kabliu gale, ir negudria manta, eini paupiais rąstus stumdydamas, čia vienur, čia kitur sutikdamas draugus. Aplinkui bundantis iš žiemos miego miškas, kur ne kur boluoja sniego lopiniai, tačiau atokaitoje, parkritęs valandėlei smėlėtame krante, jau gali ir pasišildyti, įkvėpti bundančios žemės kvapo. Širdis, nujausdama ateinant ilgai lauktos vasaros šilumą, plaka smarkiau, ir išgirdęs toluomoje šauksmą, bėgi draugui į pagalbą — tikriausiai reikia padėti ardyti kamštį. Taip keliaudamas nežinai, nei kur pietausi, nei prie kurio laužo nakvosi,— bet tai ir nerūpi.

Pajudėjus žmonių vilkstinei išilgai upelio, paskyrė mane jos uodegon. Tai vadinamoji pabaigos grandis, kurios uždavinys — surankioti ir nuplukdyti paskutiniuosius paklydusius rąstus, paliekant upelį švarų iki kito pavasario.

Kiekvienas uodegos grandies vyras turi lengvą plaustą, kuriuo, reikalui esant, plaukia skersai upę, užutekiuose paklydusių rąstų į srovę tempti. Ant plausto plūduriuju ir aš. Tai vienam, tai kitam atsitinka nelaimė: čia paslydo, čia pusiausvyros neišlaikė ir, žiūrėk, jau kapsnojasi vandeny. Visi linksmai juokiasi, o „skenduolis“, išniręs iš ledinio vandens, mėšlungiškai žiopčioja. Bet juokiasi tas, kas juokiasi paskutinis. Atitrūkęs nuo žmonių, išlėto plaukiau pasroviu ir aš. Priekyje susikimšę rąstai, iriuosi kranto link. Krantas status, ore kybo paplautos pušaitės šaknys. Stveriu jas ir tempiu kojomis plaustą. Nespėjau nė mirktelėti, kai didžiulis žemės luitas kartu su vargše pušaitė griūva man ant galvos ir mes kartu neriamė upės dugnan. Ausyse girdžiu oro burbuliukų gurgeniimą, tačiau į viršų iškilti trukdo mane apkabinusios šaknys. Baimės pagautas pasimuistau ir, ištrūkęs iš nemalonaus glėbio, kaip kamštis šaunu į viršų, keliamas nespėjusio įmirkti vatinuko. Plaustas su manta plūduriuoja kažkur toli. Nusiaunu guminius batus ir vėl šoku vandenin jo atsiplukdyti. Radęs be sniego lopinį žemės, kuriu laužą ir džiovinu drabužius. Gerai, kad saulėta, šilta diena.

Kur buvęs, kur nebuvęs išnyra mūsų brigadininkas — senas pažįstamas Stepanas Cholopovas. Juokiasi ir sako, kad tokia maudynė nerimta, nes galva sausa. Ir tikrai, užmaukšlinta žieminė kepurė išsilaikė ant galvos. Juokiamės jau abudu.

Tais metais plukdymas ėjo kaip sviestu pateptas, tuoj po jo, kol dar miškai nepradžiūvo, buvo deginamos šakos žiemos kirtavietėje, ir prasidėjo vasaros miško kirtimo sezonas. Nuostabu, kad praėjus vos keliems metams po pokario suiručių, miškuose atsirado traktoriai-vilkikai, įvairaus tipo kilnojamos elektros stotys, elektros pjūklai ir elektrinės bei motorinės gervės. Per tą neilgą laiką jau buvo nuėjusi praeitin nevykusių elektros pjūklų VAKOP ir elektros stočių PES-12 įsisavinimo istorija, ilgam miške prigijo elektros pjūklai K-5, kol po 5—6 metų užleido vietą motopjūklui **Družba**, kuris ir šiandien visur plačiai naudojamas. Vakarykščiai **dochodiagos** ir rankinių pjūklų taisytojai tapo įvairių rūšių mechanizatoriais. Man teko dirbti įvairius darbus prie kelio statybos — vis su kirviu, vis su laužtuvu, vis iš peties. Į darbą iš ryto kulniuoji 5—6 kilometrus, po to visą dieną sunkiai dirbi, malšindamas troškulį vandenių iš miško balučių, o vakare vėl, kirvį ant pečių ir — namo. Tačiau darbas grūdino.

* * *

Birželį, savo šešioliktojo gimtadienio išvakarėse, **učastkan** parsirado... brolis Valentinas, mūsų Valiukas. Sunku buvo atpažinti ištįsusi, išblyškusi paauglį. Matėmės prieš porą metų Liepojoje, kai su dideliais vargais parą pralaukęs traukinio Mažeikiuose, iš Radviliškio nusigavau ten atostogauti. Tik pamanykit, ūgiu mane pralenkė ir plaukai nenukirpti!

Tais metais jis baigė 7 klases, tai pusiaukelė į savarankišką gyvenimą — gali stoti į technikumą. Ta pusiaukelė baigiasi egzaminais. Taigi pirmą egzaminų dieną, nespėjus pradėti rašyti tradicinio rašomojo darbo apie mielą Tėvynę, pareigūnas tiesiai iš suolo, netekusių žado klasės draugų akyse, išsivarė Valentiną Liepojos kalėjimui Varė gatvėmis, pagrasinęs ginklu, kad nebandytų bėgti.

Tik po savaitės susirūpinę jo globėjai surado Valių Rygos kalėjime. Labiausiai mane nustebino, kad broliukas parsirado ilgaplaukis!

Jau pirmoje kameroje politinių kalinių apklaustas ir pamokytas, nesileido plaukų kirpti, nes tai esą vykstančiam į ištrėmimą neprivalu. Jų nenukirpo nė garsiam Leningrado Krestų kalėjime, kur etapo laukdamas išsėdėjo visą mėnesį. Štai ką reiškia įstatymų žinojimas! Negana to, atsigabeno visą lagaminą asmeninių daiktų, kuriuos jam Rygos kalėjiman atvežė teta. Kur ten man, skustam, basam ir nusigandusiam...

Susirinkome beveik visa šeima, gyventi pasidarė linksmiau. Tik apie tėvą jokios žinios.

Valentinui neleido pabaigti septintos klasės, tai jo likimas buvo aiškus — vėl lankyti 7 klasę Kortkeroso vidurinėje mokykloje. Man derėjo mokytis technikume, tik kažkodėl vis negavau leidimo. Tada mama nuvyko į miestą pati ir Vidaus reikalų ministerijoje gavo leidimą man apsigyventi Syktyvkare ir mokytis miškų technikume. Taigi mokslus pradėjau jau trečiame technikume vėl nuo pirmo kurso. Tačiau pasispaudęs tais pačiais metais persikapsčiau į antrą kursą ir technikumą baigiau per trejus metus.

Mokslas sekėsi neblogai, gaudavau padidintą stipendiją, iš jos ir gyvendavau. Kiaurus mėnesius rytą vakarą gerdavau arbatą, sekmadienį virdavau bulves, o stipendijos dienomis eidavau valgyklon valgyti blynų, užgerdamas juos gerai žinomu valdišku kompotu. Iš namų kartais gaudavau lauktuvių: per pakeleivingą žmogų mama perduodavo savo pyrago. Varganai gyveno visi, ir mes, keletas lietuvių, ir komiai moksleiviai. Varganai, bet linksmi.

Technikume mokėsi R. Narbutas, V. Mozūraitis, K. Dubinskas, K. Avižienis (viename suole sėdėjome), S. Karalius, kiek vėliau atvyko mano brolis, A. Šumskis, L. Gričius, L. Jonikas. Tik mudu su Valentinu buvome iš tolimesnių vietų, kiti lietuviukai buvo netolimo Slabados reido gyventojai. V. Mozūraitis, gražus linksmas vyrukas, žuvo nutrenktas elektros srovės 3 kurse, tartum pramindamas kelią nelaimėn mano broliui Valentinui, kuris irgi šitaip žuvo po aštuonerių metų.

Technikume lietuviai per daug nebendravo. Nei į galvą neateidavo susiburti, lietuviškai pasikalbėti, padainuoti. Per trejus metus vienintelį sykį buvom pakviesti į naujametinį vakarą, kur susirinko nemažas būrys Syktyvkare gyvenančių lietuvių. Vienintelė vieta, kur kas dvi savaites susitikdavome, tai prie registracijos langelio komendantūroje. Tačiau čia žmonės buvo nekalbūs, nelinkę bendrauti. Mokslo pradžioje mane bandė šefuoti pažįstama iš Skaudvilės p. Sabatauskienė, tačiau nežinau nė pats, kodėl pas ją retai lankydavausi, nors visada mane sutikdavo šiltai, pavaišindavo. Ilgainiui pažintis nutrūko. Dabar pagalvojus atrodo gan keista, kad lietuviai glaudžiai nebendravo, nenorėjo susiburti, pasikalbėti. Net mūsų nedidelėje gyvenvietėje susiejimai buvo labai reti, ir ilgainiui visai išnyko. Matyt, kolektyviam bendravimui būtinas vadovas, žmogus visuomeniškas, energingas, linksmas, plataus akiračio. Tokio neatsirado.

Sugrižę į Lietuvą, daugelis tremtyje kartu vargusių žmonių palaiko draugiškus ryšius, jaučia vienas kitam giminiškus jausmus. Antai Syktyvkaro miškų technikume mokėsi lietuviai rengia susitikimus, į kuriuos suvažiuoja iš įvairių Lietuvos vietų.

Technikume didelis sporto mėgėjas buvo suolo draugas Karolis Avižienis — karščiausias įvairių varžybų organizatorius ir dalyvis. Ir mane, nelabai į sportą linkusį, tempė stadionan, vertė treniruotis, o vienintelį sykį, trūkstant žaidėjo, gyniau technikumio komandos krepšį.

Grįžęs į Lietuvą, K. Avižienis spėjo padirbėti ir Kazachstano plėšiniuose, buvo apdovanotas atitinkamu medaliu. Vėliau dėl šeimyninių aplinkybių gavo leidimą išvykti į JAV. Čikagoje gerai įsikūrė, be kita ko, pradėjo kolekcionuoti meno kūrinius, propaguoja užjūry Lietuvos meną, dažnai lankosi tėvų žemėje.

Egzaminų sesijos metu, birželį, paprastai nusistovėdavo puikūs žemyninės vasaros orai; degindavomės paplūdimyje ir kiek įmanydami maudydavomės Sysdoje. Namų atostogų sugrįždavome kaip iš kurortų. Namuose nesilepindavome, tuoj dirbdavome.

Pareiti namų nebūdavo paprasta. Sauskeliais pastovaus susisiektimo nebuvo. Tekdavo plaukti garlaiviu, kuris, vasarą upėms nusekus, irgi kursavo nereguliariai. Dažnai išgirsdavome tokį pranešimą: „Šiandien laivo nebus, jis įstrigo seklumoje“. Ne kartą kulniavome 50 km pėstute.

Įsiminė vienas toks žygis 1953 metų vėlių rudenį. Gavau žinią, kad mama susilaužė šonkaulį. Buvo pats bulviakasis, todėl reikėjo skubėti namų. Leidimo prašyti privaleėjau prieš dvi savaites. Laukti nebuvo kaip, todėl „nelegaliai“ išplaukiau garlaiviu. Sėkmingai nukeliavęs ir bulves nukasęs, gražesniųjų į kuprinę kibirą prisikrovęs, patraukiau atgal. Prasidėjo lietūs, kelias patižo, nutariau pėsčias neiti, laukti garlaivio. Tačiau, kur yra laivas, niekas nežinojo net rajono pašte: gal stovi ant seklumos prie Ustj Kulomo. Nėra ką daryti, teks nori nenori eiti pėstute. Žinojau, kad už 35 km, Viziabožo kaime, yra sargybos punktas, kur tikrina dokumentus. Maniau sau, kaimą apeiti mišku. Ir štai per begalinį purvą nužygiavęs 35 km, priartėjau prie Viziabožo. Apeinant kaimą tektų padaryti papildomus 3—4 kilometrus per pažliugusį mišką. Pasižiūrėjęs į savo nutrintą šimtasiulę ir bulvių maišelį ant pečių, nusprendžiau rizikuoti — eiti tiesiai — gal palaikys vietiniu komiu, gal kaip nors išsisuksiu, jau ir pailsau, o juk dar tik pusiaukelė į miestą, ir rudens diena trumpa.

Bet kur tau pasiseks, mane sulaiko, pakamantinėja ir varo atgal Kortkerosan. Apmaudu neišpasakytai. Konvojininkas eina iš paskos, pėda pėdon. Mano kojos seniai šlapios, einu nežiūrėdamas kelio, tyčia taikau į purvyną. Te pabraidys iš paskos senas raudonsiūlis. Ir štai grįžtu, iš kur išėjęs. Sukoręs niekam nereikalingus 70 km, peršlapęs, peralkęs ir pavargęs, aiškinuosi milicijoje, kas ir kaip. Vėl, jau kelintą kartą gelbsti mamos pažįstami, padėdami išvengti šaltosios. Gavęs raštelį, kad *specposelencas* vyksta Syktyvkaro miestan, velkuosi į mokyklos bendrabutį. Bendrautyje gyvena brolio draugai: iš ten jis neseniai išėjo į technikumą. Verdame bulves, vakarieniaujame. Nesuvalgytus bulvių likučius dosniai palieku mokinukams, nėra noro jų taisyti. Permiegu nenusirengęs virtuvėje ant suolo, o rytojaus dieną ir garlaivis atpūškuoja, juo ir grįžtu.

Ruošiausi tapti miškų pramonės įrengimų mechaniku. Diplomo tema — siaurojo geležinkelio garvežių eksploatacija, tad priešdiplominėn praktikon pasiuntė į Trakto miškų gamybos įmonę palei Pečioros geležinkelį, 25 km šiauriau Kniaž Pogosto. Kūrenau ir remontavau garvežius. Pamenu suirutę, kai į pietus nužė ryšium su Stalino mirtimi amnestuotų kriminalistų minios iš Intos—Uchtos—Vorkutos lagerių, pakeliui siaubdamos visa, kas po ranka pakliuvo. Dalis amnestuotų nežinia kodėl, visiškai atsitiktinai, užstrigo Trakte, kasdien vogdami, keldami riaušes, peštynes. Baisu buvo žiūrėti į žmones, visai nebranginusius savo laisvės ir kitų gyvybės. Laikydami savo likimą skatiko nevertu, jie niekino ir kitus žmones. Grįžus vakare iš darbo, nejauku buvo kur nors išeiti. Valgykloje —

amžinai pilna girtų, pasiryžusių kiekvienu momentu tave užkabinti, įžeisti, sukelti muštynes. Klube kas vakarą — kruvina istorija. Kartą išsiruošiau parduotuvėn — takelis siauras, dviem sunku prasilenkti. Staiga priešais, kiek įkabindamas, atbėga kailiniuotas kariškis, traukia neištraukia makštyje įstrigusio pistoleto. Už poros metrų, kumštyje iškėlęs svarstyklių svarelį, bėga įtūžęs tipas, aišku, vienas iš amnestuotų. Šoku į šoną, įsmunku sniegan, pusiau guliu — kvaila ir bejėgiška poza. Pagaliau pistoletas ištrauktas, bėgikai apsisuka, keičiasi vaidmenimis ir vėl pro mane nurūksta parduotuvės link. Juokas pro ašaras!

Darbas buvo katorgiškas. Per pamainą, kuri trukdavo 12 valandų, tekdavo sukišti pakuron apie 6—8 kubinius metrus malkų — 25—40 kg sveriančių pliauskų. O tą pliauską reikia iš tenderio atitempti ir mikliai pro vos pravertas dureles į pakurą įsviesti. Viena ranka praveri dureles, kita ranka greitai ir tvarkingai meti pliauską pakuron. Po to dureles užtrenki, ir vėl stveri naują pliauskutę. Pakuroje pliauskos turi gulėti kaip silkės statinėje, be mažiausio plyšelio, kitaip pro jį aušinsi šaltu oru katilą, nusmuks garo slėgis, ir sąstatas gali į kokį kalniuką neužropoti. Tada jau mažų mažiausiai gresia skandalas, o dažnai ir avarija, nes miško vežimo vagonai yra be stabdžių ir nepajėgęs pakilti į kalniuką sąstatas savo svoriu juda atgal, paskui vėl pirmyn ir taip trūkčioja, kol dauboje bejėgiškai nurimsta. O kaltas visuomet, žinoma, būna mašinisto padėjėjas — kodėl nukrito garo spaudimas, kodėl nusmuko vandens lygis katile, kodėl šlapios malkos ir t.t. Jei trasoje pasitaikydavo sunkesnis ruožas, ypač per didelius šalčius, sustodavome, prieš pakurą susikraudavau tyčia tam paruoštų sausų malkų, prisipumpuodavau į katilą vandens, pakeldavau garo slėgį — ir dieve padėk!

Vienoje geležinkelio atšakoje, Karpatais vadinamoje, buvo ypač staigus nusileidimas, po kurio sekė toks pat pakilimas. O apačioje dar tiltukas, nuo kurio praeitą sezoną nusirito garvežys su visais mašinistais. Taigi į pakalnę neišibėgėk, nes nugriūsi, o neišibėgėjęs neužvažiuosi į kalną. Vandens pilno katilo pripumpuoti vėlgi negalima — nuokalnėje, esant žymiam pasvirimui, vandenį meta į garo perkaitintoją ir net į mašiną. Ropoiant į kalną sunaudojama daug garo, tad katastrofiškai smunka jo slėgis ir vandens lygis katile. Reikėtų pridėti ugnelės, bet nebandyk praverti pakuros durelių — šalto oro porcijos iškart smukdo temperatūrą pakuroje ir garo slėgį katile. O jei jau sumažėjo vandens lygis, tai nors verk — šaltas vanduo, pumpuojamas į katilą, beregint varo manometro rodyklę žemyn.

Kiekvienas džiaugdavosi, jei tą dieną ne jam per „Karpatus“ važiuoti tekdavo.

Parvykus į galinę stotį, reikėdavo papildyti tepalų atsargas, sutepti garvežį, viską išblizginti (tokia geležinkelių tradicija) ir atiduoti jį kitai pamainai su pilnu tenderiu vandens ir malkų. Vadinas, vietoj buvusių 6 kietmetrių reikia į tenderį pakrauti vėl tą patį kiekį. Mašinistas, žinoma, dirba lengvesnį darbą — stovi tenderyje, priiminėja pliauskas ir krauna į eilę. O vargšas padėjėjas ima jas iš rietuvės, tempia iki garvežio ir meta į 2 metrų aukštį. Ir taip kasdien.

Garvežių eksploataciją sunkino žiema ir ypač speigų periodas, kurių metu aš ir praktikavausi. Mažiausias neatidumas — ir užšąla vandens padavimo vamzdžiai, kondensatas tepimo mašinoje ar dinamo mašinoje. Tik spėk suktis. Šitoks darbas tik dvidešimtmečiams.

Pareini į baraką, vos kojas vilkdamas. Čia tamsu ir šalta, nes langai storai apšerkšniję, o krosnis nekūrenta — po algos vėl išgėrimas. Po to bus surenkama tara, vėl gėrimas ir pinigų skolinimas — žinoma pas mane, nes kur jis pinigų deda, jei negeria?

Parėjęs barako koridoriuje randu Vašką, kokį 6—7 metų bamblių. Jis su mama gyvena už sienos, gretimame kambaryje. Mama dftbar **guliajet**, todėl Vaska basas ir vienmarškinis, išprašytas pro duris, nors lauke minus 30°. Jam ir porą valandų šitaip išbūti ne naujiena, jokių plaučių, anginų ir reumatizmų — tik snarglys iki smakro. Vargšą Vašką dažnai šelpiu šiluma ir saldainiais, tačiau jis dėkingumo nerodo — tikras žvėriukas. Ech, Vaska, koks tu užaugai? Tikriausiai, eilinis barako gyventojas, girtuoklis ir mušeika.

Artėja pavasaris, jau šilčiau. Lengviau kūrenti garvežį. Kilus balandžio polaidžiui, sukiūžta mūsų „geležinkelis“, ypač šalutinės, laikinos atšakos. Ir nors sąstatai trumpinami, žiūrėk, jau ir nukrito kur nors vagonas nuo bėgių. Jį pakelti — ištisa istorija, o mašinisto padėjėjui — poilsis, pakura rusena, ir to pakanka. Sumažėjus maršrjitų kiekiui, mane perkelia į depą šaltkalviu. Pažintys plečiasi — bendrauju ne ankštoje garvežio būdelėje su amžinai mano darbu nepatenkintu mašinistu, ir būtinu Stalino portretu, o su daugybe remontininkų. Tarp jų daug vokiečių. Kiti — ištremtieji 5 metams po kalėjimo, šiaip visokie priklydėliai, dažniausiai verbuoti, t. y. atvykę pagal darbo sutartis, arba įvairūs nevykėliai ir girtuokliai, išvyti iš civilizuoto pasaulio. Daug verbuotų iš Ukrainos ir Smolensko srities. Visi jie kolūkiečiai, o atvyko čia su išskaičiavimu: savam krašte jiems pasų neišduoda, kad iš kolūkių neišlakstytų darbo jėga. Sudarant dviem metams sutartis darbui šiaurėje, paso nereikia. Verbuotus organizuotai atveža miško kirsti, o pasibaigus sutarties terminui, jiems išduoda pasus, nes grįžimo jau niekas neorganizuoja. Vieni išvažiuoja, kiti pasilieka, tretį galą gauna. Grįžta buvęs kolūkietis, žinoma, jau ne į kolūkį, taiko kur į miestą, į gamyklą, kur darbu galima duonos užsidirbti. Dalis nutupia čia ilgiems metams.

Dar vieną darbininkų kategoriją sudaro sezoniniai darbininkai, t. y. kolūkiečiai, atvykstantys žiemos sezonui, kada nėra žemės ūkio darbų. Jų tarpe ir vietiniai komiai, ir kolūkiečiai net iš Baltarusijos. Įsiminė Polesės kolūkiečiai darbštumu, godumu pinigams ir... tamsumu. Vieną pavasario dieną, kai saulės spinduliai stipriai tirpdė sniegą, prie valgyklos sustojo sunkvežimis, prisėdęs grįžtančių namo **poleščiuokų**, taip juos vadindavo. Buvo vieni vyrai. Apsikrovę manta, jie nė negalvojo užsukti į valgyklą pavalgyti — pinigų gaila. Iš mašinos iššoko vienas vyriškis ir pasisėmęs puoduku vandens iš gatvės linksmi čiurlenusio tirpstančio sniego upeliuko, atsigėrė. Iš mašinos pasigirdo balsai: „Fedia, paduok ir man, ir man, ir man“.

Jau vėliau, dirbdamas pagal paskyrimą, stebėjau vieną **sezonščiką**, kuris, taupydamas pinigų, šešis mėnesius valgė tik duoną, pabarstytą cukrumi, užgerdamas vandeniu. Kitas jo draugas atsisakė važiuoti sunkvežimiu 70 km, nes reikėjo už kelionę sumokėti kelis rublius. Slidinėdamas pabjurusiu pavasario keliu, išėjo, nešinas manta, kurioje, be kita ko, buvo neseniai pirktas baterinis imtuvas „Rodina“ su batarėjų komplektu (vien tai svėrė apie 10 kg). Šaipėmės — štai kokia publika atvažiuoja iš Europos.

Netrukus ir aš išvykau iš Trakto. Reikėjo skubėti, nes sukiužus žiemos keliui tektų iš Kniaž Pogosto į Syktyvkarą plumpinti apie 130 km pėstute. Bilietai į traukinį Vorkuta—Maskva Trakte, žinoma, neparduodami. Įsitaisiau ant vagono laiptelių. Pro šalį slenka toks

pažįstamas nelinksmas šiaurės peizažas — begalinis pagelžkelyje sužalotas miškas, pelkės, lagerių tvoros su bokštais kampuose ir vėl tas pats monotoniškas miško vaizdas. Jis lydės keleivius iki pat pietinių Vologdos srities sienų, kol šiek tiek sušils, taps civilizOTESNIS.

Štai ir Kniaž Pogostas. Autobusai nekursuoja — keleiviniam susisiekimui kelias netinka. Gaudau pakeleivingą sunkvežimį ir atsitiktinių bendrakeleivių draugėje sėkmingai atvažiuoju į Syktyvkarą. Mieste visiškas pavasaris. Parašiau praktikos ataskaitą ir paaiškėjo, kad turiu apie 10 laisvų dienų. Važiuosiu mamos aplankyti. Bet reikia persikelti per Sysolos upę — jos ledas jau vandens apsemtas ir eiti pavojinga. Apsiaunu aulinius batus, pasiimu dvejus poras autų ir pasileidžiu žygin. Per upę pereinu sėkmingai, balansuodamas ant paklotų virš ledo rąstų. Ne bėda, kad vienoje vietoje įsmukau ir prisėmiau batą vandens. Krante ant kojos užsivynioju sausą autą, o šlapią džiūti pamaunu ant lazdos, permestos per petį. Taip, keisdamas autus, parsikasu namo, įveikęs 50 kilometrų pavasario makalynės. Dvi dienas guliu išsitiesęs — skauda raumenys ir gyja pritrintos pūslės.

Su mama kalbamės apie ateitį. Nutarta, jei tik pavyks, toliau siekti mokslo institute. O kol kas ilsiuosi, lepinuosi mamos valgiais. Prieš kelionę ilgai tepu batus visokiais tepalais. Pasitaiko bendrakeleivė — vietinė komė. Trumpindama kelią, žada išvesti miškais į Dodžės kaimą. Einame vos žymia buvusią ledinio kelio proskyna — čia prieš 8 metus pradėjo miško karjerą vlasovininkai. Dabar viskas apžėlę, kelią vos atseksi, tik kur ne kur pūva paliktos rąstų krūvos; gal vlasovininkai nespėjo išvežti, gal nuo karo laikų liko, o gal nuo prieškarinio lagerio...

Kiek šone lieka apleistas Viziabožio miškų gamybos punktas. Stovi sveikutėliai barakai, arklidės. Niekas čia negyvena, žiojėja pastatų langų ir durų angos, tarsi kaukolės akys žvyruobėje. Čia kirto mišką dar iki karo, trečiame dešimtmetyje. Pasakojo, net viršininkas nusišovė, kai visas žiemą paruoštas miškas pavasarį išdžiūvo ant upelio krantų — nepasisėkė plukdymas. Taip, kadaise čia kunkuliavo žmonių aistros, o dabar kraupi ramybė ir užmarštis. Tada negalvojau, kad po dešimties metų tas pats likimas ištiks ir mūsų dabartinę Kija Ju gyvenvietę.

Greičiau prabėgame pro vaiduoklius barakus, ir štai jau Dodžės kaimas, ilga trobų virtinė išsirikiavęs prie Vyčegdos senvagės. O tolėliau ir močiutė Vyčegda. Kol svečiavausi pas mamą, praėjo ledonešis, ir dabar upė plukdo drumzlinus pavasario vandenį, kurie kas valandą kyla. Išsiliejusios upės viduryje juoduoja mažas taškutis — kateris: linksmi plevėna navigacijos pradžioje iškabinta nauja vėliava. Rodos, girdi linksmą jos plazdesį, sukeltą gaivaus pavasario vėjo, kuris, išibėgėjęs vandens platybėse, pasiekia ir mane. Įkvepiu pilna krūtine, pasitaisau ant nugaros terbą ir linksmi žengiu. Kas man tie likę 35 kilometrai, šalin nuogastavimus (kaip reikės persikelti patvinusią Sysolą?), aš jaunas ir einu rašyti diplominio darbo!

Šį kartą kilometrai tirpte tirpo, ir kelias ne toks šlapias atrodė. Net išsiliejusią Sysolą perplaukiau netikėtai greit — pasitaikė valtininkas, nereikėjo valandų valandas laukti perkėloje.

Aš vėl bendrabutyje. Truputį baisu — reikės rašyti diplominį. Atrodė, kad tai paslaptinga, sunkiai nugalima riba, kurią įveikęs, žmogus tampa kitoks, vertesnis, tarsi pakilęs į aukštesnę kastą.

Dieną traukė paplūdimys. Dirbdavau vakare ir naktį. Romantiška buvo baltųjų naktų šviesoje braižyti brėžinius ar atlikti diplominio darbo skaičiuotes. Pažvelgi pro langą — miestas miega, apsiklojęs kerinčiu sidabro rūku. Saulė jau nusileido, tačiau dangus aukštas ir šviesus, kur ne kur pasidabinęs rausvais garbanotais debesėliais. Bet artėja šių platumų vidurnaktis, dangaus skliautu slenka kosminės tamsos šešėlis. Pamėlsta ir debesėliai lyg priešiškos jėgos paliesti. Labai aukštai greit skrenda sidabrinių debesų juostos tarytum kitų pasaulių pasiuntiniai. Šią trumpą valandą sieloje itin neramu. Tačiau tik minutėlę. Nespėjai susimąstyti, o dangus vėl sušilo, ir miestas lyg iš skaidrių vandenų dugno pakyla naujai dienai. Tų baltųjų naktų buvo dar daug, bet vėliau, pradėjau dirbti ir neberūpėjo jų žavesys.

Atėjo ilgai lauktas darbų gynimas, ir mano rankose techniko mechaniko diplomas su raudonu prierašu viršuje — „Su pagyrimu“. Labai retas technikum istorijoje atvejis, be to, ir dvigubas: tokį diplomą dar gauna ir K. Dubinskas. Lietuva galėtų didžiulis tokiais „mokslo vyrais“, juk mes savotiškai pakėlėme gimtinės prestižą čionykščių žmonių akyse. Bet kur ta Lietuva, ir ar jai rūpi „tie vyrai“. Pagal nuostatus turime teisę be egzaminų stoti į aukštąją mokyklą. Buvome net pasirinkę artimiausią — Archangelsko miškų institutą, aš ir mamos pritarimą šiam reikalui buvau gavęs. Bet tremtinys yra tremtinys. Direktorius tiesiai pareiškė, kad neketinas ruošti kadru Lietuvai — vis tiek išsimokslinę kada nors tenai išvažiuosite. Tad mus atsisako į Archangelską siųsti. Vietoj mūsų siunčia vietinius, kurie neišlaiko egzaminų ir gėdingai grįžta. Buvo labai apmaudu.

Tradicinės išleistuvės ir... išvažinėjome pagal paskyrimus į nuošaliausius kampus. Laimei, dar pavyko gauti nukreipimą į „gimtąjį“ Kortkeroso miškų gamybos ūkį. Susikrovęs savo mantelę ir atsisveikinęs su mokslo draugais bei paskutinėmis dienomis nesvetingu tapusiu technikumu, drožiu perkėlos link gaudyti pakeleivingos mašinos.

Matyt, reikės man čia, taigoje pasimetusiame mielajame antrame *učastke* pradėti karjerą. Kas manęs laukia, apytikriai žinau. Čia gyvenau ilgus metus, atlikau praktiką, viską pažįstu. Teks valgyti juodą mechanizatoriaus duoną. Pamainos mechaniko atlyginimas 800 rb. ir viskas.

Užsimetęs mechanikui pritinkančią kerzinę striukę, įsidedu saulės spindulius skleidžiantį diplomą kišenėn ir išvykstu į įmonės centrą, į pirmąjį *učastką*. Kadru skyriaus viršininkė siūlo prašmatnias pareigas — įmonės vyr. mechaniko pavaduotojo postą. Tai reiškia — arti valdžios ir pats pusiau valdžia, čia pat rajono centras, dažnos komandiruotės į Syktyvkarą.

Kadru skyriaus viršininkė labai nustebo, kai nepanorau tokių pareigų. Pradėjo mane bauginti sunkiu gamybininko gyvenimu, gūdžiu mišku. Tačiau perspektyva terliotis su popieriais ir mokyti kitus, ko pats nemoki, manęs neviliojo. Neradę bendros kalbos išsiskyrėme iki kito pokalbio.

Tryniausi po namus be tikslo, laukiau skambučio iš centro. Jau ir malkų priskaldyta, ir beržo šluotų prižišta ožkoms žiemai, o skambučio vis nėra. Tačiau, ilgai laukęs, sulaukiau.

Susidėjau menkutę mantą į mažytį lagaminėlį, skriete nuskriejau dvylika kilometrų, ir štai aš vėl prieš kadru skyriaus viršininkę. Ironiškai šypsodamasi, ji praneša, kad staiga atsirado vieta — Negakerose paprovė pamainos mechaniką Volodiją Razorionovą — pralošė kortomis čia ištremti po lagerio recidyvistai.

Žinia ne iš maloniųjų, ypač jaunajam specialistui.

Sulaukęs atvažiavusio Negakeroso sunkvežimio, kukliai įsitaisau kėbulo kamputyje. Kelias labai blogas. Mašinos ratai, apauti grandinėmis, vos vos stumia vargšą senelį ZIS-5. Dar ir šiandien atsimenu jo numerį: XII 03— 25. Riaumodami giliu rudens purvu, tiesiai prieš rajono centro universalinę patyrėme avariją — subyrėjo pavarų dėžė. Per porą dienų susiremontavę, šiaip taip pajudėjome. Nugalėjome pelkyną dešimtame kilometre, sėkmingai įveikėme molingą pakilimą tryliktame, neigriuvome rąstų primestame upokšnyje aštuonioliktame ir štai dvidešimt antrajame kilometre išvydau Negakeroso miškų kirtimo punktą.

Koks tas Negakerosas, apie kurį šiek tiek girdėjau, bet nebuvo matęs? Kas čia manęs laukia, kaip čia man klosis? Labiausiai, žinoma, nenorėjau būti praloštas kortomis. Negakeroso miškų kirtimo įmonės amžius 1948— 1960 metai. Po to, iškirtus aplinkinius miškus, nykstant gamybai, nyksta ir gyvenvietė. Persikėlus į kitą vietą gamybai, gyvenvietėje kurį laiką dar lieka buvę aptarnavimo sferos darbuotojai — visokie kepėjai, virėjai, seniai, pensininkai ir šiaip žmogeliai, kuriems nėra kur dingti. Dar kiek laiko funkcionuoja pagalbinių ūkiai — augina kiaules, sodina daržus, tačiau neilgai. Gyventojai kūrena tuščius namus, ir galop gyvenvietės agonija pasibaigia. Beribėse TSRS europinės dalies šiaurės ir Sibiro taigos platumose yra nemaža tokių gyvenviečių, kai kur visiškai sveikutėlių; perkelti pastatus kitur, matyt, neapsimoka, nors dauguma jų skydiniai, tad ir stovi vidury miško vaiduokliški kaimai. Tos vietos niūresnės už kapines.

Na, o dabar Negakerosas, barakų ir vėliau išdygusių standartinių skydinių namelių gan tvarkingas stačiakampis, pačiame klestėjime. Būtų neišvaizdi gyvenvietė, jei ne ją puošiantis gražus Lokčimo upės vingis. Nors čia mišką kerta tik apie 5—6 metus, daugelis gamybinių epopėjų jau praeityje. Baigė savo amžėlį 6 kilometrų ilgio konkė — jos bėgiais arkliai traukė rąstų prikrautus vagonėlius. Tai gana pigus miško pervežimo būdas. Dar Kija Ju apylinkėse buvo išlikusi lagerio laikų konkė — ten vietoj bėgių naudoja apskustus nestorus rąstus, kuriais riedėdavo vagonėliai plačiais, viduje įgaubtais ratais.

Reikėtų dar pasakyti, kad šiaurėje pirtis yra būdinga gyvenvietei. Gali nebūti parduotuvės, klubo, remonto dirbtuvių miško technikai ir kitų būtiniausių dalykų, tačiau pirtį visada rasite. Pirtininkas — būtinas etatas, visiems gerai žinomas gyvenvietėje žmogus. Vandeniui vežti statinė uždėta pagal atitinkamą metų laiką ant ratų arba rogių — privalomas gyvenvietės inventorių. Penktadienis — moterų pirties diena, šeštadienis — vyrų. Niekas nepraleidžia savaitgalio prausimosi, skrupulingai atlikdami šį ritualą tarsi anų laikų romėnai. Šeštadienį, po darbo, gyvenvietės gatvės pilnos įkaitusių veidų, tik ir girdisi *s legkim parom*, po to būtinai kalbos apie šimtą gramų.

Darbas nelengvas. Visa technika remontuojama po atviru dangumi. Sugedęs miško vilkimo traktorius sustingsta dažnai pačioje nepatogiausioje vietoje, įklimpęs purve ar

pusnyne iki vikšrų viršaus. Nutilus variklio gausmui tuoj pasigirsta uodų daina (jei vasara), ar kanda šaltukas (jei žiema). Žinoma, negailint benzino, kuriamas laužas, ir su dideliais vargais išimta detalė dažniausiai ant žmonių pečių keliauja į dirbtuves.

Taip ir vargdavome. Šviesi žvaigždėlė mūsų tepaluotoje padangėje buvo vokiška remonto dirbtuvėlė, sumontuota siaurojo geležinkelio vagonėlyje. Prikimšta staklių, aprūpinta įvairiausiais įrengimais, suplanuota su įmanomu komfortu, kur kiekviena smulkmena buvo su meile padaryta ir apgalvotai įrengta.

Apgyvendino mane atskirame namuke, turinčiame vienintelį, kokių 10 m² kambarėlį. Kiek sutvarkęs vidų, gavau sunkvežimį mamai atsivežti. Ir štai sukrauta negudri manta, įkeltos kėbulan abi ožkos, ir, būrio žmonių palydėti, apleidome jau sava tapusią Kija Ju gyvenvietę. Čionai atvykom 1941 metais tiesiai iš Skaudvilės apylinkių, čia gyvenom sunkiais pokario metais, iš čia bėgom Lietuvon ir vėl „sugrįžom“. Atsisveikiname su p. Juškais ir Alminais, vieninteliais čia likusiais lietuviais. Tiesa, Negakerose, kaimynystėje, gyvena Bytautai, Bunkai ir seserys Barasaitės. Tai vis tie lietuviai, kurie savo gyvenimą Komijoje pradėjo nuo Kija Ju gyvenvietės.

Jaunatviško entuziazmo bei techninio smalsumo skatinamas visą laiką atiduodavau darbui. Mano tiesioginiai viršininkai buvo nuolat įgėrę, tad savaip suprasto solidarumo verčiamas dirbau už kelis, stengdamasis gelbėti garažą. Kasdien kartojosi tos pačios istorijos — lopėme kaip išmanydami techniką, o ta nuolat gedo. Nespėji suremontuoti važiuoklę, žiūrėk, jau pavarų dėžė subyrėjo. Šiaip taip sutvarkai pavarų dėžę — nebekrauna akumuliatorių generatorius. Sureguliuai relę, po naktinės pamainos rastas įtrūkęs rėmas. Ir taip be galo, be krašto.

Matydamas užburta sunkių kasdieninių rūpesčių ir darbų ratą, nusprendžiau, kad neužtenka gyventi tik tam, kad Negakerosas vykdytų miško kirtimo ir išvežimo planą. Reikia mokytis. Žinojau — bus nelengva, bet jaučiausi pilnas ryžto. Gavau leidimą stojamuosius egzaminus laikyti Kortkeroso vidurinėje mokykloje.

Ir štai aš stoviu prieš nustebusį mokyklos direktorių — tokių interesantų čia dar nebuvo.

— Ar jūs būsite to išdykėlio Valentino brolis, kuris prieš trejus metus baigė 7 klases?

— Tas pats.

Kad aš pats prieš aštuonerius metus čia baigiau 6 klases, niekas neprisiminė. Buvo berods 4 egzaminai. Pirmą egzaminą laikyti išjojau raitas, per polaidį. Jau rajono centre, bemaklindamas purvyną, arkliukas suklupo, ir užsisvajojęs raitelis nulėkė į purviną balą. Tad rusų kalbos egzaminą raštu teko laikyti šlapia sėdyne. Daugiau man arklio nedavė. Egzaminai vyko taip: išeinu 5 val. ryto pėsčias, įveikiu 22 kilometrus pavasariškai suskydusio kelio, su mokyklos abiturientais laikau egzaminą, gaunu kaskart vis po penketą, einu į arbatinę pasistiprinti,— ir vėl 22 kilometrai atgal. Skirtumas tik tas, kad vienon pusėn einu nerimo graužiamas, o kiton skriste skrendu triumfuodamas. Suvaikščiojęs apie 140 km, labai gerai išlaikęs stojamuosius egzaminus, pasidariau Komijos pedagoginio instituto neakivaizdinio skyriaus studentas.

Buvau vienas iš pirmųjų neakivaizdininkų rajone. Vasaros sesiją laikiau per savo atostogas ir nesinaudodavau valstybės teikiamomis papildomomis atostogomis (nėra kam mane pavaduoti), na o žiemą — atostogų nėra. Tad pirmąsias atostogas sesijai gavau išsikovoti... per liaudies teismą! Atsakovas pati... vyriausioji gamyklos buhalterė. Liaudies tarėjas — pažįstamas darbininkas iš Negakeroso, tad bylą laimėjau iš karto.

Laikant pirmą sesiją, nedavė bendrabučio ir labai spaudė užsiėmimai bei įskaitos — sijojo silpnesnius. Įsitaisau gyventi savo technikum bendrabutyje, pas Valentino mokslo draugą. Patalynės ir lovos neturėjau, miegojau ant grindų, pasitiesęs laikraštį, po galva pasidėjęs knygas, užsiklojęs guminiu lietpalčiu. Tikrai mokslas kartus...

Neakivaizdinis mokymasis lavino, bet gilių žinių neteikė. Tarp 30 neakivaizdininkų buvome tik du vyrai. Mokslo jungą kartu su manimi vilko jau pagyvenęs vokiečių, vokiečių kalbos mokytojas Ivan Christijanovič Šok. Vadindavomės vienas kitą kamaradais. Jo gerokai žilstelėjusi galva nelengvai kando mokslo gudrybes, tad amžinai vargdavau, jam padėdamas. Užtat kaip būdavo smagu ir lengva, kai nugalėję dar vieną sesiją, skirstydavomės namo. Grįžęs į miško gilumą, į Negakerosą, niekad nejaučiau nostalgijos miestui, nors mano mokslai vietiniams buvo visiškai nereikalingi, ir niekas nesuprasdavo, kam aš tokį vargą vargstu.

Bėgo laikas, keitėsi aplinkybės. Kremliuje įsitvirtino N. Chruščiovas. Iš pradžių, laikant marksizmo egzaminus, teko persiorientuoti, išmokti naujus teiginius: apie galimybę socializmui nugalėti parlamentinės kovos keliu, apie taikų sambūvį valstybių, turinčių skirtingas santvarkas, ir kt. Prie tų teiginių sunku buvo priprasti, viskas atrodė tikra erezija. Tačiau ir mūsų padėtis palaipsniui keitėsi. Pirmiausia brolis, besimokydamas technikumė, gavo normalų pasą. Seimą suskilo — mes su mama *specpereselencai*, o brolis — pilnateisis pilietis. Man tekdavo važinėti į komandiruotes, tai komendantas irgi išrūpino pasą. Pasas kaip pasas, viršeliai žali, tiktai didelis antspaudas vidury: „Galima važinėti tik Komijos ATSR ribose“. Komendantūron tik sykį per mėnesį reikėjo eiti, ir ėjimų gerokai apmažėjo. Nuo 1956 m. pradėjo gauti normalius pasus vokiečiai. O juk pamenu, dar tik prieš trejetą metų Kija Ju gyvenvietėje surinko vargšelius į klubą, prisistatė rajono raudonsiūliai ir paskelbė: kad jie, vokiečiai, čia yra apgyvendinti amžiams, pareikalavo jų parašų po šitokiu nuosprendžiu. Kai žmogeliai nepanoro po tokiu negirdėtu dokumentu pasirašyti, enkavedistai iširdo ir rėkė: „Ir jūs čia supusite, ir jūsų vaikai!“ Dokumente, kurį liepdavo pasirašyti, buvo pažymėta ne „iki gyvos galvos“ (*požyznenno*), o „amžinai“ (*navečno*). Vertė tokį dokumentą pasirašyti ir lietuvius. P. Kotryna Juškienė, mokytoja iš Šiluvos, nepasirašė, pareikšdama: „Nieko amžino nėra“. Šio argumento komendantūra nesugebėjo įveikti.

Taigi praėjus vos 3—4 metams, viskas pasikeitė. Iš tikrųjų nieko amžino nėra... Atostogoms ar esant reikalui be ypatingų vilkinimų išduodavo leidimus išvykti ir už respublikos ribų, net į Lietuvą. Žinoma, išduodavo leidimą, kurį reikėdavo, pasiekus kelionės tikslą, žymėtis milicijoje. Ledai pajudėjo! Po 15 metų mama pirmą kartą išvyko pasisvečiuoti Lietuvon. Deja, pasižymėjusi leidimą, turėjo grįžti atgal. Aš, baigęs sesiją savaite anksčiau, irgi nutaikiau progą nuvažiuoti į Maskvą, aplankyti tetą, žinoma, išsirūpinęs prieš tai leidimą. Nugulėjęs šonus ant kietos Vorkuta—Maskva vagono lentynos, po dviejų parų kelio aš vėl mieste, kuris prieš penkerius metus taip nesvetingai mane išprašė lauk. Patekęs anuomet kalėjiman, aš negalėjau atsistebėti ta požemine, daugeliui nežinoma

didžiule kalinių upe, kuri plačiai tekėjo iš vieno lagerio į kitą; su savo farvateriais, sekumomis ir užuolankomis, su savo dėsniais ir tradicijomis, igavusiomis įstatymų galią. Paviršiuje judėję laisvieji piliečiai, atrodė, neturėjo nė mažiausio supratimo, kad greta jų, čia pat pašonėje, tarytum veidrodinis įprastinio gyvenimo atspindys irgi juda minios užmaskuotų žmonių. Ne kartą anksčiau per grotuotą „varno“ langą mačiau skubančius savais reikalais žmones, kurie nė mažiausio dėmesio nekreipė į mus, vargšus kalinius. Norėjai šaukti: „Kodėl jūs tokie abejingi mums, užgročių pasaulio žmonėms? Argi nematote mūsų minių, mūsų vargo ir sielvarto? Pakelkite akis, pasižiūrėkite, ištieskite ranką, palytėkite „juodojo varno“ šoną — štai mes čia pat, greta, irgi gyvi žmonės, irgi dar vakar su jumis vienus takus mynėm!“ Bet žmonės žvelgdavo nematančiomis akimis ir skubėdavo savais keliais. Tokios mintys mane apniko išlipus Maskvoje iš traukinio ir žvelgiant į Komjaunimo aikštės skruzdėlyną. Įsimaišęs į minią nuėjau pažįstamais skersgatviais. Teta tebegyveno senoje vietoje, tik išigijo naujų globotinių — kates. Mažame 7 m² kambarėlyje, kuriame gyveno su vyru nuo neatmenamų laikų, buvo pilna kačių, kurios čia jautėsi padėties viešpačiai. Teta sakė, kad šitaip „užpildė“ tuštumą, atsiradusią po mano arešto. Su jomis vėliau ir į Vilnių parvažiavo, ir iki amžiaus pabaigos save bei kitus vargino. Vėliau patyriau, kad tokių kačių mylėtojų yra labai daug, vis vienišos moterys.

Maskva per 5 metus gerokai pasikeitė. Pridygo aukštų pastatų, net ir universiteto centriniai rūmai. Gatvėse padaugėjo automobilių. Šen bei ten galėjai sutikti nematytų svečių — užsieniečių. Prie viešbučio *Nacional* esančioje automobilių stovėjimo aikštelėje būriuodavosi žmonės ir smalsiai apžiūrinėjo užsienietiškas automašinas. Žmonės Maskvoje laisvai nešiojosi fotoaparatus ir fotografavo. Čia jau buvo tikrai didelė naujiena. Jautei naujus vėjus. Bet ir jiems pučiant turėjau eiti milicijon žymėtis savo atvykimą ir išvykimą. Tiesa, ten niekas per daug nenustebo ir nieko neklausinėjo — ar tai iš įpratimo, ar jau nebeteikė reikšmės šitokiai žmonių kategorijai. Savaitę pasisvečiavęs pas tetą, vėl bildėjau Vorkutos traukinyje savo Negakeroso link.

Čia gyvenimas tekėjo įprasta vaga. Plečiant gamybą, kitame upės krante pastatė naują gyvenvietę, Negakeroso dublerį, — *Marle* Ty. *Ty* komių kalba reiškia ežerą; toje vietoje jokio ežero nebuvo, tik Lokčimo senvagė.

Po kelionės į Maskvą praėjo dar dveji metai, kol vieną birželio dieną buvau iškviestas į rajoną paso gauti. Birželis — simboliškas mėnuo. 1941 pradėjome savo kalvarijas, o po 17 metų jas baigėme. Nieko nelaukęs išvykau Lietuvon, kur buvau mielai sutiktas, remiamas krikščatėvių Stefanijos ir Karolio Rosenų, tačiau nemažai teko pavargti ir patirti kartėlio prisiregistruojant ir įsidarbinant. Bet šiandien jau viskas praeity. Po sugrįžimo praėjo beveik dukart tiek metų, kiek išgyventa svetur. Daug kas primiršta, daugelio jau nebėra gyvųjų tarpe. Kad nedingtų praeities toliuose mūsų vargai, kad iš mūsų liūdnos istorijos pasimokytų ateities kartos, ir parašyti šie atsiminimai.

POST SCRIPTUM

Atsiminimai parašyti 1971—1973 metais, (vėliau šis bei tas tikslinta, papildyta) ir buvo skirti šeimos archyvui, ainiams, nes tuo metu kam nors juos rodyti buvo nedrąsu — dar prasitars, dar kas atsitiks...

Šiandien, atėjus neįtikėtiniems viešumo laikams, atvirai kalbama apie buvusias deportacijas, pripažįstamas jų nepagrįstumas ir neteisėtumas, buvę tremtiniai reabilituojami.

Užpildant šią baltą istorijos dėmę, skelbiama daug anų laikų prisiminimų. Eilinių žmonių biografijos kai kam ga

li pasirodyti nepakankamai svarbios ir įdomios. Tačiau, manom, kad savo krašto istorijos žinojimas tik tada bus tvirtas ir gilus, kai įvykius pažinsime, eidami nuo atskirybės prie bendrybės. Maža tos charakteringos atskirybės atkarpėlė ir perteikta šių įvykių dalyvio, buvusio tremtinio nuo 7 iki 24 m. amžiaus. Vaikystės prisiminimus tikslinau su motina. Žinoma, kad tuos pačius faktus kiekvienas interpretuoja savaip. Tačiau manau, kad įvykius ir bendrą laikmečio dvasią perteikiau teisingai.

1941 m. birželio 14—18 d. ištremtų iš Lietuvos ir Krasnojarsko lagerių Valdybos Rešiotų skyriaus 7-e režimo lageryje 1941 —1952 m. kalėjusių žmonių

SĄRAŠAS

Sąrašą sudarė Ričardas Zaleckas Sąrašų papildė Juozas Jurkšaitis

1. Abaris Jonas, Jono
2. Abramavičius Nachmanas, Leibo
3. Abromaitis Eduardas, Jono
4. Avulis Kostas, Jono
5. Adomauskas Kazys, Kazio
6. Adomaitis Antanas
7. Adomonis Kazys, Juozo
8. Adomaitis Jonas, Jurgio
9. Adomaitis Jurgis
10. Adomaitis Povilas
11. Adomaitis Juozas
12. Adomaitis Valentinas
13. Adomavičius Juozas
14. Ažubalis Kazys, Petro
15. Antanavičius Vincas, Antano
16. Alekša Gasparas, Petro
17. Aleksandravičius Petras, Igno
18. Aleksandravičius Stepas, Liudo
19. Aleksandrovič Alfred, Eduardo
20. Aleksiejus Kostas, Antano
21. Ališauskas Jonas, Jono

22. Alijošius Bronius, Juozo
23. Albenis Antanas, Jono
24. Almonaitis Juozas, Juozo
25. Ambrazevičius Vincas, Vinco
26. Anavičius Vacys, Josifo
27. Andriauskas Antanas, Antano
28. Andriauskas Povilas, Ferdinando
29. Andzevičius Andrius, Kazio
30. Andrašiūnas Jurgis, Jurgio
31. Andriauskas Juozas, Jono
32. Ankudovič Vaclov Leopoldovič
33. Ankevičius Stasys, Juozo
34. Antanauskas Juozas, Juozo
35. Antanaitis Justas, Vinco
36. Antanaitis Jonas, Adomo
37. Antanaitis Alfonsas, Kazio
38. Antanavičius Julius, Antano
39. Anužis Pranas, Prano
40. Ardaravičius Jonas, Jurgio
41. Arens Chaim Menerovičius
42. Arlauskas Kazys, Juozo
43. Armanavičius Julius, Jeronimo
44. Arnastauskas Vincas, Mataušo
45. Arūnas Vladas, Antano

46. Astrauskas Zenonas, Stasio
47. Augulis Leonas Petrovič
48. Augustinas Kazys, Kazio
49. Augulis-Augulis Aleksas, Povilo
50. Audzevičius
51. Audze Liudvik Andrejevič
52. Auškalnis Kostas, Motiejaus
53. Ausiukaitis Jonas, Juozo
54. Babinas Kostas, Stasio
55. Babušis Antanas, Petro
56. Babušis Jonas, Petro
57. Bagdonas Jonas, Antano
58. Bagdonas Petras, Tomo
59. Baguckas Simfarijonas, Baltraus
60. Bajorūnas Jonas, Kazio
61. Balčiūnas Ignas, Jono
62. Bakas Gladija Iljaševič
63. Bakutis Antanas, Prano
64. Bakštas Josif Faivovič
65. Balandis Leopoldas, Adomo
66. Balickaitis Vincas, Jurgio
67. Balnanonis Antanas, Baltro
68. Balnas Teodoras, Lauro
69. Baltokas Adolfas, Kazio

70. Baltrimas Stasys, Petro
71. Baltrušaitis Vincas, Kazio
72. Baltrukonis Viktoras, Andrius
73. Baltrušaitis Antanas, Jono
74. Baltrušaitis Stasys, Jono
75. Baltūsis Andrius, Andrius
76. Baltušis Juozas, Juozo
77. Balsys Vladas, Baltro
78. Balčiūnas Mečys, Gaudento
79. Balčiūnas Petras, Antano
80. Balčiūnas Stasys, Jono
81. Banaitis Povilas, Antano
82. Banza Antanas, Prano
83. Banzaitis Antanas, Vinco
84. Banys Jonas, Antano
85. Baniukaitis Kostas, Juozo
86. Baniulis Aleksas, Saliamono
87. Baniulis Antanas, Antano
88. Banevičius Juozas, Tomo
89. Baranavičius (Varanavičius) Bronius, Jono
90. Baranauskas Vladas, Jurgio
91. Baranauskas Stasys, Antano
92. Barasa Petras, Juozo
93. Barauskas Pranas, Martyno

94. Bardauskas Stasys, Vlado
95. Bardauskas Vladas, Vlado
96. Bareika Petras, Izidorius
97. Barysas Jonas, Kazio
98. Barkauskas Petras, Adomo
99. Barkonis Bronius, Juozo
100. Barkus Jonas, Kazio
101. Barniškis Vytautas, Jono
102. Baronas Vincas, Liudo
103. Baronas Gilelis, Leibo
104. Baranovas Petras, Vavilos
105. Bartašius Juozas, Adomo
106. Bartkus Antanas, Jono
107. Bartkus Pranas. Kazio
108. Basevičius Antanas, Juozo
109. Bastys Antanas, Simo
110. Batinas Aleksas, Mykolo
111. Bateika Vytautas, Jono
112. Baubonis Jonas, Petrovič
113. Baganskas Povilas, Valerijaus
114. Bagys Vincas, Jono
115. Belžakas Mykolas, Kazio
116. Belozaras Stasys, Ivanovič
117. Belskis Boleslovas, Kosto

118. Beliūnas Bronius, Vinco
119. Beliauskas Antanas, Agotos
120. Benderis Venjaminas, Izrailio
121. Bendinskas Bernardas, Jurgio
122. Bernotas Juozas, Petro
123. Betkauskas Jonas, Juozo
124. Bžeskis Antanas, Antano
125. Bivilis Josif Ivanovič
126. Belinskij Mykolas, Morkaus
127. Biknius Kostas, Kazio
128. Bindokas Petras, Petro
129. Binderis Kasirijonas, Abromo
130. Birbalas Steponas, Izidoriaus
131. Biržulis Žanas Jakovič
132. Bistras Pranas, Bernardo
133. Bitėnas Juozas, Povilo
134. Blažaitis Antanas, Juozo
135. Blaževičius Zigmas, Justino
136. Bložys Matas, Kazio
137. Bliudžius Petras, Juozo
138. Bliudžius Domas, Prano
139. Bobelis Simas, Simo
140. Bosinis Vincas, Juozo
141. Brazaitis Pranas, Kajetono

142. Brazdžiūnas Ignas, Baltraus
143. Brazdžius Jonas, Juozo
144. Bridickas Juozas, Vinco
145. Bronevičius Pranas, Juozo
146. Bruzgys Adolfas, Antano
147. Bubnelis Kazys, Igno
148. Budrevičius Česlovas, Petro
149. Budrevičius Jonas, Vinco
150. Budrevičius Kazys, Vinco
151. Budrevičius Petras, Juozo
152. Budreika Pranas, Antano
153. Budrikas Vaclovas, Viktoro
154. Budrikas Kostas, Viktoro
155. Budrys Vladas, Igno
156. Buivydas Vincas, Domo
157. Buivydas Juozas, Povilo
158. Bukaitis Antanas, Izidorius
159. Bukauskas Kazys, Jono
160. Bulotas Silvestras, Juozo
161. Bundonis Jonas, Karolio
162. Bunkus Kazys, Prano
163. Buožys Juozas, Jono
164. Burgas Kostas, Jono
165. Burneikis Ignas, Adolfo

166. Bumelis Juozas, Antano
167. Burbulis Julius, Mykolo
168. Burtavičius Balys, Antano
169. Butavičius Kazys, Vinco
170. Butikas Antanas, Fabiono
171. Butkus Antanas, Adomo
172. Butkus Jurgis, Prano
173. Butkus Kazys, Jono
174. Bučinskas Leonas, Viktoro
175. Bučys Pranas, Jono
176. Vabalas Albinas, Antano
177. Vabalas Antanas, Juozo
178. Vaikutis Izidorius, Igno
179. Vailionis Pranas, Antano
180. Vainyla Antanas, Jurgio
181. Vainilavičius Petras, Kazio
182. Vaisiūnas Petras, Jono
183. Vaitekūnas Jonas, Antano
184. Vaitkevičius Jonas, Boleslavo
185. Vaitkevičius Bronius, Kazio
186. Vaitaitis Juozas, Kazio
187. Vaitkevičius Jonas, Juozo
188. Vaitkus Balys Liudvikovič
189. Vaitonis Juozas, Miko

190. Vaičaitis Jonas, Kosto
191. Vaičeliūnas Jonas, Antano
192. Vaičiulis Viktoras, Alekso
193. Vaičiūnas Jonas, Liudo
194. Vaičius Jonas, Liudo
195. Vaičiūnas Juozas, Antano
196. Vaišvila Bronius, Miko
197. Vaišvila Vladas, Alekso
198. Vaišvila Domas Liudo
199. Vaišvila Stasys, Juozo
200. Valavičius Vytautas, Jono
201. Valaitis Pranas, Prano
202. Valaitis Vincas, Tomo
203. Valančius Povilas, Bonifaco
204. Valacka Vincas, Vinco
205. Valentas Kazys, Adomo
206. Vališkevičius Kazys, Boleslovo
207. Valančius Petras, Mykolo
208. Valys Jonas, Jono
209. Valuckas Bronius, Broniaus
210. Valsiūnas Ignas, Jono
211. Valiauga Juozas, Julijono
212. Valiauskas Julius, Jono
213. Varanauskas Antanas, Jono

214. Vasarevičius Domas, Karolio
215. Vosylius Vaclovas, Simono
216. Vosylinas Juozas, Jurgio
217. Vasilkus Stasys, Leonardo
218. Vasiliauskas Vincas, Petro
219. Vasiliauskas Vincas, Liudo
220. Vasiliauskas Edvardas, Juozo
221. Vasiliauskas Medardas, Kazio
222. Vasiliauskas Aleksandras, Vinco
223. Vaškys Mykolas, Mykolo
224. Vieversys Juozas, Stasio
225. Veise Aleksandr Andrejevič
226. Veitas Jonas, Mataušo
227. Veinukevičius Mikas, Jono
228. Velžys Jonas, Jono
229. Vienožinskis Vincas, Vinco
230. Vengrys Klemensas, Leono
231. Vienožinskis Antanas, Vinco
232. Venc.kus Fricas, Antano
233. Venclavičiiis Kostas, Jurgio
234. Venckus Kazys, Stasio
235. Venckus Antanas, Vaclovo
236. Venclovaitis Jonas, Mato
237. Veržbickas Aleksas, Alekso

238. Verkšys Konstantinas, Prano
239. Veršyla Liudas, Kazio
240. Verčilavičius Petras, Justo
241. Večerskis Antanas, Antano
242. Vidžiūnas- Jonas, Antano
243. Vidūnas Juozas, Juozo -
244. Vileniškis Jurgis, Igno
245. Vilaniškis Antanas, Mykolo
246. Vilnis Edgar Antonovič
247. Vilimas Kostas, Juozo
248. Vilkas Antanas, Prano
249. Vilkas Antanas, Antano
250. Vilutis Jonas, Vinco
251. Viliūnas Antanas, Stepo
252. Vilčinskas Balys, Juozo
253. Vindbergas Albertas, Alberto
254. Vinciūnas Leonardas, Domo
255. Vincas Vaclovas, Igno
256. Virvičius Romualdas, Vlado
257. Virvičius Steponas, Vlado
258. Visgaudas Stasys, Juozo
259. Visokinskas Antanas, Augusto
260. Vitas Aleksas, Tomo
261. Vitkevičius Feliksas, Prano

262. Vitkovskij Konstantin, Konstantino
263. Vyšniauskas Antanas, Kazio
264. Vozbutas Kazys, Antano
265. Volončevičius Vincas, Antano
266. Volosevičius Antanas, Antano
267. Volčanskij Aleksas, Juozo
268. Voskresenskis Sergejus, Aleksand
269. Gaigalas Kazys, Kazio
270. Gaidamavičius Kazys, Erazmo
271. Gaidelionis Bronius, Antano
272. Gaidžiūnas Zigmas, Karolio
273. Galitis Kari Karlovič
274. Galbuogis Juozas, Kazio
275. Galvanauskas Juozas, Felikso
276. Galvydis Pranas, Jurgio
277. Galvonas Jonas, Julijono
278. Galinis Petras, Kazio
279. Galinis Antanas, Martyno
280. Galinskas Vladas, Simono
281. Galkevičius Dionizas, Teodoro
282. Goldinas Augustas, Juozo
283. Garalevičius Vincas, Nikodemo
284. Garbanauskas Petras, Kazio
285. Garmus Balys, Balio

286. Garmus Alfredas, Alekso
287. Garnys Petras, Juozo
288. Garnys Norba, Juozo
289. Garška Antanas, Antano
290. Gasėnas Bronius, Antano
291. Gasėnas Romas, Antano
292. Gaspariūnas Kazys, Jeronimo
293. Gasiūnas Jonas, Jonovič
294. Gasiūnas Petras, Antano
295. Gatavėnas Jonas, Jono
296. Gaumas Antanas, Mykolo
297. Geržna Juozas, Mato
298. Gedvilas Jurgis, Igno
299. Gelguta Juozas, Vinco
300. Gelgutas Kazys, Tomo
301. Gelžinis Vincas, Stasio
302. Gervė Jonas, Jono
303. Gečas Leonas, Antano
304. Gečas Vincas, Juozo
305. Gečiūnas Jonas, Jono
306. Gibavičius Ranovas, Jono
307. Giedra Balius, Juozo
308. Giedraitis Juozas, Dzidoro
309. Giedrys Ignas, Alekso

310. Gilys Antanas, Juozo
311. Gilys Bronius, Anastazijos
312. Gineika Stasys, Leono
313. Gintalas Juozas, Juozo
314. Gintautas Jonas, Andriejaus
315. Gipiškis Kazys, Juozo
316. Girčys Leopoldas, Zanaro
317. Girštautas Bronius, Alekso
318. Glebavičius Jonas, Povilo
319. Glibauskas Antanas, Petro
320. Gobys Jurgis, Jurgio
321. Govaltas Stasys, Kamito
322. Golumbauskas Ignas, Igno
323. Gomolickij Aleksandr, Antano
324. Gonta Bronius, Mykolo
325. Goppen Anton Kazimirovič
326. Grabauskas Stasys, Petro
327. Gražulis Vladas, Petro
328. Gražulis Jonas, Jono
329. Grybauskas Antanas, Petro
330. Graužinis Antanas, Jurgio
331. Gracas Michaelis, Falko
332. Grėbliūnas Adomas, Mato
333. Grybas Alfonsas, Juozo

- 334. Grigaitis Antanas, Vinco
- 335. Grigaliūnas Vladas, Augusto
- 336. Grigaliūnas Jonas, Roko
- 337. Grigalius Antanas, Prano
- 338. Grigaliūnas Stasys, Antano
- 339. Grigas Jonas, Kazio
- 340. Grigonis Juozas, Prano
- 341. Grigucevičius Antanas, Vlado
- 342. Griketis Antanas, Jono
- 343. Grincevičius Jonas, Jono
- 344. Griškevičius Antanas, Mato
- 345. Gruzdis Antanas, Domo
- 346. Gruodis Pranas, Alekso
- 347. Gudaitis Viktoras, Jono
- 348. Gudauskas Kazys, Kajetono
- 349. Gudelis Albertas, Giršo
- 350. Guzikas Simas, Jono
- 351. Gulbinas Mykolas, Mykolo
- 352. Gulbinskas Kazys, Albino
- 353. Gumbaravičius Vladas, Mato
- 354. Gurnevičius Simas, Simo
- 355. Gurskis Kostas, Kosto
- 356. Gučius Vincas, Juozo
- 357. Gurevičius-Giriūnas

358. Gurevičius Albinas, Baltraus
359. Dapkus Leonas, Antano
360. Dabryla Juozas, Juozo
361. Dabušis Balys, Vlado
362. Dagys Jurgis, Jurgio
363. Dailidė Juozas, Juozo
364. Dailidė Alfonsas, Juozo
365. Dailidė Pranas, Prano
366. Dakinevičius Stasys, Vlado
367. Daleckas Nikodemas, Juozo
368. Damašaitis Pranas, Miko
369. Damašas Domas, Jono
370. Dambrauskas Stasys, Antano
371. Dambrauskas Juozas, Igno
372. Dambrauskas Jonas, Mato
373. Dambrauskas Klemas, Klemo
374. Dambrauskas Stasys, Juliaus
375. Damionaitis Juozas, Juozo
376. Damušis Pranas, Antano
377. Danielius Kazys, Juozo
378. Danilevičius Teofilis, Prano
379. Danilevičius Jonas, Karolio
380. Daniliūnas Ipolitas, Kazio
381. Daniševičius Mykolas, Mykol

382. Dankboras Jonas, Franco
383. Dapkus Antanas, Jono
384. Dapkus Antanas, Liudo
385. Dapkus Justas, Justo
386. Dargys Vytautas, Juozo
387. Dargys Jonas, Jono
388. Dargys Kazys, Jono
389. Dausa Kazys, Motiejaus
390. Daugėla Antanas, Petro
391. Daugirdas Tomas-Jurgis, Jono
392. Daukantas Jonas, Jono
393. Daukša Bronius, Liudo
394. Daumantas Bronius, Kazio
395. Dvareckas Jonas, Martyno
396. Dabaila Kostas, Adomo
397. De-Bondzi Jurij Ignatjevič
398. Degutis Jonas, Juozo
399. Degsnys Kazys, Stasio
400. Dementas Jonas, Kazio
401. Demikis Jonas, Simono
402. Derenčius Vincas, Mykolo
403. Dzegoraitis Aleksas, Jono
404. Dzedulionis Jokūbas, Adomo
405. Dzikas Jonas, Prano

406. Dzikas Pranas, Jono
407. Dziubinskas Jonas, Juliaus
408. Dirgys Domas, Mato
409. Džidžpetris Jonas, Antano
410. Dikinis Adolfas, Stasio
411. Dilys Antanas, Kazio
412. Dimaitis Augustinas, Stasio
413. Dinsmanas Jonas, Martyno
414. Dijokas Petras, Zigmo
415. Dyža Aloyzas, Povilo
416. Dirmeitis Antanas, Jono
417. Dičius Jonas, Adomo
418. Diškevičius Juozas, Antano
419. Dobrišius Bronius, Juozo
420. Doda Stasys, Jono
421. Dorickas Vaclovas, Igno
422. Dočkus Vladas, Jurgio
423. Dranseika Julius, Miko
424. Drąsutis Steponas, Juozo
425. Drozdovskij Liudvik Ignatjevič
426. Dubinka Juozas, Kazimiero
427. Dubinskas Kazys, Andriaus
428. Dubickas Juozas, Antano
429. Dūda Juozas, Juozo

430. Dumbrava Vytautas, Vinco
431. Dusevičius Vincas, Adomo
432. Eidukaitis Albinas, Prano
433. Žaldokas Jonas, Mykolo
434. Žalkauskas Alfonsas, Miko
435. Žašinas Jonas, Juozo
436. Žašinas Pranas, Juozo
437. Žvinkevičius Ignas, Igno
438. Žeimavičius Antanas, Jono
439. Žekas Vincas, Juozo
440. Žemaitis Juozas, Jono
441. Žemaitis Petras, Antano
442. Žemaitis Jeronimas, Prano
443. Žemaitis Jonas, Prano
444. Žvironas Martynas, Jurgio
445. Žygelis Kazys, Jurgio
446. Žievys Simonas, Simono
447. Žilinskas Kazys, Vinco
448. Žilakauskas Jonas, Stasio
449. Žilevičius Jonas, Mykolo
450. Žindulis Julius, Kazio
451. Žmuida Vladas, Antano
452. Žašinas Stasys, Juozo
453. Žulys Jonas, Antano

454. Žukantas Alfonsas, Juozo
455. Žukas Balys, Jono
456. Žurauskas Pranas, Prano
457. Žukauskas Juozas, Simo
458. Žukauskas Petras, Kazio
459. Žulys Kazys, Stasio
460. Žurauskas Juozas, Prano
461. Zabarauskas Benediktas, Jono
462. Zacirskas Henrikas, Jono
463. Zacirskas Jonas, Kazio
464. Zakrasovas Juozas, Kosto
465. Zakarevičius Pranas, Prano
466. Zakarka Jonas, Luko
467. Zaleskas Ričardas, Zigmo
468. Zaleckij Juozas, Karolio
469. Zaleckas-Zalevskij Petras, Vlado
470. Zalunskis Antanas, Kazio
471. Zameraitis Vincas, Mečislovo
472. Zaras Jonas, Kazio
473. Zauka Ignas, Felicijono
474. Zaustinskas Arkadij Ilarionovič
475. Zenčikas Mikas, Felikso
476. Ziberkas Jonas, Alfonso
477. Zigmontas Vladas, Antano

478. Zemaitis Abraomas, Mart.
479. Zimkevičius Vladas, Karolio
480. Zimkus Povilas, Povilo
481. Zubrys Pranas, Eduardo
482. Zubrickas Česlovas, Juozo
483. Jaruševičius Jonas, Juozo
484. Jaruševičius Jonas, Prano
485. Ivanauskas Jonas, Prano
486. Ivanovskas Michail Matvejev.
487. Ivaškevičius Kazys, Kazio
488. Ivaškevičius Stasys, Juozo
489. Igaunis Juozas, Jurgio
490. Ignatavičius Vaclovas, Miko
491. Ignašiūnas Jonas, Petro
492. Ikamas Vladas, Juozo
493. Yla Jurgis, Juozo
494. Imbrasas Povilas, Jono
495. Indriūnas Jonas, Juozo
496. Indriūnas Pranas, Juozo
497. Juozėnas Pranas, Simono
498. Jogutis Jurgis Adamovič
499. Juodakis Aleksas, Prano
500. Juodvalkis Antanas, Bonifaco
501. Juozaitis Petras, Mato

502. Juozaitis Petras, Kazio
503. Juozaitis Antanas, Juozo
504. Jokubauskas Stasys, Antano
505. Jonaitis Jonas, Vlado
506. Jonika Juozas, Juozo
507. Jonuška Pranas, Antano
508. Jonušonis Jonas, Kazio
509. Jocas Stasys, Stasio
510. Juočėnas Stasys, Alekso
511. Juodinis Jonas, Alekso
512. Juršys Stasys, Andriaus
513. Kavaliauskas Juozas, Simono
514. Kavaliauskas Pranas, Domo
515. Kavaliauskas (Kavoliūnas) Ipolitas, Antano
516. Kažemėkas Povilas, Mykolo
517. Kaganas Girša Berelis
518. Kazakevičius Stanislovas, Adomo
519. Kazelka Balys, Mato
520. Kazlauskas Antanas, Mato
521. Kazlauskas Viktoras, Stasio
522. Kazlauskas Jonas, Jokūbo
523. Kazlauskas Julijonas, Jokūbo
524. Kazlauskas Teofilis, Silvestro
525. Kaičius Bronius, Antano

526. Kairiūkštis Antanas, Nikodemo
527. Kalavinskas Vincas, Jurgio
528. Kalasiūnas Antanas, Vinco
529. Kalvaitis Maks, Mykolo
530. Kalvelis Petras, Juozo
531. Kalpokas Stasys, Kosto
532. Kalpokas Pranas, Prano
533. Kalpauskas Jurgis, Jono
534. Kaminskas Leonardas, Jokūbo
535. Kamičaitis Petras, Miko
536. Kanapeckas Juozas, Adomo
537. Kapočius Viktoras, Antano
538. Kapčinskas Stasys, Juozo
539. Karalius Kazys, Alekso
540. Karvelis Vincas, Adomo
541. Kardonas Juozas, Juozo
542. Kareiva Vytautas, Leopoldo
543. Karoblis Antanas, Jono
544. Karpalavičius Jonas, Jokūbo
545. Karpuška Andrius, Juozo
546. Kartopas Juozas, Kazio
547. Karčmarskas Juozas, Vinco
548. Katinas Albertas, Bonifaco
549. Katkevičius Jonas, Jono

- 550. Katkus Antanas, Liudo
- 551. Katinas Kazys, Kosto
- 552. Kaulakis Mečys, Jeronimo
- 553. Kaušas Antanas, Jurgio
- 554. Kapšys Petras, Dovydo
- 555. Kačinskas Stepas, Vlado
- 556. Kačiulis Jonas, Juozo
- 557. Kašauskas Stasys, Tomo
- 558. Kvedaras Jurgis, Mato
- 559. Keželis Karolis, Petro
- 560. Klemas Edmundas, Geriano
- 561. Kiela Matas, Mato
- 562. Kelpšas Vladas, Tomo
- 563. Kemcža Pranas, Jono
- 564. Kemerzūnas Petras, Jono
- 565. Kentra Jonas, Kazimiero
- 566. Keraitis Antanas, Vinco
- 567. Keremas Zendelis, Joseno
- 568. Kiaunė Alfonsas, Viktoro
- 569. Kybartas Antanas, Kosto
- 570. Kabalis Feliksas, Jonovič
- 571. Kilas Jonas, Antano
- 572. Kirdeikis Aleksas, Juozo
- 573. Kiriliauskas Steponas, Antano

- 574. Kiršinas Jurgis, Igno
- 575. Kisielis Petras, Petro
- 576. Kiškis Benediktas, Petro
- 577. Kiškis Vytautas, Juozo
- 578. Klebanovas Ambrozci, Adomo
- 579. Knyvis Edmundas, Prano
- 580. Klimas Mykolas, Benedikto
- 581. Klimašauskas Juozas, Juozo
- 582. Klimčickas Vytautas, Kosto
- 583. Klipavičius Mikas, Jono
- 584. Klingmanas Jankelis
- 585. Klongevičius Jonas, Mykolo
- 586. Klongevičius Mikas, Mykolo
- 587. Klumbys Antanas, Juozo
- 588. Kliučas Judelis, Benjamino
- 589. Kliučinskas Jonas, Mykolo
- 590. Knevinskas Juozas, Vinco
- 591. Kavoliūnas Juozas, Benedikto
- 592. Kazmėnas Vaclovas, Jono
- 593. Kokinas Jonas, Andriaus
- 594. Kaltūnas Uriašas, Spefe
- 595. Kondrašas Vincas, Liucianovič
- 596. Kondrašas Edvardas, Petro
- 597. Kontautas Mečislovas, Antano

- 598. Kontrimas Danielius, Aniceto
- 599. Končius Ignas, Adomo
- 600. Kopansas Judelis
- 601. Koreiva Jaroslavas, Henriko
- 602. Kasakauskas Mykolas, Zigmo
- 603. Kaušas Juozas, Jokūbo
- 604. Kašūba Vincas, Antano
- 605. Kranavickas Nikodemus, Juozo
- 606. Krapanas Julius, Jurgio
- 607. Kraujalis Petras, Kazio
- 608. Kreivėnas Leonardas, Baltraus
- 609. Kriaučiūnas Kazys, Silvovič
- 610. Krivickas Kazys, Petro
- 611. Križinauskas Antanas, Petro
- 612. Kryžius Kostas, Liudo
- 613. Krikščikas Alfonsas, Jurgio
- 614. Krikščiūnas Juozas, Mato
- 615. Krilavičius Julius, Miko
- 616. Kristapavičius Aleksas, Alekso
- 617. Krištopaitis Kostas, Jono
- 618. Krikščiūnas Albinas, Jono
- 619. Kriučelis Albinas, Jono
- 620. Krukauskas Vsevolod Konstantinovič
- 621. Krukauskas Kazys, Mykolo

- 622. Krūminas Jonas-Jokūbas, Jokūbo
- 623. Kruopis Povilas, Kazio
- 624. Kubilius Antanas, Karolio
- 625. Kubilius Jonas, Juozo
- 626. Kubilius Lionginas, Prano
- 627. Kudžma Antanas, Kazio
- 628. Kudirka Vincas, Jono
- 629. Kudirka Pavel Verfolomejev
- 630. Kudulis Liudas, Fabijono
- 631. Kukšta Stanislovas, Tado
- 632. Kuliešius Kostas, Mato
- 633. Kulikauskas Vladas, Vlado
- 634. Kžuma Franc Francevič
- 635. Kumpauskas Jonas, Juozo
- 636. Kumpauskas Kazys, Juozo
- 637. Kumpinis Gaberis, Juozo
- 638. Kumpikevičius Vitalijus, Igno
- 639. Kunca Pranas, Juozo
- 640. Kunčina Juozas, Adomo
- 641. Kuprys Ričardas, Jono
- 642. Kuprys Aleksandras, Jono
- 643. Kuraitis Justinas, Jono
- 644. Kuras Jonas, Jono
- 645. Kidreikis Steponas, Stepono

- 646. Kutka Albinas, Antano
- 647 Kutka Valentinas, Antano
- 648. Kutka Vincas, Prano
- 649. Kutka Nikodemas, Jurgio
- 650. Kucinas Antanas, Augusto
- 651. Kučas Petras, Juozo
- 652. Kučinskas Stepas, Kosto
- 653. Kiudulas Jonas, Vlado
- 654. Keršys Vincas, Vinco
- 655. Kiaunė Juozas, Stasio
- 656. Kšikva Andrius, Juozo
- 657. Labanauskas Balys, Mečislovo
- 658. Labanauskas Vincas, Liudo
- 659. Labukas Leonardas, Antano
- 660. Lazauskas Kostas, Prano
- 661. Lazauskas-Kruminis Jonas, Vinco
- 662. Laimus Aleksas, Gabrielio
- 663. Lanskoronskis Petras, Martyno
- 664. Lapėnas Leonas, Antano
- 665. Lukoševičius Dmitrij Simurevič
- 666. Lapėnas Valerijonas, Juozo
- 667 Lapėnas Liudvikas, Justino
- 668. Lapėnas Antanas, Liucijono
- 669. Lastauskas Bronius, Petro

- 670. Latakas Bronius, Antano
- 671. Laupkadis Klemensas, Jono
- 672. Laurinavičius Domas, Vinco
- 673. Laurinavičius Kazys, Vinco
- 674. Laucius Jonas, Povilo
- 675. Laucius Feliksas, Domo
- 676. Laucius Steponas, Juozo
- 677. Lamas Povilas, Prano
- 678. Levanas Jonas, Kazio
- 679. Leipartas Kostas, Jono
- 680. Leipus Jonas, Kazio
- 681. Lekas Kazys, Kazio
- 682. Lengvenis Pranas, Roko
- 683. Lenktys Jonas, Jurgio
- 684. Liepinis Antanas, Juozo
- 685. Lemčius Jokūbas, Mykolo
- 686. Leščinskas Juozas, Vipalovič
- 687. Leščinskas Stasys, Juozo
- 688. Lispo Steponas, Jurgio
- 689. Lipartas Donatas, Kazio
- 690. Lingė Domas, Justino
- 691. Liorengas Mikas, Andriaus
- 692. Litštas Ignas, Juozo
- 693. Lisauskas Jonas, Vinco

- 694. Liutikas Feliksas, Prano
- 695. Liutkaitis Juozas, Jurgio
- 696. Liutkevičius Juozas, Juozo
- 697. Ličys Balys, Vinco
- 698. Lozaraitis Vladas, Juozo
- 699. Losinskas Juozas, Juozo
- 700. Loskauskas Alfonsas, Juliaus
- 701. Loturžis Juozas, Kazio
- 702. Lopeta Justinas, Kosto
- 703. Luikys Stasys, Bonifaco
- 704. Lukauskas Pranas, Teodoro
- 705. Lukoševičius Jonas, Vinco
- 706. Lukoševičius Jonas, Jurgio
- 707. Lukoševičius Juozas, Antano
- 708. Lukoševičius-Lukėnas Kazys, Prano
- 709. Lukošius Vytautas, Simono
- 710. Lukminas Pranas, Jono
- 711. Lukošaitis Jokimas, Stasio
- 712. Lukoševičius Marijonas, Vlado
- 713. Lukoševičius Petras, Jono
- 714. Lukoševičius Kostas, Motiejaus
- 715. Lukšys Vladas, Antano
- 716. Lukšys Juozas, Juozo
- 717. Lukšonis Juozas, Adomo

- 718. Lunsakis Pranas, Kazio
- 719. Lulevičius Kazys, Petro
- 720. Liutkaitis Pranas, Jurgio
- 721. Liutkevičius Stasys, Karolio
- 722. Liaudaitis Kostas, Jurgio
- 723. Liaukus Vacys, Mykolo
- 724. Mazurovskij Lev Mironovič
- 725. Maletins Stepan Nikolajevič
- 726. Mažeika Petras, Prano
- 727. Mažeika Stasys, Liudo
- 728. Mažonas-Mažonavičius Vladas, Jono
- 729. Mažutis Juozas, Vinco
- 730. Mazaliauskas Mečislovas, Botorovič
- 731. Maugys (Moigys) Alfonsas, Kazio
- 732. Maknys Juozas, Felikso
- 733. Maldušis Antanas, Antano
- 734. Malinauskas Stasys, Antano
- 735. Mandeika Pranas, Antano
- 736. Malkauskas Vladas, Jono
- 737. Monelis Juozas, Vinco
- 738. Marzelis Petras, Miko
- 739. Markauskas Pranas, Jono
- 740. Markevičius Juozas, Mykolo
- 741. Markevičius Jonas, Simo

- 742. Markevičius Petras, Petro
- 743. Morkūnas Pranas, Juozo
- 744. Morkūnas Jonas, Antano
- 745. Morkūnas Tadas, Juozo
- 746. Maslauskas Aleksas, Igno
- 747. Matulauskas Viktoras, Liudo
- 748. Matiukas Alfonsas, Antano
- 749. Macaitis Martynas, Martyno
- 750. Macas Juozas, Juozo
- 751. Mackevičius Vladas, Antano
- 752. Mackevičius Vytautas, Benedikto
- 753. Mackevičius Stasys, Juozo
- 754. Mackus Antanas, Felikso
- 755. Martinaitis Alfonsas, Kazio
- 756. Martinaitis Gasparas, Gasparo
- 757. Martinaitis Mykolas, Gasparo
- 758. Martinaitis Motiejus, Nikodemo
- 759. Martinaitis Juozas, Motiejaus
- 760. Martinaitis Juozas, Jono
- 761. Marcinkevičius Vincas, Simo
- 762. Marcinkevičius Feliksas, Simo
- 763. Marčiukonis Antanas, Povilo
- 764. Mačiulis Domas, Juozo
- 765. Marčiukaitis Vytautas, Mato

- 766. Marčiukaitis Kazys, Kazio
- 767. Moskaliūnas Petras, Antano
- 768. Matukonis Antanas, Lauryno
- 769. Matukas Antanas, Jono
- 770. Matukonis Kazys, Vinco
- 771. Matulaitis Juozas, Mato
- 772. Matulis Juozas, Juozo
- 773. Matulis Solomonas, Petro
- 774. Matulionis Vincas, Kazio
- 775. Mačiulis Antanas, Juozo
- 776. Mačius Juozas, Juozo
- 777. Maškauskas Jonas, Prano
- 778. Macikas Henrikas, Henriko
- 779. Medinis Antanas, Kosto
- 780. Mežutavičius Juozas, Antano
- 781. Melnikas Juozas, Mikalojaus
- 782. Merkys Juozas, Justo
- 783. Merkys Kostas, Kosto
- 784. Merkevičius Antanas, Antano
- 785. Meškauskas Juozas, Vlado
- 786. Meškevičius Vladas, Juozo
- 787. Mielis Jonas, Jono
- 788. Mikalajūnas-Nikolajūnas Petras, Kazio
- 789. Miklinevičius Petras, Pijaus

- 790. Miknėnas Pranas, Juozo
- 791. Miknius Julius, Juozo
- 792. Mykolaitis Juozas, Jurgio
- 793. Mikolavičius Motiejus, Juozo
- 794. Mikalauskas Stasys, Juozo
- 795. Mikalajūnas Jonas, Tado
- 796. Mikulskas Juozas, Adomo
- 797. Mikšys Jonas, Karolio
- 798. Milaknis Jonas, Prano
- 799. Milašas Aleksas, Martyno
- 800. Milašius Pranas, Jono
- 801. Milevičius Juozas, Adomo
- 802. Mileika Aleksas, Liudo
- 803. Miseika Jonas, Petronėlės
- 804. Miliūnas Pranas, Jono
- 805. Milius Antanas, Antano
- 806. Mikalauskas Petras, Juozo
- 807 Mikalauskas Julius, Juozo
- 808. Mikalkevičius Antanas, Juozo
- 809. Mikalkėnas Kazys, Benedikto
- 810. Mikelson Kari Voldemarov
- 811. Milcas Leibas, Šašelio
- 812. Miniauskas Vincas, Vinco
- 813. Miniauskas Stasys, Vinco

814. Mironas Kazys, Kazio
815. Misevičius Jonas, Mykolo
816. Misevičius Julius, Karolio
817. Misiūnas-Misevičius Petras, Antano
818. Mickonis Juozas, Stepo
819. Miciūnas Mikas, Kazio
820. Mišeikis Petras, Antano
821. Molis Aleksas, Juozo
822. Molis Alfonsas, Simo
823. Mongirdas Vytautas, Jono
824. Monkauskas Stasys, Adomo
825. Morkūnas Matas, Jono
826. Morkūnas Balys, Juozo
827. Morkus Juozas, Jono
828. Marazas Antanas, Antano
829. Motiejūnas Julius, Igno
830. Motiejaitis Juozas, Jono
831. Mackus Leopoldas, Leono
832. Mulionis Pranas, Vinco
833. Mušinskas Ignas, Viktoro
834. Muraška Vincas, Jurgio
835. Maleckas Vincas, Vinco
836. Mutkaitis Juozas, Jurgio
837. Novakas Vilimas, Antano

838. Navickas Vincas, Igno
839. Navickas Vladas, Jono
840. Navickas Kazys, Jono
841. Navickas Petras, Jono
842. Naglius Aleksas, Igno
843. Nadzeika Manardas, Jono
844. Namajūnas Leopoldas, Jono
845. Narbutavičius Bronius, Juozo
846. Narbutas Vladas, Stasio
847. Narbutas Leonas, Prano
848. Narbutas Steponas, Simo
849. Narkevičius Kazys, Eduardo
850. Narusevičius- Antanas, Kristinos
851. Natkevičius Pijus, Tomo
852. Neverdauskas Večiaslavas, Adomo
853. Nelevickij Vytautas, Juozo
854. Nemickas Liucijonas, Antano
855. Nemickis Jonas, Antano
856. Nepraustis Alfonsas, Tado
857. Novodzielskis Vladas, Kazio
858. Norvaišas Juozas, Juozo
859. Noreika Julius, Juliaus
860. Noreikevičius Juozas, Kazio
861. Norkus Adomas, Adomo

- 862. Narkus Jurgis, Simono
- 863. Nutautas Henrikas, Augusto
- 864. Niunevičius Juozas, Jurgio
- 865. Obakevičius Otonas, Antano
- 866. Obelevičius Kazys, Izidorius
- 867. Olsevičius Vaclovas, Adomo
- 868. Opackis Juozas, Alekso
- 869. Orantas Vincas, Jono
- 870. Osipauskas Liudas, Stasio
- 871. Paalksnys Antanas, Vlado
- 872. Pabilionis Povilas, Mykolo
- 873. Povilionis Kazys, Domo
- 874. Povilionis Kazys, Antano
- 875. Papavičius Jurgis, Alberto
- 876. Pakėnas Juozas, Kazio
- 877. Pakulnis Vaclovas, Adomo
- 878. Pakšnys Kazys, Juozo
- 879. Palaima Bronius, Adomo
- 880. Palaitis Antanas, Jurgio
- 881. Paliulis Karolis, Karolio
- 882. Paliūnas Kazys, Jurgio
- 883. Parčiauskas Pranas, Vinco
- 884. Paršelis Juozas, Juozo
- 885. Pauža Vincas, Antano

- 886. Paukštė Mykolas, Petro
- 887. Paulauskas Vladas, Juozo
- 888. Paulauskas Kazys, Kazio
- 889. Paulauskas Kostas, Benio
- 890. Paulikas Jonas, Boleslavo
- 891. Pauliukonis, Vytautas, Kazio
- 892. Pauliukonis Pranas, Kazio
- 893. Pauliukonis Ciprijonas, Jono
- 894. Pacinavičius Jonas, Kosto
- 895. Paškevičius Pranas, Justo
- 896. Paškevičius Kazys, Juozo
- 897. Kiaulakis Mečys, Jeronimo
- 898. Pabalius Andrius, Jono
- 899. Pavaitis Petras, Prano
- 900. Pečka Povilas, Antano
- 901. Peka Jonas, Jono
- 902. Pekarskis Josif Adomovič
- 903. Paleckas Vincas, Igno
- 904. Paleckas Stasys, Antano
- 905. Penčyla Antanas, Jurgio
- 906. Perednikas Antanas, Stasio
- 907. Pėstininkas Vladas, Jono
- 908. Petkaitis Juozas, Prano
- 909. Petkevičius Zenonas, Leono

- 910. Petkevičius Kazys, Mykolo
- 911. Petkevičius Julius, Povilo
- 912. Petkūnas Pranas, Mykolo
- 913. Petraitis Jonas, Stasio
- 914. Petrauskas Adolfas, Juliaus
- 915. Petrauskas Antanas, Juozo
- 916. Petrauskas Antanas, Kazio
- 917. Petrauskas Vincas, Vinco
- 918. Petrauskas Juozas, Vlado
- 919. Petrikas Vincas, Vinco
- 920. Petrulis Jonas, Juozo
- 921. Petruškevičius Liudas, Jurgio
- 922. Petruškevičius Petras, Jurgio
- 923. Petriūkštis Zigmas, Stasio
- 924. Petriūkštis Jonas, Stasio
- 925. Pečauskas Stasys, Prano
- 926. Pečulis Petras, Petro
- 927. Pečiukėnas Antanas, Mato
- 928. Plebalga Karolis, Jono
- 929. Pieniuta Aleksas, Alekso
- 930. Pilkauskas Juozas, Juozo
- 931. Piontkas Jurgis, Petro
- 932. Pipynė Mykolas, Jono
- 933. Pipiras Vincas, Mato

- 934. Pyragis Jonas, Juozo
- 935. Plikūnas Matas, Kazio
- 936. Plioplys Vincas, Vinco
- 937. Plungė Balys, Petro
- 938. Pliupas Kostas, Kosto
- 939. Pliuškevičius Adolfas, Kajetono
- 940. Pliater-Zyberg Stanislav, Liudo
- 941. Povilaitis Jonas, Jono
- 942. Pogureckas Bronius, Baltraus
- 943. Podvaiskas Jonas, Jono
- 944. Požėla Petras, Igno
- 945. Polikaitis Petras, Prano
- 946. Pomeditis Kazys, Onos
- 947. Porutis Kostas, Leono
- 948. Pocevičius Jonas, Simono
- 949. Packevičius Vincas, Igno
- 950. Pocius Adolfas, Kazio
- 951. Pocius Aleksas, Kazio
- 952. Pocius Kazys, Kazio
- 953. Poška Pranas, Kazio
- 954. Poškus Juozas, Stasio
- 955. Pranaitis Juozas, Juozo
- 956. Pranaitis Feliksas, Povilo
- 957. Pranyš Petras, Andriaus

- 958. Vitas Pranas, Vinco
- 959. Prankevičius Juozas, Jono
- 960. Pranckūnas Alfonsas, Juozo
- 961. Pranckūnas Jonas, Juozo
- 962. Prasauskas Jonas, Antano
- 963. Prielgauskas Jurgis, Juozo
- 964. Prunskys Juozas, Mykolo
- 965. Prunskus Pranas, Stasio
- 966. Pruskas Juozas, Vinco
- 967. Ptakauskas Kazys, Karolio
- 968. Pugžnys Eduardas, Silvestro
- 969. Puzinkevičius Vladas, Domo
- 970. Pumputis Antanas, Gabrieliaus
- 971. Puodžius Romualdas, Antano
- 972. Pupeikis Jonas, Izidoriaus
- 973. Pupeikis Petras, Antano
- 974. Purvinis Jonas, Vinco
- 975. Purtikas Juozas, Jono
- 976. Pusvaškis Pranas, Balio
- 977. Putvys Vytautas, Vlado
- 978. Putrimas Bronius, Kazio
- 979. Putrinskas Lionginas, Domo
- 980. Puškarevas Povilas, Jono
- 981. Pšemeneckas Vaclovas, Adolfo

982. Ragelis Juozas, Juozo
983. Ragėnas Vincas, Vinco
984. Radėnas Jonas, Jono
985. Radžiūnas Juozas, Jokūbo
986. Radzevičius Pranas, Jurgio
987. Radziulis Valerijonas, Antano
988. Radzevičius Feliksas, Mykolo
989. Rainys Julius, Benedikto
990. Rakickas Jonas, Simono
991. Rakutis Antanas, Igno
992. Rakšnys Povilas, Povilo
993. Ramonas Vaclovas, Stasio
994. Ramanauskas Antanas, Jono
995. Ramanauskas Vytautas, Vaclovo
996. Ramanauskas Jonas, Zigmo
997. Rimšas Jonas, Antano
998. Ramanauskas Julius, Juozo
999. Ramonas Jonas, Zenono
1000. Ratkus Alfonsas, Igno
1001. Rauba Balys, Juozo
1002. Rauba Juozas, Jono
1003. Racėnas Povilas, Juozo
1004. Raštikis Andrius, Bernardo
1005. Raščius Jonas, Jono

- 1006. Reznik David Samuil
- 1007. Reipertas Petras, Jono
- 1008. Reinys Juozas, Juozo
- 1009. Reičiūnas Juozas, Juozo
- 1010. Rekašius Aleksas, Leono
- 1011. Rekašius Vaclovas, Adomo
- 1012. Rekašius Liudas, Vlado
- 1013. Renys Bronius, Mykolo
- 1014. Repčys Antanas, Kazio
- 1015. Repšys Jonas, Jono
- 1016. Ribikauskas Povilas, Prano
- 1017. Riklinskij Cemach Meck.
- 1018. Ryliškas Povilas, Mykolo
- 1019. Rimaitis Povilas, Jono
- 1020. Rimas Juozas, Jurgio
- 1021. Rimkevičius Jonas, Stasio
- 1022. Rimkus Antanas, Domo
- 1023. Rinkevičius Juozas, Jono
- 1024. Rintautas Teodoras, Teodoro
- 1025. Ripke Nikalojus, Nikolajaus
- 1026. Rožanskas Mykolas, Kazio
- 1027. Rozmanas Vladas, Stasio
- 1028. Ročas Vladas, Jono
- 1029. Rubeževičius Vaitiekus, Juozo

- 1030. Rugys Jonas, Antano
- 1031. Rudaitis Juozas, Juozo
- 1032. Rudzevičius Vincas, Silvestro
- 1033. Rudys Pranas, Mykolo
- 1034. Rudminas Kazys, Prano
- 1035. Rudokas Juozas, Jono
- 1036. Ruzgas Pranas, Norberto
- 1037. Ruzgys Jonas, Jono
- 1038. Rukšėnas Vilius, Juozo
- 1039. Rulianskas Edvardas, Juozo
- 1040. Rumbinas Antanas, Kazio
- 1041. Rupeika Viktoras, Kosto
- 1042. Rusteika Vladas, Stasio
- 1043. Rusteika Henris, Stasio
- 1044. Rusevičius Antanas, Petro
- 1045. Rušėnas Antanas, Kazio
- 1046. Ruškis Adolfas, Tomo
- 1047. Ruškis Juozas, Adomo
- 1048. Rubakas Ponel Zolik
- 1049. Sabalis Antanas, Juozo
- 1050. Sabaliauskas Stasys, Zigmo
- 1051. Sabanskas Mečislavas, Juozo
- 1052. Sabaliukas Zenonas, Jono
- 1053. Sabulis Juozas, Kazio

- 1054. Savickas Viktoras, Jurgio
- 1055. Savickas Kazys, Juozo
- 1056. Savickas Kostas, Juliaus
- 1057. Savickas Leonas, Petro
- 1058. Sadauskas Leonas, Petro
- 1059. Sadauskas Liudas, Liudo
- 1060. Sadauskas Justinas, Vinco
- 1061. Sajėta Antanas, Jurgio
- 1062. Sakalas Viktoras, Juozo
- 1063. Sakalauskas Jonas, Jono
- 1064. Saliamonas Rubinas, Izraelio
- 1065. Saldauskas Vladas, Antano
- 1066. Salminis Karlas, Martyno
- 1067. Salminas Martynas, Jurgio
- 1068. Sandargas Vincas, Vinco
- 1069. Sapragonas Pranas, Domo
- 1070. Srapinas Pranas, Adomo
- 1071. Sarčiūnas Jonas, Vinco
- 1072. Sartys Valentinas, Juozo
- 1073. Sasnauskas Giliaras, Petro
- 1074. Sasnauskas Mykolas, Stasio
- 1075. Saulevičius Antanas, Tomo
- 1076. Saunoris Jonas, Rapolo
- 1077. Sacevičius Eustach' „, Juozo

- 1078. Sveikaunas Jonas, Felikso
- 1079. Svitvas Pranas, Jono
- 1080. Svitkauskas Juozas, Izidoriaus
- 1081. Seibutis Balys, Vinco
- 1082. Seibutis Juozas, Juozo
- 1083. Selezniovas Eugenijus, Alekso
- 1084. Selezniovas Jurgis, Alekso
- 1085. Seliokas Antanas, Jurgio
- 1086. Selickas Antanas, Petro
- 1087. Semaška Julius, Ivanovič
- 1088. Setikas Juozas, Jurgio
- 1089. Senkus Benediktas, Vinco
- 1090. Senkus Kostas, Miko
- 1091. Sidoras Bernardas, Jokūbo
- 1092. Simaitis Albinas, Simono
- 1093. Siminskas Jonas, Jono
- 1094. Simsonas Jonas, Jokūbo
- 1095. Sinkevičius Kazys, Juozo
- 1096. Sinkevičius Mykolas, Antano
- 1097. Sipavičius Bronius, Mečislovo
- 1098. Sipavičius Domas, Prano
- 1099. Skabas Viktoras, Franco
- 1100. Skeberdis Vilius, Antano
- 1101. Skerstonas Jonas, Antano

1102. Skyrius Pranas, Prano
1103. Skirtontas Vytautas, Kazio
1104. Skirpstūnas Jonas, Lauryno
1105. Sklėrius Pranas, Jono
1106. Skomskis Vincas, Felikso
1107. Skrickas Napoleonas, Antano
1108. Skroblas Pranas, Juozo
1109. Skruodis Antanas, Juozo
1110. Skukavskas Juozas, Alekso
1111. Skukauskas Jonas, Juozo
1112. Skulščius Kazys, Jono
1113. Skiauteris Vladas, Juozo
1114. Slavinskas Vladas, Jurgio
1115. Slavinskas Mikas, Jono
1116. Slavinskas Jurgis, Jurgio
1117. Slančiauskas Vincas, Vinco
1118. Sližys Simonas, Jono
1119. Slonskis Kostas, Leonardo
1120. Smailys Stasys, Kazio
1121. Smalevičius Jonas, Jono
1122. Smalenskas Juozas, Antano
1123. Smilgaitis Antanas, Jono
1124. Sparskis Vytautas, Petro
1125. Sprančiauskas Kazys, Simo

- 1126. Sprengys Pranas, Jurgio
- 1127. Sprindžiūnas Stasys, Antano
- 1128. Skudulis Pranas, Povilo
- 1129. Stakėnas Romualdas, Romo
- 1130. Staknys Jonas, Alekso
- 1131. Stakutis Jonas, Jono
- 1132. Stonys Mykolas, Mykolo
- 1133. Stankaitis Alfonsas, Juozo
- 1134. Stankevičius Vincas, Mato
- 1135. Stankevičius Vladas, Jono
- 1136. Stankevičius Kazys, Prano
- 1137. Stankevičius Pranas, Jono
- 1138. Stankūnas Juozas, Jurgio
- 1139. Stančikas Juozas, Prano
- 1140. Stasiukonis Jonas, Stasio
- 1141. Stasiulis Apolinaras, Juozo
- 1142. Stasiulis Leonas, Vinco
- 1143. Stasiulis Stasys, Juozo
- 1144. Stašionis Petras, Broniaus
- 1145. Staiblys Vytautas, Jono
- 1146. Steponavičius Alfonsas, Jono
- 1147. Steponavičius Mykolas, Mykolo
- 1148. Steponavičius Petras, Motiejaus
- 1149. Steponavičius Julius, Kazio

- 1150. Stepanov Vasilij Kuzmič
- 1151. Stirbys Vincas, Antano
- 1153. Stočkis Jonas, Juozo
- 1154. Stočkus Petras, Jono
- 1155. Strazdas Antanas, Juozo
- 1156. Strazdas Pranas, Juozo
- 1157. Strazdas-Drozdouskis Jonas, Adomo
- 1158. Strelčiūnas Robertas, Petro
- 1159. Strikaitis Klemas, Mykolo
- 1160. Stropus Antanas, Antano
- 1161. Strockis Antanas, Antano
- 1162. Strockis Juozas, Karolio
- 1163. Strumskis Adomas, Jono
- 1164. Stukas Pranas, Petro
- 1165. Stulgys Vincas, Mykolo
- 1166. Stungrys Antanas, Juozo
- 1167. Stundža Juozas, Juozo
- 1168. Stunžanas (Stunža) Juozas, Kazio
- 1169. Stuogys Mykolas, Antano
- 1170. Stupelis Justinas, Kazio
- 1171. Sture Julius, Edvardo
- 1172. Studnys Boleslovas, Antano
- 1173. Sukarevičius Adolfas, Adolfo
- 1174. Sulžickas Jonas, Mato

- 1175. Survila Antanas, Juozo
- 1176. Susnys Antanas, Romo
- 1177. Sušinskas Antanas, Petro
- 1178. Siurblys Pranas, Antano
- 1179. Talat-Kelpša Vladas, Girino
- 1180. Toločka Balys, Juozo
- 1181. Toločka Petras, Juliaus
- 1182. Tamašauskas Balys, Alekso
- 1183. Tamošaitis Juozas, Jono
- 1184. Tamulaitis Jonas, Vinco
- 1185. Tamulionis Mykolas, Jono
- 1186. Tamulis Ignas, Igno
- 1187. Tarasonis Aleksas, Miko
- 1188. Tarasonis Vladas, Mykolo
- 1189. Tarauras Vincas, Vinco
- 1190. Tarbūnas Ignas, Igno
- 1191. Tareika Andrius, Andriaus
- 1192. Taurys Aleksas, Jono
- 1193. Tautvaišas Stasys, Vinco
- 1194. Tauteris Romas, Jono
- 1195. Tebelškis Jonas, Igno
- 1196. Tolkenis Stasys, Uršulės
- 1197. Terleckas Ignas, Viktoro
- 1198. Tilindis Augustas, Jono

- 1199. Timukas Eduardas, Jono
- 1200. Tolys Ignas, Petro
- 1201. Treslokas Vincas, Tomo
- 1202. Trimonis Stasys, Petro
- 1203. Trinkūnas Mikas, Miko
- 1204. Trinkūnas Pranas, Antano
- 1205. Trionys Pranas, Petro
- 1206. Triušis Juozas, Juozo
- 1207. Trukleckas Juozas, Jono
- 1208. Trumtys Juozas, Kazio
- 1209. Tumas Stasys, Kosto
- 1210. Tumėnas Antanas, Liudo
- 1211. Tumonis Balys, Kosto
- 1212. Tumonis Jonas, Kosto
- 1213. Tumonis Petras, Jurgio
- 1214. Tumosa Jonas, Jono
- 1215. Tumosa Juozas, Mykolo
- 1216. Tursa Karolis, Benedikto
- 1217. Turcinavičius Balys-Juozas, Juozo
- 1218. Turčinskas Adomas, Vinco
- 1219. Tuskenis Juozas, Povilo
- 1220. Tautoraitis Bronius, Mato
- 1221. Ubarevičius Balys, Petro
- 1222. Ubeika Kazys, Jono

- 1223. Ūdras Ipolitas, Domo
- 1224. Užupis Gediminas, Antano
- 1225. Urbonavičius Jonas, Kazio
- 1226. Urbonas Balys, Klemo
- 1227. Urbaitis Juozas, Jono
- 1228. Urmulevičius Vincas, Stasio
- 1229. Usaitis Jonas, Jono
- 1230. Ūsas Vincas, Jono
- 1231. Ušackas Adomas, Adomo
- 1232. Fialkauskas Vaclovas, Prano
- 1233. Figaras Karolis, Martyno
- 1234. Chaleckas Stasys, Miko
- 1235. Christauskas Česlovas, Jono
- 1236. Cimbailaitis Juozas, Igno
- 1237. Cibulskas Jonas, Igno
- 1238. Civinskis Vladas, Jono
- 1239. Čaplikas Jonas, Mato
- 1240. Čaplinskas Vaclovas, Antano
- 1241. Čepulis Juozas, Mykolo
- 1242. Čekas Antanas, Vinco
- 1243. Čenkus Jonas, Stasio
- 1244. Čepkauskas Mykolas, Jono
- 1245. Čerbulėnas Jonas, Klemo
- 1246. Čerkauskas Gasparas, Antano

1247. Černevičius Antanas, Antano
1248. Černius-Černiauskas Juozas, Juozo
1249. Černius Petras, Kazio
1250. Černiavskij Jonas, Stasio
1251. Čiulka Kazys, Kazio
1252. Čiurlys Aloyzas, Aloyzo
1253. Čiulada Vincas, Stasio
1254. Šadauskas Alfonsas, Mykolo
1255. Šadauskas Napoleonas, Miko
1256. Šadeika Antanas, Juozo
1257. Šakenis Kostas, Prano
1258. Šalinskas Juozas, Antano
1259. Šalkauskas Aleksandras, Stasio
1260. Šalna Kazys, Prano
1261. Šalna Kostas, Kazio
1262. Šalučka Povilas, Juozo
1263. Šalčius Motiejus, Antano
1264. Šarauskas Antanas, Juozo
1265. Šarka Pranas, Miko
1266. Šarkys Albertas, Jono 1267. Šarūnas Jonas, Marijonos
1268. Šatkauskas Napoleonas, Antano
1269. Šaulys Jonas, Jono
1270. Šiaučiulis Vytautas, Antano
1271. Šiaučiulis Juozas, Petro

- 1272. Šiaučiūnas Juozas, Silvestro
- 1273. Švagždys Jonas, Jono
- 1274. Švainickis Jurgis, Romano
- 1275. Švalkus Petras, Juozo
- 1276. Švambarys Jonas, Felikso
- 1277. Švambarys Julius, Jurgio
- 1278. Švėgžda Mykolas, Bonifaco
- 1279. Švedas Jonas, Jurgio
- 1280. Švelnikas Stasys, Stasio
- 1281. Ševčiūnas Vytautas, Jono
- 1282. Šeduikis Petras, Tamošiaus
- 1283. Šeduikis Jurgis, Igno
- 1284. Šerėnas Jonas, Kazio
- 1285. Šereševskij Ruvim Semenovič
- 1286. Šerkšnas Zigmas, Antano
- 1287. Šešplaukis Bronius, Juozo
- 1288. Šeštokaitis Stasys, Andriaus
- 1289. Šileikis Petras, Gabrieliaus
- 1290. Šilingis Juozas, Jono
- 1291. Šilkaiskis Povilas, Simo
- 1292. Šilinskas Petras, Antano
- 1293. Šiliūnas Kazys, Kazio
- 1294. Šimanauskas Bronius, Petro
- 1295. Šimkevičius Vladas, Teofilio

1296. Šimkevičius Kazys, Rudolfo
1297. Šimkevičius Leonas, Leono
1298. Šimkus Antanas, Jono
1299. Šimkus Juozas, Adomo
1300. Šimkus Pranas, Antano
1301. Šimkus Simonas, Juozo
1302. Šimulionis Alfonsas, Kazio
1303. Šimoliūnas Stasys, Antano
1304. Šimoliūnas Kazys, Jurgio
1305. Šimelis Balys-Kazys, Juozo
1306. Širvinskas Antanas, Antano
1307. Šiška Stasys, Igno
1308. Škudzinskas Petras, Viktoro
1309. Šlapšys Jonas, Adomo
1310. Šlekys Saliamonas, Prano
1311. Šliekas Petras, Povilo
1312. Šlemonas Petras, Antano
1313. Šlikas Alfonsas, Jono
1314. Šlevas Vytautas, Antano
1315. Šležas Jonas, Juozo
1316. Šmulkštys Jonas, Domo
1317. Šniolis Povilas, Petro
1318. Šniras Alfonsas, Kazio
1319. Šnirpūnas Juozas, Vinco

- 1320. Šniukšta Leonidas, Prano
- 1321. Špokauskas Vincas, Adomo
- 1322. Špokavičius Stasys, Kosto
- 1323. Špokas Aleksas, Jokūbo
- 1324. Štaras Alfonsas, Donato
- 1325. Štaras Povilas, Povilo
- 1326. Štukėnas Albertas, Antano
- 1327. Šukys Juozas, Antano
- 1328. Šukys Jurgis, Antano
- 1329. Šulga Kazys, Jono
- 1330. Šumakeris Viktoras, Kazio
- 1331. Šumskis Benediktas, Mykolo
- 1332. Šutas Justas, Justo
- 1333. Eglinskas (Aglinskas) Pranas, Prano
- 1334. Eidukas Matas, Kazio
- 1335. Einikis Stasys, Jono
- 1336. Eismontas Stasys, Julijono
- 1337. Endzelis Petras, Kosto
- 1338. Jurgaitis Pranas, Kosto
- 1339. Jurgilas Vincas, Jono
- 1340. Jurevičius Kostas, Tado
- 1341. Jurelė Jonas, Kazio
- 1342. Jurgelionis Pranas, Benedikto
- 1343. Jurkevič-Jurkėnas Kostas, Vinco

- 1344. Jurkšaitis Juozas, Juozo
- 1345. Jurkšas Vitas, Kazio
- 1346. Juraitis Vincas, Andriaus
- 1347. Jusionis Antanas, Vinco
- 1348. Juška Vincas, Vinco
- 1349. Juška Jonas, Jokūbo
- 1350. Juška Jonas, Jeronimo
- 1351. Juškevičius Pranas, Felikso
- 1352. Juškevičius Feliksas, Felikso
- 1353. Juškėnas Jonas, Petro
- 1354. Juškėnas Jeronimas, Roberto
- 1355. Jazbutis Kazys, Jono
- 1356. Jazdauskas Povilas, Prano
- 1357. Jakavičius Cezaris, Alekso
- 1358. Jakimavičius Antanas, Jono
- 1359. Jakubavičius Jurgis, Kazio
- 1360. Jakubauskas Juozas, Prano
- 1361. Jakubauskas Vaclovas, Jono
- 1362. Jakutis Jonas, Kazio
- 1363. Jakučiūnas Mikas, Lauryno
- 1364. Jakštonis Jonas, Igno
- 1365. Janavičius Kazys, Kazio
- 1366. Janavičius Marcijonas, Kazio
- 1367. Jankauskas Vilhelmas, Adomo

1368. Jankauskas Saturinas, Mečislovo
1369. Jankauskas Saturinas, Saturino
1370. Jankauskas Cherkulan, Adomo
1371. Jankūnas Petras, Jono
1372. Janulaitis Petras, Kamiksto
1373. Janulis Adolfas, Antano
1374. Janulis Ignas, Igno
1375. Janušauskas Juozas, Stasio
1376. Janušauskas Jonas, Antano
1377. Janušauskas Jonas, Povilo
1378. Januškevičius Antanas, Antano
1379. Januškevičius Jonas, Alekso
1380. Janušonis Jonas, Stepono
1381. Jančara Jurgis, Jono
1382. Jasas Albinas, Antano
1383. Jaselskis Aleksas, Onos
1384. Jasėnas Kazys, Jono
1385. Jasinevičius Antanas, Jurgio
1386. Jasinevičius Jonas, Kosto
1387. Jasutis Augustinas, Vinco
1388. Jasikevičius Povilas, Klemo
1389. Jackas Kazys, Adomo
1390. Jašinskas Mikas, Adomo
1391. Agr. Stulginskis Aleksandras

- 1392. Prof. Tomkūnas Juozas
- 1393. Inž. Stanišauskis Jokūbas
- 1394. Teis. Šilingas Stasys
- 1395. Teis. Daugirdas Tadas
- 1396. Prof. Tamošaitis Izidorius
- 1397. Ašmonas
- 1398. Gen. Sprangauskas
- 1399. Gyd. Šarkis Juozas
- 1400. Vald. Jurgelis-Mečys
- 1401. Vald. Strumskis Juozas
- 1402. Vald. Radzevičius Jonas
- 1403. Mok. Gaušas Antanas
- 1404. Agr. Labalaukis
- 1405. Agr. Kondrotas
- 1406. Kap. Taragonis Vladas
- 1407. Pulk. Matulionis Vincas
- 1408. Pulk. Nasvytis Kazimieras
- 1409. Vaist. Butikas
- 1410. Malinauskas Stasys
- 1411. Ūkin. Kuprys Vincentas
- 1412. Abukevičius Otas
- 1413. Samas Petras
- 1414. Stašys Jonas
- 1415. Starkus

1416. Zabiela 1417 Sriubas

1418. Gyd. Rozeliūnas

1419. Karin. Žemaitaitis

1420. Jakučionis Mykolas

1421. Fotogr. Botvinikas Mauša

1422. Cinauskas Voldemaras, Genrik; mirė 7 lageryje 1941.XII.

Sąrašas

asmenų, ištremtų 1941 m. birželį iš Lietuvos | Kortkeroso miškų kirtimo ūkį Komijos ATSR

Eil. Nr.	Pavardė, vardas	Vaikų Skai čius	Profesija, užsiėmimas Lietuvoje	Iš kurios vietos išvežti	Likimas
1	2	3	4	5	6
1.	Irena Racėnienė	2	Pradžios m-klos mokytoja	Skaudvilės vls., Pužų km.	Grįžo Lietuvon
2.	Rapolas Juška	3	eigulys		
3.	Kotryna Juškienė		pr. m-los mokytoja	Šiluva	—
4.	Elžbieta Juškienė	3	namų šeimininkė	Šiluva	negrižo
5.	Ona Taučienė	—	senutė	Šiluva	mirė 1949
6.	Marija Vinčienė	3	Pradžios m-klos mokytoja	Šatės	grįžo Lietuvon
7	Emilija Juodakienė	1	mokytoja	Kretingos apskr.	—"
8.	Kazimiera Juodakienė	—	senutė	—"—	mirė 1943
9.	Stefanija Voskresenskienė	3	ūkininkė	Salantų vis., Tintelių km	, negrižo
10.	Zofija Milienė	3	namų šeimininkė	Kretinga	grįžo Lietuvon
11.	Stasė Šeškūnienė	2	namų šeimininkė	Šiluva	negrižo
12.	Šeškūnienės motina		senutė	—"—	mirė 1942
13.	Stasė Mingelienė	4	namų šeimininkė	Šatės	negrižo 1 vaikas mirė 1941
14.	Julija Barsienė	2	namų šeimininkė	Darbėnai	mirė 1944
15.	Vitkauskienė	1	ūkininkė		abu mirė
16.	Vitkauskienės tėvas		karšinčius		1943
17	Albertina Alminienė	4	namų šeimininkė	Tauragės apskr	negrižo
1	2	3	4	5	6
18.	Adomas Alminas		pradž. m. mokyt.		mirė 1942
19.	Bronislava Smilingienė	2	mokytoja	Plungė	mirė 1943

20.	Jadvyga Bunkienė	2	namų šeimininkė	Plungė	grįžo Lietuvon
21.	Adolfina Daniliūnienė	2	—" —	Skuodo apskr.	—" —
22.	Kazimiera Pocienė	1	mokytoja		
23.	Simonas Gaudiešius	—	Vaisti ninkas	Šilalė	mirė 1943
24.	Ona Bikmanienė	2	namų šeimininkė	Tauragė	grįžo Lietuvon, viena duktė mirė 1944
25.	Ona Gečienė	2	namų šeimininkė	Žygaičiai, Tauragės apskr.	grįžo Lietuvon
26.	Vincas Gečas		pr. m. mok.	—" —	mirė 1942
27.	Zofija Mongirdienė	—	dvarininkė	Kretingos vist.	grįžo Lietuvon
28.	Ona Stulginskienė	—	namų šeimininkė	Kretingos apskr.	grįžo Lietuvon
29.	Filomena Stonienė	4	namų šeimininkė	—" —	mirė 1943
30.	Petrė Gudavičienė	1		Eržvilkas	grįžo Lietuvon
31.	Kornelija Baipšienė	2	pr. m-klos mokytoja	Veiviržėnai Kretingos apskr.	mirė 1943
32.	Kazimiera Baipšienė		senutė		mirė 1942
33.	Jonušienė	1	mokytoja		grįžo Lietuvon
34.	Magdalena Baltrimienė	1	siuvėja		—" —
35.	Eugenija Baranauskienė	2	siuvėja	Salantai	negrįžo, 1941 m. mirė sūnus
36.	Parčiauskienė		dvarininkė	Tauragės ap.	mirė 1941
37.	Pauliukienė	1	ūkininkė		grįžo Lietuvon
38.	Vladislava Bra- žukienė		mokytoja	Šiluvos vls.	" —
39.	Vincenta Vaitkevičienė	1	namų šeimininkė	Kretingos apskr	—
40.	Zofija Zaleskienė	1	pr. mok. mokytoja	Kretinga	grįžo Lietuvon
41.	Stanislava Bytautienė	4	ūkininkai	Šilalės apskr	grįžo Lietuvon
1	2	3	4 5		6
42.	Stanislovas Bytautas				mirė 1943
43.	Juzė Gudavičienė	2	ūkininkė Eržvilkas		grįžo Lietuvon, sūnus mirė 1944
44.	Moteris išvyko su lenkais	1			
			Iš viso: suaugusiųjų 44, vaikų 63, 107 žm.		

Eil. Nr.	Pavardė, vardas	Giminystės laipsnis	Iš kur išvežė	Likimas
1	2	3	4	5
Zešartas				
1.	Pipirienė Ona, Gabrieliaus	motina	Jurbarko vlsč.	grįžo Lietuvon
2.	Pipiras Romas, Vinco	sūnus		
3.	Giedraitienė Aleksandra, Petro		"—	
4.	Toluišienė Antanina		Švėkšna	" —
5.	Kaminskienė			--
6.	Gečienė Juzefą		Švėkšna	mirė lagery
7.	Šiaulys Jonas	tėvas		grįžo Lietuvon
8.	Šiaulienė	motina		"
9.	Šiaulys Jonas, Jono	sūnus		**
10.	Šiaulytė Skirmutė, Jono	duktė		"
11.	Palubinskas Klemensas			
12.	Palubinskas Justinas	brolis		mirė Zešarte
13.	Palubinskas Pranas	brolis		—" —
14.	Skirius Juozas	tėvas		gyvena Aikine
15.	Skirienė	motina		mirė lagery
16.	Skirius Edvardas	sūnus		mirė Zešarte
17.	Skirius Vytautas	sūnus		Gyvena Aikine
18.	Dzedulionienė Uršulė	motina	Žaslių vlsč. Paparčių km.	
19.	Dzedulionis Pranas, Jokūbo	sūnus	—" —	grįžo Lietuvon
20.	Dzedulionis Andrius, Jokūbo	sūnus		mirė Aikino kalėjime
21.	Dzedulionis Stasys, Jokūbo	sūnus		mirė Aikino kalėjime
22.	Bernotas Vincas, Jono	tėvas	Tauragės vlsč. Bikavėnų km.	

Sąrašas

asmenų, atvežtų 1941 m. į Zešartą ir Aikiną Komijos ATSR

Sudarė buvęs tremtinys R. Pipiras, 1990 m.

1	2	3	4	5
23.	Bernotienė Marė, Prano	žmona	— " —	
24.	Bernotaitė Ona, Vinco	duktė	— " —	grįžo Lietuvon
25.	Bernotas Antanas, Vinco	sūnus		
26.	Bernotas Juozas, Vinco	sūnus		
27.	Budrys Juozas, Prano	tėvas	Vainuto vlsč. Gorainių km.	grįžo Lietuvon
28.	Budrienė Marė, Antano	motina	— " —	
29.	Budrys Teodoras, Juozo	sūnus	— —	gyvena Tilžėje
30.	Budrytė Severina, Juozo	duktė		
31.	Staknienė Marija	motina		
32.	Staknys Albertas	sūnus		
33.	Staknys Jonas	sūnus		grįžo Lietuvon
34.	Skirmantas Jonas, Jono	tėvas	Raseinių apskr. Dautartų km.	mirė Zešarte, 1943 m.
35.	Skirmantienė-Juknaitė Anelė	žmona		
36.	Skirmantas Jonas	sūnus	— —	grįžo Lietuvon
37.	Skirmantaitė Birutė, Jono	duktė		
38.	Skirmantaitė Elena, Jono	duktė	— " —	mirė Zešarte, 1943 m.
39.	Skirmantaitė Sofija, Jono	duktė		
40.	Skirmantaitė Gene, Jono	duktė		
41.	Zandavas Jonas, Gustavo	tėvas	Vainutas	
42.	Zandavaitė Alma, Jono	duktė		
43.	Zandavo uošvė			mirė Zešarte
44.	Auškalnis Kazys, Vinco	tėvas	Kvėdarnos vlsč. Tenenių km.	
45.	Auškalnienė-Stasiulytė Marytė, Juozo	žmona	— " —	
46.	Auškalnis Vytautas, Kazio	sūnus		
47.	Auškalnis Antanas, Kazio	sūnus		
48.	—50. Varnų šeima, 3 žmonės		Varnių m.	
51.-53.	Liaugminių šeima, 3 žmonės			
54.-57	Urbonų šeima, 4 žmonės, ūkininkai			
58.-69.	Rabinų mokyklos moksleiviai, 12 žmonių, dauguma išmirė			

1	2	3	4	5
70.	Janonis	tėvas		mirė Žešarte
71.	Janonienė	motina		— " —
72.	Janonis Jonas	sūnus		Grįžo Lietuvon?
73.	Janonis	sūnus		
74.	Janonytė Veronika	duktė		Grįžo Lietuvon
75.	Macaitis Povilas, Jono	tėvas		mirė Žešarte
76.	Macaitienė-Ceinorytė Ona	motina		mirė Žešarte
77.	Macaitis Jonas, Povilo,	5 m. sunus		parvežtas
				Lietuvon
	Aikinas			
1.	Balčytis Albinas, Jurgio	tėvas	Švėkšna	Grįžo Lietuvon
2.	Balčytienė Stasė, Jono	motina		— " —
3.	Balčytis Algirdas, Albino	sūnus		— " —
4.	Balčytytė Aldona, Albino	duktė		— " —
5.	Balčytytė Danguolė, Albino	duktė		
6.	Balčytis Regimantas, Albino	sūnus		
7.	Kudirkienė Emilija			
8-	-11. Vaičiaičių šeima, 4 žmonės			
12-	-16. Latvių šeima, 5 žmonės			
17.	Mozūraitis Jonas	vyras		
18.	Mozūraitienė	žmona		
Į gretimus kaimus				
1.	Makarienė Ona	motina		
2.	Makaraitė Antanina	duktė		
3.	Makaraitė Zosė	duktė		
4.	Adomaitienė Z.	motina		
5.	Adomaitis	sūnus		
6.	Trijonienė Regina	motina	Šilalė	
7.	Trijonis Eimutis	sūnus		
8.	Kačiulienė Elena			
9.	Ratiukas Sergejus Mikalojaus	tėvas	Skaudivilė	
10.	Ratiukienė Teresė, Julijono	motina	— " —	
11.	Ratiukaitė Gražina, Sergejaus	duktė	— " —	
12.	Bataitienė Marijona, Simo	motina	Tauragės vlsč. Batai-čių Fermos km.	
13.	Bataitis Pranas	sūnus	— —	mirė 2e-šarte

TURINYS

Vytautas Jakelaitis. TAI TOKS PARGRĮŽIMAS	5
Valentinas Dėdinas. IŠVEŽIMAS	27
Stanislovas Petkevičius. AUKŲ KELIONES	96
Juozas Jurkšaitis. KANČIŲ KELIAI	119
Vladas Ulčinskas. UZ VIELŲ IR GROTŲ	183
Simonas Norbutas. ČIŪNĖS	242
NOSINAITĖ	254
Aleksandras Kuprys. AR BESUSITIKSIM?	267
Jonas Grigas. NEBYLIO KRONIKA	337
Gerardas Binkis. GYVENIMO EKSPERIMENTAS	359
Rimvydas Racėnas. LIETUVĄ PALIKOM VAKARUOSE	445
1941 m. birželio 14–18 d. ištremtų iš Lietuvos ir Krasnojarsko lagerių Valdybos Rešiotų skyriaus 1-e režimo lageryje 1941 – 1952 m. kalėjusių žmonių sąrašas.....	563
Sąrašas asmenų, ištremtų 1941 m. birželį iš Lietuvos į Kortkeroso miškų kirtimo ūkį Komijos ATSR	599
Sąrašas asmenų, atvežtų 1941 m. į Žešartą ir Aikina Komijos ATSR 602	

Panaudotos nuotraukos:

V Kairio — 1

A. Marcinkevičiaus — 2, 3, 6, 7, 8, 9, 10, 11, 16, 18, 19

D. Valantino — 20

G. Urbšio — 4, 5, 12, 13, 14, 15, 17

Iš albumų:

V. Dėdino — 21

VI. Ulčinsko — 27 G. Binkio — 31

St. Petkevičiaus — 22, 23, 40

J. Jurkšaičio — 24, 25, 26, 36, 37 38, 39, 44

J. Grigo — 28, 29, 30, 42

A. Kuprio 32, 33

R. Racėno 34, 35, 41

J Kazlausko 43

Priešlapiai — J. Kazlausko nuotrauka
Viršelyje panaudota E. Daniliauskaitės emblema

JAUNIMUI

EŠELONŲ BROLIAI. Sudarė Albina Venskevičienė. Dailininkas K. Paškauskas. Redaktorė A. Venskevičienė. Meninis redaktorius J. Zovė. Techninė redaktorė D. Balčiūnaitė. Korektorės G. Landsbergienė, L. Vasiliauskaitė

Duota rinkti 90 11 29. Pasirašyta spaudai 91 02 13. SL Nr 258. Leidinio Nr 946. Formatas 84X 108/32. Popierius spaudos Nr 1 Garnitūra „Baltika 10 punktų. Iškilioji spauda. 31.92+1.68 (|kl.) sąl. sp. 1. 33,91 sąl spalv atsp. 36,12+1,68 (iki.) apsk leid. 1. Tiražas 25 000 egz. Užsakymas 2177 Kaina 4 rb 90 kp

Vyturio leidykla, 232600, Vilnius, Algirdo 31 Spaudė .Spindulio spaustuvė, 233000, Kaunas, Gedimino 10

Eš-09 **Ešelonų** broliai: Jaunimui / Sudarė A. Venskevičienė.— V.: Vyturys, 1991.— 603, [2] p., [16] iliustr. lap.

ISBN 5—7900—0530—6

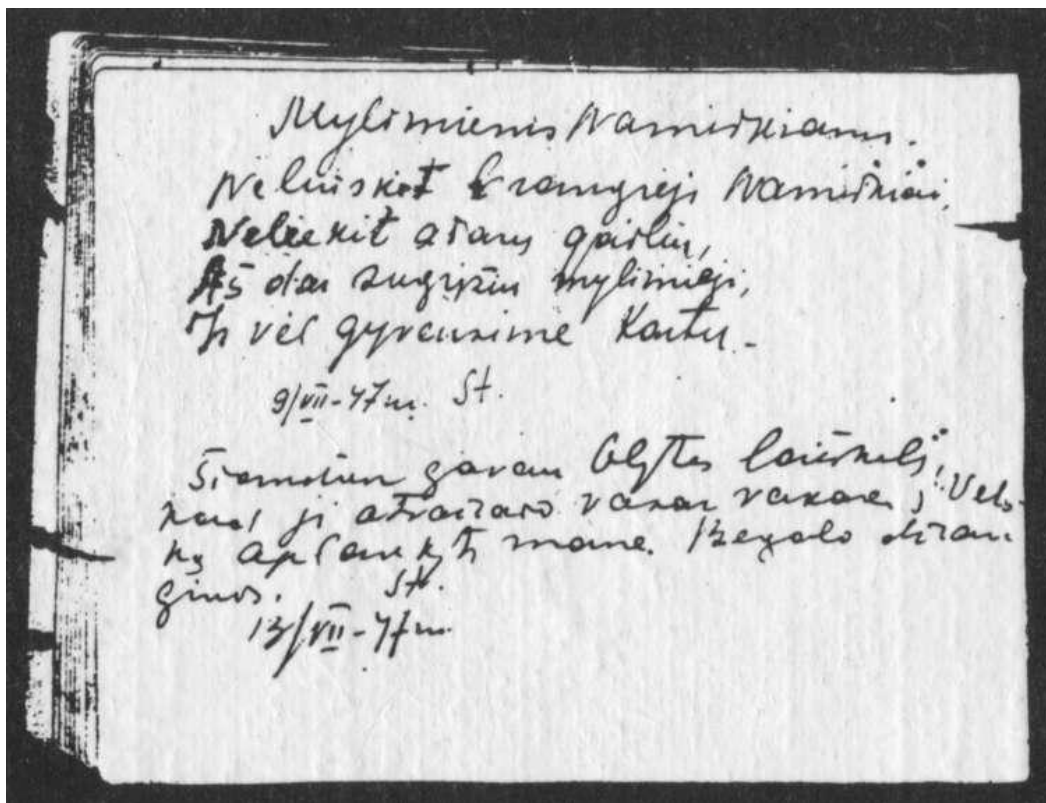
Rinkinį sudaro įvairaus amžiaus ir skirtingiausių profesijų vyrų atsiminimai. Rasime gimnazisto, patyrusio istoriko, mokytojo, tarnautojo, ūkininko — tremtų ir kalintų,— pasakojimus apie gyveninę ten, kur patyrė pačius sunkiausius išmėginimus.

4803390201—025

E ----- 30—91

M856(08)—91

UDK 947.45+888.2—3

Sukosi mūsų gyvenimo ratas, viena diena buvo panaši į kitą ir laukdavai, kada bus sekmadienis, tarybiškai vadinamas nedarbo diena. Bet retai jos sulaukdavai, nes „degė“ planai, rusų darbininkų vis mažėjo, juos ėdė karo mašina, o mus — giltinė Tirpo mūsų jėgos. O viršininkai ir saugumas laikėsi pačioj galybėj. Mes badavome, o jie buvo visko pertekę. Jiems buvo atskiros krautuvės, kad nesimaišytų su paprasta liaudimi, mat jie naujos rūšies aristokratija ir aukštesnysis luomas.

Apie kokią nors sąžinę, žodžio laisvę negalėjai nė sapnuoti. Mes buvome tokie menki vabalėliai, kuriuos kiekvienu momentu galima sutraiškyti koja.

Dažnai mūsų gyvenvietę lankydavo tam tikri „pareigūnai“, kurie stengdavosi užverbuoti vieną kitą mūsiškį, tuomet pas mūsų viršininką griaudėdavo tikra puota.